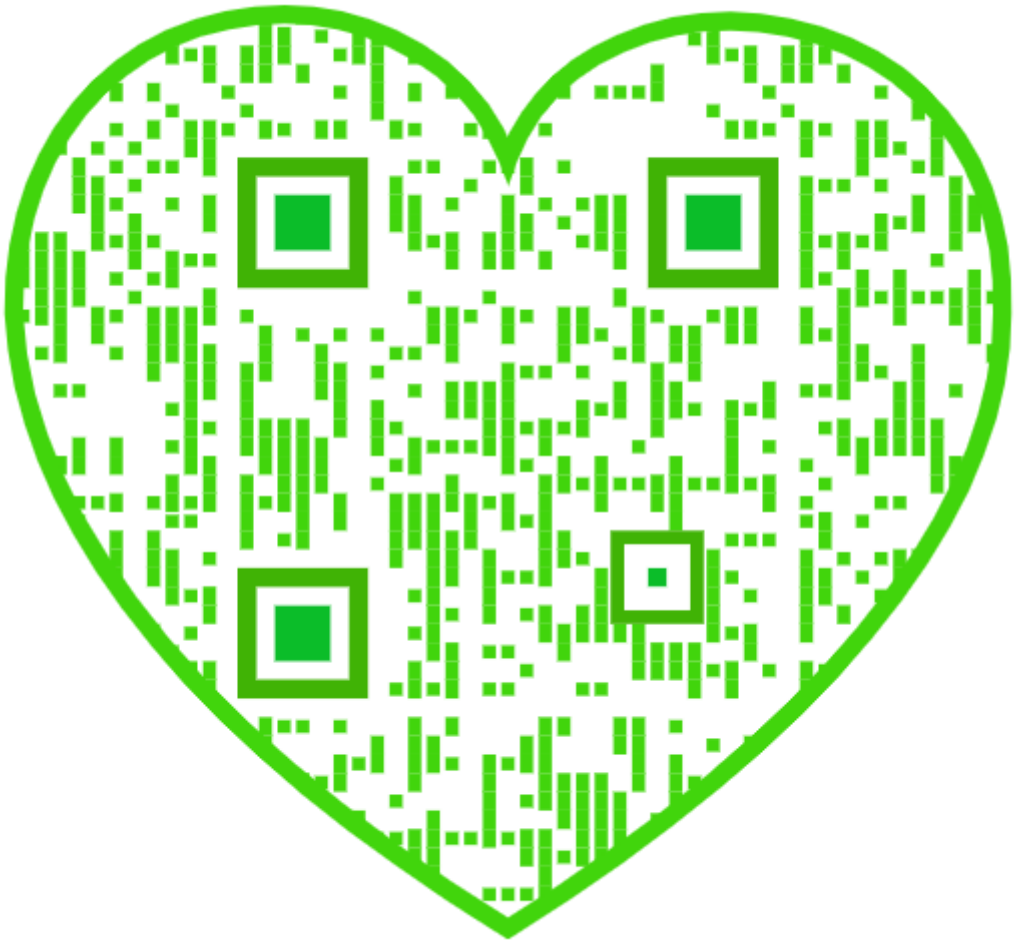
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 45

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 45. J.B. Wolters, Groningen / Djakarta 1952

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008195201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Inhoud van de vijf- en veertigste jaargang.

	Blz.
W. ASSELBERGS: Vondels Aendachtige Betrachtinge	103
W. ASSELBERGS: Verwey's gedicht ‘De Engel’	106
N. DE BRESSER: P.C. Hooft en Joan de Brune	46
A.P. BRAAKHUIS: Daniel Jonctys' Roselijns Oochies vergeleken met de Ocelli van Janus Lernutius	147
GERARD BROM: Camera Obscura	241
JO DAAN: De koning is dood! Leve de koning	79
JO DAAN: De volkskunde een begrafenisonderneming?	332
G. DEGROOTE: Voorklanken der Renaissance	177
D. DE GRAAF: Vroege dichterlijke publicaties van Allard Pierson	48
D. DE GRAAF: Pierson en Tachtig	262
J. HAANTJES: Revius en zijn Prince	87
J. HAANTJES: Dichters van de Vrijheid	279
C.B. VAN HAERINGEN: Concentratie door diminuering	194
J.C. VAN HOLTEN: Een opvoering van Bredero's Moortje in 1689 en 1691	227
A.G. VAN DER HORST: Bilderdijks mening over Vondel	211, 248
W.A.F. JANSEN: De betekenis van Reinaert I, vs. 867-869	199
F. JANSONIUS: Hildebrand in het voetspoor van Heine	84
J. KAMERBEEK: Leopold's ‘Een druppel wijn’. Ontwerp voor een interpretatie	129
H.H. KNIPPENBERG: Bij Staring's ‘Op het gezigt van trekkende kraanvogels’	28

W. KRAMER: Wezen en waarde der litteraire stijlkritiek 65

W. KRAMER: Leopold's Cheops. (Een stilistische interpretatie) 325

H.H.J. DE LEEUWE: Multatuli's blijspelfragmenten op het toneel 320

P. MAXIMILIANUS, FR. M. CAP.: Vondel en Vergilius 115

L.C. MICHELS: Georg von der Gabelentz als voorloper van de structurele taalkunde en de fonologie 17

L.C. MICHELS: Clic(s), klik(s) 25

L.C. MICHELS: Cornelis Bontekoe, geen purist 110

L.C. MICHELS: Heengaan als hulpwerkwoord van aspect 113

L.C. MICHELS: U Eerwaarde en Zijn Edele 160

L.C. MICHELS: Nog een getuigenis van Madoc's droom 334

L.C. MICHELS: Een lent van vaersen 336

L.C. MICHELS: Telegraaf, telegram, telefoon 337

L.C. MICHELS: Een opmerking over de Mnl. accusativus cum infinitivo 339

L.C. MICHELS: Brijen 340

J. VAN MIERLO S.J.: Een laatste woord over ‘refrein’ of ‘referein’ 53

P. MINDERAA: Nogmaals ‘Verengeld’ 44

J. NAARDING: Het ‘Hollands’ als bouwer aan onze dialecten 20

B.M. NOACH: Anticiperende gevolgtrekkingen 342

P.C. PAARDEKOOPER: Jan z'n boek 12

P.C. PAARDEKOOPER: Die drie kilo andijvie 268

K.A.P. REYNDERS: Averechtse pantomime 108

GERLACH ROYEN O.F.M.: Semi-fleksie 98

GERLACH ROYEN O.F.M.: Fleksie van uitheemse adjektieven 224

GERLACH ROYEN O.F.M.: Een adjektieve passief konstruktie 258

JAC. SMIT: Over Tesselschade's Troostdicht voor Huygens 52

W.A.P. SMIT: Nieuwe Vondel-literatuur III 29

CHR. STAPELKAMP: Notities 163

W.A. STAVERMAN: Een Eeuws Wake 113

D.C. TINBERGEN: Heeft de Reinaert-dichter Maerlant's Alexander gekend? 341

S.P. URI: Het Leven van de Boeddha in het Middelnederlands 314

G. VERHAAK: De kettingredenering 343

M. DE VILLIERS: Uitspraak van leenwoorde in Afrikaans 10

C.G.N. DE VOOYS: Hooft-studie 40

C.G.N. DE VOOYS: Een Nederlandse stijlleer uit het begin van de negentiende eeuw 157

J.D.P. WARNERS: Renaissance en Oudheid 1, 201

A. WEYNEN: Homoniemenvrees 290

A.J.J. DE WITTE: De verhouding van significa tot taalwetenschap en phonetiek 305

Boekbeoordelingen.

	Blz.
C.B. VAN HAERINGEN: *Twee dialectologische dissertaties*: F.J.P. Peeters: Het klankkarakter van het Venloos. - H.C. Landheer: Klank- en vormleer van het dialect van Overflakkee	117
C.B. VAN HAERINGEN: *Etude comparative de quelques besoins linguistiques du français et du néerlandais* door Maria N. Baarslag	168
W. KRAMER: *Jan Luyken als dichter van de Duytse lier*, door A.C.M. Meeuwesse; Utrechts proefschrift	229
P.J. MEERTENS: Noordhollandse plaatsnamen	346
B.M. NOACH: *Onze voornamen* door J.A. Meyers en J.C. Luitingh	119
C.G.N. DE VOOYS: *De Nederlandse Volksboeken* door Dr. Luc. Debaene - *Virgilius, Facsimilé van de oudste druk van het Vlaamse volksboek*, door Dr. J. Gessler	54
Roman van Heinric en Margriete van Limborch, uitgegeven door Br. Robertus Meesters	56
C.G.N. DE VOOYS: *Op de keper beschouwd. Essays* van Dr. W.J.C. Buitendijk	116
C.G.N. DE VOOYS: Hadewijch: *Mengeldichten*, opnieuw uitgegeven door Dr. J. van Mierlo S.J.	166
C.G.N. DE VOOYS: *Het gebruik van Franse woorden door Wolff en Deken*, door H.J. Vieu-Kuik	167
C.G.N. DE VOOYS: *Duivelskunsten en sprookjesgestalten*, door G.W. Wolthuis	230
C.G.N. DE VOOYS: *Alberdingk Thijm, Kunst en Karakter*, door W. Bennink S.J. (Nijmeegs proefschrift)	295

C.G.N. DE VOOYS: *Reflexive und intransitive verba im älteren Westgermanischen* door Lans Hermodsson 296

C.G.N. DE VOOYS: Jacob Cremer door Dr. Hugo Sanders O.F.M. (Nijmeegs proefschrift) 344

Aankondigingen en mededelingen.

Facsimilé-uitgaven van Mnl. teksten - J. van Mierlo over jeugdwerk van Anna Bijns - Gents Woordenboek - De andere Gezelle - Het epos van den Prins - De Twintigste Eeuw in zicht - Proeve van een objectieve talentelling in het Brusselse - Oostnederlandse taalproblemen - Album-Dr. Jan Lindemans - Werkwoordvorme in Afrikaans in die verlede tyd - Nieuwe Afrikaanse poëzie - Jacob Geel's Onderzoek en Phantasie - Mensen en Meningen - Ontvangen boeken - Herdrukken 57

Album, Dr. Louise Kaiser - Een inleiding tot de Phonetiek - Rondom Forum - Engelse invloed op de Nederlandse woordvoorraad - Handelingen van het Negentiende Vlaamse Filologencongres (Brussel 1951) - Mededelingen van de Vereniging voor naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde te Amsterdam XXVII, afl. 1-2 (1951) - Prijsvraag Teylers Genootschap 1955 - Autobiografie van Stijn Streuvels - Beelddenken en woordblindheid - De Haarlemse drukkers en boekverkopers van 1540 tot 1600 - Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis V (1951) - Feestalbum van Prof. A. Lodewyckx De Pastorale (Facettenreeks No. 3) - Ontvangen boeken 124

Een portret van G.A. Bredero? - De kunst der stijlinterpretatie - Een pleidooi voor 170

functionele stilistiek - Us Wurk - Feestbundel Mgr. Goossens: Land van mijn hart - Klassieke Galerij - Vondel-Jaarboek 1950-1951 - Uit het spel der klanken - Lectuur-Repertorium - Een idioticon van het Overijsels in het einde van de achttiende eeuw - Ontwikkeling en stand van de Middelnederlandse handschriftkunde - Troisième congrès international de Toponymie et d'Anthroponymie 3 Volumes (I. Programme; II, III. Actes et mémoires)

Portretten van G.A. Bredero - Multatuli en de welsprekendheid - Taal en Versbouw - Bijbel en Romantiek - Inleiding tot Guido Gezelle - Ruusbroec in vijftiende-eeuwse Engelse vertaling - Bloemlezing uit het Groot Lied-Boeck van G.Az. Bredero - Bloemlezing uit Zuid-Afrikaanse Poëzie - Brieven van Erasmus - Reinaert-teksten - Naamgevingsprobleem in de Reynaert - Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde - De Driehoeksverhouding, Pol de Mont, August Gittée. Alf. De Cock - Uitbou en onderrig van die Afrikaanse taal - Taalgeografiese Studies I - Nederlandse invloed op die Afrikaanse Woordskat - Jaarboek van de Kon. Vlaamse Academie 1949-1951 - Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie XXV (1951) - Album Prof. Dr. Paul de Keyser (1951) - Duitse belangstelling voor Vlaamse letterkunde - Lanselot in Franse bewerking - Twee Middelnederlandse Legenden - Ontvangen boeken 232

Studies, aangeboden aan Prof. Dr. Gerard Brom - Bronnen en Samenstelling van Marnix' Biënkorf der H. Roomsche Kercke - Introduction à l'étude du Moyen-Néer-

	Blz.
landais - Taalkennis en taaltoestanden in en rondom de XVIIIe-eeuwse Keizerlijke en Koninklijke Academie van Brussel - Volksboek van Margarieta van Lymborch (1516) - Reclames en Advertenties in Noord- en Zuidnederland - Huldiging van Dr. P. Sipma - Constantijn Huygens: De Nieuwe Zee-straat - Den Speyghel der salicheit van Elckerlyc - Andere nummers van Meulenhoff's Bibliotheek van Nederlandse schrijvers - Genootschap Jacob Israël de Haan - Stijn Streuvels gehuldigd - Festschrift Theodor Frings - Nederlandse Boekerij - Ontvangen Boeken	297
Aula-Voordrachten van Prof. Dr. L.L. Hammerich - Stiefkinderen der wijsbegeerte - Beatrijs - Adriaan Valerius en zijn Nederlandsche Gedenck-clanck - Klassieke Galerij - Jacobus van Looy als schrijver van ‘De wonderlijke avonturen van Zebedeus’ - Vereniging voor Beschaafde omgangstaal	347

Bladvullingen.

Het en 't (C.d.V.)	39
Een parallel van ‘misschien’ (C.d.V.)	47
Geel en de anderen (G. Brom)	51
Wat een Izabee! (D. van Unnik)	78
Pleonasme of nadrukkelijkheid? (C.d.V.)	97
Nog eens ‘Robinetta’ (L.G. Oosten-Marwitz)	102
Verbetering (L.C.M.)	114
Nogmaals ‘Pape’ (D.Th. Enklaar)	159
De Genestet's ‘Liedje van verlangen’ (Dr. H.H. Knippenberg)	169
Wat een Isabé! (D. Bax)	223

Couperus en Vondel (G. Verhaak)	231
Het motto van de Adam in Ballingschap (F. Veenstra)	236
Izabee, Isabé of Isabey (D. van Unnik)	313
Nog eens Isabé (J. de Kruys en H. Vogelesang)	331

Uit de tijdschriften.

Critisch Bulletin	60, 125, 173, 237, 349
De Gids	60, 125, 173, 237, 301, 349
De Gulden Passer	64
De Nieuwe Stem	61, 173, 301, 349
De Vlaamse Gids	61, 126, 174, 238, 302, 350
Dietsche Warande en Belfort	61, 126, 173, 238, 302, 351
Driemaandelijkse Bladen	62, 239, 304
English Studies	240
Etudes Germaniques	176
Germanisch-Romanische Monatsschrift	304
Het Boek van Nu	61, 126, 173, 237, 301, 350
It Beaken	63
Kroniek van Kunst en Kultuur	64, 240
Kultuurleven	128
Leuvense Bijdragen	63, 174, 302, 351
Levende Talen	63, 128, 175, 303
Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde	303
Museum	64, 240
Neophilologus	128, 303
Nieuw Vlaams Tijdschrift	126
Nova et Vetera	64
Ons Eie Blad	127, 352
Revue Belge de Philologie et d'Histoire	239
Roeping	61, 237, 301
Standpunte	174, 240, 352

Streven	64, 301, 350
Studia neophilogica	239
Taal en Tongval	128, 176, 351
Tydskrif vir Letterkunde	63, 127, 175, 304
Tijdschrift voor Levende Talen	64, 239, 304, 352
Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde	63, 128, 175, 238, 351
Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamse Academie	62, 239, 303
Volkskunde	64, 128, 176
Wending	176

Renaissance en Oudheid.

Inleiding.

Onder alle veranderingen, die zich in het tijdperk der Renaissance voltrekken behoort niet in de laatste plaats de veranderde waardering ten opzichte van de klassieke Oudheid. In de Middeleeuwen is de geleerde in de eerste plaats theoloog, de dichter eveneens, tenzij hij een eenvoudige gelovige is, maar in beide gevallen is zijn christelijk geloof, theoretisch gefundeerd of niet, het middelpunt van zijn geschriften. In de Renaissance is hij slechts gerechtigd de naam geleerde te dragen, die de Oudheid direct of indirect kent, terwijl een dichter verondersteld wordt klassieke schrijvers te kennen en na te volgen. De 'ongeletterde' moge een plaats in onze gouden eeuw ingenomen hebben, de beroemdste poëten konden zich de weelde van onkunde niet veroorloven. Men herleze slechts hoe Bredero zijn gebrekkige kennis verdedigt tegenover de grote heren. De klassiek geschoolde erudiet, waaronder dichters als Vondel en Hooft evenzeer gerekend dienen te worden als Vossius en Barlaeus (geleerden en dichters zijn trouwens nauwelijks te scheiden daar de meeste geleerden ook dichters waren), de vir humanus, kortweg en tekenend 'homo' genoemd, weet zich als cultuurdrager ver verheven boven alle andere stervelingen, boven het 'vulgus', de ongeletterde massa, door Scaliger aangeduid met het woord 'pecus', vee.

De superioriteitsgevoelens der intellectuelen, vermeerderd met de rancune van al diegenen, die weten dat de erudiet op hen neerziet, onderhouden en voeden een antagonie die voor het tijdperk der Renaissance kenmerkend is. De geleerden gaan een kaste vormen, die afgunst en rancune rijkelijk doet tieren.

In een christelijk Europa is dat ook zeer wel te verstaan. Psychologisch is deze situatie gegrond in het feit dat het Christendom zich zeer duidelijk gesteld heeft tegenover de 'wereldse wijsheid' van denkers en dichters, in het Nieuwe Testament paradoxaal 'dwaasheid' genoemd. Christus en de apostelen richten zich niet tot 's mensen intelligentie, maar tot zijn kinderlijke onbevangenheid en ontvankelijkheid voor een verlossing uit de zonde, die 'alle verstand' te boven gaat. Daar van uitgaande komt men weldra tot het overdadig accentueren van het 'ene nodige': de eenvoudige zieleherder is belangrijker dan de geschoolde theoloog; de boetpredikende monnik, de asceet, die de wereld totaal afwijst is te kiezen boven de zeer intellectuele leraren. Van het oudste Christendom af bestaat het antagonisme van de ongeletterde en de geletterde gelovigen, de literati.

Tegen de aanvallen der eenvoudigen dienen de geleerden en de dichters uit de Renaissancetijd, die in ons land gelovige Christenen waren, bedacht te zijn, nu hun wijsheid niet meer zuiver Bijbels is en hun gedachten zo zeer door klassieke inzichten zijn beïnvloed. Zij behoeven slechts hun boekerij te raadplegen om een behoorlijk arsenaal te vinden voor de strijd, zo het er één is. Hun apologie richt zich alleen tegen zwartkijkers en verdachtmakers daarbuiten, innerlijk hebben zij geen verdediging nodig, daar hun inzichten zuiver omschreven en innerlijk beleefd zijn en niet meer aan de minste twijfel onderhevig.

Hoe hebben Nederlandse geleerden als Vossius en Hugo de Groot, hoe hebben Nederlandse dichters als Vondel en Daniel Heinsius zich verdedigd

tegen hen, die hun klassieke kennis als overbodig of duivels beschouwden? Het antwoord op deze vraag is zeer complex en in enkele bladzijden niet samen te persen, maar in dit eerste artikel wijs ik op twee steeds terugkerende redenaties, die een onderdeel vormen van hun apologie, redenaties die ook door de oud-christelijke auteurs zijn gebruikt, en ten dele hun oorsprong vinden in een nog vroeger tijdperk.

I.

Toen Zeno in 261 voor Chr. stierf werd Cleanthes, die zich ook een plaats veroverde in de literatuurgeschiedenis, leider van de Stoa. Zijn hymne tot Zeus[1)] is één van de meest fascinerende uitingen van Grieks religieus besef, van afhankelijkheidsgevoel, van diepe eerbied voor Zeus. Eén regel uit dit gedicht heeft een zeer merkwaardige geschiedenis achter de rug. Wij lezen in vs. 3 en 4:

> .... Ja, zo tot U heffen de groet mag een iegelijk sterv'ling: Uw geslacht
> toch ook zijn wij, ...

In dezelfde tijd als Cleanthes leefde de dichter Aratus (315-235) wiens groot en invloedrijk[2)] leerdicht *Φαιν□μενα* een regel bevat (vs. 5) waarin hetzelfde gezegd wordt over de verhouding van God en mens. Onze 17e-eeuwse dichter Oudaan vertaalde een fragment van Aratus' gedicht, waarin deze woorden voorkomen: Ook zijn wij van zijn geslacht[3)].

Als enige eeuwen later de apostel Paulus de wereld intrekt om het Evangelie te verkondigen, komt hij ook in Athene en op de Areopagus spreekt hij tot de wijze en ‘alleszins godsdienstige’ Grieken; in zijn betoog citeert de apostel dan ‘sommigen uwer dichters’: Wij zijn immers van zijn geslacht[4)].

Paulus heeft niet kunnen overzien wat de gevolgen zouden zijn van deze enkele Griekse versregel in zijn redevoering. Men hoeft geen groot kenner van het Nieuwe Testament te zijn om in te zien, dat het niet in de bedoeling van Paulus gelegen heeft om een Griekse gedachte in zijn betoog binnen te smokkelen. Afgezien van de mogelijkheid dat Paulus heeft gedacht aan Genesis I : 26 v.[5)], zal het gebruiken van dit Grieks citaat ook nog wel een zeer eenvoudige en voor de hand liggende reden gehad hebben: het citeren van één van de bij zijn toehoorders bekende nationale dichter was een goede introductie en gaf blijk van een culturele ondergrond en literaire kennis.

Niet altijd echter hebben de lezers van de Handelingen Paulus' bedoelingen aldus geïnterpreteerd. Enkele voorbeelden van de tientallen die er te geven zijn volgen hier.

Allereerst één uit het vroegste Christendom. In de tweede helft van de

1) Vert. van Dr. J.D. Meerwaldt. Zie Muziek der Spheren, Utrecht, 1944, p. 104.
2) F.A. Wright: A History of Later Greek Literature, London, 1932, p. 74.
3) Oudaan vertaalde Hugo de Groot's De Veritate Religionis Christianae onder de titel Van de Waarheid des Christelijken Godsdiensts. Zie I, 17.
4) Hand. XVII : 28.
5) Prof. Dr. A.M. Brouwer: Het Nieuwe Testament vertaald en van Aantekeningen voorzien, Leiden, 1938, p. 335.

tweede eeuw werd Titus Flavius Clemens geboren, later bekend onder de naam Clemens van Alexandrië[1]. Hoewel vermoedelijk Athener van geboorte bracht hij een niet onbelangrijk deel van zijn leven door in Alexandrië, één van de merkwaardigste steden uit de periode rondom het begin van onze jaartelling[2]. Hellenistische wijsheid en schoonheid vormden er een aanzienlijk deel van een bloeiende en boeiende cultuur. Bovendien leefde er een zeer aanzienlijk aantal Joden, terwijl ook het groeiende Christendom een plaats voor zich opeiste. Dat Griekse, Joodse en Christelijke opvattingen en inzichten elkaar bevruchtten, dat dwalingen en ketterijen op grote schaal voorkwamen ligt voor de hand: gehelleniseerde Joden, tot het Christendom bekeerde Grieken, Grieks georiënteerde Christenen en velerlei andere nuanceringen maken het beeld even complex als interessant. Ook Clemens wordt overtuigd van de waarheid van het nieuwe geloof; als spreker en schrijver geniet hij een grote bekendheid. Veel van zijn werken zijn ons overgeleverd; we noemen hier alleen het in Renaissance en 17e eeuw zo bekende boek: *Στ□ωματε□ς*[3].

Hoewel Clemens zich bekeerde tot het Christendom, mag het toch geen wonder heten dat hij door afkomst en opvoeding zijn Grieks verleden nooit geheel heeft kunnen of willen overwinnen. Weliswaar bestrijdt hij bij voortduring Griekse denkers en dichters, maar zodra hij er de mogelijkheid toe ziet, gebruikt hij al zijn veelomvattende kennis om Griekse teksten en Bijbelplaatsen met elkaar in overeenstemming te brengen, de verschillen glad te strijken en parallelle gedachten naar voren te schuiven. Het gaat er hem niet om verschillen tussen heidendom en Christendom te demonstreren, maar hij wil een zinrijke synthese vinden. En wie kan Clemens beter gebruiken in eerste instantie dan Paulus, die ook groot geworden was in een Hellenistische cultuur en in wiens geschriften zachter of luider de stem van een mens, die in een hellenistische wereld is opgegroeid, doorklinkt.

Als Clemens links en rechts heidense schrijvers en dichters citeert, bewijst hij zichzelf, zo dat nodig was, en zijn lezers de juistheid van zijn werkwijze door Paulus als kroongetuige in het proces om de waarheid en niets dan de waarheid te citeren: Paulus heeft blijkbaar toch ook enige waarheid bij de Grieken ontdekt; anders zou hij hen toch niet zo nu en dan gebruiken? Natuurlijk is er waarheid bij de Grieken te vinden: zie maar wat Paulus tot de Atheners zegt in Handelingen XVII : 28[4]. Deze en enkele andere Bijbelplaatsen zijn voor Clemens en vele oud-christelijke auteurs een reden het heidens verleden in een gewijzigde vorm te laten voortbestaan. Dat zij op vele andere gronden een dergelijke relatie tot de Oudheid goedkeurden blijft hier onbesproken.

De enkele gegevens over Clemens en Alexandrië zouden hier overbodig zijn, indien de geschiedenis zich niet op een fantastische wijze herhaald had. De problemen die oud-christelijke schrijvers ondervonden bij de botsing van heidendom en Christendom, bij hun keus voor het éne en tegen het andere, bij het soms schier onmerkbaar ineenvloeien van oud en nieuw, worden opnieuw beleefd een goede duizend jaar later door de geleerden

1) A. et M. Croiset: Histoire de la Littérature Grecque, Paris, 1928, V, 746 vv.
2) Zie bv. het prachtige boek van Paul Wendland: Die Hellenistisch-Römische Kultur, Tübingen, 1912.
3) Bijna alle geleerden en dichters uit de 17e eeuw citeren Clemens; ik hoop zijn betekenis voor de Renaissance later breder toe te lichten.
4) Str. I, XIV, 59, 3; XIX, 91, 4. (Uitg. O. Stählin, Leipzig, 1906).

uit het tijdperk der Renaissance. Mocht voor een geleerde uit de vroegste Christelijke aera het heidendom de oudste rechten hebben en het Evangelie een eerst later aangenomen heilsleer zijn, terwijl b.v. een Erasmus en een Daniel Heinsius het Christendom van jongsaf leerden belijden en in hun later studieus leven eerst de waardij der Oudheid leerden kennen, beide groepen hebben zich ernstig bezig moeten houden met het vraagstuk van de relatie van heidendom en Christendom. Slechts zij konden aan deze problematiek ontkomen die één der integrerende delen van hun levensbeschouwing volledig uitbanden. Bij de oud-christelijke auteurs zijn er die het heidendom werkelijk als een onwaardige vergissing uit hun gezichtskring verdreven, in het Italië van de Renaissance zijn er wellicht enkelen geweest die het Christendom verwierpen terwille van het verrukkelijk panorama dat Hellas hun bood. Maar zij zijn de uitzonderingen; regel is het zoeken naar een synthese. In onze 16e en 17e eeuw komen 'heidenen' niet voor; voor de geleerden (en dat wilde altijd zeggen: voor de klassiek gevormden, voor de literati) bestond de noodzaak zich een helder beeld te vormen van de situatie waarin zij verkeerden. Wij moeten de toestand vooral niet al te dramatisch voorstellen en doen alsof de geleerden geleden en gestreden hebben om uit een geestelijke benauwenis gered te worden. De Nederlandse geleerden wisten wat ze wilden: tenslotte was de strijd door de oud-christelijke auteurs reeds beslecht, zodat een arsenaal van wijsheid voor het grijpen lag. De oud-christelijke letterkunde was goed bekend en zo men haar niet zelf gelezen had, dan waren er nuttige citaten genoeg die men uit de tweede of derde hand had gekregen en tot geestelijk eigendom had gemaakt. Het feit dat de geleerden altijd weer opnieuw hun standpunt uiteenzetten (Vondel doet dit op zijn oude dag nog in het voorwoord tot de Faeton!) mag niet uitgelegd worden als een onzekerheid aangaande eigen inzichten, maar diende om tegenstanders (Calvinisten, de eenvoudige gelovige in het algemeen) de mond te snoeren.

Met enkele voorbeelden wil ik aantonen hoe onze geleerden op dezelfde wijze als Clemens van Alexandrië zich beroepen op Paulus, als zij hun liefde voor de heidense Oudheid willen rechtvaardigen. In de aantekeningen van P. Scriverius bij Daniel Heinsius' Lof-Sanck van Jezus Christus[1] lezen we 'dat den Heyligen Apostel Paulus Act. 17. 28. wel heeft durven ghebruyken de woorden van den Poeet Aratus, sprekende met die van Athenen'[2]. Scriverius deelt dit mee, omdat de auteur 'bij wijle heeft willen ghebruycken eenighe Poetische woorden, in plaats van andere, die ghemeender zijn. Ghelijck als hij de zee Tethys, het water Achelous heeft ghenaemt. Het welcke niemandt en kan berispen, dan die de oude Leeraers, die hij, als wesende de gheleerste en Godtsalighste navolghers van de Propheten ende apostelen, oock daer in heeft willen volghen, niet gesien nochte ghelesen heeft. Onder de welcke S. Augustinus gheensins de minste, ende die geen Poesie en schreef, Tethys insghelijcks voor de zee ghebruijckt heeft'.

Het citaat is wat uitvoerig geworden maar de inhoud is dan ook belangrijk genoeg. Paulus citeert Aratus. Paulus put uit kennis en inzicht der Grieken. Waarom deel ik dat mee? vraagt Scriverius. Omdat Heinsius nog al eens beelden gebruikt die ontleend zijn aan de Grieken. Mochten er mensen zijn die daar godsdienstige bezwaren tegen hebben, dan blijkt daar-

1) Lof-Sanck van Jesus Christus ende zijne andere Poemata, 1650.
2) t.a.p. p. 107.

uit overduidelijk dat ze de werken der Kerkvaders en andere christelijke auteurs uit die tijd niet kennen. En uit deze woorden klinkt door dat dergelijke lieden hun mond dienen te houden. Scriverius beroept zich dus op Paulus en op de oud-christelijke schrijvers als hij mythologische beelspraak verdedigt. Het ene citaat van Paulus opent de weg naar een klassicistische letterkunde. Als dat nog niet genoeg is, is de naam van de Kerkvader Augustinus in elk geval in staat iedere achterdocht weg te nemen. Tenslotte: de hierboven gememoreerde opvatting van Clemens over de Grieken is van eenzelfde soort als hier door Scriverius verdedigd wordt.

Ook Vondel levert ons meerdere plaatsen, die hun uitgangspunt in Aratus vinden. Ik noem er twee:

'Onder het heidendom hebben Homeer, Hesiodus, Orfeus, Kallimachus, Pindarus, Nonnus, Virgilius, Ovidius, Horatius en zoo veele anderen, welcker naem en faem de weerelt verduren zal, zulx uitgebloncken, dat zelf de Heilige Geest, in Sint Pauwels brieven, met de spreucken van Aratus en Epimenides tot grootachtbaerheit en onsterflijcken lof der Poezije, de goddelijcke waerheit bevestight. Sedert hebben de Grieksche en Latijnsche lofzangen het Christendom gesticht'[1].

En elders[2]: 'De heilige Geest ontziet geensins getuighenissen bij te brengen uit Aratus en Epimenides, eenen der zeven wijzen: In hem leven en zweven wij[3]: wij zijn ook zijn geslacht: quaet geklap bederft goede zeden'. Ook Vondels conclusies gaan zeer ver: enkele Griekse citaten in de Bijbel zijn hem het bewijs dat een bonte reeks klassieke schrijvers (welk een volgorde!) door Christenen gebruikt mogen worden: De Heilige Geest is immers voorgegaan? De waarheid van het christelijk geloof wordt juist door de heidenen bevestigd en 'gesticht'. In het tweede citaat worden de heidense teksten, door Paulus gebruikt, achter elkaar neergeschreven.

Tenslotte nog enkele regels uit de Nederlandse vertaling van Hugo de Groot's De Veritate Religionis Christianae van de hand van J. Oudaan[4]. Ook daar wordt Aratus geciteerd. In de oorspronkelijke uitgave van Hugo de Groot worden eerst een aantal regels uit Aratus' gedicht in het Grieks geciteerd, met daarna een Latijnse vertaling, terwijl Oudaan een Nederlandse bewerking geeft. Hier volgen de eerste regels door Oudaan vertaald:

> 't Begin van mijn Gezang zij Jupiter; Jupijn
> Vervult het al, 't zij daar de menschen bezig zijn
> In Wijken en gehugt; of daar den Raad vergadert:
> Daar 't holle Zee diep huylt of 't nat de haven nadert:
> Want wij genieten, en gebruijken, dag en nacht,
> Sijn invloed, en sijn vaag; *ook zijn wij sijn geslacht*.

Aan deze regels is dan door De Groot de volgende aantekening toegevoegd: Jovem hic intelligendum Deum verum mundi opificem et res docet et Paulus Apostolus in Actis XVII : 28. Door Oudaan vertaald: Dat men bij Jupiter God de Heere den waarachtigen bou-meester des werelds verstaan moet, toont niet alleen de sake selfs; maar ook de apostel Paulus in de Handelingen cap. XVII : 28.

1) W.B. VII, 262.
2) W.B. VII, 390.
3) Zie Hand. XVII, 28.
4) Ik citeer een uitgave van 1706; zie I, 17.

Het komt mij voor dat Hugo de Groot Paulus hier op een zeer juiste wijze heeft geïnterpreteerd. Zijn redenering is aldus: Ik weet dat God de wereld geschapen heeft; dus dient men in plaats van Jupiter God te lezen. Immers als God de wereld geschapen heeft, kan Jupiter het niet gedaan hebben. En als de mens van goddelijk geslacht is, kan daar niet mee bedoeld worden dat hij van Jupiter's geslacht is om de doodeenvoudige reden dat Jupiter niet bestaat. En dit houdt weer in dat elke Griekse tekst de mogelijkheid biedt de naam van Jupiter te veranderen in God de Heer. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat Paulus een zelfde gedachtengang gehad heeft, wat overigens niet bewijsbaar is.

Zo is dus de versregel van Cleanthes, uitgangspunt voor Aratus[1)], geciteerd door Paulus en in diens spoor door Clemens van Alexandrië, voorts veel en veel later door Scriverius, Vondel en De Groot[2)] op een merkwaardige wijze steeds opnieuw gebruikt. Terwijl Paulus de regel citeert bij zijn bestrijding van het heidendom, gebruiken oud-christelijke auteurs en geleerden uit de Renaissance hem om hun liefde voor de Oudheid aannemelijk te maken. Dat de opvattingen aangaande Griekenland uit de eerste eeuwen van onze jaartelling in de Renaissance weer opgeld doen zou met vele andere voorbeelden toegelicht kunnen worden. De stelling van Toffanin: ‘Unter den fundamentalen geschichtlichen, religiösen und literarischen Grundbegriffen Petrarcas ist keiner, der sich nicht schon beim heiligen Augustinus fände’[3)], is voor uitbreiding vatbaar en als grondstelling van het grootste gewicht: er is ontzaggelijk veel van de opvattingen van oud-christelijke auteurs in de Renaissance terug te vinden.

II.

We zagen reeds dat in Alexandrië vele Joden woonden, die, hoewel ze hun eigen geloof en levenswijs handhaafden, zich toch niet geheel konden onttrekken aan de hen omringende Griekse wereld. Ze leerden het Griekse denken kennen, vergeleken dat met de leer der profeten en ontdekten overeenkomsten en verschillen. Het was de Joodse schrijver Aristobulus (2e eeuw v. Chr) die de stoute hypothese lanceerde, dat de Griekse wijsheid ontleend was aan de Joodse, die ouder was en dus theoretisch de erflater van de Griekse beschaving kon zijn[4)]. Dit inzicht oogstte groot succes zowel bij andere Joodse schrijvers als Philo en Flavius Josephus (37-102), als ook bij oud-christelijke auteurs.

In Flavius Josepus' boek Contra Apionem, een zeer lezenswaardig en met grote kennis van Griekse zaken geschreven werk, dat met de andere werken van deze auteur zeer bekend was in de Renaissance, vinden we meerdere malen de stelling van Aristobulus verdedigd.

1) Dat Aratus Cleanthes gevolgd heeft, zie F.A. Wright, p. 74.
2) H. de Groot wist dat Clemens het citaat van Aratus bij Paulus gebruikte. Zie bv. Hug. Grotii Batavi Syntagma Arateorum opus. Lugd. Bat. 1600, Notae, p. 1.
3) G. Toffanin: Geschichte des Humanismus, Pantheon, 1941, p. 110.
4) A. et M. Croiset, t.a.p. p. 153 vv.

Onze eerste navolgers, aldus F. Josephus, zijn de Grieken geweest, die in vele opzichten leerlingen van Mozes waren. Als bewijs vermeldt hij, dat bijna alle volkeren de Sabbath vieren[5]. Elders lezen we dat de Joodse

5) H.St.J. Thackeray: Josephus. Vol. I: Against Apion, II, 281 vv.

Godsvoorstellingen ook te vinden zijn bij Pythagoras, Anaxagoras, Plato en de Stoïcijnen[1]. In het bijzonder was Pythagoras sterk Joods beïnvloed: vele Joodse gebruiken zou hij nagevolgd hebben[2].

Dat Joodse schrijvers in een cultureel overmachtig Griekse wereld hun eigen geloof aldus gecentreerd hebben is zeer begrijpelijk. Wonderlijker schijnt het dat eenzelfde standpunt zo hartstochelijk aangehangen werd door oud-christelijke auteurs. Justinus de Martelaar, Eusebius en Clemens van Alexandrië zijn de voorvechters van deze theorie, maar ook Augustinus heeft zich op deze wijze uitgelaten. We noteren hier slechts enkele uitspraken van Clemens van Alexandrië. Onder verwijzing naar Aristobulus en Plato wordt door Clemens Mozes naar voren geschoven als de oudste wijsgeer, wat een gegronde reden is om de Grieken bij voortduring dieven der Joodse wijsheid te noemen. In het bijzonder is het Mozes die als universeel geleerde optreedt: godgeleerde, rekenkundige, landmeetkundige, kenner van rhythme en harmonie, geneeskundige, wijsgeer, etc. Plato heeft op het stuk van de wetgeving met Mozes geschriften (de vijf eerste boeken van het Oude Testament) zijn voordeel gedaan. Ook zijn de menselijke deugden, die Mozes beschreven heeft de grondslag van de Griekse ethica[3].

Waarom wordt deze Joodse theorie zo heftig door Christenen verdedigd? Me dunkt dat er vele kanten aan het antwoord op deze vraag zijn, maar een zeer belangrijke is deze: Clemens is, als de meeste oud-christelijke schrijvers, opgegroeid en opgevoed in een Griekse cultuur en is eerst later tot het Christendom overgegaan. Voor hem is het onmogelijk dit verleden geheel te vergeten en het wordt ten dele aanvaardbaar gemaakt, indien het Griekse denken afkomstig blijkt te zijn van Mozes! De theorie van Aristobulus, bedoeld om het Jodendom voor de Grieken aannemelijk te maken, wordt door de Christenen gebruikt om het Griekse denken voor Christenen aanvaardbaar te maken! Want: het christelijk geloof komt voort uit het Jodendom, het Griekse denken eveneens. Conclusie: Griekse en christelijke wereld, beiden te herleiden tot het Jodendom, zijn zeer goed met elkaar in overeenstemming te brengen.

In de Renaissancetijd komt deze theorie in geheel West-Europa opnieuw naar voren bij geleerden en dichters en dat nog wel bij de voortreffelijksten. Over Pythagoras vermeldt Outhof[4] o.a. het volgende: Twintig jaar verbleef Pythagoras in Egypte, waar hij alle wijsheid der Egyptenaren en bovendien de Joodse godsdienst leerde kennen. Outhof haalt dan het door ons geciteerde van Flavius Josephus aan, maar voegt er nog andere dingen aan toe; zo bv. dat Pythagoras zich zou hebben laten besnijden. Later zou P. in Babylon de profeet Ezechiël hebben horen spreken. Dit zou, wat de tijd betreft ongeveer gekund hebben, daar Ezechiël als geestelijk verzorger der Joden de Babylonische ballingschap heeft meegemaakt (begin zesde eeuw v. Chr.) en Pythagoras vermoedelijk geleefd heeft van 580 tot 500 v. Chr. Outhof meende verder dat P. een monotheïsme leerde, kuisheid en

1) t.a.p. II, 168.
2) t.a.p. II, 162.
3) Str. I, XV, 73, 4; XVI, 74, 1; XVI, 87, 2; XXI, 105, 1; etc.
4) Outhof, predikant en rector van de Latijnse School te Kampen was een weinig origineel man, die zo belangrijk is omdat hij de humanistische geleerdheid en theologische kennis van de 17e eeuw breed refereert. Zie o.a. zijn Levens-Tafereel van Cebes den Thebaner, Amsterdam, 1727, p. 12v. Over O. hoop ik ook nog nader te schrijven.

matigheid voorstond en dat hij wilde dat men alle avonden, eer men ging slapen, zou overdenken wat men gedaan had, bewijzen dus te over dat de filosoof de Joodse godsdienst moest kennen!

Ook de levensverhalen van Plato zijn in een dergelijke richting geredigeerd[1]. Plato verbleef eveneens lange tijd in Egypte en na zijn terugkeer te Athene leerde hij dat er één God is, de schepper van het heelal. Zijn leer van de onsterfelijkheid van de menselijke ziel is ongetwijfeld ook van Joodse herkomst en daar hij vele zaken van Mozes en Gods volk heeft overgenomen kreeg hij de bijnaam 'atticerende Mozes'. Athenagoras en Clemens geloofden zelfs dat Plato in een drieënig God geloofde, wat Outhof niet waarschijnlijk acht. Het doel van zijn wijsbegeerte was zoveel mogelijk Gode gelijk te worden. Dat het beeld van deze denkers voornamelijk gevormd is naar gegevens van Joodse en oud-christelijke schrijvers mag na de voorgaande citaten niet ongeloofwaardig klinken.

Van Aristoteles is ook wel, maar niet vaak, gezegd, dat hij van Joodse oorsprong was[2]. Hugo de Groot neemt aan op gezag van Clemens van Alexandrië dat al wat door de Ouden gezegd is over de oorsprong der dingen reeds eerder door de Joden was meegedeeld[3]. Voor Vondel staat het eveneens vast dat bv. Homerus veel uit het Oude Testament (in dit geval uit de profeten) heeft overgenomen[4].

Bij mijn weten heeft niemand zo uitvoerig stilgestaan bij de Griekse diefstal van Joodse wijsheid als Hugo de Groot[5]: het eerste boek van zijn 'Over de Waarheit des christelijken Godsdienst' is er bijna in zijn geheel aan gewijd. We laten, zeer verkort, Grotius aan het woord. 'Hierbij komt de ontwijfelbare outheid van Moses schriften, waar bij geen ander schrift te gelijken is: waarvan ook dit een bewijs is, dat de Grieken, van welken alle geleertheyd tot d'andere volkeren is afgevloeyt, bekennen, dat sij hare letteren elders van daan gekregen hebben; welke letteren ook bij haar geen andere orde, naam en oude gestalte hebben, als de Syrise en Hebreeusche: gelijk ook die over-oude wetten van Athenen, waar uyt daar na ook de Romeynsche afgenomen zijn, haren oorspronk hebben uyt de wetten van Moses'[6].

Met uitvoerige voetnoten wordt door De Groot dan aannemelijk gemaakt dat deze stelling juist is. Eén voorbeeld: De Griekse wet, dat een weduwe zonder kinderen haar naaste bloedvriend ten huwelijk moet nemen is afkomstig uit het laatste hoofdstuk van Numeri.

In het vervolg van zijn betoog vergelijkt Grotius vele verhalen uit de boeken van Mozes en ook wel uit het overige Oude Testament met uitspraken van klassieke schrijvers. Het is onmogelijk om deze veelzijdige parallellie hier kort samen te vatten. Eén voorbeeld volge nog, met een deel van de uiterste rijke bewijsvoering. Het scheppingsverhaal, zoals Genesis dit laat lezen vergelijkt hij met de vele andere heidense scheppingsverhalen, concluderend dat de overeenkomsten het bewijs leveren van de

1) Outhof, p. 226 v.
2) Vondel IX, 602.
3) Oudaan's vert. van Hugo de Groot, p. 32.
4) VI, 54.
5) I, 28.
6) I, 17.

prioriteit van het Joodse denken. Zo wordt het bekende verhaal van Ovidius in zijn geheel geciteerd, met als slot: de schepping van de mens:

> En die na 't evenbeeld der goden zweemen dede;
> Want daar al 't andere gestel der dieren staat
> Gekromt na d'aarde, en slegs 't gezigt daar henen slaat,
> Heeft hij den mensch alleen het aanzicht opgeheven
> Ten hemel, en om dien t'aanschouwen last gegeven.

Het scheppen van de mens naar het goddelijk beeld is natuurlijk een zeer belangrijk moment, waarbij de diefstal duidelijk blijkt. Dan volgt een citaat uit een aanhanger van Pythagoras, Eurysus: ‘De mensch van lichaam de andere dieren gelijk, als 't welke uyt een en de selve stoffe bestaat, maar gemaakt van de beste werkmeester, die in dit maken sich selfs tot een voorbeeld gehad heeft’. Dan Horatius:

> . . . . . een deeltje van Gods geest.

En Virgilius:

> . . . . . het hemelsche gevoel.

En Juvenalis:

> Dies heeft de Mensch alleen die dierb're gaaf verkregen
> 't Verstand, bevatbaar van den goddelijken zegen,
> Om konsten t'oeff'nen, en te vinden, toegericht,
> Hem toegesonden uyt het hemelsch hof gesticht;
> Daar al de dieren die gebukt na d'aarde vallen
> Van zijn ontbloot, want Hij, die schepper is van allen,
> Verzag hen in 't begin van 's levens geest alleen,
> Den mensch ook van een ziel, hem met geen dier gemeen.

Hier kunnen nog citaten bij gevoegd worden van Plato en Cicero, Sallustius en Plinius en Epicharmus, die schreef:

> De rede in de Mensch bevonden
> Is uyt Gods reden afgezonden.

Dan volgen nog de Platonist Ameleus en natuurlijk ook een kerkvader, Tertullianus, en nog vele anderen.

Men begrijpt dat De Groot in zijn redenatie steeds verder afwijkt van de oorspronkelijke Joodse tekst en in zijn eindeloze zucht naar parallellie ook wel klassieke auteurs citeert die niet veel meer met de eigenlijke bedoelingen der Joden te maken hebben. De Groot maakt zover mogelijk de Oudheid ondergeschikt aan het Oude Testament. We zagen reeds dat hij het niet onoverkomelijk vindt in plaats van Jupiter God te lezen. Elders schrijft hij: Wat Mozes God noemt, noemt Anaxagoras het verstand en Aristoteles de natuur. Met veel enthousiasme wordt Euripides geciteerd:

> Gedoog de dooden nu in 't Aardrijks schoot te dekken,
> Want daar het uyt ontstond moet alles henenstrekken.
> De geest gaat wederom ten hemel, 't lijf in d'aard,
> Dat, voor een korten tijd met zulk een recht aanvaard,
> En niet in eigendom maar slechts te leen gegeven,

Van d'aarde word hereyscht, uyt wien het plag te leven.

en hij schrijft er bij: ‘Siet eens hoe fraay dit overeenstemt met Moses Gen. III, 14. En met Salomo Ecclesiast XII, 7.’

Ik moet het helaas hier bij laten. Graag zou ik D. Heinsius en Vossius nog willen citeren, maar mijn ruimte is beperkt.

Dat Mozes, of breder: het Oude Testament, alle wijsheid der Oudheid in zich bevat, was een Hellenistisch-Joodse stelling, die met graagte overgenomen werd door oud-christelijke auteurs. Dat onze Renaissance-geleerden op hun beurt zich een aanhanger van deze theorie betonen, is te verklaren uit het feit, dat ze in zekere zin in eenzelfde positie verkeerden als oudchristelijke auteurs: in hun denken dienden klassieke en heidense elementen harmonisch verenigd te worden. Een enkele blik in de vroeg-christelijke letterkunde was genoeg om een vergelijk tussen twee wereldbeschouwingen tot stand te brengen, en het vraagstuk van de verhouding van Christendom en Oudheid op te lossen.

J.D.P. WARNERS.

Uitspraak van leenwoorde in Afrikaans.

In meerlettergrepige leenwoorde, veral die Franse maar ook analogiese skeppinge en vorme, het die uitspraak van die onbeklemtoonde en swakbeklemtoonde vokale in Afrikaans 'n ander weg opgegaan as in Nederlands.

Ondanks die onmiskenbare invloed van Engels op dié gebied, veral die neiging tot vooropplasing van die aksent, en ondanks die poging van akademiese kant om aansluiting by die A.B.N. te soek, kan ons 'n eie Afrikaanse patroon ontdek.

In hierdie bydrae gaan ek veral die uitspraak van die *e* en die *o* na, want hulle is die vokale waaroor die meeste verskil van mening bestaan.

Die fonologiese ‘wette’ wat op hierdie gebied te ontwaar is, kan hoofsaaklik tot 2 faktore herlei word:

(A) omringende klanke; (B) ritmiese groepering van die lettergrepe.

(A) (i) Voor 'n konsonantverbinding word *e* en *o* uitgespreek as ɛ en □ tensy dit geneutraliseer is tot ə. Vgl. termometer, terminologie, ekskuus, tentatief, eksentriek, ensiklopedie, endosseer, estestiek, sentiment, sensasie, eksamen, eksemplaar, permanent, permissie, sentraal, sersant, sertifikaat, servet, serwituut ens.; kombinasie, kompanjie, kompartement, kompleet, kompliment, kondisie, kondukteur, konsentrasie, konsert, konsessie, kontrak, objektief, obsessie, oktrooi, ordentlik, orgaan, orkes, ornament. Baie van die woorde met *e*, ook van bostaande lysie, word meestal met dowwe ə uitgespreek. Verdubbeling van konsonant mag nie as konsonantverbinding gereken word nie; so staan *e* en *o* in die volgende woorde werklik in oop lettergrepe: effek, essensie, messias, terras, kollega, konneksie, pommade, kollekte ens.

(ii) Voor *o* en *a*, soms ook ander vokale, word die onmiddellik voorafgaande *e* en *o* as *ee* en *oo*, of hulle variante *ie* en *oe* (of iets dowwers), uitgespreek. Dus: idee-/idie-aal, tee-orie, gee-ologie, tee-ater, ree-alisme, ree-ageer, ree-integrasie, koo-alisie, oo-ase, oosee-aan, koo-ordinasie ens. In hierdie verbindings is die uitspraak met die variante *ie* en *oe* waarskynlik die gewone.

Selfs wanneer die *e* en *o* van die volgende *oo* en *ee* deur 'n enkele konsonant geskei word, vind ons soms die lang klinker, bv. foo-too, stee-rieoograaf, loo-koo-motief, hoo-moofoon ens.

B) Die ritmiese groepering sluit twee aspekte in, nl. die klemtone en

die splitsing in lettergrepe. Wanneer dit moontlik is, word naamlik die lettergreep met 'n konsonant of konsonantverbinding begin, dus arre-steer, pro-bleem (vgl. ook dui-dlik) ens.

(i) Onmiddellijk voor die hoofklem word *e* en *o* ‘lank’ uitgespreek, d.w.s. as *ee/ie* en *oo/oe*, bv. doo-syn, proo-fyt, proo-gram, proo-tes, loo-jaal, proo-duk, moo-reel, loo-sies. loo-kaal ens. Die gewone uitspraak is *oe*. Die *e* word dikwels baie onduidelik gerealiseer maar dit staan die naaste aan *ie* (variant van *ee*) bv. iemosie, iegaal, ielips, iesensie, iefek, ens. Origens is die dowwe vokaal hier wel die algemeenste, bv. respek, metaal, debiet, resep, sekuur, refrein, meriete ens.

(ii) In 'n anapestiese groep, d.w.s. *e* en *o* geskei van die hoofklem deur 'n ander sillabe, word die vokale as ɛ en uitgespreek, tensy dit deur die dowwe sva vervang word wat in die geval van *e* meestal voorkom. Dus: deffe-nisie, deppu-tasie, enner-gie, telle-foon, delli-kaat, preppo-sisie, eppi-sode, demmo-kraat, mello-drama, demmon-strasie, dekko-rasie, proppaganda, mettafoor, nommi-naal, offi-sier, konsolli-dasie, protte-stant, prosse-dure, poppu-lier, polle-tiek, monnu-ment, kommi-tee, oppe-rasie, korre-geer, kolle-nel, posse-tief, oppe-sisie, kommen-taar, prodduk-tief ens.

Die neiging is baie sterk om die lettergrepe voor die hoofklem in 'n trogee te verander, d.w.s. die betrokke *è* en *ò* met byklem uit te spreek en die daaropvolgende lettergreep met 'n dowwe vokaal.

Nog meer voorbeelde van hierdie ‘wette’: proo-dukte, prodduk-tief, proo-bleem, probble-maties, moo-del, modde-leer, ressoo-nansie of ree-soonansie, proo-vinsie, proo-vinsiale (in hierdie vyflettergrepige woord en in ander van dié lengte vervul die byklem dieselfde funksie as die hoofklem), iemoo-sioo-neel, iekonne-mie of iekonnoo-mie, proo-fessor, proo-fessorale, ienorrem, iesensie, iesensieel.

Dat daar 'n mate van swenking of wisselvalligheid in sommige gevalle is, kan ons lig begryp. Die faktore wat hier genoem is, kan soms as strydige kragte optree; daarby is die invloed van Engels enersyds en Nederlands andersyds ook nie te negeer nie. Opvallend is bv. die uitspraak eevangelie, foonetiek ens. wat op sulke bykomstige faktore wys.

Bevestiging vir my stellings is te vind in die uitspraak van *a* en *u* in die volgende woorde: stattis-tiek, amma-teur, aggi-tator, manni-fes, kappi-taal, pappe-gaai, kwalli-teit, kabbi-net, rumma-/rimma-/roema-tiek, pubbli-kasie, tee-noor, pa-niek, ba-nier, pa-troon, ma-troos, ta-lent, ta-pyt, ka-naal, ba-let, pa-ket, ra-port, ru-briek, mu-siek, ju-weel, stu-dent.

Stellenbosch, September 1951.

M. DE VILLIERS.

Jan z'n boek[1].

Inleiding.

§ 1. Ik geloof niet dat de woordgroep (= het syntagma) *Jan z'n boek* zich als lijdend voorwerp anders gedraagt als als onderwerp. Met de zinsleer heeft het dus vrij zeker weinig uit te staan. Wat we er hier van willen bespreken, heeft betrekking op z'n inwendige structuur, zodat we helemaal binnen het gebied van de woordgroepleer blijven.

Achtereenvolgens behandelen we de kern uit het syntagma (het paradigma *boek* dus), en de voorbepaling eruit. Bij die bepaling komen dan achtereenvolgens aan de beurt de kern dáár uit (het paradigma *Jan*[2]) en de nabepaling daarbij (*z'n*).

Wat dit syntagma-type in het algemeen betreft: het vormt zoals bijna alle nominale groepen een hecht geheel, waarbinnen geen 'vreemde' elementen geduld worden, - dat in tegenstelling met veel werkwoordelijke groepen die zoals men weet veel minder hecht aan elkaar kleven: *hij loopt dikwijls mee, mee te lopen, meelopen* enz.

Die hechtheid van de groep in kwestie blijkt o.m. uit de volgende eigenschappen die verderop nog ter sprake zullen komen:

1. tussen *Jan* en *z'n* kan geen enkel ander woord geduld worden, tenzij een nabepaling bij *Jan*, maar dan vooral een van het type *van*..., naar het schijnt;
2. tussen *z'n* en *boek* kan geen enkel ander woord geduld worden, tenzij een tweede of derde voorbepaling bij *boek*;
3. na *boek* kan vrij zeker tamelijk zelden nog een nabepaling komen, ofschoon dat buiten dat syntagma een heel normaal en frequent verschijnsel is: *dat boek van me, z'n boek daar, dat boek op de schoorsteen*, enz.

Gezien onze definiëring van het begrip *ABN*[3], hoeven we de schrijftaalbanvloek over *Jan z'n boek* (op het ogenblik niet meer als een zinloze maar machtige traditie) hier niet te bespreken. Wél moeten we in het oog blijven houden dat de volledige sanering van schriftelijk weergeven van het ABN, erg gebaat zou zijn met de opruiming van dit bijgeloof uit de schemering van de taalkunde als wetenschap. Overigens zullen we straks nog zien, waar het ABN sporen van die invloed vertoont.

De kern van het syntagma.
Vormleer.

a. Die kern is een woord.

1) Onbeantwoord blijft hier de vraag of dit type in een groter syntactisch geheel thuis hoort, en zo ja in welk en in gezelschap van welke andere syntagma's. Daarom spreken we in de vormleer niet over regels die het gebruik bepalen van bv. *vader z'n boek* t.o. *vader's boek* of *het boek van vader*. Evenmin komt in de betekenisleer de kwestie ter sprake, van welke structuur ons syntagma in dát vlak een onderdeel vormt.
2) Een paradigma in een syntagma wordt gevormd door alle woorden die op één bepaalde plaats daarin kunnen staan; in dit geval door *Jan, Kees, Vader, wie* enz. Anders gezegd: *Jan, Kees* enz. zijn onderling vervangbaar in dit syntagma.
3) Vgl. *NT* XLIII 253.

§ 2. Het is zaak om hier goed te onderscheiden tussen de combinaties die door de kern zelf onmogelijk gemaakt worden en die waarin alleen de

voorbepaling (of: óók de voorbepaling) zich tegen het gebruik van dit syntagma verzet. Een voorbeeld van dat laatste vinden we in *God z'n macht, God z'n barmhartigheid* die allebei uitgesloten zijn[1)], ofschoon wél mogelijk is *je mag geen misbruik maken van Jan z'n goedheid*.

In het algemeen krijg ik de indruk dat het kernparadigma zelf weinig beperkingen laat zien. Het kost me enige moeite om over m'n lippen te krijgen *die man z'n overtreding kostte hem een flinke boete*. Maar ligt hem dat aan het feit dat dit syntagma bezwaar maakt tegen dat bizonderestijlwoord? *Die overtreding van die man kostte* enz. gaat inderdaad wel iets vlotter, maar al dat soort grensgevallen met de bizondere stijl zijn uiteraard lastig te onderzoeken. Daarom kunnen we hier hoogstens maar vermóéden dat het kernparadigma aan deze kant een zekere beperking ondervindt.

Dat het kernwoord uit de voorbepaling het syntagma onmogelijk kan maken hebben we al gezien; of de constructie ervan combinaties met bepaalde woorden in de kern van het syntagma verhinderen kan, is een volgende kwestie. Ik heb een aantal voorbeelden geprobeerd met *die lieve kleine jongen z'n....*, maar kernbeperkingen heb ik daarbij niet kunnen ontdekken. In § 3 komt overigens een verwante kwestie aan de orde.

b. Die kern is een onderschikkende woordgroep.

§ 3. Zijn er andere voorbepalingen mogelijk? Ja, inderdaad. We kunnen er één of twee tegenkomen (meer waarschijnlijk niet), zoals we zien, in *Jan z'n mooie (nieuwe) fiets, onze buurman z'n mooie (nieuwe) fiets* enz. *Jan z'n* moet altijd eerste voorbepaling zijn, net als *z'n* in het type *z'n mooie (nieuwe) fiets*. Wordt het paradigma *Jan* evenwel kern van twee of meer voorbepalingen, dan levert een even zware belasting bij *fiets*, voor mijn gevoel enig bezwaar: *m'n oudste broer z'n mooie nieuwe fiets* klinkt me wel wat te stroef. Weglating van een van de gespatiëerde woorden maakt de combinatie direct veel normaler in mijn oor.

Dezelfde voorbepalingen die oncombineerbaar zijn met *z'n*, zijn het ook met *Jan z'n*, als ik het goed zie. *Z'n welk boek, z'n dat boek* enz. zijn even onmogelijk als *Jan z'n welk boek, Jan z'n dat boek* enz., ofschoon heel normaal klinkt: *welk boek van hem, dat boek van hem, welk boek van Jan, dat boek van Jan*, enz.

§ 4. Zijn er andere nabepalingen mogelijk? Ik geloof van soms. *Dat is nou die man z'n verloofde van 16 jaar* of *daar ligt nou die jongen z'n fluitje van een cent* leveren me toch wel bezwaren op, maar ik kan me voorstellen dat ik een enkele keer eens zo'n combinatie zou kunnen gebruiken: *heb je Harrie z'n dochter van drie weken al gezien*? Erg frequent lijkt het type toch in geen geval.

c. Die kern is een nevenschikkende woordgroep.

§ 5. *Groepen met en*. Hier hebben we het type *Jan z'n broers en zusjes*, waarnaast ook mogelijk is een (in dit geval) heel stroef *Jan z'n broers en z'n zusjes*. Nu lijkt het type zonder *z'n* beperkt tot een klein aantal vrij 'vaste' combinaties: *neefjes en nichtjes,*

1) Dat heeft v. Haeringen al opgemerkt (*NT* XL 250).

vader en moeder, paard en wagen, boeken en schriften, pen en inkt enz. Voor mij eisen *neefje en*

nichtjes, schop en kruiwagen, pen en schrift enz. een voor het tweede substantief herhaald *z'n*.

Maar als dat ook een eigenschap is van syntagma's met *z'n broers en zusjes* alléén, is het zinloos om het speciaal onder *Jan z'n*.... te behandelen. Hier horen immers alleen de dingen thuis waarin *Jan z'n*.... afwijkt van *z'n*.... In een volledige spraakkunst zouden we daarom op deze plaats vrij zeker met een simpele verwijzing kunnen volstaan.

§ 6. *Groepen met of*. Hetzelfde kan gezegd worden van deze groepen. In het algemeen schijnen ook hier zulke 'vaste' combinaties te bestaan, al zijn ze wel minder frequent: vlg. *misschien komen Jan z'n neefjes of nichtjes nog wel eens kijken*.

> Opmerking. Helemaal buiten beschouwing laten we hier constructies als *lijkt ie meer op Jan z'n bróér of op z'n zus?, lijkt ie meer op Jan z'n broer als op z'n zus?, lijkt ie op Jan z'n broer of (op) z'n zus*? enz. Ook die zullen wel beter besproken kunnen worden, buiten verband met juist dit syntagma.

Betekenisleer.

§ 7. Uit onze opmerkingen in § 2 volgt automatisch dat we hier moeten volstaan met de negatieve opmerking dat de woorden uit dit paradigma als betekenis-element met elkaar gemeen hebben dat ze geen 'plechtige' gevoelswaarde kunnen hebben.

De voorbepaling van het syntagma.
Vormleer.

1. De kern van die voorbepaling.

§ 8. Ik kan me voorstellen dat iemand hier van ons een bespreking verwacht van het feit, dat de woorden uit dit paradigma in drie groepen uiteenvallen. Een eerste groep is vrij in het al dan niet hebben van een voorbepaling: *(onze) Jan z'n fiets, (m'n) vader z'n schuld* enz.; een tweede is onvoorbepaalbaar: *wie z'n fiets, die z'n fiets, iemand z'n fiets* enz., terwijl een derde altijd voorbepaald is: *die man z'n fiets, onze bakker z'n auto* enz.

Maar is die indeling in drie categorieën nu een monopolie bij dit syntagma? Nee, bijna nooit. Immers: daarbuiten staan de zaken precies zo. Ook dáár kan de groep *Jan* met of zonder voorbepaling voorkomen, ook dáár krijgt de groep *wie* nooit, en de groep *man* altijd een voorbepaling[1]. Al die feiten mogen dus in een volledige

1) In de 'roep' is de voorbepaalbaarheid van *Jan* beperkt: *onze Jan, kom eens hier; die Jan, kom eens hier; welke Jan, kom eens hier* enz. zijn hier uitgesloten. - Overigens is het syntagma *Jan z'n boek* in diezelfde 'roep' uitgesloten (*vader z'n lieve jongen, kom jij eens hier* kan niemand zeggen). Beschouwt men die 'roep' als een zin, dan is genoemd feit een bewijs dat ook de zinsleer zich met dat syntagma dient te bemoeien. Misschien zijn er nog andere eigenaardigheden die daarin thuis horen: ik heb er tot dusver nog geen kunnen ontdekken.

spraakkunst weer niet onder dit syntagma behandeld worden. We kunnen daar volstaan met de simpele constatering dat de woorden van dit paradigma op dit punt geen enkele afwijking vertonen van hun normale gedrag.

a. Die kern is een woord, al dan niet vergezeld door een voorbepaling.

§ 9. Hier is het paradigma duidelijk aan grote beperkingen onderhevig: ik kan bv. onmogelijk zeggen *dat huis z'n stenen* of *Rotterdam z'n begroting*, ofschoon *Jan z'n stenen* en *Jan z'n begroting* geen moeilijkheden opleveren. De schuld voor die mislukking ligt dus kennelijk bij *dat huis* en *Rotterdam*.

Wél kan ik zeggen *dat is de wind z'n schuld, de regen z'n schuld, het weer z'n schuld*, maar *de wind z'n kracht* of *de regen z'n duur* zijn uitgesloten. Bij deze woorden zijn er dus niet meer als enkele combinaties mogelijk.

Die bacterie z'n vorm is erg onvast; die mier z'n kop is heel eigenaardig gebouwd zou ik misschien wél kunnen zeggen als ik elke dag met dat soort dieren op een vertrouwelijke manier omging; nu dat niet zo is, en zulke dingen me beperkt lijken tot de biologie-les op de Middelbare School, tot het boek waaruit we die kwesties leren of tot het dictaat dat opgenomen moet worden, nu lijkt het me onwaarschijnlijk dat ik één van die combinaties ooit zou gebruiken.

Ik kan me heel goed een situatie voorstellen waarin ik als gids tegen een gezelschap nieuwsgierigen zou zeggen *dat is nou de Minister-President z'n huis; is dat nou die Secretaris-Generaal z'n vrouw?; dat is de Koningin-Moeder d'r graf*, terwijl ik zou aarzelen bij *dat is de inspecteur van politie z'n werk* en beslist zou weigeren om te zeggen *dat is de inspecteur van belastingen z'n werk*.

Vervolgens moeten we een enkele opmerking maken over de combinatiemogelijkheden met a-meervoudige substantieven[1]. Ik kan zonder moeite zeggen *en dat is nou die mensen d'r enigste bezit*, maar *die vogels d'r nesten* of *die duiven d'r jongen* zijn voor mij weer onbestaanbaar, ofschoon *die vogel z'n nest, die vogel z'n jongen, die duif z'n jongen* in mijn oren heel normaal klinken. Verder krijg ik sterk de indruk dat a-meervouden zónder voorbepaling, op deze plaats helemaal uitgesloten zijn. Heel normaal lijkt me *bloed van mensen ziet er heel anders uit als dat van dieren* of *huiswerk van meisjes is dikwijls lang niet zo slordig als dat van jongens*, maar vervanging door *mensen d'r bloed* en *meisjes d'r huiswerk* gaat hier toch wel heel lastig of helemaal niet.

Opvallend is verder dat naast *die man z'n werk* en *die mannen d'r werk* weer niet kan staan *die twee man d'r werk, zoveel man d'r werk* enz.

Er schijnt een samenhang te bestaan tussen de mate waarin de voorbepaling zelf, en die waarin de kern voorbepaalbaar is; daarvoor verwijzen we naar § 3 met het voorbeeld *m'n oudste broer zijn mooie nieuwe fiets*.

Een nieuwe *z'n/d'r*-voorbepaling lijkt me op zijn minst erg zeldzaam: *Jan z'n broer z'n meisje* of *Jan z'n vader z'n grootvader* klinken me niet erg vertrouwd, maar evenmin als volkomen uitgesloten.

1) Vgl. P.C. Paardekooper, *Het getal als grammatische categorie in het ABN, NT* XLIV 203 vv.

b. Die kern is een woord, vergezeld door een andere nabepaling[1] als *z'n/d'r*.

§ 10. Ik geloof dat ik zou kunnen zeggen *daar vooraan loopt de vader van mijn verloofde, maar die daar rechts, is dat die van jou d'r vader niet*? Moeilijker gaat m.i. *die jongen daar z'n boek is gevallen* of *die jongen bij de deur z'n pen ligt op de grond*. Het laatste voorbeeld lijkt me zelfs uitgesloten. Maar ik voel niets vreemd in *dat is Jan van hiernáást z'n stap, dat kun je duidelijk horen; dat is die vervelende kerel daar achter z'n schuld weer!; dat is die vervelende kerel daar aan de overkant z'n schuld weer*! Ik twijfel evenwel bij *dat is die vervelende kerel daar áchter natuurlijk z'n schuld weer*![2].

Het zou interessant zijn om eens een lijst van dat soort gevallen aan taalgevoelige sprekers voor te leggen, uit verschillende delen van ons taalgebied. Een enkele ervaring scheen erop te wijzen dat het type *die van jou d'r vader* uit ons eerste voorbeeld, bij Oostnoordbrabantse en Oostlimburgse sprekers bezwaren ontmoet.

2. De nabepaling *z'n/d'r* van die voorbepaling.

§ 11. Vergeleken met het gebruik van *z'n/d'r* buiten het syntagma dat hier onze aandacht vraagt, zijn er minstens drie afwijkingen waar we iets over moeten zeggen. Op de eerste plaats is de normale oppositie met de drie beklemtoonde vormen *zijn/haar/hun* hier uitgesloten. Daarnaast treft ons het verschijnsel dat *d'r* 'hun' zelfs in het meest verzorgde ABN in dit syntagma niet door het onbeklemtoonde *hun* vervangen kan worden[3]. Ik kan zeggen *hun boeken hebben ze hier gelaten*, maar niet *die jongens hun boeken hebben ze hier gelaten*; het is altijd *die jongens d'r boeken*.

Tenslotte iets over de derde afwijking. In *vader heeft z'n jas laten liggen* 'hoort' *z'n* via z'n genus-indicatie bij *vader*, zonder dat het tegelijk door een vaste plaats ten opzichte van dat woord, eraan gebonden is. Die plaats zonder die indicatie heeft het wél t.o. een andere kern: *jas*.

Maar in *vader z'n jas* heeft *z'n* ook een vaste plaats t.o. *vader*: dat is een typisch verschil met het vorige voorbeeld. Men kan daarom zeggen dat *z'n* sterker aan de kern *vader* als aan de kern *jas* gebonden is, omdat het bij *vader* zowel (genus)vórmbijvoeglijk als (na)pláátsbijvoeglijk is[4].

> Opmerking. Ik zie voorlopig geen enkele reden waarom we *eigen* in *Jan z'n eigen boek* als een 'uitbreiding' van *z'n* zouden moeten beschouwen. Op het eerste gezicht gedraagt het zich vrijwel als een adjectief van het

1) In hoever die tegelijk voorbepaling is bij de kern van het syntagma, vindt men in § 11 uiteengezet.
2) Ik dank die vier voorbeelden aan de vriendelijkheid van de heer F. Jansen te Helmond. Ook hij aarzelde even bij de laatste zin.
3) Ook hier is m'n eigen taalsysteem laatste criterium voor m'n beschrijvingen. In bepaalde delen van ons taalgebied is *d'r* 'hun' in dialecten onbekend, zoals men weet. Zodoende wordt het daar ook in het ABN veel minder gebruikt.
4) Men excusere de logge termen. Ik hoop binnenkort op die kwesties terug te komen in een artikel over *Bijvoeglijkheid als grammatische categorie in het ABN*.

type dat op *ə* uitgaat: vgl. *die jongen z'n open gezicht; die jongen z'n eigen gezicht*. Daarom blijft *eigen* hier onbesproken.

Betekenisleer.

§ 12. Is er bij de zojuist behandelde nabepaling waarschijnlijk weinig

bizonders over de betekenis op te merken, des te meer aandacht moeten we aan de voorbepaling zelf besteden.

Een eerste element dat de woorden uit dit paradigma gemeen hebben, is het feit dat ze levende wezens betekenen, of althans ‘als levend voorgestelde wezens’; dat laatste concludeer ik voorlopig uit de ‘kinderlijke’ klank van *de wind z'n schuld, de kachel z'n schuld* enz. die ik hoogstens kan gebruiken in gesprekken met kinderen of imbecielen of in een enkele andere omstandigheid waarin m'n partner bereid is om m'n personifiërende verbeeldingskracht te appreciëren.

Iets nader kunnen we dat betekenis-element nog preciseren met behulp van een probeersel als *die tulp z'n blaadjes vallen nou al uit* of *wat zeg je van m'n clivia z'n bloem*?, die m.i. allebei in normale omstandigheden uitgesloten zijn. Een betere omschrijving van die betekenis lijkt dus ‘als menselijk of dierlijk voorgestelde wezens’.

Nóg een stap verder kan men gaan door vergelijking van de in § 9 gegeven voorbeelden met *bacterie* en *mier*, die niet direct erg vlot liepen, zoals we zagen. Me dunkt dat behalve hun onalledaagsheid ook hun kleinheid daarvan wel de oorzaak was. We hebben trouwens gezien dat grotere onalledaagse mensen en dieren (type *secretaris-generaal*) eveneens ernstig bezwaar maakten tegen inlijving in dit paradigma.

Daarom geloof ik dat de beste omschrijving van het gemeenschappelijke betekenis-element van de woorden daaruit, die we bij de tegenwoordige stand van zaken kunnen geven, de volgende is: ‘als menselijk of dierlijk voorgestelde, niet te kleine wezens, waarmee we een zekere vertrouwdheid bezitten’.

Leuven, 1951.

P.C. PAARDEKOOPER.

Georg von der Gabelentz als voorloper van de structurele taalkunde en de fonologie.

L. Hjelmslev zegt in zijn *Principes de grammaire générale* (1928), p. 224: ‘On ne saurait trop insister sur cette vérité, énoncée par F. de Saussure: ‘La première chose qui frappe quand on étudie les faits de langue, c'est que pour le sujet parlant leur succession dans le temps est inexistante: il est devant un état. Aussi le linguiste qui veut comprendre cet état doit-il faire table rase de tout ce qui l'a produit et ignorer la diachronie. Il ne peut entrer dans la conscience des sujets parlants qu'en supprimant le passé. L'intervention de l'histoire ne peut que fausser son jugement’’.

In gelijke geest verklaart de schrijver even later: ‘La synchronie a donc une existance indépendante, et elle n'a à chercher les explications nécessaires qu'à l'intérieur de son propre domaine. C'est là la seule manière de rendre suffisamment compte de ce qui se passe, en réalité, dans les sujets parlants, et de dégager cette réalité psychologique qui est la seule réalité linguistique’.

Het loont de moeite, hiernaast een aanhaling te plaatsen uit G.v.d. Gabelentz' *Die Sprachwissenschaft*. Ik verwijs, zoals in dit verband voor de hand ligt, naar de eerste druk van dit werk (1891), ofschoon de aan te halen teksten in de tweede druk van 1901 geen verandering hebben ondergaan. Op p. 10 v. licht V.d.G. de stelling toe,

‘dass die ganze Sprache in jedem Augenblicke lebt’. Naar de positieve zijde, zo schrijft hij, houdt dit

in, dat iedere levende taal op ieder ogenblik een totaliteit[1] is, en dat slechts wat op het gestelde ogenblik leeft, in haar werkzaam is.

'Es scheint, - zo vervolgt hij dan, - man könne nicht leicht einen faderen Gemeinplatz aussprechen und doch handelt es sich hier um eine Thatsache, die man oft und leicht verkennt. Man bildet sich nur zu gern ein, man wisse warum etwas jetzt ist, wenn man weiss, wie es früher gewesen ist, und die einschlagenden Gesetze des Lautwandels kennt. Das ist aber nur insoweit richtig, als diese Gesetze allein die Schicksale der Wörter und Wortformen bestimmen'.

Dit illustreert hij met het voorbeeld van lat. *filius* > spa. *hijo*, een overgang die zich gaaf laat construeren, zodra men weet, dat *f* in het Spa. tot *h* werd, *li* vóór klinker tot *j* (gespr. χ) en *-us* tot *o*. Stel nu, elk woord en elke vorm van het Spaans ware op deze wijze genetisch opgehelderd, zou daarmee de spaanse taal verklaard zijn? Zeer zeker niet. Want de taal is evenmin een verzameling van woorden en vormen als het organische lichaam een verzameling is van leden en organen. Van beide immers geldt: zij zijn 'in jeder Phase ihres Lebens (relativ) vollkommene Systeme, nur von sich selbst abhängig; alle ihre Theile stehen in Wechselwirkung und jede ihrer Lebensäusserungen entspringt aus dieser Wechselwirkung'.

De levensuiting van een taal, of beter gezegd: de taal zelf, die immers slechts een levensuiting is, is 'die Rede, die unmittelbar aus der Seele des Menschen fliesst'. Een uitspraak als deze: de Spanjaard spreekt zo, omdat de Romein zo gesproken heeft, zou op z'n best dàn enige zin hebben, indien, laat ons zeggen, de Spanjaard uit het Latijn vertaalde. En de auteur gebruikt hier een treffende vergelijking: 'Nicht Ei, Raupe und Puppe erklären den Flug des Schmetterlings, sondern der Körper des Schmetterlings selbst. Nicht die früheren Phasen einer Sprache erklären die lebendige Rede, sondern die jeweilig im Geiste des Volkes lebende Sprache selbst, mit anderen Worten der S p r a c h g e i s t'.

Hjelmslev zou zeggen: 'du point de vue synchronique il faut se désintéresser totalement du fait que l'état est devenu; il faut le considérer comme étant' (p. 227).

Aangelegd als zij is op scherpe, om niet te zeggen uitdagende formulering, ontsnapt een dergelijke stelling niet aan het gevaar van overspannen leerstelligheid. Woorden als état en étant zijn wel geschikt om te doen vergeten, dat een linguistische status nooit iets anders kan zijn dan op zijn best een conglomeraat van betrekkelijke vastigheden. Behoorde het vloeiende niet tot de kenmerken van de synchronie, dan zou een verandering en een daardoor gekenmerkte diachronie niet denkbaar zijn; immers het is er de kiem van. Misschien is deze overweging voor Von der G. een reden geweest, om van 'relativ vollkommene Systeme' te spreken. Welkom en leerzaam dan ook is, tegenover het 'totalement' van Hjemslev, het critisch commentaar, onlangs door Kloeke geleverd bij Meillet's aforisme omtrent 'l'intervention de l'histoire'[2].

Het zou verre van onverklaarbaar zijn, indien iemand bij het lezen van

1) 'etwas Ganzes'. Op een verwante plaats in hetzelfde werk is gewezen door door A. Reichling, *Wat is algemene taalwetenschap*, p. 6.
2) *Gezag en Norm* (Amsterdam 1951).
Vgl. ook Von Wartburg's uiteenzettingen in diens *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft* (Halle, 1943).

het voorafgaande de naam Kruisinga in de gedachte is gekomen. Nog een andere associatiestreng voert in die richting. Kruisinga heeft in een bekend artikel in de zesde jaargang van zijn tijdschrift Taal en Leven (1943) de verhouding tussen fonologie en fonetiek in beschouwing genomen. Hij waarschuwde daar, zoals De Vooys het uitdrukt (Ned. Sprkk.[2] 15, n.) tegen de onderschatting van de fonetiek; zelf zou hij waarschijnlijk liever gezegd hebben: 'tegen overschatting van de fonologie'. Als beproefd foneticus weigerde hij in de eerste plaats zijn vak af te staan aan de fysiologen, anderzijds hield hij staande, dat voor de goede fonetici de probleemstelling van de fonologen geen nieuws inhield, wèl daarentegen deze en gene fonoloog te kort schoot in kennis van de fonetiek. Ter illustratie haalde hij o.a. aan hetgeen hij in 1925 geschreven had in zijn Handbook, naar aanleiding aan de klankonderscheiding in *beetje* en *beekje*: 'The real reason for distinguishing t' and c is that a phonetician is bound to acknowledge differences, however minute, if they are used significantly in a language, whereas he may ignore equally great or even greater differences if they are not so used.'

Hier moge een tweede maal Van der Gabelentz aan het woord worden gelaten. De klankfysiologie, zegt hij (p. 33), heeft te doen met de klank, zoals die met de spraakwerktuigen gevormd en met het oor opgenomen wordt. Hij zegt het eigenlijk precieser, en dit typeert zijn zin voor nauwkeurigheid: 'wie er jeweilig von und in den Sprachwerkzeugen gebildet und vom Ohre vernommen wird'. Voor de fysiologie betekent dus de geringste verandering in de plaatsing en beweging van de spraakwerktuigen een andere klank. Van haar standpunt uit is dit gerechtvaardigd, meer dan dat: noodzakelijk. Maar nu: de taal. 'Die Sprache aber, und wäre es die kleinste Mundart, unterscheidet nur eine bestimmte Anzahl von Lauten, die sich zu den lautlichen Einzelerscheinungen verhalten wie Arten zu Individuen, wie Kreise zu Punkten: sie zieht die Grenzen enger oder weiter, immer aber duldet sie einen gewissen Spielraum. Nicht Alle, die die Mundart richtig sprechen, sprechen den nämlichen Laut genau auf dieselbe Weise aus, ja man darf zweifeln ob es der Einzelne immer thue'.

Nu nodigt V.d.G. de lezer uit tot een onderzoek, of hij bij een herhaald uitspreken van het woord *thee* steeds dezelfde beweging en plaatsing uitvoert met de tong, met zich steeds gelijk blijvende uitademingsdruk enz. Heeft hij geleerd nauwkeurig waar te nemen, dan zal hij waarschijnlijk kleine afwijkingen opmerken. Maar hij weet, en de taalkundige bevestigt hem dat: 'dass er immer dasselbe Wort und dass er immer richtig gesprochen hat'.

Anders de foneticus, - en wij merken op dat dit begrip voor de schrijver gelijkstaat met klankfysioloog, - die hem zal doen inzien, dat er in fysiologische zin onderscheiden klanken zijn voortgebracht.

In verhoogde mate geldt dit alles, wanneer eenzelfde woord door verschillende personen gesproken wordt, al behoren zij tot dezelfde streek of plaats: 'Das Sprachgefühl, das für uns massgebend ist, macht da keinen Unterschied, er erkennt jede Art der heimischen Lautbilding für gleich an, weiss aber recht wohl die in s e i n e m Sinne fremdartige Aussprache zu erkennen' (p. 34).

L.C. MICHELS.

Het ‘Hollands’ als bouwer aan onze dialecten.

In dialectstudies worden woorden met afwijkende klankvormen gewoonlijk met veel te weinig aandacht behandeld. Doorgaans is men al meer dan tevreden, als men de herkomst dezer vormen kan vinden en beschouwt men de toevoeging ‘ontleend aan....’ als voldoende verklaring. Gezien de hedendaagse verhoudingen zal men herhaaldelijk het ‘Hollands’, d.i. de algemene Nederlandse omgangstaal, als bron vinden aangeduid en meestal ook terecht. Het Nieuw Groninger Woordenboek van Ter Laan bijvoorbeeld voegt aan talrijke ongroningse termen toe: ‘uit het Holl.’.

Daarmee is het gewoonlijk af. Een enkele maal, dit ter ere van deze schrijver gezegd, zoekt hij nog verder. In het artikeltje *donder* zal men de toevoeging vinden: ‘Dergelijke woorden zijn er meer uit het “hoog” Hollands binnen onze landpalen gekomen. De kazerne is er niet vreemd aan, in zoverre men daar vroeger wel eens een vloek en een scheldwoord hoorde’.

Of daarmee de verklaring is gegeven? De woorden ‘*dondergod* = corpsstudent van het derde jaar. (Die van het tweede mochten in Groningen niet mee ontgroenen, dus waren die van 't derde de ergste donderaars)’ - ‘*dondermint = donder*, lichaam, in de uitdrukking: *hai kreeg op zien dondermint*’ - en andere komen eer uit de hallen van Apollo dan uit de sfeer van Mars. Ook de studentenwereld is dus medeplichtig aan het verspreiden van Hollandismen van deze aard, in 't bizonder in Groningerland, waar de ‘Akkedemie’ in de ‘Stad’ dezelfde rol vervult als deze in het hele gewest.

Kazerne en universiteit samen als bron. Dat is zo merkwaardig niet als het schijnt, wanneer wij in aanmerking nemen, dat soldaten en studenten vrijwel evenouders zijn en dus leven in die periode hunner geestelijke ontwikkeling, die sterke behoefte heeft aan ‘krachtige’ termen, woorden, waarmede men zijn psychologische spanningen kan ontladen. Tot die woorden behoren o.a. de vloeken en hun bastaards van velerlei slag. En juist bij woorden van deze soort kan men nogal eens de toevoeging ‘uit het Holl.’ lezen. Het is het tekort van menige studie over de ‘Hollandismen’ in onze dialekten, dat men geen rekening heeft gehouden met hun aard en gebruikssfeer. Was dit wel geschied, dan zou men zeer waarschijnlijk meermalen een bevredigender verklaring hebben gevonden, d.i. de oorzaak der ontlening. Waaróm Groningerland naast zijn *dunder* bijvoorbeeld een Hollandse vorm *donder* is gaan importeren, zou dan geen vraag meer zijn.

‘Vloeken?’ zo ongeveer zei indertijd eens de toenmalige lector in het Fries in Groningen, Dr. P. Sipma. ‘'t In 't Fries vloeken is onmogelijk. Als een Fries vloekt, doet hij dat in 't “Hollands!”’ In deze tirade zit enige overdrijving, zeker, en toch is ze in de kern volkomen waar en geldt ze zelfs voor al onze streektalen. Maar men bedenke daarbij: soms is de klankvorm dier streektaalwoorden zo gelijk aan die van het ‘Hollands’, dat het moeilijk is uit te maken, wat vreemd en wat eigen is. Onder ‘donder’ noemt bijv. Ter Laan als Hollandismen *beroerd, beroerling, bliksem, verdomd*; het bewijs dier herkomst te leveren is niet zo eenvoudig, daar de Groningse klankvorm precies dezelfde is. Alleen de gebruikssfeer kan dan uitkomst brengen. Deze twijfelgevallen zullen we daarom laten rusten; we beperken ons tot woorden, met typisch ‘Hollandse’ klank ingelijfd, en stellen ons de vraag: welke oorzaken hebben tot naturalisering dezer vreemdelingen geleid?

Allereerst echter een andere vraag: hoe is de verhouding tussen dialect en 'Hollands'? Het Hollands is de taal der 'heersende' klassen, der cultureel en maatschappelijk hoogstgeplaatsten; dialect spreekt men niet in de school, niet in de kerk, niet op het raadhuis, niet in openbare vergaderingen. Het 'Hollands' is de taal van de pen, van brief en boek; het is uit diezelfde hogere sfeer, die de (Oost-) Nederlander op papier *zenden, huilen, heden*, enz. doet gebruiken voor zijn 'daagse' *sturen, schreien, vandaag*. Kortom, het is de nette, de 'Zondagse' taal; de taal van de geklede jas en de hoge hoed; de taal van preek en begrafenis; de taal der samenkomsten.

Aan het 'Hollands' kleeft voor de dialectspreker iets magisch'. Vandaar het verzet tegen het gebruik van volkstaal in de preek, dat zelfs in Friesland niet geheel is overwonnen. Die volkstaal is, naar veler gevoelen, te 'plat' voor hoge, heilige dingen. Waar het gebruik ervan regel is geworden, slijt dat gevoel af en op den duur verdwijnt het. Maar het blijft toch wel tekenend, dat wijlen professor Van der Leeuw uit Groningen in een causerie over zijn na-oorlogse reis naar Z. Afrika vertelde, dat een der Boerenkerkeraadsleden hem zijn teleurstelling had geuit, dat hij, Van der Leeuw, in een kerkdienst als voorganger opgetreden, daar een stuk uit de Afrikaanse en niet uit de Hollandse bijbel had voorgelezen.

Het 'Hollands' is voor de volkstaalspreker van hoger, eerbiedwaardiger stand dan zijn eigen taal; het is de taal van en voor het boven-alledaagse; het heeft voor hem tot op zekere hoogte dezelfde waarde als het Latijn in de wereld der katholieken, het kerk-Slavisch of welk cultustaal ook elders.

Zo'n 'magisch' zwaar geladen taal biedt allerlei mogelijkheden bij ontlening voor hem, die woorden nodig heeft tot uitdrukking van zijn diepste en sterkste gevoelens.

Overdiep heeft erop gewezen[1)], dat dichters, de schilders der gevoelens bij uitstek, vreemde woorden gebruiken om hun '*sprekenden*' vorm.

'Indrukwekkend' noemt hij b.v. de klank van *oceaan, kolossaal, gigantesk*; 'treffend' die van *melancholisch*. 'In het algemeen zal men constateren', schrijft hij[2)], 'dat bij affect of emphase klanken ontstaan, die in het schema der normklanken niet of zelden voorkomen'. Zeker is hij ervan, dat de klankvorm van een woord afhankelijk is van de syntactische functies die in het zinsgeheel tot uitdrukking komen[3)]. Voor hem is die klankvorm blijkbaar gevolg van affect of emphase; dat hij ook kan worden ontleend, schijnt niet tot hem te zijn doorgedrongen. Wel meent hij, dat accent en toon samen kunnen leiden tot difthongering[4)]. Aan de mededeling, dat het zelfstandig gebruikte telwoord *vîf* in sommige dialecten *vîve* luidt, voegt hij toe: 'het spreekt vanzelf, dat in *dezen* vorm de î eerder zal diphthongeeren'. Zelfs verzekert hij, dat er dialecten zijn, waarin men naast het bijvoeglijke *vîf* een zelfstandig *vijf* gebruikt. Zeker is het, dat hij die difthong dus ziet als *een eigen ontwikkeling*, een gevolg van emphatische klankvervorming. Als voorbeeld noemt hij[5)] het Groningse taboewoord *doivel* voor duivel, d.w.z. voor 't normale *duvel*.

De overgang ü > oi is echter onbekend in 't Gronings. Normaal is die van *ui* > *oi*. *Doit*, duit; *floit*, fluit; *spoit*, spuit enz. klinken in Groninger-

1) Stil. Gramm., bl. 179.
2) t.a.p. blz. 157.
3) t.a.p. bl. 159.
4) t.a.p. bl. 159.
5) t.a.p. bl. 157.

land op 't Hoogeland en in 't Westerkwartier als *duit, fluit, spuit*; (in de Stad, 't Gorecht en 't Oldambt als *daait*). De variant *ui - oi* is dus inheems, een tweede fase in de difthongering.

De overgang ü > ui kent de hedendaagse Groninger alleen door zijn kennis van het 'Hollands'. Deze difthongering komt hem blijkbaar op één of andere wijze tegemoet bij behoefte aan emphatische klanken. Een oorzaak daarvan is wellicht gelegen in het boven-alledaagse van het 'Hollands'. In elk geval bevordert dit het overnemen van de difthong. En zo ontstaat in het Gronings *doivel*, inlandse uitspraak voor *duivel*, naast het ingeboren *duvel*, dat een minder zware lading draagt en dus minder bruikbaar is. Aan het Groningse *dunder*, donder, onweer, wordt om dezelfde reden *donder* toegevoegd, n.l. om het als vloek en scheldwoord te gebruiken, waartoe *dunder* ongeschikt is. Doch waar de vreemde klank al te zwaar dondert, tempert men het effect door het gebruik van een inlandse: *Dij dunderdag*! noemt Ter Laan terecht als basterdvloek een 'verzachting' van *dij donder*!

Een ander voorbeeld, nu niet uit de groep der vloeken, maar uit die der scheldwoorden, levert het Gron. *schijten* naast *schieten*. Het laatste woord betekent: zijn behoefte doen. Ook schertsend wordt het gebruikt, maar steeds in nauw verband met de eigenlijke betekenis. Maar '*schijt* aan ain hebben, de maling hebben aan iemand; *schijtskerel*, vent van niets', - door Ter Laan weer versierd met 'uit het Holl.' - leven op heel ander terrein. Naast *schien*, schijn, kent het Gron. '*een schijntje*', een klein kleinigheidje; naast *schuuns*, schuin, richtingaanduidend, een Holl. *schuin*, vuil, onkies in: *een schuine mop, schuinsmarsjeerder*. Zo zijn er stellig nog meer woorden te vinden met deze Gron. - Holl. klankvariatie als basis van gevoelsexpressie in het Gronings. In hoeverre daarin ontlening en interne ontwikkeling moeten worden gescheiden en onderscheiden is moeilijk na te gaan, daar in 't oudere Gron. de overgang ü > ui inheems is blijkens *gruin, zuit*, groen, zoet.

Dat we van interne ontwikkeling allèèn niet mogen spreken is o.i. duidelijk. Buiten twijfel staat het feit ener 'Hollandse' beïnvloeding; het grijpen naar de 'magische' klank van die taal is onmiskenbaar. Dit heeft Ter Laan nergens tot uitdrukking gebracht.

Bij mijn weten is Bezoen de enige, die dit duidelijker heeft gedaan, zij het dan terloops, in zijn proefschrift, merkwaardigerwijs niet in zijn 'Taal en Volk van Twente'. Wel zegt hij daarin: 'Ik heb broers gekend die van kindsbeen af gewoon waren om thuis niet anders dan dialect te spreken, maar die in 't Hollands vervielen als ze ruzie hadden; in 't Hollands konden ze mekaar scherper "de waarheid" zeggen'[1]. Maar in het hoofdstuk 'Hollands in Twente'[2] missen we van dit gebruik de kenmerkende voorbeelden, die de schrijver in het andere werk wel noemt[3]. Zo is voor het Enschede's 'niet ongewoon': *vuilen hond*!, scheldwoord, daar *voel* - met de inheemse klank - slim, sluw betekent en niet smerig, verklaart Bezoen. *Vuur-oet*, vooruit, is geen commadovorm; daarvoor gebruikt men wel *vooruit*! voornamelijk in de stad en in de betekenis opschieten!

Naast *duvel*, duivel, zegt men: *et is nen duivel*: hij is gewiekst en snel. *Duvel*, zo voegt Bezoen toe, zou hier te erg klinken; vandaar gebruikt men

1) t.a.p. bl. 165.
2) t.a.p. bl. 62 v.v.
3) t.a.p. bl. 20, 24, 32, 17.

dan gaarne de Hollandse vorm, ook wel op het land. Volgens zijn gevoelen is die vorm dus *verzachtend*! Affectuiting echter noemt hij het gebruik van dezelfde difthong in *vuier*, vuur naast het 'daagse' *vöör* in '*kan di-j ók vöjer ute mesjin valn*?' En naast *ónöör weer*, stormachtig, gebruiken boeren nog wel eens 'als affectief archaïsme' *onhöjer*, enorm! In deze gevallen is de effectdragende difthong inheems, wat niet kan worden gezegd van die in *fijn*, mooi, goed, plezierige naast *fien*: tenger; broos. Daar is hij stellig weer overgenomen uit het Hollands, evenals in de 'krachtige uitroep van verbazing' of de stellige verzekering, van iemand, die overtuigen wil: '*mijn* God!'

Ook in Twente gaan inheems en vreemd dus samen in deze 'affectklanken', zelfs het eigene archaïsme en de oneigene moderne ontlening.

In Drente is het niet anders. Evenals in het Gronings kent men er *donder* voor vloeken en schelden naast *dunner* voor de aanduiding van het natuurverschijnsel. Van een aangehoorde ruzie zal men zeggen: '*t Dunnerde d'r aorig*, 't donderde er erg; doch: *hie donderd'm de deur oet*!

Naast *schieten*, zijn behoefte doen, heeft men *schiet*, koude drukte: *schieterd, bangschieterd*, lafaard, doch: *de schijt an ien hebben*, maling aan iemand hebben; *schijtensbenauwd*, doodsbang; '*n schijterd*: erge lafaard; *in zien schijterd zitten*: erg bang zijn. Men spreekt van: gien *schien* van kaans, doch: dat helpt moar 'n schijntje = haast niets.

Fien = in kleine stukjes verdeeld; ook: klein, tenger; erg orthodox: de *fienen*; de *fiene* kerk. Maar *fijn* = mooi, prettig: '*n fijne reis*; '*n fijne meneer*. Het telwoord vijf luidt *vīēf, vīēve*, doch: *geef mi-j de vijf*! = de hand.

Een varken heet een *zwien*, tevens de aanduiding voor een, lichamelijk of geestelijk, onrein mens. Maar een zéér verdorven persoon krijgt de bijnaam van *zwijn*.

Men spreekt van *de duvel*; *een duvel*, handig, lastig mens; *duvels, boos*, enz. Maar de superlatief van dit *duvels* is *duivels*! Als 'tussentrap' in deze reeks mag men beschouwen de variant *dujvels*, bv. in 't verdrietige: '*t is 'n dujvels spil met die dujvelse jongs*: 't is wat te stellen met die drommelse kwajongens. De difthong *uj* (u + j) is inheems Drents als eerste fase van de overgang uu > ui, bv. in zure *buj*, bui; nare *bujk*, buik, *zujt*, zoet, enz. Uit de varianten *duvel - dujvel - duivel*, tevens een climax vormend, blijkt het samengaan van eigen neiging en ontleende klank ter uitdrukking van affect. Het 'verzachtende' van de difthong zit een enkele maal in de interjectie '*dujvel* nog toe'. *Duivel* wordt hier niet gebruikt, *duvel* zou te 'hard' klinken. Wel hoort men, met zeer zwaar affect: *die duivel*! = wel allemachtig!

Synoniem van duvel is *duker; te duker* = o drommel! Maar superlatief hiervan is - let ook weer op het begeleidende woord! - *die duiker*! 't Nederl. *schuin* luidt in 't dre. *schuun*(*s*). Maar men spreekt er van *schuine bakken, schuine moppen, schuinsmesjeerder*. Zo is 't dre. *voel* = vuil, besmeurd; doch *vuile streken* zijn doortrapt gemene streken; '*n vuile vent* = een door en door gemene vent. Vuile praatjes hebben echter heet *voelbekken*; iemand die ze vertelt, is een *voelbek*.

Veel sterke drank drinken heet *zoepen*; vandaar: een *zoeperd; ien die an de zoep is*. Maar *zuipen* = ongelooflijk zoepen. Een *zoeplap* = een *zuiperd*. Deze ui-woorden gebruikt men enkel en alleen in grote geestelijke spanning; het zijn dus echte affecttermen. Dat blijkt zelfs uit de interjectie *vooruit*! Het bijwoord heet *veur oet*, zet als de beide woorden afzonderlijk

veur en *oet* luiden. Maar in de betekenis: schiet op! zegt men - met zuiver Hollandse klank! - *vóóruit*! of *voorúit*! Dit verandert ten gevolge van het finale accent in *verúit* en zelfs in *vruit* en *fruit*!, in welk laatste woord ook de *f* uiting is van de emphase.

Hollandismen is onze dialekten, zo mag men al deze woorden noemen, mits men ermee bedoelt: klankvormen, onder invloed van het Hollands overgenomen, doordat de dialectspreker daarin vond, wat hij voor de uitdrukking van zijn affectieve geestesinhouden nodig had. Het naturaliseren geschiedde des te gereder, daar de gewenste klanken doorgaans aansloten bij wat in het dialect zelf reeds aanwezig was, i.c. de *ij* en de *ui* en de neiging tot difthongeren bij emphase, een neiging die zal voortvloeien uit affectieve rekking der vocalen en intensivering der articulatie. Een emphatisch *zoepen* valt duidelijk uiteen in twee door een scherpexplosieve *p* gescheiden ademstoten. Iets dergelijks heeft *duvel*. De vokaal komt zo in 'auslautende' positie en krijgt daardoor neiging tot difthongering, een klankverandering, die immers dààr het eerst optreedt, zoals onze oostelijke dialecten duidelijk laten horen in *di-jen*, dijen, naast *bieten*, bijten; *gruien*, groeien, naast *ruken*, ruiken. Voor 't gevoel van de spreker wordt die difthongering hèt uitdrukkingsmiddel van het affect; vandaar zijn greep naar de nog duidelijker vorm ervan, die het Hollands hem biedt. Het bewijst meteen de waarheid van wat Wilhelm Havers[1)] schrijft, nl. 'dasz der Uebernehmer sich das fremde Sprachgut nach seiner Art assimiliert', zodat 'allenthalben die in der entlehnenden Sprache bereits vorhandenen Tendenzen durch fremdes Sprachmilieu eine lebhaftere Entwicklung' krijgen.

Na alle woorden van kritiek over de 'verderfelijke' invloeden van het 'Hollands' op onze dialecten leek het me gewenst eens een ander geluid te laten horen. Het ontbreekt mij aan gegevens om over de invloed van vreemde talen op het Nederlands met iets dergelijks te komen, wat stellig mogelijk zal zijn. Tegenover de zeer eenzijdige beschouwingen onzer talrijke puristen zou het nuttig zijn. Veel te weinig erkennen wij, dat iets geheel oneigens zelden wordt overgenomen, of, zoals Havers het schrijft[2)]: Wie besonders K. Brugmann verschiedentlick betont hat, pflegen ja im Syntaktischen Entlehnungen nicht so vor sich zu gehen, 'dasz etwas, was einer Sprache bis dahin ganz und gar fremd gewesen ist, herübergenommen wird in der Art, wie etwa ein Wort für einen Kulturbegriff von einer Sprache in die andere hinüberwandert, so also, dasz etwas von Haus aus völlig Fremdes aufgepropft wird.... Eine gewisse Uebereinstimmung war schon von Anfang an da, aber was bei dem einen Volk nur okkasionell und nur in Ansätzen vorkam, war bei dem anderen usuell und in grösserer Ausdehnung vorhanden; infolge des Sprachverkehrs wurde nunmehr das auf der einen Seite erst in Anfängen Vorhandene weiter entwickelt.'

Wat Brugmann schrijft van syntactische elementen, geldt stellig evenzeer van phonologische. Dat de invloed van het Hollands als sterkste in het contact met onze dialecten overweegt, is duidelijk; dat die invloed altijd 'nivellerend' is, is echter niet waar. En zeker niet, zolang het dialect uit de geboden mogelijkheden welbewust het hem passende, het hem ontbrekende weet te kiezen.

Assen.

J. NAARDING.

1) Handbuch der erklärenden Syntax, Heidelberg 1931, bl. 135.
2) t.a.p. bl. 134.

Clic(s) klik(s)
met een herinnering aan *cokes* en *lucifers*.

Er bestaat een engels woord *click*, dat omschreven wordt als ‘a light, sharp sound’. In de fonetiek wordt het gebruikt voor wat de Duitsers Schnalz(laut), ook wel Sauglaut noemen, de Fransen claquement of claquante. Marouzeau vermeldt in zijn Lex. de termin, ling. twee spellingvormen: *click* en *clic*, ‘terme anglais employé parfois pour désigner un claquement ou phonème claquant’. De schrijfwijze zonder *k*, die wij ook vinden in het na te noemen artikel van Van Gilse, moet bij Marouzeau beschouwd worden als een verfransing[1)], een eng. *clic* bestaat niet, zo ver wij weten.

In het Nederl. Ts. voor Geneeskunde[2)] heeft Prof. P.H.G. van Gilse onlangs een voordracht gepubliceerd onder de titel: ‘Opmerkingen over het tot stand komen van spraak naar aanleiding van pathologisch-phonetische waarnemingen’. Hij gaf daarin een boeiende beschrijving van een drietal procédé's, waardoor ‘spraak’ kan worden voortgebracht ook dan, wanneer door storing van het normale apparaat spreken in de gewone opvatting niet mogelijk is. Hij noemt ze: de pseudo-kliks-spraak, de slokdarmspraak en de parabuccale spraak. Bij de eerste ontstaat het zgn. basisgeluid door zeer krachtige articulatie van de medeklinkers in de mond of de pharynx[3)]. Op deze krachtige mond- of raakarticulatie berust de naam. Slokdarm- en parabuccale spraak produceren het basisgeluid resp. boven in de slokdarm, en tussen wang en gebit.

Nu vonden wij in dit stuk, waar de auteur over de clicks begint te spreken, allereerst deze zin: Men noemt deze klanken in het Engels ‘clics’ (sic), in het Duits ‘Schnalze’. Het verdere gebruik dat hij van de eerste dezer termen maakt, met terzijdelating van de tweede, laat ons twee dingen zien: ten eerste een vernederlandsing van het hele woord, maar niet op dezelfde wijze als *clic* bij de Fransen er een verfransing van is; immers *klik* is een bestaand ndl. woord, en het kon, naar zijn betekenis even goed bij ons als in het Eng. zijn technisch-fonetische toepassing gekregen hebben, die echter in *WNT* VII, 4035-36 nog niet is opgetekend[4)]. Maar ten tweede vinden wij hier een leerzame illustratie van een overigens zeker niet onbekende waarheid, nl. dat de afpaling van de categorieën enkelvoud en meervoud niet zo scherp is als oppervlakkig waarnemen kan doen denken, een waarheid die door verschillende studies, vooral van Royen, nog duidelijker in het licht is gesteld dan reeds geschied was door sommige paragrafen van de historische grammatica.

Wij willen nu even overzien, hoe de schrijver (spreker) van zijn ‘basis’-woord *clic(k)* gebruik maakt, in zelfstandige toepassing, en bij samenstelling en afleiding. Daarvoor verwijzen wij allereerst naar de reeds aangehaalde zin. Daarin zijn *clics* en *Schnalze* hoogstwaarschijnlijk als meervoud bedoeld, maar een interpretatie als enkelv. zou syntactisch niet ondenkbaar zijn, en een eerste mogelijkheid opleveren voor numerus-ver-

1) Vgl. Vendryes, *Le langage*, p. 39: ‘Les phonèmes inspirés ou clics....’.
2) Jg. 95, 23 Juni 1951, p. 1792-'98.
3) Voor pharynx bezigt de schr. ook het oude *raak*. In verband met hetgeen volgt is opmerkenswaard, dat ook bij dit woord geen scherpe scheiding aanwezig is tussen enkelv. en meerv. Zie *WNT* 12, kol. 74.
4) Wel is daar de eerste betekenis van het znw. ‘benaming voor een klappend, vrij hoog geluid dat men met den mond maakt’.

warring. Even later treedt het compositum *kliks-spraak* op. Daar in eerste leden van samenstellingen het meervoudig begrip ook door een enkelvoudige vorm kan worden kenbaar gemaakt (*boekwinkel*), bovendien het oorspronkelijk pluralis- (eventueel genitief-) kenmerk ook tot een 'bindingsklank'[1] kan zijn geworden *(jongeluispartij)*, is hier een nieuwe mogelijkheid tot dubbele opvatting: *kliks-* kan als enkelvoud worden verstaan. Wegens de meersoortigheid van de betrokken klanken moeten wij deze bedoeling wel uitgesloten achten bij een groep als: 'STOPA, de Poolse kenner van de Afrikaanse kliks', maar dat geldt niet voor de interpretatie door een lezer die van deze afrikaanse *click's* weinig of niets afweet. Gaat nu de schrijver verder met '[heeft] over deze spraak als van 'pseudo-kliks' gesproken', dan ligt daar stellig het meervoud in de lijn. Onmiddellijk volgt nu 'de kliks-achtige geluiden'. Hoewel bij afleidingen als *jongensachtig, meisjesachtig* het eerste lid vatbaar is voor pluralis-interpretatie, is toch bij dit type het formele enkelvoud overwegend, en men zou geneigd zijn, ofwel *klikachtig* te formeren, ofwel, geplaatst tegenover een feitelijk *kliksachtig*, het eerste lid als enkelvoud aan te zien. Nu duikt op de vorm *kliksen*, en wel in een samenhang waar alleen gedacht kan worden aan de pluralis van een substantief: 'bij omgang met dieren gebruikt de mens veelal kliksen'. Nu geeft weliswaar in populair spraakgebruik een stapelformatie als *railsen, bielsen* (of is het eigenlijk niet *railzen, bielzen*?) nog niet per se het recht om te concluderen tot een enkelvoud *rails, biels*, maar in een wetenschappelijk stuk houden wij die conclusie voor wèl gerechtvaardigd. Dan zijn wij dus nu over de grens heen. En wij zullen het recht hebben, in de zin: 'Een van onze patiënten, die.... de spraak met pseudo-kliksen hadden geleerd, enz.' ditzelfde *kliks* te herkennen, zeker wanneer wij bedenken, dat *pseudo*-slechts met nomina verbonden wordt, hetzij substantieven of adjectieven. Wordt dit nu voortgezet, waar wij in dezelfde alinea lezen: zo spreek ik [d.i. een landbouwer] met mijn paarden (kliks....)? Wij zijn er niet zeker van: er kon een reeks click-geluiden bedoeld zijn. Enige regels verder, in elk geval, zullen wij weer aan een meervoud moeten denken: 'Er zijn dan de feiten: 1°. dat de mens in de omgang met zijn huisdieren deze kliks gebruikt en 2°. dat de zeer jonge mens van onze tijd een op de kliks gebaseerde spraak spontaan gebruikt en ook verstaat, als enz.'

Tot welke slotsom leidt onze analyse? Een onweersprekelijk en ondubbelzinnig enkelvoud *kliks* hebben wij niet aangetroffen. Het naast daarbij brachten ons de substantief-pluralia *kliksen* en *pseudo-kliksen*. Behalve deze was er de indicatie in *kliks-spraak* en *kliks-achtig*. Het een met het ander kan genoegzaam de stelling stutten, dat in elk geval voor de lezer, en allicht ook voor de schrijver, het onderscheid tussen enkel- en meervoudsvorm bij dit woord wankel is. Waarnemingen als deze hebben enig belang, in zoverre zij ons iets leren over de omstandigheden waarin numerusonzekerheid zich doet gelden.

Maar er is een ander gezichtspunt. Indien de schrijver zich hield aan het duidelijke enkelvoud zonder *-s*, dan moest hij daarvan samenstellingen vormen als *klikspraak*, een afleiding *klikachtig*, eventueel een werkwoord *klikken*. Daarvoor was vooral het laatste niet, het eerste en tweede ternauwernood bruikbaar, want homonymie en homografie met het algemeen bekende werkwoord *klikken*, zal men, zo dunkt ons, toch stellig willen

1) De Vooys, *Ndl. Sprkk.*[2], p. 174.

vermijden. En hier komen ons een tweetal uitspraken van Henri Frei in de gedachte: ‘Un fait de langage a beau être correct, il peut ne pas être adapté à sa fonction.... Inversement, un très grand nombre d'incorrections, peut-être la majorité, servent justement à prévenir ou à réparer de tels déficits’[1].

Vergelijken wij ons geval met dat van *coke(s), lucifer(s)* en dgl., vroeger in dit tijdschrift besproken[2], dan vinden wij als punten van overeenkomst: overneming uit het Engels (biels komt uit het Frans), ‘herijking’ van een meervoud tot de functie van een enkelvoud, met nieuwe pluralisering (niet bij *cokes*, wel bij *lucifers-en, rails-en, biels-en, canadas-sen*). Voor Verdenius lag het in de aard der zaak, dat bij *lucifer(s)* het meervoud primair is, een inzicht waarbij Royen zich in tweede instantie (vgl. zijn andersluidende opvatting p. 125) schijnt te hebben aangesloten (p. 279). Hetzelfde geldt, dunkt ons, voor *rails, biels, canada's*. Anders echter dan bij deze woorden ontbreekt in het begrip van *click(s)* het indistincte collectieve element. Toch is ook hier het pluralisgebruik verre overwegend; dit zal er toe hebben bijgedragen, dat het woordbeeld *click* zwak bleef.

Naarding, p. 277, wil er terdege rekening mee gehouden zien, dat tegenover de pluralisvorm *lucifers* het enkelvoud uiterst zeldzaam is, ook in het AB. Dit gaat veel te ver. ‘Heb je een lucifer voor me (een vlammetje)?’, ‘Geef me even een lucifer’, ‘je neemt een lucifer’ (bij gezelschapsaardigheidjes) zijn zeer gewone zinnen uit de taal van de dagelijkse omgang. Zelfs herinner ik mij, in mijn jeugd en jonge tijd uit de mond van een Westlandse nooit anders te hebben gehoord dan: ‘Hebbie lucifer voor me?’, en dit betekende dan ‘lucifers’. Hier dus de enkelvoudsvorm met collectiefmeervoudige functie. Het zou de moeite waard zijn, eens na te gaan, of dit gebruik in de zuidholl. volkstaal nog geldt, wat mij op grond van losse informatie waarschijnlijk voorkomt.

Tot slot een kleine bijdrage tot de Buigingsverschijnselen in het Nederlands. In zijn eerste artikel over *cokes*, p. 125, herinnerde Royen aan een voordracht, gehouden voor de ‘katholiek-wetenschappelijke vereniging met de onmogelijke naam’, vereniging die, sindsdien, mede om die onmogelijkheid is herdoopt tot ‘Thijmgenootschap’. Het is zeker, dat in het gewone gesprek meestal gemakshalve van ‘katholiek-wetenschappelijke’ werd gesproken. Maar wat de vereniging nastreefde was, luidens de officiële, in de naam vervatte omschrijving, ‘de bevordering van de beoefening der wetenschap onder de Katholieken in Nederland’, dus van wetenschapsbeoefening zonder meer, niet bepaaldelijk of noodzakelijk in katholieke zin. Reden waarom sommigen staande hielden, dat men behoorde te spreken van ‘katholieke wetenschappelijke vereniging’.

Aug. 1951.

L.C. MICHELS.

1) *La grammaire des fautes* (1929), p. 19.

2) Royen, *NTg.* 40, 125 vv., 278 v.; Verdenius, ib. 128; Naarding ib. 276 v.

Bij Staring's ‘Op het gezigt van trekkende kraanvogels’.

Zou Staring voor het vermelde gedicht geïnspireerd kunnen zijn door Nikolaus Lenau (1802-1850)?

Al staat de blijmoedige levensstemming van de bewoner van De Wildenborch in schrille tegenstelling tot de donkere melancholie van de uit Hongarije stammende Duitse dichter, zij waren tijdgenoten en Staring was uitstekend op de hoogte van Duitse literatuur.

Van Lenau bestaat een gedicht ‘Der Kranich’, dat vier strofen bevat. Het begint aldus:

> Stoppelveld, die Wälder leer,
> Und es irrt der Wind verlassen,
> Weil kein Laub zu finden mehr,
> Rauschend seinen Gruss zu fassen,

De eerste strofe van het ook vier-strofische gedicht van Staring toont ons de dichter op zijn eenzaam pad, tredend ‘door Wijnmaands bleeke loovers’.

Bij Lenau luidt de tweede strofe:

> Kranich scheidet von der Flur,
> Von der kühlen, lebensmüden,
> Freudig ruft er 's, dass die Spur
> Er gefunden nach dem Süden.

Staring bepeinst, hoe de vogel zich niet bekreunt om wat hier omlaag geschiedt: ‘of bergen siddren op hun voet, door 't worstelen van den sulfergloed, of stroomen steigren uit hun boord, de vogel zweeft gelaten voort’.

Bij Lenau luidt de derde strofe:

> Mitten durch den Herbstesfrost
> Schickt der Lenz aus fernen Landen
> Dem Zugvogel seinen Trost,
> Heimlich mit ihm einverstanden....

Staring ziet de vogel trekken naar zijn doel, door 't vredig zwerk, staâg westwaarts aan, terwijl hij de lucht vult met blij geschal, gedenkend waar hij rusten zal.

Bij Lenau luidt de vierde strofe:

> Ja, das Herz in meiner Brust
> Ist dem Kranich gleich geartet,
> Und ihm ist das Land bewusst,
> Wo mein Frühling mich erwartet.

Staring spoort zijn ziel aan hoger te streven dan dit aardse zwerk:

> Staar, vrolijk juichend, naar de Kust,
> Waar aller Zorgen woeling rust;
> Waar Smarte knaagt, noch Twistvuur brandt,
> Noch Zinbekoring strikken spant!
> Mijn Ziel - daar is uw Vaderland!

Mocht onze dichter door het Duitse vers geïnspireerd zijn, van navolging is allerminst sprake. Hij heeft dan enkel de ideeëngang gevolgd, maar die op eigen wijze oorspronkelijk uitgewerkt en vertolkt.

Ik vond het in elk geval de moeite waard op dit weinig bekende gedicht van Lenau in dit verband te wijzen.

Dr. H.H. KNIPPENBERG.

Nieuwe Vondel-literatuur III[1].

W.M. Frijns s.m.m. *Vondel en de Moeder Gods*. (H. Nelissen - Bilthoven MCMXLVIII).

Tot de 'nieuwe' Vondel-literatuur kan men bovengenoemd boek eigenlijk niet rekenen. Niet alleen verscheen het reeds enige jaren geleden, maar bovendien is het in zijn huidige vorm de 'twede, omgewerkte en vermeerderde druk' van *Vondel en de 'Zeestar*', dat in 1928 bij de Vlaamsche Drukkerij te Leuven het licht zag. Noch in 1928, noch in 1948 is pater Frijns' studie echter in ons tijdschrift besproken, zodat het zin heeft dit alsnog te doen.

'Deze twede druk verschilt aanmerkelik van de eerste', deelt de schrijver in zijn Verantwoording (pag. 10) mee. Inderdaad. De 215 pagina's van het oorspronkelijke werk zijn uitgedijd tot 598, terwijl de opzet systematischer en wetenschappelijker is geworden: in chronologische volgorde komen thans alle verzen ter sprake, waarin Vondel over Maria spreekt. Bij deze omwerking blijkt Frijns voortdurend ernstig rekening te hebben gehouden met de scherpe kritiek die door L.C. Michels op zijn werk was uitgebracht en waarin deze hem gebrek aan filologische nauwkeurigheid en methode verweet[2].

Frijns wil met dit boek aan de hand van Vondels werk doen uitkomen, hoeveel Maria in diens geloofsleven heeft betekend en hoezeer hij daarbij in overeenstemming was met de leer der Kerk. Op de stof-omslag wordt de opzet als volgt omschreven: 'Het eerste gedeelte behandelt de cultuur-historische achtergrond, die Vondels verzen beïnvloedt, bepaalt en eigen klankkleur verleent, n.l. de Mariakultus bij Katholieken, bij Doopsgezinden en bij Kalvinisten.... Het tweede gedeelte bespreekt Vondels verzen in 't licht van onze Gouden Eeuw, toetst ze en legt ze uit in hun eigen kader, licht ze toe met eigentijdse schrijvers of voorgangers: bronnen of geestverwanten.... Om wille van de overzichtelijkheid en ten einde zuiver de groei van Vondels cultuurbeeld te kunnen vastleggen, zijn de verzen chronologisch behandeld en in drie hoofdstukken verdeeld. Het eerste behandelt de Doopsgezinde Vondel, het tweede de Christen Vondel [= "Vondel Kristen-zonder-meer". Sm.], het derde de Katholieke Vondel....'

Ontegenzeglijk heeft Frijns' boek bij deze opzet voor de Vondel-studie zijn betekenis. Het verleent een waardevolle achtergrond aan een bepaald aspect in Vondels werk, en draagt er zodoende toe bij, ons inzicht te verdiepen. In nog sterkere mate dan voor de oorspronkelijke versie geldt dan ook wat Michels ondanks al zijn bezwaren reeds in 1932 opmerkte: 'De schrijver heeft zich met grote liefde in zijn onderwerp verdiept. Hij heeft met zorg bijeengebracht wat hij bij Vondel daar over kon vinden, en dat alles in een groots opgezet gebouw geordend. Meer nog: hij heeft belangwekkende gegevens van elders, die Vondel's ideeën konden toelichten, verstrekt.' (t.a.p., pag. 230-231). Voor een groot deel beweegt Frijns zich daarbij eerder op theologisch en kerkhistorisch

1) I verscheen in jrg. 43, pag. 336 vv.; II in jrg. 44, pag. 25 vv.
2) *Over Vondelverklaring* (Ts. v. Taal en Letteren XX - 1932 - pag. 129 vv. en 201 vv.).

terrein dan op dat der eigenlijke literatuur-geschiedenis. Het behoeft geen betoog dat mijn verdere opmerkingen slechts betrekking zullen kunnen hebben op hetgeen tot dit laatste gebied behoort[1].

Helaas blijkt ook in deze tweede druk de onnauwkeurigheid die Michels had gesignaleerd, niet overwonnen. Alexander Farnese, hertog van Parma, heet op pag. 66 *graaf*, op pag. 111 *prins* van Parma. Op pag. 103 is het lied van des Soudaens Dochterkijn ‘'n *renaissancistiese* bewerking van 'n overbekende middeleeuwse Marialegende *door* Thonis Harmansz van Wervershoef’[2]. Op pag. 130 geeft Vondel aan zijn *Gysbreght* reeds de versvertaling van boek II der Aeneis vooraf. Tesselschade's beroemde vermaning: ‘(hij) stel syn leed te boeck, zoo heeft hij 't niet t'onthouwen’ heet op pag. 147 geschreven, ‘nu *Hooft* zich niet over 't verlies van z'n vrouw kan heenzetten’[3]. Op pag. 162 en 171 zoeken de Klarissen uit de *Gysbreght* een toevlucht ‘*in 't Mariakoor van de Nieuwe Kerk*’ in plaats van in de kapel van haar eigen klooster; een onjuistheid welke samenhangt met de verwarring van Kristijn van Aemstel met Klaris van Velsen (pag. 162 en 179). Verwarring van het eerste en tweede bedrijf uit hetzelfde drama leidt tot de onjuiste voorstelling op pag. 168, naar aanleiding van vss. 168-173 (Ons klooster zingt en klingt....): ‘Zo is 't volkomen in naïef-middeleeuwse kerstvreugde, dat kartuizer Willebrord *z'n late gast op kerstavond verwelkomt*’, waarbij die late gast dan Gysbreght geweest zou moeten zijn.

Deze lijst zou zonder moeite kunnen worden uitgebreid. Het bovenstaande is echter voldoende om te doen uitkomen, dat de literair-historische mededelingen van Frijns met kritische voorzichtigheid dienen te worden gehanteerd. Hetzelfde geldt meer dan eens voor de conclusies in zijn betoog, waarbij zijn apodictisch ‘dus’ onvoldoende gemotiveerd blijkt. Ik geef daarvan een tweetal voorbeelden.

Op pag. 106 lezen wij: ‘Molkenboer *meent*: “in de jaren 1632-33.... was 's dichters afwending van zijn vroegere geloofsgenooten al lang ingetreden... Vondel stond gedurende deze periode *blijkbaar* op zijn eenigheid.” Vanaf 1633 valt hij *dus zeker* te beschouwen als kristen-zonder-meer’. Op grond van een *mening* van Molkenboer wordt hier geconcludeerd tot een h i s t o r i s c h e z e k e r h e i d .

Op pag. 162 wil Frijns voor de tijd tussen 1633 en 1640 betogen: ‘'t Mariaheiligdom heeft bepaald aantrekkingskracht op Vondel’. In de *Gysbreght* ‘vervangt hij tweemaal 'n heidense tempel door 'n Mariaoord’. Vervolgens wijst Frijns op het feit dat de Klarissen (maar dit is onjuist en geldt slechts voor Kristijn van Aemstel!) een toevlucht zoeken in 't Mariakoor van de Nieuwe Kerk, en dat de abdij Mariengaerd op Marken als verzamelplaats voor de Amsterdamse vluchtelingen wordt aangewezen. Zonder meer concludeert hij daaruit: ‘Vondel kent *dus beslist* bescherming, veiligheid toe aan 't Mariakoor’!

1) Frijns' felle betoogtrant doet zich niet alleen gelden in zijn polemiek met Michels, maar b.v. ook in de wijze waarop hij de Protestantse afwijzing van de Maria-devotie bespreekt. De grens van het toelaatbare wordt echter toch wel overschreden, wanneer hij op pag. 76 Kalff tot de ‘antipaapse literatuurhistorici’ rekent, omdat deze zich prijzend over Marnix' *Biencorf* heeft uitgelaten!
2) Tenzij anders wordt aangegeven, zijn alle cursiveringen in de citaten van mij. Sm.
3) Het sonnet is wel aan Hooft gericht, maar bevat het verzoek de troostende vermaning aan Huygens door te geven.

Dergelijke onvoldoende gemotiveerde conclusies kenmerken het gedeelte uit Frijns' boek dat ik voor de Vondelstudie het belangrijkste acht: zijn interpretatie van Vondels *Lyckklaght aan het Vrouwekoor*, na de dood van Maeyken. In *Vondel en de 'Zeestar'* had Frijns reeds het vermoeden geuit, 'dat Vondel er totnog weinig begrepen of opgemerkte strevingen, inzonderheid neiging naar bekering en sterk geaccentueerde Mariaverering, in openbaart'. Michels had de gegeven interpretatie als geforceerd bestreden en afgewezen. In voortdurende polemiek met hem biedt nu Frijns ongeveer dezelfde interpretatie, in een uitvoerig betoog van 47 pagina's, opnieuw aan, maar thans '*als wetenschappelike zekerheid*' (pag. 121).

Al heeft Michels, voor zover mij bekend is, op deze polemiek niet geantwoord, ik ben er van overtuigd dat hij ook nu Frijns' zienswijze evenmin zal kunnen aanvaarden als ik. De plaatsruimte ontbreekt mij echter om Frijns' betoog op de voet te volgen, zodat ik mij moet bepalen tot enkele der voornaamste punten.

Vondel voert in zijn *Lyckklaght* de gestorven Maeyken sprekende in. Het is duidelijk, dat dit een stijlfiguur is, die tot grote voorzichtigheid noopt ten aanzien van conclusies omtrent Vondels vrouw. Voor Frijns geldt dit echter blijkbaar niet. Voor hem brengt de *Lyckklaght* 'de enige woorden die we van Mayken de Wolff kennen, of die haar opvattingen weerspiegelen. Of moeten we aannemen, dat Joost z'n vrouw *tegen haar zin* aldus te spreken *dwingt*? Hoe bewijst men dat?' (pag. 144). Met evenveel of even weinig recht kan men vragen: hoe bewijst men het omgekeerde? Want natuurlijk is er geen sprake van 'dwingen'. Het gaat er slechts om, dat Vondel zèlf hier aan Maeyken na haar dood (in parallellie met de verschijning van Kreousa aan Aeneas) woorden in de mond legt, waarvan hij meent of wenst dat zij die bij een her-verschijning tot hem zou richten[1]. Het is onzin, uit deze woorden te willen afleiden, dat Maeyken Vondel op de weg naar Rome vóórgegaan is en hem tot haar standpunt tracht over te halen. En dat is juist wat Frijns doet: 'Mayken *spreekt in 1635*, zoals Vondel *zal spreken, wanneer hij in 1641 katholiek wordt*, in 1645 en 1663, *wanneer hij geruime tijd katholiek is*. Zij raadt hem in 1635 aan zo te spreken, *dus* katholiek te *worden* om zo te kunnen spreken' (pag. 146). En al eerder: 'Mayken vraagt Joost zich te bekeren' (pag. 144).[2]

Tot het Katholicisme, of althans het katholicerende, van Maeyken concludeert Frijns vooral op de vier volgende gronden:

1. Zij wil in het Mariakoor begraven worden. 'De moeder neemt 't motief, waarmee de vader z'n elegie inzette, niet over. Ze rept niet van de begraven kinderen. Zij wil in 't koor begraven zijn, niet omdat de kinderen er liggen, maar *omdat* 't het koor van Maria, haar Patrones, is. Dit is geen uitleg, maar de *tekst zelf*'[3] (pag. 156).

1) Dat deze woorden enig verband houden met wat Maeyken op haar sterfbed werkelijk gezegd heeft, is niet ondenkbaar, maar kan uit het gedicht zelf op generlei wijze worden afgeleid.
2) Hetzelfde bezwaar geldt tegen het volgende betoog: 'Uit Brandts leven van Vondel weten we, dat Mayken in 1632 niet begreep, waarom 't verwachte kind Konstantijn zou moeten heten. In 1635 *weet ze* [lees: legt Vondel haar in de mond! *Sm.*], dat 't epos *Konstantijn* zal eindigen in 'n apotheose van de Apostelgraven.... Mayken leeft *dus* volop mee met 't werk van haar man' (pag. 141).
3) De beide cursiveringen in dit citaat zijn van Frijns zelf.

2. Zij beroept zich op Maria als op haar Patrones. Frijns interpreteert namelijk de 9de strofe[1] als volgt: ‘Ze zegt: *als* m'n naam, *d.i. m'n persoon*, enige waarde bezit, *dan* valt dit te danken aan de deugden waar m'n Patrones mee gesierd is. Ootmoed is 'n deugd die Vondel vanaf 1637 herhaaldelik in Maria opmerkt. Mayken blijkt die deugd te bezitten. Ze draagt haar naam met eer... Mayken *erkent dus*, dat ze getracht heeft haar naam eer aan te doen, of, dat indien ze deugden bezit, deze *aan de invloed en de navolging van Maria toe te schrijven zijn*’ (pag. 153).

3. Zij spoort Vondel aan tot bekering. Dit berust op de interpretatie van strofe 8[2]: ‘'t Epos eindigt daar waar Konstantijn z'n zwaard op de Apostelgraven neerlegt ten teken, dat hij z'n gelofte, om voor de vrijmaking van de Kerk van Rome te strijden, nu vervuld acht. 't Dichten van 't epos is strijden m e t Konstantijn, zoals Vondel zelf zegt[3]. Mayken vraagt Joost *dus* m e t Konstantijn op de graven van st Petrus en st Paulus te knielen d.i. hulde aan de relieken in de Kerk van Rome te brengen, te knielen op 't graf van de eerste paus van Rome.... In 't licht van de tijd en Vondels gedachtengang houdt deze verzekering '*n aanmoediging* in *om over te gaan naar de Kerk van Rome*, 'n voorspelling van z'n bekering’ (pag. 152).

4. Zij wijst haar man op het Mariakoor, als antwoord op het ‘teecken’ dat hij in reg. 16 begeert[4]. Frijns grondt dit op een inderdaad vernuftige interpretatie van de slotregels 46-48,

> 'k Sal derwaart mijn bedruckt gesicht
> Noch slaan, daar voor het rijsend licht
> Vw bleecke star ging onderdalen,

op grond van parallellie met het slot der Kreousa-verschijning. ‘Aeneas bad, om door 'n teken de wil der goden te leren kennen. 'n Komeet verscheen langs 't huis en ging onder in 't gewijde bos van de Idaberg. Daar stond 'n oude, vervallen tempel van Ceres, waar z'n voorouders vroeger plachten te bidden.... Aeneas begeeft er zich met

1) Vss. 33-36:

> Bestel mijn sterflijck deel ter aerde,
> In 't Koor der segenrijcke Maeghd,
> Daar sulck een schaar den naam af draagt,
> En die mijn naam oock gaf zijn waarde.

2) Vss. 29-32:

> Dan sal uw siel ten hemel draven,
> Wanneer het triomfeerend hoofd
> 't Gewijde swaard, aen God verlooft,
> Ontgord, op der Apostlen graven.

3) Nl. in vss. 13 vv.:

> Terwijl ick t'Aquileia streefde
> Met Constantijn, den grooten held...
> (noot van mij. Sm.)

4) Vss. 16-17:

> Ick wenschte noch om eenigh teecken
> Van haar, die als een schim verdween.

de zijnen heen, en, als hij daar aankomt, rijst de morgenzon. Dan begrijpt hij, dat hij zich in veiligheid bevindt.... - Op z'n tocht

naar Rome met Konstantijn sterft Vondels vrouw, zodat hij radeloos is. Hij wenst nog om e e n i g h t e e c k e n . Z'n vrouw wil begraven worden in 't Mariakoor, 'n oude, *thans vervallen* kapel, waar men vóór de Hervorming placht te bidden. In 't begraven-zijn in die Mariakapel, waar Mayken als 'n "bleecke star ging onderdaelen" *leest Vondel 't teken dat hij verwacht*. Haar ster gaat onder "voor 't rijsend licht", omdat die kapel aan de oostkant van de kerk ligt. Vondel verzekert, dat hij 't Mariakoor, hem door z'n vrouw tot veilig trefpunt aangewezen, niet uit 't oog zal verliezen' (pag. 161).

Ik heb veel moeten citeren, om voldoende duidelijk te kunnen zijn. In de formulering van de bezwaren die tegen deze redenering moeten worden aangevoerd, kan ik korter wezen.

Ad 1. In de *tekst zelf* van het gedicht komt Frijns' o m d a t in het geheel niet voor. Het woord berust slechts op een *interpretatie* van die tekst.

Ad 2. Ook hier geeft Frijns niet meer dan een interpretatie, die bovendien veel verder gaat dan de tekst aannemelijk maakt.

Ad 3. Vondel wil met de versregels 13-16 (zie noot 3 op de vorige pag.) zeggen: Terwijl ik bezig was met het gedeelte van mijn epos waarin de slag bij Aquilea beschreven moest worden. De wijze waarop hij dit uitdrukt, suggereert dat hij intens met Constantijn meeleefde. Verder kan men niet gaan. Frijns' interpretatie: ''t Dichten van 't epos is strijden m e t Konstantijn' verhevigt eerst het accent van wat er staat, en generaliseert vervolgens de verhevigde uitspraak als kenmerkend voor het schrijven van het gehele epos. Op grond daarvan houdt Frijns aan deze gedachtengang vast voor vss. 29-32 (zie noot 2 op de vorige pagina), waar Vondel zelf die al weer losgelaten heeft: 'Mayken vraagt Joost dus m e t Konstantijn op de graven van st Petrus en st Paulus te knielen'. - Maar zelfs al zouden deze accentuering en generalisering aanvaardbaar zijn, dan nog betekent 'strijden met Konstantijn' n i e t 'tezamen met hem strijden', maar 'in verbeelding zijn strijd mee-beleven'. Hetzelfde geldt voor 'knielen met Konstantijn', dat in dit verband zeker n i e t de zin zou hebben van 'tezamen met Konstantijn knielen', 'knielen evenals hij'. Er wordt hier te lichtvaardig met betekenissen gespeeld.

Ad 4. De laatste strofe van de *Lyckklaght* is inderdaad verre van gemakkelijk, met name wat 'het rijsend licht' betreft. Ik noemde de interpretatie van Frijns reeds vernuftig. Overtuigd heeft zij mij echter niet; daarvoor gaat zij te veel uit van de veronderstelling dat Maeyken Katholiek was of althans dacht: een veronderstelling die door het voorafgegane betoog, zoals wij zagen, stellig niet aannemelijk is gemaakt. - Wel ben ik geneigd aan te nemen dat Frijns gelijk heeft, wanneer hij in deze slotstrophe een parallel zoekt met het reddende teken op de Idaberg in het Aeneas-verhaal. Op zichzelf is dat een mooie vondst. Maar zij sluit niet in, dat nu automatisch Vondels 'rijsend licht' óók de reële morgenzon aanduidt. Omdat het Mariakoor aan de Oostkant van de kerk ligt, zegt Frijns. Maar dan heeft Vondel zijn plaatsbepaling toch wel heel vreemd omschreven: 'Ik zal mijn bedroefde blikken richten naar de plaats waar uw bleke (levens)ster ging onderdalen voor de morgenzon (= aan de Oostkant van de kerk = in het Mariakoor)'! Nog afgezien van het feit, dat het o n d e r d a l e n van Maria's ster (haar sterven) toch zeker niet in dat koor plaats vond. Persoonlijk blijf ik dan ook overtuigd, dat de W.B. (III, pag. 422) dichter bij Vondels bedoeling komt, wanneer zij 'rijsend licht' met 'licht van het

eeuwige leven' verklaart. Men zou ook aan Christus kunnen denken als opgestane Heiland en Zonne der Gerechtigheid. Een dergelijke vergeestelijking is in Vondels sfeer zeer wèl verenigbaar met een Aeneis-parallellie. - Natuurlijk houdt Frijns het volste recht om aan zijn eigen interpretatie de voorkeur te geven, maar hij mag niet zover gaan te beweren: 'In die dagen zal hij [= Vondel] nieuwe moed zoeken door op te zien naar 't Mariakoor. *De tekst zelf zegt 't*' (pag. 164). Niet 'de tekst zelf' zegt dat, maar *Frijns' interpretatie van die tekst*! Daartussen ligt een belangrijk verschil!

Ik ben op deze interpretatie van de *Lyckklaght* uitvoerig ingegaan, omdat zij wellicht zou kunnen leiden tot legende-vorming aangaande Maeykens geloof. Dat van 'wetenschappelike zekerheid' in dit opzicht niet de minste sprake kan zijn, hoop ik afdoende te hebben aangetoond.

En zo kan ik dus niet anders doen dan mij aansluiten bij Michels in zijn bespreking van de eerste druk: 'Het is te bejammeren dat een boek als dit naast zijn goede hoedanigheden zoveel gebreken heeft' (pag. 230).

Gab. Vanherpe, *Het Grieks-christelijk dualisme in Vondel's Lucifer*. (Gedrukt bij Geo. Verraes-Pattyn - Menen 1951).

Deze nieuwe Lucifer-studie werd door de schrijver opgedragen aan zijn oud-leermeester, de Leuvense hoogleraar Prof. Dr. P. Sobry, die er een warm en waarderend voorwoord voor schreef, al aarzelt hij tenslotte de conclusies ten volle te aanvaarden. Kort en krachtig vat Sobry in dit voorwoord de bedoeling van het boek samen: 'Al uwe subtiele beschouwingen en minutieuze ontledingen strekken ertoe te suggereren dat Vondel bij het scheppen van zijn meesterwerk niet uitsluitend katholiek-orthodox, maar eerder dualistisch georiënteerd of geïnspireerd was: enerzijds bewust, zelfs opzettelijk-christelijk, doch anderzijds onbewust-heidens in de richting van de antiek-griekse tragedie. Vermeld dualisme in Vondels leven en werken, gaat naar uw opvatting, nog een tiental jaren na de Lucifer door, en wordt eerst volkomen overwonnen in de zuiver-christelijke bezieling van Adam in Ballingschap' (pag. IV-V).

Dat is ongetwijfeld een visie welke - als zij overtuigend zou blijken - vèr-strekkende consequenties voor de Vondel-beschouwing meebrengt. Daarom dwingt zij de Vondel-onderzoekers om met alle aandacht de argumentatie van Vanherpe te volgen en vervolgens hun standpunt daartegenover te bepalen. De ernst, de toewijding en de overtuiging waarmee het boek geschreven is, rechtvaardigen trouwens ook uit anderen hoofde deze aandacht ten volle.[1)]

Hoe is dan deze argumentatie?

Vanherpe legt een nauw verband tussen de *Lucifer* en Vondels vertaling van Sophocles' *Koning Edipus* (1660). Oidipous leeft bij de aanvang van dit drama in de illusie van een verblinding; hij ziet de waarheid niet, en het tragische ligt in de onontkoombaarheid waarmee op deze illusie de des-

1) Het valt te betreuren, dat de schrijver in deze wetenschappelijke studie voor de verwijzingen naar de *Lucifer* de school-uitgave van Salsmans-Noë (16de druk) heeft gebruikt. Deze editie is namelijk ietwat bekort, zodat de nummering der versregels afwijkt van die der volledige uitgaven. Het naslaan van de aangegeven verzen wordt daardoor onnodig bemoeilijkt. Vanherpe had dit kunnen voorkomen door telkens *beide* nummeringen te geven.

illusie - het inzicht in de werkelijke situatie - volgt; zijn tragiek gaat uit van een vergissing. Hetzelfde ziet Vanherpe ook in de *Lucifer*: ‘De tragiek van Lucifer gaat uit van een vergissing die hem slachtoffer maakt van een illusie; op de illusie volgt de desillusie; op de desillusie volgt de zonde; op de zonde de straf. *Waarin bestaat deze illusie*? Gods eeuwig Woord zal mens worden. Welnu daardoor vervalt God van zijn goddelijke waardigheid. Lucifer, die houdt aan de onomstootbaarheid van de gevestigde orde, wordt dus God. Kan het eenvoudiger? Is het niet eerder simplistisch?’ (pag. 15).

Ik moet hieraan nog een tweede citaat toevoegen, om helemaal duidelijk te maken waarom het gaat. Vanherpe vat daarin kort zijn interpreterende analyse van het stuk samen, zoals hij deze later zal uitwerken: ‘... Lucifer (weigert) de instemming met het mysterie [der Menswording. *Sm.*]: het komt hem onmogelijk en absurd voor. Een stap verder ziet hij een Godheid die zichzelf onttroont en dan is Lucifer de strijder voor God, de strijder voor de gevestigde orde: in het hoogste beleven van deze inzichten voelt hij zich een ogenblik God. (B. II - T. 1, T. 2, T. 3). - Na de illusie volgt de desillusie. Lucifer wordt geplaatst voor het dilemma: opnieuw zijn onderdanigheid in geloof en in gehoorzaamheid aan God te betuigen of aan zijn illusie gehecht te blijven en het tegen God op te nemen. Hij neemt het op tegen God en onmiddellijk is Lucifer de geest der duisternis, de geest van leugen en bedrog.... De persoonlijke tragedie van Lucifer is virtueel ten einde. (B. II - T. 4, T. 5, en T. 6)... Vondel liet echter de straf van God nog niet definitief dit zondig einde bezegelen zoals de Grieken door godenwraak hun helden in hun dwalingen wel laten treffen. Neen. Lucifer krijgt een nieuwe kans in Gods gunst te blijven, na de al te vlug afgehandelde keus uit B. II - T. 4. Het is de strijd van genade uit Gods boezem gestegen met den naar zonde neigenden wil van den ontgoochelden Lucifer. Nu valt de keus onherroepelijk uit voor het eens aanbeden illusie-ideaal en onmiddellijk wordt verwatenheid en wanhoop Lucifer's deel. (B. IV - biz. T. 3, T. 4, T. 5)’ (pag. 16).

Vanherpe ziet dus - naast en soms dominerend over het hoogmoedsmotief van Vondels b e w u s t e Lucifer-schepping - als o n b e w u s t e schepping een Grieks-heidens illusie- (vergissings-) motief. Vandaar dat voor hem Lucifers zonde eerst begint, wanneer deze na zijn ontgoocheling tòch vast blijft houden aan zijn droom (pag. 38-39, 71). Dat is het geval in B. II - T. 4; daar ‘komt de christelijke geest weer boven’ (pag. 45), want ‘.. wilde Vondel een christelijken Lucifer schrijven, dan moest hij wel de ontgoocheling laten plaats grijpen: hoe kon anders Lucifer's opstand zonde zijn en de straf van een rechtvaardigen God verdienen? Was Vondel zich echter bewust geworden van den inspirerenden geest [der onbewuste schepping! *Sm.*] die hem B. II - T. 2 en T. 3 had ingegeven, dan zou zeker de desillusie niet gekomen zijn vóór B.V. Een aanwijzing voorzeker van een grondig dualisme dat in den Lucifer sterker dan in Jeptha de gaafheid van Vondel's schepping heeft geschaad ..’ (pag. 46).

Ik ben er mij van bewust, dat ik met deze al te beknopte samenvatting aan de argumentatie van Vanherpe (die in een uitvoerige analyse van ruim 100 pagina's gegeven wordt) geen recht doe wedervaren. Het bestek van een artikel laat mij echter niet toe zijn betoog op de voet te volgen, en alle

strepen en kanttekeningen te verwerken die ik onder het lezen van zijn boek daarin heb aangebracht. Wellicht is dit ook niet nodig. Want uit het bovenstaande kan reeds voldoende blijken, dat deze argumentatie berust op.... een bepaalde interpretatie van de Lucifer-figuur.

Aanvaardt men deze interpretatie als juist, dan valt er verder tegen Vanherpe's betoog weinig meer in te brengen. Met grote scherpzinnigheid en nauwkeurigheid voert hij ons dan tot de conclusie van een innerlijke tegenstrijdigheid in Vondels drama, die door de titel van zijn boek treffend wordt gekarakteriseerd. Blijkt evenwel deze interpretatie onwaarschijnlijk of aanvechtbaar, dan wordt daardoor tevens het gehele betoog teruggebracht tot de rang van interessante, maar onbewezen, en wellicht zelfs onwaarschijnlijke, hypothese. En persoonlijk aarzel ik niet voor het laatste te kiezen.

Ik onderschrijf Vanherpe's mening dat Vondels Lucifer-figuur de interpretator voor verschillende moeilijkheden stelt, maar ik wijk principieel van hem af in de wijze waarop hij daarvoor een oplossing zoekt. Hij gaat daarbij uit van een vergelijking met de vertaling van *Koning Edipus*[1], en grijpt dus vooruit. Weliswaar is het niet onwaarschijnlijk dat Vondel Sophocles' tragedie reeds kende toen hij de *Lucifer* schreef, maar de eigenlijke vertaling met de daarbij behorende inleving ligt naar alle waarschijnlijkheid toch later. Zonder dit vooruit-grijpen op zichzelf onjuist te achten, meen ik daarom dat er in elk geval een terug-grijpen mee gepaard had behoren te gaan. De continuïteit in de ontwikkeling van structuur en motieven is in Vondels opeenvolgende drama's te opmerkelijk dan dat zij zonder schade verwaarloosd zou kunnen worden. Dit betekent dat wij de *Lucifer* stellig óók moeten zien in verband met de onmiddelijk daaraan voorafgaande tragedie: de *Salomon* van 1648.

In de *Salomon* staan duidelijk twee groepen tegenover elkaar: enerzijds die van de Godgetrouwe Joden met de Wetgeleerde en de Aertspriester Sadock als voornaamste woordvoerders, anderzijds die van de heidense afgodendienaren van wie Sidonia en Ithobal de belangrijkste representanten zijn. Van de strijd tussen deze beide groepen (geloof en ongeloof) is Salomo de inzet: het gaat er om welke zijde hij uiteindelijk kiezen zal. Wanneer het spel aanvangt, staat hij als het ware tussen de twee partijen in. Hij heeft toegestemd in de bouw van de afgoden-tempel, maar hij weigert nog om bij de inwijding daarvan persoonlijk de afgoden te eren. In principe heeft Salomo zich ook door het eerste al van God afgekeerd en heeft hij dus gezondigd; Vondel laat er geen twijfel aan bestaan dat voor God slechts de absolute eis geldt van het alles of niets. Maar God laat in Zijn genade de koning nog een zekere marge; Hij stelt niet de bouw van de heidense tempel, maar het wierookoffer aan de afgoden als de beslissende daad waarop onherroepelijk Zijn straffende gerechtigheid volgen moet. Die marge is voor Salomo een kans tot berouw en terugkeer naar God. Zij biedt tevens aan Vondel de kans tot het uitbeelden van een

1) Vanherpe, pag. 12: ‘Waarom nu juist de Lucifer der spontane schepping vergeleken wordt bij Sophocles' Oidipoes Koning? Vondel schreef den Lucifer anno 1654; hij vertaalde den Oidipoes Koning anno 1660: uit de gegevens die wij over Vondel's tragedies in verband met het dualisme in den Lucifer hebben samengebracht .... is het misschien een aangewezen gissing de spontane schepping van Vondel te verklaren door den invloed van zijn studie met het vooruitzicht op de vertaling van Sophokles' Oidipoes Koning’.

tragische ontwikkeling en een zedelijke ondergang. De wellust, i.c. de zinnelijke gebondenheid aan

Sidonia, blijkt in Salomo sterker dan zijn toch zeer reële vrees voor God. Het duidelijkst komt zijn tweestrijd tot uiting in het compromis waarin hij vergeefs een uitweg zoekt (vss. 1575-1579). Het overschrijden van de marge kan er niet door worden gecamoufleerd.

Ik ben er van overtuigd, dat wij in de *Lucifer* een structuur moeten zien welke vrijwel parallel loopt aan die van de *Salomon*, al is zij minder duidelijk aangegeven. Ook hier staan twee groepen principieel tegenover elkaar: die van de Godgetrouwe en die van de ontevreden (en daardoor in wezen reeds mutinerende) Engelen. Ook hier de woordvoerders: Gabriël, Michaël en Rafaël namens de ene, Belzebub, Belial en Apollion namens de andere groep. Ook hier een koningsfiguur als inzet van de strijd: Lucifer. In principe heeft deze zich bij de aanvang van het spel reeds van God (die a b s o l u t e trouw, onderwerping en gehoorzaamheid eist) afgewend door toe te stemmen in Apollions verkenningstocht naar het Paradijs, waaruit jalouzie op de mens en wantrouwen jegens God blijken[1]. Daarmee is - in tegenstelling met Vanherpe's opvatting - de *zonde* van Lucifer reeds een feit, parallel aan de zonde van Salomo door de bouw van de afgodentempel. Maar ook ditmaal laat God in Zijn genade aan de zondaar een zekere marge: Hij stelt niet de wantrouwende jaloersheid en het innerlijke verzet, maar het gebruik van wapengeweld als de beslissende daad waarna geen terugkeer meer mogelijk is. En ook hier ligt de eigenlijke tragedie binnen deze marge. De ondergang volgt, wanneer in Lucifer de hoogmoed (waaraan Belzebub voortdurend appelleert) het wint van zijn zeer reële vrees voor God.

Deze, op de parallellie met de *Salomon* steunende, interpretatie biedt een oplossing voor verschillende moeilijkheden. Zij verklaart waarom Belzebub steeds Lucifer moet voortstuwen en waarom deze laatste (evenals Salomo) zulk een aarzelende indruk maakt. Slechts éénmaal, in de derde scène van het tweede bedrijf, na zijn onbevredigend gesprek met Gabriël, laat hij zich door zijn hartstocht meevoeren. Als reactie op dit gesprek laaien dan jalousie, ontevredenheid, wantrouwen en verzetsdrang zó hevig in hem op dat hij voor een ogenblik alle voorzichtigheid vergeet en restloos partij kiest tègen God, ja zelfs zijn meest geheime verlangen bloot geeft: ‘te heffen mynen stoel in aller heemlen trans’ (vs. 570; vgl. hiermee Rafaëls beschuldiging in vss. 1541-1547). Maar dat alles is niet meer dan een momentele impuls, die in het daarop volgende gesprek met Apollion alweer getemperd wordt (verzet tegen Michaël, maar met ‘ongequetst’ houden van ‘Godts majesteit’). Door deze emotionele explosie heeft Lucifer echter verraden dat hij niet alleen afgunstig is op de mens, maar dat hij ook ‘benyde Godts

1) In vss. 3-4a zegt Belzebub: ‘Vorst Lucifer zondt hem, tot dezen toght bequaem, // Naer 't aertryck...’ In verband met Lucifers latere houding en ook reeds met de zelfstandige wijze waarop Belzebub (en niet Lucifer!) het rapport van Apollion in ontvangst neemt, moeten wij er m.i. echter van uitgaan dat dé verkenningstocht wel *in naam en met toestemming van* Lucifer wordt ondernomen, maar dat deze er *niet* de eigenlijke auctor intellectualis van is. Hij heeft er zich toe laten bewegen door Belzebub en de zijnen, op dezelfde wijze als Salomo zich door Sidonia had laten bewegen tot de bouw van een afgodentempel. Salomo werd daarbij gedreven door de ‘wellust’, Lucifer door zijn hoogmoed welke de jalousie en ontevredenheid van Belzebub een zekere weerklank in hem deed vinden. Zijn houding is hier echter nog uitsluitend passief: hij *laat toe* dat Apollion in zijn naam gezonden wordt, zoals Salomo *toelaat* dat de tempel gebouwd wordt.

onbepaelde grootheit' (Inhoudt). Op deze wetenschap bouwt de partij van Belzebub dan ook voort, zoals Ithobal bouwde op Salomo's hartstocht voor Sidonia. Wij zijn er getuige van, hoe Belial en Apollion een plan-de-campagne voor de opstand ontwerpen, waarbij zij zowel aan Belzebub als aan Lucifer een rol toebedelen; de laatste '.. veinze voor een poos, en geve in 't endt de sporen // Aen 't opgeruide heir, verlegen om een hooft' (vss. 721-722). In het derde bedrijf wordt dit plan - Vanherpe wijst daar terecht op - aanvankelijk naar de letter uitgevoerd: Belzebub verschijnt juist te rechter tijd om de hem toebedeelde rol te kunnen spelen. Maar Lucifer? Naar mijn mening is deze *niet* van het plan op de hoogte gesteld; de bedoeling is hem te overrompelen en voor een voldongen feit te plaatsen. Ik vat dan ook vs 1158, 'Hy is in aller yl gedaghvaert, en ontboden', heel letterlijk op. Dat verklaart Lucifers schrik in vss. 1183-1186, wanneer hij plotseling ontdekt waartoe zijn impulsieve opdracht aan Apollion reeds heeft geleid: bijna tot het onherroepelijke! Maar Belzebub heeft zijn karakter juist beoordeeld: hij kan nu niet meer terug zonder volkomen zijn prestige te verliezen en openlijk zijn schuld te erkennen. Dat verbiedt hem zijn hoogmoed, en van twee kwaden kiest hij het (voor het ogenblik althans) minste, hoewel zonder enige overtuiging of geestdrift: 'Ick troostme dan gewelt te keeren met gewelt' (vs. 1256), en met een soortgelijk compromis als Salomo (vss. 1259-1262). Diezelfde hoogmoed is het, welke hem ook bij de interventie van Rafaël drijft tot voortgaan. Er is nog maar één uitweg: schuldbelijdenis. Maar daartoe kan en wil hij niet komen. Als kern van zijn wanhoopsmonoloog zie ik de vss. 1647-1648: 'Ick zwoer myn' Schepper af, hoe kan ick voor dat licht // Myn lasterstucken, myn verwatenheit *vermommen*!' Wel zegt hij in vs. 1654 ook: 'Maer 't is te spa, en hier geen boete voor ons smet', maar de primaire uitroep wordt daardoor slechts zeer ten dele geneutraliseerd. En evenals Salomo overschrijdt Lucifer de marge.[1)]

Ook het bovenstaande is niet meer dan een interpretatie. Maar als zij náást die van Vanherpe mogelijk is, dan gaat het om de meerdere of mindere waarschijnlijkheid van elk van beide. En dan acht ik de mijne waarschijnlijker, omdat zij voortkomt uit de parallellie met de *Salomon* en bovendien heel de hypothese van een Grieks-christelijk dualisme overbodig maakt.

In het tweede deel van zijn boek werkt Vanherpe zijn (aan de *Lucifer* ontleende) hypothese verder uit: 'In het stuk Lucifer pleit zeer veel voor deze opvatting [nl. van een dualisme, *Sm.*]: *eens dat dit vaststaat*[2)] zullen wij in Vondel's andere geschriften genoeg aanwijzingen vinden die dit confirmeren...' (pag. 123).

Met een lange reeks van citaten uit Vondels opdrachten en berechten geeft hij een overzicht van diens verering voor de Ouden en van diens beschou-

1) De parallellie met de *Salomon* treft telkens weer opnieuw. Aan het feestmaal heeft Salomo, na de dans van Sidonia, vervoerd door zijn hartstocht er in toegestemd mèt haar een wierookoffer aan de afgoden te brengen - zoals Lucifer in het tweede bedrijf zich na zijn gesprek met Gabriël door zijn hoogmoed laat meeslepen. Na het onderhoud met de Aertspriester Sadock (de Rafaël uit de *Salomon*) schrikt de koning terug voor de consequenties van deze impulsieve belofte, en wil hij deze terugnemen. Slechts door een uiterste beroep op zijn zinnelijke gebondenheid aan haar weet Sidonia hem opnieuw over te halen; Salomo geeft toe, maar zonder enige overtuiging of geestdrift, bevend voor God, met een compromis - evenals Lucifer.

2) Cursivering van mij. Sm.

wingen over de tragedie. Nergens blijkt echter, dat hij daarbij rekening heeft gehouden met het proefschrift van Dr. A.M.F.B. Geerts: *Vondel als classicus bij de Humanisten in de leer* (Tongerloo 1932), waarin op overtuigende wijze wordt aangetoond dat Vondel in dit opzicht zeer onzelfstandig is en voortdurend aan de leiband van zijn Humanistische vrienden loopt; men kan de ontwikkeling van Heinsius', Grotius' en Vossius' denkbeelden bij Vondel vrij duidelijk volgen. Ook afgezien daarvan echter kunnen de gegeven citaten m.i. o p z i c h z e l f stellig niet als bewijzen gelden voor het voorkomen van een Grieks-christelijk dualisme bij Vondel; hoogstens zou men er enige steun aan kunnen ontlenen '*eens dat dit* [nl. de Lucifer-hypothese. *Sm.*] *vaststaat*'. Maar ik hoop te hebben aangetoond dat dit n i e t vast staat.

Vanherpe's betoog voert hem tenslotte tot de conclusie, dat er vier tragedies van Vondel 'overwegend Grieks van geest of althans dualistisch (zijn)' (pag. 195); behalve de *Lucifer* ook de *Salmoneus*, de *Jeptha* en de *Faëton*. Het zou mij te ver voeren, op elk van deze drie laatste nader in te gaan. Ik meen trouwens te kunnen volstaan met er op te wijzen, dat ook hier Vanherpe's conclusie berust op een bepaalde interpretatie. Dat deze interpretatie mij niet overtuigd heeft, is minder belangrijk dan het feit dat ook hier dus slechts van een hypothese kan worden gesproken. Voor wat de *Jeptha* betreft, kan ik verder verwijzen naar mijn bespreking van de *Jeptha*-interpretatie door Dr. J.G. Bomhoff[1], waarin ik heb trachten aan te tonen dat een bevredigende verklaring onmogelijk is, zolang men niet uitgaat van de parallellie met Buchanans *Jephthes sive votum*; ook Vanherpe heeft met deze parallellie in geen enkel opzicht rekening gehouden.

Hoewel ik dus over de gehele linie Vanherpe's conclusies meen te moeten afwijzen, blijf ik toch zijn boek waarderen om de indringende *Lucifer*-analyse, die - ook waar men het daarmee niet eens is - telkens tot bezinning dwingt.

W.A.P. SMIT.

Het en 't.

Het levende Nederlands kent twee vormen van het lidwoord en het persoonlijk voornaamwoord: *ət* en *t* (proklitisch en enklytisch). Daarnaast als derde vorm, onder invloed van het schrift *hĕt*, in beperkt gebruik, bevorderd door een averechts leesonderwijs, en toegepast in een soort voordrachttaal, vaak van het papier opgelezen. De beide eerste vormen, hoewel ritmisch duidelijk onderscheiden - *ət* vormt een silbe - worden door de meeste Nederlanders in schrift en druk door *het* weergegeven, of inkonsekwent wisselend door *het* en *'t*. Onlangs viel mij dat op, toen ik in een artikel van een hoogleraar het volgende zinnetje aantrof: 'Het helpt niet 't te idealiseren', waar tussen *niet* en *te* een enkele *t* onmogelijk is. Aanbevelenswaardig, vooral pedagogisch, lijkt mij de regel, door J.H. van den Bosch toegepast, om steeds *ət* te schrijven als *het* en *t* als *'t*. De schrijfwijze *et*, indertijd door Dr. H.W.E. Moller toegepast, heeft geen navolging gevonden, waarschijnlijk doordat de *e* aan het begin van een woord niet licht als *ə* geinterpreteerd wordt[2].

1) Zie mijn bespreking van diens *Vondels drama; studie en pleidooi* in dit tijdschrift, jrg. XLIII, pag. 337 vv.
2) Het enige voorbeeld is *ereis*, want voor *ən* en *əs* vindt men alleen de schrijfwijze *een* ('*n*) en *eens*.

C.D.V.

Hooft-studie.

Dr. H.W. van Tricht: P.C. Hooft[1].

Van Hooft-studie kan vóór de negentiende eeuw nauwelijks sprake zijn. Al werd hij reeds bij zijn leven tot de 'klassieken' gerekend, Geraerd Brand achtte zijn prozastijl te zwaar voor de toenmalige smaak; in de achttiende eeuw werden zijn gedichten - sedert 1703 niet meer herdrukt - meer geprezen dan gelezen.

In de negentiende eeuw is de belangstelling aanvankelijk van taalkundige aard: op initiatief van het *Koninklijk Nederlandsch Instituut* verschijnt in 1825 een *Uitlegkundig Woordenboek*[2]. In de *Gids*-tijd wordt Hooft als kunstenaar ten volle gewaardeerd door Potgieter in zijn *Rijksmuseum*, door Bakhuizen van den Brink in zijn kritiek op de filologisch voortreffelijke *Warenar*-uitgave van M. de Vries.

Het eerst nodige voor grondige studie was nu een zo volledig mogelijke uitgave van de geschriften. De *Nederlandsche Historien* waren al in 1820-'24 voorgegaan, door de goede zorgen van M. Siegenbeek, A. Simons en J.F. van Cappellen[3]. Een welkome aanvulling leverde Van Vloten door de uitgave van de *Brieven*, met belangrijke *Bijlagen* (1855 vlg.). Minder vlot verliep de verschijning van de *Gedichten*: eerst tien jaren na de verzending van het Prospectus (1861) kon het eerste deel, door Ds. P. Leendertz bewerkt, uitkomen. Sedert is de belangstelling verlevendigd door het bekende *Gids*-artikel van Busken Huet, door de geschiedschrijvers van onze letterkunde, de samenstellers van bloemlezingen en studie-uitgaven. Het herdenkingsjaar van Hooft's geboorte, 1881 gaf een nieuwe stoot: opnieuw wees Busken Huet in een *Gids*-artikel op zijn betekenis, terwijl de jonge dichter Jacques Perk hem huldigde in een Sonnet. In *Eigen Haard* schreef W. Doorenbos een artikel over Hooft als historieschrijver, een studie die later verbreed werd in het voortreffelijke proefschrift van Joh. C. Breen (1894)[4].

De grote stroom van Hooft-litteratuur komt echter pas los sedert F.A. Stoett een nieuwe uitgave van de *Gedichten* bezorgde (1899). Naast een lange reeks van korte bijdragen met détail-onderzoekingen[5] wijzen wij op Kalff's studie over *Hooft's Lyriek*, naar aanleiding van Stoett's uitgave[6], Koopmans z'n studie over *Hooft als allegorist*[7] en de proefschriften van J.C. de Haan: *Studiën over de Romeinsche elementen in Hooft's niet-dramatische poëzie* (1923), Th.H. d'Angremond: *Achilles en Polyxena* (1943), F. Veenstra: *Invloeden op Hooft* (1946). Voor het détail-onderzoek maakte zich vooral P. Leendertz Jr. verdienstelijk, die het werk van zijn vader voortzettend, met onverdroten ijver in 1931 een *Bibliographie der Werken van P.C. Hooft* voltooide en in 1935 een reeks studies bundelde met de titel *Uit den Muiderkring*. Zijn voornemen om een volledige biografie samen te stellen, is niet volvoerd. Wij betwijfelen of dit te betreuren is: ondanks zijn

1) (Arnhem. - Van Loghum Slaterus. 1951. - Prijs f 8,90.
2) In 1868 zeer onvoldoende aangevuld in het *Taalkundig Woordenboek* op P.C. Hoofts' werken door A.C. Oudemans.
3) Latere uitgave door de Groningse hoogleraar W. Hecker.
4) In 1938 aangevuld door de studie van Dr. J.D.M. Cornelissen over *Hooft en Tacitus*. (Nijmegen - Dekker en Van de Vegt).
5) Zie een vrijwel volledige lijst opgesomd in Walch's *Handboek*.
6) In *De Gids*, herdrukt met *Camphuysen herdacht* in 1901.
7) In de *Beweging*, herdrukt in *Letterkundige Studiën*.

vlijt en uitgebreide feitenkennis ontbrak hem het talent om een figuur als Hooft uit te beelden. Slechts éénmaal is een poging gedaan om Hooft's leven en werken samenvattend te beschrijven, namelijk in de beknopte biografie *Pieter Corneliszoon Hooft* door J. Prinsen JLz.[1)], meer schets dan schilderij, door te vluchtige behandeling en onverdedigbare subjektieve opvattingen[2)], weinig bevredigend. De voornaamste oogst die in het herdenkingsjaar van Hooft's overlijden (1947) beloofd werd, moet nog binnengehaald worden, nl. een nieuwe uitgave van de volledige werken. De in dit jaar verschenen bloemlezingen zijn door W.A.P. Smit in ons tijdschrift beoordeeld (*Terugblik op de Hooft-herdenking 1947*, N. Tg. XL). Daaraan kunnen nog toegevoegd worden de gebundelde herdenkings-redevoeringen en een belangrijk artikel van Anthonie Donker: *Hooft en het Dichterschap*[3)]. Maar Smit besloot zijn artikel met de opmerking dat ‘een goede biografie van Hooft nog tot de pia vota behoort’.

Met grote voldoening kunnen wij vaststellen dat intussen een biografie verschenen is, die aan hoge eisen voldoet. Het eerste gedeelte van H.W. van Tricht's werk vond reeds waardering, toen het door het Haarlemse Teylers Genootschap bekroond werd. Een gemakkelijke taak had de schrijver niet. De talrijke uitkomsten van voorafgaande boeken en artikels moesten bestudeerd en verwerkt worden, zonder in biezonderheden af te dalen, die de compositie zouden schaden. Een gelukkige oplossing werd gevonden: door de hoofdzaken naar voren te brengen en in weloverwogen compositie smaakvol voor te dragen, ontstond een boeiend geheel, voor een brede lezerskring bestemd, terwijl de studerende lezer in een brede reeks aantekeningen (blz. 212-256) de zakelijke verantwoording aantreft, die tevens gegevens biedt voor verdere studie.

Hooft was in zijn tijd bij uitstek de Nederlandse renaissancist. Het ligt dus voor de hand, dat de *Inleiding* ons de internationale sfeer van renaissance en humanisme schildert. Als pendant van deze geestelijke achtergrond volgt dan in het eerste hoofdstuk de oeconomische achtergrond: het wonderbaarlijk opbloeiende Amsterdam, centrum van Europese handel, kweekplaats van een nieuwe regenten-aristocratie, waarin de familie Hooft een welverdiende plaats verwierf. Voor de jeugdjaren van Pieter Corneliszoon biedt de overlevering schaarse stof. Terecht laat de schrijver geen vrij spel aan de verbeelding, maar hij verzuimt niet, zich in de tijd en de omstandigheden in te denken, en zich voor te stellen wat de reis naar Frankrijk en Italië voor de jonge Amsterdammer betekend moet hebben, en hoe daar de grondslag gelegd is voor zijn ‘cultus van taal en letteren’ (blz. 17-18), in dienst van de Schoonheid. In de volgende periode (1601-1610) speelt ‘Eroos macht’ een belangrijke rol: eigen liefdeservaringen - beknopt

1) In *Elseviers Algemeene Bibliotheek*, Amsterdam 1922.
2) Prinsen beweert b.v. dat Hooft ‘niet zoo bijzonder veel met de Oranjes ophad’ (blz. 33), dat hij ‘zelfgenoegzaam’ was (blz. 47), dat ‘zijn vaderlandsliefde niet bijzonder groot was’ (blz. 48), dat zijn staatsambt hem maar betrekkelijk weinig werk gaf (blz. 48), dat zijn psalmvertaling hem misschien ‘een glimp van christelijke vroomheid heeft moeten geven in de oogen van Eleonora’ (blz. 53). Bij de inzegening van het tweede huwelijk door Ds. Smout merkt hij op: ‘Paris vaut bien une messe’ (blz. 56).
3) In *De Nieuwe Stem*, blz. 478-502.

uiteengezet - maar ook dramatisch werk (*Ariadna, Granida*) leveren getuigenissen: ‘In *Granida* lopen de draden van Hooft's leven en dichten vóór zijn vierentwintigste jaar samen’ (blz. 30; vgl. blz. 33). Na de tragisch verlopende liefde voor Brechje Spieghel en de korte Leidse studietijd beschouwt Van Tricht het jaar 1607 als een crisis in Hooft's leven: ‘de overgang van de pastorale periode naar die van maatschappelijke vestiging’; ‘een zoeken van de juiste richting en een tot-bezinning-komen van eigen, ware wezen’ (blz. 38).

Het derde hoofdstuk (1610-1618) behandelt het huiselijk leven op het Muiderslot en zijn eerste publicaties. Volle aandacht wordt geschonken aan de beide drama's: *Geeraert van Velsen* als staatkundige belijdenis, *Baeto* als afspiegeling van zijn wereldbeschouwing en pantheïstisch aandoende eredienst, maar de *Baeto* toont tevens ‘zijn grenzen als dramaturg’ (blz. 59). Als dichtwerk valt er veel in te waarderen: ‘De rythmische verscheidenheid is onuitputtelijk, de laatste twee bedrijven geven gelegenheid voor indrukwekkende massa-regie, door ontroerde, sfeerscheppende verzen gedragen. Hooft is hier als dichter telkens op zijn best, als mens voortdurend op zijn sympathiekst. In deze verzen klinkt die deernis met menselijke kommer, die aan de *Nederlandsche Historiën* hun warmte zal verlenen’ (blz. 64).

Aandacht verdient de opmerking, dat dit spel, hoewel aanvankelijk voor de opening van de *Academie* bestemd, tien jaren ongespeeld bleef en eerst in 1626 gedrukt werd. Dat is verklaarbaar uit de tijdsomstandigheden: ‘Bij zo'n gelegenheid voert men geen stuk op dat de hartstochten prikkelt’. ‘De drost van Muiden kon nu eenmaal niet als onruststoker in Amsterdam optreden en bovendien: wat was er verder van de schrijver af dan dàt?’ (blz. 65). Misschien is het ook niet toevallig - zegt de schrijver - dat het kort na Vondel's *Palamedes* gedrukt werd.

Van Tricht beschouwt 1618 als een keerpunt in Hooft's leven: van toneeldichter werd hij geschiedschrijver. Zijns inziens is dat uit de tijdsomstandigheden te verklaren: ‘De hartstochten werden kwaadaardig: Maurits werd in plaats van sereen souverein partijdig dictator - kon hij wel anders? - en de *Baeto* bleef in portefeuille. Hooft heeft deze ontwikkeling als een noodlot gevoeld dat hem uit de volksgemeenschap in isolement dreef’ (blz. 70). - ‘De individualist, die als geestelijk leider gefaald heeft, wordt beschouwer en genieter’ (blz. 71).

Het vierde hoofdstuk (1618-1624) opent dus met zijn eerste belangrijke prozawerk: het leven van *Hendrik de Grote*, voortkomend uit een ‘hartstocht die zijn leven steeds uitsluitender zal gaan vervullen: het schrijven van schoon, beeldend proza, levend, maar door de tucht van eigen wezen beheerst, rijk van klank, statig en toch soepel van rythme en met virtuoos gemak de registers der eigenlijke en der overdrachtelijke zegging wisselende’ (blz. 74). De keuze van de stof was niet willekeurig: in Hendrik IV zag hij, evenals in Willem van Oranje, de ideale vorst, in deze Franse geschiedenis, evenals later in de Nederlandse - waarvan het een voorspel was - ‘in de eerste plaats een schouwspel van menselijke wijsheid en waan, van list en goede trouw, doortastendheid en lauwheid’: het is hem ‘om de zinrijkheid van het historisch gebeuren te doen’. Door dit werk wordt hij zich ook zijn taak ten opzichte van de moedertaal bewust, waarbij hij zich aan het renaissance-streven naar zuiverheid en stilering aansluit (blz. 77-81).

In dit hoofdstuk komt verder de vriendenkring ter sprake, een nieuwe

lyrische bloei, maar ook de rampen die hem troffen door het verlies van vrouw en kinderen, waardoor hij eenzaam achterbleef.

Hoofdstuk V, over het ambtelijke leven als Drost en baljuw, in de oorspronkelijke opzet een sluitstuk, is nu een intermezzo. Het gaat over het jaar 1624 heen, en leert ons Hooft kennen in zijn ijverige vervulling van belangrijke maatschappelijke plicht. Op grond van de onderzoekingen van Dr. Leendertz en vooral van de brieven toont de schrijver aan, dat zijn ambt volstrekt geen sinecure geweest is, en dat de vervulling daarvan een onmisbare bijdrage levert voor de kennis van Hooft's karakter.

De periode van het weduwnaarschap van 1624-1627 (Hoofdstuk VI) is een sombere pauze tussen twee gelijke levenshelften. De schrijver gebruikt deze gelegenheid om Hooft's levensbeschouwing te karakteriseren, als hervatting en uitbreiding van wat in het eerste hoofdstuk opgemerkt is. ‘Hooft is door zijn tijd bepaald. In de pastorale had hij voor zijn gevoel, in de stoïsche leer voor zijn verstand bevrediging gevonden; in de pastorale de overgave aan de schoonheid van veredelde zinnenlust, in de Stoa autonome moraal’ (blz. 117). Christelijk zondebesef en behoefte aan verlossing blijft hem vreemd, maar juist in deze jaren is voor hem ‘Gods ontsigh’ voorwaarde voor deugdbeoefening, blijkens de *Stichtrijmen*, ‘Ook in de psalmberijmingen en in *Dankbaar Genoegen* klinkt een Godsverering van hoog en zuiver gehalte’ (blz. 118), maar deze uitingen hangen, juist in deze tijd, nauw samen met zijn smartelijke ervaringen.

De liefde voor Susanna van Baerle is van tijdelijke aard geweest. In de aan haar gerichte kunstige verzen is ‘Hooft de vriendelijke virtuoos geworden’. Van geheel andere aard is de hartstochtelijke liefde voor Leonora Hellemans, die tot zijn tweede huwelijk zal leiden en een nieuwe gelukkige levensperiode opent: ‘een tijd van rust en innerlijke rijpheid’.

De stof voor de periode 1627-1639 bleek zo omvangrijk, dat die over drie hoofdstukken (VII-IX) verdeeld moest worden. Het leven op het Muiderslot begint rustig te verlopen. Het karakter van de nieuwe Drostin komt duidelijker naar voren dan dat van Christina, die in de schaduw gebleven was. Geldzaken verschaffen geen zorgen. Hooft verdiept zich in zijn *Historiën*, wat niet belet dat hij levendig belangstelt in politieke gebeurtenissen, ook in het buitenland. Bij Hugo de Groot's terugkeer te Amsterdam in 1632, koos hij partij. In 1636 werden zijn *Gedichten*, met behulp van Van der Burgh, in gewijzigde redaktie uitgegeven, waardoor hij volgens Van Tricht de dichterlijke waarde ernstig geschaad heeft, en belangrijke gedichten ten onrechte buitensloot.

De verheffing in de adelstand was niet ongemotiveerd: ‘Hooft's verdiensten jegens het Franse koningshuis waren reëel’. Al is hij niet van ijdelheid vrij te pleiten, ‘kan men zich een typisch Renaissance-dichter denken zonder ijdelheid?’ (blz. 51).

Het volgende hoofdstuk is gebaseerd op de *Brieven*, waauit wij ‘zijn vriendenkring, maar hemzelf het allerbest leren kennen’. Het opschrift zou kunnen zijn *De Muiderkring*, want eerst in deze periode kan eigenlijk gesproken worden van een telkens samenkomende ‘kring’ van vrienden. Wilde men alle vrienden grondig behandelen, dan zou er stof in overvloed zijn voor een boek. Met verstandige zelfbeheersing heeft Van Tricht zich beperkt tot een beknopte maar juiste typering van de zo uiteenlopende figuren. In het biezonder wijzen wij op de parallel met Huygens (blz. 157).

Een climax vertoont het negende hoofdstuk, waarin Hooft's prozakunst

geprezen wordt, te beginnen met de kleinere geschriften en de Tacitusvertaling en besluitend met de *Nederlandsche Historiën* (blz. 181-193). Het slothoofdstuk behandelt de ouderdomsjaren 1639-1647. De verstilling van zijn leven neemt geleidelijk toe: zijn ambtelijk leven wordt rustiger; zijn gezondheidstoestand laat te wensen. Volhardend begint hij, na de voltooiing van de twintig boeken, met een vervolg op de *Historiën*. 'Naast zijn werk en zijn gezin bleef de vriendenkring de vreugde van zijn leven.' Daarbij maken wij ook kennis met nieuwe deelnemers.

Bij wijze van nabeschouwing stelt de schrijver de vraag, hoe Hooft's gedachtenleven zich in later tijd ontwikkelde. Veel verandering valt niet op te merken. Weliswaar treffen wij uitingen aan van warmer, vromer godsgeloof dan vijftien jaar te voren, maar dat neemt niet weg 'dat een sterveling die zo stijf zwijgt over zijn Verlosser eerder een vroom deïst dan een Protestant moet heten' (blz. 204).

Tenslotte wordt nog de breuk met Vondel besproken, te verklaren uit 'het verschil tussen beider aard, smaak, overtuiging, kunstenaarschap, een verschil dat met de jaren groter werd'. - 'Hooft en Vondel vertegenwoordigen twee geesteshoudingen, die Renaissance en Barok genoemd worden' (blz. 206-207). Hooft heeft het typisch barokke in Vondel's poëzie niet gewaardeerd. Misschien heeft hij ook moeilijk verdragen 'dat zijn vroegere leerling hem door lyrische gloed en grootsheid van conceptie ging overtreffen'. Daarentegen betoogt Van Tricht dat beoordelaars van Hooft's karakter als J.A. Alberdingk Thijm aan zijn botsing met Vondel ten onrechte veel relief gegeven hebben, en somt hij tal van karaktereigenschappen op, die hem in Hooft onweerstaanbaar aangetrokken hebben (blz. 208). Deze sympathie voor de hoofdpersoon verklaart ons de toon van innig meeleven, die deze biografie doorstraalt, en de toewijding die uit de verzorgde stijl blijkt. Men kan wellicht hier en daar enige overdrijving voelen, een aanvulling wensen, een vraagteken plaatsen, maar wij kunnen ons in dit beknopt bestek nauwelijks een betere inleiding tot de Hooft-studie, een doeltreffender wegbereiding voor de nieuwe Hooft-uitgave voorstellen dan deze met grondige kennis, kunstzinnig geschreven biografie.

C.G.N. DE VOOYS.

Nogmaals 'verengeld'.

Na Michels[1] moge ook ik uit mijn lectuur een kleine bijdrage geven met betrekking tot het verleden deelwoord 'verengeld'. Mej. van Lessen vermeldde, in haar artikel in N. Tg. 43, zes plaatsen uit de 18de eeuw, nl. 2 uit Luyken en telkens een uit Bellamy, Wolf en Deken, Feith en Bilderdijk. Ik kan er een drietal aan toevoegen, alle uit gedichten tot lof en ter nagedachtenis van Juliana de Lannoy en opgenomen in de *Nagelaten Dichtwerken* der schrijfster, verschenen te Leyden, bij Abr. en Jan Honkoop, 1783. In mijn exemplaar zijn de Nagelaten Dichtwerken in één band gebonden met de *Dichtkundige Werken*, verschenen bij dezelfde uitgevers in 1780. Onder het voor in die laatste bundel opgenomen portret vindt men een vierregelig lofdicht van Simon van der Waal, de vriend bij wiens sterven Juliana in 1781 een lange *Treurzang* schreef. Het lofdichtje werd opnieuw afgedrukt onder de 'Bijschriften op het afbeeldsel van.... de Lannoy', achter de Nagelaten Dichtwerken; de eerste regel luidt: Dit 's d' Eed'le

1) N.Tg. XLIV, 6, blz. 335.

de Lannoy, door dicht en deugd verëngeld. Op dit ‘verengeld’ rijmt in de 4de regel ‘gestrengeld’. Mej. van Lessen noemde als nieuwe vondst van Bellamy het rijmpaar verengeld-verstrengeld; daar het versje van S.v.d. Waal op zijn laatst van 1780 is, zal zijn rijmpaar wel ouder zijn. Dezelfde rijmen treden op in het vierregelig gedichtje: *Ter Gedachtenisse van.... Juliana de Lannoy* door G. Beyer, die er dan ook bovenschrijft: ‘De rijmklanken van het Bijschrift des Heeren Van Der Waal op Haer Afbeeldsel gevolgd’. De eerste regel luidt hier: ‘Lannoy, der Dichtren vreugde en roem, is nu verengeld!’ Een ander Lijkdicht, door G.J. Loncq, eindigt met deze 3 verzen:

> Reeds hier verengeld en vergood,
> Waert gy voor deze Spheer te groot. -
> Wij kruipen in het stof, - gij kunt op starren treden.

Dit laatste citaat is interessant omdat ‘verengeld’ er verbonden is met ‘vergood’. Een variant biedt het lofdicht op de Lannoy bij het verkrijgen van haar laatste zilveren erepenning; het is van de hand van T. van Limburg en gedateerd 1782. Juliana ontving deze bekroning (op de ‘Aanspraak van Karel den Vijfden, bij de Overdragt der Nederlanden, aan zijnen zoon Filips den Tweeden’) kort voor haar dood.

Vandaar schrijft van Limburg:

> Toen, - schooten de Englen toe! - Gij leid't de Dichtpen nêer!
> En bleeft, *verhemeld*, op noch grootscher zege staaren;

Op de geciteerde plaatsen betekent ‘verengeld’ zonder twijfel ‘tot een engel geworden’, hetgeen door de parallellen ‘vergood’ en ‘verhemeld’ nog extra duidelijk wordt.

Het driemaal voorkomen van het zeldzame ‘verengeld’ in deze lofdichten is goed verklaarbaar. Blijkbaar leefde sterk de overtuiging in die tijd en met name in de kring om de Lannoy, dat de gestorvenen tot engelen werden verheerlijkt. In de gedichten van Juliana zelf is die voorstelling bij herhaling te vinden; men leze slechts de *Treurzang* ter gedachtenis van S.v.d. Waal. Die voorstelling past geheel bij de piëtistische onderstroming in de late 18de eeuw, welk ook ten onzent door geschriften als die van Lavater werd gevoed.

Moge ik in dit verband nog verwijzen naar M. Nieuwenhuizen († 1793). In zijn grote gedicht ‘Aan Lucinde’ waarvan het leven na de dood het hoofdthema is, spreekt hij van een grijzaard, die hier gebukt ging onder ‘'t zorgelijk pak des lichaams’ en was ‘bepaald in zijn bespiegelingen’, maar van wiens bestaan, generzijds de levensgrens, hij nu zingen kan:

> Hij zweeft, al juichend, van planeeten tot planeeten;
> 't Verheerlijkt lichaam is geheel gevoel, gezigt,
> Vliegt door het wijd heelal veel sneller dan het licht;
> Hij wil slechts, en is daar, waar hij begeert te wezen.

Bij de laatste regel tekent de dichter in een noot aan ‘Zie Lavaters Uitzigten in de Eeuwigheid’ (Ik citeer uit Keur van Nederl. Letteren, deeltje 34, blz. 11/12). Nieuwenhuizen gebruikt hier het woord ‘verengeld’ niet, maar het zou mij niet verwonderen als een nauwkeurig lezer van zijn gedichten het eens of meermalen

vond. Nergens kon het een beter klimaat vinden dan in deze zich van het rationalisme afwendende vroomheid der prae-romantiek.

P. MINDERAA.

P.C. Hooft en Joan de Brune.

In zijn Inleiding tot de bloemlezing 'Proza uit de 17e Eeuw' (1913) stelt J.A.N. Knuttel o.a. de vraag: 'In hoeverre hebben de verschillende auteurs zich voldoende zelfstandig gemaakt tegenover Latijnsche voorbeelden? in hoeverre volgen zij Hooft na?' (p. VIII.) De hieronder volgende citaten uit 'Bankket-werk van goede gedagten' (1657, 1658) van Joan de Brune en uit het Vierde Boek van de 'Nederlandsche Historiën' (1642) van P.C. Hooft vormen een bijdrage ter beantwoording van de tweede, hierboven aangehaalde vraag.[1)]

I. Onder de titel: 'Nieuws-gierige gemeynte' schrijft De Brune[2)]:

> '*Men vint nu een gemeente zo* nieuws-gierigh, en *onderzoeck-zieck, dat zij lucht* en kundschap willen *hebben*, van alles wat in de heym-raed van staet besloten, en wat aessem daer over ghegaen is:....'

(Deze tekst is genomen uit de uitgave van 1658. (p. 450) en niet uit de bloemlezing van Knuttel, omdat laatstgenoemde weergave niet overal de toets der critiek kan doorstaan.)

Bij Hooft in het Vierde Boek der 'Nederlandsche Historiën' vinden wij:

> '*Men vindt daar luiden, die lucht hebben, en eens gemeente zoo onderzoekziek*, dat haar misschien van daar haare meeste quaalen herkomen.' (folio-editie van 1703: 156, 33).

II. De Brune vervolgt dan:

> 'hier uyt rijzen veel *wolcken van arg-waen*, en *voorspooken* van kerck en land-verderf.'

In het Vierde Boek (156, 23) schrijft Hooft:

> 'Met wat *wolken van arghewaan*, wat schaduwen van weederwraak, wat *voorspook* van slaaverny, zal men den landtzaat ontstellen, ...'

III. Bij de hierboven geciteerde teksten van De Brune sluit dan aan:

> 'Zij zijn oogheloos, en meynen *door een dobbelen blind-doeck te zien*, wat aen d'ander zijde van een hemels hoogen bergh omme-gaet.'

Bij Hooft, t.a.p. 156, 30:

1) De aangehaalde teksten uit Hooft staan verspreid op 150 t/m 156 van de folio-editie van 1703. De citaten uit De Brune komen voor in een fragment van zeven zinnen.
2) In deze zin vinden wij een z.g. constructie 'ad sensum'. De vraag ligt bijna voor de hand of de zin bij Hooft niet heeft bijgedragen tot deze 'ontsporing' bij De Brune.

‘'K laat staan den Nederlander, die gaauw van geest, in alle taalen ervaaren, in alle gewesten bedreeven, *door een' dubblen blinddoek zien*, en de les der weereldkund' op zyn duim *kan*.’

IV. De Brune, nog steeds in bovengenoemd fragment, gaat verder:

‘*Een toe-vloed van huys en handwerck-lien, uyt stallen en winckels opgestommelt*, durven....’

Bij Hooft, 154, 34, vinden wij:

> '*Een hoop huis- en handtwerxluiden, uit stal en winkels opgestommelt*,....'

V. In zin 5 van 'Nieuws-gierige gemeynte' lezen wij bij De Brune:

> 'Hier toe dienen gheen *slap-lenden*, of *schimmen van* Regenten, maer God-vruchtighe en hard-vochtige zielen, die van vreeze niet en gridselen; en wetende, van wien zij gestelt zijn, aen 't dreyghen zich niet en keeren, noch aen 't gevaer zich kreunen: die geen oogh-dienaers en fletse gunst-jagers zijnde, *niet dan koel-drancken voor den dorst der zieken* voor-schrijven[1]; maer die *bittere droghen, vliem en fenijn* durven ghebruycken, *om een brandighe koorts* geheel en teenemael te *verdrijven*; ....'

Bij Hooft (153-154) zien wij:

> 'Goedertierenheit, vergiffenis zyn ooghdienende naamen: altyds meer *niet dan koeldranken voor den dorst der zieken. Om een brandende koorts te verdryven*, ruimt men aadren en ingewant. *Daar hoort vlym en venyn toe*: ten minste *bittere droggen*.'

Eveneens bij Hooft (150, 151)

> 'waardoor men geschaapen waar in steede van fris volk, niet dan *slaplenden* en *schimmen van* mannen oover te brengen.'[2]

Na vergelijking van deze teksten is het wel duidelijk, dat de 'navolging' van Hooft in de 17e eeuw, wat dit kleine fragment bij De Brune betreft, 'verregaand' is.

Geldrop.
N. DE BRESSER.

Een parallel van 'misschien'.

Dat het bijwoord *misschien* ontstaan is door samensmelting van een zin ('*t mach ghescien*) is algemeen bekend. Bij een vroegere gelegenheid wezen wij, als parallel,

1) In deze zin treft ons de eigenaardige constructie in verband met de ontkenning. De logische gang vereiste hier: '...., niet niet dan koel-drancken... enz.'.
   De verklaring schijnt te liggen in de zin bij Hooft (zie V), waar de ontkenning geheel terecht is gebruikt.
2) De onder V en IV gegeven teksten uit de 'Nederlandsche Historiën' zijn woorden uit de rede die Hooft Alva in de mond legt. De onder II, III en I geciteerde woorden zijn, volgens de voorstelling van Hooft, gesproken door Bernard de Fresneda, biechtvader van de koning.
   In 'De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde' (1908) schrijft Te Winkel, dat de redevoeringen van Alva en Fresneda in haar geheel wel juist zullen zijn, 'al is iedere zinsnede op zich ook niet zóó uitgesproken.' (t.a.p. tweede deel p. 143). Deze werkwijze van Hooft sluit dus vrijwel de mogelijkheid uit, dat wij voor de teksten die hierboven zijn aangehaald, een gemeenschappelijke bron zouden vinden.

op het Drentse *lichtkans* en het Afrikaanse *hoekom* (*Ned. Spr.* § 71). Onlangs trof ons een nieuw geval: ‘Wie weet heeft hij andere instructies gekregen’, waar *wie weet* blijkens de inversie als bijwoordelijke bepaling gelijk staat met *misschien*.

C.D.V.

Vroege dichterlijke publicaties van Allard Pierson.

Al noemt Dr. Boersema aan het begin van zijn uitvoerige bibliographie[1] *De Hongaarsche ruiter* in de Utrechtsche studentenalmanak van 1850 anoniem verschenen en *Bij het sterfbed van Karel I* in de Almanak voor het Schoone en Goede van hetzelfde jaar gepubliceerd, toch valt er in het Algemeen Letterlievend Maandschrift[2] van de jaren 1848 en 1849 een tweetal gedichten te signaleren die beide onder zijn eigen naam (resp. getekend Allard Pierson en A.P.) staan afgedrukt. Het ene is getiteld *Aan de hertogin van Orleans* en gedateerd 9 Maart 1848, het andere is geschreven als 'Weerklank van Lamartine's *Hommage à l'Académie de Marseille*' en vermeldt de datum van 15 October 1848.

Twee onuitgegeven brieven van Allard Pierson, beide gericht aan mijn grootvader, Ds. N.H. de Graaf, vestigden mijn aandacht op bedoelde gedichten van hem die zich, getuige een eveneens onuitgegeven, aan Nicolaas Beets opgedragen, gedicht feitelijk niet als dichter wenste beschouwd te zien:

. . . . . .
Neen, ik hoor niet in uw kringen,
Neen, 'k gevoel niet wat gij gevoelt.
. . . . . .
Neen 'k gevoel dat in mijn aadren
Nooit gestroomd heeft dichterbloed.
Neen 'k mag uw sfeer niet naad'ren,
't Was mij anders daar zoo zoet
En zoo onuitsprekelijk goed.

Deze regels, omstreeks 1846 geschreven en door Beets onder zijn papieren bewaard, zijn van blijvende betekenis in Pierson's leven geweest: een dichterlijke natuur, maar geen dichter: zo moet men hem beschouwen die menig fraai geestelijk lied en menig zeer geslaagd gelegenheidsgedicht op zijn naam heeft staan.

Nu schrijft Pierson in de brief van 6 April 1848 aan zijn acht jaar oudere vriend die toen nog te Utrecht theologie studeerde, naar aanleiding van het zo juist gepubliceerde[3] gedicht:

> Mag ik U zoo lastig vallen en U vragen of gij nogmaals voor mij de intermediaire wezen wilt tusschen mij en de Letterlievende Redactie van het letterl. Maadschr. en namelijk haar vragen of ik niet eenige exemplaren van: *de Hertogin* zou kunnen krijgen. Ik had zelf wel aan Nepveu geschreven, maar Papa vond dat het net was of ik er zoo veel gewicht aan hechtte. -
> Ik weet dat het er in staat, dus wou ik geerne voor dezen en genen een los exemplaar hebben. Ik stuur U dezen zoo tusschentijds wijl ik anders bevreesd ben dat het reeds van de pers is.

Aldus verscheen in het Maart- of Aprilnummer van genoemd tijdschrift, in de afdeling Mengelwerk, een gedicht, waarvan de aanhef aldus luidt:

1) Zie Dr. K.H. Boersema: *Allard Pierson*. Den Haag, Nijhoff, 1924, blz. 482.
2) Onder leiding van Nepveu en Schüller bij Kemink en Zoon te Utrecht uitgegeven.
3) Zie de vijfde jaargang van de nieuwe 'series'.

Aan de Hertogin van Orleans
Adspiciunt oculis Superi mortalis justis.

> Hoe schoon verschijnt gy ons! gy moeder van een kind,
> Dat Orleans te kort als vader heeft bemind!
> Gy moeder van een zoon die op zijn blonde lokken,
> Wanneer zijn grootvaêrs kroon op 't achtbaar hoofd zou schokken,
> Die torschen moest, en eens het antwoord geven zou....

De jonge dichter heeft het moment vastgelegd waarop de weduwe van de in 1842 ten gevolge van een ongeval om het leven gekomen oudste zoon van Louis Philippe op een der woelige Februari-dagen van 1848 het parlementsgebouw binnentreedt met haar oudste zoontje aan de hand. Ondanks het stormachtig tafereel dat haar daar wacht, durft zij de verontwaardiging der republikeinse parlementsleden te trotseren door hun het jongetje als de toekomstige heerser over Frankrijk te tonen. Deze moedige geste wordt niet gewaardeerd, integendeel, de fiere vorstin wordt verbannen.

In de ogen van de hedendaagse lezer van dit lange gedicht[1)] schijnt de ridderlijke - en wat retorische - verdediger der hertogin van Orleans ver af te staan van de stoutmoedige advocaat van Domela Nieuwenhuys, van hem die veertig jaar later met zijn brochure *Een Schrede voorwaarts* de socialisten de hand toestak! Ook in religieus opzicht bestaat er een grote afstand tussen de 17-jarige vurige aanhanger van Da Costa en de abstentionist uit later jaren. Maar reeds heeft de dichterlijke jongeling de man ontmoet die zijn denken blijvend zou beïnvloeden: de jeugdige hoogleraar aan de Utrechtse universiteit, C.W. Opzoomer. In de grond staan de zoon van het Réveil en de vrijdenker elkaar nader dan men zou denken, want zij kunnen elkander eenzelfde naam geven, namelijk die van *ketter*. Trouwens, is het woord ‘réveil’ in zijn meest algemene zin genomen niet toepasselijk op heel het leven van Allard Pierson? Heeft hij niet steeds getracht de geesten wakker te schudden?

* * *

In een schrijven aan dezelfde vriend gericht en gedateerd 21 December 1848, maakt Pierson wederom melding van een gedicht, maar ditmaal gaat het hem er om een op handen zijnde publicatie aan te kondigen. Een zeker gevoel van eigenwaarde is de toenmalige gymnasiast niet vreemd, maar overigens maakt hij niet de indruk over het paard getild te zijn, en zelfcritiek ontbreekt hem niet; immers hij maakt zijn toekomstige zwager Nico de Graaf aldus op zijn pennevrucht attent:

> Met 1° Januari zult gij wellicht in 't letterl. Maandschrift zien en dan een vers van mij vinden dat U waarschijnlijk niet bevallen zal.
> Ik meld U dit omdat gij niet uit de plaatsing van hetzelve zoude opmaken dat ik die zoo bepaald des druks waardig keur; ik had na de gegeven weigering[2)], geen plezier een vers te zenden dat eenigszins toonde dat ik mij geëfforceerd had een mijner beste te sturen.
> Beoordeel het dus in dit opzicht. -

1) De volledige tekst van 84 verzen kan de belangstellende lezer naslaan in het *Algemeen letterlievend maanschrift* (Utrecht, Kemink, 1848, 32ste jaargang, blz. 278-280).
2) Aan het einde van deze brief vermeldt Pierson met trots dat zijn zuster zijn ‘St. Nicolaaslied’ op straat had horen zingen, hetgeen hem enigszins tot vergoeding diende van het feit dat men een gedicht had weigeren op te nemen!

En om ook dit commentaar niet te ernstig te nemen, voegt Pierson er spottend aan toe: ‘Genoeg leuterens hierover’!

Dit gedicht, waarvan wij de eerste drie verzen laten volgen[1] is bedoeld als een ‘weerklank’ op Lamartine's *Hommage à l'Académie de Marseille* dat de dichter in zijn *Voyage en Orient* (1832-1833) onder de datum 28 Mei 1832 heeft opgenomen bij wijze van afscheid aan Marseille en Frankrijk, en ter motivering van zijn reis naar het Nabije Oosten. Wellicht heeft Pierson een ogenblik aan zijn toekomstige verloofde, Pauline Gildemeester, gedacht, waar hij elke der vier strophen, die telkens een enigszins ironische herhaling bevat van de romantische schildering die de Fransman van Palestina en Syrië gegeven heeft, beëindigt met de geheimzinnig klinkende uitroep: ‘Maar 'k heb gezongen aan *haar* voet’.

Ook ditmaal toont de jonge dichter zijn medeleven met de revolutiedagen van 1848, ‘toen de band der staten sprong’, en hij meent zich verontwaardigd te moeten afwenden van hem die voor zùlk een land zijn afscheidslied zong. Overigens hoort men in deze *Weerklank van Lamartine's Hommage à l'Academie de Marseille* hetzelfde geluid als in het voorafgaande:

Mijn diep gevoelde toon, van blijdschap of van weeên,
Heeft niet zijn zucht geslaakt, waar 't ijs der Pyreneeên
Den moeden wandelaar schier nederstorten doet....
Mijn zang heeft niet geruischt, herhaald door 't luide klateren
Des grooten Oceaans, der ongepeilde wateren,
Noch waar de zon, het eerst, de kimmen blozen doet:
Niet, waar de palmtak wuift, niet waar de cederen buigen,
Niet, waar ruïnen nog van vroeger glorie tuigen,
Maar 'k heb gezongen aan *haar* voet.

Mijn stem verhief zich niet, waar Sions koning psalmde,
Waar Jeremia's harp haar droeve weerklacht galmde,
Waar ze aan de treurwilg hangt, beroofd van kracht en moed:
Niet, waar Marseille 't oog op den Oceaan laat planen,
Niet, waar nog de echo klinkt der Helleensche zwanen,
Maar 'k heb gezongen aan *haar* voet.

Ik greep niet naar mijn lier, in 't land der poezijën
Waar 't volk een dichtstuk speelt van vreemde harmonijën,
Waar uw bezield papier bezoedeld wordt met bloed:
Niet, waar de Carmagnole, in de uitgevaste wijken,
De voeten hupplen doet op neergeplofte rijken,
Maar 'k heb gezongen aan *haar* voet[2].

In hetzelfde maandschrift verscheen aan het einde van genoemde jaargang, van de hand van de Kapenaar A.N.E. Changuion, een ietwat vrije vertaling naar een werk van deze dichter, getiteld *Rouwklacht van Lamartine over den dood van zijn dochtertje*. Lamartine en Hugo waren toen wel de bekendste Franse dichters in de ogen der Hollanders, maar Hugo was Pierson in die tijd nog te revolutionnair en werd eerder dan in dit tijdschrift in de meer vooruitstrevende Gids geduld.

1) Zie hetzelfde tijdschrift (33ste jaargang, Kemink, 1848, afd. Mengelwerk).
2) In werkelijkheid verscheen het in het Februarinummer (zie zesde jaargang van de nieuwe ‘series’).

Allard Pierson: een dichter? Veeleer een die bezield was met dichterlijk verlangen en als vijtienjarige reeds de verzuchting slaakte:

En breidde ik stoutelijk uit mijn vlerken,
En vloog ik op in hooger sfeer,
Waar niets mijn vrije vlugt beperke,
Waar niets mijn vrije gangen keer....[1].

Die vrijheid, hij heeft haar tenslotte gevonden in het proza - en in de gedachte: Pierson, de dichterlijke denker. -

DANIEL DE GRAAF.

Geel en de anderen.

In het begin van het jaar 1837 hield Jacob Geel binnen de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde een voordracht *Nieuwe karakterverdeeling van den stijl*. Liet deze titel geen ouder werk met gelijke strekking onderstellen? De spreker was een van die kritische geesten, die pas productief worden, wanneer iemand ze tot tegenspraak prikkelt. Dat de Leidse hoogleraar zich nu eens door de student Beets uit zijn tent liet lokken, dan weer een misverstand van zijn Utrechtse collega Adam Simons ophelderde, een rede van Abraham des Amorie van der Hoeven over de welsprekendheid beantwoordde met een rede over de plichten van de toehoorder, een verhandeling van Siegenbeek over het eenvoudige liet volgen door een verhandeling over hetzelfde thema, waarin zijn meerderheid schitterend bewezen werd, het is allemaal overbekend.

Ook zijn *Nieuwe karakterverdeeling van den stijl* reageerde op een recente studie, namelijk Hugo Blair's *Lessen over de Redekunst*, waarvan de Groningse hoogleraar B.H. Lulofs van 1832 tot 1837 de door Prof. Herman Bosscha vroeger gepubliceerde vertaling opnieuw in drie delen met eigen aantekeningen had uitgegeven. Dit werk leverde immers een paar hoofdstukken over ‘algemeene karakters van den stijl’ (dl. II bl. 55 vv., aanteekeningen bl. 92 vv.); en hierbij kwam een verdeling te pas in droge, eenvoudige en bloemrijke stijl, waarvan verschillende kenmerken tot persoonlijke trekken herleid werden. Zo stond er bijvoorbeeld: ‘Waanwijze schrijvers laten deze hunne geaardheid zoozeer in hunne schriften doorstralen, dat hun Stijl daardoor een karakter van driestheid verkrijgt’ (88). Er was zelfs uitdrukkelijk sprake van een ‘driftige’ stijl, genoeg dus om de psychologie in de stilistiek binnen te halen. Het had veel van een program voor Geel, die op dit gegeven zijn kunst kon uitvieren. Duidelijk nam hij dan ook een loopje met het driespan Blair-Bosscha-Lulofs, door achtereenvolgens een onoprechte, een goedhartige, een knorrige en een verwaande stijl met voorbeelden te typeren, wat hem meteen gelegenheid gaf om enkele Leidse collega's, de een al groter beroemdheid dan de ander, in het zonnetje te zetten.

Als Geel boven zulke logge geleerden uitstak, die tegenwoordig nog hoogstens bij name bekend zijn, dankte hij 't bepaald aan zijn speelse manier van wetenschapsbeoefening. Midden in Leiden durfde hij met de hoogheilige wetenschap te spotten, want onder doodgestileerde schrijvers als Van der Palm en Siegenbeek was hij de énige, die werkelijk stijl, werkelijk karakter had. Omdat zijn fijne ironie nooit tot sarcasme oversloeg, boeide hij bovendien door een zwierigheid zoals in het zwaar op de handse Holland zeldzaam was. Maar juist deze voorname figuur had

1) Dit en bovenvermeld fragment is ontleend aan een gedicht dat bij Mr. N. Beets te Amsterdam berust.

van tijd tot tijd aanraking met de gemeenschap nodig, om vonken uit zijn vernuft te laten springen. Vergeleken bij een altijd redevoerende Van der Palm zou Jacob Geel misschien de indruk van onvruchtbaarheid gemaakt hebben, als zijn lenige geest niet Bakhuizen en Potgieter en allerlei geesten in het land bleek te bezielen. Hij deed iets heel gewoons: hij nam een gangbaar motief over, maar wist het op een buitengewone manier te verlevendigen; en tot vandaag werkt zijn oorspronkelijke vindingskracht, die de eerste de beste stof eventjes omtoverde, verrassend nieuw.

G.B.

Over Tesselschade's Troost-dicht voor Huygens.

Het sonnet dat Tesselschade in September 1637 aan Hooft richtte als ‘swack behulp’ in Huygens' smart over het verlies van zijn vrouw is afgedrukt in Worp's ‘Een onwaerdeerlijcke Vrouw’ (Den Haag, 1918), pg. 175. De achtste regel

> En stel zyn leed te boeck, zoo heeft hij 't niet t'onthouwen

maakte op Huygens zo'n diepe indruk dat hij hem niet alleen in zijn dankbrief aan Hooft met de hoogste bewondering citeerde, maar er op 84-jarige leeftijd nog een geestdriftig gedicht over schreef[1]. Wie er niet even enthousiast over kan zijn, kan Huygens zelf nooit volledig verstaan.

De dertiende regel doet voor de achtste echter zeker niet onder. De laatste terzine van het sonnet luidt:

> Zijn eijgen letter leer hem matigen zijn pijn,
> Want queling op de maet en kan soo fel niet syn;
> Besweer hem, dat hy sing op maetsangh droevelijcken.

Worp, of de bezorger van de uitgave Sterck, verklaart in een noot ‘queling op de maet’ als ‘dichten’. Het is duidelijk dat dit niet juist kan zijn. Het betekent ‘smart, in dichtmaat uitgezegd’, ‘door dichtmaat bedwongen lijden’. De andere betekenis van ‘queling’, namelijk ‘zingen’, kan zelfs in deze zinrijke poëzie als voorbijgaande toespeling eigenlijk niet in aanmerking komen, want bij die tweede betekenis maakt de rest van de regel geen zin[2].

‘Zijn eijgen letter’ in regel 12 wordt niet verklaard. Misschien vond de uitgever de interpretatie ‘zelf dichten’, ‘zelf aan het werk gaan’, voldoende voor de hand liggend - al is die enigszins gedwongen in dit volkomen vrije en heldere gedicht.

De juiste verklaring is een andere. Tesselschade citeert hier Huygens' eigen vertaling van John Donne's gedicht ‘I am two fooles, I know’, waarvan de regels 7-10 luiden

> Soo meend' ick mijn verdriet te schroeven door mijn' Dichten,
> Soo door den engen Rijm verduyv'len en verlichten:
> Want quellingh op de maet en kan soo fel niet zijn,
> En dies' in dichten boeyt betemt haer' dolle pijn.

Onze regel vertaalt Donne's

> Griefe brought to numbers cannot be so fierce.

‘Zijn eijgen letter’ betekent dus ‘wat hij zelf geschreven heeft’. Dit verklaart ook dat Huygens zo getroffen was door de achtste regel, en niet door de zeker niet mindere dertiende: die was van hemzelf, of van hem en Donne samen; die kende hij, terwijl de achtste een volkomen eigen prestatie van Tesselschade was.

Het is hierna eigenlijk niet meer nodig nog te opponeren tegen de lange tijd aangehangen mening dat het enthousiasme voor Donne bij Huygens en

1) Beide lezingen bij Huygens hebben ‘hoeft’ in plaats van ‘heeft’.
2) Maar het meest waarschijnlijk is, dat ‘queling’ een spelfout is voor ‘quelling’. Tesselschade's spelling was zwakjes.

zijn vrienden een betreurenswaardig intellectualistische aberratie was. Ze lazen en begrepen hem beter dan onze latere literatuur-historici. Tesselschade was grondig vertrouwd met de aan haar opgedragen Donnevertalingen en haar eigen kunst-ideaal lag in dezelfde richting[1].

Melbourne, Vic.
JAC. SMIT.

Een laatste woord over 'refrein' of 'referein'.

Mijn beknopte studie over refereyn of refrein[2] was, meer dan wat getwist over een spelling, veeleer een bijdrage tot de geschiedenis zelf van de dichtsoort te onzent. Ik toonde er aan: dat het refrein veel ouder was dan de rederijkers; dat het nog dateert uit de XIVe, ja uit de XIIIe eeuw. Het zal dan ook, zegde ik, te onzent reeds vroeg een vasten naam hebben gekregen: 'gedicht met refrein', en dan kortweg 'refrein'. Die benaming zal dan reeds hebben vast gestaan vóór de rederijkers kennis maakten met de Franse ballade; wat verklaren kan, meende ik, waarom zij een dichtsoort *refrein* hebben genoemd, die in het Frans *ballade* heette.

Dat dit zo is geweest, betoogde ik verder, blijkt hieruit, dat de rederijkers tot ca. 1520 regelmatig *refrein* hebben gespeld, zonder dat ze toen nog wisten wat een refrein juist was: zij kenden het woord nog alleen voor de dichtsoort. Zo kon Matthijs de Castelein Molinet verwijten den stockregel refrein te noemen. Neen, zegt hij, refrein is de naam voor het ganse gedicht; dat zo genoemd wordt, omdat de stockregel er in gerefereerd, herhaald, wordt. Waarom juist Molinet den stock refrein noemde! En de Castelein betoogt dan ook, dat het woord *refereyn* moet gespeld worden, als komende van *refereren*. Rekking in de uitspraak moge zijn voorafgegaan om die etymologie te begunstigen: maar het is wel om die vermeende etymologie, dat de gaarne geleerddoende rederijkers in de zestiende eeuw steeds meer *refereyn* zijn gaan spellen. Dus wel uit geleerddoenerij.

Mijn antwoord op de acht artikelen van Jo Steenbergen kan nu kort zijn. Gewis, de geleerden tot 1940 spelden zo goed als algemeen *referein*: zij namen het woord van de rederijkers over, met wie zij eerst in kennis zijn gekomen. In 1940 (en dat is de reden voor het onderscheid in den tijd, zoals ik trouwens deed opmerken), werd ongeveer gelijktijdig de door Dr. Kruyskamp en mij tegen die spelling gewaarschuwd; en het moet wel zijn dat onze bezwaren indruk hebben gemaakt, daar sindsdien steeds meer *refrein* wordt gespeld. De vraag mag zelfs zijn of zij die na 1940 nog *referein* spelden, dit wel bewust deden. Wij noemden *referein* niet een archaïsme, maar een nutteloos archaïsme: spel van sinne (of zinnespel, dat is toch hetzelfde), en andere dergelijke woorden zijn geen nutteloze archaïsmen; wij hebben er niets anders voor. Het is bovendien een verwarrend archaïsme, of liever een nutteloos archaïserende en verwarrende spelling voor *refrein*. Tot bewijs moge het voorbeeld zelf dienen, dat Jo Steenbergen tegen mij uit een handboek der letterkundige geschiedenis aan-

1) De volgende zin uit Worp's inleiding, pg. XXVIII, geeft dan ook een scheve voorstelling van de werkelijkheid: 'Dat hij (Huygens) zijn verzen (de vertalingen) aan Tesselschade opdroeg, is misschien hieraan te wijten (sic), dat hij haar kort te voren te Alkmaar een bezoek had gebracht'.
2) In *Nieuwe Studiën over Anna Bijns en andere Opstellen*, uitg. de K. VI. Academie, reeks III, nr. 34. Gent (1951).

haalt: ‘Hoogst in kunst stond bij hen het referein: een gedicht bestemd om gelezen te worden, bestaand uit een reeks strophen die alle eindigden met denzelfden “stock” of dichtregel, een soort refrein dat de hoofdgedachte telkens herhaalde.’ En Jo Steenbergen vraagt: hoe hadden deze leraren het begrip stock met een enkel modern woord duidelijk moeten toelichten, indien refrein ook de dichtsoort als zodanig aanduidt? Maar juist, de leerling die zo iets leest vraagt zich af: ‘Hoe nu? Wordt dan het *refereyn* aldus genoemd naar dit refrein? Waarom wordt het dan ook niet *refrein* gespeld? Of is *refereyn* soms een ander woord, en heeft het met *refrein* niets te maken?’ Nu stellen die leraars zich bloot aan de ondeugende vraag: Weten zij het zelf? Hoeveel duidelijker ware het geweest, hadden zij eenvoudig geschreven, dat de dichtsoort refrein heet, naar den laatsten regel: stock = regel of refrein. En zo ware er geen verwarring, geen weifeling mogelijk.

Op de andere artikelen zal het wel overbodig zijn verder in te gaan. Wie juist wil weten wat ik gezegd en bedoeld heb, moge ik naar mijn hierboven vermelde opstel verwijzen. Ik herhaal alleen mijn voornaamste besluit: ‘Als vakterm is *refereyn* gans overbodig. Het kan slechts verwarring stichten en zeker niet bijdragen tot een beter begrip van de dichtsoort die het moet betekenen, alsof die refererend zou zijn. De spelling *refrein* integendeel houdt het verband vast om het begrip met zijn oorsprong, zij is geschiedkundig gewettigd als het vroegst in gebruik bij de rederijkers, die ze alleen hebben opgegeven voor een andere, uit onwetendheid van de vroegere geschiedenis van het woord en (onder den invloed van een vermeende etymologie) uit misplaatste geleerddoenerij. Wanneer wij spreken van de refreinen der rederijkers, weet een ieder wat wij bedoelen en wekken wij geen verkeerde of duistere begrippen op. En ik zou wel durven beweren, dat *refrein* sedert 1940 zoveel succes heeft gehad, omdat het nu gedaan is met dit verwarrend onderscheid tussen *refrein* en *refereyn*.’

In dit licht dient de zaak beschouwd.

Hierbij laat ik het; het sop is me de kool niet waard. Wie meent dat de plant maar moet bezwijken voor nuttelozen woekergroei, spelle referein, of liever dan refereyn: want dit was de overheersende spelling der latere rederijkers.

J. VAN MIERLO S.J.

Boekbeoordelingen.

Dr. Luc. Debaene: *De Nederlandse Volksboeken*. (Antwerpen - Uitgeverij De Vlijt - 1951, 358 blz. groot formaat, in twee kolommen met illustraties. Prijs f 28,50, geb. f 32,50).

Dr. J. Gessler: *Virgilius. Facsimile van de oudste druk van het Vlaamse volksboek*. (Antwerpen - Uitgeverij De Vlijt - 1950. Prijs f 8,90).

De zogenaamde Volksboeken, op het grensgebied van folklore en letterkunde, hebben al vroeg de aandacht getrokken en tot onderzoekingen uitgelokt. In 1837 wijdde L.Th.C. van den Bergh er een studie aan, in 1873-'74 gevolgd door G.D.J. Schotel, maar hun materiaal was onvolledig en bestond voor een groot deel uit jongere drukken. Het initiatief tot een grondig wetenschappelijk onderzoek werd genomen door G.J. Boekenooger,

met als gevolg de uitgave van een twaalftal uitstekend verzorgde *Volksboeken*, terwijl in Zuid-Nederland de folklorist en bibliofiel Van Heurck het onderzoek en de verzameling krachtig steunde. Aan voorbereidende uitgaven, aan voorlopige studie ontbreekt het dus niet, maar het verlangen naar een breed opgezette bibliografie, een dieper gaande beschouwing van het genre, gelijk die in Duitsland en Frankrijk bestaan, bleef tot nu toe onvervuld.

Sinds lang was het bekend dat Luc. Debaene te Leuven gepromoveerd was op een zeer verdienstelijk proefschrift over dit onderwerp, maar de grote omvang en de noodzakelijke ruime illustratie maakten het twijfelachtig of het in druk zou kunnen verschijnen. Tot onze grote voldoening ligt het nu in royale uitvoering vóór ons, en uit de volgende bespreking van de inhoud zal blijken dat het inderdaad een standaardwerk geworden is.

De schrijver heeft zijn werk verdeeld in twee boeken: het eerste is in hoofdzaak bibliografisch, het tweede litterair-historisch. De stof is om te beginnen beperkt tot de bloeiperiode van het genre, d.w.z. van de inkunabelen en postinkunabelen, tot 1540. Niet minder dan 29 prozaromans worden uitvoerig één voor één besproken, wat herkomst en inhoud betreft. Gelijk bekend, verschenen ze anoniem; het blijft onzeker aan wie de drukkers opdracht gaven of dat ze zelf de tekst samenstelden. Van Mierlo had al bekend gemaakt dat Debaene bij sommige romans het auteurschap van Anna Bijns mogelijk achtte (blz. 51, 60, vgl. 317).

Bij dit eerste boek sluiten zich drie belangrijke *Bijlagen* aan, waarin achtereenvolgens opgesomd en besproken worden: de verloren romans vóór 1540, 26 prozaromans, na 1540 verschenen, en 47 andere volksboeken. Met elkaar dus een rijk en goed gedokumenteerd bibliografisch overzicht, door registers toegankelijk gemaakt voor verdere studie.

Niet minder belangrijk is het tweede boek (blz. 280-353), dat als historische achtergrond aspecten geeft van ‘geschiedenis en literatuur op het einde der Middeleeuwen’, vervolgens een chronologisch overzicht van de bloeiperiode en de tijd daarna; ten slotte ‘De betekenis der prozaromans (1475-1540) als cultuur-historische documenten’. Een beknopt overzicht kan aan deze studie onvoldoende recht doen, maar eigen kennismaking zal de lezer overtuigen dat het aanbeveling verdient als degelijk werk van een veelbelovende jonge geleerde.

Als model uitgave van een merkwaardig volksboek vestigen wij ook met ingenomenheid de aandacht op de *Virgilius*. Van een ervaren folklorist als de Leuvense hoogleraar Gessler was doorwrocht werk te verwachten. Tien jaren geleden had hij reeds het plan opgevat om deze tekst uit te geven, in de trant van de Leidse reeks Volksboeken, daaraan een studie over *Virgilius in de Middeleeuwen* te verbinden, en na te gaan hoe de gevierde dichter tot een profeet en daarna tot een tovenaar geworden is. Men staat verbaasd over de omvangrijke literatuur, waartoe deze legende aanleiding gegeven heeft, zowel op het gebied van de letterkunde als van de beeldende kunst (blz. 31-37). Het overzicht berust voornamelijk op twee standaardwerken: D. Comparetti: *Virgilio nel medio evo* (1872) en J. Webster Spargo: *Virgil the Necromancer*. In onze letterkunde is de legende bekend bij Maerlant, Dirc Potter en een aantal rederijkers. Het oudste exemplaar van het volksboek dagtekent van 1525, te Antwerpen gedrukt. Dit kan dus niet teruggaan op *Les faicts merveillieux de Virgile* van ± 1530; mogelijk op een oudere Franse tekst. Het Engelse volksboek gaat in elk geval terug op het

Vlaamse. Aan het einde van de reeks uitgaven staat nog een Amsterdamse editie van 1788.

Het derde hoofdstuk geeft een beknopte inhoudsopgave. De waarde van dit boek wordt verhoogd door een vierde hoofdstuk met *Kanttekeningen bij de illustraties van de Vlaamse en Hollandse uitgaven*, bewerkt door Fr. van Wijngaert, aansluitend bij de vele reprodukties van beeldhouwwerk en titelbladen, waaraan veel zorg besteed is. In verschillende opzichten is deze luxe-uitgave dus een aanwinst.

C.D.V.

Roman van Heinric en Margriete van Limborch, uitgegeven volgens het Brusselse handschrift door Br. Robertus Meesters (Uitgegeven voor de stichting 'Onze Oude Letteren' door de Wereld-Bibliotheek te Amsterdam en Antwerpen in 1951).

Van deze bekende, boeiende roman bezorgde Mr. L.Ph.C. van den Bergh in 1837 een voor die tijd verdienstelijke uitgave naar het zuiver Mnl. Leidse handschrift, met raadpleging van het Nederrijnse, Hoogduits gekleurde Brusselse handschrift, dat een vollediger tekst bevat. Toen de tekortkomingen duidelijk werden, bepleitte Verdam reeds in 1888 (*Ts. VIII*) een heruitgave, maar eerst nu is deze, als Nijmeegs proefschrift, tot stand gekomen. De jonge doctor heeft de voorkeur gegeven aan een nauwkeurige afdruk van het Brusselse handschrift, al had m.i. de opvatting van Verdam, nl. een geheel Mnl. tekst met gerestaureerde aanvullingen en met verbeteringen naar het Brusselse handschrift ernstige overweging verdiend. De omzetting in een dialekt uit Nederrijnse streek zou taalkundig van belang zijn, indien dit zuiver weergegeven was, maar dat is allerminst het geval: door Hoogduitse bijmenging is de taal vol inkonsekwenties (zie *Inleiding*, blz. XLIV).

De uitgever heeft zich verdienstelijk van zijn taak gekweten. Een brede *Inleiding* (blz. XI-LXXIII) belicht de tekst van allerlei zijden: invloeden van buiten, motieven, karakterisering, compositie, waardering, oorspronkelijkheid. De vraag of Hein van Aken de auteur is, wordt behandeld, maar nog niet opgelost. De handschriften worden beschreven, en de taal van het Brusselse handschrift nader beschouwd.

Biezondere vermelding verdient de uitstekende technische verzorging van dit boek, dank zij de voortreffelijke zorgen van de Wereldbibliotheek: het royale formaat, de illustraties en de facsimilé's van de handschriften, de keuze van de letters maken deze luxe-uitgave aantrekkelijk. Achter de uitvoerige tekst (1855 vs.) vindt men, los ingelegd, de aantekeningen bij het tekstgedeelte.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Facsimilé-uitgaven van Mnl. teksten.

Dat de uitgaven van Mnl. teksten met het gereproduceerde handschrift waardering vinden, blijkt reeds uit het feit dat de vroeger aangekondigde *Beatrijs*-uitgave een jaar later in een 'aanzienlijk vermeerderde druk' verschenen is. Behalve dat de medewerkers hun bijdragen herzien hebben, werd een nieuwe palaeografische bijdrage van Dr. Louis De Man ingelast.

Tegelijk met deze tweede druk ontvingen wij een dergelijke uitgave van de *Esmoreit*, bewerkt door Al. De Maeyer, met zeer uitvoerige bibliografie door Dr. Rob. Roemans (blz. 17-94). In deze uitgave, reeds gedateerd Oktober 1948, kan men dus kennismaken met het Hulthemse handschrift.

Onlangs verscheen in deze reeks een reproduktie-uitgave van *Mariken van Nieumeghen*, naar de oudste druk van ± 1519[1)] maar geflankeerd door dezelfde tekst in moderne letters en door J. van Mierlo voorzien van verklarende aantekeningen. Voor studiedoeleinden is deze uitgave, naast de vele reeds bestaande, leerzaam door een viertal inleidingen: J. van Mierlo schrijft over *De tijd* (blz. IX-XV), Luc. Debaene over *Letterkundige bedrijvigheid in het begin der XVIe eeuw* (blz. XVI-XX), J. van Mierlo geeft een *Algemene ontleding* (blz. XXI-XXXI), terwijl A.L. Verhofstede de *Oorspronkelijke vorm, ouderdom en auteurschap* behandelt (blz. XXXII-XXXVIII). De laatste bespreekt de polemiek waartoe deze tekst aanleiding gegeven heeft en sluit zich geheel aan bij de conclusies waartoe Van Mierlo gekomen is, zowel wat betreft het karakter als volksboek, als het auteurschap van Anna Bijns.[2)]

J. van Mierlo over jeugdwerk van Anna Bijns.

Opnieuw heeft J. van Mierlo, onvermoeid, een aantal opstellen gebundeld onder de titel: *Nieuwe studiën over Anna Bijns en andere opstellen*[3)]. Hij blijft overtuigd dat zij de auteur is van *Mariken van Nieumeghen*, verwerpt de argumenten door P. Maximilianus aangevoerd, en schrijft ook het volksboek *Van den tien Esels* aan haar toe, terwijl hij haar auteurschap van andere Antwerpse volksboeken uit de jaren 1516-1525 waarschijnlijk blijft achten. Een grondig onderzoek stelde hij in naar handschrift A, dat - gelijk bekend - naast refreinen van Anna Bijns ook ander en ouder rederijkersgedichten bevat. Zijn conclusie is dat handschrift A en Van Doesborch's bundel oorspronkelijk samenhoorden en evenals de verzameling van Jan van Styevoort ander werk bevat, dat Anna Bijns gekend en wellicht zelf in afschrift bewaard heeft. - Een ander opstel: *refrein of referein* is gericht tegen het betoog van G. Jo Steenbergen, onlangs in ons tijdschrift (XLIII, 311) opgenomen.

De bundel wordt besloten met een interessante studie *Over het ontstaan der ballade van Sinte Geertruiden-minne* als 'bijdrage tot het ontstaan van het Faust-thema'.

1) Een facsimile-uitgave, in 1904 te 's-Gravenhage verschenen, is zeldzaam geworden.
2) Deze drie boeken zijn verschenen te Antwerpen bij de uitgeverij 'De Vlijt'. De prijzen van de gecartonneerde boeken in quarto formaat zijn resp. f 6,50, f 7,90, f 9,50.
3) Uitgave van de Kon. Vl. Academie. Reeks III No. 34 (Gent - Drukkerij Erasmus - 1950).

Gents Woordenboek.

Als uitgave van de *Koninklijke Vlaamse Academie* begon te verschijnen een uitvoerig Gents Woordenboek (Deel I A - J., Drukkerij Erasmus, 1950). De samensteller Lodewijk Lievevrouw-Coopman, ambtenaar aan het Stedelijk Archief, begon zijn verzameling reeds in 1911, juist toen de Academie een prijsvraag, uitschreef, die vooreerst niet beantwoord werd. Toen hij later zijn 70.000 fiches inzond, werd zijn werk bekroond en kon hij met de bewerking beginnen, die hem van 1934-1945 bezig hield. Nu geniet hij op 83-jarige leeftijd de voldoening zijn Woordenboek in druk te zien, nadat hij de medewerking verworven had van Prof. E. Blancquaert en Mevrouw Tavernier-Vereecken, die een overzicht leverden van *Gentse klanken* (blz. 25-34). De voorafgaande *Bronnenlijst* (blz. 12-24) toont ons over welk een rijk materiaal de schrijver beschikte.

De andere Gezelle.

Bij de herdenking van Gezelle's dood publiceerde J. van Dijck een studie met deze titel, bekroond met de Dr. J. Persijnprijs, en uitgegeven door de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding[1)]. De schrijver wijst er op, dat men zich Gezelle niet moet voorstellen als ‘de dichter met de nooit versagende monkellach.’ Integendeel: ‘Van nature is hij een weemoedig mens en het is deze weemoed, die dikwijls door omstandigheden tot uitspraak wordt gedwongen, die wij in zijn bundels willen nagaan’. Vandaar de keuze van het opschrift.

Het epos van den Prins.

Zo noemde Dr. A. Zijderveld zijn beknopte Keuze uit Hooft's Nederlandse Historiën van 1642, waarbij hij een toelichting schreef, terwijl de Inleiding *(Hooft en de historie)* met de historische aantekeningen toevertrouwd werden aan J. de Rek. De bloemlezing is aantrekkelijk gemaakt door een 15-tal goed gekozen illustraties (Amsterdam - J.M. Meulenhoff -1951. - 128 blz. Prijs f 2,40, geb. f 2,90).

De Twintigste Eeuw in zicht.

Voor dit deel van Meulenhoff's *Bibliotheek van Nederlandse schrijvers* deed Dr. J.C. Brandt Corstius een keuze uit ‘Verhalen en Brieven van Nederlandse auteurs omstreeks negentienhonderd.’ Uit vijftien Noord- en Zuidnederlandse prozaschrijvers werden geschikte fragmenten bijeengebracht. Behalve een *Inleiding* (blz. VII-XIII) verschafte de verzamelaar aan het slot ‘enkele gegevens over de auteurs’ (Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1951 - 102 blz. Prijs f 2,40, geb. f 2,90).

1) N.V. Standaard-Boekhandel - Antwerpen - 1950. - 48 blz. Prijs f 1,75.

Proeve van een objectieve talentelling in het Brusselse.

Dit aktuele onderwerp, van belang voor de verhouding van Vlaams en Frans, is door Mr. Leo Lindemans in een uitvoerig gedokumenteerde studie behandeld. (Uitgave van de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding. Antwerpen - Standaard-Boekhandel - 1951. Prijs f 1,75).

Oostnederlandse taalproblemen.

Dr. K. Heeroma publiceerde in de *Mededelingen der Kon. Ned. Akademie*

XIV, No. 8 (1951) een drietal studies, ‘in betrekkelijk los verband tot elkaar’, maar waarvan de samenhang in de *Inleiding* aldus verduidelijkt wordt: ‘De oostelijke, Nederduitse, Westfaalse inslag in de taal der landprovincies wordt geenszins ontkend, maar toch meer als iets secundairs en bijkomstigs dan als primair bepalend beschouwd. Het karakter van het Oostnederlands wordt in de eerste plaats Nederlandse geacht en niet Nederduits, omdat het, evenals het Westnederlands, bepaald wordt door de frankisering’. (Amsterdam - Noordhollandse U.M. - 1951).

Album-Dr. Jan Lindemans.

Ter huldiging van de folklorist en toponymist Jan Lindemans werd hem de 8ste September 1951 een Feestalbum aangeboden. Een aantal deskundigen herdenken zijn verdiensten op verschillend studiegebied. Daarop volgen een lange reeks bijdragen van vakgenoten en vrienden, waarvan wij er enige vermelden, die betrekking hebben op Nederlandse taal- en letterkunde, nl. *Van Voornaam tot Schimp- en Spotnaam* door C. de Baere. - *Albrecht Rodenbach-Pol de Mont*. Een *Albumblad* door F. Baur. - *Op dorpiana I. Vergelijkingen* door E. Blancquaert. - *Jan Boendale's Van den Derden Edewart* (over een tekstverklaring bij vs. 2015-2016) door Willem van Eeghem. - *Een middelnederlandse Paardennaam: Vale- Vaellewe* door P. de Keyser. - *De voorzetsels in en op in Plaatsaanduidingen* door J.L. Pauwels. - *‘Zullen’ in het Hertogdom Brabant* (de verschillende dialektvormen van dit werkwoord in Brabantse oorkonden) door H. Vangassen.

Werkwoordvorme in Afrikaans in die verlede tyd.

Over dit onderwerp publiceerde Prof. Meyer de Villiers een uitvoerige verhandeling in de *Annale van die Universiteit van Stellenbosch*, Jaargang XXVI, No. 1 (1951), 91 blz.

Nieuwe Afrikaanse poëzie.

In een beknopte brochure gaf Dr. D. Bax *Een overzicht van de Afrikaanse Dichtkunst van 1940-1947*. Het Bestuur van de *Nederlandsch Zuid-Afrikaanse Vereeniging* (Keizersgracht 141, Amsterdam) deelt ons mede, dat voor belangstellenden nog enige exemplaren op aanvrage gratis verkrijgbaar zijn.

Jacob Geel's Onderzoek en Phantasie.

Dit belangrijke boek, in 1911 door de W.B. uitgegeven, is sinds lang uitverkocht. Eerst nu vernamen wij dat in de oorlogsjaren bij de Uitgeverij De Lage Landen te

Brussel een herdruk verschenen is met *Inleiding* en *Nota's* van Abel Eppens. Een gedeelte van de oplage is door de W.B. overgenomen en in de handel gebracht.

C.d.V.

Mensen en Meningen.

Onder deze titel verzamelde Anton van Duinkerken, op instigatie en met medewerking van F.P.C. de Kock, een 28-tal beschouwingen, welke hij tussen 1940 en 1950 schreef en die tot dusver over allerlei 'verslagboeken, verzamelwerken en tijdschriften' verspreid waren. (N.V. Uitgeversmij. Pax - 's-Gravenhage MCMLI). Naar hun inhoud en strekking werden deze beschouwingen gerangschikt onder de hoofden: Christendom; Humanisme; Kunst; Opvoeding. Hoewel in het algemeen buiten het kader van ons tijd-

schrift vallend, bevat deze verzamelbundel toch ook heel wat dat voor de Neerlandicus niet zonder betekenis is. In het bijzonder vestig ik de aandacht op: *De Student in het Culturele Leven* (waarvan een beschouwing over Middeleeuws universiteitsleven de kern vormt); *De Brochure van Gerard Walschap* (n.a.v. diens brochure *Vaarwel dan*, waarmee hij met de Katholieke Kerk brak); *Ascetiek en Fantasie* (over Bernard van Clairvaux, die, 'leraar der verzaking, tevens leermeester [kon] worden der weelde, ons overtuigende, dat geen schoonheid die overtreft, welke de contemplatie waarneemt'); *De Poëzie van de nieuwste Tijd* (toespraak op de Algemene Vergadering van de Vereniging van Leraren in Levende Talen op 30 December 1947). Niet al deze beschouwingen gaan even diep, niet altijd ook zal men het met hun schrijver eens blijken - maar steeds zal men geboeid en met vrucht kennis nemen van Van Duinkerken's betoog, en bewondering voelen voor zijn eruditie.

W.A.P.S.

Ontvangen boeken.

Knud Togeby: *Structure immanente de la langue française* (Travaux du cercle linguistique de Copenhague. Nordisk Sprog- og Kulturforlag - 1951).

Dr. A. Ampe S.J.: *Franciscus Amelry, de edele zanger der Liefde*. Uitgave van Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding. Antwerpen - Standaard-Boekhandel - 1951. Prijs f 1,75.

Herdrukken.

Nederlandse Spraakkunst door Dr. E. Rijpma en Dr. F.G. Schuringa. 13de druk - 1951. Prijs f 4,30, geb. f 4,90.

Bloemlezing uit de Nederlandse Letteren door Dr. E. Rijpma. 12de druk, herzien door J.H. Rijpma - 1951. Prijs f 6,90, geb. f 7,50.

Schets van de Nederlandse Letterkunde door Dr. C.G.N. de Vooys en Dr. G. Stuiveling, met medewerking van Dr. D. Bax. 21ste druk, herzien en vermeerderd. - 1951. Prijs f 3,90, geb. f 4,50.

Uit de tijdschriften. (November - December).

De Gids.

Nov. John Vandenbergh bespreekt in de *Kroniek van het proza: Het Boek Ik* van Bert Schierbeek, tegen de achtergrond van soortgelijke verschijnselen in het buitenland. - E.J. Dijksterhuis bespreekt de *Verzamelde Geschriften* van Alphons Diepenbrock.

Critisch Bulletin.

Sept. Evert Straat schrijft met bewondering over *De Iphigeneia van Nijhoff*, waarbij hij in biezonderheden nagaat, hoe hij er in geslaagd is, de verskunst van Euripides in Nederlandse rijmende verzen met treffende vondsten, mooi van klank, weer te geven. - Ook Hendrik de Vries (*Omdichting en vertaling*) beoordeelt twee vertalingen: Shakespeare's *Leer om Leer*, vertaald door Gerard den Brabander, en *De koopman van Venetië*, vertaald door Bert Voeten. De eerste is meer een omwerking in luchtige toon, de tweede een vertaling, ‘goed, maar niet bijster noodzakelijk werk’. - J. Hulsker bespreekt *De taal van de film*, door J.M.L. Peters, en *Wij en de Film*, door J. Das.

Okt. Anthonie Donker toont bewondering voor R. Jacobsen's *Prisma*, een bundel boeiende, kunstzinnige voordrachten over zeer verschillende onderwerpen *(Wandelaar in de historie)*. - Anton van Duinkerken beoordeelt de dichtbundel *Ternauwernood* van Gabriël Smit. - G. Kamphuis noemt *Nog pas gisteren* van Maria Dermoût *Een meesterlijk debuut*: de schrijfster geeft daarin levendig haar jeugdherinneringen weer, in het toenmalige Nederlands Indië. - Barend de Goede bespreekt *Niemand heeft gelijk*, een bundel vertellingen van Jaap Romijn *(Het normale wonder)*. - K. Jonckheere typeert de dichter Maurice Roelants naar aanleiding van zijn jongste, uitvoerige gedicht: *Fonteinier Roelants zingt 'De lof der Liefde*.' - Anthonie Donker *(Herzien-Herdenken)* geeft zijn gevoelens 'bij het graf van Albert Verwey', en wijst op de blijvende betekenis van het omvangrijke werk van Stijn Streuvels *(Herdrukken - Cultuurbehoud)*.

Roeping.

Nov. In dit vernieuwde en verjongde tijdschrift geeft Anton van Duinkerken een uitvoerige beschouwing over *Christelijke inspiratie in de romantiek*, zowel in het buitenland als hier te lande. - Frans Babylon levert een *In Memoriam Leon van Kelpenaar*, het pseudoniem van zijn veelbelovende broeder.

De Nieuwe Stem.

Okt. Deze aflevering bevat o.a. een lezing over *Literatuur en toneel* door Top Naeff. - Anthonie Donker beoordeelt *Een Eeuw Nederlands Toneel* door B. Hunningher. Hij mist daarin aandacht en waardering van de bijdragen die sedert De Nieuwe Gids geleverd zijn aan de Nederlandse dramatische litteratuur.

Het Boek van Nu.

Nov. De nagedachtenis van de redakteur *Gerard van Eckeren* wordt in deze aflevering geëerd door zijn mederedakteuren P.H. Ritter Jr. en G. Stuiveling, en verder in bijdragen van Top-Naeff (*In eenvoud en stilte volbracht*), Ina Boudier-Bakker (*In memoriam*), J. Greshoff (*Twee levens*), A. Marja (*Gerard van Eckeren, schrijver en vriend*) en Ab Visser (*Over de styx*). - P.H. Ritter Jr. beoordeelt *Anton van Duinkerken's nieuwste geschrift*, nl. de verzamelbundel *Mensen en meningen*.

Dietsche Warande en Belfort.

Okt. André Demedts schrijft een inleidend artikel *Stijn Streuvels ter ere*. - Joris Sterken vraagt aandacht voor *Een dichterlijke Kanunnik uit onze 18e eeuw*, namelijk

Simon Michiel Coninckx (1750-1839), een verlicht en verdraagzaam priester. Hij haalt aardige passages aan uit zijn dagboeken, over Rome, verhaalt van zijn leven en geeft proeven uit zijn Franse geschriften en Nederlandse gedichten. - Jan Grauls (*Uit de spreekwoorden van Pieter Breugel*) wijst op de spreekwijze 'Hij speelt op de kake', dat in de zestiende eeuw, naast 'kaken' gebruikt werd voor: zich iets onrechtmatig toeëigenen, en dat later vervormd werd tot: op zijn kaak slaan. Eigenaardig is nu, dat in de uitgebeelde spreekwoorden dit 'kaak' gelijk gesteld werd met schandpaal of kakebeen. De schrijver gist dat een dialektisch Oud-Frans cacher de oorsprong zou kunnen zijn.

De Vlaamse Gids.

Nov. In de *Kroniek van het Essay* geeft Jan Schepens zijn indrukken weer van een twintigtal Noordnederlandse uitgaven, en betreurt dat de Zuidnederlandse auteurs minder fortuinlijk zijn in het vinden

van uitgevers. In elk geval blijkt dat er *Nog geen crisis voor de Hollandse kritiek* bestaat. - 'Boontje' ontwikkelt allerlei bezwaren tegen Van Mierlo's berijmde vertaling van *De Isengrimus*. Daarin ziet hij een niet gelukte 'krachttoer'; z.i. had een prozavertaling 'regel na regel, woord voor woord' de voorkeur verdiend.

Dec. E. Blancquaert herdenkt de verdiensten van het Willems-Fonds in een rede over *Geestelijke nooddruft*, uitgesproken op de jaarvergadering van 1951. - Jan Schepens vertelt op onderhoudende wijze hoe *Schrijvers kwamen samen te Knokke en te Brussel*. Op de laatste samenkomst verschenen talrijke Vlaamse en Nederlandse letterkundigen. - Eric van Ruysbeek bespreekt in een artikel *Nog de avant garde poëzie* 'vorm en inhoud der nieuwe poëzie'. - Heinz P. Kovari maakt opmerkingen over *Nederlandse literatuur in Oostenrijk*. - In de *Kroniek* toont M. Rutten hoge waardering voor het letterkundig werk van F. Schmidt-Degener en beoordeelt hij o.a. gedichten van P.G. Buckinx *(De verzoeking der armoede)* en van Julia Tulkins *(De aardse Bruid)*.

Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie 1950.

Tegenover de ontkenning van Dr. W.H. Beuken antwoordt J. van Mierlo bevestigend op de vraag: *Kan Willem van Afflighem ook de bewerker zijn van het Leven van Jesus*? Hij grondt dit op een uitvoerig taalkundig onderzoek. In een *Aanhangsel* onderstelt hij dat het eerste boek van het Leven van S. Lutgart nooit bestaan heeft. - A. van Loey bestudeerde de vervoeging van *Mnl. beniden*. - P. Sobry geeft een verslag van *Hedendaagse tendenzen in het literair onderwijs aan sommige Amerikaanse universiteiten*. - Prosper Arents verzamelde *Addenda en Corrigenda* bij zijn bibliografie van *Zuidnederlandse Vondeldrukken en Vondelstudies*. - A. van Loey bespreekt de zeldzame woorden *Bitebier, Bermuylreept* en *Corbelgeren*. - J. Lindeman deed mededelingen *Over de invloed van enige vorstinnennamen op de naamgeving in de Middeleeuwen*. - Een voordracht van Julien Kuypers is getiteld: *Litteraire geschiedenis in algemeen Nederlandse zin*. - Naamkundig is de studie van R. Foncke: *Bij een lijst van schamele armen in Sinte-Kathelyneparochie te Mechelen. Anno 1794*. - E. Blancquaert bespreekt *De sonograaf en de triomf van het fonetisch schrift*. - Een herdenkingsrede bij de oprichting van een gedenkteken voor Maurits Sabbe te Brugge gehouden (30 Juli 1950) wordt volledig afgedrukt. - Evenzo de rede van de Bestuurder Frank Baur over *Integratie of differentiatie*, gehouden op de jaarlijkse Openbare vergadering, 29 Oktober 1950. - Een voordracht van Anton van Duinkerken nam als uitgangspunt de scheldnaam *Boose prijen* in Vondel's *Harpoen*, vs. 84. - Een voordracht van L.C. Michels gaf een lange reeks *Kanttekeningen bij de Spieghel der menscheliker behoudenisse*. - A. van Loey bracht ter sprake Een ontwerp van een *Middelnederlands ideologisch Woordenboek*. - A. Carnoy verzamelde en besprak aardige *Curiosa onder de Vlaamse spotnamen*.

Driemaandelijkse Bladen III.

No. 4. In een artikel *Over provincialismen* brengt G. Kloeke een rijke verzameling van Groninger woorden en uitdrukkingen bijeen, die daar in beschaafde omgang gebruikelijk zijn en dus de algemene belangstelling verdienen. Veel eigenaardigheden hebben de Groningers met de Friezen gemeen, terwijl ook Nederduitse invloed merkbaar

is. - J. Poortman geeft als aanvulling *Merkwaardige deelwoorden in Z.W. Drente*. - J. Naarding verklaart de uitdrukking *Over de puthaak trouwen*. - M. Schönfeld vult zijn artikel *De Overijselse Vecht* aan. - W.H. Staverman schrijft *Nog eens: het dialect van Deventer*. - B.G.J. Zweerink's kanttekening geldt het *Brouwen in de Achterhoek*.

Leuvense Bijdragen XLI, afl. 1-2.

Een artikel van A.J.J. de Witte gaat over *Logica en vergelijkende Taalwetenschap*. - L.C. Michels publiceert *Een briefwisseling van J.H. van den Bosch met (M. de Vries en) A. Beets*, die betrekking heeft op verklaring van moeilijke plaatsen in Staring's gedichten. - Een Duitse bijdrage van W. Krogman behandelt *Der Ulenspiegle - Druck P.C.* - P. Maximilianus geeft een verklaring van de uitdrukking *Een eerst, van den besten* (Mariken van Nieumeghen vs. 460-61). - J. Descamp heeft *Vier Middelnederlandse fragmentjes over 'Menskunde' geïdentificeerd*, nl. de fragmenten in de Leuvense Bijdragen XXXIV door W. Dols afgedrukt, die nu blijken te behoren tot een traktaat *Van smeinsen lede*, in een Brussels handschrift bewaard.

Levende Talen.

October. G.W. Wolthuis *(Anna Bijns en Mariken)* is niet overtuigd door Van Mierlo's betoog, dat Anna Bijns het volksboek *Mariken van Nieumeghen* geschreven zou hebben. - N.C. Andriessen meent dat *Het onbepaald lidwoord voor eigennamen* niet af te keuren is. - W.H. Staverman trekt een parallel tussen *I am afraid* en *Ik ben bang*, dat geen anglicisme behoeft te zijn. - Cath. Ypes beoordeelt F.W. van Heerikhuizen's *De strijd van Aart van der Leeuw* en Ida G.M. Gerhardt's *Sonnetten van een leraar*. - C.A. Zaalberg beoordeelt uitvoerig de biografie van *R.C. Bakhuizen van den Brink* door Gerben Colmjon. - H.D. Veenstra beoordeelt een oorsronkelijk als Leids proefschrift samengestelde studie van Dr. Mia I. Gerhardt over *La Pastorale. Essai d'analyse littéraire de la Pastorale dans les littératures italienne, espagnole et française*.

Tydskrif vir Letterkunde I Nommer 3.

N.P. van Wijk Louw geeft zijn indrukken weer van het *Een-en-dertigste internationale Pen-kongres*, in Juni 1.1. te Lausanne gehouden. - Jochem van Bruggen werpt op die drumpel van sy sewentigste jaar *'n Terugblik* op zijn veelbewogen leven. - F.P. van der Merwe houdt een beschouwing over *'Klassieke' en 'Wereldletterkunde'*. - J. Nel van der Merwe stelt de vraag: *Waarheen met toneel en rolprent*? - Een artikel van J.T. Potgieter behandelt *Semantiek en letterkundig oordeel*, waarbij als jongste opvattingen van de semantiek gewezen wordt op 'Die Weense filosofiese skool, Die Cambridge-skool van praktiese semantici onder leiding van Richards en Ogden, Die Chicago-skool onder leiding van Alfred Korzybski'. De laatste heeft vooral de

sympathie van de schrijver: ‘Hulle het veral gepoog om die Semantiek op 'n breër grondslag te plaas om dit toe te pas op alle belangrike terreine van die lewe’.

It Beaken.

Okt. H.J. Keuning publiceert een voordracht over *Het Friese karakter van Groningerland*. - Jac. Jansen schrijft over de melodie bij een liedje van *Gysbert Japicx*.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde. LXIX, afl. 2.

H.W.J. Kroes bestudeerde de verhouding tussen *‘Karel ende Elegast’ en de ‘Meesterdief’*-

sprookjes. Hij vergeleek o.a. een achttiental nieuwe, grotendeels Oost-Europese sprookjes. Zijn konklusie is, dat een sprookje in de riddertijd tot een Karelsage omgewerkt en met andere sprookjesmotieven uitgebreid werd, terwijl in latere tijd hoofdtrekken van het epos weer in de sprookjesschat van verschillende landen opgenomen is. - J.J. Mak bespreekt de personificatie van *Da nobis*, in liturgische formules herhaaldelijk voorkomend, tot de Hebzucht, vooral in rederijkers-produkten gebruikelijk. - B. Overmaat publiceert 'nieuwe gegevens voor de biografie van *Dirc Potter*', als toelichting en uitbreiding van wat hij reeds in zijn Nijmeegs proefschrift over Potter's *Mellibeus* meegedeeld had. - G. Kamphuis vergelijkt *Revius*' '*Verlossinge van de Veluwe*' met zijn voorbeeld, een Latyns gedicht, dat op naam staat van I. Pontanus. - J.J. Mak beoordeelt uitvoerig de studie van D.Th. Enklaar over *De Dodendans*; A.C. Bouman bespreekt het *Album.* aangeboden aan Prof. Dr. L. Grootaers.

Volkskunde LII.

No. 2. P. de Keyser publiceert een voordracht over *Verval en herleving van volksgebruiken*. - Luc. Debaene brengt *Nieuws over Uilenspiegel*. - Tj.W.R. de Haan verzamelde *Balladen van het versteende brood*. In de rubriek *Boekbesprekingen* beoordeelt K.C.P. *Volk en Dichterschap* van Tj.W.R. de Haan, en Mej. C.C. van de Graft *De dodendans* van D.Th. Enklaar.

De Gulden Passer.

XXVIII. In een artikel *Erasmiana en het handschrift der zogenaamde 'refereinen van C. Crul'* betoogt Gilbert Degroote dat deze rederijker 'ongetwijfeld de vurigste bewonderaar van Erasmus geweest is' en op hem de benaming 'Erasmiaans' beter toepasselijk is dan 'hervormingsgezind'.

Nova et Vetera XXVIII.

Nr. 3-4. G. de Jonghe geeft als voorbeelden een *Letterkundige verklaring van enkele beschrijven*, d.w.z. een stilistische ontleding van kleine fragmenten uit werk van Fr. van Eeden, G. Gezelle, De Laey en Streuvels.

Tijdschrift voor Levende Talen.

XVII, afl. 5. Deze aflevering bevat een nagelaten voordracht van René Verdeyen over *Dr. Julius Pée en Multatuli*. - In de rubriek Nederlandse Letteren beoordeelt Fr. Closset *Zuster Virgilia* van Gerard Walschap en *Ivoren Wachters* van S. Vestdijk.

Streven.

Okt. Em. Janssen eert de tachtigjarige Stijn Streuvels in een artikel *Van Frank Lateur tot Stijn Streuvels*, waarin hij, op grond van de autobiografie, verklaart ‘hoe de bakker Lateur de schrijver Streuvels geworden is’.

Nov. In een uitvoerige bespreking van G. Vanherpe's *Het Griekschristelijk dualisme in Vondel's Lucifer* schrijft J. Noë S.J. over *Een eigenaardige interpretatie in Vondels Lucifer en Jefta*.

Museum.

Sept.-Okt. W.J. Buma beoordeelt de *Studie over het dialect van Hindeloopen* van B. de Boer. - H.A. Enno van Gelder beoordeelt *De Nederlanden* van Eug. De Bock.

Kroniek van Kunst en Kultuur II.

No. 12. Karel Jonckheere schrijft uit eigen ervaring over de moeielijkheden bij *Het retoucheren van gedichten*.

Wezen en waarde der litteraire stijlkritiek.

Théophile Spoerri opent zijn recent belangrijk opstel ‘Eléments d'une critique constructive’ met een karakteristiek van de hedendaagse litteraire kritiek.

De wereld van de litteraire kritiek, aldus Spoerri, is even chaotisch en gedesoriënteerd als de werkelijke wereld. Men kan er nochtans twee grote stromingen in onderscheiden: de kritiek van de toeschouwer en die van de deelhebbende.

De toeschouwer zet zich tegenover het kunstwerk. Als hij een man van smaak is en hij is voldaan, dan kiest hij met zorg de juiste toets op het klavier der bewonderende exclamaties waarover hij beschikt, mishaagt hem het werk, dan speelt hij op de zwarte toetsen; in beide gevallen evenwel geeft hij er zich rekenschap van, dat het niet voldoende is zijn enthousiasme of zijn tegenzin uit te drukken, hij moet die ook rechtvaardigen. Al naar zijn aanleg zal hij verstandelijke of gevoelsmotieven vinden: hij redeneert, of hij schrijft uit zijn bewogenheid. Er zijn duizend variëteiten in deze methoden der intellectuele en der gevoelskritiek: aan de ene zijde de historische, de philosofische, de metaphysische, de psychoanalytische, de culturele; aan de andere de aesthetische, de lyrische, de kosmische, de existentialistische. Er zijn ook duizend mélanges van deze sauzen....

Maar alle zijn terug te leiden tot de categorie van wat Charles Péguy noemde ‘la Méthode de la Grande Ceinture’ (ceinture opgevat in de betekenis van ceintuurbaan, die nooit in het centrum van de stad aankomt). Deze methode komt in wezen hierop neer: gegeven een werk, gegeven een tekst, hoe zullen wij die leren kennen: laat ons beginnen de tekst zelf niet aan te raken; laten we ons vooral wachten ons te verdiepen in de tekst; dat is het einde, als men er ooit aan toekomt.... (Cahiers de la Quinzaine VI, du octobre 1904)[1]. -

Péguy moge railleren, de grond van zijn uitval is bittere ernst, ook nog in onze tijd. Is voor de gewone lezer het kunstwerk meest een object van louter oppervlakkig genieten, van ontspanning in ledige uren, dat vage ontroeringen wekt, meestal van zeer persoonlijke aard, die vooral niet verstoord mogen worden door een ernstig indringen in het wezen van het werk - een opvatting, versterkt door dichters en schrijvers zelf, die hun ‘schepping’ gaarne met een geheimzinnig waas omgeven houden -, waar het wel onderwerp van studie wordt, ziet men het maar al te vaak omspinnen door de vage webben der abstracte beschouwing van allerlei aard. Het is het historiserend, metaphyserend, psychoanalyserend bedrijf, dat de Engelse dichter C. Day Lewis deed aarzelen zich op het pad der litteraire kritiek te begeven, omdat hij de gevaren zag van te vervallen in abstracties, die afvoeren van de poëtische ervaring zelve: Om van enige waarde te zijn, aldus Lewis, moeten hare abstracties op enigerlei wijze de bron verhelderen; ze zullen daartoe strekken, indien de criticus zich ten volle heeft verdiept in het dichtwerk, zich er volkomen aan heeft overgegeven, zijn oor gescherpt om de diepste ondertonen er van op te vangen, met dezelfde verzonkenheid waarmee de dichter zich gaf aan de ervaring waaruit het ontstond. Een criticus die zijn eigen abstracties als maat stelt aan de poëzie, kan goede geschiedenis, goede sociologie, goede psychologie, maar nooit

1) *Trivium*, Jg. VIII, Heft 3.

litteraire kritiek schrijven; de criticus heeft slechts één eminente taak, de taak om ons antwoord op de poëzie te vergemakkelijken of te verbreden of te verdiepen...[1]. Het is, wat Spoerri noemde, de kritiek van de deelhebbende, die het kunstwerk beleeft als *werk*, als constructie. Constructie niet te verstaan als iets vasts, iets statisch, maar met een term van Pongs 'wirkende Gestalt', kern van leven, van scheppende activiteit, van verbeelding d.i. expressie der idee, der visie van de kunstenaar. Als zodanig ontstaan, kan het door de lezer ervaren worden. Of misschien is 'ervaren' hier niet het juiste woord, want het laat plaats aan de gemakzuchtige opvatting als zou het kunstwerk ten volle recht gedaan worden in een oppervlakkige kennisneming; gemakzucht, die wij al moeten bestrijden bij onze leerlingen, zich uitend in opmerkingen als 'waarom zeggen die dichters de dingen zo duister', niet beseffend dat diepere geestelijke waarden meestal niet zijn uit te drukken in alledaagse taal. Een besef, dat niet alleen aan onmondigen, maar vaak ook aan volwassenen ontbreekt. Valéry sprak in zijn 'Discours de réception à l'Académie française' met de hem eigen fijne ironie over de door vele lezers gewilde 'helderheid' van sommige schrijvers, wier werk men kan genieten zonder er veel bij na te denken; wier stijl meesleept door een aantrekkelijke vlotheid, die soms een diepere, maar nooit een mysterieuse zin laat doorschemeren... Er openbaart zich in zulk werk een 'kunst' om de diepste gedachten en ernstigste problemen slechts vluchtig aan te roeren en de lezer de illusie te geven, zonder inspanning zijn geest te verrijken; te begrijpen zonder aandacht, van een schouwspel te genieten zonder er voor te betalen. 'Gelukkig' de schrijvers die ons de moeilijkheid van het denken besparen en met lichte vingeren de vluchtige sluier weven over de verwikkelde problematiek der dingen.

Er zijn minder populaire, die een andere weg gaan. Zij hebben de arbeid van de geest geplaatst op het pad der genietingen; zij stellen ons voor raadselen en - zij zijn niet de slechtste. Zij worstelden met de problemen der chaotische werkelijkheid die het leven is, tot zij die doorlicht zagen tot een hogere realiteit, een realiteit der *verbeelding*, dat is van het schouwen der essentiële verbanden, van de diepere zin van het leven. Daarom is het werk van dezulken niet een bron die verlaten kan worden, als men er de oppervlakkige 'inhoud' heeft uitgeschept, maar blijft het een object van onuitputtelijke waarneming, of met een beeld van Petersen, een heilige graal welks lavende kracht zich steeds vernieuwt, welks wonder ons de vraag der ontraadseling immer opnieuw stelt. We denken aan de werken der klassieken, als Shakespeare's 'Hamlet' en andere tragediën, waartoe de opeenvolgende generaties telkens weer terugkeren en waardoor elke generatie op zijn wijze geboeid wordt. Er moet een essentie van onsterfelijkheid in schuilen, die deze verschillende interpretaties verklaart. Het is niet de 'fabel' het zijn niet de situaties, die tot op de draad versleten zijn, het is de levensessentie, het 'eeuwig menselijke' dat spreken blijft in het kunstwerk, waarvan de waarde is 'd'être non pas créé mais *en voie de création*, non opus operatum mais opus operans - oeuvre oeuvrante' (Spoerri).

Die diepste waarde van het kunstwerk verwerkelijkt zich in de subtiliteit van de vorm, de stijl, en kan zich slechts door de gevoelige indringing daarin aan ons meedelen. Geboren uit arbeid, eist het kunstwerk ook de inspanning der toeëigening. 'Het wil begeerd zijn en genomen, het wil niet

1) *The Poetic Image*. London '47, p. 16.

weggegeven zijn', zegt Boutens en Van Eyck: 'de verbeeldingswerking is, zodra men het volste verstaan van het kunstwerk nastreeft, geen lijdelijk ondergane gave, maar een door intense aandacht van al zijn vermogens veroorzaakte werkzaamheid'.

Tot dit *lezen* in te leiden, beschouwt de stijlkritiek als de kern der literatuurwetenschap, in de inleiding tot het tijdschrift 'Trivium' omschreven: 'Literatuurwetenschap komt geheel tot zichzelf in de stijlkritiek, is *philologie*, liefde tot het woord in de hoogste zin, en alle historie, filosofie en psychologie moeten voor haar slechts hulpwetenschappen zijn. Doel en einde van alle philologische bemoeiing is de *tekst*, en alles wat van het persoonlijk "gestaltete" woord wegvoert en niet tot doel heeft de dichterlijke vorm structureel te verhelderen, is zonde tegen de scheppende geest der taal.'

Zonde tegen de scheppende geest der taal is alle oppervlakkig lezen van het kunstwerk, om zich verder te verliezen in speculaties omtrent een mogelijke 'Erlebnis' of 'innere Form' achter het werk, waarvan dan de taalvorm slechts een min of meer gebrekkige neerslag zou zijn; of een psychoanalytisch onderduiken in de subjectieve onderlagen van de auteur om de sfinx van het onderbewuste naar de oppervlakte mee te voeren; alle excerperen en parafraseren, vage abstractie van wat alleen in z'n volle rijkdom te ervaren is in het levende woord van de dichter of de schrijver.

Ook van de schrijver. Men kan het gebeuren in een roman excerperen of omschrijven, men kan de ideeën- en probleemverwikkelingen scherp ontleden, de levensbeschouwing die er in spreekt construeren - op zichzelf nuttige werkzaamheid der bewuste reflectie -, maar geeft daarin slechts een voor het verstandelijk begrip vatbare projectie van het werk. De symbolische levensverbeelding is slechts te beleven in de individuele taalvorm. Daarom wees Rudolf Unger, de methodoloog der litteraire probleemgeschiedenis, op de noodzaak, bij alle probleemstudie uit te gaan van de kunstwerkelijkheid van het proza- of dichtwerk, als de enige bodem waaruit een wezenlijke phaenomenologie van de levensproblemen verkregen kan worden.

Hans Jacob toonde in een lezenswaardige studie, 'Knut Hamsun und Thomas Mann'[1)] aan, hoe ook in de roman tussen woord en verbeelding zulk een innige correlatie bestaat, dat het bedoelde, zal het ten volle tot zijn recht komen, aangewezen is op de onvervangbare uitdrukking. Alleen verstandelijke, meer abstracte momenten kunnen zich meedelen in de neutrale begripstaal; de ontroerde levensvisie echter spreekt in de geheel eigen taalgestalte, het zinrijke klank- en bewegingsgebaar, dat dieper perspectief van gevoel en verbeelding opent, het leven zelf meedeelt.

Hetzelfde geldt van het drama, waar de dialoog z'n karakteriserende, suggestieve, psychologisch ontdekkende kracht ontwikkelt. Hoeveel te meer nog van het lyrische gedicht dat, als spraak der ziel kwetsbaar van alle kanten, letterlijk 'onvertaalbaar' is. Van Dante is bekend dat hij toornig weigerde zijn sonnetten te laten vertalen, omdat zijn kunst in een ander idioom haar schoonheid onmogelijk kon openbaren. Men kan de gevoelige harmonieën der woorden ('geharmoniseerde mozaïek' zegt Dante) niet van de ene taal in de andere overbrengen, en dat betekent, dat men de subtiele individualiteit van 's dichters ervaren niet in een andere vorm kan vatten; de *subtiele individualiteit van de dichter*, die de expressie juist tot poëzie maakt.

1) *Philosophische Anzeiger* Bd 3, S. 200 ff.

De stijlkritiek beschouwt het kunstwerk als organisme, als incarnatie der idee. Zo richt zij geheel haar aandacht op de realisering der idee in de stijl, deze vorm nemende als criterium van de levende realiteit. Zoals de dichter werd gedreven en voorgelicht door zijn intuïtieve conceptie en geleid door zijn intentie, proces waarin de uitdrukkingsmiddelen zich aanbieden of worden veroverd en, critisch gekeurd, worden gevoegd en verbonden tot de juist daardoor aan inhoud verrijkende expressieve vorm, zo verrijkt en verdiept de stijlcriticus zijn aanvankelijke, intuïtieve indruk van het werk door bewuste beschouwing, her-schepping, d.w.z. door als het ware deel te nemen in de constructieve arbeid, door een gevoelig beluisteren der expressiewaarden tot een kritische, dat is wetenschappelijke waardering.

Een wetenschappelijke waardering, niet berustend op vluchtige impressies en afgeleid uit gegevens omtrent de dichter, zijn aard en zijn oogmerk, hoezeer bizonderheden hieromtrent verrassend zijlicht kunnen werpen, maar op grondige studie van het werk zelf, dat zijn zin in zijn levende existentie draagt, zijn innerlijke kracht en de meer of minder zuivere belichaming der wetmatigheid waarnaar het bestaat en leeft. Goethe heeft reeds op de noodzakelijkheid van deze tekststudie gewezen. Om over kunstwerken werkelijk en met wezenlijk nut te spreken, zegt hij in zijn 'Einleitung in die Propylaeën', moet dit alleen aan de hand van de tekst geschieden. Alles komt aan op 'Anschauen': het komt er op aan dat bij de woorden waarmee men het kunstwerk hoopt te verklaren, 'das Bestimmteste gedacht werde', omdat anders vrijwel niets gedacht wordt. Vandaar dat men bij het schrijven over kunstwerken zo vaak in het algemene blijft...

Dat wat Goethe noemt 'Anschauen', wordt verdiept door kennis van de *poëtiek*, van het *poiëin*, het *doen* van de kunstenaar, zoals dat spreekt in de werken der klassieken, dat is der groten van alle tijden. Zo leidden reeds Aristoteles en Horatius hun theorie der litteraire kunst af uit de werken van erkende waarde. Uit den aard tijdelijk en plaatselijk gebonden kunstbeschouwingen, zijn deze door latere geslachten ten onrechte tot *normatieve* wetboeken verheven en hebben als zodanig vaak belemmerend gewerkt op de kunstbeoefening. Wij weten, hoe Vondel zich vaak gebonden gaf in de fictieve wet der Aristoteliaanse eenheden om 'op dat kompas de haven der volkomenheid der toneelkunste in te zeilen', waardoor die volkomenheid, dank zij zijn genie niet altijd, maar toch niet zelden gemist werd; hoe de achttiende-eeuwse zwakke poëten zich slaafs richtten naar de voorschriften van het Frans-klassicisme.

De verdere ontwikkeling der poëtiek van een normatieve, langs de weg van een *aesthetische*, speculatieve filosofie van het schone, en een *psychologische* naar een *existentiële*, is een belangwekkend onderwerp van studie, van belang ook voor het begrip van oudere werken, maar doet hier minder ter zake[1]. Ons interesseert hier in 't bizonder de laatste, die het litteraire werk beschouwt zoals het daar voor ons ligt, als *taalkunstwerk*, en alleen als zodanig zijn innerlijk leven aan ons kan meedelen. Dat beschouwen is *lezen*, grondig lezen, dat is met verstand en gevoel doordringen in de tekst, een wereld van subtiele betrekkingen, tot op het punt waar de geheime draden van de idee en de expressie, van de poëzie en de taal zichtbaar

1) Zie hiervoor mijn '*De plaats van de poëtiek in de literatuurstudie*'; N. Taalg. XXXIII, 193 vlg.

worden; het is: de vermogens die in het taalapparaat besloten liggen in werking doen treden; het is het werk ontvouwen (‘explicare’) om er de kracht van te toetsen.

Dit onderzoek richt zich in het *lyrische* gedicht op de magische harmonie van het vers, harmonie van zin en klank en beweging der woorden, gewekt en geordend onder de beheersing der idee en als zodanig ook de verbeelding van de hoorder of lezer (wat hetzelfde moet zijn, want goed lezen is een innerlijk horen) wekkend en bevleugelend tot het genieten der poëtische ervaring. Magie niet *achter*, maar *in* en *door* het woord. Het woord heeft buiten z'n expliciete lexicologische begripswaarde een aura, een halo van latente voorstellings- en emotionele mogelijkheden, die zich door het gebruik in velerlei levens- en gemoedservaring er om verdicht hebben. Het dichterlijk vermogen nu schuilt in het gevoelig activeren van *die* potentiële waarden welke beantwoorden aan de behoefte der expressie. In de context van het vers, de geheime ordening der woorden, ontwikkelen deze - elkander nuancerend door wederzijdse reflexen, als van edelstenen in een snoer waar het licht in speelt - verrassend nieuw leven, ontdekkende verbeeldingskracht en stemmingswaarde: het vluchtig evocatieve verbeeldingsleven van het lyrische sentiment, niet gebonden aan ruimte en tijd, dat het zinnelijke doorlicht tot geestelijke zin en het geestelijke doet schouwen in zinnelijke schijn. Dit is het verrassende, het ontdekkende van het dichterlijke woord, dat de conceptie, de visie het doorstraalt van nieuw leven. Het dichterlijke woord, dat is niet het zeldzame, maar het gewone woord van alle dag, zo ‘ingekast’ en zo belicht, dat juist die elementen uit zijn suggestie-sfeer worden geactiveerd, die het doen spreken met ongekende ‘originele’ kracht.

In het *epische* kunstwerk is het in 't bizonder de symbolische, atmosferische verdieping en doorlichting van het verhaal der situaties en gebeurtenissen, zowel in proza als in vers, want ook in proza, hoe zakelijk ook, kan zich die evocatief verbeeldende kracht ontwikkelen; - in het *drama* de fijnvervlochten compositie van de handeling, de bezieling der karakters en hun psychologisch ontdekkende dialoog.

De existentiële poëtiek verdiept de *prosodie* van vers*leer* tot stilistiek van het vers, die zich niet tevreden stelt met oppervlakkige kennis van maat en rijm en strofevormen, maar hun werking bestudeert in dienst van de verwerkelijking der idee. Is het *ritme* de geheimzinnige levensstroming van het gedicht, die zich onmiddellijk als algemene gewaarwording aan de lezer meedeelt, de prosodie bestudeert de stilering daarvan in de regelmaat, het *metrum* van het vers, waarin het als eenheid gebonden blijft. Een regelmaat nochtans, gevoelig gemoduleerd naar de wendingen der idee, die juist in deze modulatie door accentverplaatsingen en enjambementen tot verrassende expressie komen. Zo bestudeert de stilistische prosodie ook het *rijm* in z'n stemmingverdiepend of in z'n componerend vermogen: het eindrijm als stemmingsaccent of als bindend element in de bredere structuur van de *strofe*; de alliteratie en assonantie als, wat Gerretson noemde ‘de zinnelijke syntaxis van het vers (want woorden bindend tot klank- en bewegingsymbolisch beeldend motief) en als modus van het metrum’.

Zo wordt de prosodie belangrijk element in de stilistische methode der tekstinterpretatie, die zich richt op het speuren der samenwerking van alle krachten in het kunstwerk, en zoals idere rimpeling in het bloemblad voor de bioloog, zo is iedere zin- en versclausule voor de stijlcriticus kostbaar, omdat hij er de scheppende kracht in ziet werken. Interpreteren, dat is

structureel verstaan van wat aanvankelijk vage gevoelsindruk was; interpretatie is integratie, want niets is in het gedicht toevallig: ritme en klank, syntaxis en woordvorm zijn even wezenlijk als het beeld. Het zijn alle verschillende aspecten van dezelfde expressie en moeten als zodanig bestudeerd worden in hun samenwerking tot die wondere eenheid in verscheidenheid, die het criterium is der schoonheid van het werk.

Stijlkritiek is een belevend-begrijpend waarnemen, geleid door *intuïtie*, die de weg ontdekt naar het hart, het drijvende, bezielende moment der expressie; door *filologisch inzicht*, dat de taalverschijnselen waardeert als uitdrukkingswaarden, een inzicht, gescherpt door liefdevolle omgang met de werken van scheppende geesten, verdiept door aesthetische taalstudie, de stilistiek; door *litterair-historische kennis*, die licht werpt over de achtergrond waartegen vooral het oudere werk gezien moet worden.

Alle interpretatie gaat uit van een aanvankelijke intuïtieve indruk, in eerste lezing of in langdurige omgang met het werk ontstaan, maar deze moet geverifieerd en verdiept worden door het detailonderzoek. Het is de vanouds bekende hermeneutische kringgang of, wat Dilthey noemde, de 'Zirkel des Verstehens', die berust op de waarheid dat kennis in filologie wordt verworven niet alleen door een van stap tot stap gaan van detail tot detail, maar ook door de anticipatie of divinatie van het geheel, omdat het detail slechts kan verstaan worden uit het geheel en iedere detailverklaring het verstaan van het geheel veronderstelt[1)].

De beslissende vraag voor deze interpretatie is, hoe in deze cirkelgang in te komen, met andere woorden, *waarvan* men moet uitgaan bij zijn onderzoek. Dit is niet in het algemeen te zeggen, want is voor elk werk verschillend en een kwestie van intuïtie. Een treffende uiting van de schrijver door de mond van één zijner personen kan op het spoor brengen; men kan getroffen worden door een overheersende stemming of een overheersend gevoelsaccent; door eigenaardige compositie, verbeeldingswijze, zinsbouw, woordgebruik, ... die heenwijzen naar een creatief principe. Zet men het onderzoek in die richting voort over alle factoren in het organisme van het werk, dan zal men, is de eerste visie juist geweest, dit beginsel in alle speuren en alle erkennen als samenwerkende krachten tot klaring en vormwording der idee, want, als Spitzer het uitdrukte, the life-blood of the poetic creation is everywhere the same, whether we tap the organism at 'language' or 'ideas', at 'plot' or at 'composition'[2)].

Het is de inductieve methode, die zich richt op het enig objectief gegeven, de tekst. Uitgaande van de overtuiging dat de geestelijke creativiteit van de kunstenaar zich onmiddellijk aftekent in de linguïstische activiteit, werkt de stijlcriticus van de oppervlakte naar het levenscentrum van het kunstwerk. Het is een observeren en groeperen der verschijnselen en daarna een integreren daarvan in het ene creatieve beginsel. Tenslotte wordt de weg terug gemaakt naar al de andere groepen van waarnemingen, om na te gaan of de intuïtieve indruk beantwoordt aan de bevindingen van het experiment en dus juist was.

Het grote gevaar voor de stijlcriticus is, zich te verliezen in de veelheid

1) Zie over de hermeneutische kringgang: L. Spitzer *Linguistics and Literary History* (Princeton '48) p. 19 en de belangrijke noot daarbij.
2) t.a.p. p. 18.

der details en, als Spitzer het uitdrukte, in elke vrouw een Helena te zien. De kunst is, niet in de breedte maar in de diepte te werken, door sober maar doelzeker *die* stijleigenaardigheden te treffen en te combineren, die het werk wezenlijk karakteriseren.

Proeven van toepassing dezer methode gaf ik in m'n opstellen over het proza, respectievelijk van Van Looy, Van Schendel en R.N. Roland Holst[1]. Voor wat de stilistische interpretatie van poëzie betreft, vraag ik hier gaarne de aandacht voor het eminente werk van de jonggestorven Franse stijlcriticus Claude-Louis Estève, in verschillende tijdschriften verspreid en gedeeltelijk posthuum uitgegeven in de bundel 'Etudes philosophiques sur l'expression littéraire'.[2]

Eminent, omdat Estève was een levendige geest, begaafd met een fijne smaak voor litteraire schoonheid, met een scherpe speurzin voor de subtiele mechanismen waarin de dichter tracht te suggereren het ineffabele der diepste roerselen van de menselijke ziel, dat zich niet laat vatten in de *bewuste* greep der taal. Overtuigd dat het geheim der poëzie schuilt in haar streng en fragiel mechanisme, richtte zijn exegese, waarin intuïtie en wetenschappelijke precisie gelukkig samengaan, zich onvermoeid op wat hij noemt '*le réglage strict des éléments du poême*: réglage des sons, réglage réciproque des couleurs, des sons, des sentiments'.

De epigraaf boven een van zijn studies, ontleend aan Baudelaire, '*Je résolus de faire de ma volupté une connaissance*,' zou als karakteristiek boven al zijn werk kunnen staan. Ook de verantwoording van dit bedrijf ontleende hij aan Baudelaire: De vrije poëtische respiratie wordt evenals de ademhaling der longen beheerst door wetten. Men behoeft die wetten niet te kennen om vrij te ademen, maar daar volgt niet uit dat de analyse van dat mechanisme niet geoorloofd zou zijn aan de criticus en nutteloos zou zijn voor de dichter. Alle grote dichters worden tenslotte natuurlijkerwijze critici, aldus Baudelaire. Ik beklaag de dichters die slechts door hun instinct geleid worden, ik zie ze als incompleet. In het geestelijk leven van eerstgenoemden voltrekt zich onvermijdelijk een crisis, waarin zij bewust willen denken over hun kunst, de geheime wetten willen ontdekken krachtens welke zij geproduceerd hebben.

Als proeven van Estève's fijnzinnige interpretatie noem ik die van 'Le crucifix' van Lamartine en 'Le cygne' van Mallarmé.

De beschouwing van het eerste grijpt het gedicht in z'n kern: de derde strofe, die de gestorven Elvire voor de verbeelding oproept, het hoofdmotief waaruit zich het gehele tafereel in de gevoelssfeer van de dichter ontwikkelt. Want Lamartine tekent wat hij gezien heeft, om in dit schouwspel te doen gevoelen wat hij daarbij ondervonden heeft. Dit tweeledig resultaat is bereikt door de 'réglage' van verschillende effecten. In de eerste plaats door de *muziek* der verzen, d.w.z. de suggestieve werking van auditieve indrukken, die slechts weinig te maken hebben met muziek in de letterlijke zin van het woord. In de interpretatie van dit meest imponderable element van het gedicht toont Estève zich in 't bizonder een meester. Een meesterschap dat hij niet alleen dankte aan fijne tastzin en smaak, maar ook ontwikkeld heeft in het fonetisch experiment in de school van Helmholz, Rousselot en Grammont, en door eigen proeven in het physisch labora-

1) *Litterair-stilistische studiën*, Groningen '50.
2) Paris '38.

torium, beseffende dat wat als instinctieve kracht werkt in het onbewuste van de kunstenaar, nochtans door wetten wordt beheerst.

Hij toont in de gevoelige analyse van Lamartine's gedicht, hoe de klanken bewegingsexpressie de emoties en het sentiment van de dichter suggereert, hoe de muziek van het vers adhaerent is aan het tableau, opgeroepen door beelden en vergelijkingen. De thema's der beelden corresponderen met de thema's der klankexpressie: twee aspecten van één physieke realiteit, twee openbaringen van één emotie, haar muziek en haar mimiek, harmonisch samenwerkend tot één effect. Een harmonie zo subtiel, dat elke wijziging daarin het leven van het gedicht zou verstoren. Wij weten, hoe de omzetting van een enkel woord de expressie in een vers doet verbleken, het perspectief verbreekt, de overdracht stremt, met een woord van Brémond: ‘le courant ne passe plus’. Vandaar ook, dat alle vertalen verzwakking is, ‘traduire c'est trahir’, zegt Estève. In dit licht zien we de banaliteit van het parafraseren van gedichten. Het wezen van een gedicht is niet te vatten in een verstandelijke transpositie. Wat men wèl kan en wat verdiepend werkt, is: de composanten determineren, mits dit geschiedt met iets van de fijngevoelige tact van een Estève.

Treffender blijk nog daarvan gaf hij in de interpretatie van Mallarmé's ‘Le cygne’[1)], een kernsonnet van deze minutieuse dichter, de onvermoeide speurder naar nieuwe creatieve, vooral metrische en syntactische mogelijkheden. Niet als zou de ‘réglage’, waarin het vage en het preciese *en sourdine* samenstemmen, onfeilbaar overwogen zijn: ze is evenmin gewild als werkeloos verkregen, zij is een gave, een genade, èn een verovering, vrucht van aangeboren of moeizaam verworven bezit.

Ik kan hier niet in den brede op Estève's interpretatie ingaan en bepaal mij tot een samenvatting van zijn conclusie: In dit gedicht heeft Mallarmé zijn ideaal van de ware dichtkunst vrijwel gerealiseerd, namelijk in de onfeilbare structuur van een enkel sonnet alle poëzie en alle poëtiek samen te trekken. In de veertien verzen is een thema en een symbool, ontleend aan gedichten van Baudelaire en van Poe en verspreid in zijn eigen essay's, tot treffende schoonheid gekristalliseerd. Het is de doodsstrijd van de zwaan, vastgevroren in het ijs van het meer: symbool van de dichter, dronken van zijn ideaal maar voor altijd gebannen in de wereld van het lelijke. Een ‘*symbool en blanc majeur*’ is het sonnet reeds in 1885 genoemd. Estève

1) Le vierge, le vivace et le bel aujourd'hui
Va-t-il nous déchirer avec un coup d'aile ivre
Ce lac dur oublié que hante sous le givre
Le transparant glacier des vols qui n'ont pas fui!

Un cygne, d'autrefois se souvient que c'est lui
Magnifique mais qui sans espoir se délivre
Pour n'avoir pas chanté la région òu vivre
Quand du stérile hiver a resplendi l'ennui.

Tout son col secouera cette blanche agonie
Par l'espace infligée à l'oiseau qui le nie,
Mais non l'horreur du sol òu le plumage est pris.

Fantôme qu'à ce lieu son pur éclat assigne,
Il s'immobilise au songe froid de mépris
Que vêt parmi l'exil inutile le cygne.

geeft diepte aan deze karakterisering door de meesterlijke greep van zijn wetenschappelijk verantwoorde interpretatie:

Het is de blanke, snijdende toon van de *i*, door de physici als de hoogste der vocalen geconstateerd, de *i* 'mallarméen' in z'n verscheidenheid van verband en dus expressiewaarde, die als grondtoon het sonnet tot suggestieve eenheid bindt; een eenheid, waarin de tonen echo geven aan de beelden en de beelden de tonen reflecteren: 'réglage des réglages', waarin de witte verstijving van het ijs in de blanke, steriele dageraad, de witte wiekslag en de schrille doodskreet van de zwaan, gekluisterd in zijn gevangenis van kristal, hun impressieve accenten samenstemmen in de ene indrukwekkende harmonie. Het is het wonder van de kunstenaar, die het oude thema en het ontleende symbool in treffende originaliteit tot nieuwe gestalte herschapen heeft.

Dit met indringend speurend vernuft en fijne intuïtie in al z'n facetten ontdekkend belicht te hebben, is de betekenis van Estève's interpretatie. Al wat verder over het gedicht te zeggen is, heeft betrekking op de tijd en de omgeving, het persoonlijk leven van de dichter, is stijl*geschiedenis*, geen wezensbepaling van het gedicht als kunstwerk.

Het is interessant, naast Estève's interpretatie die van Spitzer te plaatsen[1]. Richt de eerste zich allereerst op de réglage van klanken en beelden, Spitzer benadert het wezen van het gedicht uit syntactisch gezichtspunt. Hij gaat uit van een verschijnsel, reeds vroeger door hem geconstateerd in de nieuwere Franse lyriek, in 't bizonder die der symbolisten, waarvan Mallarmé een der grootste vertegenwoordigers is, namelijk het fijne gevoel voor het tijdsperspectief, gereflecteerd in, wat Spitzer noemt, het 'exact' gebruik der tijdsvormen, te verklaren uit het bewustzijn voor het geheimnisvolle van het tijdsverloop, juist de voorwaarde voor het lyrisch beleven der symbolisten, dat in het tegenwoordige spiegelbeelden van het verleden en de toekomst zag. De tijd toch is meer immaterieel dan de ruimte, de beweging meer ongrijpbaar dan het zijnde.

Ook Spitzer ziet in de zwaan het symbool van de ziel van de dichter, maar onder een ander aspect, namelijk dat van de 'poète maudit'.

De zwaan, die *autrefois* (vs. 5) een zonde heeft begaan, *pour n'avoir pas chanté la région òu vivre* (vs. 7): hij heeft zijn wezenlijke woonplaats niet bezongen, zijn ware lied niet gezongen, zijn vlucht niet gevlogen (vs. 4). Vandaar die *blanche agonie* (vs. 9), waaraan hij zich niet kan ontworstelen, ingevroren in *l'horreur du sol*, en, onbewogen fantoom, *à ce lieu* geklonken, hult hij zich in de kille droom der verachting en blijft in zijn onnutte ballingschap, *l'exil inutile* (vs. 14).

Het heden, gekarakteriseerd door drie adjectieven, *vierge, vivace* et *bel* (vs. 1), duidt op beide, op de naar vrijheid snakkende zwaan en op het gestremde ijs. Het is levend, daarom zou het *avec un coup d'aile ivre* al het verharde in de ziel *(Ce lac dur oublié que hante... Le glacier des vols qui n'ont pas fui)* kunnen verscheuren; het is levend, schoon, maar ook *vierge*, voor Mallarmé iets onvruchtbaars, wijl bevrorens.

Spitzer steunt zijn opvatting door de herinnering aan een ander gedicht van Mallarmé, *Les fenêtres*, waarin de dichter getekend wordt als een die in *un ciel antérieur òu fleurit la beauté*, de hemel der schoonheid, thuis behoort, maar hier machteloos tegen de kristallen vensters van zijn ge-

1) *Zur sprachliche Interpretation von Wortkunstwerken* (Neue Jahrbücher f. Wissensch. u. Jugendbildung. Jg. 6 (1930) Heft 7.)

vangenschap slaat. Het zijn de vensters in de zin van Plato's bekende beeld. Zo zag ook Albert Mockel het, die vroeger reeds ‘Le Cygne’ interpreteerde: ik zie de Platonische conceptie van de ziel, gevallen uit het ideaal. De dichter is de gevallen engel, die hier in ballingschap is, als de albatros van Beaudelaire, een voor de vrije lucht geboren vogel, die op de aarde niet kan leven. Het is de schuld van de dichter dat hij niet tijdig zijn ware vaderland erkend heeft, daarom moet hij eeuwig smachten in zijn kil Inferno en blijft hem niets dan het stoïsche *spernere se sperni*.

En nu de tijden. De zwaan (de dichter) is geblokkeerd in het ijs, het leven moet in z'n verstijving en verkilling getoond worden, van daar de duidelijke scheiding der tijden, zodat de toestand van het ogenblik der verijzing duidelijk wordt als het resultaat van een voorafgaande en uitgangssituatie van iets toekomstigs: de zonde van de dichter is in het perfectum uitgedrukt: ‘*des vols qui ne sont pas fui - pour n'avoir pas chanté la région - quand du stérile hiver a resplendi l'ennui*’; in het futurum de eeuwige kwelling: ‘*Tout son col secouera cette blanche agonie*’; in het futurum ook de negatief te beantwoorden vraag ‘*le bel aujourd'hui Va-t-il nous déchirer*?’ In het praesens echter de verstarring in het gestremde, in een rust die een schijnrust is, een kwellende rust waarin niet-geslaakte dynamiek krampt: kwellend heden is het *hanter* (vs. 3) van het *lac oublié*, het smartelijke *se souvient*, het *sans espoir se délivre, le plumage est pris, fantôme qu'assigne à ce lieu, il s'immobilise au songe froid de mépris, que vêt parmi l'exil*....; het vitale is gestold, maar onder de ijskorst is leven, gebonden maar bruisend en vleugelslaand *(avec un coup d'aile ivre)*.

Het gedicht met zijn tegenwoordige tijd, de sonnetvorm met zijn ompantsering verwekt de tegendruk der samengeperste energie, het is zelf gestremd leven. Daarbij is er geen reële gebeurtenis in de buitenwereld voor te stellen: het gaat slechts over abstracties, *l'aujourd'hui, les vols* (de ‘vlucht’, niet een vliegend dier), *l'ennemi du stérile hiver a resplendi, l'agonie infligée par l'espace, l'horreur du sol* (niet ‘l'horrible sol’), enz. - een abstrahering van al het zakelijke. Ook de zwaan is geen werkelijke zwaan: hij wordt eerst slechts aangeduid, we horen in vs. 2 alleen van een *Coup d'aile ivre* van het heden, dan van een *glacier des vols qui ne sont pas fui*, de zwaan van voorheen wordt tot fantoom. Voorts wordt nergens gezegd, dat met de zwaan de dichter wordt bedoeld, *pour n'avoir pas chanté* doet de gelijkenis slechts vermoeden, ze zou even goed op de ziel in het algemeen kunnen duiden. Het is trouwens bekend, dat Mallarmé in zijn gedichten slechts wil *suggereren*, niet *noemen*: de dichter dwingt zijn beleven als 't ware onder het ijs van de koude vorm. Hijzelf is die in het ijs gebonden vogel, wiens koud stoïcisme zelfverdediging tegen de wereld is, dichten is hem smart: Mallarmé heeft levenslang zijn dichterlijke onvruchtbaarheid, de smart van het niet-kunnen-dichten dichterlijk vorm gegeven. Dat is het decadente en de fin-de-siècle-geest in hem, die zich verschuilt in de verraadseling van het symbool, vlucht voor het klare, wijl het banale, vlucht voor het leven in de duistere uitdrukking, maar hoe dan ook, zwakte van het scheppingsproces.

Anders ligt in Spitzer's interpretatie het accent dan bij Estève en anders dan bij Mockel. Deze verscheidenheid moge op het eerste gezicht niet voor de deugdelijkheid der stijlkritische methode pleiten, wanneer men echter in acht neemt, dat Valéry - vererend geestverwant van Mallarmé - van een zijner eigen gedichten enkele zeer verschillende filologische commentaren

alle goedkeurde, komt dit in een ander licht te staan. En wat voor de poëzie der symbolisten evenals voor die van verschillende oudere Franse dichters, o.a. de troubadours, in 't bizonder geldt, die gaarne hun gevoelens verstaken in vernuftig verweven woordspel, geldt in zekere zin van alle kunst. Emil Staiger wees hier terecht op in zijn voordracht over 'Die Kunst der Interpretation' voor de Allard-Piersonstichting[1]: Alle interpretatie blijft persoonlijk. Ik zie slechts wat mij persoonlijk te zien gegeven wordt, wat mij in de eerste kennismaking met het kunstwerk is opgegaan. Een ander kan een andere interpretatie geven. Als beide waar zijn, zullen ze elkander niet tegenspreken, ook niet wanneer ze in afzonderlijke trekken en zelfs in het geheel niets met elkander gemeen hebben. Ze bevestigen mij in hun verscheidenheid slechts, dat ieder echt kunstwerk binnen zijn vaste grenzen oneindig is. 'Individuum est ineffabile'. Of, zoals de oude humanistische stelling zegt: alleen alle mensen tezamen kunnen het menselijke kennen. De voortgang van die kennis voltrekt zich in de loop der geschiedenis en vindt geen einde, zolang de overlevering voortgaat.

Deze opvatting van Staiger vindt haar bevestiging in het feit waarop ik in het begin dezer beschouwingen reeds wees, namelijk dat het geheim van het klassieke kunstwerk schuilt in zijn onuitputtelijkheid, waaruit elke generatie zich op zijn wijze laaft.

Tot dusverre stonden wij stil bij de interpretatie van het individuele kunstwerk en de karakteristiek van het oeuvre van een enkele kunstenaar, maar de stijl-analyse beweegt zich ook en toonde reeds haar verdiensten op het gebied der literatuur-historie, d.w.z. in dienst van de studie der grote verbanden in de literatuur, van de stijl als uitdrukkingsvorm van een tijd of van de z.g.n. litteraire stromingen, als Renaissance en Barok, impressionisme en expressionisme, ... uitdrukkingswijzen zo praegnant, dat ze vaste globale voorstellingen kunnen wekken, die als achtergrond en toetssteen kunnen dienen voor de individuele kunstuitingen van een tijd.

Het was Oskar Walzel, die dit nieuwe veld van studie wees en het eerst bewerkte, daartoe geïnspireerd door het voorbeeld der kunstgeschiedenis, waar op dit gebied reeds baanbrekend werk was verricht. In 't bizonder stimuleerde hem het werk van de kunsthistoricus Wölfflin, 'Grundbegriffe der Kunstgeschichte'[2], waarin deze een vijftal polaire categorieën ontwikkelde, dienstig tot een methodisch onderzoek der stijlvormen in de architectuur en de beeldende kunsten: Linear-malerisch, Fläche-Tiefe, Geschlossene Form-Offene Form, Vielheit-Einheit, Klarheit-Unklarheit.

In verschillende stijlanalysen toonde Walzel aan, dat de structuur van een letterkundig werk met behulp van Wölfflins polaire begrippen, zij het hier en daar gewijzigd naar de behoefte van de anders geaarde kunst, zeer duidelijk ontleed kan worden en dat er vele overeenkomsten bestaan tussen de 'architectuur' van de werken der beeldende kunst en die der literatuur uit eenzelfde tijd. Hierop baseerde hij zijn theorie der 'wechselseitige Erhellung der Künste'[3]. Terecht werd uit het kamp der literatuurhistorici, die zich tot dusver weinig of niet met vormproblemen hadden beziggehouden en het litteraire werk vrijwel uitsluitend zagen als een vijver die de *levens-*

1) Uitgegeven in de publicaties der stichting, no. 24 (Wolters - Groningen '50).
2) München 1915.
3) Berlin '17.

houding van de kunstenaar weerspiegelt, de vraag geopperd, of het litteraire werk wel doeltreffend geanalyseerd kan worden door slechts de bouw te ontleden, of er in dit geval niet te veel verwaarloosd of onderbelicht wordt. Herhaaldelijk werd er bijvoorbeeld op gewezen, dat in de poëzie het muzikale element evengoed als het plastische kan domineren, zodat het onjuist zou zijn hier maatstaven aan te wenden, uitsluitend aan de plastische kunsten ontleend en op het onderzoek naar de vormgeving van een *visie* gericht. Waar Walzel echter tegenoverstelde, dat ook elk muziekstuk een bepaalde structuur heeft en dat het hem in de eerste plaats er om te doen was, aan te tonen welke functie elk deel in het geheel heeft en hoezeer verschillende werken uit een tijd overeenstemmen in de wijze waarop de delen van het geheel gegroepeerd zijn. En welk belang hij vooral zag in de methode der 'wechselseitige Erhellung', omschrijft hij in zijn grote werk 'Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters'[1]; terwijl de dichtkunst werkt met de begripswaarde der woorden en hun aesthetische mogelijkheden beide, spreken de andere kunsten meer *onmiddellijk* de 'taal der kunst', die volkomen tegengesteld is aan die van het abstracte woord. Wie de taal der kunst heeft leren verstaan aan werken der beeldende kunst of der muziek, zal ze ook beter verstaan in de dichtkunst.

Van welk een waarde voorts de vergelijkende kunstgeschiedenis kan zijn, ook voor de literatuurhistoricus, toonde reeds Wölfflin in zijn belangrijk werk 'Renaissance und Barock'[2] uitgaande van het beginsel: een *stijl* verklaren wil zeggen, deze als levensuiting zien in het geheel van zijn tijd en aantonen dat zijn tendenties en vormen niets anders uitdrukken dan de overige organen van die tijd. In zijn spoor gingen Fritz Strich, met zijn 'Klassik und Romantik'[3], gebaseerd op de tegenstelling 'Vollendung-Unendlichkeit' en de Zwitserse Anglist Bernhard Fehr met zijn studie 'The Antagonism of Forms in the Eighteenth Century'[4], waarin hij de stijlvormen nagaat in de Engelse literatuur en in de architectuur, schilderkunst en tuinaanleg van de Renaissance tot de Romantiek om de overeenkomsten en de verschillen der broederkunsten vast te stellen.

In mijn studie over 'Vondel als Barokkunstenaar'[5] ondervond ik, hoe een voortdurend vergelijken van de litteraire met gelijktijdige verschijnselen in architectuur en beeldende kunsten verhelderend en verdiepend licht kan werpen - vooral waar het een tijdstijl als de Barok betreft, die haar karakter het sprekendst in de beide laatste openbaart - mits deze vergelijking, met het oog op de grote verscheidenheid van het karakter der verschillende kunsten, met voorzichtigheid wordt uitgevoerd. Croce reeds waarschuwde voor het gevaar, in generalisaties te vervallen, die van het algemene tot het nietszeggende en eindelijk tot valse begrippen leiden. Zaak is het voor de litteraire stijlcriticus, in dit experiment het individuele karakter van het werk dat hij in beschouwing neemt, niet uit het oog te verliezen; de veiligste en enig juiste weg in deze is die van een wetenschappelijk filologische interpretatie van de tekst.

Naar dit principe werkende, bleek mij Wölfflins methode uitnemende diensten te bewijzen als werkhypothese en als werktuig tot verdieping van

1) Berlin '23.
2) München '08.
3) München '22.
4) Von *Englands geistigen Beständen*, Frauenfeld '44, p. 119 vlg.
5) *Vondel als Barokkunstenaar*, Antwerpen - Utrecht '46.

ons inzicht in de stijl van Vondel, door Haerten terecht de voleinder der noordelijke Barok genoemd[1)].

De sprekende trekken die Wölfflin wees in de architectuur en de beeldende kunsten van deze stijl, voortzetting en tegenstelling der Renaissance, vinden we terug in Vondels kunst: voortzetting in zoverre haar rhetorica en stijlvormen erfdeel zijn van de Antieken, tegenstelling in levenshouding, namelijk de antithetisch christelijke tegenover de harmonische der Renaissance.

De antithese beheerst geheel Vondels vormgeving in compositie, in allegorische metaphoriek, die de abstractie ‘stoffeert’ door het zinnelijke, het zinnelijke doorlicht tot het bovenzinnelijke en bij voorkeur werkt met het nadrukkelijk contrast, dat de uitersten tegenover elkander stelt. Voorts de drang naar het grootse en massale, zoals die zich ook in de Barokke kerkstijl manifesteert; het emphatisch-pathetische der uitdrukking; het sterk dynamische in tegenstelling met de statische rust der Renaissancekunst; het picturale, tot zelfs in de aard van zijn vers: zoals in de architectuur der Barok de harmonisch-rustige rechte lijn der Renaissance in beweging wordt gebracht - in terugwijkingen en uitstulpingen van de gevels, in krommingen van trappen en kroonlijsten, in schroefsgewijs opgaande zuilen, in het als in polyphone oplossing in elkander overgaan van gewelven, bogen en wanden - zo zien we in Vondels dichterlijke ontwikkeling het *sprekende* vers, zwaar gaande van redenerende bespiegeling en brede omschrijving, van statisch renaissancistisch ornament, meer en meer plaats maken voor het dynamisch *zingende, schilderende*, waar de contouren vervloeien naar de stroom der gedachte en der verbeelding, en het enkele woord slechts vluchtig opleeft als gevoelstoon in het brede stemmingsaccoord, z'n beweging en klank leent tot de sensitieve schildering; een ontwikkeling die haar hoogtepunt bereikt in de latere drama's als ‘Adam in Ballingschap’, één grote hymne, een-en-al zang (Men zie in 't bizonder de Rey der Wachtengelen).

Wölfflins visie van *stijl*, gezien in z'n breedste zin, als levensuiting in het geheel van zijn tijd, en waarvan de tendenties en vormen niets anders uitdrukken dan de overige organen van die tijd, opende nog breder perspectief, namelijk op een algemene geschiedenis van de litteraire stijl, een stijlgeschiedenis waarin, wat genoemd is de mikroscopie der stijlkritiek, die met uiterste nauwkeurigheid de om zo te zeggen capillaire vaten van het taalorganisme waarneemt en beschrijft, harmonisch samenwerkt met de telescopie der geestesgeschiedenis, die het uitgestrekte landschap der literatuur bestrijkt. Een proeve in deze richting leverde Erich Auerbach in zijn meesterlijk werk ‘*Mimesis*. Dargesteltete Wirklichkeit in der Abendländischen Literatur’ (Bern '46), waar hij in scherpzinnige interpretatie van een 18-tal historisch gerangschikte fragmenten uit de Odyssee van Homerus tot Virginia Woolf's roman ‘To the Lighthouse’ een stijlgeschiedenis van het realisme ontwierp in nauw verband met de wereld- en levensbeschouwingen.

In dezelfde richting doelt de bundel voordrachten van Fritz Strich met de programmatische titel ‘Der Dichter und die Zeit’ (Bern '47), gebonden door de overtuiging, dat de literatuurwetenschap noodzakelijk moet zijn een synthese van wezensbepaling van het litteraire werk en stijlgeschie-

1) *Vondel und der deutsche Barock*, Nijmegen '27.

denis; een synthese, waarin de literatuurgeschiedenis in nauw contact met die der beeldende kunsten en met haar achtergrond van biografische, cultuur-historische en andere buiten-aesthetische constellaties een nieuwe, maar dienende betekenis verkrijgt.

En tenslotte zij gewezen op de levensarbeid van de reeds genoemde geleerde Bernhard Fehr, een geconcentreerde beoefening van literatuurgeschiedenis en filologie, waarvan de vruchten zijn opgelegd in een eerbiedwaardige reeks van studies. Als voornaamste noem ik zijn grote werk 'Die englische Literatur des 17-en und 18-en Jahrhunderts' in Walzel's 'Handbuch der Literaturwissenschaft'; 'Die englische Literatur der heutigen Stunde' en de posthuum verschenen bundel 'Von Englands geistigen Beständen' (Frauenfeld '44), waarin vooral de onvoltooid gebleven studie 'Der englische Prosastil' aandacht verdient. Onvoltooid en provisorisch, maar van betekenis om de doelbewuste samenwerking van taal- en literatuurwetenschap, in wezen ten nauwste bijeen behorend, en daarom te lang door een te ver doorgevoerde specialisering beide geschaad.

W. KRAMER.

Naschrift.

Nadat dit opstel was afgedrukt, hield Prof. Dresden voor de Allard-Piersonstichting zijn belangwekkende rede '*Stijlanalyse en Literatuurwetenschap*', waarin een nieuw, rijk perspectief voor de stijlkritiek geopend werd. De tekst verschijnt in de publicaties der stichting.

Kr.

Wat een izabee!

Onlangs hoorde ik een oude dame deze uitdrukking bezigen. Ik kende die niet, maar begreep uit het zinsverband, dat ze zoveel betekende als: wat een prachtige prestatie! Wat een meesterwerk!

De bewuste dame wist zelf niet eens, hoe eigenlijk het woord *izabee* moest worden geschreven. Alleen wist ze, dat haar vader, destijds hoofdofficier der artillerie, het dikwijls gebruikte hij het ombre-spel en dat de uitdrukking ook in zwang was bij zijn collega's van *De Witte*, de Litt. Sociëteit in Den Haag; zeer waarschijnlijk ook wel in bepaalde kringen daarbuiten.

In verschillende woordenboeken kon ik de naam niet vinden, tenminste zoals hij hierboven staat. Toevallig ontdekte ik echter in de dictionnaire van Larive et Fleury een naam, die er enigszins phonetisch op leek:

Isabey, een Franse schildersnaam. Er zijn twee schilders van die naam geweest: Jean Baptiste - (1767-1855) en Eugène Louis Gabriël - (1804-1886). Zeer waarschijnlijk is m.i. bovenstaande uitdrukking aan de laatste ontleend, en wel op grond van het volgende: Ten eerste, omdat de vader van de oude dame een tijdgenoot was van de schilder en omstreeks 1880 een jong officier; ten tweede wijl Eugène Isabey in die tijd zeer en vogue was en o.m. beroemd door zijn *Le Combat du Texel* en *L'embarquement de de Ruyter et William de Witt*, welke 'marines' vooral, algemeen als meesterstukken werden erkend.

Natuurlijk is de uitdrukking in onbruik geraakt, toen de actualiteit voorbij was, maar misschien zijn er nu nog enkele ‘ouden van dagen’, die ze kennen. Een algemene uitdrukking is ze blijkbaar nooit geweest, want dan zou ze zeker wel in enig Nederl. woordenboek zijn vastgelegd. In ieder geval zal ze, in primaire zin een *isoglosse* geweest zijn, d.w.z., dat de grens van het gebruik ervan beperkt was tot een bepaalde streek of milieu. Maar..... wie weet meer te vertellen van dit *archaïsme*? Het was eens toch òòk *levende taal*!

D. VAN UNNIK.

De koning is dood! Leve de koning!

Na lezing van Dr. Weijnen's studie over 'Taalgeografie en interne taalkunde'[1] was dit de eerste gedachte die bij me opkwam. Hij verwijt de expansiologen dat ze, na aanvaarding van het principe der expansie, deze theorie à tort et à travers gebruikten voor de verklaring van allerlei verschijnselen, zonder oog voor andere verklaringsmogelijkheden, en zonder de verklaring aanvaardbaar te maken. (Dat hij in deze studie zelfs geen goed woord voor de expansiologie over heeft, is niet aardig, maar dat heeft met de kern van zijn betoog niets te maken).

Na de veroordeling van extern-linguistische verklaringen van Morf, Langohr, Leenen en Heeroma als 'ondoordacht' zouden we hier dus een zeer 'doordachte', wel gefundeerde uiteenzetting over de intern-linguistische verklaringsmethoden verwachten. Maar tegenover de expansiologie, die - volgens de schrijver en anderen met hem - in veel gevallen in expansiologitis ontaardde, stelt hij verklaringen, o.a. door homonymophobie, die meer de naam van homonymophobitis verdienen. Het grootste deel van zijn studie is hieraan gewijd, en in dit artikel zal ik ook hierop uitsluitend ingaan.

De schrijver neemt aan - en terecht - dat de homonymophobie invloed kan hebben op het verdwijnen en verschijnen van woorden, maar hij vergeet dat het ingewikkelde spel van krachten, die de taal vormen, nog te weinig bekend is om te kunnen beweren zonder waarschijnlijk te maken. Wij kunnen zijn ietwat simplistische denkwijze misschien het beste demonstreren aan een zin op blz. 5: 'Wij zullen thans echter zien, dat wij het hele verschijnsel zuiver phonetisch kunnen verklaren, zodat Heeroma's expansiologische beschouwingen hier op drijfzand berusten'. Met Weijnen geef ik in het onderhavige geval (uier-uur) de voorkeur aan een phonetische verklaring boven een expansiologische, maar is daarmee het laatste woord gesproken, zoals deze zin meer suggereert dan zegt?

We zouden de schrijver hier met recht kunnen vragen, hoe hij dan die phonetische verandering verklaart, of deze veroorzaakt is door extern- of intern-linguistische oorzaken, door somatische, door psychologische oorzaken, door substraat-invloeden, enz. Hiermee zou misschien een intern-linguistische verklaring weer teruggebracht kunnen worden tot een extern-linguistische. Ik zal echter niet aandringen op een antwoord, daar tot nu toe vrijwel niemand een min of meer aannemelijke verklaring heeft weten te geven van phonetische veranderingen. Maar waar we met homoniemen te doen hebben zijn klank èn betekenis van belang. Behalve phonetische hebben hier in ieder geval ook psychologische factoren invloed gehad, er zijn associaties opgewekt, er zijn gedachten gedacht. Is het dan te veel gevraagd dat we tenminste proberen ons voor te stellen hoe het associatie- en denkproces is verlopen, hoe het mogelijk is dat van het ene homoniemenpaar een woord wel verdwijnt, maar dat van het andere beide woorden naast elkaar kunnen bestaan? De schrijver doet dat ook wel, maar slechts in een enkel geval. Maar acht hij dan de oorzaken en associaties, waardoor *schuur/schoer* en *spijker/spieker* in bepaalde gebieden verdwenen, zo vanzelfsprekend dat hij van oordeel was dat een uiteenzetting hiervan overbodig was en slechts

1) Dr. A. Weijnen, Taalgeografie en interne taalkunde (Bijdragen en Mededelingen der Dialecten-commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, XII, Amsterdam, 1951).

een bewijs van ongeloof in het inzicht van zijn lezers zou zijn? Dit is een ‘fatale’ vergissing, die zijn studie nodeloos kwaad heeft gedaan. Zouden we niet met enig recht op de schrijver een citaat kunnen toepassen uit de inaugurele rede van Prof. Hellinga, die waarschuwde tegen de eenzijdigheid van de expansiologen, waarvan sommigen het ‘slachtoffer (zijn) geworden van een demonie, die iedere succesvolle theorie in zich draagt(?)’. De theorie is in orde, maar men kan met een taalkundige theorie niet gaan werken als met een wiskundig axioma.

De gemakkelijkheid waarmee de schrijver zijn verklaringen door homonymophobie geeft is des te verwonderlijker, daar hij in de eerste plaats Kieft citeert, die in zijn dissertatie de strijd tussen *adel*(nobilitas) en *adel*- (stercus), tussen *aal*(stercus) en *aal*(anguilla) door een reeks voorbeelden waarschijnlijk heeft gemaakt[1)]; te onbegrijpelijker daar hij toont dat de algemene betekenis van Gilliéron's vermaarde: ‘Généalogie des mots, qui désignent l'abeille’[2)] hem zeker niet is ontgaan. Is hij misschien te veel geboeid door deze ‘grosse Homonymophobe’, zodat de waarschuwingen o.a. van Meyer - Lübke en Hellinga, die hij zelf aanhaalt[3)], hem niet voldoende hebben overtuigd? De schrijver citeert niet De Vooys' ‘Homoniemen, homoniemenvrees en homoniemenvermijding[4)]. Aan de ene kant lijkt het me onwaarschijnlijk dat hij dit degelijke, rustige en overtuigende artikel niet zou kennen, aan de andere kant lijkt het even vreemd, dat deze waarschuwing tegen overdrijving, tegen termen als “verhängnisvolle und tot-bringende wirkung”, als “perniziöse homonymie” hem niets schijnt te hebben gezegd. Want voor uitdrukkingen als “dodelijke, letale homonymie” schrikt ook Weijnen niet terug.

Wanneer hij spreekt van de fatale, faecalische associatie die het praet. van passen, “pies” ten ondergang doemde, zal waarschijnlijk niemand uitleg vragen. Toch is ook hier de verklaring iets te simplistisch; psychologisch is de situatie zeker ingewikkelder. Is het n.l. wel zo dat de faecalische associatie zonder meer fataal is? Er zijn toch heel wat mensen die dergelijke associaties zoeken en vaak met groot plezier. Het burgerlijk fatsoen, dat deze associaties afkeurt, de gêne, ondanks de officiële afkeuring, ze niet te kunnen onderdrukken en niet te kunnen verbergen, zijn waarschijnlijk meer “fataal” voor het praet. geweest dan de associatie als zodanig.

Wanneer de schrijver echter zegt dat de “dodelijke homonymie” van *schoer*(bui) en *schoer*(schuur) het eerste woord in het westen deed verdwijnen, dat *spijker*(voorraadschuur) naast *spijker*(nagel) moest ondergaan, vragen we hem een nader bewijs, zoals Gilliéron en zoals Kieft ze gaf. Wat het eerste woord betreft redeneert de schrijver aldus: mnl. *scûre* werd *schuur*(gebouw) door een umlautsfactor, *schoer*(bui) werd *schuur* door spontane palatalisatie. Deze twee gelijke woorden verdroegen elkaar niet,

1) A.P. Kieft, Homonymie en haar invloed op de taalontwikkeling. Diss. Leiden. (Groningen-Batavia, 1938), blz. 37 vlgg.
2) J. Gilliéron, Généalogie des mots qui désignent l'abeille (Paris, 1918).
3) ‘Dat het intussen gevaarlijk is met geconstrueerde zinnetjes te werken, daarop heeft Meyer-Lübke gewezen, toen hij Gilliéron verweet zijn voorbeelden te weinig aan het werkelijk geobserveerde leven te hebben ontleend’ (‘Thérapeutique verbale’ in het Fries, Frysk Jierboek, 1937 (Assen, 1937), 54).
4) C.G.N. de Vooys, Homoniemen, homoniemenvrees, homoniemenvermijding (N. Taalg. 33 (1939), 1-17).

daarom verdween *schuur*(= bui). In een enkel geval (Venhuizen) bleef *schoer*(bui) bewaard, "het handhaafde zich door verzet tegen de klankwet", maar in het algemeen kan deze remedie niet baten, omdat schouder ook *schoer* luidt. "Dit betrekkelijk jonge *schoer*(schouder) heeft dus blijkbaar een bondgenootschap gesloten met *schuur*(schuur) om *schoer/schuur* (bui) te verdrijven".[1)]

Waarin ligt nu de dodelijkheid van deze homonymie, waar zijn de voorbeelden, de situaties, "aan het werkelijk geobserveerde leven ontleend", die dit duidelijk maken? Ik heb ze niet kunnen bedenken (maar ik geef me gewonnen als iemand anders het wel kan). Een zin als: *Het dak van de skoer is door de skoer vernield*', is zeker niet aan het taalleven ontleend. Wanneer een hevige bui in een dorp veel heeft vernield, zal men in zijn onderlinge gesprekken die bui niet meer noemen. Het zal voldoende zijn te zeggen, b.v.: *Main boetje lait teuge de grond*, of: '*'t Dak van de skuur is helemaal kepot, alle panne derof*', enz. De waarschijnlijkheid van frequente botsingssituaties zie ik dus niet. Terwijl er vele homoniemen wel naast elkaar kunnen bestaan, waarvan zowel Kieft als De Vooys er vele opsommen - b.v. *as* (wagenas-cinis), *blik*(zien-metaal), *kant*(latus-kantwerk), *koper*(koopmanmetaal), *bus*(voorraadbus-vervoermiddel) - was het m.i. niet overbodig geweest van *schoer* en *spijker* duidelijk te maken, waarom een van beide homoniemen verdween. Door vergelijking met de *zuur*-kaart wordt de theorie gesteund, maar door het min of meer analoge geval van *boer-buur* verzwakt. Wanneer men de mogelijkheid aanneemt dat *boer* uit het oosten is ontleend om de homonymie met *buur* te vermijden of dat het een relict is naast een opnieuw ontleend *buur*, vraagt men zich af, waarom *schoer* niet als relict kon blijven bestaan naast *schuur*. Dan zou, volgens de schrijver, *schoer*(bui-schouder) een nieuwe hinderlijke homonymie zijn geweest. Maar blijkbaar kan *boer*(oprisping) wel naast *boer*(landman) blijven bestaan. Natuurlijk is de frequentie verschillend, en misschien heeft zelfs wel de woordspeling 'Geef die boer een stoel' het woord *boer*(oprisping) in het leven gehouden, maar dan is de zoal niet faecalische, dan toch onbeschaafde associatie misschien eerder bevorderend dan dodelijk geweest.

En hoe lang hebben *schuur* en *schoer* nog naast elkaar bestaan? Is het voorkomen van *schoer* in Venhuizen wel zo uitzonderlijk als de schrijver meent? Bouman vermeldt het met de betekenis windvlaag, bui, hagelschoer, een schoer wind[2)]. In het begin van deze eeuw kwam het behalve in Venhuizen ook nog in Ursem voor. Thans wordt het door ouderen nog gebruikt in Bovenkarspel en Grotebroek (volgens mededeling van iemand uit die streek). Nu is het dus vrijwel uitgestorven, maar was dat een eeuw geleden ook al het geval? Over deze vragen zijn weinig gegevens te vinden, maar het zou toch wel noodzakelijk zijn er zo veel mogelijk van te verzamelen.

Tenslotte is niet veel aandacht geschonken aan het verband tussen woord en zaak. Is *schuur* wel een Hollands woord? Een Noordhollands van oudsher lijkt me niet waarschijnlijk. De oude Noordhollandse koestal noch de stolphoeve hebben een gedeelte dat met schuur wordt aangeduid. Het kleine vaak houten gebouwtje, los op het erf, noemt men meestal *boet*, althans in een groot deel van Noordholland. Bouman schrijft: 'Bij schier ieder boerenhuis

1) blz. 17.
2) J. Bouman, De volkstaal in Noordholland (Purmerende, 1871), blz. 93.

vindt men op hetzelfde erf een kleiner gebouw, dat men hier meestal schuur noemt; enkele zeggen boet, o.a. in Drechterland.'[1] Maar men hoort of hoorde het ook aan de Zaan en op Wieringen, oudere delen van Noordholland dan de Beemster. Er staan me niet voldoende gegevens ter beschikking om deze *boet-schuur*-kwestie grondiger te behandelen. Het materiaal dat de schrijver gebruikte, nl. dat van de-enquête van het Aardrijkskundig Genootschap van 1895, is voor de verhouding van woord en zaak niet goed bruikbaar. Er werd gevraagd: 'Welk van de volgende gelijkbetekenende woorden wordt door het volk het meest gebruikt; hoe luidt het? Zijn ook de andere *bij het volk* enigszins in gebruik; of wel bezigt men bij voorkeur of nu en dan een ander woord dan het opgegevene; zo ja, welk?.... Schuur, schöppe, spieker'. Ik zal me niet aanmatigen alle ingevulde lijsten te kunnen beoordelen, maar van een kan ik dat wel. De overigens zeer conscientieuse meester Wijn, die toen onderwijzer was op Wieringen, heeft de lijst voor dat eiland ingevuld. Hij vermeldt alleen *skuur* en niet *boet*, terwijl dit nog altijd op het eiland het algemeen gebruikte woord is voor een klein losstaand schuurtje. De lijst voor Wieringen is dus zeker onjuist, in ieder geval onvoldoende. En door de verschillen in boerderijenbouw is het niet onmogelijk, dat *schuur* in het betekenisveld niet steeds dezelfde plaats inneemt in de verschillende delen van ons land.

Na al deze negatieve kritiek is het eindelijk wel wenselijk eens iets positiefs te gaan zeggen. Een duidelijk voorbeeld waar de coïncidentie, de frequentie en de betekenis hebben samengewerkt om homoniemen te vermijden lijkt me het woord 'schort' in de betekenis boezelaar en rok. In de studie van de kleding is weinig gedaan aan de ontwikkeling van de boezelaar, dit vaak wat prozaïsche kledingstuk, en ook over de etymologie van het woord *schort* is men het niet eens. Het lijkt me echter zeer waarschijnlijk dat *schort* (= boezelaar) en *schort*(rok) oorspronkelijk hetzelfde woord zijn, maar dat de betekenissen zich in de loop der tijd hebben gedistancieerd. Er is een tijd geweest dat de vrouwen geen boezelaar droegen, en dat ze bij vuil werk de bovenrok omsloegen, zodat alleen de binnenkant ervan en de onderrok vuil konden worden. Later ontwikkelde zich eerst een afzonderlijk kledingstuk voor dit vuile werk en daaruit ontstond weer de gewoonte altijd een boezelaar te dragen, vaak uitsluitend als versiering. In Noordholland was vroeger (d.w.z. nog kort geleden) het gewone woord voor schort (= voorschoot) *boezelaar*, terwijl *schort/skort* de naam was voor een bepaald soort rok. Le Francq van Berkhey schrijft: Wie zou vermoeden, dat een Vrouwen Rok aldaar (n.l. in West-Friesland) een schort genaamd wordt?[2] Klaarblijkelijk heeft hem dit dus gefrappeerd als bizonder. De dialectwoordenboeken zijn over de benamingen voor 'voorschoot' niet heel duidelijk, maar de beide dialectkaarten van het schort, dat zowel boven- als onderlichaam aan de voorzijde bedekt als dat wat alleen de rok beschermt, vertonen in Noordholland vrijwel uitsluitend *boezel* en *boezelaar*, als simplex of in samenstellingen; in Zuidholland is *boezelaar* zeer frequent naast *schort* voor het hoge schort, terwijl het lage schort daar *boezel* of *sloof* wordt genoemd. Ten

1) t.a.p. blz. 14.
2) J. le Francq van Berkhey, Natuurlyke historie van Holland, dl. 3, 2e st., blz. 991.

oosten van de Utrechts-Gelderse grens komt *boezel* in het geheel niet en *boezelaar* zeer sporadisch voor[1].

Eerst na een uitvoeriger studie over deze voorwerpen kan deze hypothese aan waarschijnlijkheid winnen. Maar in het dagelijkse leven lijkt me de botsing van deze homoniemen evident. We kunnen ons tal van situaties voorstellen, tenminste vroeger, toen de vrouwen altijd een schort droegen, waarin die botsing mogelijk is, b.v. 'Er zit een vlek op je schort, een scheur in je schort', 'Je schort hangt nog aan de lijn', 'Je mag wel eens een nieuwe schort maken', 'Mooi goed, dat schort van je', enz.

Ook al zou ik in deze gevallen niet graag van de fataliteit, de dodelijkheid der homonymie willen spreken, hinderlijk lijkt ze me wel. Een ander, zwakker voorbeeld is het gebruik van 'zuster'. In verband met ziekte of dood zal men het zelden of nooit nader toelichten. Maar wanneer ik een meisje in de examentijd vraag: 'Wat ga je doen als je er door komt?' antwoordt ze: 'Verpleegster worden'. De meer officiële sfeer van de opleiding vraagt om het officiële woord, maar misschien wordt 'zuster' hier ook wel vermeden om de, zij het zwakke, coïncidentie met non.

Het is niet onmogelijk dat de homonymie van *leer*(ladder, leder, doctrina) een van de oorzaken is geweest dat in het zogenaamd Algemeen Beschaafd Nederlands het gewone woord voor scala werd *ladder*. Op de beide ladderkaarten van Van den Berg is het verspreidingsgebied van *ladder*, dus ± 1500 en in 1937 evengroot.[2] Om vóór de moderne tijd van een expansie van *ladder* te spreken lijkt onverantwoord. Alleen nu tegenwoordig de invloed van het A.B.N. zo veel groter is dan vroeger, zijn er aanwijzingen dat *ladder* ook in de dialecten het gaat winnen van *leer*. In Zuidholland althans zijn hiervoor enkele duidelijke aanwijzingen. Dat *ladder* uit het Fries werd overgenomen om de homonymie met *leer*(doctrina) te vermijden zoals Kieft veronderstelt[3], lijkt me niet voldoende gefundeerd. Het geringe succes dat ladder buiten het uiterste westen van ons land had, zou dan in ieder geval toch weer een verklaring behoeven.

Ook uit het feit dat b.v. op de Noord-West-Veluwe *boord* (= baard) en *boord*(= halsboord) naast elkaar kunnen bestaan zonder dat er tot nu toe enig spoor van verzet tegen deze homonymie te bemerken is, blijkt dat er meer dan gelijkheid van klank nodig is voor homoniemenvrees. In dit geval zijn waarschijnlijk de adjectieven en de verba voldoende om de beide woorden te onderscheiden. In: Wat heeft die man een zwarte 'boord' en: 'Wat heeft hij een zwarte "boord" om', is er geen kans op verwarring. Bij een aantal sprekers zal ook het geslacht onderscheidend werken. Van Schothorst geeft boord niet op bij de woorden waarvan het geslacht afwijkt van dat van het Nederlands. Het is dus waarschijnlijk dat ook op de Veluwe *boord* zowel mnl. als onz. wordt gebruikt.

Meestal echter zal de homonymie het hinderlijkst zijn bij sexuele en faecalische associaties, zoals b.v. *adel* en *aal*, maar daar zal nog altijd rekening gehouden moeten worden met de fatsoensbegrippen der gebruikers in verschillende eeuwen. In vroeger eeuwen zijn dergelijke associaties lang niet

1) Vgl. ook: W. Roukens, Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten. Diss. Nijmegen (Nijmegen, 1937), 200-205.
2) B. van den Berg, Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied (Leiden, 1938).
3) t.a.p. blz. 13.

altijd zo hinderlijk geweest als in de modernere, zogenaamd beschaafdere tijden en toen èn tegenwoordig heeft het milieu er eveneens invloed op gehad.

Zolang het probleem der homoniemen nog zo weinig bestudeerd is zal het nodig zijn van elk geval nauwkeurig de verschillende factoren na te gaan, die tot het vermijden van homoniemen kunnen leiden. Wie zich keert tegen te snelle en voorbarige conclusies op expansiologisch terrein zal goed doen niet dergelijke verklaringen te geven t.a.v. homonymophobie. Hoezeer ik de principes van de schrijver waardeer, zijn methode van behandelen zal echter de intern-linguistische verklaringen even gemakkelijk in discrediet kunnen brengen als dat het geval geweest is met de extern-linguistische. Verschillende suggesties van de schrijver zouden waardevol zijn, wanneer ze slechts als zodanig waren gegeven. Als verklaring geponeerd met onvoldoende bewijzen verliezen ze veel van hun betekenis.

JO DAAN.

Hildebrand in het voetspoor van Heine.

In zijn dissertatie over de *Camera Obscura* noemde Dr. H.W.J. Schregel wel verschillende Engelse schrijvers, die hun sporen hebben achtergelaten in de stijl van dit boek, maar niet Heinrich Heine. Toch lijdt het geen twijfel of Heine heeft ook Hildebrand tot navolging verlokt. De invloed van Heine op onze letterkunde is aanzienlijk geweest en ook meermalen bestudeerd. In 1930 publiceerde Richard Mooren te Krefeld zijn aan de universiteit van Bonn verdedigd proefschrift *Heinrich Heine's Wirkung in Holland*. In 1926 verscheen de Nederlandse dissertatie van G. Ras: *Börne und Hein als politische Schriftsteller*, in 1938 gaf onze landgenoot P. Kieft ons zijn dissertatie *Heinrich Heine in Westeuropäischer Beurteilung. Seine Kritiker in Frankreich, England und Holland*.

Mooren ging o.a. na, wat Heine had betekend voor Potgieter, Multatuli, Vosmaer, Perk en Kloos, maar van invloed op Hildebrand rept hij zo min als Dr. P. Kieft; de laatste noemt als Heine-vereerders o.a. Bakhuizen van den Brink, Potgieter, Pierson, Multatuli en Huet, verder o.a. de dichters De Genestet, Ten Kate en Piet Paaltjens.

Van recente datum is het bekroonde antwoord op een prijsvraag der Kon. Vlaamse Academie, getiteld: *Heine en het Heinianisme in de Nederlandse letterkunde*, waarvan prof. Baur een uitvoerige bespreking gaf in de *Verslagen en Mededelingen* dier Academie van 1947. Ook aan deze geleerde schijnt Hildebrands navolging ontgaan te zijn, die ik in het volgende hoop aan te tonen.

De eerste pagina van *Die Harzreise* bewijst al dadelijk, dat Hildebrand voor zijn geliefde reeksen van lachwekkend heterogene grootheden althans ook bij Heine uitmuntend terecht kon:

In Heine's studententijd had Göttingen ‘schon dasselbe graue, altkluge Ansehen und war schon vollständig eingerichtet mit Schnurren, Pudeln, Dissertationen, Theedansants, Wäscherinnen, Kompendien, Taubenbraten, Guelfenorden, Promotionskutschen, Pfeifenköpfen, Hofräten, Justizräten, Relegationsräten, Profaxen und anderen Faxen.’

De eerste droom van Pharao, door Hildebrand in *De familie Stastok* op vermakelijke wijze toegepast op Dolf van Brammen en diens zuster, vindt men ook in *Die Harzreise* vermeld, weliswaar gepeperd met een cynische geestigheid, die Hildebrand te ver ging: 'Die andere Dame, die Frau Schwester, bildete ganz den Gegensatz der eben beschriebenen. Stammte jene von Pharaos fetten Kühen, so stammte diese von den magern. Das Gesicht nur ein Mund zwischen den Ohren, die Brust trostlos öde, wie die Lüneburger Heide; die ganze ausgekochte Gestalt glich einem Freitisch für arme Theologen.' (Sämtliche Werke II, 9 Reclam.[1])

Een schimpscheut vooraan in *Gerrit Witse* op een toren en observatorium, die een 'niet onaardige verzameling van duivenhokken en peperbossen' wordt genoemd, zal ook wel op Heine teruggaan, die in de *Berliner Briefe* (S.W. II, 141) 'zwei neue Türmchen' met 'Vogelkörbe' vergelijkt.

In *Een onaangenaam mensch* heten de opeenvolgende rijen van wandelaars 'niet ongelijk aan die der elkander, naar de schoone vergelijking van Homerus, als boombladeren wegstootende geslachten in het bestaan des menschdoms...'. Heine citeert deze verzen van Homerus in het begin van het tiende hoofdstuk van *Das Buch Le Grand*.

De passage: 'Ja maar Koosje!' rammelde mevrouw Dorbeen, voorbij Mietje van Naslaan heen sprekende, en die met haar roode mutslinten zoodanig voor de oogen schitterende, dat de goede ziel den anderen dag betuigde, er wee van te zijn geworden... zou geïnspireerd kunnen zijn door een andere plaats in hetzelfde boek: 'ihr Busen ist groß wie das Meer, und es flattern darauf allerlei Bänder, wie Flaggen der Schiffe, die in diesen Meerbusen eingelaufen - man wird seekrank schon durch den bloßen Anblick...' (S.W. II, 125). Hildebrands nederige verklaring: 'schoon ik gaarne beken, dat de een zich daar handiger in gedraagt dan de ander, en ik niet een van de gauwsten ben' herinnert aan de bescheidenheid van Heine: 'Ich selbst bin zwar keiner von den Vernünftigen, aber ich habe mich zu dieser Partei geschlagen...' (S.W. II, 129).

Het lijkt er zowaar op, dat de verliefde student Witse, die van een voetreis door Gelderland een zalige herinnering bewaarde aan een meisje op een buiten met een witte duif op haar hoofd, de metamorphose is van de dichter Heine, voor wie een Italiaanse schone onvergetelijk was. Maar hoe hemelhoog zweeft de etherische droom van de grote dichter boven het liefdeshistorietje van Gerrit Witse waarvan er twaalf in een dozijn gaan: 'Die lieben Züge kamen mir den ganzen Tag nicht aus dem Gedächtnis, überall sah ich jenes holde Antlitz, das ein griechischer Bildhauer aus dem Dufte einer weißen Rose geformt zu haben schien, ganz so hingehaucht zart, so überselig edel, wie er es vielleicht einst als Jüngling geträumt in einer blühenden Frühlingsnacht. Die Augen freilich hätte kein Grieche erträumen und noch weniger begreifen können. Ich aber sah sie und begriff sie, diese romantischen Sterne, die so zauberhaft die antike Herrlichkeit beleuchteten. Den ganzen Tag sah ich diese Augen und ich träumte davon in der folgenden Nacht. Da saß sie wieder und lächelte, die Taube über ihrem Haupte bewegte mystisch die Flügel...' (S.W. II, 233).

Het aardige geval van adnominatie in *Een onaangenaam mensch*: 'beminnelijke, beminnende en beminde dienstmeiden' behoort tot de fijne

1) In vier delen uitgegeven door Otto F. Lachmann. Zonder jaartal.

dingen in de *Camera*, maar Heine was ook hier de meester: ‘auf deren breiten Streifen dennoch die liebe Hand der Geliebten so lieblich ruhte.’ (S.W. II, 20).

Of het Nederlandse literaire klimaat van omstreeks 1840 bevorderlijk zou zijn geweest voor Hildebrands eigen woordscheppingen, als Heine met zijn groot en zelfstandig talent niet het voorbeeld had gegeven, betwijfel ik. Hildebrands vorming ‘haar g e v u u r v l a m d hoofd’ was voor die tijd een stout staaltje, maar om Heine's ‘besonnentrunken’ te evenaren had Hildebrand de euvele moed van Van Deyssel moeten bezitten: ‘die spitzige, zustoßende Schreibart des französischen Arztes Autommarchi, eines Italieners, der ganz b e s o n n e n t r u n k e n ist von dem Ingrimm und der Poesie seines Landes.’ Ook voor het volgende proefje: ‘daß durch die deutsche Bedächtigkeit doch immer einige Ordnung in die deutsche Anarchie h i n e i n g e l a n g s a m t wurde’. (resp. S.W. II 77 en 196).

Kalff schreef Hildebrands indeling der reizigers aan navolging van Sterne toe (*Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, VII, 324), maar Heine rubriceerde ook: ‘Es giebt im Grunde nur zwei Menschensorten, die mageren und die fetten...’ (S.W. II, 452). In de indrukwekkende reeks van humoristen, die Hildebrand onderscheidt, heeft het genus der ‘gedachten denkende humoristen’ ook een verdachte overeenkomst met de ironische vondsten van Heine. Beide auteurs bezaten een meer of minder gepast gevoel van eigenwaarde, dat zich bij Heine trotser maar ook openhartiger uitte dan bij Hildebrand. Zolang het bij Hildebrand samengaat met zijn fijne ironie, is het volkomen aanvaardbaar: ‘maar wat heb ik er aan, mijn talent te toonen in 't beschrijven van een reisgezelschap, dat volstrekt niet pikant was...’. *(De Familie Stastok)*. Als Heine de trotse woorden heeft gesproken: ‘Ich, dessen Herz in die entferntesten Jahrtausende der Vergangenheit und der Zukunft immer tiefer und tiefer Wurzel schlägt, ich, der ich selbst einer der ewigsten Menschen bin, jeder Atemzug ein ewiges Leben, jeder Gedanke ein ewiger Stern - ich sollte nicht an Unsterblichkeit glauben?’ en Mylady hem met ‘unsterblicher Herr’ aanspreekt, is dit zelfbewustzijn in ironische woorden van heel ander gehalte dan Hildebrands ijdelheid, die doorschemert in het ‘onsterfelijke vriend’, waarmee de heer Kegge hem betitelt. De vrij zeldzame zelfironie van Hildebrand, zich uitend in een schimpscheut van Dolf van Brammen: ‘Hildebrand, ik heb je nog gezien toen je groen was; je hadt een kaneelkleur jasje aan, allemachtig leelijk.’ -, brengt mij de volgende passage uit *Die Harzreise* te binnen: ‘kaum vermögen wir uns zu erinnern, wie jene braune Weste aussah, die uns einst so viel Gelächter zugezogen hat, und auf deren breiten Streifen dennoch die liebe Hand der Geliebten so lieblich ruhte.’ (S.W. II, 20).

Misschien is de voor de burgerlijke Camera vrij aristocratische Henriëtte Kegge nog een verre verwante van Heine's Mylady (*Italien*), o.a. in haar coquetterie, en de ‘lange hond’ die de grootmoeder zo goed begreep is in Mylady's omgeving ook te vinden. Verder kan Hildebrands voorkeur voor metonymische adjectieven (er zijn er meer, dan Dr. Schregel meende) en voor de synekdoche op Heine teruggaan.

Assen.

F. JANSONIUS.

Revius en zijn Prince.

Huygens en Revius zijn een eindweegs dezelfde weg gegaan. Een tijdlang schrijven zij gedichten over dezelfde onderwerpen, over het bestand dat wij met Spanje sluiten, over de twisten die er tijdens dit bestand uitbreken, over het beleg en het ontzet van Bergen op Zoom, over de dood van Maurits. We mogen verwachten dat zij over deze onderwerpen eender dachten. Waren zij niet eenzelfde godsdienstige overtuiging toegedaan, waren zij niet beiden in hart en nieren Calvinist?

Toch stuiten we telkens op verschillen.

Moeten we er blij om zijn dat Spanje ons om vrede, om een wapenstilstand komt verzoeken? Huygens meent van wel. In zijn gedicht *Aen de vrye Nederlanden* noemt hij dit de grootste triomf die Maurits ooit behaalde. Anders Revius. Hij wil van het bestand niets weten. Waarom niet? Misschien vreesde ook hij, als zovelen van zijn geestverwanten, dat gedurende dit tijdvak de Rooms-Katholieke kerk in ons land aan macht en invloed winnen zou. Indien dit al zo is geweest, hij spreekt het niet uit. Hij heeft nog een heel ander bezwaar. Het is voor hem zonneklaar dat de schone woorden die Spanje's gezanten spreken, niet oprecht gemeend zijn. Maar waarom dan nog verder onderhandeld?

> Nu doet den treves ons t'lant van beloften open
> Daer ons de Spangiaert deylt beloften sonder maet,
> Beloften sonder gront, beloften sonder daet,
> En wou dat wy ons selfs met siel en lijf vercoften
> Voor een geschildert lant van ydele beloften.

Huygens verdiept zich niet al te zeer in de vragen die aan de twisten tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten ten grondslag liggen. Volgens hem zijn het weinig meer dan beuzelingen, die echter met een schijn van heiligheid worden bekleed. En nu meent Jan en Alleman erover te moeten meespreken! Ondertussen wordt het voornaamste vergeten; het gaat er tenslotte niet om wat men leert, maar hoe men leeft, of men zichzelven zoekt te dienen dan wel God.

Zo goed als Huygens weet ook Revius dat het er tenslotte slechts op aankomt hoe onze verhouding is tot God, en ook hij kent dan de twee polen die deze verhouding beheersen: zonde en genade. Er zijn enkele gedichten bewaard gebleven die nog uit de tijd van het bestand moeten dateren, maar daar is geen enkel Contra-Remonstrants strijdvers bij. Als we zoeken naar verzen die onmiddellijk op de strijd tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten betrekking hebben, komen we bij Vondel terecht, maar dan staan we ook meteen aan de andere kant. Revius waarschuwt tegen scheuring, waardoor de Nederlandse leeuw in zeven waardeloze stukken wordt uiteengerukt, tegen tweedracht die erger plaag is dan de oorlog. Hij spreekt smalend over de vrijheid die in deze tijd zo hoog geroemd wordt, en dan vraagt hij zijn volk: Wat zegt gij vrij te zijn, zo lang gij nog het juk der zonde draagt? ‘Dient God, so sydy vry, al waerdy oock gebonden’.

Dat blijft de donkere ondertoon van Revius' poëzie, maar zijn gedichten geven hier niet de gehele mens. We mogen veilig aannemen dat Revius, anders dan Huygens, de vraagstukken die in de Remonstrantse en Contra-Remonstrantse twisten aan de orde kwamen, met de grootste ernst zal hebben bestudeerd, en wat hij daarbij als zijn persoonlijke overtuiging had

verworven, schroomde hij niet naar buiten krachtig te propageren. Wij weten dat hij het Arminianisme fel bestreden heeft, in zijn eigen gemeente Deventer niet alleen, maar ook in het omliggende gebied.

Vanwaar deze ver uiteenlopende meningen? W.A.P. Smit wijst op het verschil in sociale positie. Huygens was de edelman, Revius bleef de burger. Duidelijker spreekt hier nog het verschil in de dagelijkse werkzaamheden: Huygens is de staatsman, Revius de theoloog, de predikant. Maar dieper dan deze twee gaat nog een derde verschil. Deze dichters hebben elk hun eigen temperament. Huygens is een man des vredes, Revius is de strijder.

Revius is strijder, we zien het reeds aan de vorm van zijn gedichten. Evenals Huygens heeft ook hij een voorliefde voor puntdichten en woordspelingen. Maar alweer is de overeenkomst slechts oppervlakkig, en achter deze oppervlakkige overeenkomst gaat schuil een diep en kenmerkend verschil. Voor Huygens is het maken van woordspelingen, het schrijven van puntdichten een spel. Het lijkt wel of zijn verstandelijke vermogens hun energie niet geheel opgebruiken in het dagelijkse werk, en nu moet hij het surplus op een andere manier kwijt; hij geeft het uit, zoals een ander een teveel aan geld, aan bezigheid zonder doel, aan vermaak. Misschien gaf dit verstandelijke spel hem ook een soort aesthetisch genot. En verschafte zijn voorliefde voor het epigrammatische hem tenslotte ook nog een tegenwicht tegen zijn zucht naar uitweidingen, zijn neiging tot het schrijven van een vervolg op een gedicht dat reeds lang voltooid mocht heten?

Revius schrijft een stijl, veel minder gedrongen en gewrongen dan die van Huygens. Toch maakt zijn poezie een forsere indruk. De structuur is hechter. Ieder vers is een gesloten geheel. Ieder vers heeft ook een krachtig, een afdoend slot.

Dit laatste geldt vooral van de strijdverzen. De eerste klap is een daalder waard, luidt het spreekwoord. Revius kende de waarde, niet van de eerste, maar van de laatste klap. Hij begreep dat deze vooral hard moest aankomen, dat daarmee de vijand voorgoed moest zijn neergeslagen.

Revius de strijder moest het zwaard kunnen hanteren. Hij moest onverwachts kunnen toeslaan en raak. Dat vraagt oefening. De woordspelingen, de puntdichten, boden hem voor deze oefening de gelegenheid. Zij zijn de schermutselingen die aan de grote gevechten voorafgaan, een eerste krachtmeting met de vijand.

Revius is voor alles strijder geweest. Maar dan geen strijder voor eigen belangen. Het gaat niet om hemzelf, maar om God, Zijn Naam, Zijn Eer. Als die wordt aangerand, aarzelt hij niet. Onmiddellijk is hij dan de waakhond die het Heilig Erf verdedigen moet.

We denken hier aan een klein gedichtje tegen Wederdopers en Socinianen. De Wederdopers loochenen dat Christus waarachtig mens is geweest. De Socinianen erkennen niet dat Hij waarachtig God was. Zij tasten elk een deel aan van Zijn twee-enig Wezen. Wat moet er van het land terecht komen dat deze secten duldt?

> Eylaes! hoe soude doch het lant niet qualijck varen
> Daer Christus wort gecruyst tusschen twee moordenaren?

Onverbiddelijk is het vonnis. Maar vergeten we niet dat zelfs van de werkelijke moordenaren die ter weerszijden van Jezus gekruisigd werden, er één op het laatste ogenblik nog vergiffenis ontving. Diezelfde kans op behoud

blijft er ook bij Revius steeds open. Laat een van de zondaren tegen wie zijn toorn zich zo onbarmhartig richt, berouw tonen, en hij zal de eerste zijn die hem de broederhand toesteekt. Dan blijkt dat er achter het straf-profetisch woord nog klopt een priesterlijk hart.

Revius is niet slechts een geboren strijder. Hij is meer nog de geroepen strijder. Hij kan hard zijn, het is waar, maar het is geen hardheid die hij van zichzelf bezit. Het is de absolute eis van het Evangelie, die hij stelt in opdracht van zijn Meester. En deze eis kan ieder ogenblik worden gevolgd door de blijken van een volkomen zichzelf wegcijferende liefde.

Wat we hier over Revius' poëzie in het algemeen opmerkten, geldt zeker niet het minst van zijn vaderlandse gedichten. Ook in deze gedichten gaat het tenslotte slechts om God. Hij heeft Nederland gered. Maar dan zijn Nederlands vijanden in laatste instantie niet minder dan aanranders van Gods bedoelingen, weerstrevers van Zijn heilige wil. Revius haat hen met een volkomen haat. Hier is een kort gedichtje op Balthasar Gerards, de moordenaar van Prins Willem:

> Een duyvel is hier de gedaente wt-getogen
> Eens menschelijcken lijfs dat hy een wijl besat,
> En is weer na den gront der hellen afgevlogen
> Van waer hy quam, al-eer hy Nederlant betrat.
> Wat steecty wieroock aen met u bebloedde handen
> Om dees verdoemde Geest te redden wt de pijn
> O papen? t'is vergeefs, heel Spanjen mostmen branden
> En daer mee sou dit feyl noch niet gesoenet zijn.

Niet minder fel is de toon in het bekende gedicht op het ontzet van Bergen op Zoom. Het is een navolging van de lofzang door Mozes en Mirjam, nadat de Farao met heel zijn leger in de Rode Zee verdronken was. Maar dan overgezet in Nieuw-Testamentische verhoudingen. ‘De Heer’ is hier niet Jahveh, de God der Israelieten, maar Jezus Christus. Hij is de eigenlijke aanvoerder, de ‘sterrickste vechter’. En hoe geweldig is Hij in de strijd! Zijn ‘wasem’ alleen al, die ‘vonckende asem’, doet de vijand vergaan.

Jezus Christus wordt ons hier getekend in een bepaalde gestalte, als de Overwinnaar, de Heer. Dan deelt Hij vloek en zegen uit. De vloek geldt de vijanden, die als stenen zullen ‘verstocken’ of verstijven, de zegen de eigen landgenoten.

> Maer ons suldy planten
> Als levende planten
> O Heer in u hof.

Verder komt de dichter hier niet. Hij zegt dus niet dat er ook voor de vijand nog zegen wezen kan - als hij zich maar bekeert van zijn boze weg.

In zijn godsdienstige poëzie doet hij dit wel. Daar spreekt hij het nadrukkelijk uit hoe Christus iedere zondaar die berouw toont, onmiddellijk weer wil aannemen. En wie is dan de dichter dat hij nog verder oordelen zal, waar zijn Meester vrijsprak? De strafheid is nu opeens verdwenen; een grote liefde is er voor in de plaats gekomen.

Waarom komt Revius in zijn vaderlandse gedichten zo ver niet? Berouw en genade veronderstellen een persoonlijke verhouding, van de mens tot God en omgekeerd, en die is hier niet aan de orde. In de strijd tegen Spanje gaat het vooral om collectieve grootheden; daar overheerst de tegenstelling vijand - volk van God.

Toch ontbreekt dezelfde verzoenende tendens hier niet geheel. Een van

Revius' grootste gedichten beschrijft hoe Maurits in 1591 de stad Deventer veroverde. Nog is de strijd niet beslist, maar de stadhouder stelt zijn troepen op voor een nieuwe aanval. De burgers, en ook de bisschop, dringen er bij de verdediger, graaf Herman van den Bergh, op aan dat hij zal onderhandelen. Deze geeft toe aan het algemeen verlangen: over en weer worden gijzelaars gezonden. Maurits staat het garnizoen vrije aftocht toe; aan de graaf van den Bergh, die gewond was, biedt hij zijn eigen reiskoets aan. Revius toont zich voldaan over deze milde behandeling:

> Leert Vorsten, van dees Vorst te houden trou en woort
> Niet onder sachte ree'n te broeden wraeck en moort.
> Leert Vorsten van dees Vorst beteugelen u sinnen
> En na vercregen seeg' u selven overwinnen.

Het is niet de enige plaats waarin Revius er op aandringt dat men een verslagen vijand edelmoedig zal behandelen. In het *Triumph-lied*, gedicht op de verovering van Den Bosch, komt hij op dit onderwerp terug, en nu beziet hij het anders nog, zuiver religieus. Hij veronderstelt verband tussen de vriendelijke gezindheid van de Overwinnaar en de ontferming Gods.

> Een vorst moet niet zijn moort-dadich
> Maer goedertieren en genadich.
> Hy moet wt-drucken Godes hant
> Die sijnen donder selden schietet
> Op ons, hoewel het hem verdrietet
> Te sien der menschen sond' en schant;
> Maer laetse vallen op de cruyn
> Van Athos in een duyster weder
> Of yewers op een hoge duyn,
> Of op een eyck, of op een ceder,
> Soo dat sijn rammelende cloot
> Ons altijt schrickt, maer selden dood't.

Evenals Huygens bezat ook Revius een warme verering voor prins Maurits. Hij spreekt hem toe aan het einde van zijn gedicht *Op de verlossing der stadt Deventer*.

> Ghy edele plantsoen van den Orangien-boom.
> Ghy Cherub die Gods sweert draecht op u wacker ermen
> Om 't Neerlants paradijs voor inval te beschermen,
> Ghy blixem van den crijch, ghy Vader van het lant,
> Ongrondelijkcken raet, onmetelijck verstant,
> Beschudder van het recht, voorvechter vant gelove.

Toen Deventer veroverd werd, schreef men 1591. Maurits is dan drie en twintig jaar en reeds doet hij heel de wereld verbaasd staan door zijn geniale wijze van oorlogvoeren. Hoe oud zal hij geweest zijn als Revius niet het minste zijner successen in een vers herdenkt? We kunnen het niet precies zeggen, maar vermoeden dat dan de krijgsroem al weer aan het tanen is. Revius blijft zijn held trouw. Denk niet dat roem zo snel vergaat; nog lang blijft hij voortbestaan in de herinnering van het nageslacht. Met deze opmerking besluit hij zijn gedicht. En dit is ook de gedachte waarmee hij zich tenslotte troost als Maurits gestorven is. Dan laat hij de Faam verkondigen:

> Wanneer verwelcket is den hoogen moet van Spangien

Noch bloeyen sal den lof van Maurits van Orangien.

Toch is er nog wel enig verschil tussen de wijze waarop Huygens en die

waarop Revius deze stadhouder beschouwde. Nu al een halve eeuw lang was ons land in een oorlog gewikkeld, met wie? Huygens, de staatsman, is van oordeel dat de strijd voornamelijk tegen Spanje is gericht. Revius ziet achter dit Spanje nog een andere en gevaarlijker vijand, Rome.

Oorspronkelijk is hij in dit opzicht niet. Zo als hij, oordeelden de meeste Calvinisten. Maar Revius is behalve Calvinist ook nog theoloog en predikant; daarom schenkt hij hier meer aandacht aan, spreekt hij erover met meer nadruk nog. Voor hem is de Rooms-Katholieke kerk anders niet dan ‘een poel daer alle stanck en vuylicheit wt vliet’; de Paus is de Hydra, ‘die het vier wt seven kelen spouwet’.

Revius' verzet gaat in de eerste plaats tegen ‘het Roomsche hof’, daarna pas tegen Spanje; het maakt dat hij bepaalde gebeurtenissen anders waardeert dan Huygens doet. In 1624 veroverden Willekens en Piet Hein San Salvador. In de gedichten van Huygens zullen we dit feit nauwelijks vermeld vinden. Maar Revius viert het in een uitvoerig en opgetogen gedicht. Waarom is hij hier zo verheugd over? Tot nu toe was ‘America’ aan het ‘domme bijgeloof’ overgeleverd; nu krijgt de ware leer er een kans.

> Wat meer is, Godes Soon siet neder wt de wolken
> America, en sendt van verre plaetsen wt
> Sijn ijverige boo'n sijn coninclijcke tolken
> U sonder argelist te maken sijne bruyt.
>
> Ontsluytet u gesicht, doet open uwe oren,
> Hoe schoon is sijn gelaet! hoe minnelijck sijn woort.
> Hy had u tot sijn lief, America, vercoren
> Al-eer ghy van hem hadt het minste noch gehoort.
>
> Hy heeft (al wistyt niet) voor lang' om uwer minne
> Gestreden totter doot, gestort zijn edel bloet,
> En maeckt u doort geloof alhier een Coninginne.
> En namaels in sijn rijck een erve van sijn goet.

Ook Maurits, de aanvoerder in de strijd, krijgt nu een andere taak. Hij is nu geen ‘Hooftman’ meer van ‘Mannen-borghers’, geen ‘schipper sonder weergae’, woorden waarmee de latere stadhouder in de gedichten van Huygens geschilderd wordt, maar een ‘cherub die Gods swaert draecht op zijn wacker armen’. Zeiden wij zo straks dat Willekens en Piet Hein San Salvador veroverd hebben? ‘God en Maurits’ hebben het de Spanjaarden afhandig gemaakt!

Maar dan behoeft het ons ook niet langer te verwonderen dat een lijkzang op deze stadhouder bij Revius heel anders uitvalt dan bij Huygens. Deze laatste schreef, ter gelegenheid van Maurits' dood zijn *Scheepsraet*. Revius maakt van ditzelfde over-lijden, van dit overgaan van de ene wereld naar de andere, een hemelvaart. En welk een hemelvaart wordt het dan! De sterren wedijveren met elkaar, in hun verlangen hem behulpzaam te zijn op zijn laatste tocht. De Schutter leent hem zijn rondas, en is dat geen prachtige wagen? Hij staat hem ook zijn pijlen af, en zij worden tot raderen, zijn boog en hij doet dienst als disselboom. De pees van de boog doet dienst als teugel. Twee zwanen bekleden de binnenzijde met hun pluimen, dan spannen zij zich voor het kostelijke voertuig. De Maagd hangt haar weegschaal in evenwicht, opdat onze held in elk der schalen een voet kan plaatsen. De Leeuw

nadert, zijn trotse nek gebogen, de Grote Beer ligt geknield, maar de Kleine Beer of het ‘Beyrken’ heft zich op zijn achterpoten. Ook Arcturus,

de Kleine Hond, de Zuiderkroon, de Beker brengen hun eerbewijzen. Maar dan hoort men plotseling een geweldig gekraak:

> De herren vant gewelf des hemels sprongen los
> En lieten varen af een vlammende caros,
> Alwaer den eelen Prins is vrolijck opgesprongen.
> Een vliegende geswerm sijn wielen ane-drongen,
> En hebben hem met sanck en juychen ingebracht
> Ter plaetsen die alleen Gods beste vrienden wacht.

De dood wordt hemelvaart. Zo is het in de lijkzang op Maurits, zo is het in al de andere lijkzangen die Revius vervaardigde, en het zijn er niet weinige. Hij schreef gedichten op de dood van de Friese stadhouder Ernst Casimir, van de winterkoning Frederik van de Paltz en van diens zoon Frederik Hendrik, die zo jammerlijk verdronk op de Haarlemmermeer, van de Zweedse koning Gustaaf Adolf. Waarom keert dit motief telkens terug? De helden wier sterven hij op deze wijze gedenkt, zijn Revius' eigen helden niet. Het zijn alleen helden Godes. Maar dan kan het toch niet anders of, nadat zij hun aardse taak hebben volbracht, wacht hun de hemelse heerlijkheid.

Revius is hier de gelovige die weet dat de dood verslonden is tot overwinning. Maar juist omdat hij dit gelooft, mag hij de uitvaart van zijn helden vieren met al de pracht en de praal die hij vinden kan. Ook de schoonheid krijgt hier haar kans.

Maar het blijft een beperkte kans. In de *Hemel-vaert van Prins Mauritz van Orangien* zijn het de sterren die de overleden stadhouder een voertuig verschaffen, hem en zijn eer waardig; zij beijveren zich ook verder hem op zijn tocht behulpzaam te zijn. Toch bereikt hij zo de hemel niet. Eerst moeten er deuren openzwaaien; een tweede wagen rijdt de held tegemoet. De Prins springt op deze tweede wagen over en het is een symbolische daad. Hij doet daarmee nog een andere sprong, van een renaissancistische naar een Christelijke wereld. Als een andere Elia wordt hij tenslotte de hemel binnengevoerd.

Huygens en Revius houden als schrijvers van vaderlandse gedichten een tijdlang gelijke tred. Maar met de dood van Maurits is dit uit. Huygens kiest in het vervolg voor zijn poëzie andere onderwerpen. Revius blijft ook nu vaderlandse verzen schrijven, en dan vindt hij in Maurits' plaats een andere, een voornamer held: Frederik Hendrik. Als veldheer is hij nauwelijks de mindere van zijn oudere broeder, en daarnaast is hij nog ‘Prince’, met eer en heerlijkheid gekroond. Hier is de roem en meer dan roem, hier is luister, en Revius, die ondanks zijn Calvinistische gezindheid Renaissancedichter blijft, voelt zich daardoor onweerstaanbaar aangetrokken. Nooit heeft hij iets fraaiers aanschouwd (en dit woord ‘fraei’ typeert!) dan deze stadhouder als hij voorzit in de oorlogsraad. De zon gelijkt hij in haar hoogste stand en de sterren gaan voor hem uit en achter hem aan, rechts, schuins; op zichzelf zijn zij al een pracht, maar zij leven toch slechts bij de gratie van de ene zon. Het beeld is zo overladen dat het onder de last bezwijkt.

De enige held is Frederik Hendrik ook nu nog niet. Daar is ook Ernst Casimir, en hij is ‘de twede luyster van onsen staet’. Daar is ‘de vrome Paladijn’, Frederik van de Paltz, daar is tenslotte Gustaaf Adolf, ‘aller bozen schrik en aller vromen hoop’. Twee van de hier genoemden zijn

buitenlandse vorsten. Revius begrijpt dat de strijd die thans in Duitsland wordt gevoerd, beslissend zal zijn ook over het lot van Nederland. Dus spoort hij zijn landgenoten aan zich niet afzijdig te houden, maar de vijand aan te tasten buiten de eigen grenzen. Daar moeten zij de overwinning helpen bevechten, overwinning ook voor het eigen land.

> Fris op, ghy Bataviers, indien ghy wilt behouwen
> Int lustich Nederlant de grasige landouwen.
> Ontwindet de banier, treckt moedich over Rijn.

Maar al is dan Frederik Hendrik niet de enige held geweest, de voornaamste was hij zeker! Van de aanvang af had Revius van hem grote verwachtingen. Wij zagen reeds hoe hij de stadhouder bij de zon vergeleek, een licht dat heel Nederland verlichten zal, en nog had deze niet bewezen dat hij tot grote daden in staat was. De verovering van Oldenzaal en Grol, twee plaatsen niet al te ver van Deventer gelegen, stemde tot voldoening. Toch was het meer niet dan een veel belovend begin. ‘De knodse is gevat’. Dan volgt de inname van Den Bosch, en dit is een wapenfeit van de eerste rang, waarmee Frederik Hendrik zich de erenaam Stedendwinger verwerft. Hoe zal onze dichter zich verheugd hebben! De verwachtingen die hij koesterde, bleken dus niet ongegrond; ze werden meer dan vervuld!

Revius heeft aan de verovering van Den Bosch twee gedichten gewijd, een *Gebedt* tijdens het beleg, een *Triumph-lied*, nadat de stad zich aan de Staatse troepen had overgegeven. In het *Gebedt voor de belegeringe van 's Hertogen-bos* rijmen de eerste vier regels van iedere strofe paarsgewijs, maar dan volgt er nog een vijfde regel, eindigend in een woord op -eer: scheer, geneer, cleer. Het is of het vers in dit woord plotseling tot stilstand komt, maar dan ontlaadt zich de stuwing in telkens weer dezelfde, in lage toon gehouden, bede: Wilt ons horen lieve Heer. De herhaling van het monotone slot geeft aan het vers zijn suggestieve kracht. Het wordt tot een bidden zonder ophouden. En waarom bidt de dichter dan? In de eerste plaats om hulp voor de Prins!

> Gevet den Nassouschen helt
> Die getogen is te velt
> En versien met cloecke mannen,
> Heeft zijn tenten wt gespannen
> Voor den Bos, al sijn begeer.

Maar daarna smeekt hij over de vijand alle plagen af die hij maar te bedenken weet!

> Neemt den vyant zijnen moet,
> Neemt hem wijsheyt ende spoet,
> Neemt hem coren ende haver,
> Neemt hem crijger ende graver,
> Neemt hem harnas en geweer.

Tegenover de vijand - Gods vijand, want ‘vertredet’ hij niet Gods eer? - staat het eigen volk. Over dit volk bidt de dichter de ene zegening na de ander af.

> Wilt de palen van ons lant
> Schutten met u hoge hant.
>
> Brenget weer den gulden tijdt.

Maeckt ons dit verwoesten quijt.

Geeft dat yder soet en stil
Mach na-leven uwen wil.

Geeft den bouwer op het lant
Vruchten van hetgeen hy plant,
Geeft de poorters in de steden
Vele heyls en vele vreden.

Tenslotte komt toch de strijder nog weer even aan het woord, met een paar felle regels tegen ‘de Vaticaensche pry’. Maar is heel dit gebed niet in de eerste plaats tegen Rome gericht? ‘Wilt ons horen lieve Heer’ is een vrije vertaling van ‘Te rogamus audi nos’, een regel uit de Litanie van alle Heiligen. Een Rooms-Katholiek missaal leverde de melodie voor een Geuzenlied! Is er feller hoon denkbaar?

Revius begint zijn *Gebedt* aldus:

Ghy die in den Hemel woont
En van daer de vorsten croont,

en aan welke vorst denkt hij dan bij voorkeur? Aan Frederik Hendrik. Deze neemt hier reeds de eerste plaats in. Er is een bedekte trots op de macht die hij voor Den Bosch ten toon spreidt:

Laet getroost zijn ruyters draven,
Laet gerust zijn knechten graven.

Maar eerst nadat de stad genomen is, laat de dichter aan zijn bewondering voor de nieuwe stadhouder de vrije loop. Hij schrijft dan zijn *Triumph-lied op de blijde Veroveringhe der tot noch toe onwinbare stat van 's Hertogen-bos*.

Reeds eerder had Revius aan de verovering van een stad een uitvoerig vers gewijd. In 1591 maakte Maurits zich in enkele dagen slechts van Deventer meester. Jaren later schrijft Revius hier een gedicht over, en welke vorm kiest hij daar dan voor? Het heldendicht. We kunnen ons dat begrijpen. De verovering van Deventer is dan geworden tot een gebeurtenis uit het verleden. Wie erover schrijft, geeft een historisch verhaal, en bij zulk een verhaal behoort een epische stijl. Maar koos Revius soms ook voor de epische vorm omdat deze het beste nog paste bij de voornaamste figuur uit dit verhaal, bij prins Maurits, beroemd veldheer, maar ook weinig meer dan dat?

Nu is het niet Maurits, maar Frederik Hendrik die het beleg slaat voor een Nederlandse stad. Als het hem gelukt haar te veroveren, is zijn roem voor altijd verzekerd. Want hoeveel grootser is deze onderneming! Het is nu niet langer voldoende dat er ergens een pontonbrug geslagen wordt. Nu moeten er rivieren worden omgelegd, er moeten schansen worden gebouwd en moerassen worden drooggemalen. Geen dagen duurt het beleg, maar maanden, en ondertussen rooft allerlei ziekte de manschappen weg; een vijandelijk leger brandschat de Veluwe en bedreigt Amsterdam. Maar hoeveel heerlijker is dan tenslotte ook de overwinning! Het is een zegen een ‘Prince’ waardig! Hier past geen heldendicht meer, maar een versvorm die gelegenheid biedt voor het uiten van groter opgetogenheid, voor uitbundiger huldebetoon. De ode! Pindarus heeft aan het vers zijn naam gegeven, maar na hem maakte Ronsard van deze dichtsoort gebruik; op zijn beurt dient hij Revius weer tot voorbeeld.

Revius gaat de verovering van Den Bosch vieren met een ode! Helemaal zeker voelt hij zich niet; hij voorziet de mogelijkheid dat hij onder het schrijven ‘weg en steeg’ verliezen zal. Toch hoopt hij in de gelegenheid te zijn ‘versche’ bloemen te plukken en dan wil hij deze vlechten tot een krans voor hem

> Die Spanjen by de keel gevat
> En soo gehuyst heeft desen somer
> Dat nooyt een Prins in daden vromer
> Of strijtbaerder te peerde sat.

Zo zegt Revius het zelf, en hij geeft daarmee zeer nauwkeurig aan wat het *Triumph-lied* niet, wat het wèl geworden is. Dramatiek, in de zin van elkaar afwisselende, tegen elkaar opbotsende, elkaar in het evenwicht houdende aandoeningen geeft het gedicht nergens, en daartoe bood deze versvorm met zijn verdeling in keer, tegenkeer en toezang, toch zulk een prachtige gelegenheid. Hier is slechts één voortdurende beweging. Het ene beeld na het andere trekt langs ons heen. Tezamen geven zij de geschiedenis weer van het beleg. Er is dus ook een zekere historische volgorde. Maar hun onderling verband, en daarmee hun laatste waarde verkrijgen deze beelden toch slechts doordat zij allen taferelen zijn in een en dezelfde feestelijke optocht.

Deze taferelen zijn de bloemen die Revius bijeengaart en dan vlecht tot een krans, maar hij doet dit ‘al lopende’. Er zit gang in dit vers. Soms is het de drift der gebeurtenissen die aan een gedicht zijn vaart verleent. Hier is het anders nog. Niet de gebeurtenissen geven hier het tempo aan, maar de vreugde over deze gebeurtenissen; deze is zo overweldigend dat het hart van de dichter het niet omvatten kan; als een krachtige stroom ontlaadt zij zich in dit gedicht.

Nog een ander beeld dringt zich aan ons op wanneer wij het *Triumph-lied* beschouwen. Een schip is dit gedicht dat vaart vóór de wind. De brede zeilen staan strak gespannen. Vrolijk wapperen vlag en wimpel. Op zichzelf is het al een trots gezicht. Maar dit schip vervoert bovendien nog een kostbare lading.

Revius kan zichzelf niet verloochenen. Wel is hij zozeer renaissancedichter dat hij in zijn poëzie nooit genoeg pracht en praal kan ten toon spreiden. Daarnaast vergeet hij echter geen ogenblik dat het tenslotte niet gaat om de uiterlijke verschijning, maar om de zin die er in en achter deze uiterlijke verschijning verborgen ligt. De bezinning ontbreekt hier niet. Bezinning en verhaal wisselen elkaar af.

Dan is de bezinning primair. Revius stelt zich niet op de bodem der werkelijkheid en puurt dan uit deze werkelijkheid de wijsheid. Hij laat zich leiden, niet door menselijke wijsheid, maar door de goddelijke wet. De werkelijkheid is slechts de demonstratie van deze wet.

Het behoeft ons niet dus te verwonderen dat wij in het *Triumph-lied* doorgaans eerst de bezinning vinden, en daarna pas het verhaal. En nu even een voorbeeld. Hier is de bezinning:

> Een krijger teelt een jongen krijger,
> Het lam en spruyt niet van een tijger,
> Den arent broedt geen tortelduyf.
> Het goede bloet sal selden dolen,

Gelijck de hengst zo is het volen,
Gelijck de stock soo valt de druyf:
Den jongen windt soeckt self de jacht:
Soo gatet met vermaerde mannen,
Haer kinders tuygen hare cracht
Die tot de eer haer senen spannen.

En hier het geval waarop deze regel van toepassing is:

Doe *Willem* na den hemel voer
Ontbonden door het Spaensche roer
Hy liet twee spiegels van sijn leven,
Prins *Maurits* die men nooyt sach beven
En u o onvertsaegde Vorst
Die *Colligny* en die *Nassouwe*
God's-vrese, dapperheyt en trouwe
Geplantet hebben inde borst.

In zekere zin is het gelukkig dat in de regel de bezinning aan het verhaal voorafgaat. Indien deze bezinning op het verhaal volgde, zou dit telkens even een kleine vertraging geven. Nu is het alsof, met de voortgang van bezinning tot verhaal, het gedicht telkens even een kleine duw vooruit krijgt.

Toch is deze afwisseling van bezinning en verhaal slechts mogelijk, doordat beide, bezinning zowel als verhaal, gedragen worden op de rug van een sterke vreugdevolle ontroering. Deze ontroering is de stage wind die in de zeilen blaast en maakt dat schip en lading tezamen de veilige haven bereiken.

Het blijft echter schip èn lading. Een synthese is er nog niet. En die was toch gewenst. Niet in religieus opzicht. Godsdienstig bezien is er eenvoudig wet en werkelijkheid, en dan voltrekt zich de wet in de werkelijkheid. Maar aesthetisch beschouwd ligt de zaak toch anders. Dan is er bezinning en verhaal, en dat zijn twee ongelijke elementen; zij moeten in één vorm verenigd worden.

De ode, met zijn verdeling in keer, tegenkeer, en toezang, kan deze vorm niet zijn. Maar daar is het sonnet, met zijn slag en tegenslag, tezamen gehouden in een kunstig geheel van strofen met vier en drie regels, van een ingewikkeld rijmschema. Het sonnet is de dichtsoort die Revius de beste kansen bood. Uiterlijke verschijningen en innerlijke waardij, hier hielden zij elkander in evenwicht. Maar ook om andere redenen nog moet Revius zich tot deze dichtsoort aangetrokken hebben gevoeld. Ieder vers dat hij schreef, was een afgerond geheel. Maar waar was de tendens om af te ronden, om een besloten geheel te geven, duidelijker dan in het sonnet? En bleef daarnaast ook nog de hang naar epiek bestaan? Wat verhinderde de dichter de sonnetten die hij vervaardigde, te verzamelen tot een krans, een reeks?

Revius heeft in de latere jaren verschillende van zulke sonnettenreeksen geschreven. Aan de tocht langs de Maas in 1632 wijdde hij er zelfs twee, een *Vreugden-Rey* en een *Tweede Vreugden-Rey*! Maar ook de gebeurtenissen van het jaar 1633, van het jaar 1636 werden op deze wijze herdacht. *(Danckbaerheyt op de veroveringe der stadt Rijnberck, Blytschap op de veroveringe van 's Gravenweert)*.

Niet alle sonnetten uit deze reeksen zijn geslaagd. Soms werd het evenwicht toch niet bereikt, dan overheerst te veel of de bezinning of het ver-

haal. Zelfs gebeurt het een enkele maal dat het verhaal de structuur doorbreekt, en in plaats van een sonnet krijgen we een fabel van een vrij aanzienlijke lengte. Elders ontwaakte in Revius de strijder die hij vroeger geweest was, en dan schrijft hij een vers, spottend of bijtend scherp, maar in ieder geval slaat hij dan een toon aan die bij dit genre, met zijn sierlijke en bezonnen gang, kwalijk past.

Wij mogen deze minder geslaagde gedichten rustig terzijde schuiven. Want een rijke oogst blijft er ook dan nog over! Hier is poëzie, sterk en gaaf, de vrucht van een volkomen gerijpt talent!

Zijn fraaiste sonnetten schreef Revius op Frederik Hendrik. Ook na Den Bosch verovert deze nog vele steden. Venlo, Roermond, Maastricht, Rijnberk moesten voor hem de poorten openen. En met iedere stad die hij verovert, klimt zijn roem.

> Sijn Fame draget hem op soo geswinde vlercken
> Datmen hem elcke reys siet hoger alsmen plach.
> En, die van zijnen lof deed gisteren gewach
> De nieticheyt sijns doens van dage comt te mercken.

Met de roem moet ook de hulde hoger stijgen. Revius eert zijn held in gedicht na gedicht, en steeds nadrukkelijker verkondigt hij dan zijn lof. Toch keert dezelfde voorstelling steeds terug. Frederik Hendrik is de veldheer die door zijn ‘vromicheyt’ de vijand verwint. Maar de veldheer is tevens vorst. Niet het zwaard is zijn voornaamste wapen, maar zijn edele gezindheid, zijn ‘soeticheyt’, die maakt dat diezelfde vijand, eenmaal overwonnen, zijn nederlaag vergeet en zich met blijdschap schikt onder zijn zegenrijk bewind. Hij is de beschermer, de Vrede-Vorst.

Hij is de ‘Prince’. Met deze naam noemt Revius hem nog het liefst. Wij kunnen ons dat begrijpen. Het is een naam die een feestelijke klank bezit. Het is een naam die omgeven is door een aureool van licht.

Aan het einde van het *Triumph-lied* getuigt Revius dat hij voor zijn gedichten steeds gekozen heeft ‘'t alderbeste stof’. Eén onderwerp is er dat hem telkens weer in verrukking brengt. Het is ‘Godes èn des Princen lof’.

J. HAANTJES.

Pleonasme of nadrukkelijkheid?

In de laatste jaren kan men herhaaldelijk horen of lezen: *op de dag van vandaag, vandaag aan de dag, vandaag de dag* of welllicht nog andere variaties. Wie in ‘vandaag’ nog duidelijk het begrip ‘deze dag’ voelt, zal geneigd zijn, deze verbindingen als pleonastisch en dus als bewijs van stijl-slordigheid te verwerpen. Maar nu is het opmerkelijk dat deze verdubbeling tot diep in de Middeleeuwen teruggaat. De bewijzen daarvoor vindt men in het W.N.T. onder *heden*, het andere en voor het tegenwoordige geslacht meer vormelijke woord, dat steeds meer door *vandaag* verdrongen is en waarin trouwens de etymologie (op deze dag) geheel verduisterd is. Met vooropplaatsing van *heden* vindt men al vroeg *heden van den daghe, heden den daghe, noch heden in den daghe, heden aan den dagh* en met genitief: *heden des dages* (> *hedendaags*), maar ook omgekeerd: *op den dach van heden* (vgl. de *hedige, de huidige dag*). Daaruit blijkt dat deze verbindingen niet als pleonastisch gevoeld werden en waarschijnlijk voortkomen uit een zekere behoefte aan nadrukkelijke uiting.

C.d.V.

Semi-fleksie.

Voor zover mij bekend is, heeft de schoolmeester nog nooit een aanmerking gemaakt op ‘een *kersverse* huisvader’, omdat het eerste van die twee adjektieven onverbogen wordt gelaten. Het zal hem trouwens niet bekend zijn, dat deze grafische eenheid van nu in de 17de eeuw nog een sprekende tweeheid was: *kars enne* (= en) *varsch* (Bredero); een tweeheid van woorden naast een eenheid van betekenis. We behoeven niet eens zo ver van huis te gaan, om nog treffender gevallen van zo'n twee-eenheid aan te wijzen. Zo schreef bijv. Van Campen over ‘een *dubbel-en-dwarse* herdenking’ (Over literatuur II 98); De Volkskrant had het eens over ‘een rij *schots-en-scheve* oude huisjes’ (51 '49). Voorbeelden als ‘een *kant-en-klare* oplossing’ (Kloos IV 118), komt men herhaaldelijk tegen, wat niet impliceert dat de gebruiker ook weet hoe dat semantisch precies zit met dat ‘kant’ - een opmerking die mutatis mutandis ook geldt van de voorafgaande verbindingen. Huizinga spelde het nog ongestreept: ‘als *kant en klare* denkmiddelen voor iedereen’ (Schaduwen 166). Het al of niet bezigen van verbindende streepjes is trouwens enkel een kwestie van spellen, al kan men daar ook wel heel raar bij doen: ‘in de *kant-en-klare-dozen*’ (Vk. 1 XII '47). Bij Kloos stiet ik eens op: ‘van *kant-klare* meeningen.... voorzien’ (VII 123), maar één zwaluw maakt nog geen lente. In al de aangehaalde gevallen zijn beide elementen, semantisch gelijk . . . . geworden, wat de belangstellende lezer in de vereiste woordenboeken kan nagaan.

Intussen is assimilatie of gelijk-zijn in betekenis allerminst een conditio sine qua non voor het onverbogen blijven van het eerste element. Ik kan dit met één voorbeeld verduidelijken, met een prachtig voorbeeld dat ons bovendien ineens midden in de kwestie brengt, waarover ik iets wilde zeggen: ‘*een oud-en-nieuwe, een innerlijk-diepe en uiterlijk-sprekende*, een concreet-*artistiek-katholieke cultuur*’ (Opv. Broch. 115 p. 69). Het is duidelijk: ondanks de tegenovergestelde betekenis werden de twee adjektieven van ‘een oud-en-nieuwe’ als een soort eenheid beschouwd, waarbij de ene buigings-*e* beide bestanddelen kon bestrijken. Bij ‘innerlijk-diepe’ en uiterlijk-sprekende is het eerste lid klaarblijkelijk een b i j w o o r d , waarbij zelfs fleksievoorbarigheid op *-e* gemeenlijk geen kans krijgt. Daarentegen komt men bij ‘een concreet-artistiek-katholieke cultuur’ zo maar niet klaar met het etiket bijwoord. Het ontbreken van ‘en’ zegt ons niets; het doet althans geen direkte oplossing aan de hand, als iemand het grammatisch karakter van de onverbogen komponenten wil vaststellen.

Bij verbindingen van kleurnamen ligt de grammatische aard van het onverbogene meer aan de oppervlakte. Ik neem een paar voorbeelden uit de krant: ‘resten van *blauw-wit-rode guirlandes*’ (Vk. 23 VIII '49), ‘een *goud-rood-wit-blauwe strook*’ (25 VIII '48); en ik stel tegenover deze gevallen er een paar andere met *en* uit Van Looy: *‘rood-en-wit-en-blauwe linten*’ (Jaapje Jaap Jakob 109), ‘de *wit-en-blauwe schoentjes* van Doortje’ (213). Van die kleurenkoppelingen met of zonder ‘en’ wordt alleen de slotkomponent verbogen, ofschoon de voorafgaande leden evengoed adjektivisch zijn als het laatste lid. Bovendien is er geen semantische eenheid: elk deel behoudt z'n eigen betekenis. Zo is het ook bij de talloze verbindingen van aardrijkskundige adjektieven, zoals: ‘onder gekombineerd *Amerikaans-Nederlandse leiding*’ (Vk. 6 IV '50), ‘de *Brits-Amerikaanse zone*’

(17 I '47). Het zou dwaas zijn enig bewijs voor dit of voor dat te willen halen uit de twee hoofdletters; ik doe dat al evenmin daaruit, dat ik geen van beide adjektieven met een hoofdletter zou laten pronken: onder amerikaans-nederlandse leiding. Wel hoorde ik nog nooit iemand protesteren tegen het onverbogen laten van de eerste komponenten, die toch zonder enige twijfel genuiene bijvoeglijke naamwoorden zijn. Oor en oog zijn blijkbaar zo vertrouwd met dit soort verbindingen, dat ze de aandacht nauwelijks plegen gaande te maken. Onze aandacht immers wordt vooral getrokken door wat van een grammatisch voorschrift afwijkt; en er is heel wat in onze taal dat zich gelukkig aan schoolmeesterende voorschriften wist te onttrekken.

Straks ben ik zo'n beetje over het geval van *'een concreet-artistiek-katholieke cultuur*' heengeglipt. Dat was niet mooi van me, en al evenmin is het mooi dat ik er nu niet meer op inga. Zulke verbindingen zijn trouwens legio; en het kan gaan kwaad er althans eventjes bij stil te staan. Ik begin, zoals ik dat wel meer doe, met een aantal voorbeelden zelf te laten spreken; dat voorkomt op de koop toe het hineininterpretieren. Ik neem mijn 'sprekende' voorbeelden uit 'Schrift en Kerkorde' van A.J. Bronkhorst, al had ik ze even makkelijk uit tien of vijftig andere boeken kunnen nemen, met name uit theologische, filosofische, literaire en soortgelijke werken. Ik beperk me natuurlijk tot gevallen waarvan het laatste lid verbogen wordt; en laat dus gans onverbogen blijvende attributen achterwege: 'een apostolisch-patriarchaal gezag' (121). De koppelingen, waarvan beide elementen uitheemse woorden zijn, mogen dit keer voorgaan:

I. cultisch-sacrale gedachten 49, zonder cultisch-sacralen klank 49, in cultisch-mystieken zin 140, de Cynisch-Stoische Diatribe 57 (evenzo met: wereldbeschouwing 59), een dogmatisch-ethische vraag 127, dogmatisch-theologische overwegingen 154, een Evangelisch-Katholieke traditie 231 bis, de Gereformeerd-Protestantsche traditie 231, het historisch-critische plan 155, der historisch-critische wetenschap 160 (school 223), nauwgezette grammatische en historisch-kritische studie 164, een historisch-juridische successie 211, *litterairkritische* argumenten 16 (zonder streepje) der literair-historische exegese 160 (met *t*), deze litterair-historische exegese 161 (162; overwegingen 241), langs litterair-historischen weg 14 (271), een nationaal-politieke inzinking 260, een officieel-politieke en ...een cultisch-sacrale beteekenis 48, een pneumatisch-charismatische verhouding 136, de geheele *profaan*-exegetische wetenschap 167, de presbyteriaal-synodale constructie 206 (vorm 269), een presbyteriaal-synodale kerkorde 11 (kerkorganisatie 150, organisatie 268, 277), het presbyteriaal-synodale stelsel 258 quater (259 bis, 261; systeem 244, 276), in presbyteriaal-synodale richting 271, het presbyteriaal-episcopale stelsel 271, de Joodsche religieus-nationale gemeenschap 105. Op 'profaan-exegetische' kom ik straks terug. De rest spreekt voor zichzelf, al doet het ene voorbeeld dat overtuigender dan het andere.

Ik laat nu uit hetzelfde boek voorbeelden volgen, waarin althans één van de komponenten gewoon nederlands is, al moet ik er aanstonds aan toevoegen, dat woorden als: direct, Grieksch, Hebreeuwsch, Hongaarsch en zo meer van vreemde herkomst zijn. Als ik enkele komponenten of woorden kursiveer, dan zal de bedoeling van die kursivering waarschijnlijk al direkt duidelijk zijn. In alle geval wordt er later nog over gesproken:

II. het *algemeen*-Grieksche spraakgebruik 48 v. (49), een *bloot*-exege-

tische en historische beschouwing 152, van *direct*-pneumatischen aard 123, de *eigenlijk*-theologische (exegese) 162, geestelijk-legitieme toepassing der Schrift 44, van geestelijk-pastoralen aard 107, in geestelijk-pastoralen zin 106, gaat het hier om geestelijk-pastorale of om uitwendig-technische leiding der gemeente 108, Grieksch-Hellenistische opvattingen 145, de Grieksch-Orthodoxe Kerk 255, in de n i e t -Joodsche - althans niet Hebreeuwsch-Joodsche - sfeer 64, de Hongaarsch-Calvinistische bisschoppen 257, de *Joodschchristelijke* aanduiding 100, gedachten... die niet zonder meer met de Joodschchristelijke in overeenstemming zijn 66, de Joodschchristelijke gemeenten 118, de *Joodschchristelijke* en h e i d e n -*christelijke* gemeenten 107 (dit laatste ook nog 100 en 118), die kerkelijk--legitieme toepassing 150, van kerkelijk-praktischen aard 43, als dwingende, *logisch*-onontwijkbare exegese 147, o e r christelijk-charismatische... tendenzen 246, geen onafhankelijk-geestelijke arbeid 273, van pastoraal-geestelijken aard 108, de Roomsch-Katholieke bisschop 247 (249 bis), in Schotsch-Amerikaansche kringen 197, langs *strikt*-exegetischen weg 151, taalkundig-historische... noodzaak 154, *uiterst*-behartenswaardige opmerkingen 164 (maar 162 behartigenswaardige), in den *vol*-kerkelijken zin 165, *weinig*-directe aanknooping 148 bis.

Waarom in I ‘litterairkritische’ stond zonder streepje is niet duidelijk (drukfout?). Het aaneenschrijven in II van ‘Joodschchristelijke’ zal wel samenhangen met de ongestreepte spelling van ‘heidenchristelijk’, waarvan het eerste lid een substantief is. De spelwijze ‘litterair-kritische’ en ‘Joodsch-christelijke’ zou zeker niet misstaan hebben. - Bij tien gevallen heb ik het eerste lid gekursiveerd, in de onderstelling dat we een adverbium voor ons hadden: *profaan*-exegetische; *algemeen*-Grieksche, *bloot*-exegetische, *direct*-pneumatischen, *eigenlijk*-theologische, *logisch*-onontwijkbare, *strikt*-exegetischen, *uiterst*-behartenswaardige, *vol*-kerkelijken, *weinig*-directe. Hiermee is niet gezegd, dat er verder absoluut nergens sprake kan zijn van een adverbiale aanzet. Dat kan men bij deze auteur niet zien; men zou het moeten horen.

Want bij de gesproken realizering is er verschil. Zijn de komponenten g e k o ö r d i n e e r d , dan worden ze op gelijke toonhoogte gesproken; is het eerste lid daarentegen aan het tweede g e s u b o r d i n e e r d , dan wordt de adverbiale aanzet op een andere toonhoogte gezegd dan de adjektivische afloop. Hierop werd reeds door Overdiep gewezen (Stil. gramm. 212 v.), al had hij het duidelijker kunnen doen (vgl. Schönfeld, Hist. gramm.[4] 174). Wordt een gekoördineerde verbinding g e s u b s t a n t i v e e r d , dan verandert wel de toonhoogte van de koppeling naar gelang van de syntaktische omstandigheden, maar de toon van beide elementen blijft toch onderling even hoog: ‘nadruk leggen op *het pneumatisch-charismatische* 138, de merkwaardige verbinding van *het pneumatisch-charimatische en het OTisch--historische* 139 (= Oudtestamentisch-); *Grieksch-Katholieken*, Anglicanen, Episcopale Methodisten 154’. Zo is het ook op zijn manier, wanneer een gekoördineerde verbinding a d v e r b i a a l wordt gebruikt: *Litterair-kritisch* komen wij... tot de conclusie 23, bij de *presbyteriaal-synodaal* georganiseerden 266. - Is het eerste lid van de verbinding echter gesubordineerd aan het volgende, dan blijft er bij de komponenten onderling het verschil van toonhoogte, zowel bij substantivering van het geheel: ‘het *logisch*- -tegenstrijdige...samen te houden’ (228), als hij

adverbializering: ‘(maar hieruit) kan alleen dan *rechtstreeks*-episcopaal worden geargumenteerd,

wanneer... 125, (dit moet) niet *strikt*-dogmatisch worden verstaan 173, (dat dit) geenszins *genuin*-calvinistisch mag heeten 171'. Jammer genoeg kan ik al schrijvende die toonverschillen in soorten niet laten horen; gelukkig kunnen lezers die in staat zijn waar te nemen, dit hardop lezende bij zichzelf kontroleren.

Al de sub I en II gegeven verbindingen van twee adjektieven zijn feitelijk k o p u l a t i e v e samenstellingen (vgl. De Vooys, Ned. Spr. 168 v.), met semantisch wisselende verhoudingen. Maar daaruit volgt allerminst, dat men alle willekeurige adjektieven zou kunnen samenkoppelen. Verander maar eens bij wijze van proef 'die lange blonde jongen' in 'die lang- -blonde jongen'! De komponenten van een kopulatief moeten min of meer op hetzelfde vlak liggen, en zullen elkaar nu eens aanvullen of uitbreiden, dan weer beperken. Toen L.C. Michels dan ook in de N.T. XLV 27 een kleine bijdrage wilde leveren tot de Buigingsverschijnselen in het Nederlands, door het normaal-gangbare '*de katholiek-wetenschappelijke (vereniging)*' te 'verbeteren' in '(de) katholieke wetenschappelijke vereniging', was dat een bijdrage sui generis.

Toch kunnen we er twee dingen met zekerheid uit leren: vooreerst dat Michels als ieder ander de verbinding '(de) katholiek-wetenschappelijke' terecht opvatte als een verbinding van twee adjektieven; en vervolgens dat dit normale taalverschijnsel in talloze parallelle gevallen blijkbaar aan zijn kritische aandacht was ontsnapt. Want 'de katholiek-wetenschappelijke' is allerminst een koppeling, die enkel 'in het gewone gesprek gemakshalve' wordt gebezigd - wat overigens goed Nederlands nog niet tot kwaad Nederlands maakt. Het is alleen maar een verschijnsel, waar schoolgrammatika's geen drukte over plegen te maken. Het is trouwens een verschijnsel dat ook in het Duits voorkomt, wat per se geen reden kan zijn om het in het Nederlands te veroordelen. Ik geef enige voorbeelden uit hetzelfde boek van Bronkhorst, dat ons de nederlandse leverde:

die englisch-amerikanischen Presbyterianer 259, gegen juristisch-bürokratische Verwaltungsweise 254, das monarchisch-aristokratische Missverständnis 209, der organisch-pneumatische Wesenszug der calvinischen Verfassung 203, die erste Depotenzierung des Pneumatisch-Messianischen 70 (substantivering), Neigung zu einer presbyterial-synodalen Verfassung 269, die Freunde einer presbyterial-synodalen Lösung 269, das prophetisch-apostolische Wort 170, die prophetisch-apostolische Schrift 224, die römisch-katholische Dogmatik 211, urchristlich-charismatische und naturrechtlich-demokratische Prinzipien 245.

Het is alleszins begrijpelijk dat zulke kopulatieve samenvoegingen vooral uit uitheemse elementen bestaan. Dat zit 'm echter niet in de aard van deze samenkoppeling, maar in de aard van het (geleerde) geschrift waarin ze voorkomen. Toch bleek boven reeds, vooral uit II, dat inheemse komponenten er allerminst taboe in zijn. Laat me daar nog enige gevallen aan toevoegen uit Em. Janssen S.J., Zoo dichte en zoo doe 'k (Brugge 1939). Ik kies dit werkje van een Zuidnederlander, omdat het zeker niet doet denken aan een gewoon gesprek, waarin gemakshalve maar zo'n beetje met de taal wordt omgesprongen. Ik beperk me in mijn voorbeelden, en kursiveer wat men adverbiaal zal moeten verstaan, en spatieer wat men eventueel zo zou kunnen opvatten. Er is wel meer in het Nederlands, waar geen scherpe grenslijn tussen bijv. nw. en bijwoord kan getrokken worden. Mocht een lezer met veel grammatische aanleg en liefde nog wat meer

willen kursiveren of spatiëren, dan zal ik hem daarin niet dwarsbomen; aan een boom zo vol geladen...:

het *algemeen*-menschelijke beeld teekenen van Gezelle's persoonlijkheid 10, zijn schuwe, zwijgzame, *angstvallig*-vrome moeder 116, de christelijk-protestantsche opvoeding 244, met Christen-Vlaamsche idealen 40 [‘christen’ is in Zuidned. een gewoon adj. N.W. III 2022 v.; ‘een christen briefdrager’ (Boutsen, De blauwe vallei 157), ‘Een van beide (vrouwen) was doof, de christene’ (157), ‘eerbied voor christene prenten en kruisbeelden’ (186), ‘de christene beschaving’ (305), ‘de christene wereld’ (305), ‘een land met christene zedeleer zonder christendom’ (315)], naar Christen-Vlaamsche traditioneele schoonheid 41, in Christen-Vlaamsche toon 24 bis, de levende Christen-Vlaamsche traditie 277, den dartel-bevalligen toon 200, het minst d i c h t e r l i j k -vruchtbare (jaar) 75, de meest fijnzinnig-realistische (tafereelen) 72, zijn folkloristisch-taalkundigen arbeid 84, de natuurlijke en toch gracieus-voorname uiting 210, de allitereerende woorden . . . suggereeren den klagend-hoogen, eentonigen en toch *harmonisch*-verscheiden zang... 13, de krachtig-blije verheerlijking van aardsche pracht 98, krachtig-blije bewondering 98, de levendig-natuurlijke oversprongen 95 (= enjambementen), de meest natuurlijk-spontane mysticus 222, in den *rhetorisch*-ondervragenden vorm 140, het streven, naar een romantisch-middeleeuwsche, een neo-gothische, een n i e u w -christelijke Renaissance 70, de symbolisch-beschrijvende woorden 178, Lag dat aan zijn technisch-zinnelijken aanleg (met mystisch-cosmischen inslag nochtans)? 151, haar bijna weemoedig-ironische uiting 125, dit zacht-elegische, bijna blij-gracieuze vers 208, de zacht-krachtige verheffing 173, in een romantisch-individualistische periode 262. - Substantiveringen met al of niet bijwoordelijk eerste lid zijn nog: Met dat behoeftig-tevredene en grootmoedig-aanvaardende was hij het leven ingegaan 123, het idealiseerend-beschrijvende van... en het suggestief-opschietende van... 158, het romantisch-overdrevene van de uitdrukking 236, in de sfeer van het vrome voornaam-burgerlijke 200. Al is de komparatief geen fleksie, het kan toch een sprekend slot leveren: ‘omdat het zooveel *menschelijk-heldhaftiger* is, het gedicht van Hadewych!’ (233). In Deel III van Buigingsverschijnselen in het Nederlands n. 235-245 is deze kwestie met ander materiaal in ruimer verband behandeld.

Utrecht 8 I '52.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Nog eens: ‘Robinetta.’

In een artikel in de 6e aflevering van de vorige jaargang N. Tg. vraagt Dr. G. Kazemier zich af, of Frederik van Eeden voor de meisjes-figuur Robinetta uit ‘De Kleine Johannes’ een voorbeeld gevonden heeft in het gelijknamige schilderij van de Engelse schilder Reynolds, voorstellend een meisje met een roodborstje op haar schouder.

Dr. Kazemier zegt: ‘Het is *denkbaar*, dat dit schilderij Van Eeden naam en voorstelling van Robinetta aan de hand heeft gedaan.’

Enkele jaren geleden verscheen in beperkte oplage een bundel lessen van Frederik van Eeden, door hem destijds als schriftelijke cursus gegeven over ‘Literatuur en Leeven’ voor het ‘Algemeen Cultureel Instituut’ te Amsterdam.

In les 7 van deze ‘cursus’ (waarin overigens de velerlei grieven, die de Heer van Eeden had tegen zijn mederedacteuren van ‘De Nieuwe Gids’ een grote plaats innemen) bespreekt de schrijver, de figuren uit ‘De Kleine Johannes’ en zegt o.a. ook: ‘Robinetta en het roodborstje, *figuuren ontleend aan een schilderij van den Engelschen schilder Reynolds* (curs. van mij. L.G.O.-M.), hebben geen symboolische beteekenis’.

Over het ontstaan van de figuur Robinetta is dus geen twijfel mogelijk.

L.G. Oosten - Marwitz.

Vondels Aendachtige Betrachtinge.

In 1950 kocht het Vondelmuseum van het Internationaal Antiquariaat Menno Hertzberger te Amsterdam een boekje van 72 bladzijden in octavoformaat, dat tevoren nergens was gesignaleerd. Het draagt de wijdlopige titel:

'VERGADERINGE // VAN // Eenige Godtsalige soo stichtelijcke als ver- / makelijcke Verhaeltjes of leerlijcke / HISTORITJES. // Als eerstelijcken / Van een Kramer-Korff, met seve besloote- / ne Ladekens. Eenen Oudt-Vader die Haspelen // te koop droeg, met Seven Beursekens. Eenen Spiegel der // Volkomenheyt. Ende een leerlijck discours van eene // seer ongemeene Suster. Als mede eene Geestelijcke // ende ware Af-beeldinghe van den Ouden end' Nieuwen // Mensche. Met drie schoone Geestelijcke Liedekens. // Waer noch achter by gevoeght is // Een Taefel discours van Dr. Eckarts. Een Schoon / Voorbeeldt van enen lijdtsamen Mensche. Oock / een Voorbeeldt 't gene ons Christus voorgedragen heeft. / Eenighe stichtelijcke Exempelen ende Leerstucken. / Met een schoone Leere aen eene Geestelijcke / Maeght geschreven. // Alle lief hebberen der waerheyt, tot leer en troost, op ver- / scheyde, soo oude als moderne Autheuren in 't Hoogduyt- / sche gestelt ende geschreven. En nu op een vergaert / end' overgeset ter liefde der gene die d' andere Tael niet en verstaen.

- Vignet -

t'Amsterdam, Gedruckt by de Weduw' van Joost Broersz. / Boeck-verkoopster, in de Pijlsteeg. 1657'.

Op blz. 44 van dit boekje begint het lange gedicht *Aendachtige Betrachtinge over het lijden / Christi. / Uyt den Hoogduytsche getranslateerd. / En wort gesongen / Op de Wijse van den 91 Psalm*.

De strofen zijn genummerd 1-36. Per bladzijde staan 31 regels afgedrukt met de vier strofennummers, doch strofe 31 begint ongenummerd boven aan blz. 52, die 32 regels telt. Het gedicht eindigt op blz. 53. Het draagt geen ondertekening. Er staat alleen EYNDE onder.

Het is een der *Oude Rymen* van Joost van den Vondel, door Gerard Brandt toegevoegd aan zijn uitgave van J.v. Vondels *Poëzy* van 1682. Een afdruk, tijdens Vondel's leven gemaakt, was van dit gedicht tot dusver niet bekend.

Naar de uitgave van Brandt is het opgenomen in alle latere Vondeledities. Het tweede deel der W.B.-uitgave behelst de tekst op blz. 55-69.

Niet uit het boekje van 1657, maar uit de editie van Brandt, weten wij, dat de oorspronkelijke tekst uit het Duits vertaald werd door M.L.B. 'En ter loops gerijmt door J.V.V.'.

De ontdekking van de oudere afdruk, die tijdens Vondel's leven verscheen, dwingt tot een aantal conclusies.

Om te beginnen: het is niet waarschijnlijk, dat Vondel zelf in 1657 de tekst heeft afgestaan aan de samensteller dezer *Vergaderinge*. Het gedicht is in diens bundeltjes opgenomen in een spelling, die Vondel in 1657 allang niet meer schreef. Vermoedelijk had de onbekende verzamelaar een druk uit ongeveer 1620 ter beschikking, die tot heden niet is weergevonden, doch die ook door Gerard Brandt gebruikt is. Brandt heeft in zijn editie de oorspronkelijke spelling gewijzigd; de uitgever van de *Vergaderinge* heeft dit niet (of niet in dezelfde mate) gedaan. De Latijnse genitief

in de oorspronkelijke titel is door Brandt vernederlandst. Het is dus ook niet onwaarschijnlijk, dat de mededeling over de vertaler, M.L.B., een toevoeging van

Gerard Brandt is. In dat geval wordt de veronderstelling van J.H.W. Unger, dat Michiel le Blon deze vertaler zou zijn, door de afkorting van diens naam bij Brandt enigermate versterkt. Het is echter ook denkbaar, dat de samensteller der *Vergaderinge* omwille der handhaving van de anonymiteit een mededeling wegliet, die hij vond op de oude afdruk. Is de naam van de vertaler-uit-het-Duits voor het eerst met deze initialen aangeduid door Gerard Brandt, die in dat geval afging op iets, dat hij van Vondel zelf of toch uit Vondel's vriendenkring wist, dan ligt het voor de hand, dat hij de afkorting gebruikte met de gedachte, een naam aan te duiden, waarvoor (toen nog levende) ingewijden oog zouden hebben. Nam hij de initialen over, dan kunnen ze ook voor hem raadselachtig zijn geweest. Het ontbreken van alle auteursnaam bij de afdruk uit 1657 versterkt de indruk, dat Brandt, die de titel moderniseerde, ook de mededeling over de herkomst eraan toevoegde.

Helaas blijft die mededeling geheimzinnig. Wijlen Prof. B.H. Molkenboer O.P. was er sterk door geïntrigueerd. Hij deelde op blz. 597 van zijn nagelaten werk *De Jonge Vondel* mee, dat er ‘vele liederbundels uit de XVIde en XVIIde eeuw zijn doorzocht’ om de oorspronkelijke Duitse tekst te vinden. Hiertoe is indertijd de hulp ingeroepen van de dichter Rudolf Alexander Schröder, een uitstekend kenner van het Duitse kerklied, maar ook zijn zoeken bleef zonder resultaat. Duidelijk is echter uit de aantekening boven de afdruk van Brandt te besluiten, dat M.L.B. een proza-vertaling vervaardigde, die daarna door Vondel op rijm werd gesteld. Ik acht het voor het minst mogelijk, om niet te zeggen: waarschijnlijk, dat M.L.B. geen Duits gedicht, maar een Duits prozastuk, een preek, of een meditatie, vertaalde, die dan inderdaad gezocht moet worden in de door Molkenboer aangewezen sfeer van Tauler, Seuse of hun navolgers. Door uitsluitend de ‘liederenschat’ te onderzoeken, komt men in dat geval vanzelf tot geen goed gevolg.

De *Vergaderinge* bevestigt Molkenboer's veronderstelling, dat de oorspronkelijke tekst afkomstig is uit de sfeer van de Duitse mystiek. De vinder van de oertekst zal zeker een grote dienst bewijzen aan ieder, die het gedicht van Vondel wil verklaren.

De tekst van 1657 helpt in dit opzicht al iets, omdat hij aantoont, dat de afdruk van Brandt op enkele plaatsen corrupt is.

Hoe interessant de spellingsvarianten op zichzelf mogen zijn, ik laat ze hier kortheidshalve buiten beschouwing, in zoverre ze niet strekken tot beter begrip van de tekst. Om hun aard en talrijkheid te tonen kan ik volstaan door de eerste strofe af te drukken volgens de beide lezingen:

1657

Waeckt op, mijn ziel, wat slaept ghij, hoe?
U Bruigom is voor handen.
Koopt oly: schikt u lampen toe,
Zoo blijft Ghij niet in schanden;
Wanneer hy in zijn Kamerkijn
Te midnacht in sal streven,
Sult ghy een dwaese Maeget zijn,
En in het duyster sneven.

1682

Waek op, mijn ziel, wat slaept gy, hoe?

Uw Bruigom is voorhanden.
Koop oli: schik uw lampen toe,
Zoo blijft gy niet in schanden;
Wanneer hy in zijn kamerkijn
Te midnacht in zal streven,
Zult gy een dwaze maeget zijn,
En in het duister sneven.

Behalve zulke spellingsvarianten, die vers na vers te noteren zijn, vindt men bij vergelijking der beide teksten echter ook afwijkingen, waardoor de *Vergaderinge* verduidelijkt, wat in de editie van Brandt niet altijd direct

verstaanbaar is. Bovendien krijgt men een indruk van de vrijmoedigheid, waarmee Brandt de tekst in overeenstemming bracht met zijn stijlgevoel.

In vers 15 stond heel iets anders dan er bij Brandt wordt gelezen. Er stond: 'En u ten inganck *niet bereyt*'. Brandt maakte daarvan: 'En u ten ingangk *houdt gereed*'. Hij nam de negatie weg, waarmee vers 15 afhankelijk bleef van het voegwoord *indien* uit vs 13. Zijn wijziging werd echter verantwoord door het rijmwoord *kleet*, in 1657 gespeld als *kleyt*.

In vs 21 leest Brandt *wel* voor *snel* in 1657; in vs 23 leest hij *daelt* voor *vaert*. Het gaat hier over de Bruigom (Christus), die volgens de oorspronkelijke lezing zijn *Rijck en leven snel* (dus: zonder bedenken) in de steek liet om de liefde zijner bruid (de ziel) te verwerven en die voor de ziel 'in de hel' voer. Dat Brandt geen (neerwaartse) helievaart naar analogie ener (opwaartse) hemelvaart meer waarnam, deed hem het werkwoord *dalen* eigenmachtig in de plaats van *varen* stellen, een stijl-correctie, waarvoor de vertaling van het Symbolon verantwoordelijk kan zijn, temeer, daar Vondel in *Het Geloofs-Teken der Apostelen*, vs 21, ook schreef: 'ter helle daelde' (W.B., dl. V, blz. 703). De bevestiging *wel* vond Brandt gepaster dan het bijwoord *snel*, omdat de grote liefde van de Bruidegom in de tekst wordt vergeleken met de betrekkelijke onverschilligheid der bruid, terwijl hij wellicht in *snel* iets oneerbiedig-komieks hoorde, als het werd toegepast op menswording en kruisdood van Christus.

In de *Vergaderinge* staat een punt aan het einde van vs 29. Terecht liet Brandt die weg.

Hij maakte echter de verklaarder H.W.E. Moller het werk moeilijk door in vs 43 te doen drukken: *Uw ontrouw en zijn liefdbetracht*. Moller verklaart dit laatste woord als een substantief met de betekenis: het betrachten van zijn liefdeplicht. De tekst van 1657 maakt evident, dat deze gewrongen opvatting onjuist moet zijn. Immers daar staat: 'U ontrouw en zijn liefd' betracht'. *Betracht* is een imperatief.

Om welluidendheidsredenen zal Gerard Brandt '*s Kruyces stam* in vs 55 vervangen hebben door '*s kruishouts stam*, waarachter hij echter weer terecht de punt wegliet.

Zeker maakte hij de tekst banaler door in vs 88 te schrijven: 'Wanneer hij gaet aen 't lijden', terwijl er stond: *het gaet*, met de betekenis: wanneer het op lijden aankomt.

In vs 131 heeft W.B. een lezing, die zomin in 1657 als in 1682 voorkwam, doch die Moller zonder verantwoording, naar het voorbeeld van J. van Vloten, aanbracht. Er staat *woenden* voor *wonden*. Moller heeft hier '*woedende* soldaten' ingevoerd en dienovereenkomstig *misbruik* verklaard als: 'onbeschaamdheid'. In overeenstemming hiermee veranderde hij, zoals Van Lennep reeds deed, *Herodes rock* uit 1657, dat bij Brandt *Herodes rok* werd, in *Herodes rot*, verklaard als: 'bende', hetgeen inderdaad rijmt op *spot* van vs 135 en een zinsbouw oplevert, die bij de door Brandt overgenomen interpunctie zeker niet onaannemelijk is. Men zou hier het originele Duits of de prozavertaling van M.L.B. bij de hand moeten hebben, om precies te weten, wat de dichter bedoelde.

Om te moderniseren las Brandt in vs 182 *hem* voor *bey* en in vs 197 *roos toch* voor *roose*. Hij maakte in vs 207 *een aesken schults* van *geen aesken schults*, omdat hij hierin een absolute negatie waarnam, terwijl er een relatieve bedoeld was, n.l. werkelijke schuld, maar die nog geen aasje (greintje) zou wegen.

In vs 211 spreekt de editie-Brandt van *lief en leet*, terwijl er in 1657 *liefd' en leet* stond, wat niet geheel hetzelfde is. In vs 219 leest Brandt de werkwoordvorm *laet* als een imperatief, maar het was in de tekst van 1657 een indicatief, zodat hij *Hy laet* veranderde in *En laet*. In vs 225 leest Brandt *handen voeten*, waartussen geen leesteken stond, als *hand en voeten*.

Hij maakt *eens* van *eerst* in vs 237 en *uw* van *dijn* in vs 239.

Van meer ingrijpend belang is de wijziging in vs 253. Daar las de *Vergaderinge* van 1657 *hoe dol een dwaes.... ghy*. Brandt vond logischer, of tenminste syntactisch juister: *hoe dol en dwaes.... gy*.

Dijn herte in vs 272 werd bij Brandt *uw harte; Och, lieve ziel* in het volgende vers werd *O lieve ziel* en *den Wolf* in vs 285 werd *de wolf*.

Uit deze lijst ziet men, dat Gerard Brandt zich nu en dan waagde aan een transcriptie, die feitelijk een commentaar was.

Nog in een ander opzicht licht de tekst uit 1657 ons voor.

In vs 53, dat Jacob van Lennep zo lelijk met vs 54 gecombineerd vond, staat bij Brandt een drukfout: *zoo lang*. Van Vloten heeft daarvan gemaakt: *zoo hing*. Er staat in de tekst van 1657 *soo hanght*. Wat voor Van Vloten een historisch feit was, zag Vondel als een onvergankelijk heilsfeit. Vandaar bij hem het praesens.

Gelukkiger corrigeerde Van Vloten *hy* in vs 80 tot *gy*, de tekst van 1657 heeft hier: *ghy*.

Moller had het bij het juiste eind, toen hij *aendacht* in vs 107 liet staan, gelijk hij verantwoordt op blz. 830 van W.B. dl. II, want de lezing van 1657 komt daarmee overeen. Van Vloten en Thijm beschouwden *verbluft* als een verleden deelwoord. Het is een indicatief praesens met de betekenis: ‘overbluft’.

Niet alle moeilijkheden van de duistere tekst zijn door de vergelijking der twee lezingen op te lossen. Hiervoor zou het Duitse origineel erbij gevonden moeten worden. Nu we echter weten, dat dit niet zeker onder de Duitse liederteksten moet worden gezocht, maar waarschijnlijker onder het proza der mystieke Duitse school, is de kans open, dat het eerlang voor de dag komt. In ieder geval bood de tekst van 1657 reeds oplossing aan enkele moeilijkheden en kan hij dienstig zijn om de werkwijze van Brandt met Vondel's oude rijmen begrijpelijk te maken.

W. ASSELBERGS.

Verwey's gedicht ‘De Engel’.

Alle verklaarders van Verwey's gedichten beschouwen de twaalf sonnetten, die de groep *Godenschemering* vormen aan het einde van de bundel *Het Blank Heelal* als een beslissende belijdenis van de dichter over zijn persoonlijke verhouding tot de laatste oorzaak van zijn dichterschap. Zij verschillen echter van opvatting met elkander, als het op de verklaring van de groepstitel aankomt. S. Vestdijk verstaat, blijkens blz. 183 van *Albert Verwey en de Idee*, het woord ‘schemering’ als: vervaging, verdwijning. I.P. de Vooys daarentegen schrijft op blz. 60 van zijn bundel *In het Midden van Verwey's Dichterschap*: ‘Schemering beduidt hier niet ondergang, maar opdoeming’. Prof. Th. Weevers acht de naam aan de cyclus gegeven, omdat

de polaire tegenstellingen, tevoren belichaamd in beelden uit natuur en mensheid, hier verschijnen ‘in het schemerlicht van de voortijd als “goden”, als figuren, die òf aan de bestaande mythen ontleend, òf weliswaar nieuw, maar eveneens mythisch van aard zijn’ (*Ts. v. Ned. Taal- en Letterkunde* LXIX, 220-221).

Deze onzekerheid over de betekenis van de titel werkt door in het commentaar. Doch dit wordt bovendien bemoeilijkt doordat het gedicht *De Engel* voor de verklaarders raadselachtig blijft. Vestdijk brengt terecht dit sonnet in verbinding met de twee vorige, *Noach's Duif* en *De Adelaar en Prometheus*. Hij zegt dan: ‘De moreele groei van de vliegende personages in deze drie gedichten springt in het oog: de vogel die meezondigt, de vogel die zondaars straft, - de engel die de zonde overbodig wil maken’. Overigens vindt hij *De Engel* als gedicht buitengewoon zwak. Weevers, die hem hierin volgt, kan de strekking van het sonnet niet thuisbrengen, I.P. de Vooys begrijpt als Vestdijk, dat de engel, een gezondene door hoger macht, met de duif van Noach en de adelaar van Prometheus een trits van beelden vormt, doch zijn moeilijkheid is, dat men bij Verwey alle nadere aanduiding der zending van deze engel mist. In de drie sonnetten worden de ‘vliegende personages’ sprekend opgevoerd. Als gezondenen delen zij iets mee over ‘de richting’.

Een beeld uit het Oude Testament, een beeld uit de heidense mythologie, een beeld uit de christelijke ikonografie doen hier dus dienst om Verwey's begrip van ‘de richting’ te verhelderen.

De eerste twee beelden zijn algemeen bekend. Het derde moet Verwey gevonden hebben aan de binnenzijde van een kerkmuur. Over zijn bezoek aan de Mariakerk te München en aan de Sint Gereonskerk te Keulen verhaalt hij op blz. 44 van zijn geschrift *Mijn Verhouding tot Stefan George*. De dichterlijke weerslag van laatstgenoemd bezoek is het gedicht *Dombouw* in *De Kristaltwijg*. Het behoort tot een trits *Kerk van Kristus*, waarvan het derde beeld, *Michaël*, geinspireerd werd door het bezoek, dat Verwey in April 1902 te München aflegde bij Ludwig Derleth. De beschrijving van dit bezoek vindt men op blz. 37 en 38 van *Mijn Verhouding tot Stefan George*. Een herdenkingsartikel, geschreven, toen Ludwig Derleth op 13 Januari 1948 gestorven was te Ticino, nam Pieter van der Meer de Walcheren op in zijn bundel *Gods Uur* (Utrecht 1950). Met deze gegevens wordt het mogelijk, het gedicht *De Engel* thuis te brengen.

In de persoon van Derleth zag Verwey ‘de uit de oudste christelijke tijden omhooggedrongen strijdbare kracht van het christendom’. In het gedicht *De Engel* zweeft de Godsgezant over een wereld met kerken, forten, paleizen, torens, dus ook met klokgelui, kanongedreun, fanfaren, marktdrukte. Het ikonografische motief van de engel, die de evangelist Mattheus inspireert, is door Verwey waargenomen in een sociale omgeving. Het gedicht *Michaël* uit *De Kristaltwijg* kan helpen om het gedicht *De Engel* uit *Het Blank Heelal* te verduidelijken. Doch er is een andere engel bedoeld: de engel, die de schrijver van het evangelie voorlicht. Met *trots* (in vs 7) is geen ondeugd, doch gerechtvaardigde fierheid bedoeld.

W. ASSELBERGS.

Averechtse pantomime.

Het ik-verhaal als procédé in *Dionyzos* van Louis Couperus.

De stilistische kanten van het verhaal in de ik-vorm, waarover een studie in voorbereiding is, zijn nog lang niet alle zorgvuldig beschouwd. Het materiaal is ook bijna niet te overzien.

Als fragmentarische bijdrage mogen enige opmerkingen dienen over een merkwaardige toepassing van het ik-procédé in Couperus' roman Dionyzos. Couperus, die als stijlvirtuoos een verbazingwekkende afwisseling van verhaaltechnieken toepast[1)], heeft in de extatisch-idyllische stijl van dit romanverhaal, dat in het algemeen in de derde persoon verteld wordt, enige passages in de ik-vorm 'ingelast'. Ik wijs op de bladzijden 22-31, 148, 176-177, 188, 200, 237[2)], en heb nog een achttal plaatsen genoteerd waar het maar om enkele zinnen gaat.

Het biezondere is, dat de ik-persoon op de vermelde plaatsen vertelt wat er op dat moment gebeurt, wat hij doet, of wat een ander doet, terwijl die ander er bij is en het verhaalde evengoed waarneemt. Deze maakt op die manier soms een onmondige indruk, en het is alsof de spreker zich enkel tot hem richt met de bedoeling dat weer een ander, wiens aanwezigheid quasi genegeerd wordt, hem hoort. Zo op blz. 148, waar Dionyzos tot een Kentaur zegt, die volgens de context wel degelijk bespraakt is:

> In dit genot-oogenblik, o Eurytion, slinger ik mij op je breeden rug, en sla ik mijn arm om je reuzetors, zwellend van bundels spieren!

Het effect dat dit procédé sorteert, zou men als volgt kunnen beschrijven: De intensiteit van het verhaal wordt verhevigd en de aandacht van de lezer sterker geboeid. Niet enkel wordt hem gesuggereerd dat hij erbij is, dat hij de handeling voor zijn ogen ziet gebeuren[3)] (zoals de vertelling in het 'praesens historicum' immers zonder meer al beoogt), maar hij wordt er nog eens met de neus boven-op geduwd, alsof de schrijver zeggen wil: 'Kijk dan toch! Zie je het niet?' Dit past geheel in de wel wat nadrukkelijke stijl van het boek, en die aandacht wordt zelfs een enkele keer met zoveel woorden opgeëist:

> [...] zie, zoo; zie, zoo trappel ik het zilveren maanlicht neêr op het mos, of ware het ijlte van glas, die ik breek! Zie, zoo; zie, zoo! (43)

Dat over-het-hooft-van-een-ander-toegesproken-worden, terwijl de spreker zegt wat hij zelf doet, geeft de lezer soms de indruk dat hij toeschouwer is bij een merkwaardig soort voorstelling, zo ongeveer het omgekeerde van een pantomime: de speler poogt niet, handeling en woorden enkel met bewegingen uit te drukken, maar dringt beide

1) Vgl. Henri van Booven: Leven en werken van Louis Couperus. Velsen 1933, blz. 102.
2) Druk en jaartal van uitgave staan in mijn exemplaar, dat 346 blz. telt, niet aangegeven. Van Booven, a.w., vermeldt in zijn bibliographie twee drukken, van 1904 en 1911, beide met 346 pagina's. De uitgever is L.J. Veen, Amsterdam.
3) Vgl. wat Julius Petersen in Die Wissenschaft von der Dichtung. Bnd I Werk und Dichter (Berlin 1939) op blz. 154 zegt over 'die realistische Beglaubigung' die hij het voordeel noemt van het ik-procédé.

samen in wat hij zegt. Natuurlijk kan dit leiden tot overspanning. Men oordele (cursivering van mij):

> Weg, de geperste schillen, die flauw afvielen over mij heen! *Ik slinger de leêge rank! Ik wil op*: een andere tros! (26)

en:

> ... Ik ben bang... Ik wil weg... Ik wil vluchten! *Ik snik! Ik wring handen*! (237)

Hierbij mag men echter niet vergeten dat Couperus het procédé enkel toepast op hoogtepunten in zijn, toch al exclamatorische, verhaal,

Men is hier dus getuige van één der 'Uebergänge zum Dramatischen' die Petersen (a.w. 155) als mogelijkheid van het ik-verhaal signaleert. Couperus - meester immers in de gevarieerde herhaling - zorgt natuurlijk voor afwisseling. Enkele malen krijgt ook de anders stomme toehoorder zijn kansen. Hij herhaalt dan de woorden van de ik-persoon, varieert ze of vult ze aan. Het karakter van een opvoering blijft gehandhaafd, maar er komt een litanie-achtig koor-effect bij, dat ook uitstekend past in het exclamatorisch karakter van de stijl. Ik citeer van blz. 23 (beurtelings zijn Dionyzos en zijn vriend, de faun Ampelos, aan het woord):

- Faun, zie, mijn druiveboom heerlijkt uit in kronkelende ranken en van nooit nog gezien ooft zwellen er kleine besjes aan...
- De besjes zwellen...
- Zij zwellen... Voller worden de trossen...
- Zacht rozig bleek eerst, purperen de trossen, en hangen nu zwaar...
- De ranken rekken verder over den rotswand....
- En krinkelend als met klauwtjes teêr, hechten zij zich vast aan het steen...
- En kronkelen haar rankjes om iedere punt, die uitsteekt...

Zo zijn er nog andere variaties. De uiterste mogelijkheid wordt m.i. wel bereikt als de ik-persoon op vragende wijs zegt wat hij doet, a.h.w. in zalige roes niet wetend wat hem overkomt:

> Wat zijn dit voor krullende ranken en zwellende trossen! *Pluk ik er een, Dionyzos*? Druk ik dien zóó aan mijn lippen? Drink ik dit edele sap zoo?
>
> enz. (188)

Het spreekt vanzelf dat Couperus, ook in - bij mijn weten - het enige boek waar hij dit stijlmiddel toepast[1)], zich er niet met handen en voeten aan gevangen geeft. Daarvan getuige een passage waarin hij - ook in de tegenwoordige tijd, en ook sprekend over wat hij doet - nu juist zijn toevlucht neemt tot de derde persoon. (Dionyzos spreekt):

> ... Hier woelt Dionyzos de aarde los, hier plant hij zijn heerlijken wijnstok! Tier omhoog, wingerd, welig! (72)

Hier wordt, als ik juist interpreteer, een objectiverend effect beoogd, iets onpersoonlijk-hiëratisch. Dat het objectiverende ook in de aangehaalde *ik*-passages soms niet ontbreekt, lijkt mij voort te komen uit het spreken over het hoofd van de

1) Ook bij andere auteurs heb ik het aldus nog niet ontmoet.

hoorder heen. Dit is dan ‘objektivierende Vermittlung des Subjektiven [...] in der Ich-Erzählung’[2], echter op een heel andere wijze dan Petersen bedoelt, heel anders immers dan we gewoonlijk in het ik-verhaal ontmoeten.

K.A.P. REIJNDERS.

2) Petersen, a.w. 151, die even verder op deze blz. preciseert: ‘Bei dieser objektiven, mehr dem Drama entsprechenden Erzählungsart tritt der Dichter völlig hinter seinem Helden, der zugleich als Erzähler eingeführt ist, zurück.’ Vgl. ook F. Baur: Gesch. van de letterk. der Nederlanden I blz. XLVIII.

Cornelis Bontekoe, geen purist.

Tot de psychologische oorzaken die in aanmerking komen om het gebruik van vreemde woorden te helpen verklaren, rekent men van ouds de lust om blijk te geven van ontwikkeling en belezenheid, de behoefte om zich in zijn omgeving te doen opvallen. Matiging in dit opzicht vraagt van menigeen een zekere tucht, om niet te zeggen ascese, want het vreemde woord, ruimschoots toegepast, trekt aandacht, maar soberheid, hoezeer daarvoor een niet geringe geestelijke inspanning wordt gevorderd, heeft bij de lezer een tegengestelde uitwerking: zij ontgaat hem meestendeels, omdat haar beoefening een niet-aanwezigheid ten gevolge heeft. Hij zou bepaald er zich rekenschap van moeten geven, hoe gemakkelijk voor iemand die in vele talen belezen is, het vreemde woord zich aanbiedt. Misschien toch dat hij onwillekeurig een weldadige inwerking ondergaat, haar grond vindend in het gelijkaardige en evenmatige van een stijl die gevoed wordt uit de mogelijkheden van de moedertaal. De kans bestaat, hiertegenover, dat zodanige stijltucht aan de dreiging van opzettelijkheid niet ontkomt, dat haar streven tegenwerkende krachten oproept in degenen bij wie vreemde taalbestanddelen van velerlei herkomst voor in de mond en aan het puntje van de pen liggen.

Er is een tijd geweest toen inderdaad door sommigen niet het vreemde, maar het eigene als opvallend en aanstellerig werd gevoeld, het eigene namelijk wanneer het zich kenbaar maakte als het opgezochte en dus gezochte. Het moet niet verwonderen dat juist het purisme deze vorm van tegenstand heeft uitgelokt. In zijn *Aenleidinge* wijst Vondel, hoezeer het beginsel van dit streven toegedaan, ook deze zijde van de zaak aan, waar hij vermaant niet ‘te naeu gezet en nieuwelijck Duitsch te spreken, maar zulcks dat de tong haer eigenschap niet en verlieze, waer van de hervormers onzer spraecke niet geheel vry zijn’.

Toch overweegt in de taalgeschiedenis verre, - en ook dit laat zich verstaan, - het gewag van geschriften en schrijvers die zuivering van bastaardij tot doelwit hadden. Uitlatingen van tegenovergestelde aard behoren tot de uitzonderingen. Het is om die reden dat het zijn nut heeft opmerkzaam te maken op de mening, met de hem eigen klem en aandrang kenbaar gemaakt door de vervaardiger van het *Tractaat van het Excellenste Kruyd Thee*, Cornelis Bontekoe.[1)]

Om Bontekoe's praktijk ten aanzien van het vreemde woord te leren kennen, behoeft men niet ver in zijn boek te lezen. Ik geef hieronder een lijst, getrokken uit de twintig klein-formaatbladzijden van de *Waarschouwinge* die aan de verhandeling voorafgaat[2)] en merk hierbij op, dat de schrijver een onderscheid maakt tussen *medicijn*

1) Ik gebruikte de 2e druk, 's-Gravenhage 1679; de eerste verscheen in 1678, de derde in 1685. Over Bontekoe raadplege men Baumann in *N. Ned. Biogr. Wdb.*, diens *Uit drie eeuwen Nederlandse geneeskunde* (Amsterdam, z.j.; aldaar bij p. 112 een portret), en *Cornelis Bontekoe, de Thee-doctor* (1949).

2) affaires, ageren, anatomie, animeren, apotheker, apparentie approbatie, arrogant, atheïst, attentie, autheur, barbarisch, caracter, chemie, chimist, chirurgie, chirurgijn, cederen (ww.), compassie, conduite, conscientie, conservatie, consideratie, consultatie, continueren, converseren, copiëren, cours, crimen, curieusheyt declareren, deduceren, defectueus, dependeren, digniteyt, disabuseren, discours, dispenseren, doctor, edict, effect, elogie, eloquent(-ie), employ, estime, exactitude, experientie, export, extenderen, faut, forme, finesse, glorie, hasart, humeur, ignorant (znw.), important, influentie, informeren, injurie, instructie, interest, liberaal, liberteyt, libertijn, limite, maxime, medicament, medicijn, meditatie, methode, methodicus, minister, miserie, mode, morale, natie, negotie, occupatie, obligeren,

en *medicijne*: het eerste bezigt hij in dubbele toepassing, ‘geneesheer’ en ‘geneesmiddel’, resp. met mann. en vr. genus, het tweede betekent de ‘geneeskunst’. Een slaande omkeer van bastaardij bevat de een en andermaal voorkomende benaming

opiniater, opinie, opposeren, orateur, ordonneren, panacea, particulier, in passant, passeren, passeren (doorgaan voor), passie, patient, penetreren, pericul, perikel, phantasie, pharizaïs(e), pharmacie, plaisir, pompe, praesumptueus, prefatie, prejudicie, prepareren, pretenderen principaal (bnw.), principi, proberen, professie, profijt, publiceren, publik, reflectie, refuteren, reguleren, remedieren, reputatie, ressort, ruineren, satisfactie, sentiment, soulaas, speciaal, succes, suite, superfluuw, superstitie, supprimeren, temerair, thresoir, tytel, tractaat, triumpheren, troublen, universel, utiel, vaniteyt.

Schoolse Philosophie, als men ze vergelijkt met het hedendaagse ‘Scholastieke Wijsbegeerte’.

Nu was Bontekoe zich zeer wel bewust van de bedenkingen die men tegen zijn stijl van schrijven zou kunnen aanvoeren, en gelijk hij bij voortduring tegenstanders en verwerpelijke meningen voor zijn geestesoog ziet die hij wenst te bestrijden, zo is hij ook hier er op uit, de kritiek te ontwapenen door een duidelijke verklaring van zijn afwijkend standpunt.

Alleerst spreekt hij over zijn stijl in het algemeen. Deze is ‘niet gesocht, en soo simpel als se my gewoon is, en meer uit de Pen gevallen, als bedacht; om dat ik gewoon ben meer attentie op de saak, en op de waarheyt te hebben van 't geen ik segge, als op de nettigheyt van woorden, en eloquentie van stijl: te meer om dat ik meen eloquent genoeg te zijn, als ik my doe verstaan, om dat het eenig oogmerk van spreken, en schrijven is verstaan te worden. De vaniteyt heeft de pompe van woorden uytgevonden, en de dolle begeerte om meer admiratie als verstant te geven aan sijn toehoorders is oorsaak van die *ydele eloquentie* van de *groote Orateurs*’.

En dan komt hij op het onderwerp van de Uytheemsche woorden, en het moet hem van het hart, ‘dat vele van die Persoonen, die 't Duyts soo net gestudeert hadden, soo arm waren in kennisse van saken als rijk in die van woorden’, een ‘reflexie’ kennelijk behorende tot een gedachtegang waarin de stoffe van taalstudie niet gerekend wordt tot de ‘saken’ waarvan iemand ‘kennisse’ zou kunnen begeren. Bontekoe is het te doen om het belang van zijn onderwerp, en dit overheerst bij hem zo zeer, dat hij zich met nettigheyt van woorden niet biezonder kan inlaten. Ook is het hem wel bekend dat het oneigene dikwijls een verrijking betekent in zoverre het iemand aan middelen helpt om zijn gedachten uit te drukken op een nauwkeuriger en meer geschakeerde wijze. Daar komt bij dat voor een man van studie, wiens geestelijk jachtterrein niet door de grenzen van vaderland en moedertaal omschreven wordt, het uitheemse een meer vertrouwde klank of kleur kan hebben dan het eigene, vooral wanneer men bedenkt, dat dikwijls dit laatste aanvankelijk niet bestaat, en pas onder de druk, vaak naar het voorbeeld, van het eerste wordt geschapen. Als volgt vertolkt Bontekoe zijn zienswijze en zijn ervaring: ‘De Uytheemse woorden syn my door de gewoonte van te converseren met doode, en levende van andere Natien, gemener als de Inlandse, en ik heb my dikwijls verlegen gevonden, om woorden te bedenken in onse Taal, die soo veel kragts hebben als de vreemde; wyders sal ik my wel passeren, sonder die ydele glorie van goed

Duyts gesproken te hebben’. En hier beroept hij zich op de boven aangehaalde ondervinding omtrent Persoonen die 't Duyts soo net gestudeert hadden. Dat het mannen als Simon Stevin, Spiegel, Hooft, Vondel allerminst aan kennisse van saken ontbrak, zou als eerlijk tegenwicht in de balans van dit korzelig betoog niet misplaatst zijn geweest.

Deze trant prikkelde tot tegenspraak, gelijk wel te begrijpen is. De weerslag daarvan vinden wij in de *Apologie van den Auteur tegens sijne Lasteraars*, waarmee het boek besluit. ‘In de stijl van schrijven, behalven d'onduytsche Woorden, soo accuseert men my van ik weet niet wat voor passie en scherpheyt’, zo lezen wij daar (p. 326). De onduytsche woorden laat hij hier verder rusten om zich enkel tegen het verwijt van scherpheyt te weer te stellen.

In het verband van Bontekoe's afwijzende houding tegenover het purisme moet nog een andere overtuiging vermeld worden, die de zijne was, en waarmee op het eerste gezicht zijn Tractaat in tegenspraak schijnt te zijn. Hij was er namelijk geen voorstander van, dat de landstaal gebruikt werd voor geleerde geneeskundige verhandelingen, of vertalingen daarvan uit het Latijn. ‘Daar sijn 'er die sich stooten, om dat ik in passant veroordeelt heb de oversettinge van Boeken in het Duyts’, zo heet het in de *Apologie*. Maar niemand kan de onmogelijkheid betwisten om een goed Medicijn, ja zelfs Chirurgijn of Apoteker te worden zonder kennis van het Latijn. Wie die niet bezitten, Bontekoe is bereid hen te overtuigen van onkunde in vele zaken die ze behoorden te weten, en die ze konden weten, verstonden zij slechts Latijn. ‘Daar valt dan niet op te seggen, dat ik sustineer, dat men niets behoorde over te setten: want met eenige dingen te translateren, soo bedriegt men veele persoonen, en men koestert haar luyheyt en nalatigheyt, om Latijn te leeren’. Eer men bedienden van chirurgijns en apothekers op een winkel nam, behoorden ze dat gedaan te hebben; of zelfs ze konden het alsnog doen in de uren die ze doorbrengen ‘met Violen en ander onnutte arbeyd’. Zo had hij ook in de *Waarschouwinge* enerzijds iemand die een door hem gedane geneeskundige vinding verborgen houdt, tot niet minder dan ‘een Goddeloose’ verklaard, maar anderzijds geklaagd, dat de mensen grote miserien geleden hebben en nog lijden, ‘om dat veele Persoonen de Tractaten van Medicyne in een Taal, en Boeken beschreven hebben, die yeder kan lesen’. In een tijd toen de geneeskunst nog niet een ‘particuliere Professie’ was, toen haar limiten zich nog niet zo ver uitstrekten en haar principaalste deel de chirurgie was, mag dat anders zijn geweest. Nu echter is het ‘een faut grooter, en gevaarlijker, als men denkt, *Tractaten* van *Medicijnen* of te schrijven, of over te setten in een ander Taal, als die van de *Latijnen*, die is, en blijven moet de gemeene Taal van alle Geleerden, om datse is het Thresoir van alle oude ende nieuwe geleertheyt’. Maar ‘in Duytsland, Vrankrijk, Engeland, Holland en elders’ is helaas deze kwade praktijk in zwang, die hij wel bij speciaal edict zou wensen verboden te zien. Immers wat komt er van die lekenlectuur? Niet anders dan waanwijze lieden, kwakzalvers, apothekers die ‘den Doctor agerende, veel eer *Moordenaars* worden’, en onvolmaakte chirurgijns, mensen kortom die ‘met het leven, en de gesontheyt speelen’.

Dit alles, het spreekt wel van zelf, raakt niet het Tractaat van de Thee, noch de hieraan toegevoegde van de Coffi en de Chocolate. Men kan er nauwelijks aan twijfelen, dat de pleitrede tegen de landstaal als voermiddel van geleerdheid in belangrijke mate ten doel heeft, op voorhand opkomende

bezwaren te ontzenuwen, als wilde de auteur zeggen: wat er tegen het prijsgeven van het Latijn valt aan te voeren, is mij maar al te wel bekend, maar in het onderhavige geval geldt het tegendeel. Immers er zijn verhandelingen ‘die men niet alleen mach, maar die men moet doen in een Taal, die alle menschen verstaan, om dat de dingen sijn die geene, die een yegelijk behoord te weten.’ Om te verzwijgen de ‘kragten van een Kruyd, 't welk soo veel menschen nut kan zijn’, daarvoor zou een Medicijn moeten ‘ledig wesen van alle Christelijke liefde’. En hier vinden wij dus de beweegreden die ook een overtuigd voorstander van het Latijn kon drijven tot het voeren van de nederlandse pen: ‘hogeschool-uitbreiding’, maar met mate en ten bate. Evenwel, de lijn door te trekken tot in de keuze van zijn woorden, was iets dat men dokter Bontekoe niet moest vragen. Op dit stuk was hem het eigene vreemder dan het ‘Uytheemsche’.

Jan. 1952.

L.C. MICHELS

Heengaan als hulpwerkwoord van aspect.

Naarding heeft in zijn artikel, N. Tg. 44, 342 vv., voor *heengaan* als omschrijving van een inchoatief aspect geen oudere bewijsplaatsen genoemd dan die welke *WNT* aanhaalt uit Wolff en Deken. Daarom kan het van nut zijn, opmerkzaam te maken op een tekst van Hooft, voorkomend in de eerste Rey van *Baeto*. Ik heb het oog op de versregels:

> Gaet heen, en vry uw wreecklust boet
> Met stoopen van vergooten bloedt.

Aansluitend bij de woordtheorie van Reichling, gelijk die door Stutterheim is toegepast in zijn boek over de metafoor en door Fruytier in zijn monografie, gewijd aan gri. *μνστ□□ιον*, kan men stellen, dat dit *heengaan* in de verbinding met een ander werkwoord, waarvan het een zeker aspect tot uitdrukking brengt, zijn identiteit bewaart, echter in niet meer dan ‘disjuncte’ gebruikswijze. Juist dit maakt verklaarbaar, dat men in de uitgaven geen commentaar heeft gegeven op de structuur van de aangehaalde regels. In het element, door *WNT* uitgedrukt met de woorden: ‘zonder dat aan een werkelijk zich in beweging stellen wordt gedacht’ moet men de mogelijkheid erkennen van een zekere schakering of accentuering, in deze zin dat er overgangen bestaan tussen autonome en formele gebruikswaarde. Men kan zich immers wel voorstellen, dat degenen tot wie de Rey zich, rhetorisch, richt, worden opgevorderd, er op uit te gaan en hun wreeklust op de aldaar omschreven wijze te boeten, een opvatting die nevenschikkende denkwijze impliceert, en steun te vinden schijnt in de komma na *Gaet heen*. Maar in feite is er niet een groep van personen, tot wie de Rey zich daadwerkelijk richt. Het vermaan wordt zeer in het algemeen uitgesproken, ethisch-wijsgerig, zo men wil. En dit mag een oorzaak zijn, waardoor de indruk ontstaat, dat ook hier reeds de eigen waarde van *heengaan* zeer op de achtergrond geraakt. Zo verdient het de voorkeur te vertalen: ‘Gaat nu vrij uw wreeklust boeten’.

De lezer herinnert zich, dat Naarding uitging van een regel uit Gezelles

Boerke Naas: ‘hij ging en kocht een zevenschot’. De gehele passage wenste hij weer te, geven als volgt: ‘Boer Naas was maar een boertje, doch (vóór zijn vertrek uit de stad) kocht de slimmerd een revolver, die hij voorzichtigheidshalve laadde’. In de tussen ( ) geplaatste woorden, en in *voorzichtigheidshalve* bedoelt hij het beraad op te vangen, dat aan de handeling voorafgaat. Wellicht kan een scherper weergave, onder behoud van *gaan*, getroffen worden met: ‘hij ging (eerst) een revolver kopen’. Het is nu wel interessant, hier te wijzen op de uitnemende latijnse vertaling, door dr. H. Vroom gepubliceerd in *Hermeneus* (XVIII, 1946, bl. 17-19)[1]. Wij merken namelijk op, dat de strofe aldaar luidt:

> Et Nassus, quamvis rusticus,
> mente non caruit,
> *emit sibi ‘pistolium’*,
> cui glandes indidit.

Met deze sobere derde regel heeft de vertaler stellig de bedoeling beter geraakt, dan wanneer hij ook nog het *heengaan* afzonderlijk had weergegeven. Zo levert dit Latijn een versterking voor de juistheid van Naardings zienswijze.

Nov. 1951.

L.C. MICHELS.

1) Ook te vinden in een feestbundeltje, waarin de tot dan toe verschenen Gezelliana van Vroom zijn bijeengebracht. Een, vermeerderde, herdruk in ruime oplage zou een goed middel zijn, om de bekendheid van de dichter buiten onze taalgrenzen te bevorderen.

Vondel en Vergilius

Niet met gewelt van schildtpadt, ram en bogen,
Maer met gebeên.

Deze verzen zullen onmiddellijk herkend worden als een fragment uit de tekst van Vondel's Opdraght van Peter en Pauwels aen Eusebia:

Nu leer met my zachtzinnigh oorelogen
En Rome zelf bestormen op zijn kracht;
Niet met gewelt van schildtpadt, ram en bogen,
Waer me het fel al 't aertrijck t' onderbracht;
Maer met gebeên, en tranen, en twee tongen,
En wonderheên, en afgepynight bloet.

De W.B. IV 221 tekent bij vs. 5 aan: ‘In de volgende vss. werkt V. zijn gedachten nader uit, maar ook schijnt hij hier op Tesselschade's vertaling van *La Gerusalemme Liberata* van T. Tasso te zinspelen, zoals in de Opdracht van *Elektra* aan haar, Dl. 3, blz. 643, r. 55-59.’ Vondel schreef op deze laatste plaats, dat bij vertaling altijd wat van het oorspronkelijke verloren gaat, waarover Tesselschade kon oordelen ‘door ondervinding in 't vertaelen van uwen Tuscaenschen Tasso, zoo menighmael ghy voor Ierusalem, met zynen dapperen Buljon, dien Christen oorloogh voert; waer over wy... eens hopen te vieren, zoo dra uwe hand het heiligh graf, met d'yverige pen, gelijck Godefroy met den gewyden zwaerde, hebbe bemachtight.’

De bovenstaande verzen bevatten echter (ook?) een reminiscentie aan Aeneis III, 260-261, waar Vondel de tegenstelling gelezen had: niet met wapenen, maar met gebeden strijden. Aeneas is met zijn gezellen aangekomen op de Strophadische eilanden, waar de Harpijen wonen. Zij vallen de Harpijen, die het hun lastig maken, met de wapenen aan, maar zonder resultaat. Celaeno, de oudste der Harpijen, doet Aeneas een voorspelling over hun toekomst, die ze zelf van Apollo vernomen heeft. En dan, verschrikt, dringen de makkers er op aan niet langer met de wapenen, maar met geloften en gebeden om de vrede te vragen:

nec jam amplius armis,
sed votis precibusque jubent exposcere pacem.

In 1646 vertaalde Vondel dit: ‘En zy bevelen *niet* meer *met wapenen, maer met gebeden* en geloften om vergiffenis aen te houden.’ En in 1660:

En men beveelt *niet* meer *met scherp* te kampen,
Maer zoen te zoecken, door beloften, en *'t gebedt*.

De overeenkomst tussen de tekst van Vergilius en die van Vondel uit de opdracht aan Eusebia is te opvallend om niet aan een reminiscentie te doen denken, vooral daar Vondel's werken vol zijn van herinneringen aan Vergilius.

De mening, dat Vondel onder invloed van Vergilius bovenstaande verzen schreef, wordt bevestigd door de Altaergeheimenissen, waar hij de Protestanten voorstelt als Harpijen (I, 802). Tesselschade, zo is de zin van bovenstaande verzen, moet het protestantisme overwinnen niet door te strijden, maar door te bidden. De voorstelling der onroomsen als Harpijen kon bij Vondel gemakkelijk de gedachte oproepen aan de aangehaalde tekst uit het Harpijenverhaal van Vergilius.

Wat nu het ‘zachtzinnigh oorelogen’ betreft, daarin is moeilijk een zinspeling te zien op: met de pen het heilig graf bemachtigen, zoals Godfried het deed met het zwaard, maar het is slechts een herinnering aan een plaats van zijn gevierd model Vergilius.

P. MAXIMILIANUS O.F.M. Cap.

Boekbeoordelingen.

Dr. W.J.C. Buitendijk: *Op de keper beschouwd. Essays* (Kampen - J.H. Kok N.V. - 1951) 185 blz. Prijs geb. f 7,50.

Dit boek bestaat uit twee gedeelten: een zevental essays als 'schering' (blz. 9-95) en 19 beknopte boekbesprekingen, voor de N.C.R.V.-radio gehouden als 'inslag', dus ruime stof om 'op de keper' te beschouwen en het weefsel te overzien. Op de omslag wordt er op gewezen dat dit werk betekenis heeft, 'omdat hierin principiële richtlijnen worden gegeven voor de ontwikkeling van de christelijke literatuur'. Rondom Christendom, kunst en literatuur bestaat een problematiek die de jonge Calvinistische schrijver verontrust. Hij voelt zich geroepen om een 'cultuurpessimisme', tot zijn ergernis heersend in ouderwets-konservatieve, met hem in het geloof verwante kringen heerst, met klem te bestrijden. Daarom opent hij zijn bundel met drie polemisch getinte voordrachten, in verschillende kringen gehouden. De meest principiële gaat voorop: *Calvinisme en kunst in de huidige tijd* (1948). Als afschrikwekkend voorbeeld noemt hij Seerp Anema, die 'alles verwerpt wat er sedert Tachtig en de Haagse School in Nederland opgekomen is aan kunst als destructivisme' (blz. 13). Daartegenover betoogt Buitendijk dat 'beoefening der kunst cultuurwerkzaamheid is' (blz. 15); met Huizinga ziet hij in kunst 'zowel spel als arbeid' (blz. 17). Voor universitaire kringen was de voordracht over *Universiteit en kunst* bestemd (1949), waarin hij zich beklaagt over 'toenemende cultuurvervreemding' (blz. 25). Vooral bij leidende kringen treft hem 'naast theoretische erkenning van de waarde der kunst in sommige gevallen, òf vervreemding in de practijk òf wanbegrip'. (blz. 27). Dat leidde z.i. aan de Vrije Universiteit tot een 'culturele achterstand' (blz. 31). Het derde essay bevat een uitvoerige polemiek, in dezelfde geest over *De kunst en de middelbare school*, in het Weekbl. *Christelijk Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs* (1948-'49).

Van andere aard zijn de volgende essays. In *Bronnen van Nederlands volksleven* worden Christendom en Humanisme tegenover elkaar geplaatst, historisch beschouwd vergeleken en gewaardeerd, terwijl *Volkskarakter en Literatuur* een kritische beschouwing geeft van Anthonie Donker's boek over *Karaktertrekken der Vaderlandse Letterkunde*. Daartegen worden ernstige bezwaren geopperd, omdat 'het volkskarakter niet statisch maar dynamisch is'. (blz. 64). Een tot nu toe niet gepubliceerde voordracht, boeiend van inhoud, bevat een thematologische studie over *Schijnheiligen in de literatuur*, 'de hypocriet in de Italiaanse en de Franse literatuur van Dante tot La Bruyère' (blz. 67). Ten slotte worden de realistisch uitgevoerde *Passiespelen* van orthodox Protestants standpunt beslist veroordeeld.

De boekbesprekingen, ongelijk van waarde, geven blijk van kunstzinnige belangstelling, ook in de modernste Nederlandse letterkunde, van grote belezenheid en gevormde smaak. Natuurlijk verloochent hij zijn Calvinistisch standpunt niet, maar hij tracht in praktijk te brengen wat hij in zijn eerste lezing (blz. 19) uiteengezet heeft: 'een uitgebreide voorlichting door pers en radio zal alle belletrie die uitkomt moeten onderzoeken op haar geschiktheid voor geestelijk onvolwassenen of literair onontwikkelde lezers. - De Calvinistische critiek krijgt daardoor gelegenheid veel goeds te zeggen over Christelijke én niet-Christelijke boeken, die onze kennis van het leven verrijken. - In wezen is dit echter geen aesthetisch, maar een paedagogisch probleem'. Van deze taak heeft Buitendijk zich verdienstelijk

gekweten. Menigmaal toont hij oprechte waardering voor andersgezinden, zodat zijn voorlichting waarde heeft ook voor anderen dan zijn naaste geestverwanten.

C.d.V.

Twee dialectologische dissertaties.
F.J.P. Peeters, *Het klankkarakter van het Venloos* (Nijmegen, 1951. - 174 blzz.).

H.C. Landheer, *Klank- en vormleer van het dialect van Overflakkee* (Assen, 1951. - XV en 88 bldzz.).

Een zeer bijzonder dialectonderzoek heeft F.J.P. P e e t e r s verricht in zijn Nijmeegse dissertatie. Hij tracht zijn moederdialect te typeren, niet alleen fonologisch, maar ook acoustisch-fonetisch, en de verschillen met het 'Hollands' te omschrijven. De acoustische karakterisering is voor de klinkers experimenteel gecontroleerd op het Phonetisch Laboratorium te Amsterdam.

Wat Dr. Peeters heeft willen beschrijven, dat is dat 'typische' of 'eigenaardige', dat ieder belangstellend waarnemer hoort aan een dialect dat het zijne niet is; die bijzonderheden die hij niet terstond nader omschrijven of ontleden kan. Daarmee zijn niet bedoeld zulke onmiddellijk treffende en betrekkelijk grove fonetische eigenaardigheden als een palatale *g*, of een al dan niet velaire *r*, of een *n* in *weetn* en *eetn*, of *baajrd* en *woojrd* met velaire *r* voor *baard* en *woord*, maar subtielere dingen. Dr. P. heeft getracht, met die subtielere eigenaardigheden wat verder te komen dan vaagheden als 'ick en weet niet wat', maar ze weetbaar en meetbaar te maken. Dat is een stout pogen, en het zou niet moeilijk vallen sommige van de qualificaties die hij daarbij gebruikt, zoals 'vlak', 'los', en gradaties daarvan als 'matig vlak', 'geprononceerd onlos', 'indifferent onlos', uit hun verband te rukken en belachelijk te maken. Dat zou echter even goedkoop als onbillijk zijn. Dr. Peeters heeft getracht, zich wetenschappelijk rekenschap te geven van wat ieder nauwluisterend taalwaarnemer treft en boeit. Op zijn weg voortgaande zou men, als die weg begaanbaar blijkt, wat objectiever en verstandelijker kunnen spreken over de gewestelijke nuanceringen die men soms horen kan aan onberispelijk beschaafd sprekenden met dialectisch substraat. Of, als men wil, over persoonlijke of gewestelijke nuanceringen binnen de fonetisch zeer nauw getrokken grenzen van beschaafde uitspraak. Ook zou men het fijnste karakteristieke in een vreemde taal langs de weg van Dr. Peeters nader kunnen komen, en wat concreter kunnen zeggen waarom dat voortreffelijke, vloeiende, onberispelijke Frans van een vreemdeling die uitstekend Frans spreekt, toch nèt nog geen Frans van een beschaafd Parijzenaar is.

Deze verfijnde fonetiek, als ik het zo noemen mag, af te wijzen met te zeggen dat zulke finesses toch nooit te achterhalen zijn, is een uiting van defaitisme dat tegenover wetenschappelijk onderzoek misplaatst moet heten. De subtielere bijzonderheden waartoe Dr. P. wil doordringen, verschillen tenslotte slechts gradueel van die grovere fonetische trekken waaraan de leek b.v. een beschaafd sprekende Groninger herkent. Vraagt men die leek om nadere toelichting van zijn oordeel, dan komt hij gemeenlijk niet verder dan inadequate algemeenheden, waarbij de vakman zijn zelfgevoel voelt stijgen, omdat hij die in het oor vallende trekken van het beschaafd met gronings

substraat behoorlijk onder een fonetische formulering kan brengen. Waarom zou nu de vakman nog niet een stap verder

gaan, en een poging doen tot adequate beschrijving van wat Dr. P. het 'klankkarakter' van een dialect noemt? Waarom zou hij bij die intiemere eigenaardigheden genoegen moeten blijven nemen met lekenqualificaties als 'zangerig' of 'sappig' of 'sonoor' of 'hoekig' of 'keurig' of 'met zo'n eigenaardig toontje'?

Als men na dit pleidooi voor de werkwijze van Dr. Peeters - misschien kan hij wegens het ongewone en riskante van zijn opzet wel een pleiter gebruiken! - mocht vrezen dat hij de fonologische kant verwaarloost, dan is die vrees niet gerechtvaardigd. Enkele bijzonderheden, die een kenner van het Venloos het best zal kunnen waarderen, mogen bewijzen dat hij ook in het fonologische eigen wegen durft te gaan. Het diftongensysteem van het Venloos is volgens Dr. P. te vergelijken met het indogermaanse, zoals Meillet dat beschrijft. Niet alleen *ei* en *ui*, maar ook verbindingen van korte klinkers met *n* (en *ng*), *m, l, r* zijn diftongen: *n, m, l* en *r* zijn 'sonanten'. De vergelijking zou nog treffender zijn, als die sonanten ook zuiver vokalisch als dragers van de syllabe konden fungeren. Met de erkenning van consonantische fonemen is de auteur nogal spaarzaam: *f* en *v, s* en *z* zijn varianten van een foneem; de occlusief *g* is een variant van de spirant *y*; *ng* is wel een afzonderlijk foneem tegenover *n*, maar valt samen met *nk*.

Als fonologisch beschouwt Dr. P., zoals te verwachten was, ook de bekende limburgse intonatie, maar in tegenstelling met de gangbare onderscheiding tussen twee intonaties, neemt hij een derde intonatie aan voor de woorden die om hun bouw niet voor een van de twee in aanmerking komen. Ook als men met de betiteling van die derde intonatie als 'galmtoon' geen vrede kan hebben, zou men inzoverre met het drietal kunnen instemmen als de niet onder 'sleep'- of 'stoot'-toon vallende woorden tonologisch indifferent kunnen heten. Moeilijker is het voor een niet-Venloër te aanvaarden dat ook de z i n s intonatie als streng fonemisch wordt beschouwd.

Als Dr. Peeters op de nieuwe en ten dele volkomen ongebaande paden die hij betreedt, nu en dan gestruikeld is of niet alle obstakels uit de weg heeft kunnen ruimen, dan is dat niet te verwonderen. We moeten zijn durf waarderen, en niet zijn veelszins nieuwe aanpak met onvruchtbaar apriorisme als waaghalzerij afkeuren.

Gaat dus de dissertatie van Dr. Peeters in veel opzichten een nieuwe koers, de Leidse dissertatie van H.C. L a n d h e e r , *Klank- en vormleer van het dialect van Overflakkee* bewandelt, behoudens een verantwoording van het aantal fonemen in het dialect, de oude wegen van de historisch-germanistische ingerichte dialectgrammatica. Daarmee is vooral geen minder waarderend oordeel bedoeld. Het zou zeer te betreuren zijn, als de degelijke, volkomen betrouwbare dialectgrammatica, geschreven door iemand die het dialect van zijn prille jeugd af gesproken heeft, in het hoekje van de minderwaardigheid kwam te liggen tegenover de suggestieve overzichtskaarten van de dialectgeografie, die wel verre uitzichten openen, maar nooit een dialect voor ons doen leven, en altijd enigermate het risico lopen van het enkele feit of de enkele feitjes die ze verwerken, scheef te trekken doordat die buiten de innerlijke samenhang van het dialectisch taalsysteem worden geplaatst.

Een 'Ortsgrammatik' in die enge zin dat alleen het dialect van één plaats wordt beschreven, is de dissertatie van Dr. Landheer niet. Wel heeft hij het dialect van zijn geboorteplaats Ooltgensplaat als uitgangspunt genomen, maar de toestand in andere plaatsen op Overflakkee wordt voort-

durend zo zorgvuldig vergeleken, dat het boek zijn titel met ere draagt. Bovendien heeft de auteur een hoofdstuk gereed, dat het dialect van Overflakkee zal situeren te midden van de omringende dialecten.

Wie het boek doorleest, stuit een enkele maal op bijzonderheden die hij liever in ander verband geplaatst of anders beoordeeld had gezien. Ook is hier en daar de terminologie van Dr. Landheer minder gelukkig. Zulke kleinigheden, geenszins verwonderlijk bij de behandeling van zo omvangrijke en uiteenlopende stof, doen niet af aan de verdienste dat hij de werkplaats van de dialectoloog, en van de Neerlandicus in het algemeen, heeft verrijkt met een zeer bruikbaar instrument. Met bijzondere waardering mogen o.a. vermeld worden de uitvoerige bespreking van de assimilatieverschijnselen, de aardige beschouwingen over het verschil in deftigheid tussen *ae* en *ao* (*ao* stelt het compromis voor tussen de dialectische *ae* en de *aa* van de cultuurtaal), de nauwkeurige behandeling van de vormen van het persoonlijk voornaamwoord van de 2e en 3e persoon.

Voor een tweede deel belooft Dr. Landheer, behalve het zojuist genoemde, voltooide slothoofdstuk, een uitvoerig vocabularium, dat in voorbereiding is, en een syntactisch hoofdstuk. Het is verheugend dat hij ook aandacht heeft geschonken aan de syntaxis, het onderdeel dat dialectbeschrijvers meestal stiefmoederlijk of in het geheel niet behandelen. Dat daarmee ernst is gemaakt, mogen we aannemen van een promovendus, die in zijn eerste stelling de wenselijkheid van syntactische dialectstudie poneert. Met belangstelling zien we het vervolg van de dissertatie tegemoet.

Utrecht, Februari 1952.

C.B. VAN HAERINGEN.

J.A. Meyers en J.C. Luitingh, *Onze Voornamen*. (Moussault's Uitgeverij, Amsterdam).

In het Voorbericht van dit boekje uiten de auteurs de gangbare wens: ‘Eventuele op- of aanmerkingen zullen wij gaarne ontvangen’. Minder gebruikelijk volgt hierop, dat ‘vragen over namen, die door dit boekje niet opgelost worden, de schrijvers aan het adres van de uitgever kunnen worden voorgelegd’. Wij begrijpen niet goed, waarom de *uitgever* hier de bemiddelaar moet zijn tussen de lezers van dit boekje en de schrijvers ervan. En ook niet, wat (in dit verband) vragen zijn, die niet worden opgelost. We voelen ons enigszins als een ongehoorzame jongen, wanneer we - bij alle waardering voor een groot deel van de inhoud der eerste hoofdstukken - enige aanmerkingen moeten maken op de volgende en dit niet doen door een brief aan de schrijvers, noch via de uitgever.

Blijkbaar is het werk bedoeld voor een beschaafd lekenpubliek en niet voor vak-linguïsten; in overeenstemming daarmee is de stijl der hoofdstukken I en II vlot en populair. De beschaafde leek, die zich interesseert voor allerlei wetenswaardigs inzake naamgeving, zal deze hoofdstukken zeker met belangstelling lezen en deze belangstelling in velerlei opzicht kunnen bevredigen. Op etymologisch terrein wordt veel gebeunhaasd; en met instemming citeren we de volgende zin (blz. 46): ‘Zeer raadzaam, niet alles te geloven, wat zoal (op dit gebied) verteld wordt.’ Aan deze waarschuwing houden we ons gaarne en we handelen derhalve volkomen in de geest

van de schrijvers, wanneer we, het boekje op de voet volgend, onze bezwaren tegen een en ander van zijn inhoud te berde brengen.

Blz. 17: Johannes, Joannes: een vertaling van een Hebreeuws woord Jehochanan. Nu zijn Johannes, Joannes geen *vertalingen*. Juister hebben de

schrijvers hun bedoeling uitgedrukt op blz. 37, waar Jo(h)annes de Latijnse *vorm* van het Hebr. woord wordt genoemd, hetgeen iets heel anders uitdrukt. Schr. tonen trouwens op blz. 50 begrip genoeg te hebben voor het verschil tussen *vormverandering* in een andere taal en *vertaling* in die taal.

Blz. 19: 'Nomen sed omen; de naam is of de naam *zij* een voorteken.'

Lat. *sed* bet. *maar*; de uitdr. luidt: nomen *sit* omen. Men zie ten overvloede: Büchmann, Geflügelte Worte, blz. 201.

Blz. 19: (Er zijn samenlevingen) die aan de naam een magische kracht toekennen, samenlevingen, die wij primitief en onbeschaafd plegen te noemen in onze zelfbewuste eigenwaan.

Het toekennen van magische kracht aan een naam staat vrij los van de primitiviteit der samenleving; er zijn bovendien gevallen bekend, dat mensen zelfs de naam, die ze in het geboorte-register hebben meegekregen, *veranderen* uit een overweging van magische kracht van de naam.

Blz. 30: *Die* Glaube der Hellenen. Dit moet natuurlijk zijn: *der* Glaube enz. Een schrijffout? Ongetwijfeld. Maar hier komen we op fouten, die herhaaldelijk in het boekje voorkomen: het verkeerd citeren of verkeerde verwijzingen naar de Bijbel; zo lezen we b.v. op blz. 37: I, Sam. 21; moet zijn: 1 Sam. 20; nog erger op blz. 37: Gen 21, 6; moet zijn: Gen. 16, 11. Dergelijke verschrijvingen zijn hoogst ongewenst; bij de lezer, die ze ontdekt, schokken ze het vertrouwen in de juistheid van andere verwijzingen.

Blz. 38: Izak, Hebr. Jis-châk, kind der vreugde.

In de eerste plaats is de 'verklarende' deling van het woord etymologisch onjuist. Deze verdeling in lettergrepen wekt bij de lezer, die geen Hebr. kent, de indruk, als zou *jis* kind en *châk* (wat heeft het teken ^ hier voor zin?) vreugde betekenen. Dit nu is volslagen onzin. Maar bovendien ziet iedereen, die de betreffende plaats in Genesis 21 leest (en zich niet tot vers 6 bepaalt) dat hier iets volkomen anders wordt bedoeld dan 'kind der vreugde'. De Hebr. naam Jitschak (niet Jischak), d.i. de Nederl. naam Izak, hangt samen met het Hebr. woord voor *lachen*; blijkbaar wordt hier minder een lach van vreugde bedoeld dan wel een ongelovige lach, een lach van spotternij.

Ook een lekenpubliek mag men o.i. dergelijke foutieve verklaringen niet opdienen. We nemen de schr. natuurlijk niet kwalijk, dat ze misschien geen Hebreeuws kennen; men late echter in zo'n geval het geschrevene door een deskundige verifiëren, om zich niet door schijngeleerdheid belachelijk te maken. Daar komt nog dit bij: in een noot op blz. 40 verwijzen de schr. naar een werk van Dr. Martin Noth over Israëlietische namen. Door een dusdanige verwijzing wordt deze bij uitstek deskundige schrijver op dit gebied (men vergelijke ook zijn gedegen werk: 'Die israelitischen Personennamen im Rahmen der semitischen Namengebung', Stuttgart 1922) a.h.w. verantwoordelijk gesteld voor etymologische blunders op het terrein van namen, aan de Bijbel ontleend, fouten, waaraan Noth part noch deel heeft; de laatste geeft b.v. ook van de Bijbelse naam Esther een geheel andere verklaring dan Meyers en Luitingh op blz. 47, een andere en meer aannemelijke; hetzelfde geldt voor verschillende andere aan het Hebr. ontleende namen.

Inderdaad: de waarschuwing in het boekje, niet alles te geloven, wat op het gebied van naamverklaring wordt gedebiteerd, is een wijze raad; ook van toepassing op het hier besproken boek.

Leiden.
B.M. NOACH.

Aankondigingen en mededelingen.

Album - Dr. Louise Kaiser.

Bij het vijf en twintigjarig ambtsjubileum van Dr. Louise Kaiser als lector in de phonetica aan de Amsterdamse Universiteit werd haar een Album aangeboden[1]. Met terzijdestelling van de bijdragen op physisch en medisch gebied vestigen wij de aandacht op de volgende: *Occlusief, explosief*, etc. van E. Blancquaert, die de voorkeur geeft aan de term explosief. - *Analyse van een Amsterdamse klankwet* (het palataliseren van gedekte vocalen) door B. Faddegon. - *Klankcultuur* door K. Heeroma, d.w.z. 'de leiding die de geest geeft bij vorming en ontvangst van de taalklank,' als 'het eigenlijke object van de linguistische klankleer'. - *Enkele opmerkingen over de uitspraak van de r*, 'voornamelijk die in het oosten van Gelderland en in Overijsel' door Mej. A.R. Hol. - *Een Nederlandse uitspraakleer van honderd jaar geleden*, nl. de 'Korte uitspraakleer der Nederduitsche taal' van J.F. Bosdijk (1844) door P.J. Meertens. - *De naam Bilderdijk* door *M. Schönfeld*. Tegenover de fantastische afleiding van de dichter stelt hij een zakelijke, nl. een vermoedelijke Nederlandse plaatsnaam, met bilder = biller als beroepsnaam. - *Zin, spraak en taal* door C.F.P. Stutterheim, die wijst op de vele zinsdefinities en zich aansluit bij Gardener, als deze het woord beschouwt als eenheid van taal, de zin als eenheid van spraak. - *Pleidooi voor het accent* door J. Wils. Een belangrijke ontleding van de elementen van het accent in allerlei talen. Hij bepleit een tweedeling, 'waarbij het accent de onderlaag vormt maar het phonemen-systeem de bovenlaag'.

Een inleiding tot de Phonetiek.

Als deel van *Servire's Encyclopaedie* stelde Dr. Louise Kaiser een *Inleiding* samen[2]. De schrijfster is door veeljarige studie, grote belezenheid en experimentele ervaring bij uitstek bevoegd om voorlichting te geven. Haar boekje is 'bestemd voor de taalkundige lezer'. Zij acht het noodzakelijk dat 'de taalkundige als beoefenaar der geesteswetenschappen zich verstaat met de phoneticus wiens natuurwetenschappelijke instelling hem vreemd moet zijn'. Heeft zij het laatste bezwaar niet overschat? Het zwaartepunt ligt in menige passage op physiologisch, op physisch, op experimenteel gebied; de geluidgeving strekt zich b.v. ook uit tot de muziek, met de pathologische verschijnselen in de spraak komt zij op medisch gebied. Daartegenover wordt in verhouding minder aandacht geschonken aan ritme en accent, die juist voor de taalkundige zo belangrijk zijn. Ondanks dit bezwaar van een zekere eenzijdigheid valt de degelijke leiding op dit veelzijdige terrein te waarderen.

Rondom Forum.

1) Alphen - N. Samsom N.V. - 1951, 97 blz. Nog te verkrijgen bij de secretaris G.L. Meinsma, Phon. Lab. Jodenbreestraat Amsterdam (f 10. -)
2) Den Haag - Service - 1950, 207 blz. Prijs geb. f 4,80.

In Meulenhoff's 'Bibliotheek van Nederlandse Schrijvers' bewerkte W.L.M.E. van Leeuwen onder deze titel Een tijdsbeeld in documenten uit het werk van J. Slauerhoff, H. Marsman, E. du Perron, Menno ter Braak, S. Vestdijk[3]. Een beknopte, maar heldere inleiding, (blz. VI-VIII) ten

3) Amsterdam - 1951, 150 blz, met portretten. Prijs f 3. - geb. f 3.50

onrechte door de schrijver ‘overbodig’ geacht, wijst op het feit, dat de moderne letterkunde in de periode 1920-1940 door dit vijftal schrijvers gekarakteriseerd wordt en dat het tijdschrift *Forum* (1932-1935) als kern te beschouwen is, rondom welke ‘de krachten van Noord en Zuid zich groeperen’ als ‘noodzakelijke en vruchtbare reactie tegen èn alle verstarrend epigonisme en verzoenende breedheid, èn alle zich aan phrasen bedwelmende ethisch-sociaal-religieuse halfzachtheid’. De schrijver, die met deze bewonderde auteurs uitstekend vertrouwd is, heeft zich niet bepaald tot een keuze uit hun gedichten en proza, maar ook hun onderlinge verhouding willen kenschetsen door fragmenten te kiezen uit wederzijdse beoordeling. Aan het slot geeft hij een reeks verklarende *Aantekeningen* (blz. 136-142) en *Bio- en bibliografische gegevens* (blz. 143-146).

Engelse invloed op de Nederlandse woordvoorraad.

Als pendant van de *Verhandeling* over de Duitse invloed op de Nederlandse woordvoorraad (1946) bewerkte C.G.N. de Vooys een dergelijke studie over de Engelse invloed, eveneens in de reeks Verhandelingen der Kon. Ned. Akademie verschenen[1)]. Het eerste gedeelte, Hoofdstuk I-V, bevat een omwerking en aanvulling van een vroegere studie, gerangschikt naar tijdsorde. Hoofdstuk VI geeft een beschouwing over *Oorzaken en motieven bij het gebruik en misbruik van Engelse woorden*. Dan volgen twee *Lijsten* (VII en VIII), de eerste met Engelse woorden in woordenboek opgetekend tot ± 1945, de andere met Engelse woorden in Nederlands verband aangetroffen gedurende de periode 1946-1951, om de sterke toeneming aan te tonen. Na een poging tot *Sociologische groepering* (IX) volgt tot besluit een beschouwing over *Inburgering en uitbanning*.

Handelingen van het Negentiende Vlaamse Filologencongres (Brussel 1951).

Dit lijvige boekdeel bevat o.a. de volledige tekst van de Openingsrede door de Voorzitter Prof. A. van Loey over *Tweetaligheid* (blz. 21-32) en die van de Slotvergadering, door Prof. Paul de Smaele, over *De Nederlandse Letterkunde op de Europese Weegschaal* (blz. 305-329). Van de voordrachten in de secties wordt slechts de beknopte inhoud weergegeven, o.a. van *Neerlandistiek* (blz. 173-183), *Literatuurgeschiedenis* (blz. 211-228).

Mededelingen van de Vereniging voor naamkunde te Leuven en de Commissie voor naamkunde te Amsterdam XXVII, afl. 1-2 (1951).

Deze dubbele aflevering bevat de volgende bijdragen: M. Schonfeld: *De taak der Nederlandse toponymie*; H.J. van de Wijer: *De ‘Diplomata Belgica’*; M. Schönfeld: *Minstroom, Minnewater*; J. Lindemans: *Het probleem dries*; G. Karsten:

1) Amsterdam - Noordhollandse U.M. - 1951.

Noordhollandse toponiemen; A. Carnoy: *Busk en brusk*; M. Gysseling: *Lauw en Rutten; Het bestanddeel drecht*; A. Weijnen: *Noordbrabantse plaatsnamen V.*

Prijsvraag Teylers Genootschap 1955.

Gevraagd wordt: Een studie over leven en werk van Jan Baptista Wellekens (1658-1726) en over zijn betekenis in onze letterkunde van de

vroege 18de eeuw, met name voor de opbloei der arcadische poëzie. De antwoorden moeten worden ingezonden vóór of op de 1e Januari 1954.

Toelichting. Aan de Arcadische dichters in het begin der 18de eeuw is - als men afziet van Poot - nog weinig aandacht besteed. Noch over Wellekens, noch over Schermer of Pieter Vlaming bezitten wij een goed boek; iets meer is er over Dirk Smits. Toch is hun werk de aandacht waard. Uit deze dichters is Wellekens gekozen, omdat zijn persoon en leven vele interessante trekken tonen, waarbij toch vragen rijzen. Hij was Vlaming van geboorte, goudsmidsleerling in Amsterdam, schilder in Italië, waar de herleving der Arcadische poëzie (1690: Accademia degli Arcadi) hem boeide, later in Nederland terug, dichter van arcadische en religieus-ethische verzen en van enige aardige 'hofdichten', vertaler van Tasso's Amintas met een interessante inleiding. Eerst Rooms-Katholiek, werd hij later Jansenist. Men wenst de figuur behandeld te zien in verband met de gehele arcadische groep.

Autobiografie van Stijn Streuvels.

Na de eerste delen, gewijd aan *Heule* en *Avelghem* is nu het eerste gedeelte van *Ingoyghem* (1904-1914) verschenen, dat met twee deeltjes aangevuld zal worden. Hoewel de auteur geschreven heeft onder de kenspreuk 'Uit Dwang en tegen Goesting', geeft ook dit boek een karakteristiek kijk op zijn persoon en omgeving. Interessant is o.a. wat hij mededeelt over zijn omgang met pastoor Hugo Verriest.

Beelddenken en woordblindheid.

Wij ontvingen een uitvoerige studie over dit onderwerp door Maria J. Krabbe (Rotterdam - Brusse N.V. - 1951. 182 blz. Prijs f 6,40), grotendeels medisch-paedagogisch van aard. Het beelddenken, tegenover begripsdenken leidt tot spelfouten, d.w.z. woordblindheid. Dat dit gebrek ook artistieke voordelen kan hebben, blijkt uit het merkwaardige tiende hoofdstuk (blz. 151-168) over *Aart van der Leeuw als woordblinde beelddenker*, dat ook als letterkundige bijdrage van belang is.

De Haarlemse drukkers en boekverkopers van 1540 tot 1600.

Dit lijvige boekdeel, uitgegeven als deel XIV van de *Bijdragen tot de Geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel* ('s-Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1951. 443 blz.) stelde Dr. H.J. Laceulle - Van de Kerk samen, als voltooiing van haar Utrechts proefschrift van 1941.

***Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis V* (1951).**

Behalve een verslag van de Werkzaamheden der Maatschappij bevat deze bundel een aantal bijdragen van de leden, waaronder wij vermelden: een uitvoerige studie *Uit de geschiedenis van de runen* door R. Derolez, een bijdrage van J. van Bergen: *Neerlandici in de Académie Royale; Ph. Blommaert, H. Concience, J.F.J. Heremans*, d.w.z. de lijdensgeschiedenis van de 'Commissie voor het uitgeven van de oudere gedenkteekenen der Nederlandsche taal' tussen 1864 en 1872, toen met Snellaert, de drijvende kracht verdween; een artikel van Fr. van Coetsem *Over en naar aanleiding van een Nieuwfriese Anlautswijziging*, namelijk de overgang van *Loá* tot *woá*.

Feestalbum van Prof. A. Lodewyckx.

Uit Melbourne ontvingen wij een getypte bundel *Studies in Language and Literature*, uitgegeven ter huldiging van de 75-jarige oud-hoogleraar Lodewyckx, geboren Vlaming, die van 1922 tot 1947 aldaar germaanse talen en ook Nederlandse taal- en letterkunde gedoceerd heeft. Onder de twintig opstellen, zeer verscheiden van inhoud, van oud-leerlingen en vrienden zijn er twee van opvolgers, die zijn onderwijs in het Nederlands voortgezet hebben, nl. van Dr. J. Smit *Over Constantijn Huygens* en van Drs. R.F. Meijer: *Dialectstudie in Nederland*. De eerste gaat na welke auteurs invloed gehad hebben op *Voorhout* (o.a. Du Bartas, Spieghel, Heinsius, Van Borssele), de tweede gaat de ontwikkeling van de dialektstudie na en ontwikkelt vooral zijn bezwaren tegen de expansietheorieën als die van Heeroma.

De Pastorale (Facetten-reeks No. 3).

Na *De Fabel* en *De Ballade* stelde Dr. J. Haantjes in deze reeks een ‘schoolwerkboekje’ samen, gewijd aan *De Pastorale*[1]. Na een beknopte Inleiding over het genre volgen dertien paragrafen met proeven van pastorale kunst uit allerlei tijdperken: van Vergilius langs de Italiaanse, Franse, Engelse en Nederlandse renaissance (Hooft en Vondel) tot de achttiende eeuw in Nederland. Aan elke afdeling zijn een aantal vragen voor de leerlingen toegevoegd.

C.d.V.

Ontvangen boeken.

Herdrukken: *Woordkunst* door M.A.P.C. Poelhekke, opnieuw herzien door Jos. J. Gielen, 21ste druk. Prijs f 3,75, geb. f 4,50.

Taalvorming door R. Kuitert en A. van der Wijden, 7de druk. Prijs f 1,90, geb. f 2,25.

Nederlandse schrijvers en schrijfsters door L. Leopold, 14de herziene druk door Dr. W.L. Brandsma. Twee delen. Prijs per deel geb. f 6,50.

Historische Schets van de Nederlandsche Letterkunde door C.G.N. de Vooys en G. Stuiveling met medewerking van D. Bax, 21ste druk. Prijs f 3,90, geb. f 4,50.

Nieuwe Stijloefeningen door Dr. E. Rijpma en Dr. F.G. Schuringa. Eerste deeltje. Negentiende druk, 114 blz. Prijs f 1,75, geb. f 2,25.

Verstandelijke Taal door Dr. J. Leest II Steloefeningen. Zesde druk. 110 blz. Prijs f 1,50, geb. f 1,90.

Beknopte Geschiedenis der Nederlandse Letteren door Dr. E Rijpma. Vijftiende druk, herzien door J.H. Rijpma. 222 blz. Prijs f 3,25, geb. f 3,90.

M.J. Koenen - J. Endepols' *Verklarend Handwoordenboek der Nederlandse Taal*. Drie-en-twintigste druk, uitgegeven door Dr. H.L. Bezoen. 1248 blz. Prijs f 9.-.

Alle te Groningen - J.B. Wolters - 1951.

1) 's Gravenhage - G.B. van Goor Zonen N.V. - 1952. 52 blz. Prijs f 0,95.

Kramer's Nederlands Woordenboek, Vijfde herziene druk door Dr. C.B. van Haeringen, 988 blz. Prijs geb. f 8,75.

Kramers' Engels Woordenboek. Twee en Twintigste druk, bewerkt door Dr. F.P.H. Prick van Wely. 1272 blz. Prijs geb. f 9,75.

Kramers' Duits Woordenboek. Negentiende druk, bewerkt door Dr. H.W.J. Kroes. 1375 blz. Prijs f 9,75.

Beknopte Nederlandse Spraakkunst voor voortgezet onderwijs en particulier gebruik door Dr. van den Berg. 134 blz. Prijs f 2,75.

Alle te 's-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen's Uitgeversmaatschappij N.V. 1951-1952.

Uit de tijdschriften. (Januari - Februari).

De Gids.

Jan. P. Geyl publiceert het eerste gedeelte van een studie over *Busken Huet als geschiedschrijver*. In de *Kroniek der Poëzie* beoordeelt Anton van Duinkerken Victor E. van Vriesland's *Drievoudig verweer*. - M. Nyldert kondigt met ingenomenheid het derde deel aan van G. Knuvelder's *Handboek*; J.K. Oudendijk kondigt *De dodendans* van D.Th. Enklaar aan.

Febr. P. Geyl vervolgt zijn bovengenoemde studie. J. Romijn acht de bloemlezing *Atonaal* geen gelukkig experiment.

Critisch Bulletin.

Nov. Martinus Nijhoff noemt zijn bespreking van Ed. Hoornik's *Verzamelde Gedichten: Het afgelegde manteltje*, omdat hij daarin goede jeugdgedichten mist. Anthonie Donker stelt de vraag: *Wat deed Nijhoff op de cocktailparty*? Hij gaat nl. na wat Nijhoff bewoog T.S. Eliot's blijspel *The cocktailparty* te vertalen, en betoogt dat hij daarin uitstekend geslaagd is. - G. Sötemann ziet *Gevaren van het vakmanschap* in twee recente romans van S. Vestdijk, die beneden het peil van deze grote romanschrijver blijven. - F.W. van Heerikhuizen beoordeelt zeer waarderend *Twee boeken over Potgieter*, nl. de biografie van J. Smit en het proefschrift van J.F.R. van Greevenbroek. - Een vernietigende kritiek levert K. Jonckheere op de romans en gedichten van Robert Franquinet, die hij als een ‘jammerlijke mislukking’ beschouwt *(Robert Franquinet of te veel water in de benzine)*.

Dec. Onder het opschrift *Een spel boven de boomgrens*? beoordeelt Anthonie Donker een drietal bundeltjes van *De Windroos*, verzen van P. Rodenko, Hans Andreus en R. Campert. - Voor en tegen de experimentele roman van Bert Schierbeek's. *Het boek Ik* wordt geschreven door Halbo C. Kool en G. Sötemann (*Van de invoren toren naar de toren van Babylon*). - R. Blijstra beoordeelt de roman *Ik heb altijd gelijk* van W.F. Hermans *(Hollands Binnenhuisje bevuild.)* - *Facetten der Vlaamse poëzie* geven Pieter G. Buckincx en Raymond Brulez.

Jan. Antonie Donker schrijft naar aanleiding van J.H. Leopold's *Verzameld Werk* over de betekenis van deze door hem bewonderde dichter *(Monument en document)*. - Julius de Boer levert een bijdrage over Leopold en Verlaine. - Onder het opschrift *Man tegen man. Vers tegen vers*: In de boksring der poëzie? bespreekt eerst D.A.M. Binnendijk de bundel *Vers tegen vers* van Hendrik de Vries; daarna bespreekt Hendrik de Vries

Tekst en uitleg van D.A.M. Binnendijk. - C.J.E. Dinaux houdt *Beschouwingen naar aanleiding van Stroman's Roman-overzicht*. J. Hulsker beoordeelt F.W. van Heerikhuizen's studie: *Aart van der Leeuw en zijn strijd*.

Het Boek van Nu.

Jan. Top Naeff bespreekt Arthur van Schendel's bundel korte schetsen *De pleiziervaart*, een genre waarin hij niet de hoogte bereikt van Heijermans of Couperus. Van dezelfde nieuwe redaktrice is de beoordeling van Alfred Kossmann's roman *De moord op Arend Zwigt*, die zijn eersteling overtreft. - G. Stuiveling's artikel *De mythe van Holst* betreft het ‘profetisch dichterschap’ van A. Roland Holst, naar aanleiding van een gelijknamig boek van W.H. Stenfert Kroese. Daarnaast bespreekt hij Sötemann's beschouwing over *A. Roland Holst en de mythe van Ierland*, waarin aangetoond wordt dat de prozaverhalen van deze dichter een onkeltische interpretatie geeft van Keltische stof. - Henri A. Ett publiceert een en ander over *Handschriften en Documenten*, die hij onderzocht in partikuliere archieven. G. Stuiveling *(Terzijde van Multatuli)* bespreekt een boek van Henri A. Ett over partikuliere schandalen *(Holland in rep en roer)*.

De Vlaamse Gids.

Jan. In een artikel *Tusschen hemel en aarde* onderzocht Ed. Hoornik ‘de drijvende krachten van Nijhoff's dichterschap’. Door een vergelijking van de eerste bundels met de latere poëzie toont hij aan hoe Nijhoff de synthese vond tusschen realiteit en romantiek. Met bewondering schrijft hij over *Awater* en *Het uur U*. - Jan Schepens herinnert aan het 27ste Nederlandse taal- en letterkundig congres te Kortrijk in Augustus 1902 *(Vijftig jaar geleden)*. - In de *Kroniek van de poëzie* vindt M. Rutten in J. Walravens' *Phenomenologie van de moderne Poëzie* en R.C. Van de Kerckhove's jongste bundel *Een kleine Ruïne-muziek* aanleiding om ‘het probleem van het constante en wisselende, dan ook voor modernistische herzieningen vatbare, in de poëzie te berde te brengen’. De criticus ontwikkelt zijn bezwaren tegen de eenzijdige modernistische theorie van Walravens en het ‘modernistisch geëxperimenteer’ van Van de Kerckhove.

Febr. In een artikel *Raymond Brulez of de weg van Blankenberge naar Borgen* trekt Jan Schepens een parallel tussen zijn jeugdwerk *Het Pakt* en zijn laatste, bekroonde roman *Het Kruis te Borgen*.

Dietsche Warande en Belfort.

Nov. Jan Boon tekent een *Portret van Franz de Backer*, als letterkundige en hoogleraar, bij gelegenheid van zijn zestigste verjaardag. - In de *Noordnederlandse Kroniek* schrijft Michel van der Plas met bewondering over *De dichter Gabriel Smit*

naar aanleiding van zijn jongste bundel *Ternauwernood*. Daarin ziet hij ‘het bewijs van een ongemeen belangrijk en boeiend dichterschap’. - Albert Westerlinck bespreekt o.a. de autobiografie *Ingoyghem* van Stijn Streuvels, Jan Walravens' *Phenomenologie van de Moderne Poëzie*, waarover hij zeer ongunstig oordeelt, en Karel Jonckheere's dichtbundel *De Hondenwacht*.

Dec. Onder een groot aantal Kerstbijdragen, en verzen en proza, vermelden wij een artikel van Pol Heyns, getiteld *Sint Jozef is ‘ten dienste bereet’* met aardige gegevens over de volksoverlevering omtrent Jozef, uit de ikonografie, de liturgische devotie en vooral uit het volkslied. - Onder de *Boekbesprekingen* ontwikkelt Albert Westerlinck zijn principiële bezwaren tegen W.L.M.E. van Leeuwen's *Drift en Bezinning*.

Jan. Albert Westerlinck behandelt *Thema's van het lichaam in de moderne literatuur*. Met toelichting, voornamelijk uit de Franse moderne letterkunde, komen achtereenvolgens ter sprake: ‘Bewuste exploitatie der zintuiglijkheid; Het lichaam als bron van beweging, en vooral uitvoerig: Het lichaam en de activistische thema's.’ - Aan het slot van de *Boekbesprekingen* oordeelt Jos de Haes ongunstig over de dichtbundel *De Schelp* van Michel van der Plas, bij wie hij sentimentaliteit en ‘ongehoord gemakkelijke versificatie’ opmerkt.

Nieuw Vlaams Tijdschrift.

Okt. L.S. Palder vond in de bekende roman van Marnix Gijsen aanleiding tot het schrijven van een *Brief van Daniel over Joachim van Babylon en zijn kuise Suzanna*.

Dec. In een *Kroniek* geeft Achilles Mussche een overzicht van *Het essayïstisch en literair-historisch proza* van de laatste jaren in Nederland, waarbij vooral de aandacht gevestigd wordt op de toenemende stijlstudie. - Een artikel van Herman M. van Praag over *Rhijnvis Feith* heeft ten doel een pleidooi te leveren voor deze ‘herhaaldelijk verkeerd beoordeelde’ auteur, die in veel opzichten zijn tijd vooruit was.

Tydskrif vir Letterkunde I Nommer 4.

Twee bijdragen zijn gewijd aan de tachtigjarige Stijn Streuvels: André Demedts *(Stijn Streuvels gehuldigd)* geeft een overzicht van zijn letterkundige ontwikkeling en zijn verdiensten als ‘de grootste epische schrijver die wij in Vlaanderen ooit hebben bezeten’; Antoon Coolen *Stijn Streuvels bij zijn tachtigste verjaardag)* publiceert de rede die hij gehouden heeft bij de Streuvels-huldiging te Brugge. - S.C. Hattingh geeft een *Oorsig van die Afrikaanse Poësie (1950-'51)*, waarin hij eerst de dichtbundel *Duine en Pioniere* bespreekt, van D.F. Malherbe als vertegenwoordiger van ‘die ouer generasie’; vervolgens de jongste bundel van D.J. Opperman: *Engel uit die klip*, die hij bewondert om de rijke inhoud, de ‘tegniese vormbeheersing en suiwer klankekspressie’. Minder ingenomen is hij met Elizabeth Eybers' *Tussensang*, waarin hij achteruitgang ziet. Ten slotte komen nog ter sprake *Die Sewe Vrese* van Ernst van Heerden en de ‘eersteling-bundel’ *Muze* van Bartho Smit. - In een beschouwing over *‘Modernisme’ in ons letterkunde* houdt F.J. Eybers in krasse termen een boetpredikatie tegen de wangenres en het smaakbederf in de Afrikaanse letterkunde. Verbetering verwacht hij van kennismaking, door vertaling, van grote buitenlandse kunst, van terugkeer tot onderwerpen uit eigen omgeving. Hij ziet tekenen ‘dat die verwildering en vervlakking in ons literêre smaak geleidelik begin afneem’.

Ons Eie Boek XVII

Nommer 2. In het *Kritiese Bulletin* beoordeelt Rob. Antonissen *Die sewe vrese*, een dichtbundel van Ernst van Heerden. - Ernst van Heerden beoordeelt de *Verhalende Gedigte* van C.M. van den Heever. - F.V. Lategan beoordeelt proza van P.J. Schoeman: *Uitspring*

Kêrels. F.E.J. Malherbe beoordeelt tien eenbedrywe van Gerhard J. Beukes *(Kerse teen die wind)* en een keuze uit Afrikaanse kortverhalen van F.V. Lategan *(Kortpad)*. Tj. Buning beoordeelt Abel Coetzee's *Die dans van die dwarrelwinde* en *Martinus se Roem* van C.M. van den Heever. In de rubriek Nederlands beoordeelt A.P. Grové de monografie over *Conrad Busken Huet* van C.G.N. de Vooys.

Nommer 3. Met voldoening constateert W. Kempen *Die Afrikaanse Woordeboek het verskyn*! - In het *Kritiese Bulletin* beoordeelt F.E.J. Malherbe, uitvoerig ontledend, *Engel uit die klip van* D.J. Opperman. - Rob. Antonissen beoordeelt *Vir die luit en die kitaar* van Uys Krige.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXIX, afl. 3.

Marie Ramondt schrijft over *De oorspronkelijkheid van de Karel ende Elegast*. Al zou de auteur de Franse roman *Basin* gekend hebben, dan heeft hij het '*kernthema*' van de meesterdief, een volksvertelling, op oorspronkelijke wijze verwerkt. - M.E. Kronenberg publiceert *Fragmenten der Nederlandse vertaling van Le chevalier déliberé door Pieter Willemsz*. - G. Kloeke betoogt dat ten onrechte bij beschrijving van dialekt *Verbastering* genoemd wordt wat slechts evolutie is. - K. Heeroma vervolgt zijn studie over *De G.M. eu in het Nederlands*. - Een uitvoerige studie van Theodoor Weevers is gewijd aan de ontleding en beschouwing van *Het Blank Heelal van Albert Verwey en zijn polaire bouw*. - F. Kossmann beoordeelt de uitgave van *De historie van Broeder Russche* door Luc. Debaene.

Levende Talen No. 162.

De inspekteur Dr. H.J. de Vos doet enige mededelingen over de officiële regeling van het *Moedertaalonderwijs in België*. - Onder de *Boekbeoordelingen* vermelden wij die van B. Overmaat's Nijmeegse dissertatie *Mellibeus* door C.C. de Bruin, van Gezelle's *Dichtwerken, Proza en Varia* door A.J. de Jong, van Arthur van Schendel's *De pleiziervaart* door Cath. Ypes, en van L. Kaiser's *Phonetiek* door G.G. Ellerbroek.

Neophilologus XXXVI, afl. 1.

In een uitvoerig artikel geeft J. Elema een beschouwing over *Echt oder unecht*, met de bijtitel 'Zum Problem der literarischen Wertung'. Hij begint met bezwaren tegen Julius Petersen's ontleding in *Die Wissenschaft von der Dichtung*, waarin z.i. allerlei overbodige onderscheidingen gemaakt worden, die bij een literair aesthetische begripsbepaling van echt en onecht geen dienst kunnen doen. Het beste is, uit te gaan van het onechte. Dat dit mogelijk is, wil hij door een proeve verduidelijken. Hij koos daarvoor twee bijna gelijknamige gedichten *Nähe des Geliebten* van Goethe en *Nähe der Geliebten* van *Körner*.

Volkskunde X No. 3.

J.J. Mak wijst op *Een aanwinst van ons geestelijk volkslied*, nl. het tiental geestelijke liederen in het onlangs door Luc. Indestege uitgegeven Tongerse handschrift, weliswaar grotendeels wel bekend, maar voor de ontwikkeling van het latere lied van belang.

Kultuurleven XIX.

Jan. Gilbert Degroote levert een bijdrage, gewijd aan *Erasmus over oorlog en vrede*.

Taal en Tongval III, afl. 1.

G. Kloeke geeft een voorstudie voor een dilaektkaart van *De ruif*, met een schetskaart van de Oostelijke provincies. - E. Blancquaert bestudeerde de *Invoeging van d in zinsverband* in het dialekt van *Opdorp (Opdorpiana II)*. - Chr. Stapelkamp bespreekt een aantal *Groningse woorden*. - Fr. van Coetsem vertelt *Hoe de Fransen onze g horen* (nl. als *r*). - P.J. Meertens geeft een citaat uit *Kinker over de dialecten*. - J. Leenen schrijft over *Schalie en schalij*, die vaak verward werden. - Een artikel van J. Soete handelt *Over mannen, mensen en lieden*. - J. Leenen beoordeelt A. van Loey's *Middelnederlandse Spraakkunst*. W.P. beoordeelt Karel De Wolf's *Hier Weerom Brugsch Volk*.

(Slot volgt in afl. 3). C.d.V.

Leopold's 'Één druppel wijn'.
Ontwerp voor een interpretatie[1].

I.

Als het waar is dat een kunstwerk voor zichzelf moet spreken, dan zal de interpretatie van *o□νου □να σταλαγμ□ν* dienen uit te gaan van de derde strophe waarin het gedicht zichzelf of de toedracht van zijn ontstaan of het daaraan ten grondslag liggende gedachtenleven beschrijft. Wij zullen ons niet ophouden met de nauwkeurige onderscheiding van de hier aangeduide mogelijkheden, maar onmiddellijk de vraag opwerpen: in welke vorm geschiedt die 'beschrijving'? Voorlopig zou ik willen antwoorden: in de vorm van een amplificatie, een reeks benoemingen of benamingen die door demonstrativa worden ingeleid: deze gedachten, dit stille zich verbinden; deze ijver, dit innerlijk bedrijf, deze denkenspolsslag; dit eenzelvig denken; deze vloedgolf.... Ik moet U verzoeken, een ogenblik Uw aandacht bij die demonstrativa te bepalen. Van de eerste twee zou men nog kunnen staande houden dat ze één der beide normale functies van het demonstrativum hebben: dat ze ('anaphorisch') terugwijzen, en wel naar de 'gedachten' en de 'gedachteverbindingen' van de voorafgaande strophen. Doch naarmate men verder leest, naarmate de strophe zich breder ontwikkelt, wordt die interpretatie minder toereikend, ja volslagen inadaequaat. 'Deze ijver, dit innerlijk bedrijf, deze denkenspolsslag' refereren waarschijnlijk nog wel, direct of indirect, aan de vorige delen van het gedicht, maar onweersprekelijk en van veel meer belang lijkt het mij dat ze in eerste instantie de dynamiek, de beweging van het gedicht als zodanig intenderen: de beweging dus die zich óók in de woorden 'deze ijver' enz. 'verzinnelijkt'. Hier wordt nu een semantische verhouding zichtbaar die bij mijn weten in geen betekenis- of stijlleer is beschreven. Om voorlopig bij de genoemde pronomina te blijven: 'dit' en 'deze' in de hier bedoelde context intenderen bij uitstek zichzelf. Anders gezegd: ze zijn wat ze betekenen. Laat mij mijn bedoeling nader toelichten aan het nu volgende: 'Dit eenzelvig denken' - een woordgroep die niet voor niets zo beroemd is geworden! Het demonstrativum wijst hier nauwelijks terug, nog minder verwijst het ('deictisch') naar de 'buitenwereld'; het intendeert de denk-act waardoor het zelf wordt gesteld en verwerkelijkt de volheid van zijn betekenis door te zijn wat het is: geen ander woord dan juist *dit*. Ik zou hier van reflexief woordgebruik willen spreken: een in dit verband vrijwel nieuwe term[2] - die echter geen verwarring mag stichten en bijvoorbeeld de gedachte laten postvatten dat het hier om een innovatie van Leopold zou gaan. Dit is namelijk allerminst het geval. Het reflexief gebruik van het demonstrativum is, bij wijze van spreken, zo oud als de wereld. Wil mij toestaan, niemand minder dan Vondel als kroongetuige te citeren:

> Wanneer dit tijtlijk leven endt,
> Begint het endelooze leven,...

1) Lezing voor de sectie 'Neerlandistiek' van het 19de Vlaamse Filologencongres (Maart 1951).
2) Karl Bühler onderscheidt 'sachliches' en 'reflexives Zeigen', maar dit laatste is voor hem synoniem met de anaphora (*Sprachtheorie*, Jena 1934, p. 389).

Het lijkt mij instructief, deze verzen te leggen naast de passage van Leopold waarvoor ik Uw aandacht vroeg:

> Dit eenzelvig denken
> zwelt naar waar overal een zielsbestaan
> zich openbaart,....

Vervang in het eerste citaat ‘dit’ door ‘het’ of ‘ons’, in het tweede ‘dit’ door ‘mijn’ - wat metrisch mogelijk is en logisch niet op bezwaren schijnt te stuiten - en ge hebt uw geweten met een dubbele aanslag op de poëzie bezwaard. Niet omdat U de ‘klankexpressie’ zou hebben geschaad, maar omdat de denkbeweging is aangetast. ‘Dit’ geeft aan de woordgroepen die het in casu bepaalt, hun gewicht en hun pathos - pathos der sterfelijkheid bij Vondel, der individuatie bij Leopold -; ‘dit’ roept in beide gevallen een spanning op die er als het ware om vraagt, in de ‘eindeloosheid’, resp. de ‘algemeenheid’ te vervloeien. De denkbeweging verloopt van het in de volle zin des woords ‘gestelde’ naar zijn noodzakelijk complement.

Bij Leopold wordt die beweging ‘verzinnelijkt’ door de triomphante werkwoordsvorm ‘zwelt’: inderdaad een triomph van dichterlijk woordgebruik, waar het intenderende woord en de geïntendeerde beweging zo feilloos samenvallen. Terloops wijs ik op het net van alliteraties en assonancen waarin dit ‘zwelt’ zijn volle klankwaarde ontwikkelt[1)], maar dat is toch eigenlijk van secundair belang naast de hoofdzaak: dat we hier dezelfde verhouding, dezelfde reflexiviteit kunnen vaststellen die ons bij de demonstrativa opviel. Daarmee is, naar ik meen, één der beginselen van de poëtiek gevonden waaraan *o□νου □να σταλαγμ□ν* gehoorzaamt. Deze poëtiek is niet die der klankexpressie (al weet ze het klankgehalte der woorden ten volle uit te buiten), nog minder die van de woorden die ‘zich loszingen van hun betekenissen’, doch verwerkelijkt zich integendeel, wat het woordgebruik betreft, in het samenvallen van het intenderende en het geïntendeerde. Zoals ik al aanduidde: de met de taal gegeven mogelijkheid van dit woordgebruik, dat vermoedelijk tot de oorsprongen van de poëzie terugreikt, is niet door Leopold ‘uitgevonden’ - wel echter (voor de hoeveelste maal?) herontdekt en met uitzonderlijk geluk gerealiseerd. Wat een dichter over dit werk heeft gezegd, namelijk dat de ‘woorden elkander [schijnen] te betooveren tot een nooit gekend tegelijk uitbreiden en heviger spannen hunner beteekenissen’, moet op een of andere manier met deze, Leopold's creatieve daad in verband staan.

Het is mij onmogelijk, in de beperkte tijd die ons ter beschikking staat, de bedoelde wijze van woordgebruik ook in de andere strophen van het gedicht aan een nadere beschouwing te onderwerpen; ik volsta met een verwijzing in het bizonder naar de werkwoordsvormen en deverbatieven: zijgt, gladgegleden, neerzinkt en afstroomt; val, schokt, wankelingen, schommelende, deinde, sidderend, zijn gang uitvieren, bedaren - woorden die bewegingen verbeelden doordat ze (in het gedicht) bewegingen *zijn* en die men ‘van betekenis verzadigd’ zou kunnen noemen.

II.

Inmiddels schijnt het ogenblik gekomen, *o□νου □να σταλαγμ□ν* vanuit een

1) Over de assonance als vormbeginsel o.m. van dit gedicht: J. Elema, *Poëtica*, p. 103.

andere, minder micrologische gezichtshoek te benaderen. Wij hebben nog geen gebruik gemaakt van het eerste gegeven dat Leopold zijn lezers ter beschikking stelde: de titel of liever het motto van het gedicht[1]. Dit motto is, blijkens de gedachtepunten, allusief bedoeld. Wanneer wij het vervolledigen, dan volgen wij dus een stille wenk van de dichter en worden niet ontrouw aan ons voornemen, het gedicht voor zichzelf te laten spreken. Welnu, Leopold ontleende het motto aan een bij Plutarchus, in de indirecte rede, overgeleverde uitspraak van de stoïcijn Chrysippus: *o□δ□ν □π□χειν . . o□νου σταλαγμ□ν □να*[2] *κε□□σαι τ□ν □□λατταν* 'Niets verhindert dat ééndruppel wijn met de [hele] zee vermengd wordt', 'en', vervolgt Plutarchus, 'opdat wij ons hierover niet verwonderen, zegt Chrysippus [nog]: *ε□ς □λον τ□ν κ□σμον διατενε□ν τ□ κ□□σει τ□ν σταλαγμ□ν*: "Tot in de verste hoeken van de kosmos strekt door de menging de druppel zich uit"'[3].

In eerste aanleg is Leopold's gedicht een pseudo-didactische paraphrase van dit fragment[4] (en niet alleen van de eerste, doch ook van de tweede der beide volzinnen[5]). Met het achtste vers begint de druppel wijn zijn omloop door de oceaan - maar voordien is er al iets anders begonnen, nl. de werkzaamheid van het scheppend vermogen dat de beschrijving van die 'omloop' tot méér dan een paraphrase zal maken. De 'éne druppel wijn' nu is niet slechts het onderwerp van het dichterlijk vertoog, maar ook het symbool van het dichterlijk, het scheppend, het symboliserend vermogen - is dus tegelijk het symboliserende en het gesymboliseerde - anders gezegd: symbool van zichzelf. Het scheppend beginsel dat de strophe doortrekt, wordt verzichtbaard in het lotgeval van de druppel wijn, dat met behulp van hetzelfde scheppend vermogen wordt uitgebeeld.

Deze merkwaardige cyclische verhouding staat nu m.i. op merkwaardige wijze in verband met de eerste oorsprong van het gedicht. De tekst van Chrysippus, die de kosmische samenhang demonstreerde aan de gedragingen van een druppel wijn, heeft, hoe dan ook, op Leopold indruk gemaakt. Maar dusdoende - om zo te zeggen door de 'oceaan' der tijden heen - gedroeg die tekst zich als de druppel wijn. De tekst sprak over een druppel wijn en *was*, in metaphorische zin, een druppel wijn. Het is deze bij uitstek dichterlijke verhouding tussen spreken en zijn die in het gedicht in woorden wordt gevierd en met woorden wordt verwerkelijkt.

Ik heb daarstraks het begin van de eerste strophe buiten beschouwing

1) Duidelijker dan in Leopold's bundels treedt dit motto-karakter aan den dag in de eerste druk van het gedicht: *De Nieuwe Gids, Gedenkboek 1885-1910*, 's Gravenhage 1910, pp. 112-115.
2) De afwijkende woordvolgorde van Leopold's motto vermag ik niet te verklaren.
3) *Stoicorum veterum fragmenta*, ed. von Arnim, Leipzig 1903, II, pp. 157, 158: fragment 480. Voor de interpretatie van dit en dergelijke fragmenten in het kader van de stoïsche 'physica' zie Emile Bréhier, *Chrysippe et l'ancien stoïcisme*, nouv. éd. revue, Paris 1951, pp. 125-126.
4) Zoals het zeer verwante fr. 479 (uit Diogees Laërtius) vermoedelijk het thema heeft geleverd voor *Le vin perdu* van Paul Valéry ('tout un peu de vin' correspondeert met '*□λ□γος ο□νος*', niet met '*ο□νου σταλαγμ□ν □να*'). Op de overeenkomst van 'Le vin perdu' en 'Eén druppel wijn' heeft, bij mijn weten, het eerst gewezen Prof. Tielrooy in zijn *Panorama de la littérature hollandaise*.
5) De tweede zin bevat minstens twee woorden die mij voor de genesis van het gedicht van groot belang dunken: *χ□σμος* en *διατενε□ν* (vgl. 'de spanning durende den ganschen langen afstand').

gelaten. Men vindt er de evocatie van een ritueel dat in het bestel der strophe de primaire functie heeft, het plengen van de wijn onder plausibele omstandigheden te doen geschieden. Dit ritueel, deze bezwerende herhaling ‘opdat de zee, opdat de barre winden...’ moet de goede afloop van een reis verzekeren waarvan verder niets verluidt - tenzij het de reis mocht zijn waarmede metaphorice het verloop van een gedicht wordt aangeduid. In dit geval zou Leopold zijn werk geopend hebben met één van die ‘nautische metaphoren’ waarvan de traditie teruggaat tot in de vroege oudheid[1] - dan zou het begin van het gedicht de aanvang van een reis beschrijven die het gedicht zelve symboliseert[2] - dan zouden de ‘priesterlijke lofspraak en gebeden’ de gunst der goddelijke machten óók voor de voltooiïng van het aangevangen werk afsmeken[3]: alles veronderstellingen die door onze voorgaande en onze volgende bevindingen bevestigd schijnen te worden.

Het begin van de tweede strophe geeft een synthese van twee motieven uit zeer verscheiden sfeer: de anecdote van Newton's appel en Sappho's 93ste fragment[4]: een voorbeeld van dat ‘effenend versmelten’ waarvan de derde strophe gewaagt, een versmelting zó volkomen dat de appel van Newton tot onherkenbaarwordens toe gepoietiseerd is. Sappho's appel valt dan eindelijk: in de kosmos, en in dit gedicht. De ‘trotsche vrucht’ is de appel waarvan Sappho sprak in het genoemde fragment, maar óók dit fragment zelf, dat zijn uiteindelijke bestemming vindt door in Leopold's gedicht te worden opgenomen, ‘opgevangen’ zou ik haast zeggen. Sappho's dichterlijk vermogen, waarvan ze vrucht en symbool is, manifesteert zich in de ‘schok’ die ze nog teweegbrengt. De samenhang die in deze strophe wordt gevierd, is niet slechts het kosmisch verband, maar ook de historische continuïteit die het mogelijk maakt dat een dichterlijke schepping van voor meer dan twintig eeuwen tot in het heden uitstraalt en in dat heden geassimileerd kan worden door, geïntegreerd in een nieuwe dichterlijke schep-

1) Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*, Bern 1948: Kapitel 7, §1: ‘Schiffahrts-metaphern’ (pp. 136-138). Curtius beperkt zich, bij de behandeling van ‘Dichtung als Schiffahrt’, tot de Latijnse traditie. Otfrid Becker heeft de kiem van deze metaphoor bij Pindarus (Nemeïsche Oden V, 50; Pythische Oden IV, 3) aangewezen (*Das Bild des Weges.... im frühgriechischen Denken*, Berlin, 1937, p. 71). Van bevriende zijde word ik eraan herinnerd, dat juist de vierde Pythische Ode, bij het begin van de Argonautentocht, een plengrite en het daarbij horend gebed weergeeft, weliswaar zonder metaphorische referentie aan de poëzie (vs. 193 - vs. 198). - Niet ‘Dichtung als Schiffahrt’, maar wèl ‘de zeereis van een dichter’ vindt men in het door Leopold hogelijk bewonderde sonnet *Pour le vaisseau de Virgile* van de Hérédia, dat het karakter van een propempticon heeft (Schmidt Degener, *Phoenix*, p. 40 en Curtius, *Essays zur europäischen Literatur*, p. 409).

2) Ik zou hier van ‘reflexieve symboliek’ willen spreken, als synoniem van de door Vestdijk voorgestelde term ‘functionele symboliek’ (*Bij een sonnet van Gérard de Nerval* (1937), *Lier en Lancet*, p. 154). Vgl. Albert Thibaudet, *La poésie de Stéphane Mallarmé*, pp. 43, 363, 380.

3) In deze gedachtengang kan men zich afvragen, of de woorden van het eerste vers (‘Waar op de plecht, gekarteld uit het hout..’), behalve hun ‘normale’ functie (de plaats te bepalen waar de rituele handeling verricht wordt), niet nog een tweede, latente functie hebben: gedicht en niet- gedicht af te grenzen, de aanvang van het gedicht a.h.w. te profileren.

4) Vertalingen: van P.C. Boutens in zijn *Oden en fragmenten van Sapfo*, 3de druk, 's Gravenhage 1946, p. 20, en van J.D. Meerwaldt, *Centaur*, Augustus-September 1946, p. 644 - de laatste met een zeer verhelderend commentaar.

ping[1]. Van dat assimilatie-proces levert het lotgeval van de druppel wijn in de eerste strophe het symbool (en de nautische metaphoor een ander voorbeeld), terwijl omgekeerd de ‘schok’ die zich door de tweede voortplant, mede de initiale indruk, symboliseert die het fragment van Chrysippus gemaakt heeft. Zo staan de strophen I en II in een onderlinge verhouding, niet slechts van parallelisme, maar ook van reciprociteit[2].

III.

Terwijl enkele van de talloze relaties waaruit het gedicht is opgebouwd, zich aldus schijnen te verhelderen - en wel onder drie opzichten: het reflexief woordgebruik, de evenzeer reflexieve symboliek en de integrerende phantasie -, brengt de derde strophe, behalve commentaar op de beide voorafgaande, ook nieuwe verwikkelingen. Nemen wij, om te beginnen, de woorden ‘deze denkenspolsslag’. Het is duidelijk dat daarmee de dichterlijke dynamis, de drijvende beweging, maar ook de verzinnelijkte beweging, dus het gedicht wordt bedoeld. Dezelfde dubbel-zinnigheid is eigen aan de synonieme varianten die als onderwerp van de volgende zinnen functionneren: ‘dit eenzelvig denken’ en ‘deze vloedgolf’ - dubbelzinnigheid die men zou kunnen weergeven met de tegenstelling ‘subjectief’ resp. ‘geobjectiveerd denken’, of wel: ‘innerlijke aandrift’ versus ‘het neergeschreven gedicht’.

Dit impliceert dat ook de praedicaten van deze onderwerpen in dubbele zin geïnterpreteerd dienen te worden. Ik leg U nogmaals voor de reeds aangehaalde cantilene:

> Dit eenzelvig denken
> zwelt naar waar overal een zielsbestaan
> zich openbaart, ...

(in zekere zin het centrum van het gedicht). Men heeft deze woorden meestal opgevat als uiting gevende aan een verlangen naar ‘gemeenschap’. De vraag is maar: gemeenschap met wie? Ik meen dat men niet bij uitsluiting, doch wel bij uitstek heeft te denken aan de scheppenden van alle tijden, in wier werk het ‘zielsbestaan’ in eminente zin ‘zich openbaart’[3]. In dit perspectief doelt het praedicaat van de volzin op de activiteit waardoor men bijvoorbeeld fragmenten van Sappho en Chrysippus in zich opneemt. In dit perspectief is de ‘vloedgolf’ het philologisch, of als U wilt:

1) Curtius zou hier de ‘integrierende Phantasie’ aan het werk zien (*Kritische Essays zur europäischen Literatuur*, p. 185).
2) ‘elkanders overweersche spiegelbeelden’
3) ‘waar nauwelijks geboren...’ en ‘waar rijk ontplooid...’ sluiten appositioneel specificerend aan bij ‘waar overal...’; er worden twee mogelijkheden gesteld: die van een primitief en die van een rijk gedifferentieerd ‘zielsbestaan’ (dit laatste door integratie tot stand gekomen). ‘Millioenenmenigvuldigheid’ en ‘eenheid’ zijn dan ook attributen, niet van de collectiviteit (van Eyck in *Groot Nederland*, 1927, I, p. 203), maar van telkens één geprivilegieerd, individueel bewustzijn.

het hermeneutisch vermogen in actu, dat in staat stelt, tot het ‘diepst oorspronkelijke’ van bewonderd mensenwerk door te dringen[4)].

4) Vgl. Schmidt Degener over Leopold: ‘Hij hield zich overtuigd dat de philoloog, die niet in de grammatica bleef gevangen, de meest bevoorrechte van alle denkers was. Niemand beter aangewezen om de zin te doorgronden, de Zin in dubbele betekenis...’ (*Phoenix*, p. 51)

De passage heeft echter nog een andere, zegevierender zin; ‘dit eenzelvig denken’ nog een àndere betrekking met ‘alle andere.... zielelevens’, en wel inzoverre het zich belichaamd heeft in dit gedicht en blijkens het drastische woord ‘schokt’ dat beider werking verbeeldt, het poietisch vermogen van Sappho's fragment deelachtig is. In dit perspectief loopt de slotzin van de derde strophe a.h.w. op de toekomst vooruit en vertolkt het verlangen naar, ja de zekerheid van diepe en duurzame werking.

Uit een semantisch oogpunt grenst deze tweede helft van de derde strophe aan het wonderbaarlijke. Wat onmogelijk scheen, wat m.m. aan het muzikaal contrapunt leek voorbehouden, is hier verwerkelijkt doordat met onweersprekelijk gezag aan de taal twee uit elkaar strevende betekenissen werden opgelegd - aan de taal en aan de lezer die zich aan de macht van ‘dit eenzelvig denken’ gewonnen moet geven.

Men kan zich afvragen, waarom na zùlk een afsluiting nog een coda volgen moest. Was dan alles niet gezegd? En al moest het gezegde nog op een of andere wijze bezegeld worden, waarom de lengte van de vierde strophe zó bepaald dat ze tot drie voorafgaande in een willekeurige of zelfs in een wan-verhouding schijnt te staan?

Daarmee zijn de moeilijkheden nog niet uitgeput: er is ook de beeldspraak van die vierde strophe die een eigenaardig, tegelijk onthullend en verhullend karakter heeft en er het zijne toe bijdraagt, deze slotverzen voorshands tot de duisterste plaats van het gedicht te maken.

Omtrent de structuur van de slotpartij heeft Leopold één onmiskenbare aanwijzing gegeven door de woorden ‘in omgekeerden trant’. Wij zagen dat de derde strophe, abstract gesproken, twee bewegingen bevat: die van het eigene, ‘die eenzelvig denken’, naar het vreemde in zijn beide gedaanten: ‘het (door Leopold) gelezene’ en ‘de lezer’. De sleutelwoorden ‘in omgekeerden trant’ maken het onbetwijfelbaar dat de vierde strophe de terugwerking van het vreemde op het eigene verbeeldt, maar dan ook in beide richtingen: van ‘het gelezene’ en van ‘de lezer’ op ‘dit ééne brein’.

Dit betekent in de eerste plaats dat het verhaal van de ‘dolende’, de ‘vreemde’ die tot ‘wondere heerschappij’ kwam, een parabel is voor de fascinatie die ‘bewonderd mensenwerk’ of de makers daarvan op Leopold konden uitoefenen. In dit perspectief betekent ‘het dreigende’ het al te schone, het al te meeslepende, dat eigen oorspronkelijkheid in gevaar brengt[1)], en viert het laatste vers de ‘triumf en oppermachtigheid’ van de scheppers die Leopold bewonderde. Het is echter ondenkbaar dat daarmee de zin van dit laatste vers zou zijn uitgeput; wie de geheimzinnig jubelende toon ervan vernomen heeft, speurt naar andere betekenissen die met de eerste, minder kryptische samenklinken. Willen wij die andere, meer verborgen betekenissen aan het licht brengen, dan moeten wij de consequenties van onze exegese aandurven en ook de tweede ‘beweging’: die van ‘dit eenzelvig denken’ naar ‘de lezer’, in tegenstelde richting laten ombuigen. Welke redelijke zin nu kan gehecht worden aan ‘de terugwerking van de lezer op het gedicht of zijn maker’? Mij dunkt, slechts deze dat de lezer het gedicht in zijn diepste intenties doorgrondt. Ik wil dezelfde vraag in andere vorm nog eens herhalen: hoe kunnen ongetelde storingen, uitgaande van de lezer(s), gezegd worden ‘dit ééne brein’ te doorstroomen? Mij

1) De vrees ‘zich zelf te verliezen’ is bij Leopold biographisch aanwijsbaar: zie K.H. de Raaf, *Gesprekken met Leopold, De Nieuwe Gids*, 1927, I, p. 656.

dunkt op deze wijze dat hun belangstelling als onbescheiden nieuwsgierigheid wordt ervaren. In dit perspectief betekent ‘het dreigende’ de aandrang van de velen die ‘geweerd’ worden door het bolwerk van een (schijnbaar) verwarrende beeldspraak. In dit perspectief is de ‘dolende’, de ‘vreemde’ de door Leopold geroepen, voorzegde en voorziene ideale lezer die, na het doorstaan van de zwaarste proef, tot de ‘triumf en oppermachtigheid’ van het volkomen begrip zal geraken.

Dus U en ik, nu wij de labyrinthische gangen van dit wonderwerk menen te doorzien? Toch niet, immers juist deze voorbarige conclusie zou bewijzen dat ons een essentieel verband ontgaan is. Ik heb het oog op de innige samenhang tussen de 4de strophe en het tweede deel der 3de Deze samenhang laat zich aan tal van verschijnselen demonstreren. Wat de omvang aangaat, kunnen de 13 verzen van strophe IV geacht worden te corresponderen met de ruim 13 verzen die aanvangen met ‘Dit eenzelvig denken’ en waarvan de laatstgenoemde woorden direct of indirect het onderwerp vormen. Omgekeerd is ‘dit ééne brein’ deels in grammatische, deels in zakelijke zin het lijdend voorwerp der vierde strophe. Curieus is ook de locale correspondentie tussen ‘tot wondere eenheid’ en ‘tot wondere heerschappij’. Maar nog meer in het oog lopend en wellicht belangrijker zijn de krasse polysyndeta die de syntactische afsluiting èn van III B èn van IV vormen.

Van al deze correspondenties blijkt de diepere betekenis wanneer wij ons bewust maken dat zo hier als daar hetzelfde wordt uitgesproken: hetzelfde maar onder verschillend aspect. Terwijl in III B de aperte zin is: de toekomstige werking van het gedicht, de kryptische: de alles-doordringende receptiviteit van Leopold's geest, geeft strophe IV in aperto de triumf van het door hem gerecipieerde, en in verraadselde vorm de toekomstige receptie van zijn gedicht[1].

Nu geve men er zich voorts rekenschap van dat de triumf van, zeggen wij, Sappho in IV complementair aansluit bij Leopold's receptiviteit in III B: beide tezamen sluiten de cirkel waarmee de wederkerigheid van de lezer en het gelezene kan worden verbeeld. Op dezelfde wijze vormen de receptiviteit van Leopold's lezer in IV en de werking van zijn gedicht in III B een gesloten cirkel. Deze cirkels zijn van gelijke aard, met dien verstande dat de eerstgenoemde verwerkelijkt is in dit gedicht en de tweede vooralsnog hypothetisch blijft: zal het gedicht ooit op de ware wijze gelezen worden? Deze vraag is geen vraag meer, zodra men tenvolle ernst maakt met de wederkerigheid van dichter en lezer: zoals in de dichter receptiviteit en creativiteit samenvallen, zo zullen ze dat niet minder doen in de ideale lezer van zijn gedicht. Met andere woorden: de uiteindelijke triumf die Leopold voorziet, is de integratie van zijn gedicht in een nieuw kunstswerk. De ideale lezer is de toekomstige dichter die, waar, wanneer en hoe dan ook, deze integratie zal voltrekken.

De vraag kan rijzen waarom het uitspreken van een zo eenvoudige gedachte met zoveel omslag moest worden voorbereid. Daarop luidt het antwoord: omdat het minder om het uitspreken dan om het ‘verzinnelijken’ van een gedachte ging, zó dat deze als dwingend en onvermijdelijk zou worden ervaren. De ideale lezer moest niet maar worden genoemd, doch

1) Een soortgelijke chiastische verhouding tussen ‘heimlijkheid’ en ‘vindbaarheid’ geven de beide strophen van Boutens' *Zingen* te zien *(Vergeten Liedjes*, p. 40).

magisch opgeroepen![1] Of als deze wending voor U onaanvaardbaar mocht zijn: de vervulling waarnaar Leopold dong, was een gedicht te schrijven waarvan de intrinsieke eigenschappen de werking met volstrekte zekerheid waarborgden. Die zekerheid nu werd hem verschaft door de eigenaardige cyclische verhoudingen die ik signaleerde en die aansluiten bij de reflexiviteit van het woordgebruik en de beeldspraak. De cyclus lezer-dichter is in dit gedicht verwerkelijkt door de geslaagde integratie van het fragment van Sappho. De 'strophen' III B en IV tezamen spreken dit cyclische verband nog eens uit. Maar in *dezelfde* woorden leggen ze het verband tussen de toekomstige lezer en Leopold's gedicht vast. Wat van kracht is voor de eerste relatie, moet dus evenzeer geldigheid bezitten voor de tweede. Dat de philoloog Leopold zijn teksten adaequaat heeft begrepen, garandeert de dichterlijke waarde, de onverwoestbaarheid van zijn eigen werk en zijn plaats in de gemeenschap der scheppenden[2].

Wat hier in nuchtere woorden is gezegd, wordt door de slotpartij van het gedicht tot een onontkoombaar feit[3] gemaakt. Ik heb in die slotpartij de strophen III B en IV onderscheiden. Deze aanduidingen waren als voorlopig bedoeld en kunnen nu worden teruggenomen. 'Strophe' IV is, vanuit een zekere gezichtshoek, minder een vervolg op III B dan wel een complementaire variatie. Deze samen, om zo te zeggen ineengedacht, vormen het slot van de derde strophe en de afsluiting van het gedicht. Zo wordt de anomalie van een onevenredig korte vierde strophe dus opgeheven, al blijft het geheimzinnig oscilleren van de versgetallen der strophen: 29-26-29 (- 13) het verklarend intellect verontrusten. Aan de andere kant bood de door Leopold gekozen successieve dispositie hem de gelegenheid, een retarderend moment in te schakelen dat zelfs na het vers 'en wat hun diepst oorspronkelijke is', nog een climax mogelijk maakte.

Zo is het nu eenmaal in dit gedicht: we ademen er de sfeer van het onverhoopte; wat niet mogelijk scheen, wordt bij de gratie van de poëzie verwezenlijkt. Wie *o□vov □να σταλαγμ□ν* schreef, had tegen alle waarschijnlijkheid in, 'alsnog' het onaantastbare gevonden onder de aegis waarvan hij kon leven en werken. Het doel van deze voordracht is bereikt als ik heb kunnen aantonen dat dit onaantastbare niet was een troostrijke fictie, maar onweerlegbare werkelijkheid.

Deventer.

J. KAMERBEEK Jr.

1) 'Jedes ausgesprochene Wort supponiert den Hörer, jedes geschriebene den Leser diesen mitzuschaffen ist der verhüllte, aber größere Teil der schiftstellerischen Leistung' (Hugo von Hofmannsthal, *Buch der Freunde*, p. 85).
2) De plaatsing in het gedenkboek van de Nieuwe Gids doet de vraag rijzen, of Leopold zijn werkstuk niet als gelegenheidsgedicht heeft bedoeld. In elk geval was het wederom een uiterst gelukkige gedachte van Schmidt Degener, om Leopold, bij wijze van apotheose, in het gezelschap der 'zijnen' te voeren.
3) Hetzelfde feit waarop Melville doelde in een (door Gomperts onlangs geciteerde) uitspraak die hier niet ontbreken mag: 'For genius, all over the world, stands hand in hand, and one shock of recognition runs the whole circle round.'

Een eeuws wake.

Omstreeks 1850 leed ‘De Gids’ aan een inzinking, die zo erg werd, dat Alberdingk Thijm een geestig ‘Claegh- ende Vraeghliedt’ kon dichten, waarin hij vroeg:

> ‘Ghesellekens, wat mach'er de goê redene toch al wesen,
> Dat onsen Gids meer loopt te trantelen ende te cantelen als voordesen?’

In deze jaren was Potgieters werkzaamheid gering. De oorzaken waren, dat zijn zaken hem meer in beslag namen, en dat zijn vroegere medestrijders op enigerlei wijze waren uitgeschakeld: Bakhuizen van den Brink, Haseboek, Heye, Beets, zij waren in ballingschap gegaan of hadden andere werkzaamheden gevonden. Ook was misschien het eerste vuur wat uitgebrand en was een adempauze nodig, om krachten te verzamelen voor nieuwe strijd. Hoe het zij, Groenewegens bibliografie vermeldt onder de jaren 1846 tot 1857 telkens maar 2, 3 of hoogstens 4 gedichten of beoordelingen. Wel zijn deze over 't algemeen belangrijk, maar hun aantal is, vergeleken bij vroeger, en ook later, gering. Nu juist een eeuw geleden, in 1851, verschenen twee gedichten, die ook nu nog een nadere beschouwing waard zijn: *Eene halve-eeuws wake* en het tweelingpaar: *Aan d'Ingang van het Haagsche Bosch* en *Aan d'Uitgang van het Haagsche Bosch*.

Eene halve-eeuws wake.

De inhoud van het gedicht is als volgt.

De eerste strofe: de Muze verschijnt de dichter in een droom en houdt streng gericht over de doden die in de afgelopen halve eeuw de zangberg hadden beklommen of getracht, dat te doen. Om haar zetel zijn de groten onzer gouden eeuw geschaard: links de minnedichter (Hooft, Bredero), rechts (aan de hogere zijde) Vondel. Aan haar voeten de rijkdommen van Oost en West.

> I. Verrukk'lijk was het nachtgezigt!
> Omschitterd van een rembrandtsch licht
> Hield Hollands Muze hoog gericht.
>
> Wat naam
> En faam
> Gaf aan 't verleên,
> Toen d'oceaan te kleen
> Ons scheen,
> Als wachters om haar zetel heen; -
>
> Ter slinke een guit,
> Die voor zijn bruid
> Van liefdes luit
> De kneepjens duidt
> En 't mopsjen van de minne ontsluit;
>
> Ter hoog're een grijs,
> Wiens stoute wijs
> Het paradijs
> Gebiedt: ‘Herrijs!’

Of d'englen voorgaat: ‘Eere en prijs!’ -

En aan haar voet
Den overvloed,
Dien spoed
En moed
Ontschaken doet
Aan noorderijs en zuidergloed;

Zij zelve, - op 't blondgelokt gelaat,
Bij rozen van den dageraad,
Een ernst, die 't schoonst der schoone staat!

De tweede strofe: Velen trekken voor haar heen, maar de Muze ziet ze niet aan: ze waren niet hoog genoeg gestegen. Immers: Wat lauwer wast in lage lucht? Tot Helmers komt. Dan rijst de Muze op van haar troon: hij heeft in bange dagen de trouw aan het vaderland en aan Oranje bewaard.

II. Een vast vergeten dichtrendrom
Verscheen,
Verdween,
Of, zag ze ook om,
Niet eenen ruischte 't wellekom;

Geen zucht
Naar hoger zielsgenucht
Had ze aangespoord tot stoute vlugt;
Wat lauwer wast in lage lucht? -

Wie komt? De Muze rijst! En toch
Hij, dien zij wenkt, ducht zinsbedrog.
‘Leeft Holland, leeft Oranje nog?’

Een bange strijd van hoop en vrees,
Hoe God voor beiden 't vonnis wees,
Verscheurt hem, die ten oordeel rees;

Wat oog
Blijft droog?
Ginds waait de vlag,
Die werelden ons winnen zag:
‘U danke ik 't, dat zij wappren mag!’

En Helmers draagt de burgerkroon,
Hem dus in 't rijk van 't schoon
Geboôn,
Zijn weergaloze trouw ten loon!

Daar komt Bilderdijk, hij die de vormvoltooiing der oudheid paarde aan christenkunstzin. Zelfs Vondel huldigt hem. Maar Bilderdijk wijst alle hulde af: Vondel heeft ons volk in zijn jeugd gekend; hij, Bilderdijk, in zijn verval. Hij heeft gestreden, en verlangt nu alleen naar rust.

III. Wat dichter-schepping voert die wolk?
Een groep, bewondrend aangestaard,
Dewijl zij toonbeeld strekt en tolk

Van vormvoltooijing, d'oudheid waard,
En zielsverheffing uit het stof,
Die christen-kunstzin openbaart;

't Vermeidt zich alles in haar lof;
Zelfs Vondel brengt haar huldeblijk:
‘Wie mag hij zijn, die me overtrof?’ -

‘Wat vleit ge mij?’ - zucht Bilderdijk -
‘Gij hebt in 'd ochtend u verheugd,
Wie is in frischheid u gelijk?

Mijn lot was lijden, 'k had geen jeugd; -
't Verval des volks mij vroeg bewust,
Vond ik geen vrede en zong geen vreugd,

Werd kunst mij wapen, strijd mij lust.
Ik heb geworsteld met mijne eeuw,
Voor mij geen lauwer, - gun mij rust!’

Daar doemt een gelders landschap op: een klaterende beek, een golvend graanveld, eeuwenoud geboomte. In de schaduw droomt een dichter en Huygens bekranst de Geldersman met zijn eigen lauweren, omdat hij in deze dezelfde puntigheid, dezelfde kernachtigheid, dezelfde geestigheid heeft gevonden als hijzelf bezit.

IV. Een landschap biedt hun blik zich aan:
Hoe 't koeltjen stoeit door 't hooge graan,
Daar rozen
Blozen
Uit die blaên; -

Een beek,
Die ginds 't gebergte ontweek,
Vlecht in 't verschiet haar zilverbleek,
Een klaatrend lint, door 't groen der streek. -

Neig dieper, overeeuwd geboomt!
Naar 't moschbed, dat uw voet omzoomt,
De schâauw voor wie daar dicht en droomt.

Verrassende als dat wolkend schuim
En schittrende als dit zonnig ruim,
Zoo toovert, tintelt, treft zijn luim.

Schuil vrij, als erts,
Zijn scherts
Soms diep,
Toch blijkt ze, als alles wat hij schiep,
Metaal dat hij te voorschijn riep!

Zie, Huygens biedt, in Gelders beemd,
't Vernuft waar 't zijn naar zweemt
Niet vreemd,
Den krans, dien hij van 't hoofd zich neemt!

Daarna kroont de Muze Wiselius met lauweren en cypressen. Deze heeft zich, zegt zij, mannelijk gekweten. Hij heeft het verval van het toneelspel tegengegaan; het lage en platte bestreden, het schone en het ware verkondigd. Maar het toppunt, de hoogte waarop de dichtkunst in de gouden eeuw stond, is nog niet bereikt. Begrijp het, volk van Nederland: de poëzie is eeuwig; doch houd u vrij van vreemde invloeden; word niet de slaaf van kerkgeloof of schoolse theorieën. Wees u zelf. Want alleen de oorspronkelijkheid maakt onsterfelijk. Zo spreekt de Muze.

V. ‘Vlecht lauwren en cypressen zaam!’ -
Gebiedt de Muze, - ‘stond zijn blaam
De schennis tegen, die 'k mij schaam,

Zijn trouw
Draag rouw,
Zijn cither suss'’ -

Wiselius
Beloont ze aldus -
‘Mijn leed, tot men dien stinkwalm blusch';

Een priesterschaar
Voor mijn altaar
Weer wierook gaêr,
E n 't s c h o o n e e n 't w a a r'
Van 't hoog tooneel zich 't volk verklaar!

Hoort, zangsters! hoort
Mijn afscheidswoord
En draagt het voort
Van oord tot oord:
Mijn middag heeft nog n i e t gegloord!

De poëzij
Gaat nooit voorbij,
Houdt gij
U vrij
Van bastaardij
En kerk- of kunstleers slavernij.

Wat nieuwe vorm de wereld beidd',
U geldt nog, 't zij ge juicht of schreit:
Onsterflijk maakt de oorspronkelijkheid!'

De laatste strofe eist nadere toelichting, omdat de daarin gelauwerde nu geheel vergeten is. Samuel Iperuszoon Wiselius[1)] was in zijn tijd hoog geëerd. Hij is geboren in 1769, was koopman in Amsterdam, speelde een actieve rol in de gelederen der patriotten, heette de Fransen in 1795 hartelijk welkom, maar werd weldra, als zovelen, teleurgesteld. Hij vervulde een groot aantal staatsbetrekkingen, reisde naar Parijs om met de Franse regering te onderhandelen. Ook werd hij lid van de Raad der Aziatische Bezittingen (opvolger van de O.I. Compagnie). Maar later weigerde hij alle medewerking aan koning Lodewijk (hij noemde hem steeds 'de heer Lodewijk Bonaparte') en aan Napoleon ('Een Batavier zich krommen onder de vorstelijke schorpioenenroede! Afgrijsselijk!' riep hij uit). Na de terugkeer van Oranje werd hij hoofddirecteur van politie in Amsterdam. Een benoeming tot Goeverneur-Generaal sloeg hij af ter wille van zijn hoog bejaarde moeder. Koopman was hij al die tijd gebleven. In 1813 troffen hem na elkaar twee zware slagen: hij verloor zijn vrouw en zijn beste vriend van Kooten. Hij stierf in 1845.

Wiselius was een begaafd, werkzaam en belezen man, die tussen zijn zaken en zijn drukke staatkundige werkzaamheden nog tijd vond voor de beoefening der letteren. Als mens stond hij hoog aangeschreven: hij was een goed huisvader, een trouw en hulpvaardig vriend, een goed vaderlander, een vroom christen, eerlijk in alles. Het toneel vooral had zijn belangstelling. Hij zag daarin een krachtig middel tot verheffing van het volk en hij trachtte de Amsterdamse schouwburg uit zijn verval op te beuren door toneelstukken te schrijven en te vertalen (zijn stukken waren populair en trokken volle zalen) en door onderricht in de toneelspeelkunst te geven.

In zijn tijd speelde hij een voorname rol in de letteren. Hij was lid van het Kon. Nederlandsche Instituut. Bilderdijk, Helmers en anderen waren zijn vrienden; ook, in later jaren, da Costa. Zoals alle lieden van ontwikkeling in die dagen schreef hij verzen; ja, hij vertaalde een latijns extempore-grafschrift van een zijner vrienden evenzo voor de vuist in het nederlands. Hij was, zoals zovelen van zijn tijdgenoten, een grondig kenner en bewonderaar van de klassieken. Het klassieke treurspel was voor hem het hoogste en eigenlijk het enige. Voor de romantische richting had hij geen sympathie. Wel erkende hij bij Schiller en bij Shakespeare veel goeds, maar

1) Zijn leven is beschreven door zijn schoonzoon P. van Limburg Brouwer (1846). Zijn werk vindt men in 5 delen *Mengel- en Tooneel Poëzij* (1818-1821) en in *Nieuwe Dichtbundel* (1833).

hij miste bij hen eenvoud en harmonie in de vorm, en hij vond hen ‘voor het regelmatige schouwtooneel

ten eenenmale ongeschikt'. De in zijn dagen zo populaire Kotzebue en Iffland veroordeelde hij onvoorwaardelijk; Kotzebue 'zei platheden' en Iffland 'raaskalde'[1]. Zelfs bij Shakespeare moet men, 'om zich in een fraai vertrek te verlustigen, nu eens loopen door zwijnen-kotten, straks door vuinis-hoopen en drek-goten heenworstelen'[2]. Het grove publiek juicht zulke schrijvers toe.

> 'Maar hij, die haakt naar zulk een lofgetier van dwazen,
> Is als de maden, die op kreng en vuilnis azen...
> Ja, toon' zich groot en kleen verbitterd en verbolgen
> Op hem, die vast van ziel, hun dwaasheên niet wil volgen
> En nooit op de outers van hun Drekgoôn offers droeg,
> Hij lacht om hun getier: hij is zich zelv' genoeg,
> Verzekerd van de hulp en gunst van d' Allerhoogsten'[3].

Ook de Amsterdamse schouwburg maakte zich schuldig aan de toejuiching van de laagste voortbrengselen, maar er was in later tijd beterschap te bespeuren, vooral dank zij 'den voortreffelijken Carlo Gozzi. Zijn wil, zijn vermogen, het vermogen der ware kunst deed de dronkenschap bedaren en verdreef den tuimelgeest. Men schaamde zich nu over zijne vroegere dwaasheid en liet de zoo lang gewierookte Drekgoden ter aanbidding over aan het laagste gepeupel'[4].

Tegenover dit alles stelde hij de Ouden, en ook Bilderdijk, die hij vereerde (DEN GROOTEN BILDERDIJK noemt hij hem)[5]. De eenvoud der klassieken is het kenmerk van het ware. In de 'Voorreden' van zijn *Nieuwe Dichtbundel* geeft hij een soort testament: 'de laatste woorden van eenen stervende, die zijne uiterste oogenblikken nog wil besteden, om kinderen of vrienden, die hem na aan het hart liggen, te bestraffen, te vermanen, te regt te wijzen... Het is de ernstige toespraak van iemand, die, om voor te staan, wat hij voor regt en waarheid hield, zich aan gunst of ongunst van de wereld nimmer liet gelegen liggen'.

Van het realisme was hij afkerig. 'Er is een hemelsbreed onderscheid tusschen het eenvoudig natuurlijke en het lage en platte'[6]. Menig toneelkunstenaar 'meent in eene *regt natuurlijke* naarbootsing het toppunt der kunst te moeten zoeken, doch daardoor gaat juist het ideale der kunst verloren'[7].

Hij zocht naast de schoonheid de waarheid; de ene is niet denkbaar zonder de andere. In zijn 'Welmeenende Toespraak aan jeugdige dichters', een soort 'Aanleiding ter Nederduitsche Dichtkunst', vermaande hij:

> 'Eenvoudig zijn EN WAAR, IN VOORDRAGT, KUNST, EN TAAL,
> Dit, jeugdig Dicht'renkoor! zij u een wet van staal'.

En:

> 'JA! 'T WARE ALLEEN IS SCHOON'.

1) *Mengel- en Tooneelpoëzij* III, p. III noot.
2) *N. Dichtbundel* p. VI-VII.
3) *N.D.*, p. 233-234.
4) *M. en T.* V 194. Potgieter spreekt van 'stinkwalm'. Dit woord is waarschijnlijk door Wiselius gebruikt, maar het is me dan ontgaan. 'Drekgoden', 'drek-goten' en 'zwijnenkotten' zijn echter wel gelijkwaardige epitheta.
5) *M. en T.* III, p. XXIII noot.
6) *M. en T.* IV, p. XXIII.
7) *N.D.* p. XIX.

En:

‘HET WARE ALLEEN IS SCHOON EN SCHITTERT OP DEN DUUR’.[8)]

De bovenstaande uiteenzetting over Wiselius moest wat uitvoerig zijn, deels omdat hij nu geheel vergeten en onbekend is, maar vooral, om het ge-

8) *N.D.* p. 242, 224, 235.

dicht van Potgieter begrijpelijker te maken. De grote roem die Wiselius bij zijn leven had verworven heeft hem niet lang overleefd. Jonckbloet oefende in zijn letterkundige geschiedenis al veel kritiek; en terecht. Maar toen Potgieter zijn vers schreef, was Wiselius pas 6 jaar dood. Potgieter, geboren in 1808, was nog een echt patriottenkind uit de 18e eeuw. Wiselius was voor hem in menig opzicht een ideaal en een voorbeeld. Deze was koopman en tevens kunstenaar en geleerde; een mercator sapiens, die door zijn kunst aan de burgerstand een adelbrief uitreikte. Hij was een goed vaderlander, van vreemde smetten vrij; niet bereid, de overweldiger te dienen. Zijn bemoeienissen met 'het hoog toneel' hadden ten doel, het volk te verheffen. Dit alles was geheel in de geest van Potgieter. Ook de afkeer van het realisme deelde deze. Hij had in zijn titel 'Kopijeerlust van het dagelijksche leven' al een zekere minachting gelegd. En herhaaldelijk had hij zich er tegen uitgelaten. Een arme buurt noemde hij 'een afzigtelijke wereld, die mij niet minder walgt dan u'. Of: 'Een schilderij moet een kunststuk blijven en geen te getrouwe navolging der natuur'. En een schrijver moest zijn: 'realist in de goede zin des woords, dat is ophebbende met Waarheid, maar idealist tevens, boven alles strevende naar schoonheid'.

Geen wonder dus, dat Potgieter, die Wiselius' leven en werk met bewondering had gadegeslagen, hem ook in zijn gedicht prees en de Muze lauweren het vlechten (de 'cypressen' doelen op het leed, dat Wiselius had getroffen door de dood van zijn vrouw en zijn vriend van Kooten, aan wie hij grote verzen en een paar grafschriften gewijd had). Zovelen zijner tijdgenoten waren het met hem immers eens. Maar zijn lof is niet onbeperkt: 'Mijn middag heeft nog n i e t gegloord'. En bevat de laatste regel: 'Onsterfelijk maakt de oorspronkelijkheid' niet een zekere twijfel? Zo verblind kan Potgieter niet geweest zijn, dat hij niet zag, dat Wiselius een navolger was. En hij kende toch ook Starings puntdicht:

> 'Alcest, wilt gij den Zangberg op,
> Zoo rijd een eigen paard. Geen huurknol haalt den top'.

Zoals altijd, meet Potgieter met de maat der gouden eeuw. Onder hen die in de afgelopen halve eeuw zijn heengegaan vindt hij er slechts vier, die voor die maat kunnen bestaan. Over de levenden oordeelt hij niet, omdat hij weet, dat dat een gevaarlijk bedrijf is en er te veel brieven van onsterfelijkheid aan levenden zijn uitgereikt. Maar zoveel kan hij wel zeggen, dat de hoogte van Vondel en de zijnen nog niet bereikt is. Is deze gedachte niet in al zijn werk weer te vinden? Zo is het gedicht niet alleen een wapenschouw, het is ook een zelfgetuigenis.

Zonder voorbehoud zou ik het niet willen prijzen. Dat de opzet: een nachtgezicht, waarin de Muze verschijnt, niet oorspronkelijk is (Hooft had het al in zijn 'Rijmbrief' aangewend, op zijn beurt aan Dante ontlenend) doet weinig ter zake. Maar het gedicht heeft naar mijn gevoelen iets stroefs. Dadelijk al het eerste woord: 'verrukkelijk', is zwak; het is te vaag, te weinig beeldend, on-Potgieteriaans. Ook op de uitspraak: 'een blond gelokt gelaat' is wel wat aan te merken. Toch is het geen zwak gedicht. Wat hij in vroeger werk had neergelegd: de bewondering voor het voorgeslacht en voor onbaatzuchtige vaderlandsliefde; waardering voor kernachtigheid; de overtuiging, dat het de plicht van de kunstenaar is, voor schoonheid en waarheid op te komen, en dat hij een taak tegenover zijn volk heeft: men vindt het alles hier terug en hij had het levenslang zelf toegepast. Even ernstig is zijn waarschuwing: wees u

zelf; volg niet na; meen niet, dat ge het hoogste al hebt bereikt. Het ware te wensen, dat ook een dichter van onze tijd eens zulk een wapenschouw over de laatste halve eeuw hield en aangaf, wie nu door de Muze uitverkoren zijn. Dat ook Helmers nu vergeten is, en dat aan Bilderdijks roem danig is geknaagd, behoeft niet tegen Potgieters oordeel te pleiten. Hij zelf heeft Bilderdijk later minder hoog gesteld, naarmate hij 'Nederland met Europa ging omringen'. En Helmers sierde hij niet zozeer met de lauwerkroon der kunst als met de burgerkroon.

Bewonderenswaardig is de bouw van het gedicht. Daarmee bedoel ik niet de volgorde der gelauwerden; Potgieter volgde de chronologie van hun sterfjaren. Evenmin denk ik aan de climax, die het einde kroont: de climax is een zo integrerend deel van Potgieters stijl, dat die bij hem vanzelf spreekt. Maar men lette op de bouw der verschillende strofen. Potgieter legde zich, naar mate hij ouder werd en het handwerk meer beheerste, steeds zwaarder taak op wat betreft de compositie van zijn gedichten; in: 'Gedroomd Paardrijden' heeft hij ook in dat opzicht zijn hoogste bereikt.

De bouw van ons gedicht is dan, kort aangegeven, als volgt. Beschouwt men de korte versregels als onderdelen van langere, dan blijkt elke strofe uit 6 × 3 regels te bestaan; de korte bevatten dan tussenrijmen. De eerste strofe en de 5e zijn met haar afwisselende korte en langere regels en hun rijmklanken gelijk. Evenzo zijn de 2e en de 4e strofe gelijk; alleen staan in 4 de beide langere regels dadelijk na elkaar en zijn de 2 rijmklanken iets anders verdeeld. De 3e strofe, heel anders opgezet, bestaat uit terzinen.

Men kan dus zeggen, dat strofe 2 en 4 de 3e omklemmen; en dat deze samen weer door strofe 1 en 5 worden omvat. Dat maakt de bouw van het gedicht al zeer strak. Dat wordt versterkt, doordat strofe 5 op strofe 1 teruggrijpt: de Muze, die in de eerste zwijgend gericht houdt, spreekt in de laatste haar vonnis; wat de band nog meer aanhaalt. Zou men een aanmerking willen maken, het zou deze zijn, dat in de laatste strofe het oordeel over Wiselius verbonden wordt aan het oordeel over het hele tijdvak, terwijl aan de andere drie dichters ieder een hele strofe is gegeven.

Zo is door inhoud en bouw ons gedicht echt Potgieteriaans. Groenewegen zegt in zijn levensbeschrijving (p. 234) ervan: 'Ziehier in fraaien dichtvorm Potgieters oorspronkelijke gave geopenbaard: de vereniging van kunst en kritiek, en dat met de schoonste eigenschappen, waardoor deze beide bij hem hebben uitgemunt'. - Smit, in zijn levensbeschrijving, oordeelt: 'Het is een gewrongen en cerebraal gedicht, dat desondanks meer interesseert dan een aesthetisch succesje met weinig karakter zou kunnen doen'. Met dit laatste oordeel zullen we ons kunnen verenigen.

Aan d'ingang van het Haagsche bosch - aan d'uitgang van het Haagsche bosch.

In hetzelfde jaar 1851 schreef Potgieter de tweeling-gedichten *Aan d'Ingang* ... en *Aan d'Uitgang van het Haagsche Bosch*. Groenewegens bibliografie dateert ze 1852, omdat ze verschenen zijn in de 'Almanak voor het Schoone en Goede' voor dat jaar; maar voegt er bij: 'Gedagteekend 1851'. De zaak is eenvoudig deze. Potgieter schreef, op verzoek van mevr. Bosboom-Toussaint, zijn gedichten als bijschrift bij een plaat,

als bijdrage voor de almanak. Ze waren dus in 1851 geschreven. Had Groenewegen ze onder 1851 geplaatst, dan had hij voor 1852 geen enkel werk van Potgieter kunnen vermelden.

Over het ontstaan weten we iets uit de 'Brieven van A.L.G. Bosboom-Toussaint aan E.J. Potgieter; bewerkt en toegelicht door J. Bosboom Nz.' Mevr. Bosboom was redactrice van de 'Almanak voor het Schoone en Goede' en verzond als zodanig circulaires om bijdragen te vragen. Bij die aan Potgieter voegde ze een persoonlijke brief. De verhouding tussen Potgieter en het echtpaar Bosboom was zeer hartelijk. Op 3 April waren de Bosbooms getrouwd, en Potgieter had hen bij hun ondertrouw gelukgewenst en o.a. geschreven: 'Ik verbeelde mij over eenige weken in den Haag te zullen wezen, bij een allerliefst paartje, een paartje, opmerkelijk door velerlei begaafdheden, ... een paartje als het werkelijke leven er eens in de honderd jaar aanbiedt, waarlijk de rozen der liefde vlechtend door de lauweren der kunst! Er is eene brave oude vrouw (hij bedoelt tante van Ulzen), die meê komt in den Haag!'[1)]

Daarop aansluitend vroeg mevrouw Bosboom nu in haar brief van 10 Mei om een bijdrage. Blijkbaar had Potgieter zijn bezoek nog niet gebracht; als hij kwam, zou ze hem niet met circulaires lastig vallen. Nu echter spreekt nog even de redactrice: kan een fijn boschgezicht van Nuijen (een Hollandsch, Haagsch of Haarlemsch boschgezicht) den schrijver van Salmagundi... niet uitlokken om een enkel toontje aan te slaan tot Nuijens gedenken[2)] of tot het regt doen aan Hollands eigenaardig natuurschoon? Ik wensch dat Gij hierop een vriendelijk 'ja' wildet spreken, na het teekeningetje gezien te hebben, dat de heer Jager u d e ma p a r t zal aanbieden[3)].

Het leveren van een bijschrift bij een plaat was in die dagen gewoon. Uit de brief van mevr. Bosboom blijkt, dat het boschgezicht (een vijver, en twee zware bomen, waaronder drie herten) niet de hertenkamp van den Haag is. Maar Potgieters fantasie zag niet alleen het Haagse Bos, doch toverde er ook een eenzaam dwalend hert bij. Enige tijd later zond hij haar zijn '*Aan d'Ingang*...'. Mevr. Bosboom was blij verrast met zijn opvatting: '... Gij zoudt mij waarlijk die lieve mooije herten met weemoed leeren aanzien, ik, die zoo veel malen met hen wensch te zijn op dat malsche, zachte groen - doch Gij hebt gelijk, ze zijn niet *thuis*'[4)].

Potgieter had toen al zijn bezoek gebracht en allicht zullen ze met hem in het bos hebben gewandeld en ook het Huis ten Bosch hebben gezien. En misschien is toen reeds bij hem de gedachte aan een tegenhanger opgekomen. Hij zag natuurlijk Amalia van Solms en de apotheose van Frederik Hendrik voor zijn geest. Maar ook hun kleinzoon, en ongetwijfeld deed zijn gedicht met het gevangen edele hert hem denken aan een andere trotse gekluisterde, het Kind van Staat. De 18e September bedankte mevr. Bosboom hem voor zijn tweede gedicht: 'voor het doen herleven van het niet nevelachtig beeld van onzen grooten Willem III'. Het is echter eigenaardig, dat zij de beide gedichten, die toch zo'n strakke eenheid vormen, niet dadelijk na elkaar geplaatst heeft. Het eerste staat vrijwel aan het begin (p. 43, tegenover het prentje), het andere aan het eind. Waarschijnlijk beschouwde ze dit slot als de climax van haar almanak; waarin ze gelijk had.

Aan d'Ingang van het Haagsche Bosch.

1) *Gids* 1908 II 442.
2) Nuijen was in 1839 gestorven.
3) *Brieven* p. 60.
4) p. 62.

De eerste strofe. De dichter ziet een edel hert met trots gewei, dat eenzaam graast.
Het wordt door de stad 's-Gravenhage gevoed en beschermd. Maar

het is een beklagenswaardig wezen: het kan niet meer de vrijheid genieten, hoezeer het er naar hunkert.

Een wensch in 't hart, die nimmer zwijgt,
Die 's uchtends naar den avond hijgt,
Die 't scheemren oproept uit den duister,
Smaakt de arme balling lust
Noch rust:
Een koning - in vergulde kluister,
Een slaaf - zich al zijn regt bewust.

Meent ge, vraagt de dichter in de tweede strofe, dat het zijn lot getroost is? Zeker: het weet immers, dat de gracht breed is en het staketsel hoog. Het heeft leren berusten en de gevangenschap heeft het ontaard.

De wrede band, waarin gij 't klemt,
Heeft tot verbast'rens toe 't vervremd;
Helaas! het spitst ter nood meer de ooren,
Als hoorn of buks hier schalt
En knalt;
't Heeft d'ingeschapen aard verloren.
Ziedaar hoe zwaar gevank'nis valt!

Maar (derde strofe) als ge weer vrij waart, ge zoudt voortstuiven naar 't hoge gebergte, en, op de door de maan beschenen bleke toppen staande, de jonge dag in 't oosten beiden. En al dreigde het gevaar van de jagers en hun honden, ge zoudt u redden door snelle vlucht, en:

Die worst'ling zelve wellust noemen,
Daar moed den heldendood niet ducht.

Aan d'Uitgang van het Haagsche Bosch.

Dit is in alle opzichten de parallel en de tegenhanger van het vorige. De bouw is gelijk: 3 strofen, elk van 20 regels, met gelijkelijk afwisselende kortere regels of tussenrijmen.

De gedachten, in beide ontwikkeld, staan in streng verband met elkaar.

De eerste strofe. Het Huis in 't Bosch is niet meer het levendige paleis uit de dagen van Amalia van Solms; geen pages of ridders ‘leiden meer een telle bij den teugel’, Amalia bewondert niet meer haar eigen schepping en de zegetocht van haar gemaal, door Jordaens geschilderd. Maar haar kleinzoon treedt te voorschijn, ook hij eenzaam, zich van zijn ketens bewust.

Verweesd, miskend treedt uit die poort
Hun kranke kleinzoon mijm'rend voort,
Verlaten, - zoo ge hazewinden
Vast springende over 't veld
Niet telt; -
En zoekt den lommer van de linden,
En weegt de keten die hem knelt!

Maar (het parallelisme bestaat niet alleen uit overeenkomst, ook uit tegenstelling) het hert moge, als het Kind van Staat, gehoed en onderhouden worden door de regering; het hert moge geleerd hebben, zich te schikken; hij, de jonge Prins, berust niet:

> Oranje zijn en onberoemd! ...

Hij haakt er naar, als Maurits bij Nieuwpoort, de troepen aan te voeren en aan te vuren. Hij wil niet enkel de achterkleinzoon van de eerste Willem zijn, hij zou ook diens geest willen erven; als Holland maar toegaf en aan Oranje trouw gebleven was. Niet hem heeft de wrede band tot verbastrens toe vervreemd.

Zijn tot zo ver beide gedichten in mineur gezet, de derde, laatste strofe gaat

in majeur over. Leer, fluistert de dichter de jonge gevangene toe, te buigen; leer, uw stemming te verbergen; laten uw blikken u niet verraden. Maar andere stemmen fluisteren hem in: uit verdrukking zal loutering komen; eens wordt ge de redder van Holland en van Europa.

> ‘Gods wil’, zoo fluist'ren zij, ‘geschiê;
> Hij gaf geboorte u en genie,
> Leer gij verdrukking lout'ring heeten;
> Verbeid der tijden loop
> In hoop,
> En geldt het vrijheid van geweten,
> Gij redt uw Holland, gij Euroop!’

De climax, waarvan bij ‘Eene halve eeuws wake’ sprake was, ontbreekt ook hier niet. Het majeur van de laatste strofe bewijst het al. Maar ook daarin wordt nog weer, in de laatste twee regels, een nieuw hoogtepunt bereikt: Gij zult de vrijheid van geweten redden, niet alleen in Holland, maar in geheel Europa.

Smit zegt, dat ‘het onderlinge verband en de persoonlijke betrekking van dit tweetal gedichten de argeloze lezer gemakkelijk ontgaan’. Aan de argeloze lezer misschien. Maar wie met Potgieter vertrouwd is geraakt en wie bovendien Smist voortreffelijke boek tot zo ver aandachtig heeft gelezen, weet beter. Het parallelisme in de vorm betekent tevens bij Potgieter een innig verband wat de inhoud betreft. Dit verband is uit hetgeen hierboven is gezegd al gebleken.

Tevens geeft Potgieter ook hier zichzelf; of, om Smit aan te halen: ‘Of Potgieter bij het maken van deze gedichten nog aan zijn oude theorie van zelfobjectivering gedacht heeft, is niet na te gaan; maar zeker is, dat hij haar nog niet zo gaaf toegepast had als in dit tweetal gedichten’. Ook hij, Potgieter, heeft zich menigmaal een gevangene gevoeld: de maatschappelijke conventies; de smaad, door zijn vader het gezin aangedaan; zijn, althans vroeger, vrij moeilijke omstandigheden hadden ook hem gekluisterd gehouden. Ook hij had, staande op hoog gebergte, zijn rijk willen overzien. Dat waren de romantische dromen van zijn jeugd. Maar hij had ook zichzelf vaak voorgehouden: berust er in:

> ‘Gods wil geschiê,
> Hij gaf geboorte u en genie,
> Leer gij verdrukking lout'ring heten.’

En dus, niet als het hert, maar als de jonge Oranjeprins (acht deze vergelijking niet aanmatigend of overdreven; Potgieter gevoelde zich in zijn dichterdromen steeds de landjonker); evenals de jonge prins verwachtte ook hij een schonere, vrijere toekomst. En zijn droom heeft ook hem niet misleid: wat hij juist een eeuw geleden droomde, is 25 jaar later (hij stierf in 1875) in vervulling gegaan.

Deventer.

W.H. STAVERMAN.

Daniel Jonctys' Roseliins Oochies vergeleken met de Ocelli van Janus Lernutius.

De vergelijking van Jonctys' *Roseliins Oochies* (Dordrecht 1639) met Lernutius' *Ocelli* vereist een beknopt overzicht van het Petrarcisme en het Neolatinisme als achtergrond[1].

Het Petrarcisme in Italië en Frankrijk verdeelt men in drie perioden: 1) ± 1500-1530. Deze periode ontleent aan Petrarca de rhetorische stijlmiddelen: vernuftige beeldspraak, antithesen en hyperbolen -, maar zijn geest dankt dit Petrarcisme aan het weelderige, amoureuze hofleven van Napels en Rome: 'Het werk van Serafino en zijn satellieten, Marcello Filosseno, Panfilo Sasso, is vol levenslust en genotzucht. Terwijl zij zich op het "Canzoniere" - van Petrarca - inspireeren, is het karakter van hun werk geheel verschillend: bij hen spreekt de vijftiende-eeuwse epicuristische opvatting van de liefde in Italië, waarbij de elegisch-platonische troubadours-adoratie van Petrarca's gedichten verbleekt.' (C. Ypes a.w.p. 45-46). Met deze en het begin der volgende periode valt ook samen het leven van Secundus (1511-1536).

2) 1530-1557: Tegen de geest van de eerste periode verzet zich Bembo; zijn streven naar zuiverheid van vorm en klank is het werk van de Pléiadeauteurs zeer ten goede gekomen: Du Bellay: *Olive* (1549); Ronsard: *Amours* (1552).

3) na 1557 keert men, ook in Frankrijk, weer meer terug naar de geforceerde metaforen en hyperbolen van de eerste periode.

De traditionele Petrarcistische motieven, die doorwerken in de bundels van Lernutius en Jonctys, worden door C. Ypes (a.w. p. 45 en 46) als volgt samengevat: 'Hitte, koude, vuur en ijs spelen een grote rol in de beeldspraak. De dichters hebben voorkeur voor vergelijkingen aan de weersgesteldheid en aan de seizoenen ontleend. De antieke mythologie en geschiedenis worden geplunderd, waarbij men de klassieke motieven op ingenieuze wijze toepaslijk maakt en ze nog spitsvondiger uitwerkt. Het beeld van Amor stemt overeen met de voorstelling der Ouden: hij is gevleugeld en bezit boog en pijlen, waar hij zijn onheil mee sticht. Hij wordt aansprakelijk gesteld voor de smart van de dichter wegens de ongevoeligheid van zijn geliefde. Tot hem richten zich nu eens de bitterste verwijten, dan weer de vurigste smeekbeden van de dichter.' Deze 'is door de beschikking van het noodlot de slaaf van zijn

1) *Literatuur*:
J. Vianey: *Le Pétrarquisme en France au XVIe Sièle*. Montpellier 1909.
Cath. Ypes: *Petrarca in de Nederlandse Letterkunde*. Amsterdam 1934.
G. Ellinger: *Geschichte der Neulateinischen Lyrik in den Niederlanden*. Berlijn 1933. (naar dit werk wordt verwezen met: Ell. a.w. I).
G. Ellinger: *Ioannes Nicolai Secundus Basia*. Lateinische Litteraturdenkmäler des XV. und XVI. Jahrhunderts No. 14. Berlijn 1899. (naar dit werk wordt verwezen met: Ell. a.w. II p. -).
G. Joos: *Eenige Grieksch-Latijnsche en Italiaansch-Renaissance invloeden op de 'Basia' van Janus Secundus*. (in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, deel XX, 1941, No. 1-2, p. 5-14).
J. Scheltema: *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, dl. III st. I p. 41-92, st. III p. 96, dl. IV st. I p. 183. Utrecht 1823.
Th. Nolen: *Dr. Daniël Jonctys* (Rotterdamsch Jaarboekje II, Rotterdam 1890). R. Krul: *Dr. Daniel Jongtys Ewoutsz*. (De Tijdspiegel 1893 III).

geliefde, zijn "zoete vijandin"; hij is geheel afhankelijk van de blik harer ogen. In de nabijheid van de beminde vrouw ondergaat hij de meest vreemde en tegenstrijdige sensaties: hij leeft en hij sterft; hij brandt en hij bevriest; hij hoopt en hij vreest; hij mint en hij haat; hij wil spreken, maar zijn tong weigert. Beurtelings leeft hij in zoete droom of wreed gemis, in hoogste zaligheid of bitterste wanhoop. In de eenzaamheid wordt zijn liefde hem tot een obsessie: overal begeleidt hem het beeld der geliefde. Dan zendt de dichter zijn klachten en zuchten tot haar en smeekt, dat deze haar eindelijk mogen vertederen voor zijn smart. Ook houdt hij alleenspraken tot eigen hart of ogen, en verwijt hun de onvoorzichtigheid, dat zij haar beeld hebben ingelaten, waardoor de minnaar zoveel leed en zorg berokkend is.'

Het Neo-Latinisme. Dertig jaar na de dood van Janus Secundus vond in de Nederlanden zijn werk - vooral zijn *Liber Basiorum* - weerklank in de brede kring van Neo-latinistische dichters en geleerden, als groep verbonden aan de na het beleg van 1574 gestichte Universiteit van Leiden. In deze kring wordt de amoureuze lyriek niet zozeer, als bij Secundus, geschreven uit persoonlijke ervaring en poëtische aandrift, maar meer beoefend als een mode, een geestelijke sport, als tijdpassering en blijk van eruditie. De navolging van Secundus leidt tot overdrijving van de stijlmiddelen, met dankbaar ontlenen aan de Petrarcistische traditie in Frankrijk. Een kenmerkend verschil echter met het Frans Petrarcisme is de Neolatijnse opvatting van poëzie als spel en tijdpassering. Bij Simon van Beaumont bijv. blijkt de invloed van Desportes: maar voelt men bij Desportes meer de persoonlijke gekwetstheid, bij Beaumont is het, onder Neolatijnse invloed, meer een schertsend spel.

Naar werk en vriendenkring behoort ook de Bruggenaar Janus Lernutius (1545-1619) tot de Neo-Latinisten van de 'Leidse groep'. Een gracieuze en oorspronkelijke navolging van Secundus biedt ons Lernutius in zijn *Ocelli*: na de bundel *Basia* kiest hij de oogjes van zijn Hyella tot onderwerp voor een elegant spel van antithesen en mythologische toespelingen, en met deze wending naar een andere bekoorlijkheid van de geliefde zet hij de Secundus-traditie in nieuwe richting voort: de lof der oogjes wordt door Jonctys, en wellicht nog andere poetae minores, overgenomen, en Eufrenius wijdt een cyclus *Coma* aan het haar van zijn geliefde (*Poemata*, Leiden 1601). Reeds uit deze wijze van ontstaan blijkt het spelelement en de stilering, het ontbreken ook van de hartstochtelijke levensechtheid van een Secundus. Maar voert het opbieden tegen Secundus bij anderen licht tot vals effect, Lernutius kent de grenzen van zijn natuur, 'der das Zierliche, Anmutige mehr liegt als das triebhaft Dämonische.' (Ell. a.w. I p. 234). Een kenmerkend onderscheid tussen de *Basia* van Secundus en de *Ocelli* van Lernutius zijn de Petrarcistische motieven, antithesen en, soms duistere, toespelingen op mythologie en klassieken, die het werk van Lernutius zijn eigen-aardig karakter verlenen: 'In zweiundvierzig kleinen Gedichten feiert er die Augen der Geliebten. Amor wohnt in ihren Augen und schieszt von dort seine Pfeile; die Augen sind "Gastfreunde des Amor", sie sind Sterne, die dem Dichter leuchten; das, was später ihr Auge wurde ('post-ocellus'), war ursprünglich ein Stern in der Milchstrasze. Erst sie bringt mit ihren Augen das Licht hervor; ohne sie isr es Nacht. Ihre Augen zwingen ihn zur Knechtschaft; aus ihren Augen zieht er tausend Freuden und Leiden; das Licht ihrer Augen raubt dem Dichter die Seele; sie versengt ihn mit ihren Augen, und wenn sie sie von ihm abwendet, flieszen die seinen in Tränenbächen dahin.' (Ell. a.w. I p. 236).

II. Vergelijking van Jonctys' Roseliins Oochies met Lernutius' Ocelli.

a. **Lijst van vertaalde gedichten**.

Th. Nolen geeft een lijst van de gedichten, door Jonctys aan Lernutius ontleend (a.w. p. 147 noot 1). In deze lijst zijn twee vergissingen ingeslopen: uit *Roseliins Oochies* zijn niet de gedichten 23 en 25, maar 33 en 35 ontleend aan Lernutius' *Ocelli*, resp. IX en IV.

b. **De wijze van vertalen**. Met de onmisbare hulp van een classicus[1] is Jonctys' wijze van vertalen gedicht na gedicht nagegaan. De conclusie luidt:

1. vele historische en mythologische toespelingen, die inderdaad vaak zeer spitsvondig zijn, blijven onvertaald;
2. in de meer compacte zegging van Lernutius zijn de antithesen puntiger toegespitst dan in de vertaling;
3. de woordspelingen zijn in de vertaling verloren gegaan.

Uit de verzamelde gegevens worden slechts enkele voorbeelden aangehaald: **ad** 1. Jonctys (R.O. 9) vertaalt in *Ocelli* 24 niet de r. 7-8:

> Quintiliae tali nec contigit esse: nec ipsa,
> Sexte, tua venia Cynthia talis erat.[2].

Het slot van *Ocelli* 38 wordt in *Ros. Oochies* 54 geheel anders vertaald: r. 38-45:

> Dii quod hoc genus impotentiae? ergo
> Sic labris misere invidere ocellos:
> Nec spem esse auxilii? Huc Meneni: & olim[3]
> Si plebem Patribus reduxti amicam,
> Quam malus temere efferarat error;
> Nunc age ingenium excita, allabora,
> Cum labris bene congruant ocelli:
> & Deus mihi pacis alter esto.

r. 41-56:

> O, wonderlijcken strijd! Wat gaet de Oogen aen,
> Den mond syn vreugd t' ontrecken?
> Ha! ha! nu sie 'k den treck. 't werd maer alleen gedaen,
> Om vriendschap te verwecken.
> Want als mijn grage mond snackt na het lieve nat,
> Van u bedaude Lippen;
> En dat daer door mijn Ziell, haer eerste wôonste'e sad,
> Gaet in uw boesem glippen:
> Dan ben ick 't kussen moe, en sijg in uwen schoot;
> En soeck, 't gêen m' is ontogen:
> Niet in dien mond, die my soo seldsaem heeft gedoodt:
> Maer in uw lodder Oogen,
> En soo weerom verfrischt, door nieuwe kracht, die ick
> Uit uwe Oochies erve,

1) Een woord van oprechte dank aan Drs. G. den Haan te Hilversum.
2) Quintilia is de geliefde van Gaius Macer, Cynthia de fictieve naam van de geliefde van Sextus Propertius.
3) Menenius Agrippa: Romeins patriciër die bij de eerste uitwijking van de Plebejers in 494 deze tot terugkeer naar Rome wist te bewegen door de fabel van de maag en de ledematen.

Vall ick, met nieuwen lust, weer in den ouden strick;
En leef slegs om te sterven.

ad 2. Vergelijk *Ocelli* 38 r. 38-39 met *R.O.* 54 r. 41-44 (zie ad 1) en *Ocelli* 10 r. 7-10 met *R.O.* 43 r. 13-24:

Sic lovis ad mensas Heroes nectare fusi,
Quamvis longa, tamen tempora non numerant.
O mihi te mea Lux semper si visere fas sit,
Ne caelo invideam, sufficere hora potest.

Soo gaet het met de Helden-schaer,
Die Jupijn Nectar biedt;
Al sitse mennig hondert jaer,
Den tijd verdriet haer niet.
Oh! of my 't Lot soo gunstig was.
Oh! of het kon geschien,
Dat ick altijd het spiegel-glas
Mocht van haer Oochies sien!
Dan doch, op dat het niet en schijn
Dat ick de Gôon benij,
Het by-zijn van mijn Roseliin;
Met uyrtjes lij ick my.

ad 3. *Ocelli* 10 r. 1-2:

Qua te luce mihi mea Lux fas visere non est;
Quae lux est aliis nox inamoena mihi est.

Ros. O. 43 r. 1-4:

Dien dag waer in ick 't soet gesicht
Niet sie van mijn Godinn,
Die is geen dag, hoe schoon hy lichtt,
In mijn misnoegden sin.

Genoemde kenmerken: mythologische toespelingen, antithesen en woordspelingen, bepalen de waarde van de speelse, Petrarcistisch-Neolatijnse *Ocelli*: Jonctys heeft dus zijn voorbeeld niet kunnen evenaren. Dit was hem ook niet mogelijk: hij heeft Lernutius, misschien op enkele duistere regels na, begrepen, maar oordeelde wel te recht, dat de Neolatijnse spitsvondigheid in een vertaling in het Nederlands en voor een ander publiek, de werking van het geheel eer zou schaden dan ten goede komen. Deze conlusie wijkt zeer af van die, gegeven door Nolen, a.w. p. 144: Aan de *Ocelli* ‘nu heeft Jonctys het grootste deel zijner gedichten ontleend, hij heeft ze vrij vertaald, bewerkt, uitgewerkt, en slechts zelden aan den inhoud schade gedaan, meestal door aardige vonden er iets aan toegevoegd’; vooral de laatste zinsnede houdt geen steek.

c. **De niet-vertaalde gedichten van Lernutius**. De conclusie dat Jonctys vele mythologische toespelingen onvertaald laat, is van belang ook voor de nietvertaalde gedichten: 1-14-22-25-27-29-34-35-36-40-41. Het inleidingsgedicht van Lernutius vervangt Jonctys door een inleiding over de hemelse zegeningen bij de geboorte van Roseliin (zie volg. par.).

Carmen 14 is een aanspraakvers tot Douza: r. 1:

Forte sub adspectum dominae cum Douza venirem
(Douza, toen ik toevallig - - -).

Vermoedelijk om deze reden heeft Jonctys het niet vertaald.

Het feit dat de overige niet-vertaalde gedichten vallen na het midden van Lernutius' bundel, is niet zonder reden: de mythologische motieven en toespelingen worden naar het einde steeds veelvuldiger toegepast en spitsvondiger uitgewerkt. Die gedichten nu, die alleen ‘ingewijden’ konden proeven, worden door Jonctys niet vertaald.

III. De structuur van ‘Roseliins Oochies’.

a. **De niet naar Lernutius vertaalde gedichten van Jonctys** beslaan bijna de helft (28) van het totaal aantal verzen (60) in *Roseliins Oochies*:
1-5-7-8-11-14-15-16-17-21-23-25-27-30-31-37-38-39-40-41-44-45-46-47-49-51-55-57.
Leest men deze gedichten in volgorde, met voorbijgaan van de vertalingen naar Lernutius, dan ontdekt men wat in het geheel van de bundel niet als zodanig opvalt: een

cyclische samenhang naar: inleiding - verwachting - keer - teleurstelling, eindigend in afwijzing van de geliefde.

Inleiding:

1. de hemelse zegeningen bij de geboorte van Roseliin.
5. Cupido kiest zijn verblijf in Roseliin's oogjes.
7. de dichter is getroffen door Cupido's minne-schicht; de oogjes van Roseliin zullen Cupido nieuwe pijlen geven.
8. het vorig motief intensiever uitgewerkt; Cupido richt zijn pijl op de dichter, die uitroept:

> Soeckt gy mijn dood, gaet dan by mijn Beminde,
> En treft haer borst, waer in mijn Hertje leyt. (r. 9-10).

Maar niet zodra zag Cupido Roseliin's oogjes of hij

> Stack d'armen uyt, en hechten hem vol lusten,
> Aen haren mond, dien hy begerig kuste. (r. 17-18).

en bezwoer haar, dat zijn minneleed haar niet zou raken.
Nu volgt *de verwachting* van de cyclus, in hoop en vrees, in vreugde en droefheid.

11. zodra de dichter ziet

> het treckend soet
> Van Roseliins Ziel-roovend' Oogen, (r. 1-2)

is hij voor eeuwig haar gevangene, en klaagt:

> O! droeven staet, O! lastigh jock,
> Van die haer aen de Minn verbinden!
> Hoe ick mijn selven meerder sôck,
> Hoe ick mijn selven minder vinde. (slot).

14. zoals de zon inwerkt op de aarde, is de kracht van Roseliin's oogjes op de dichter; zij is zijn tweede Zon.
15. had ‘den gebulten Stagirijt’ (= Aristoteles) de kracht van Roseliin's oogjes ervaren, hij ware met ‘Synn Meester’ (= Plato) van mening geweest

> Als dat de wercking van 't gesicht
> Door het uyt-stralen werd verrichtt. (r. 19-20).

> En gy, Galene, sooje saegt
> Hoe Roseliin de wereld plaegt,
> En brandt, en blaeckt door haer gesicht,
> Al wat Latonaes Soon belichtt,
> En proefden hoe haer Oog bestraelt;
> Ick wedd', gy riept, Ich hebb gedwaelt:
> Deês Oogen zijn vol wonder vuyr,
> En van geen waterig natuyr. (r. 21-28).

Galenus: van Pergamos, beroemd medicus uit de Romeinse oudheid. Een gedicht dus met vertoon van medische geleerdheid.

16. bede van de dichter: al kan ik de gloed van uw ogen niet verdragen, stoot mij daarom toch niet af.
17. Roseliin's schoonheid (immers) is zelfs Cupido te machtig.
21. tot wraak toont Venus aan Phoebus de oogjes van Roseliin, die heller stralen dan zijn licht; Phoebus dekt uit schaamte zijn gelaat met wolken, en Jupiter wil haar tot de goden verheffen.
23-25. de dichter brandt en bevriest, ondergaat verrukking en vrees.
27. is de geliefde ongevoelig voor de dichter?

Neen: want een sachte sucht
Dickwils u borst ontvluchtt.

Die kan getuyge wesen,
Dat in u killig hert
Nu een vonck is geresen,
Van mede-minne-smert.
Sal 'k dan de rede ra'en,
Waerom ghy mijn getraen
Steeds siet met drooge Oogen?
Het is uw Oogen-gloed
Die u tranen doet droogen
En niet u kil gemoed. (r. 12 slot).

30. weer de antithese:

Ick brand, helaes! en uyt mijn vier
Ontspringt een lauwe traen-revier.
'K vind Aetna, met den Nijl in my. (r. 9-11).

31. de dichter vervolgt de antithesen:

'T zijn twee Oogen die my geven
Dood, en doodelijcke wond:
En dat dooden doet my leven;
En dat wonden maeckt gesond. (r. 5-8).

37. Hemel, schuyf u nacht-gordijnen.
Hoe soo moedig op u Licht? (r. 1-2):

het wordt immers overtroffen door de kracht van Roseliin's oogjes.

38. zoals de bloem, ‘dien 't dauwtjen is ontzogen,’ (r. 4) verbrandt in de zon, zo doodt Roseliin de dichter door haar ogen: maar haar kusjes zullen hem weer doen leven.
39. lofdicht op lipjes en oogjes.
40. Roseliin's oogjes stralen niet als anders: zij heeft ‘een hongerijge koorts.’ (r. 20). Arts, gij moet haar genezen, en

Vraegt gy wat uw loon sal wesen?
Dese eer, voor geld en goed:
Dat, met d'eene te genesen,
Gy twee mensen leven doet. (r. 29-32).

41. dreiging van de dood. Roseliin verzoekt de dichter dan haar ogen te sluiten. Maar met Roseliin zal ook de dichter sterven.
44. geeft *de keer*: adieulied aan de geliefde (Pléiade-motief):

Eylaes! ick sie den hatelijcken dag,
Dat ick sal moetten
U, Lief, begroetten,
Met dit onsoette,
En troosteloos adiu, adiu, adiu, ah! adiu,
adiu, ah! ah! (r. 7-12).

45. *de teleurstelling*: het is Lente en

'T lieft alles, en het leeft:
Maer 't leven my begeeft;

Doordien mijn lieve Leven,
Roseliin,
Wil sonder lieven leven.
Watte pijn! (r. 43-48).

46. ‘Toespraeck van een Roos aan Roselijn.’ Het, getemperd, cueillezmotief, na de weigering van Roseliin! De roos zal weer bloeien

Maer, Roseliin, raeckt gy eens quijt
Het beste van u Lente-tijd;
Daer is geen hope meer: en, ah!
Daer volgt een stagen winter-dag. (r. 9-12).

47. Cupido verhevigt de minne-smart:

Op dat mijnen minnen-rouw
Nimmer-eyndig duyren souw. (slot).

49. herhaalde klacht:

Siet, mijn Oogen-bronne
Lauwe tranen giet:
Want mijn Licht, mijn Sonne,
U en sie ick niet. (slot).

51. Wil d'elende
Noch niet wenden,
Na mijn end, en
Dood ick poog. (r. 13-16).

Hierna volgt een aanklacht tegen de 'Oud-bejaerde, Grijsgebaerde', die trouwen om het geld.

55. de antithese van gal en vreugde, door Roseliin gegeven:

Lipjes, hebje sulcke parten,
Dat u honig my doet smarten,
Dat uw gall my vreugd bereydt?
O, te soette bitterheyd!
O, te bitt're soettigheyd! (slot).

57. *de afwijzing*:

Neen, rose Roseliine:
Laet vry u Lichjes schijnen,
Schiet vry u Lonckjes toe;
Geeft kusjes, lusjes, lachjes;
Geeft kluchjes, suchjes, klachjes:
Ick ben mijn leven moe. (slot).

Samenvatting: de 'eigen' gedichten van Jonctys vormen een cyclus van de volgende structuur:

Inleiding:	1-5-7-8.
Verwachting:	11-14-15-16-17-21-23-25-27-30-31-37-38-39-40-41.
Keer:	44.
Teleurstelling:	45-46-47-49-51-55-57: de afwijzing.

b. **De volgorde van de vertaalde gedichten in 'Roseliins Oochies'**.

Buiten de eenheid van onderwerp, de inleiding, en het slot als triumphus in een mythologisch hiernamaals, vindt men bij Lernutius géén cyclische samenhang. Zien we nu naar Jonctys. Lernutius' Carmen 23 heeft bij uitzondering niet de oogjes van de geliefde, maar die van de dichter tot onderwerp: als motto is het bij Jonctys zeer op zijn plaats. De inleidende gedichten van Jonctys doen een ogenblik denken aan de inleiding van Secundus' *Julia* (liber primus elegiarum): het stellen van Venus

boven Mars (*Julia* I - *Ros. Oochies* 2); bij de geboorte van de knaap de aanwezigheid van Amor, die hem tot zanger van de liefde wijdt (*Julia* II) - bij de geboorte van Roseliin de woorden van Venus: de ‘lonckjes’ van haar ogen zijn Cupido's pijlen (*Ros. Oochies* 1); de pijl van Cupido in het hart van de dichter (*Julia* III -*Ros. O.* 3). Ook de volgende gedichten van Jonctys vatten het motief van Cupido's pijlen weer op, tot gedicht 9 besluit met een reminiscentie aan het eerste gedicht: r. 17-20:

> Het Goden-heyr heeft 't puyck van haren Zegen,
> Mildadelijck, in uwen schoot gestort;
> En u bedauwt, met wijsheyds duyren regen.
> Siet toe, dat gy haer proye niet en wordt.

Deze hypothese sluit volkomen aan bij de inleiding van de cyclus in Jonctys' eigen gedichten: de inleiding van het geheel beslaat dan de eerste negen gedichten. Ook de vertaalde gedichten in het deel ‘verwachting’ passen in het verband van Jonctys' cyclus, en sluiten naar motieven aan bij de omringende ‘eigen’ gedichten. De verzen 10 en 12 sluiten aan bij nr. 11; gedicht 13: ‘sult gy mijn aerdschen Hemel zijn’ (slotregel) bij 14 en volgende, tot welke groep ook 18, 19 en 20 behoren: het motief ‘Roseliin als tweede Sonne’, besloten met het ‘eigen’ gedicht 21. Hierna volgt de groep verzen op antithesen gebouwd: 22-36. Houdt men verder in het oog, dat de inhoud van de vertaalde gedichten niet door Jonctys, maar door Lernutius is vastgelegd, dan treffen na vers 41 (dreiging van de dood) in 42 regels als

> Maer ick sou u soette Oogen,
> En dat maegdelijcke root
> Met een keurig Oog beoogen,
> Tot de Dood mijn Oogen sloot. (r. 17-20).

En in vers 43 r. 5-8: wanneer ik mijn godin niet zie,

> Dan treurd mijn moedeloos gemoed;
> En leef, en sweef, gelijck
> Het altijd-droevig Schimm-gebroed,
> In 't eeuwig-duyster Rijck.

Na de keer (44) zijn als voor het deel ‘teleurstelling’ geschreven de gedichten 48 en 50. Na 51 (Na mijn end, en Dood ick poog) treft in 52 het begin:

> Kan 't zijn, mijn Licht, daer ick u licht heb moetten derven,
> Dat ick noch 't licht bekenn?
> Kan 't zijn, dat ick, daer ick soo lange heb gaen sterven,
> Noch niet gestorven ben?

In 53 en 54 (r. 13-20) verlangt de dichter naar de terugkeer van Roseliin; in 56 zijn door Jonctys ingevoegd de r. 21 en 22, terwijl ook de slotregel een keer neemt, die het origineel niet kent: ‘Weygert my uw kusjes niet.’ Deze veranderingen buigen het vers om naar de ‘teleurstelling’.

De beide laatste gedichten bekronen Jonctys' cyclus met een nieuwe wending: *de Triumphus*, voorbereid in vers 58:

> My dunckt, mijn Ziell, van 't lichaam vry,
> Werd hemel-waerts getogen, by
> De hayl'ge Gunst-Godinnen,
> En Zael'gen Rey der Minne. (r. 21-24),

en voltooid in vers 59:

> Voor trouwe liefd staen 's Hemels deuren op.
> Gewis, ick voel 't. Mijn Zielle stijgt ten top
> Der Goden-opper-vreugde-Zael: (r. 1-3).

Het triomfmotief - Petrarca schreef een reeks Triomfstoeten - is traditioneel-Petrarcistisch. Zo besluit ook Janus Dousa filius (1571-1596) zijn bundel *Erotopaegnion* met een *Triumphus* van de kuisheid over ‘Amor’. Cupido, in de Petrarcistische traditie aansprakelijk voor de smart van de dichter en de

ongevoeligheid van de geliefde, draagt de schuld van de afwijzing: in een vaag mythologisch hiernamaals nu is Cupido overwonnen, en heerst de ‘trouwe liefd’, zonder grillen en begeerte, ‘ontlast van allen minnenoot’:

> Nu, nu vergaen de wolcken van mijn breyn:
> Een haylig vuyr maeckt mijne geesten reyn:
> Den swacken mensch staet aen een zy:
> De Ziell, van 's lichaems banden vry,
> Vliegt op de vlercken van de Minn,
> De aerd rond om, ten Hemel in.

Daer leeft en sweeft sy by de hayl'ge Schaer,
Die Venus minne-wetten nemen waer:
Waer Cypris weelde-wereld drayt,
En sy haer gulden Scepter swayt:
Daer rustse in Diones schoot,
Ontlast van allen minne-noot.
Daer pinck-oogts' op den held'ren Oogen-schijn,
Van mijn Godin, mijn rose Roselini;
Voor wien sy haer ter aerden leyt,
En stelt voor haer hoog-waerdigheyd
Haer selven tot een minne-pand,
Haer selven tot een Offerhand. (r. 13 - slot).

Samenvatting:

1. De bundel *Roseliins Oochies* is een cyclus van de volgende structuur:
   Inleiding: verzen 1 t/m 9.
   Verwachting: verzen 10 t/m 43.
   Keer: vers 44.
   Teleurstelling: verzen 45 t/m 57 (de afwijzing van de geliefde).
   Triumphus: verzen 58-59: triomf van de trouwe liefde op Cupido.
2. De 'eigen' gedichten van Jonctys vormen de kern van deze cyclus.
3. In het raam van de cyclus ligt de verklaring voor de keuze van volgorde der vertaalde gedichten.

Noot: de reminiscenties aan Secundus en Franse Petrarcisten in Jonctys' eigen gedichten doen vermoeden dat - in zijn Leidse studententijd -de 'eigen cyclus' het eerst is ontstaan, en, hoewel hij de *Ocelli* mogelijk eerder gelezen heeft, de bundel pas later is aangevuld met de verzen aan Lernutius ontleend. Voor deze hypothese pleit Jonctys' mededeling aan de 'Leser': 'den aenvang van mijn eerste Jeugd, die een baer-moeder van dese malligheden geweest is -' (p. A 2 r.).

IV. Waardering.

Een juiste waardering van Jonctys' bundel kan eerst geschreven worden in een samenvattend en vergelijkend overzicht van de Petrarcistisch-Neolatijnse amoureuze lyriek. Beschouwt men Jonctys geisoleerd, dan valt het oordeel verkeerd uit: in de handboeken zijn overdreven lof en onverdiend schouderophalen Jonctys' deel. Te Winkel[1] weegt beide af: 'Roseliins oochiis ontleedt, dat ook nu nog tot de bevalligste en welluidendste minnepoëzie der zeventiende eeuw wordt gerekend': dit is het oordeel van de verouderde literatuur en handboeken, 'en in elk geval verdienstelijk is om de vernuftige verscheidenheid, waarmee hetzelfde onderwerp, de oogjes der geliefde, er telkens weder in behandeld wordt, schoon het van eenige gezochtheid en gekunsteldheid niet is vrij te pleiten.' Beschouwt men de bundel binnen het genre, dan is Jonctys van de laatste restrictie 'vrijgepleit'. Kalff[2] oordeelt geheel afwijzend: 'Hoe gemakkelijk vloeien de verzen van "Roseliins Oochies", een bewerking van

1) Te Winkel: *Ontwikkelingsgang der Ned. Letterk*. 2e dr. dl. III, p. 514.
2) G. Kalff: *Geschiedenis der Ned. Letterk.* dl. IV, p. 434.

Lernutius' Ocelli, die zelf weer in navolging der “Basia” gedicht waren; hoe gemakkelijk vloeit dat alles, maar - afgezien van het gemis aan oorspronkelijkheid - hoe eentonig, zoetelijk en krachteloos, al schuilt hier en daar wel een aardig vers.’ Wat dus volgens Te Winkel ‘ook nu nog tot de bevalligste en welluidendste minnepoëzie der zeventiende eeuw wordt gerekend’, noemt Kalff ‘zoetelijk en krachteloos’,

en wat Kalff ‘eentonig’ noemt, vindt Te Winkel ‘in elk geval verdienstelijk - om de vernuftige verscheidenheid!’

Waardering binnen het genre is dus noodzakelijk. Daar nu een samenvattend overzicht eerst ontstaan kan na menige detailstudie, volgt een ‘voorlopige’ waardering: Jonctys heeft vaak zwakke regels, die we hem in de vloeiende vaart van zijn verzen vergeven. Hij is, als Lernutius, meer sierlijk en bevallig dan hartstochtelijk, zijn verzen zijn dan ook meer zangerig dan krachtig; hij houdt, mede door de gelukkige keuze van zijn voorbeeld, zijn stilering vrij van smakeloze overdrijving, terwijl ook zijn vertaling van Secundus' Epithalamium volledig geslaagd mag heten. (n.l. ‘Eerste Houlycks-kusies’: vertaling van Secundus' Epithalamium, Silvarum Liber VIII).

Het negatief bewijs: R. Krul (a.w. p. 87) vermeldt dat van Jonctys ‘nog enkele versjes worden gevonden in de bekende liedeboekjes of mopjes onzer voormoederen, geteekend D.J. of Syt Jonck,’ o.a. een bewerking van Secundus' Basium VII: Centum basia centies:

> Duizend kusjes duizend malen, en die zoo veel duizendmaal
> Als'er 'swinters fakkels branden aan 't gewelf van 's Hemels zaal,
> Als'er waterdruppels drijven op den Spaanschen golvengrond
> Zal ik d'een op d'ander drukken, overschoone Rosemond;
> En betrachten dat ik aan die lodd're vensters van u lijf,
> Aan uw' kaakjes, aan uw' lipjes als een mossel hangen blijf.

Dit is Jonctys niet! De oplossing werd gevonden via Ellinger (a.w. II p. XV): in *Het eerste deel der Gedichten van Jacob Westerbaen*, Minne-dichten (1672) staan p. 87 vv. een aantal bewerkingen van Secundus' *Basia*: ‘Die 15 Stücke, die er vorlegt, geben (denn auch) im wesentlichen die entsprechenden Gedichte wieder; in einzelnen Fällen aber hat Westerbaen es doch nicht unterlassen können, Zusätze einzufügen, die allerdings seinem Geschmacke keine Ehre machen’: zo de bewerking van Basium XIII (a.w. p. 96):

> Ick lag heel afgeslooft, siel-toogend, uytgereckt,
> Mijn Rosemond, myn leven,
> Gelijk een vischje, dat zijn vinnen van sich streckt
> Als het de geest wil geven.

Het sterk vermoeden werd bevestigd door het opslaan van Westerbaen (a.w. p. 91):

> **VI**
> **Basium VII loh.Secundi**
> **Centum basia centies &c.**
>
> Duysend kusjes duysend maelen, en die so veel duysend mael
> Alsser 's winters fackels branden aen den hogen hemelzael,
> Alsser water-dropplen dryven op der Spaense golvengrond,
> Souw ick d'een op d'ander drucken, overschoone Roosemond,
> Aen uw kaeckjes, die daer gloeyen van het aldereelste bloed,
> Aen uw lipjes, die daer vloeyen van het aldersoetste soet,
> Aen uw ooghjes, moordenaersters van myn overwonnen hert,
> Die getuyghen sonder spreecken van haer vriendelijcke smert.
> Maer wanneer ick aen uw ooghjes, aen de vensters van uw lyf,
> Aen uw kaeckjes, aen uw lipjes als een mossel hanghen blyf, - !

Conclusie:

1. het door Krul aan Jonctys toegeschreven vers is - althans oorspronkelijk - een bewerking van Westerbaen;
2. Jonctys heeft gevoel voor juiste stilering;
3. een oordeel over Westerbaen zal minder gunstig zijn.

Hilversum, 15 December 1951.

A.P. BRAAKHUIS.

Een Nederlandse stijlleer uit het begin van de negentiende eeuw.

In 1820 publiceerde J.C. Beyer ‘onderwijzer aan de artillerie- en genieschool te Delft’, een *Handleiding tot den Nederlandschen Stijl*[1], een lijvig boek van 560 bladzijden, verdeeld in 1026 paragrafen, aanvankelijk bestemd voor ‘Cadetten’, maar bij uitwerking geschikt gemaakt voor breder kringen als ‘volledige aanwijzing ter vervaardiging van schriftelijke opstellen’.

Dit werk is waarschijnlijk al vroeg vergeten geraakt: ik herinner mij niet, het ergens vermeld gevonden te hebben[2]. Van een herdruk schijnt geen sprake geweest te zijn en in onze grote bibliotheken, zelfs die van de Leidse Maatschappij, wordt het niet aangetroffen. Een blijkbaar zeldzaam geworden exemplaar, toevallig in mijn bezit gekomen, verdient uit historisch oogpunt wel enige aandacht.

De schrijver was een man van studie, die waarschijnlijk een Latijnse school bezocht had, en over onderwijservaring en ruime belezenheid beschikte. Als voorstudie voor dit geschrift heeft hij vrijwat boeken geraadpleegd of bestudeerd. Merkwaardig is, dat hij in het Voorbericht eerst enige Franse bronnen noemt van nu vergeten auteurs: Villaume, Dumarsais, Rollin, Thiebaud, maar ook de Duitsers Rumpf en Pölitz, de bekende Engelsman Blair en de landgenoten Van Hoogstraten en Heinsius. Dat hij een ruim gebruik maakte van de toongevende, met officieel gezag beklede tijdgenoten als Siegenbeek en Weiland, spreekt vanzelf.

Eigenaardig-achttiende-eeuws, waarschijnlijk onder invloed van Franse voorbeelden, is de logische grondslag. Op het titelblad was trouwens al aangekondigd dat deze handleiding ‘gegrond was op de redeneerkunde’. Het eerste van de vier boeken waarin het werk verdeeld is (blz. 7-79) bevat een ‘korte schets der redeneerkunde’. De strenge bouw blijkt reeds in het tweede, omvangrijkste boek, getiteld *Vereischten van den stijl* (blz. 79-364), onderverdeeld in vieren: 1e. *grondige kennis der taal*; 2e. *duidelijkheid en juistheid van uitdrukking*; 3e. *nadruk en gepastheid van zegging*; 4e. *schoonheid of sierlijkheid der rede*. Het eerste gedeelte bevat een vrij uitvoerige grammatica (woordgronding, woordvoeging, spelling), die niet veel nieuws biedt, doordat Weiland voor de grammatica, Siegenbeek voor de spelling, trouw, hoewel niet slaafs, gevolgd zijn. De syntaxis begint b.v. met de woordgroep en eindigt met de bouw van de periode. Bij de spelling worden ‘volledige’ lijsten gegeven van *e-ee, o-oo, ei-ij*, van homonymen, maar in de klankleer wordt nogal eens misgetast (*eu* en *oe* heten tweeklanken; *d* en *f* heten ‘tongletters’, maar *t* en *v* ‘lipletters’). Daarentegen heeft de interpunctie, de plaatsing van hoofdletters weer de volle aandacht van de schrijver.

Met de beschouwing van duidelijkheid en juistheid komt hij geheel op het gebied van de stijl: gepaste woordkeuze (geen verouderde, geen gewestelijke woorden, geen germanismen, juiste onderscheiding van synoniemen), vermijding van homonymen) goede keuze bij woordverbindingen; geen overdadig woordgebruik: overtollige woorden schrappen, maar uitvoerigheid ter bevordering van aanschouwelijkheid (vgl. bijv. Hooft's proza).

Met ‘nadruk of sterkte’ bedoelt de schrijver dat de stijl indruk moet maken,

1) Te Rotterdam bij Mensing en Van Westhreenen.
2) Behalve, kort na de verschijning, in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1821, b.z. 612. Het werk ‘vervult een behoefte’; de recensie blijft oppervlakkig; als tekort geldt het ontbreken van de kanselstijl.

de verbeelding prikkelen en ‘het hart treffen’. De daarvoor geschikte eigenschappen komen ten dele overeen met de in de vorige afdeling behandelde. Gewaarschuwd wordt tegen het platte, het smakeloze, het krachteloze, tegen nutteloze synoniemen, tegen pleonasmen, niet alleen in woorden, maar ook in opeenvolgende zinnen. Kortheid en bondigheid worden bevorderd door samentrekking der volzinnen, maar mogen niet in ‘woordgierigheid’ ontaarden. De tegenwoordige tijd kan de stijl verlevendigen. Figuurlijke taal kan de indruk versterken, gelijk met voorbeelen van tropen en figuren aangetoond wordt.

De sierlijkheid ontstaat uit welluidendheid en wordt op verschillende manieren geschaad door daartegen te zondigen. Klanknabootsing kan gunstig werken; bepaalde klanken beantwoorden aan de stemming. Afwisseling van korte en lange volzinnen dient overwogen te worden. Vooral tropen en figuren strekken ‘tot versiering der rede’; ze moeten echter ‘niet enkel als eene uitvinding der kunst aangemerkt worden’. De metaforen moeten noch ver gezocht, noch afgesleten zijn; evenmin met elkaar in strijd komen. Biezondere aandacht verdient de vergelijking. Ten slotte kan ook ‘natuurlijkheid of eenvoudigheid’ de sierlijkheid bevorderen. Men zorge dus voor levendigheid van voordracht, voor invlechten van sierlijke beschrijvingen, het gebruik van ‘snedige en scherpzinnige gezegden’.

In een derde deel richt de schrijver zich nog eens nadrukkelijk tot de praktijk door de vraag te behandelen wat de voornaamste *Hulpmiddelen tot eenen goeden stijl* zijn. Hij verdeelt ze in drieën: *Het lezen, De navolging, De eigen oefening*, en zegt: ‘In de vier woorden: “lees, beoordeel, beproef, verander”, is alles vervat, waardoor een goede stijl aangeleerd en gevormd kan worden’. Met lezen make men geen dagwerk: het vereist opmerkzaamheid en oordeel, en liefst bij herhaling. Ook meesterlijke beoordelingen verdienen aandacht. Vooroordeel tegen een zaak of een schrijver moet buitengesloten worden.

Navolging van de beste schrijvers is een tweede hulpmiddel, maar geen slaafse navolging; men dient te weten wat en waarom men navolgt. Dat behoeft niet beperkt te blijven tot de moedertaal: het vertalen en navolgen der beste voorbeelden uit vreemde talen verdient aanbeveling.

Omtrent de eigen oefening in de kunst van zich wel uit te drukken geeft de schrijver een lange reeks praktische wenken (blz. 375-414), die zowel betrekking hebben op de stof als op de compositie, verdeeld over drie hoofdstukken: ‘kunst van uitvinden, kunst van schikking en verdeeling der gevondene bouwstoffen, orde of schikking der voordracht’.

Het vierde deel bespreekt de *Karakters van den stijl*, om te beginnen het drietal dat men reeds oudtijds onderscheidde: *de eenvoudige, de middelbare en de verhevene stijl*, om ‘daarna het verschil van stijl nog uit andere oogpunten te beschouwen’. Uit het oogpunt van sierlijkheid kan men trapsgewijze rangschikken: *drooge, platte of kunstelooze, nette, fraaije en bloemrijke stijl*, waarvan de laatste ‘slechts aan eenen bedorven smaak kan behagen’. Weer ander onderscheid is: *uitvoerig* tegenover *beknopt*; *natuurlijk* tegenover *gemaakt*. Ten slotte is er nog een *driftige of hartstogtelijke stijl*. Zou Geel dit handboek gekend hebben, toen hij zijn geestige karakterverdeling van de stijl op touw zette?

De tweede afdeling van dit vierde deel, bestemd voor de *Openbare beroepsvoordragt* en de *Bijzondere beroepsvoordragt* is gewijd aan de dagelijkse

praktijk in ambtelijke kringen en in maatschappelijke omgang. Het behandelt een van ouds bekend genre: aanwijzingen voor traditionele samenstelling en stijl van

officiële stukken en daarnaast de veel verspreide en gebruikte brievenboeken. De gebruiker van deze handleiding vond hier in allerlei schakering modellen en nuttige stilistische wenken voor dokumenten, acten, brieven, getuigschriften enz.

Het is duidelijk dat de schrijver van dit boek 'elck wat wils' heeft gegeven, en al wat hij vinden kon of doordacht had, betrekking hebbende op studie of praktijk van stijl, in een groot werk heeft willen samenvatten. Opzettelijk gaven wij hierboven een vrij uitvoerig overzicht van de inhoud, maar wij onthielden ons van opmerkingen over biezonderheden. Dat dit boek voor het grootste deel verouderd is, spreekt van zelf, maar het leek ons merkwaardig, omdat het meer blijkt te zijn dan een theoretisch handboek, uit allerlei bronnen gecompileerd. De auteur was een verstandig paedagoog, die de praktijk paart aan de theorie. Telkens geeft hij staaltjes van voorbeeldig gestileerde zinnen, maar daarnaast gebrekkige proeven, die hij ontleedt: de tekortkomingen worden aangewezen of verbeterd. Bij de voorbeeldige modellen openbaart zich zijn persoonlijke smaak: zijn voorkeur gaat uit naar de klassieken (Cicero, Caesar) of naar historieschrijvers als Hooft en zijn navolgers. Stellig was hij ingenomen met de stijl van toonaangevende tijdgenoten als Siegenbeek en Van der Palm. De afkeurenswaardige proeven heeft hij òf zelf bedacht òf wellicht uit opstellen van leerlingen verzameld, maar het is ook zeer goed mogelijk dat hij, bij wijze van kakografie, gegevens zocht in geschriften van tijdgenoten, al zal dat moeilijk na te gaan zijn.

Wie een historisch overzicht zou willen geven van het moedertaalonderwijs sedert het begin van de negentiende eeuw, dient dit uitvoerige werk niet voorbij te zien. In veel opzichten vindt men hier de grondslagen voor latere ontwikkeling: het onomstreden langdurige gezag van de schrijftaal-grammatica, het grote gewicht, gehecht aan brede, redekundige ontleding, een zorgvuldig inachtneming van de etymologische spellingonderscheiding, de waardering van de leer van tropen en figuren. Dat alles evenwel niet in schoolmeesterlijke trant, maar met helder inzicht en goede smaak, als afspiegeling van de tijdgeest, bewerkt door een degelijk beoefenaar van het moedertaal-onderwijs.

C.G.N. DE VOOYS.

Nogmaals 'pape'.
(Aanvulling bij Jg. 43 (1950) 180 en Jg. 44 (1951) 276).

Van de middeleeuwse-Latijnse uitroep 'pape', de mogelijke oorsprong van de bezweringsformule in de *Clute van Nu noch*: 'bij alle doode papen', kan ik, naast de vroeger vermelde, nog een bewijsplaats opgeven, uit Wyclif's Tractaat *De Potestate Pape*, dat in 1379 geschreven werd. Wyclif betoogt in het begin van het achtste hoofdstuk, dat het woord paus ('papa') niet in de Bijbel voorkomt, maar afgeleid is van het tussenwerpsel 'pape', dat bewondering uitdrukt. Om zijn eigen woorden aan te halen: 'pro nomine *pape*, notandum, quod in scriptura sacra.... non exprimitur, sed ab interieccione *pape*, quod admiracionem signat, derivatum'. (Johannis Wyclif Tractatus de Potestate Pape, now first edited from the manuscripts with critical and historical notes by Johannes Loserth (1907) 165).

D.TH.E.

U Eerwaarde en Zijn Edele.

'Van Uwe Hoogeerwaarde Heren de nederige dienaar en onderdaan Arn. Hesselius P(astor) D(ecanus)', aldus luidt het vertaalde onderschrift van een eveneens uit het Latijn vertaalde brief d.d. 5 Juni 1652, die voorkomt in een opstel van Dr. J.C.F. Nuchelmans over visitatie-rapporten van gezegde Hesselius, in leven landdeken van Bergen op Zoom[1]. Ik beschik niet over de Latijnse tekst, maar de nederlandse weergeving verdient enige aandacht.

Wanneer wij zeggen: *uw huis*, verbinden wij allereerst twee begrippen, dat van een of meer toegesproken personen, en dat van een huis. Het eerste wordt aangeduid met een voornaamwoord: *uw*, dat echter een dubbel karakter heeft. Het is niet alleen 'van de tweede persoon', maar tegelijk 'bezittelijk'. Verbonden met huis geeft het te kennen, dat er tussen dit object en de toegesprokene(n) op een of andere wijze, hetzij in strikte hetzij in ruimere zin, een 'bezits' verhouding bestaat. Nu kan dit alleen dan plaats hebben, als de verbonden begrippen niet identiek zijn. Wel komt het voor, dat het ene een deel is van het andere, zo b.v. als ik spreek van *mijn* (*uw, zijn* enz.) *lichaam*, ziel, hoofd, hand. Het lichaam is een deel van 'ik' enz. De grens wordt bereikt waar gesproken wordt van 'iemands ik'; immers dat 'ik' is inderdaad deze 'iemand'. En toch geldt dan tussen deze beide een logisch, een gedachteonderscheid, waarbij men deze 'iemand' voorstelt als hebbende een 'ik', als bezittende een zelfheid.

Passen wij dit toe op 'Uwe Hoogeerwaarde Heren', dan blijkt dat de toegesprokenen op generlei wijze gezegd kunnen worden Hoogeerwaarde Heren te bezitten; zij bezitten ze niet, zij zijn het. Er is hier inderdaad volstrekte identiteit.

Tevens is er iets geheel anders dan in de bekende formules *Uwe Majesteit, Uwe Heiligheid, Uwe Excellentie*, waarbij naar de oorspronkelijke bedoeling de aanduidingen *Majesteit, Heiligheid, Excellentie* wel degelijk gedacht zijn als hoedanigheden welke de toegesproken personen 'bezitten'. Het is waar, dat zij voor het tegenwoordige taalgevoel niet meer zijn dan een soort van plechtige tweede-persoonsvoornaamwoorden; toch blijven de woorden *majesteit, heiligheid, excellentie* ons ook bekend als afzonderlijke woorden, hoewel het laatste (niet: *Excellentie*, dat hier natuurlijk buiten beschouwing moet blijven) verouderd is. Hoe deze verbindingen balanceren op een dubbele functionele mogelijkheid, laat ons een plaats van Vondel zien, die voorkomt in de Opdracht van Hippolytus (W.B. III, 200):

> Ick bid neemt in u schut en scherm mijn *Hippolyt*,
> Sijn kuysheit heb ick u getrouwigheyt gewijdt;

of sprekender nog in de latere lezing:

> Ick bidde uw dapperheit beschut mijn' *Hippolyt*,
> Sijn kuysheyt heb ick u getrouwheit toegewijt.

De hoedanigheden dapperheid en trouw zijn hier nog duidelijk, en zelfs met nadruk geïntendeerd, echter niet als kwaliteiten zonder meer. Bedoeld is de toegesprokene, Hugo de Groot, als hebbende deze kwaliteiten.

1) Jaarboek 1951 van de Oudheidk. Kring De Ghulden Roos te Roosendaal (Roosendaal, Van Poll Suykerbuyk 1951).

Niet geheel gelijk is de situatie bij Eerwaarde, thans alleen als bijvoeglijk naamwoord (eventueel gesubstantiveerd) bekend, maar oudtijds ook als zelfstandig naamwoord, in de zin van eerwaardigheid, als abstractum dus. Zo

kon men zeggen en schrijven: *Uw Eerwaarde*. Of daarnaast een met het bijv. naamw. gevormd *U Eerwaarde* kon gelden, zullen wij nader bezien. Men moet daarbij in het oog houden, dat het eerste steun vond in het Latijnse *Tua* of *Vestra Reverentia*, waarvan het dikwijls de vertaling was. Het tweede zou corresponderen met een Latijns *Tu* (enz.) *Reverende*, dat zover ik weet nooit als aanspreektitel gebruikt is.

Wat de zaak niet eenvoudiger maakte was de omstandigheid, dat men *Uw* en *U* veelal niet onderscheidde, zulks ten gunste van *U*. Wie scherp luistert, kan dat in het gewone spreken nog telkens waarnemen. Zelfs erkent De Vooys, maar m.i. ten onrechte, in zijn *Spraakkunst* alleen *u* voor het possessief, terwijl hij *uw* een spelvorm noemt. Bij Schönfeld lezen wij, dat *uwe* verkort is tot *u*(*w*), 'holl. *u* (*uw* spelvorm naar *uwe*'). Begint het volgende woord met een klinker, dan ontstaat omgekeerd na U gemakkelijk een overgangs-*w*: 'Ik zal het U(w) eerst even uitleggen'.

In het tegenwoordig gebruik is *Uw Eerwaarde* wel niet geheel verdwenen, - bij een onlangs gehouden vraagonderzoek kreeg ik nog een kleine minderheid *Uw Eerwaardes*, - maar toch van weinig betekenis meer. Bij deze gang van zaken zullen verschillende factoren hun invloed hebben doen gelden: het verdwijnen van het substantief, logische ontleding op de basis van het adjectief, waarbij *Uw Eerwaarde* geen zin opleverde, de analogie met *Zeereerwaarde, Hoogeerwaarde*, die naar hun vorming geen andere opvatting toelaten dan de adjectivische. Toch zullen wij hierbij straks een belangrijk voorbehoud moeten maken.

Tot biezondere verwikkelingen heeft dit alles geleid bij *U Edele*. Vanouds is hiervoor in geschrifte de afkorting *U E*. in zwang geweest, met daarnaast de vollere vorm *U Ed*. Een dikwijls toegevoegde kleine letter *t* waarschuwt ons, dat in eerste aanleg niet aan *Edele* moet worden gedacht, maar aan *Edelheit*. Nadrukkelijk verklaart dit Richardson in zijn door Kloeke[1)] besproken *Anglo-Belgica*: 'U E. is accounted a more curteous expressing of *you*; the E. being the first letter of *Edelheyt*, coming of "Edel" *gentile* or *noble*; as if U E. were *your Gentilmanship* or *your Worschip*'. Wie dit weet, begrijpt de vorm *Uwer E*., die men vaak in oude brieven aantreft[2)]; hij is de afkorting van *Uwer Edelheit*, en kan in genitieffunctie possessieve waarde, in datief slechts personale waarde hebben. Ook de verst doorgevoerde abbreviatuur *U E*. kende de waarde van een bezittelijk vnw.: hij kon zowel *Uw* als *U* betekenen[3)].

Wanneer Hooft *U EE*. schrijft, kan hij daarmee een meervoudsaanduiding op het oog hebben, als in een brief van 18 Aug. 1630: 'Waerover U E. ende Joffre.[4)] ma soeur, met alle die U EE. lief zijn, Gode bevele'. Maar ook afkorting van twee woorden, als *edele* en *eersame*, is denkbaar, als in een brief aan Burgemeesteren van Naarden d.d. 28 Januari 1631, en in een aanduiding die ik bij Wouter Schouten vind[5)]: 'in dienst der EEd. Maetschappye', tenzij in dit laatste de dubbele EE een biezondere eerbiedsbetuiging zinnebeeldig heeft voor te stellen. Van het bestaan van een substantief *edele* 'edelheid', dat zich tot *edel* zou verhouden als *waarde* tot *waard* is (mij) nooit gebleken.

1) Album-Scholte, p. 15vv.
2) Zie voor een tweelettergrepige *Uwer E*. in versverband *NTg*. 43, 288.
3) Vgl. Paardekoper, *NTg*. 41, 204 n. Zolang dit nog niet een gesproken *uwee* voorstelt, behoeft men hierin niet een 'ontsporing' te zien; het kan een geschreven afkorting zijn van *Uwer Edelheit*, of ook van *U*(*w*) *Edelheits*.
4) Ook dit een afkorting, voor *Joffrouwe*.
5) Overdiep, *Ren. in proza* p. 192.

Het voorbehoud waarop ik doelde, betreft het merkwaardig verschijnsel, dat de logisch niet te verantwoorden verbinding van een possessief met een gesubstantiveerd bnw. in feite wel gangbaar is bij titulaturen van de derde persoon, zowel in het meervoud als in het enkelvoud: *Zijn Edele* (waarnaast *Haar Edele* weer voor dubbele interpretatie vatbaar is), *Zijn Edelgestrenge, Hun Edelen, Zijn Hooggeleerde. Zijn Eerwaarde* past in beide schema's, alnaargelang men het hoofdwoord als substantief of als gesubstantiveerd adjectief opvat[1]. Combinaties met *wel-, zeer-, hoog-* storen bij laatstgenoemd procédé niet in het minst. Van gelijke aard is een aanduiding als die welke gold voor de oude Staten-Generaal: *Hunne Hoogmogenden*. Hier kan tot de verklaring bijdragen, dat men ook van *Hoogmogende Heren* sprak en van *Hunne Hoogmogendheden*. Ook in breder verband zal men aan de inwerking van logisch verantwoorde combinaties als *Zijne Majesteit, Zijn Hoogwaardigheid* te denken hebben.

Wij merken nog iets anders op, wanneer wij vragen of er behalve *U Edele* en *U Eerwaarde* c.s., die niet alleen in objects-, maar ook in subjectsfunctie voorkomen, nog andere subjectsvormen van personalia zijn die aldus kunnen worden gebruikt. Dit blijkt dan niet het geval te zijn. Wij kennen geen *Gij Edele*, wat de naaste correspondent van een 'objectief' *U Edele* zou zijn, noch *Hij-, Zij Edele*(*n*). Wij bevinden dat als personale in deze combinaties *U* geheel alleen staat, een waarneming die ons het recht zou geven te stellen, dat wij ook hier moeten uitgaan van het possessief, ook wanneer wij niet wisten van het feitelijk bestaan van de volle vorm met *Edelheit*, en van het substantivisch *eerwaarde*. Wij moeten concluderen, dat ons *U Edele* en *U Eerwaarde* met hun varianten berusten op een logisch herinterpreteren van een possessief tot een personale. Daarmee wordt tevens de moeilijkheid ondervangen die voort zou komen hieruit, dat het personale *U*, althans in onderwerpsfunctie, zelf uit *U*(*w*) *Edelheit* wordt verklaard. Voorzover men met Paardekooper in het boven aangehaalde artikel aan een dubbele oorsprong van *U* denkt, zal men toch bij de deftige titulatuur niet hebben te denken aan het zijns inziens door systeemverwarring ontstane nominativische *u*.

Samenvattend komen wij tot de onderscheiding van de drie volgende typen:

I. Verbinding van een possessief met een abstract znw.: *Uwe, Zijne Majesteit*.
II. Verbinding van een possessief met een gesubstantiveerd bnw.: *Zijn Edele, Hunne Hoogmogenden*.
III. Verbinding, door logische reïnterpretatie, van een personale met een gesubstantiveerd bnw.: *U Edele, U Eerwaarde*.

Wij konden geen plaats vinden voor *Uwe Hoogeerwaarde Heren*, en moeten bij dit singuliere geval op onze beurt wel van een ontsporing spreken.

L.C. MICHELS.

1) Op het eerste wijst de analogie van Hd. *Euer Hochwürden*, waar aan een bnw. niet kan worden gedacht; vgl. Eng. *Your Reverence*.

Notities.

1. '*Honger en kommer*'.

In het 'formulier van het heilige avondmaal', zoals dat thans nog in vele protestantse kerken in ons land in gebruik is, vinden we o.a. 'Want door zijn dood heeft hij de oorzaak van onzen eeuwigen *honger en kommer*, namelijk de zonde, weggenomen.' 't Begrip '*kommer*' kunnen we hier 't best omschrijven door: leed, zorg, gebrek en ellende; en dat we in bovengenoemde assonnerende uitdrukking te doen hebben met een 'vaste' formule, blijkt uit de volgende beide plaatsen.

In *Der Boeren Pater Noster*, vs. 30 (zie: *Veelderhande Geneuchlycke Dichten enz.*, blz. 50) lezen we: 'Het is v wel gheworden kondt, Hoe dattet Coorn geldt menigh pondt, Ende datter veel arme luyden Moeten *hongher ende commer lijden*.' En in Sam. Coster's *Spel vande Rijcke-Man*, vs. 1341, vinden we, dat 'Waerheyt' aan de arme Lazarus vraagt: 'Wat draecht ghy voor een pack', waarop deze antwoordt, vs. 1342: '*Hongher en kommer*, en ick sterf van onghemack.'

2. '*In 't gemoet*'.

In mijn geboortestreek, de Utr. Vechtstreek, wordt de algemeen Nederl. uitdrukking '*tegemoet gaan, komen*,' steeds weergegeven door: '*in 't gemoet* gaan, komen.' 't Is duidelijk, dat we in 't substantief '*gemoet*' te doen hebben met de verbale stam van *gemoeten* (= ontmoeten) als nomen actionis.

In 't Mnl. vinden we in deze zin veelal: '*in zijn* (*mijn*) *gemoet* gaen (komen)' bijv. in J. van Maerlant's *Alexander*, V, 217:

> 'Hi dede vore hem vallen al
> So wat so quam in *sijn ghemoet*.'

Dat echter de constructie '*in 't gemoet*', zoals die in bovengenoemde streek, en ook hier en daar elders, nog in gebruik is, ook reeds uit de middeleeuwen dagtekent, blijkt bijv. uit de *Grimb. Oorlog*, I, 3531: 'Hi stac enen *int gemoet* op den scilt dat hi cloef (= gespleten werd)'; en J. van Maerlant, *Rijmbijbel*, vs. 28868: 'Daer quam hem een mangensteen (= steen uit een "blijde") *int ghemoet*, die hem thooft van den buke sloech.' (Zie *Mnl. Wdb.* i.v. *gemoet*).

Uit de 16de en 17de eeuw kunnen hier nog verschillende bewijsplaatsen aan toegevoegd worden; zo noteerde ik uit Ph. v. Marnix v. St. Aldegonde's psalmberijming (ed. 1617), *psalm* 18 vs. 3: 'Uyt sijnen mont vloog op vier ende vlamme, Diet al verslont, wat haer quam *int gemoet*,' terwijl *psalm* 85 vs. 4 heeft: 'Genade gaet der waerheyt *int gemoet*,' en *psalm* 95 vs. 1: 'Laet ons hem treden *int gemoet*.'

De tweede druk, 1591, van deze vertolking had op deze drie plaatsen eveneens '*int gemoet*'. De eerste druk, 1580, had in *psalm* 18 en *psalm* 95 ook: '*int ghemoet*.'

Bij Petrus Datheen (1566) lezen we in genoemde *psalm* 85: 'Genad' end waerheyt comen *int gemoet*.' 't Merkwaardige van deze plaats is, dat hier 't pron. *elkander* (datief) ontbreekt, zodat '*int gemoet* comen' hier de zin heeft van *elkander tegemoet komen*.

De Statenvertaling van de bijbel heeft in 2 *Sam.* 19 vs. 15: ‘ende Juda quam tot Gilgal, om den Koningh *in 't gemoete* te gaen’, en in *Luk.* 9 vs. 37: ‘Ende het geschiedde des daeghs daer aen, dat hem een groote schare *in 't gemoet* quam.’

Ook in Joach. Oudaen's berijming van '*Davids Psalmen*' (ed. 1730) vinden we in *psalm* 85 vs. 4: 'Barmhertigheid, de Waarheid *in 't gemoet* getreden enz.'

Naast deze constructie vinden we ook geregeld de thans nog algemeen Nederlandse: *tegemoet*. Reeds in de *Lancelot*, II, 19811 lezen we: 'Si ginc te hant jegen hare ende vrachde ombe niemare *ten gemoete*' d.w.z. en zag op haar vraag gaarne 'niemare' tegemoet. Bij Marnix in de onberijmde vertaling van *psalm* 95 vs. 1, zowel in de editie van 1591 als in die van 1617, vinden we '*te gemoete* gaen'. Will. van Zuylen van Nijevelt, volgens de traditie de schrijver der *Souterliedekens*, zegt in *psalm* 84 (= 85) vs. 5: 'Die goetheyt opter stede Der waerheyt *quam te gemoet*.' In de Statenbijbel luidt *psalm* 95 vs. 2: 'Laet ons sijn aengesichte *te gemoete* gaen met lof.' Zie voorts *Jes.* 14 vs. 9; *Joh.* 11 vs. 20 en 12 vs. 18; *Hand.* 10 vs. 23; *Hebr.* 7 vs. 1 en 10 enz.

De psalmberijming van 1688, die bij de Lutherse kerken in ons land in gebruik is en die teruggaat op die van de 16de-eeuwse, Antwerpense rederijker Willem van Haecht, heeft in *psalm* 95 vs. 1: 'Laet ons Hem singen *te gemoed*.'

Uit 't bovenstaande zien we, dat beide uitdrukkingen van de middeleeuwen tot op de huidige dag naast elkander gebruikt zijn.

3. *De epenthetische d.*

In zijn op tal van punten verouderde werk, *De Grammatische Figuren in het Nederlandsch*, blz. 262, zegt Jan te Winkel o.a. 'Groningers laten, zonder er zich zelf van bewust te zijn, steeds, als een woord met de letters *ien* eindigt, na de lange *i* en vòòr de sonore *n* een flauw uitgesproken *d* hooren, en zeggen bijv. *kniedn* voor knieën, *jaloeziedn* voor jaloezieën enz.' Hij wekt hier dus de indruk, dat deze ingelaste 'consonant' die werkelijk naar de *d* zweemt, alleen voorkomt na de *lange i*. Dit nu is niet juist: hetzelfde verschijnsel, inlassing van een onduidelijke consonant (*d*) voor de sonantische *n*, heeft ook plaats na een *ou*(*w*) bijv. in *baauwdn* (bouwen), *traauwdn* (trouwen), *sjaauwdn* (sjouwen) enz.

Ook op een ander punt, betreffende de epenthetische *d* is Te Winkel onvolledig; wel spreekt hij uitvoerig van deze ingelaste consonant voor de *r* na *l, n* en *r* (*daalder, diender, zwaarder* enz.), maar 't is hem blijkbaar ontgaan, dat er verschillende streektalen in ons land zijn, waarin zulk een *d* ook wordt gehoord na de *z*(*s*) voor r. Zo zegt men in de Utr. Vechtstreek en ook nog westelijker in 't Utr. Zd. Hollandse laagveengebied: *wijzder* (subst. en compar. van *wijs*), *ijzder* (bijv. 'n *ijzdere* Hein d.i. een ijzersterke, robuste man), *verhuur*(*d*)*en* (infin.) enz. Ook in 't Gron. treffen we dit verschijnsel aan, ook daarin hoort men: *iezder, wiesder* enz.; zo vinden we in P. Keuning's bekende streekroman, *Kinderen in Verstand en in Boosheid*: 'Hai 'k wol Veerman toch *wiesder* hebben.'

Dat deze inlassing van een dentaal, maar nu een *t*, na *s* vòòr *r*, ook in Vlaanderen plaats gehad heeft, en misschien nog wel plaats heeft, blijkt uit de tekst van *Een oud Mechelsch Bezweringsformulier* (ed. Dr. Frans M. Olbrechts), blz. 110, waar gesproken wordt over 't 'onttoveren' van melk uit 'betooverde beesten' en waar 't dan heet: 'Soo nemt twee repttanden (= tanden van een repel) en lecht die int vier tot dat sij gheloeijende (= gloeiend) heet zijn en steckse inde melck seghende dese

naervolghende worden: met dese *hystere* soo verbrandt (ick) v ghij tooveraerts ofte tooveressen, anden (= handen) en voeten, herten, leuer ende longhere, aermen ende beenen enz.'

In dit gecursiveerde *hystere* hebben we ongetwijfeld te doen met 't substan-

tief (plur.) *ijzer*, waarin de *h* prothetisch en de *t* epenthetisch is. (Zie Fr. M. Olbrechts, t.a.p. blz. 156).

(Een eigenaardig geval van inlassing ener *t* vinden we in de volkstaal van mijn geboortestreek (Utr. Vechtstreek), Loenen, Loenerveen, Loenersloot, Nieuwersluis. Daar - en ook nog verder westelijk in 't Utr. poldergebied - leeft onder de landbevolking 't substantief *ooshout* in de zin van: rond of afgeplat hout met inkeping aan beide einden, bevestigd aan de kromme dissel of aan 't lemoen van een wagen, om er de strengen van een paardentuig aan vast te maken. Naast dit daar algemeen gebruikte *ooshout* horen we in 't eerstgenoemde, engere gebied ook de vorm *oosthout* met epenthetische *t*. (Zie *Tijdschr. v.N.T.e.L.* 68, 74).

4. '*Voldadigen*'.

Dit verbum dat blijkens 't *Mnl. Wdb.* tot nu toe in Mnl. teksten nog niet gevonden is, treffen we tweemaal aan bij Marnix van St. Aldegonde, namelijk in *Het Lofsanck Davids* (2 *Sam.* 7), vs. 11:

> Daerom dijn woort nu oock, o God, *voldadig*,
> Het woort gegaen uyt dijnen eygen mont.

terwijl de prozatekst van 2 *Sam.* 7 vs. 25 luidt: 'Nu dan Heere God, *bevestige* in eewicheyt het woort (= belofte, toezegging), dwelc du over dijnen dienaer ende over sijn huys gesproken hebst.'

Vervolgens in *Het gebet Danielis* (*Dan.* 9) vs. 9:

> 'Dies heeft God sijn woort *voldadicht*,
> Ende met den werck bestadicht.'

terwijl zijn prozavertaling van *Dan.* 9 vs. 12 heeft: 'Ende God heeft sijn woort *bestadiget* dwelc hy over ons gesproken hadde'.

Hieruit blijkt duidelijk, dat *voldadigen* de zin heeft van: een belofte, een toezegging, gestand doen, trouw zijn aan 't gegeven woord. Wat de vorming van 't verbum betreft, zijn er twee mogelijkheden: we kunnen 't beschouwen als een afleiding van 't adjectief *voldadig*, dat gevormd is van 't substantief *voldaet* (= voldoening), of als rechtstreeks van dit substantief afgeleid door middel van 't jongere suffix *-igen* (vgl. *kruisigen, reinigen*).

Dit adjectief *voldadig* heeft 't Mnl. wel. Het heeft veelal de zin van: dienstvaardig, mild, gul, maar een enkele maal ook die van: *getrouw aan zijn gegeven belofte*. Het *Mnl. Wdb.* geeft voor deze laatste betekenis alleen de volgende duidelijke bewijsplaats, *Der Minnen Loep*, II, 2687:

> 'Ic hope, ghi sijt so *voldedich*,
> Dat ghi niet en wert menedich.'

Het substantief *voldaet*, gevormd van 't verbum *voldoen*, komt in 15de- en 16de-eeuwse mystieke geschriften meestal voor in de zin van genoegdoening voor de zonden, *satisfactio*. 't Kan echter ook opgevat worden als gevormd van *voldoen* in de zin van: vervullen van een belofte of toezegging, maar als zodanig komt 't

weinig voor, zodat ik er de voorkeur aan geef, het bovengenoemde verbum *voldadigen* te beschouwen als een afleiding van 't adjectief *voldadig*, dat in 't Mnl. ook werkelijk voorkomt in de zin van: getrouw aan 't gegeven woord.

Groningen.

CHR. STAPELKAMP.

Boekbeoordelingen.

Hadewijch: *Mengeldichten*, opnieuw uitgegeven door Dr. J. van Mierlo S.J. (Leuvense Studiën en Tekstuitgaven) (Antwerpen - N.V. Standaard-Boekhandel - 1952; 205 blz.).

Nadat Van Mierlo in 1942 de *Strofische Gedichten*; in 1947 de *Brieven* in een voortreffelijke uitgave heeft doen verschijnen, brengen nu de *Mengeldichten* de voltooiing van dit standaardwerk. Een groot deel van zijn leven heeft hij aan de Hadewijch-studie gewijd: zijn eerste uitgave van de *Mengeldichten*, dagtekenend van 1912[1)], gaf reeds een nauwkeurige tekst, met alle varianten, maar een vergelijking met de nieuwe bewerking bewijst dat Van Mierlo zijn Hadewijch-studie ononderbroken voortgezet heeft en tot nieuwe resultaten gekomen is. Het voornaamste verschil is, dat de naam van deze bundel eigenlijk onjuist geworden is. De 27 gedichten moeten gesplitst worden in een groep van 16, die Van Mierlo als 'rijmbrieven' beschouwt, parallel lopend met de strofische gedichten, terwijl de overige elf, door vorm en mystieke leer afwijkend, niet van Hadewijch kunnen zijn, en een afzonderlijke interpretatie behoeven. De uitvoerige *Inleiding* (XXXIII blz.) is dus gesplitst. Om aan te tonen dat de rijmbrieven inderdaad van Hadewijch zijn, wordt nagegaan aan welke geestverwanten ze gericht kunnen zijn, wordt de aandacht gevestigd op de vorm, vooral de tamelijk vrije versbouw: omdat 'het vers heenspoedt in een losse, vaak moeilijk te bepalen rhytmische beweging'. Wat de leer betreft, blijkt de *Minne-mystiek* centraal te zijn, maar daarnaast staat ook de *Christusmystiek* en de *Drieëenheids-mystiek*. De tweede groep gedichten 'dateert uit het einde van de dertiende eeuw, ten laatste uit het begin der XIVe. De bijzondere strophenvorm (aabccd) is kenschetsend voor dien tijd. De Westvlaming Jan Praet maakt er in het begin der XIVe eeuw nog een overvloedig gebruik van.' Het voornaamste verschil is evenwel dat 'de mystiek van deze gedichten veel meer pseudo-Dionysiaans gekleurd is.' Het karakter is 'enigszins beghardisch, quiëtistisch,' zodat 'van de vroegere bruidsmystiek zo goed als niets overblijft.'

Na deze inleiding worden de gedichten een voor een besproken en ontleed: de biezondere leerstukken opgespoord en de moeilijke plaatsen aangewezen. Onder de tekst vindt men behalve de varianten ook verklarende noten. Bovendien is zeer veel werk gemaakt van een volledige *Woordenlijst* (blz. 143-183).

In overeenstemming met de eerste uitgave is in een *Aanhangsel* een prozatekst opgenomen, die evenmin als de tweede groep gedichten in het voornaamste Hadewijch-handschrift voorkomt, namelijk het *Tweevormich tractaetken*. Hoewel dit uit dezelfde kringen voortkomt, blijft het twijfelachtig of Hadewijch de auteur is. In een nieuwe inleiding geeft Van Mierlo toe dat er door de slordige overlevering en dus rommelige compositie veel reden tot twijfel is, maar 'waar we begrijpen, schijnt wel Hadewijch aan het woord: het is haar taal en haar stijl'. Ook deze tekst (blz. 191-204) is in noten uitvoerig toegelicht.

Het moet voor Van Mierlo een grote voldoening zijn, dat hij met dit deel zijn Hadewijch-studie heeft kunnen afronden, en dus voor alle latere studie van zijn geliefde mystica een duurzame grondslag gelegd heeft.

1) Eveneens in de reeks *Studiën en Tekstuitgaven*. Deze uitgave is zeldzaam geworden doordat een groot deel van de oplage in oorlogstijd te Leuven verbrand is.

C.D.V.

Dr. H.J. Vieu-Kuik: *Het gebruik van Franse woorden door Wolff en Deken*. Eerste deel. Groningse dissertatie (Arnhem - G.W. van der Wiel en Co. - Uitgevers - 1952; 296 blz. Prijs f 5,90).

Op grond van een voorlopig onderzoek sprak ik in 1932 de wens uit dat er eens een breed opgezette monografie samengesteld zou worden over de Franse woorden bij Wolff en Deken[1]. In ruimer verband heeft Salverda de Grave eveneens op het belang van een dergelijke studie gewezen[2]. Deze wens is nu op voortreffelijke wijze vervuld in dit proefschrift, dat terecht als ondertitel heeft: *Een bijdrage tot de cultuurgeschiedenis der* 18*de eeuw*. Men behoeft slechts de *Inleiding* te lezen, waarin de schrijfster haar werkmethode ontvouwt, en in de inhoudsopgave haar weldoordachte compositie te waarderen, om met vol vertrouwen dit werk op te slaan, waarin volstrekt geen dorre opsomming in woordenlijsten gegeven wordt, maar waarin men het gehele achttiende-eeuwse leven hier te lande weerspiegeld ziet. Dat de bronnen daarvoor in de taal van deze auteurs ruim vloeien, en dat hun tijd geen saaie 'pruikentijd' was, blijkt weldra. De briefvorm doet ons kennis maken met allerlei taalkringen; de romanfiguren vertonen ons rijk geschakeerde typen uit allerlei standen, opgesomd op blz. 16-19 van de Inleiding. De schrijfster toont een open oog te hebben voor de moeilijkheden van een veelzijdig onderzoek. Zij wijst er bijv. op, dat 'nauwkeurige bepaling van frequentie en gevoelswaarde in het beschaafde milieu niet eenvoudig is'. 'Bovendien heeft men de moeilijkheid, dat er woorden zijn, die tot verschillende kringen behoren, en tenslotte kan een romanfiguur tot verschillende milieu's gerekend worden. Het spreekt vanzelf, dat men bij de groepering in kringen als werkhypothese het Frans in de ambtelijke taal en in de poëzie afzonderlijk dient te vermelden'. Kritische opzet blijkt ook uit de vermelding van de 'redenen waarom een woord belangwekkend is' (blz. 21). Van belang is eveneens dat 'bij de bespreking van de betekenisfuncties der ontleende woorden zoveel mogelijk het zinsverband geciteerd is', waarbij meestal uitkomt van wie deze zin afkomstig is, wat ook voor de gevoelswaarde vaak beslissend is.

Om een denkbeeld te geven van de rijke inhoud, geput uit poëzie, allerlei proza, romans, brieven en enkele vertalingen (zie de lijst op blz. 241-243) en de overzichtelijke schikking laten wij hier de indeling volgen. De schrijfster begint met een splitsing in twee groepen, waarvan in dit proefschrift voorlopig de eerste opgenomen is, die betrekking heeft op de mens in zijn verhouding tot de medemens. Deze omvat: 1e. 'De tekening van den mens naar zijn uiterlijk'; 2e. 'De mens als deel van een maatschappelijke eenheid'; 3e. 'Het contact met den medemens'; 4e. 'De Mode', hoofdstukken die weer onderverdeeld zijn. In dit kader krijgen we een levendig beeld van de Frans beinvloede maatschappelijke gewoonten en toestanden. Hoofdstuk 1 en 2 blijven beknopt; uitvoerig en interessant zijn vooral hoofdstuk 3 (blz. 61-175) en 4 (blz. 176-237, met aardige illustraties toegelicht). In onze beknopte bespreking is geen plaats voor verdere ontleding of lof voor biezonder geslaagde onderdelen. Wij beperken ons dus tot de opmerking dat de schrijfster met smaak en inzicht te werk gegaan is, dat haar proefschrift de gerijpte vrucht is van een veeljarige en diepgaande studie. Vooral zij die min of meer met het werk van Wolff en Deken

1) *Mélanges des Philologie, offerts à J.J. Salverda de Grave*, blz. 365-375.
2) *Franse woorden uit de achttiende en de negentiende eeuw, NTg* XXVIII, 291.

vertrouwd zijn, of belangstellen in de achttiende-eeuwse samenleving zullen haar boek met veel genoegen leren kennen.

De *Inleiding* wordt besloten met de volgende samenvatting: ‘Betje Wolff heeft de eer de Franse leenwoorden die stilistische waarde te geven, die haar werk een geheel eigen karakter schenkt, zonder dat de moedertaal iets te kort gedaan wordt.

Haar levendige geest had behoefte aan de eindeloos gevarieerde uitdrukkingsvormen voor gevoel en geest uit het land, dat de traditie van cultuurscheppende natie in West-Europa tot op den huidigen dag wist hoog te houden.’

Ten slotte zullen velen met mij het betreuren dat een zo verdienstelijke en belangrijke studie door de moeilijke tijdsomstandigheden slechts voor de helft gedrukt kon worden. Er ontbreekt een tweede deel, dat de bovengenoemde tweede groep van ontleende woorden zou behandelen, die ‘den mens tekenen in zijn godsdienstige, intellectuele en aesthetische ontplooiing’, en waarvan de indeling in negen hoofdstukken op blz. 22-23 reeds aangegeven is, waardoor de lezer het gemis des te duidelijker gevoelt. Het is dus te hopen dat er geldelijke steun te vinden zal zijn om de verschijning van dit tweede deel mogelijk te maken.

C.D.V.

Maria N. Baarslag, *Étude comparative de quelques besoins linguistiques du français et du néerlandais*. Leidse dissertatie. - Leiden, 1952. - 131 bldzz.

De Zwitserse taalgeleerde H. Frei, leerling van Ch. Bally, heeft in een boek met de pakkende titel *Grammaire des fautes* (Parijs, Genève, Leipzig, 1929) interessante voorbeelden behandeld van afwijkingen van het geordende franse taalgebruik, die de strekking hebben, de duidelijkheid en expressieve waarde van de taalmiddelen te verhogen. Hij plaatst de ‘linguistique fonctionnelle’ tegenover de ‘grammaire normative’. Aan de laatste gehoorzaamt ‘le français traditionnel’, de eerste houdt zich bezig met ‘le français avancé’, dat tracht te voorzien in de functionele behoeften. Naar die behoeften deelt Frei zijn stof in vijf hoofdstukken: I Le Besoin d'Assimilation (hieronder valt ‘analogie’ in de ruimste zin, ook verschijnselen die we met ‘congruentie’ en ‘attractie’ plegen aan te duiden), II Le Besoin de Différenciation (Clarté), III Le Besoin de Brièveté, IV Le Besoin d'Invariabilité, V Le Besoin d'Expressivité. Dr. Baarslag heeft nu in haar proefschrift nagegaan, inhoeverre voor de voorziening in de ‘besoins’ I, II en V nederlandse parallellen bij de franse zijn te vinden.

Vele en velerlei verschijnselen in het Nederlands, die in verschillend verband wel waren opgemerkt, worden hier beschouwd onder het gezichtspunt van de ‘functionele linquistiek’. Mej. Baarslag, romaniste van studierichting, toont goed op de hoogte te zijn van neerlandistische literatuur die haar materiaal kan leveren. Taalschutters als Haje en Charivarius, chronologisch en methodisch zo ver uiteenliggende figuren als De Jager en Van Ginneken, vogels van zo diverse grammatische pluimage als Kruisinga en Overdiep, worden cijnsbaar gemaakt aan de functioneel-linguistische inzameling van Dr. Baarslag. Maar buiten wat ze ontleent aan het werk van die gestorvenen en van vele levenden, geeft ze heel veel eigen materiaal, verkregen door scherpe waarneming van de dagelijkse gesproken taal, en, wegens de aard van het ‘néerlandais avancé’, waarvan ze het in de eerste plaats hebben moet, nogal eens uit de randstroken van de omgangstaal naar het gemeenzame of ruwe toe: hetgeen de

aantrekkelijkheid van haar boek vooral niet vermindert. Enkele grepen uit de letters *A, B* en *C* van het ‘registre des exemples hollandais’ kunnen illustreren welk een verscheidenheid van verschijnselen uit de sfeer van fonetiek, mor-

fologie, syntaxis, semantiek, van woordvorming en woordkruising, van woordkeus en stilistische waardering, zij in haar onderzoek betrekt: *aanrecommanderen; als... zijnde; avondkleding verplichtend; azze me gane, dan gane me; babbelegoegjes; belatafelen; belle dat ze deeje; ben je nou helemaal!; ber-roerde jonge; bereids; bezopen* 'gek, dwaas'; *bios; -boer* (*olieboer, vullisboer* e.d.); *brandemoris; bros* (broche); *broteram*; (*vies*) *bij; carcinoom; condolatie*.

Hier en daar kan de lezer zich niet onttrekken aan de indruk dat Mej. Baarslag te zeer onder de bekoring is geraakt van haar eigen kijk op de dingen, en daardoor wat erg geneigd is, de waargenomen feiten naar de gewenste hoek te drijven. Dat was het gevaar aan de taak die ze zich had gesteld, maar ook de voorzichtige lezer zal niet zelden door haar zienswijze overtuigd zijn, en in elk geval moeten erkennen dat ze op zeer verdienstelijke wijze een kant van de taal-, of als men wil spraak-activiteit heeft laten zien, waaraan totnogtoe weinig gezette aandacht was geschonken.

Utrecht, Maart 1952.

C.B. VAN HAERINGEN.

De Genestet's 'Liedje van verlangen'.

In het tweede deel van zijn bloemlezing uit de 'Protestantse Poëzie der 16de en 17de eeuw' (1950, blz. 36) wees Dr K. Heeroma ook op Constantijn Huygens' 'Overlang leven':

> Bejaarde lieden, die om nog meer levens wensen,
> Zijn meer als kinderen, dat 's kinderen en mensen.
> Opblijven is van jongs der kinderen vermaak,
> En blijven z'op, wat dan? Zij waggelen van vaak!
> Ouw' lieden waggelen zo wel als jonge kindren,
> Gehoor, gezicht en smaak en alle dingen mindren,
> De voeten stoten aan en d'een is al in 't graf,
> En dat 's haar leste vaak: nog is 't haar als een straf
> Te moeten scheiden en niet langer op te blijven,
> Als waar der veel en veel meer wonders te bedrijven
> Als wat er lang gezien en lang bedreven is.
> Hoe tast de menslijkheid tot op haar einde mis!
> Hem dank ik die mij lang en wel zijn heeft gegeven,
> Ik waggel van geen vaak en heb lang opgebleven.
> Is rustens uur voor deur? Mijn rol is afgedaan:
> God roep' als 't hem gevalt, ik wil wel te bedde gaan.

Zou De Genestet bij het dichten van 'Een liedje van Verlangen' hier bij Huygens inspiratie kunnen geput hebben? Uit de levensschets van De Genestet door C.P. Tiele weten wij, dat hij van onze zeventiende-eeuwse dichters bijzonder ophad met Huygens, die hij boven Hooft stelde. Het streven naar pittigheid bij zijn 'Leekedichtjes' wijst trouwens ook in die richting.

Ontleedt men de inhoud van het 'Liedje van Verlangen', dan zien wij eerst getekend het knaapje met knippende ogen vol slaaps, zich taai en groot houdend met knikkebollend pogen, talmend, treuzelend, hangend.

Dan de grijsaard, reeds half het offer van de dood, die, schoon afgeleefd in iedere lust, toch hunkert om te blijven en met kunst en kracht de doodslaap poogt te

verdrijven. De idee van niet te bedde te willen is in grote lijn bij beide dichters eender uitgewerkt, al behoudt ieder van hen daarbij een eigen oorspronkelijkheid in vormkracht en taal, terwijl Huygens, na lang te hebben mogen opblijven, de rust op Gods roep wel wil ingaan. Beiden wijzen op het mistasten der menselijkheid.

Dr. H.H. KNIPPENBERG.

Aankondigingen en mededelingen.

Een portret van G.A. Bredero?

Algemeen bekend en aanvaard is de buste van Bredero, een gewassen krijttekening door de schilder David Bailly, later herhaaldelijk gereproduceerd, o.a. in onze *Platen-atlas*. Dat dit een beeltenis van Bredero zou zijn, berust op een achttiende-eeuwse aantekening op de keerzijde. Verrassend is nu de ontdekking van J. Bruyn, in een studie over *David Bailly* (*Oud-Holland* LXII, 1950), dat dit onjuist moet zijn. Het is een zelfportret van de schilder. De daarnaast geplaatste afbeelding van Bailly op een schutterstuk (blz. 161) vertoont een treffende gelijkenis. Bovendien is de kanten kraag eerst omstreeks 1625 in zwang gekomen, terwijl Bredero reeds in 1618 gestorven is. Zijn uiterlijk voorkomen zal ons dus onbekend blijven.

De kunst der stijlinterpretatie. Een pleidooi voor functionele stilistiek.

Dit onderwerp koos Dr. Emmy Kerkhoff voor haar openbare les bij het optreden als privaat-docent aan de Amsterdamse Gemeente-Universiteit (Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1952. Prijs f 1, -). Haar betoog, berustend op uitgebreide belezenheid, is niet alleen van belang voor studerenden in de Duitse letterkunde, maar ook voor Neerlandici.

Us Wurk.

Wij ontvingen het eerste nummer van met deze titel verschijnende *Meidielingen fan it Frysk ynstitut oan de Ryksuniversiteit yn Grins* (Groningen, O. Boteringestr. 32), die vier maal per jaar, met 16 blz. uitgegeven zullen worden en voor belanstellenden verkrijgbaar zijn.

Feestbundel Mgr. Goossens: Land van mijn hart.

Vrienden en leerlingen van de Rector der Tilburgse Leergangan hebben deze verdienstelijke geleerde bij zijn zeventigste verjaardag (8 Febr.) een lijvige bundel bijdragen aangeboden[1].

De studies over Brabantse geschiedenis en kultuur vormen de meerderheid, maar daarnaast zijn er een aantal die betrekking hebben op Brabantse taalen letterkunde, namelijk: Karel Meeuwesse *Over de Natuurpoëzie van Pater Dr. Antoon Smoor. Een Westbrabantse bijdrage aan 'Van Onzen Tijd'*. De poëzie van deze bijna vergeten dichter wordt door hem tegen overschatting en onderschatting in bescherming genomen en aan enkele proeven gekarakteriseerd. - L.C. Michels levert een bijdrage tot het *Middelnoord*-Brabants, d.w.z. het Middeleeuwse Noordbrabants, ontleend aan het proefschrift van Van den Heuvel over de Ambachtsgilden van 's

1) Tilburg - Drukkerij Henri Bergmans N.V. - 1952. Prijs f 6.40, geb. f 7.90.

Hertogenbosch. - P.C. Paardekooper gaat de dialektische verspreiding na van *Syntagma's met het type 'ge moet gij + het/er'*. - E. Rombouts beschouwt Adriaan Poirters als Lyrisch Dichter in '*Het Duyfken in de Steen-Rotse*' om aan te tonen dat deze Brabander nog iets meer is dan moralist uit de school van Jacob Cats. - A. Weijnen onderzoekt *Oude Germaanse namen in de Meierij*.

Klassieke Galerij.

Bij deze zich steeds uitbreidende reeks ontvingen wij weer vijf nieuwe deeltjes (Antwerpen Ned. Boekh. - Amsterdam Wereld-Bibliotheek). Aan de twee vroeger verschenen bloemlezingen uit de *Lyriek der Nederlanden* voegt Rob. Antonissen een derde toe: *De Gouden Eeuw* (160 blz. Prijs geb. f 2,65),

zonder inleiding, maar met verklarende voetnoten. In de afdeling *Rhetoricale teksten*, onder redaktie van C.H.A. Kruyskamp, A. van Elslander en J.J. Mak, bezorgde de eerste enige gedichten van Cornelis Crul, namelijk *Heynken de Luyere, Mont toe, Borse toe* en *Cluchte van eenen Dronckaert* met een degelijke inleiding over deze rederijker en goede tekstverklaring. Prijs gec. f2,25). - G. Degroote bewerkte *Vier Vlaams-Bourgondische Gedichten*, betrekking hebbende op een *Blijde Inkomst*, ter ere van Margaretha van Oostenrijk en Filips de Schone, bedoeld als 'een kleine bijdrage tot een juister begrip van het Bourgondisme in onze letterkunde en, niet minder, van een te lang verwaarloosd aspect der laat-middeleeuwse rederijkersactiviteit'. Deze uitgave vereiste een uitvoerige historische en filologische Inleiding (blz. VI-XXXVIII). De teksten (20 blz.) zijn weinig omvangrijk. (Prijs gec. f 2,25).

Ook de afdeling vertaalde klassieke teksten is met twee deeltjes (*De Bluffer* van Plautus en *Brieven* van Seneca) vermeerderd.

Vondel-Jaarboek 1950-1951.

Behalve het 24ste en 25ste Jaarverslag van het *Vondelmuseum* geeft de conservatrice Bertha Wolterson een historisch overzicht van *Vijftig jaar Vondelmuseum*. Aan Dr. J. Aleida Nijland en aan Prof. Dr. A.A. Verdenius wijdt A. Zijderveld een *In memoriam*: het eerste eindigt met een beschouwing van haar uitvoerig boek over Vondel, bij haar dood verschenen, met critische kanttekeningen. Tot besluit een viertal korte bijdragen, n.l. *Vondel in Parijs*, een beschrijving van een Vondel-opvoering, in Franse vertaling door Franse studenten, op grond van persoonlijke indrukken, door P.J. Meertens. G. Brom (*Grotius en Vondel*) wijst op invloed van Grotius en Vondel's *Vertroostinge aan Gerard Vossius*. L.C. Michels bespreekt *De 'kronologische' volgorde* bij Van Lennep. W. Asselbergs toont aan dat *De eed van Lucifer* niet alleen berust op Isaia XIV, 12-15, maar dat daarin allerlei bijbelteksten verwerkt zijn.

Uit het spel der klanken.

Dit onderwerp, met de bijtitel 'enige beschouwingen uit de Friese klankleer' koos Dr. K. Fokkema voor zijn Leidse inaugurele oratie, als biezonder hoogleraar in het Fries[1]. Na een inleiding over de oudste Friese taaltoestand besprak hij de ontwikkeling van Oudgerm. *ai* in het Fries, van de Germ. *g* aan het begin van een woord en het wegvallen van de *h*.

Lectuur-Repertorium.

1) Groningen - J.B. Wolters - 1952.

Van de *Vlaamse Boekencentrale* te Antwerpen ontvingen wij een prospectus van het *Lectuur-Repertorium* in tweede en definitieve uitgaven (3 delen, elk 1200 blz. Prijs per deel 450 fr.). Deze auteurslijst bevat 23.000 bibliografische nota's en 3000 portretten van auteurs en is een uitgave van het Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen, onder redactie van Joris Baers, pr.

Een idioticon van het Overijsels in het einde der achttiende eeuw.

Tussen 1774 en 1794 werden toebereidselen gemaakt om vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde een *Algemeen Omschrijvend Woordenboek der Nederlandsche Tale* samen te stellen. Verscheiden leden waren ijverig bezig daarvoor materiaal te verzamelen. Een interessant gedeelte, bewaard in het zogenaamde *Dumbar handschrift*, is bijeengebracht in Overijsel. Bij nader

onderzoek bleek het niet alleen bijeengebracht door Gerhard Dumbar te Deventer, maar leverde Herman Scholten gegevens voor Haaksbergen en Jan Arend de Vos van Steenwijk voor Vollenhove. Deze drie lijsten, met een inleiding, drie portretten van de verzamelaars, en een register zijn nu, als welkome bijdrage voor de dialektstudie, uitgegeven door Dr. H.L. Bezoen (Deventer - Ae. E. Kluwer - 1952; 56 blz.).

Ontwikkeling en stand van de Middelnederlandse handschriftkunde.

Als overdruk van een viertal uitvoerige artikels in het Vlaamse tijdschrift 'Wetenschappelijke Tijdingen' (1951-1952) door Drs. W.E. Hegman met grote nauwkeurigheid samengesteld, ontvingen wij een brochure over het bovengenoemde onderwerp. Van de oudste tijd af gaat de schrijver na hoe de belangstelling voor Mnl. handschriften zich ontwikkeld heeft, om te eindigen met het optreden van Willem de Vreese, als de grote propagandist waar deze studie door zijn onvoltooide *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*, waarvan Hegman de voortzetting en voltooiing met overtuiging bepleit.

C.D.V.

Troisième Congrès international de Toponymie et d'Anthroponymie 3 *Volumes* (*I. Programme; II, III. Actes et mémoires*), *édités par Draye et Jodogne* (1951).

Het overgrote deel van deze bundels is gewijd aan de toponymie; wij noteren uit de rijke inhoud alleen dat, wat voor het Nederlandse taalgebied van bijzonder belang is. Het alleroudste Nederlands werd bestudeerd door Carnoy, Adaptations latines et franques de substrats celtiques. Op oud-Nederlands hebben ook betrekking de voordrachten van Deslandes (-*thun* bij Boulogne) en Devleeschouwer (een Ingvaeoonse limes belgicus), terwijl wel heel kort uitgevallen zijn de 'Observations générales sur l'ancien néerlandais' van Gysseling. Voor de veldnamen vestigen wij allereerst de aandacht op Hardenberg, Sur l'antiquité des lieux-dits néerlandais; verder op Verstegen's Quelques observations sur la genèse des lieux-dits, terwijl Edelman's studie reeds bekend was uit de Bijdr. en Med. Comm. Naamk. Lindemans komt tweemaal aan het woord, eenmaal over 'La révision des noms cadastraux', eenmaal over de noodzaak van internationale samenwerking bij toponymische bestanddelen die in meer dan één land voorkomen. Op internationaal gebied bewegen zich ook de interessante studiën van Roelandts (Comparative Notes on Scandinavian-Dutch Toponymics) en Ehwall (Comparative Place-Name Study, waar o.a. Nederlands en Engels materiaal worden vergeleken). Het Fries was in goede handen bij Brouwer, die aan zijn 'A Note on Frisian Toponymy' 4 kaartjes toevoegt, terwijl Hald sprak over 'Danes and Frisians in Lincolnshire'. Lestrade behandelde 'Some Problems in regard to the Forms of South African Place Names'. Tenslotte valt uit de

anthropymische verhandelingen (blz. 689-847) te vermelden Meertens, L'importance de l'anthroponymie pour l'histoire ecclésiastique.

M.S.

Uit de tijdschriften.
(Maart - April).

De Gids-Maart.

P. Geyl besluit zijn studie over *Busken Huet als geschiedschrijver* met een beschouwing over *Het Land van Rembrand*, waarin 'kritiek en beoordeling dooreenlopen'. Uit historisch oogpunt bezien zijn er tegen dit werk ernstige bezwaren in te brengen: de auteur heeft 'de historie te weinig serieus genomen', maar hoe onvolkomen ook, het werk 'bezit blijvende waarde'. In biezonderheden gaat de schr. na, hoe dit boek door de tijdgenoten ontvangen en beoordeeld is.

Critisch Bulletin.

Febr. Anthonie Donker (*Curve van een schrijversleven*) eert de nagedachtenis van *Lodewijk van Deyssel*, die hij - in tegenstelling met vele andere beoordelaars - tot op hoge leeftijd een belangrijk schrijver noemt. - Onder het opschrift *Stillevens van mensen* bespreekt Jeanne van Schaik Willing een bundel met twaalf verhalen van Adriaan Morriën. - De door Paul de Ryck samengestelde bloemlezing *Vlaamse Dichtkunst van deze tijd*, omvattende *Drie generaties Vlaamse Poëzie* wordt door Karel Jonckheere zeer ongunstig beoordeeld, als 'voor poëzieliefhebbers een onbruikbaar want kregelheid verwekkend boek', voor andere lezers 'gevaarlijk want misleidend'. - Maartje Draak schrijft Over het uitgeven van Middel-nederlandse teksten voor 'een breder belangstellend publiek,' naar aanleiding van de uitgave der *Sint Servaes Legende* door Prof. Van Es, die haars inziens lijdt aan tweeslachtigheid, en noch geleerden noch liefhebbers voldoet. Haar voorkeur heeft een andere methode, toegepast in haar uitgave van de *Brandaenlegende* met moderne vertaling van Bertus Aafjes, die bij critici weinig instemming vond. - P. Geyl bespreekt de *Verzamelde Werken* van J. Huizinga.

De Nieuwe Stem.

Maart. A. Mout publiceert een gedeelte van zijn openingsrede bij de Jaarvergadering van de Leidse Maatschappij in 1951, getiteld *De hedendaagse mens en de poëzie*.

Het Boek van Nu.

Febr. Top Naeff herdenkt met bewondering en genegenheid *K.J.L. Alberdingk Thijm*. - Een lange reeks auteurs, redakteuren en uitgenodigden, wijzen bij gelegenheid van de boekenweek op *De betekenis van het boek van deze tijd* en voor *de Jeugd van nu*. - Als *Uitzonderlijke schrijfsters* beoordeelt Top Naeff Clare Lennart (met *Serenade uit de verte*) en Amoene van Haersolte (met *Lucile*). - G. Stuiveling verhaalt van zijn bezoek aan *Het sterfhuis van Multatuli*, dat hij gaarne van Nederlandse zijde

aangekocht zou zien. - Henri H. Ett vervolgt zijn mededelingen over door hem onderzochte *Handschriften en Documenten*, waaronder scheepspapieren en Multatuliana.

Dietsche Warande.

Febr. Pieter G. Buckinx karakteriseert *Hoornik en de angst-psychologie* als teken des tijds. Met een reeks voorbeelden, vooral het lange gedicht *Mattheus* van 1937 wordt deze obsessie toegelicht. Daarvan zal de dichter zich moeten losmaken, 'indien hij aan zijn poëzie nieuwe levenskracht wil schenken.' - André Demedts beoordeelt *Nieuw werk van Marnix Gijsen*, namelijk de roman *Klaaglied om Agnes*, een 'wrang en ontroerend' boek, een van 'de beste Vlaamse romans van het voorbije jaar'. - Onder de *Boekbesprekingen* beoordeelt Albert Westerlinck de dundruk van Gezelle's

werken en Paul de Rijck's *Vlaamse Dichtkunst van deze tijd*, een bloemlezing, die hij wegens ‘twijfelachtige smaak’ en gebrek aan ‘zuivere normen’ eigenlijk overbodig acht.

Maart. In een *Kroniek van de Middelnederlandse letterkunde* geeft J. van Mierlo een overzicht van de uitgaven die in de laatste jaren op het gebied van de rederijkersliteratuur verschenen zijn. Daarna bespreekt hij Luc. Indestege's uitgave van *Middelnederlandse Geestelijke Gedichten, Liederen, Rijmenspreuken en Exempelen*. Voorlopig deelt hij mede dat het betoog van E.H.J. Noterdaeme, die Jacob van Maerlant niet uit Vlaanderen wil laten vertrekken, hem niet overtuigd heeft. - Albert Westerlinck bespreekt uitvoerig het boek van Edg. De Bruyne over de *Geschiedenis van de Aestetica: De Renaissance*. - In de *Toneel-Kroniek* schrijft Luc Velsen *Over letterkunde en toneel*, polemiserend met Top Naeff, die over dit onderwerp een artikel publiceerde in het *Nieuw Vlaams Tijdschrift*. - In *De laatste ronde* herdenkt Anton van Duinkerken *Lodewijk van Deyssel*.

De Vlaamse Gids.

Maart. Twee redakteuren, Jan Schepens en Boontje geven een uitvoerige bespreking van Jan Walravens' onlangs verschenen roman *Roerloos aan Zee*, een grillig samengesteld modern-intellektualistisch boek, dat hedendaagse problemen behandelt. Naast waardering bevatten deze beschouwingen veel kritiek. Daarna komt Jan Walravens zelf aan het woord om te protesteren tegen de mening van Herman Teirlinck dat zijn boek uiting zou zijn van het existentialisme. - Onder de indruk van een Arthuriaans congres te Winchester publiceert P. Lambrechts het eerste gedeelte van een artikel *Arthuriana*, waarin hij de jongste opvattingen weergeeft van Arthur's tafelronde, Chretien de Froyes, zijn oeuvre en zijn bronnen.

April. Albert Westerlinck publiceert een uitvoerige studie *Over het thema van de ‘massa’ in de moderne literatuur*, met als onderdelen: Aspecten van de massa-beleving, De massa als waarde of doem?, Aspecten van de marxistische letterkunde, waarvan het laatste vooral betrekking heeft op de Sovjetliteratuur. - P. Lambrechts vervolgt zijn bijdrage over *Arthuriana* (Koning Arthur: Dichtung und Wahrheit; De bijdrage der Kelten tot de Europese beschaving; Chretien's erfenis). - H. van Werveke verschaft gegevens over *Julius Vuylsteke's eerste contacten met het Willemsfonds*.

Leuvense Bijdragen. XLI. Bijblad.

Onder de lange reeks *Boekbesprekingen* vestigen wij de aandacht op de volgende: R.F. Lissens over *De Nederlanden* van Eug. De Bock; G. Schieb en Th. Frings over *Sint Servaes Legende* van G.A. van Es; V. Verstegen over Gerlach Royen's *Romantiek uit het Spellingtournooi*; P.C. Paardekooper over A.W. de Groot's *Structurele Syntaxis*;

R.F. Lissens over *Das Problem der Perioden in der Literaturgeschichte* van H.P.H. Teesing; J. Deschamps over R. Antonissen's *Lyriek der Nederlanden* II; J. Deschamps over de *Refreinen van Anna Bijns*, uitgegeven door L. Roose. De aflevering wordt besloten door een uitvoerige *Kroniek*.

Standpunten VI,

No. 1. De herlezing van *Jochem van Bruggen's* omvangrijk prozawerk gaf A.P. Grové aanleiding tot een samenvattend oordeel. Zijns inziens is de auteur overschat: eigenlijk 'realis' is hij niet, veeleer idealiserend en moraliserend. Zijn romans lijden aan 'gebrekkige konstruktie'. De bekoring van zijn werk blijft 'die voortdurende aanwesigheid van die

skrywer.' - Rob. Antonissen vervolgt zijn kritisch overzicht van *Afrikaanse poësie van gister en vandag*. Hij beoordeelt gedichten van Ernst van Heerden, S.J. Pretorius, D.J. Opperman en Bartho Smit. - In de *Nederlandse Poësiekroniek* beoordeelt Finus M.P. Oosterhof *Tien teen een*, d.w.z. de tien jonge dichters die een jaargang van de *Windroos* vulden. Het oordeel over hun talent luidt vrij ongunstig. - In aansluiting en ter toelichting van zijn proefschrift geeft Van de Merwe Scholtz een beschouwing over *Stilistiek en Literatuurwetenskap*.

No. 2. J. Greshoff tekent een veelzijdig beeld van *F.V. Toussaint van Boelaere*. Hij wijst op zijn belangrijke rol in de beweging van *Van Nu en Straks*, maar stelt zijn verhalend proza boven het critische: een volledige herdruk zou deze zeer ongelijke schrijver niet verdienen. Als mens was hij 'boeiende door zijn vreemde vermenging van talenten en deugden en buitengewoon onaangename eigenschappen.' Verderop brengt deze aflevering een aantal bladzijden uit zijn nagelaten *Cristallisaties*, terwijl K. Jonckheere een aantekening geeft over het dagboek waaraan ze ontleend zijn. - A.P. Grové beoordeelt de *Kultuurgeskiedenis van die Afrikaner*, waarin W.E.G. Louw de poëzie en P.C. Schoonees het proza behandelt. *Twee Leipoldt-studies* van M.P.O. Burgers zijn gewijd aan *Die ontstaan van Die Heks en Die ontstaan van Martha in 'Van Noot se laaste aand.'*

Tydskrif vir Letterkunde II,

Nommer 1. J. van Melle opent deze aflevering met een bijdrage: *Wat is kuns*? - C.P.T. Naudé eert *Professor F.J. Haarhoff* bij gelegenheid van zijn zestigste verjaardag. - Albert Westerlinck publiceert het eerste gedeelte van een breed opgezette studie over de *Crisis der Persoonlijkheid in modern Europa*. - In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt Abel Coetzee de roman *Oupa Landman se viool* van G.J. Joubert.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXIX, afl. 4.

De aflevering opent met een redaktioneel *In memoriam Jacoba Hermina van Lessen*, om de verdiensten van dit verdienstelijk medelid te herdenken. - P. Maximilianus bestudeerde de verhouding van *Vondel's derde boek der Bespiegelingen en Bellarminus*. Het blijkt dat *De ascensione mentis in Deum* van Bellarminus ten grondslag ligt aan dit derde boek. Sommige plaatsen kunnen dientengevolge beter verklaard worden. - *Naar aanleiding van grunjer*, vroeger verklaard als Groninger, wijst K. Heeroma op de speciaal-Hollandse dialektische overgang van *ng* tot *nj*. - Een uitvoerig artikel wijdt P. Minderaa aan *De poëta minor: Joan Vermeuien*, een vrijwel onbekende figuur, intiem bevriend met Jacob Zeeuws, en behorend tot de kring van het *Panpoëticon Batavum*. Aanleiding tot deze studie was de vondst van interessante handschriften, met gedichten en gegevens over zijn leven en werkzaamheden. - G. Kloeke verduidelijkt, tegenover geopperde bezwaren, zijn

opvatting van *Beschaafdentaal* en zijn verwerping van de term *Algemeen Beschaafd*. - Onder de *Boekbeoordelingen* wordt G. Kloeke's *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands* besproken door C.G.N. de Vooys en H.W. van Tricht's *P.C. Hooft* door A.A. van Rijnbach.

Levende Talen.

Febr. Deze aflevering bevat de volledige openingsvoordracht van C.F.P. Stutterheim over *Vers en voordracht*. Verder o.a. een bijdrage van J. Kamerbeek Jr. over *De eenheid van Diepenbrock's kritiek*; G.W. Wolthuis: *Het oude Duitse Faustdrama*; C. Brouwer: *John Meier. Volkslied - und*

Volkskundeforschung; en F.C. Dominicus, die bezwaren ontwikkelt tegen '*Vers en voordracht*' *van Dr. Stutterheim*. Geheel opgenomen is een uitgewerkte tekst van de voordracht, door P. Vink in de Sectievergadering-Nederlands gehouden: *Hoe en wat lezen onze leerlingen*, gevolgd door een verslag van de gedachtenwisseling. In de rubriek *Boekbeoordelingen* bespreekt E. Ellerbroek Kloeke's *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands*.

April. F. Jansonius geeft een voorproeve *Over de stijl van L. van Deyssel* uit een boek dat weldra door 'De Tijdstroom' te Lochem uitgegeven zal worden. - Mia I. Gerhardt publiceert de inhoud van een Diescollege, in Februari te Leiden gehouden: *Enige beschouwingen over het blijspel*. - J. Karsemeijer schrijft over *Het tweede eindexamenstuk Nederlands* en W.H. Staverman *Over de methodiek van het Nederlands*. - J.J. Mak beoordeelt *Cornelis Crul's* gedichten, uitgegeven door Dr. C. Kruyskamp, *Blijde Inkomst*, uitgegeven door Dr. G. Degroote, en de *Roman van Heinric en Margriete van Limborch*, uitgegeven door Br. Robertus.

Volkskunde X.

No. 4. Marc Moonen schrijft over liedjes, gezongen op *Kerstmis, Onnozele Kinderen, Nieuwjaar in de Turnhoutse Kempen*. - H.H. Knippenberg deelt een en ander mee over *De ijsvogel*. - J. van Haver onderzocht *Volksgebruiken in literaire en andere geschreven bronnen*. - - Pr. Janssens vertelt biezonderheden over *De hondenslager van de kerk*. - P.J. Meertens geeft een verslag van het *Internationaal folkloristisch congres te Stockholm*. Het nummer wordt besloten met enige boekbeoordelingen en een *Tijdschriftenschouw*.

Taal en Tongval III, afl. 2.

J. Leenen protesteert in een artikel *Taal of tongval*? tegen de beschouwing van A. Bach, die in zijn *Geschichte der deutschen Sprache* onder de term 'Deutsch' het Hoogduits en het Nederlands samenvat. - J. Dupont geeft een etymologie van twee onvoldoend verklaarde woorden namelijk *Bakkersbrasem* (helper in een bakkerij) of *Een halfwassen, halfbakken brasem*, waar hij achter *brasem*: beraedsam = behulpzaam onderstelt; en *De gebraden haen uithangen*, waar hij *gebraden* wil verklaren uit braden < beraden = van het nodige voorzien. - J.L. Pauwels verzamelde *Dialectische synoniemen van zeer* (*bijwoord*) in zijn moedertaal. - A. Weijnen ontraadselt *De zogenaamde* '*brieven in Bergen op Zooms dialect*'. - J.L. Pauwels geeft vormen van *Hoofd in relictvormen* in de taal van Aarschot. - Chr. Stapelkamp schrijft over de plantnamen *Brantkoorn - Crockezaet - Krok - Hooikrok*. - J.L. Pauwels noemt *Uitdrukkingen met dik-dikte*, o.a. 'Dat doet niet dik' = dat is maar schraal; 'ge hebt den dikste', 'hij maakt van zijnen dikke', 'zich van dikte trekken', en bij het kaartspelen: dikken, opdikken, wegdikken. - P.J. Meertens bespreekt het *Album-Dr. Louise Kaiser*.

Etudes Germaniques.

Janvier-Mars. Pierre Brachin (*Un cas singulier: l''Afrikaans'*) zet uiteen, hoe het Afrikaans door deflexie ontstaan is als zustertaal van het Nederlands. Ter opheldering geeft hij voorbeelden en gegevens, o.a. ontleend aan de jongste studie van Kloeke, die hij bovendien in de rubriek boekbeoordelingen bespreekt en prijst.

Wending.

Febr. J.G. Bomhoff publiceert een opstel *Over Vestdijk*, als dichter, essayist en romanschrijver. In de Kroniek van Letterkundige Studies bespreekt P. Minderaa een groot aantal, in de laatste tijd verschenen boeken.

C.D.V.

Voorklanken der Renaissance.

Het Westerse geestesleven droeg in de late Middeleeuwen een nog universeel karakter. Bij het toetsen van de productie, zelfs van kunstenaars van bescheiden formaat als de rederijkers, maar die, gelijk de meeste schrijvers, door het rhythme van hun tijd gegrepen waren, worden we herhaaldelijk getroffen door een verhevigde levensintensiteit, waarbij de mens zichzelf ontdekte en zich loswerkte uit de gebondenheid met het Middeleeuwse monachisme. Van dit nieuwe is Erasmus, ook bij ons, een der eerste en grote verspreiders geweest. Zijn Christelijk Humanisme heeft, in niet geringe mate, er toe bijgedragen om in onze letteren de moderne cultuur te inaugureren. Maar het psychisch klimaat in het algemeen, het maecenaat van de Bourgondische Dynastie, de werking van de jonge typografie, de verre schittering van Italië, de latiniserende wereld van het Humanisme die de Rederijkers omgaf, de Reformatie, waren eveneens van aard om die vernieuwing te laten ontluiken.

Hoewel parallelisme met en inwerking van het buitenland zich in een overigens niet steeds scherp van elkaar te onderscheiden vorm manifesteerden, toch weerspiegelt de rhetoricale kunst in vele opzichten een nog gesloten beeld, waar b.v. in de Franse literatuur van 1480 af, de evocatie van verre landen met nieuwe ethnische en geografische gegevens en exotische termen omgeven wordt[1]; van de universiteiten, die het cosmopolitisme bevorderden, vinden we alleen vluchtige vermelding, hoewel het gaan studeren in den vreemde dan nog een voornaam onderdeel was van het Nederlandse geestesleven en hogere vorming ook nog een importartikel. Bijzonder typerend voor dit door elkaar spelen van oud en nieuw, van felle tegenstellingen uit die bij uitstek onharmonische tijd, lijkt ons de hybridische verzameling, waarbij we minder nadruk leggen op elementen die nog met de Middeleeuwen verbinden, door Jan Van Styevoort, priester uit het Luikse, die te Utrecht een vicarie kocht en daar werkte onder het episcopaat van de kunstminnende Filips van Bourgondië, in 1524 voltooid[2], en de andere, door de in zekere opzichten Bourgondiserende drukker uit Antwerpen, Jan Van Doesborch, tussen 1528 en 1530, gepubliceerd[3]. Zeer dikwijls treft daar immers de gemoedsanalyse, ook een enkele maal het bewustzijn dat de mens verraadseld is ingesponnen in de dualiteit van schijn en wezen, zoals bij de poëet die getuigt:

> Niemant en can geweten een anders gront[4];

treft daar de doorschouwing van de mooie zinnen-wereld, waaraan een poëet voor eeuwig zijn hart wil verpanden:

> Mer als ick overdencke in myn voerdachticheyt
> des werlt ghenuecht, des levens sachticheyt,
> soe crijchick begheerte inder waerachticheyt

1) Vgl. Geoffroy Atkinson, *Les nouveaux Horizons de la Renaissance Française*, Paris, E. Droz, 1935.
2) Ed. Dr. Fr. Lyna & Dr. W. Van Eeghem, *Jan van Styevoorts Refereinenbundel*, Antwerpen, De Sikkel (z.j.), waarnaar verder verwezen wordt met *St.*
3) Ed. Dr. C. Kruyskamp, *De Refreinenbundel van Jan Van Doesborch*, Leiden, E.J. Brill, 1940, waarnaar verder verwezen wordt met *D.*; in de inleiding, p. XV, wordt de datering van de 'Refereynen' bepaald tussen Juli 1528 en Juni 1530.
4) *St.*, XIII, 3.

ewelick te levene[5)]

Vaak hebben deze dichters schoonschip gemaakt met de allegorische en didactische lyriek der Middeleeuwen en eigen gevoel uitgezongen. De allegorie

5) *St.*, XCIII, 53.

zelf neemt dan trouwens concrete trekken aan en is directer geworden: in Elckerlyc, in van den Dale's 'Wre vander doot', in Pertcheval's 'den Camp vander Doot', worden figuren met een eigen physionomie, eigen kleding, soms een eigen gevolg of met andere karakteriserende bijzonderheden opgeroepen. Daarbij dient het rhetorisch formalisme als een eigen stijlinstrument, waar ze zelf nog geen persoonlijk metrisch-strofische vorm gevonden hadden. De uit de handwerkersstand opgekomen auteur heeft technische belangstelling voor het vers, streeft naar sommige effecten en gebruikt opzettelijk middelen, waardoor hij schoonheid wil scheppen of wat hij als dusdanig aanvoelt. Hij heeft dikwijls een hoge dunk van zijn functie als dienaar der 'Rhetorica'. Hier zou evenwel de vraag kunnen rijzen: wijst de gelijkvormigheid van deze 'poeterye', formeel beschouwd, niet op de onmacht van een nog niet zeer ontwikkelde kunst, hadden deze poëten nog te weinig leren individualiseren, ontbrak hun het nodige karakteriseervermogen?

Wij mogen niet uit het oog verliezen dat de rederijker het dichten leerde, zij het niet op school, want met de schoolvakken (artes) Grammatica en Rhetorica was de poëzie oorspronkelijk verbonden, dan toch in de Kamer, waar hij, als aankomend schrijver, zijn dichtoefeningen had. Vandaar ongetwijfeld, dat zijn werk, uiterlijk vaak zo weinig gedifferentieerd, meermalen als vlijtige schoolarbeid aandoet. Voor hem gold bovendien minder het vinden van het trefzekere woord naar hedendaagse opvatting, dan het zich verheugen in de bontheid van termen en uitdrukkingen, in het veelvuldig aanwenden van het spreekwoord. Het is niet makkelijk concreet aan te duiden hoe hij hiertoe kwam maar deze vreugde aan de wisselende rijkdom van de stoffelijke uitdrukking - denken we aan Erasmus' 'Adagia', aan zijn 'De Copia rerum ac verborum' - lijkt in elk geval typerend voor de Renaissance.

Verzwijging van auteursnaam kwam in de Middeleeuwen herhaaldelijk voor, niet noodzakelijk uit deemoed maar waarschijnlijk ook uit het feit dat men eigen werk niet goed vond[1]. Auteurstrots die eigen naam met het dichtwerk vast verbond, gedijt eerst echt in de beginnende Renaissance. Zuiver formeel ook bevestigen de rederijkers, onder wie vele refreindichters, hun persoonlijkheid, zij het dan nog op verhuld-bescheiden wijze, waar ze vaak vernuftig het acrostichon inwerken en aldus hun auteurschap aanduiden - of weven ze schuchter hun naam in hun gedicht als Jan Pertcheval, terwijl 'vanden drie blinde Danssen' ondertekend wordt: 'Dyn scamel scoelkint ende clercxken martijn'[2] maar b.v. Antonis de Roovere, Thomas van der Noot, Jan Smeken werken tot stand brengen of in het licht zenden, waarop hun naam voluit en uitdrukkelijk vermeld staat. De lijnen vloeien hier nog dikwijls door elkaar. Waar de uiterlijke anonimiteit echter meer en meer prijs gegeven wordt, mag dit - naast het persoonlijk gevoel dat doorbreekt - beschouwd worden als een onderstreping van de eigen individualiteit. Dit betekent evenwel niet dat er in de Middeleeuwen geen persoonlijkheden zouden naar voren getreden zijn, met sterk individueel denken en streven, als b.v. de auteur van de Reinaert of Hadewych.

Waar nu 'Mariken van Nieumeghen' een gedicht voordraagt, waarin de refreinregel telkens met nadruk verzekert, dat door de 'onkonstige' de kunst verloren gaat en de scheiding tussen kunstenaar en gemeenschap scherp uit-

1) Vgl. Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*, Bern, MCMXLVIII, p. 479.
2) Zie G. Degroote in *De Gulden Passer* over *Vanden drie blinde Danssen*, 20e Jrg., (1942), p. 277.

gesproken wordt[1)], in dezelfde tijd dat ook de poëet bij Van Styevoort dicht: 'donwetende en connen gheen const gheprysen'[2)], dat de voornaamste Antwerpse schilder, Quinten Metsys, zich van het gilde afzondert[3)], betekent dit reeds niet een afscheid van de synthetische gemeenschapskunst der Middeleeuwen? Voelen we ons niet enigszins terug in de humanistische kring van Salutati (1331-1406), waar deze de mening verkondigd had van het 'extolle te super homines'[4)]: wil de mens zijn geestelijke bestemming vervullen, zo moet hij zich van de onwetende menigte onderscheiden? In gelijkaardig verband noemt Erasmus de roemzucht een deugd, want 'onsterfelijke naam' is het wat de humanist boven het gewone volk verheft.

Uiting o.m. van de roem-gedachte vormt het ook in de Middeleeuwen veel voorkomende lokaal-patriotisme, waar steden en gemeenten elkaar spot- en scheldnamen toestuurden, die meestal een ware kern in sterke overdrijving bevatten; kenschetsend hiervoor is ook de bekende 'Langhen Adieu' van E. de Dene[5)], een gedicht dat later in de XVIe eeuw ontstond. Deze vorm van topografie vindt dan een gelijkaardig verschijnsel in de biografie, waarvan bij ons maar geringe sporen te merken zijn. Mag echter de historiografie om het Huis van Bourgondië niet enigszins in hetzelfde licht gezien worden? Wanneer de rederijker zo dikwijls zijn prinsen bezingt, hun roem verkondigt en zijn gehechtheid aan eigen woonplaats of streek bevestigt, verbindt dit hem niet met de liefde tot eigen bodem, die weliswaar van alle tijden is, maar waarvan de Renaissance, reeds vóór de Romantiek, wel even het accent verzwaard had?

Daar de grenzen tussen de bekende genres: int sot en int amoureus wel eens vloeiend zijn, hebben we ons nu en dan veroorloofd, in die refreinen, de uitdrukking te onderkennen van vrijwel hetzelfde grondgevoel, dat tekenend is voor de felle drang der zinnen die zich in de literatuur van die tijd zo sterk ontlaadt. Dit wekt geen verbazing wanneer men b.v. bedenkt dat de Gothische poëzie blijkbaar angst gevoelde voor enige ophemeling van het vrouwelijk lichaam. Dit was een gevolg van het bekende feit dat het maatschappelijk en geestelijk leven zich, hoofdzakelijk en geslachten lang, in de banen bleef bewegen, waarin de Kerk het, met machtige hand, had gestuwd. Daarnaast vloeide echter ook een burgerlijk-wereldlijke stroming.

Op het einde der Middeleeuwen doet er zich een verschuiving voor in de sociale rang van de poëet: het erotisch-mooie wordt thans bezongen door een democratisch dichter, de man uit de kleine burgerij of de gezeten handwerkersstand[6)], die, evenals de volksmens, het woord hanteert dat opborrelt uit de zuivere bronnen van zijn krachtig en fleurig idioom, met gevoel voor de malse ronding der vormen, en sappige

1) *Mariken van Nieumeghen*, reproductie volgens ontwerp van Dr. A.L. Verhofstede, Antwerpen, De Vlijt N.V., (z.j.), v. 756 vv.
2) *St.*, CLXIII, p. 57 stokregel.
3) Vgl. hiermede: Gerard Brom, *Het Begin van de Renaissance in Nederland in Handelingen van het Zeventiende Nederlandsche Philologen-Congres*, Groningen, J.B. Wolters, 1937, p. 27 vv.; ook M. de Castelein heeft het, als de humanisten, over 'd'ongheleerde volck' (Conste v. Rhetoriken, str. 52).
4) Vgl. Friedrich Engel-Janosi, *Soziale Probleme der Renaissance*, Stuttgart, 1924, p. 89.
5) Zie G. Degroote, *Eduard de Dene als Villonisant* in *De Gulden Passer*, 25e jrg., (1947), p. 313 vv.
6) Zie bij *D.*, XCII, v. 33 vv.; daar schrijft de dichter dat 'Dambachts man' zich 'met rethorijcken' bezig houdt.

kleurschildering, voor het picturale uitzicht en de schakeringen van vinnige gewaarwording. Hij dicht daarenboven voor

een gemeenschap waarover nog de glans ligt van de brede vitaliteit der grote Bourgondiërs.

In de burgerlijk-steedse atmosfeer, waar geboorte en stand niet meer alleen beslissend waren en het aanzien der persoonlijkheid gevoelig was gestegen, zag ook de rederijker een kans om deze uit te spreken. In de literaire productie, evenals in het nieuwe stedelijke onderrichtswezen, in de vorsing, de kunst in het algemeen, treden overal leken op de voorgrond. Geld en intellect zijn twee grote beweegkrachten in de opgang van de door geboorte benadeligde klasse, in een samenleving waar, b.v. in Florence, geldhandelaars als de Medici, tot vorsten waren opgestegen.

Wat zich thans in het zich wijzigend literatuurbeeld van het einde der XVe en het begin der XVIe eeuw voltrekt, lijkt treffend aan te sluiten bij wat Prof. E. De Bruyne, in een persoonlijk-doorlichte synthese, over de Renaissance schreef: 'deze is geen vervanging van de christelijke opvatting door de heidense, maar veel meer een verschuiving, binnen het Christendom, van het monachisme naar het lekenideaal'[1]. Deze verlegging van accent blijkt, ook bij ons, in het begin van de XVIe eeuw, uit de volgende regel van een refrein: 'dat die leeken thooft syn vanden gheleerden'[2]; deze blijkt eveneens uit de waarschuwende stem van Anna Bijns:

> Ghy leecken, wilt u ghesin wel regeren;
> Laet clercken studeren[3].

Deze kunst wordt immers in hoofdzaak, zover we kunnen nagaan, voortgebracht door leken en voor velen onder hen is de mens de aardse, vleselijke mens, in zijn volledigheid van ziel en lichaam, niet iemand voor wie de wezenlijke taak er in bestaat aan de zinnen en hun lusten te verzaken. We moeten niet steeds een prikkel van buitenuit onderstellen om alle uitzichten van de Renaissance te verklaren. Deze werd ook voorbereid door de blijde dartelheid, de buitelingen van het gemoed, waarin dit geslacht zich uitvierde. Volgend condensé heeft de tinteling van de Bourgondische levensvreugde bewaard:

> In ses dingen houdic mijn iolijt:
> In cortten missen, in langen maeltijt,
> In ionck vleysch, in ouden visch,
> Een schoon vrouken en wijn opten disch[4].

De hartstocht waarmede de mens zich dan overgeeft aan de schoonheid van de aardse werkelijkheid, wordt trouwens geïllustreerd door 'Elckerlyc': merkwaardige synthese van brekende Gothiek en aanglorende nieuwe tijd! Zonder aan verantwoording te denken, laat de mens zich inpalmen door een felle levenslust, zodanig dat hij door de Dood voor Gods rechterstoel wordt gedaagd, tevergeefs troost zoekt bij Vrienden en Magen, Kracht en Schoonheid, deze vindt bij Deugd en Kennis die hem bij Biecht brengen en, eindelijk, na berouw en boete, het eeuwig geluk verwerft. Dat de mens zelf bij de laatmiddeleeuwers in het centrum der belangstelling stond, wordt reeds aangetoond door Mariken van Nieumeghen: in plaats van het mirakel treedt hier de

1) Prof. Dr. Edgar De Bruyne, *Geschiedenis van de Aesthetica. De Renaissance*, Antwerpen-Amsterdam, Uitgeversmij. N.V. Standaard-Boekhandel, 1951, p. 34.
2) *St.*, CLXXXII, 3.
3) A. Bogaerts en W.L. van Helten, *Refereinen van Anna Bijns*, Rotterdam, 1875, p. 31.
4) *D.*, IC Nota, p. 182.

psychologie, de handeling van het stuk is uit de karakters van de personages te verantwoorden, het is een spel van ziel en hartstocht, met tevens de drang naar het concrete: bekende steden en plaatsen komen er in voor als Venlo, Nijmegen, 's-Hertogenbos, Antwerpen, Maastricht, zelfs de kleine

twisten van de tijd zijn er in verwerkt[1]. Ongeveer in dezelfde tijd als de auteur van Mariken heeft Colyn Van Ryssele in zijn 'Spieghel der Minnen' het eeuwig drama der liefde ontleed in het menselijk gemoed en dit gesitueerd in het bewogen gebeuren van eigen tijd en volk[2]. Met waarachtige aandacht voor de mens heeft Jan van den Berghe in zijn 'Leenhof der Ghilden' een reeks van levende gestalten, de jonkers, geschapen en heeft daarbij een sober en raak typeringsvermogen ontwikkeld[3].

Belangstelling in de mens spreekt b.v. nog uit de refreinen 'int vroede', die in 1539 te Gent werden voorgedragen. De vraag was immers: 'Wat dier ter waerelt meest fortse verwint?' en het antwoord van de meeste Kamers luidde: de *mens*; andere dichters antwoordden in heuser vorm: de *vrouw*, daar zij de man overwint. Aldus kunnen we in de grootse rhetoricale manifestatie van 1539, waarop ook de beroemde sinnespelen vertoond werden, een drang naar vernieuwing vaststellen in de samenvloeiing van Erasmiaanse - waarover we elders handelen - en anthropocentrische strevingen. De mens is dan ook de hoofdpersoon in zo menig zinnespel en eveneens in het Latijnse drama. Aan de wordende mens wordt in de talrijke paedagogische tractaten der humanisten veelzijdige aandacht geschonken. Maar welke verrassende tegenstelling bieden b.v. de levendig-geschreven essays van Erasmus over opvoeding en onderwijs niet met de gemoraliseerde spraakkunst in een gedicht als 'Doctrinael des Tyts'!

Zelden in onze literatuur, vóór de gedichten die door Van Styevoort en Van Doesborch werden samengebracht, werd het thema der zinnelijke liefde zo krachtig behandeld. Soms ontkomt men niet aan de indruk dat de zinnelijkheid bijna losgemaakt wordt van de liefde en als een onafhankelijke macht gehuldigd. In vele refreinen vindt men niet alleen de onbeschroomde tekening van de lichamelijke bekoorlijkheden der geliefde, van de vrouw of het meisje in het algemeen[4] - waaraan diepere psychologische binding, evenals bij Petrarca wanneer hij de bevalligheid van Laura weergeeft, niet vreemd is -, maar ook de onverbloemde aanduiding van de genoegens der 'amoureuse oefeningen'[5] of wordt het groot gevoelen van het unum corpus b.v. in verzen als navolgende omgezet:

> blijft doch mijne, ic sal doch u sijn,
> ghi sijt doch icke en ic doch ghye[6].

Enig zondebesef tempert wel eens de felle hartstocht:

> ic hebse so lief, ten baet gheen preken,
> ic en cans onder gheenen stoel ghesteken,
> liever dan god, waert gheen sonde[7].

1) Vgl. Prof. J. van Mierlo in *Lode Baekelmans ter Eere*, Antwerpen, De Sikkel, 1945, II, p. 171 vv.; ook zijn inleiding in de onder Dr. A.L. Verhofstede vermelde uitgave.
2) Ed. Dr. M.W. Immink in *Utrechtsche Bijdragen voor Letterk. en Gesch.*, VIII, Utrecht, A. Oosthoek, 1913.
3) Cfr. G. Degroote, *Jan van den Berghe, Erasmiaanse Geest en zijn 'Leenhof der Ghilden'* in *Album Prof. Dr. Frank Baur*, I, 165 vv.; zie thans ook de uitgave in Dr. C. Kruyskamp's *Jan van den Berghe. Dichten en Spelen*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1950.
4) o.m. *D.*, XXXI; *St.*, X, XXVIII.
5) b.v. *D.*, IX; LXVII; *St.*, XXXIV.
6) *D.*, III, 34/35.
7) *D.*, VI, 11/13.

Een autobiografisch en sterk persoonlijk accent klinkt in een paar andere gedichten, die bepaald in de nieuwe tijd grijpen. In het ene verwenst de auteur de belevingen uit zijn jeugd niet als ‘snoode ende vule daden’, gelijk dit b.v.

bij de Roovers, De Rammeleere, van den Dale[1] het geval is en die, in dit opzicht, nog volkomen middeleeuws aandoen, maar brengt de poëtische omzetting van ervaringen uit de tijd toen 'Dido (hem) eewelic haer mondeken boot'; zijn verhulde zelftekening is doorschemerd met het licht van tedere herinnering:

> Breseida schoon wees mi voorts wegen
> Mi ontdede in haer armkens naect gestrect.
> Siende haer schoon hayrken als gout geplect,
> Als diamanten haer ogen ende den mont loech
> Geloedich als rubinen, vruecht wert verwect,
> Horende haer suete woorden laet en vroech
> En haren lustigen sanck die overdroech,
> Gevoelende cloppen haer hert en dmijne . . .[2].

Een nobele en bittere toon wordt er getroffen in het andere, een bijzonder gevoelig 'Vrouwen Refreyn'[3]: voorheen was de dichteres een voorname, levenskrachtige vrouw, een 'bloeme der bloemen'; sedert het verlies van haar man voelt ze zich 'Als een liggende tusschen punten van sweerden' en denkt ze met innige weemoed aan de vroegere pracht:

> Waer zijn mijn ringen dan, mijn proper dingen dan,
> Mijn koersen, mijn faelgien, mijn fluwelen colieren? . . .

maar de levenshonger doorlaait haar weer:

> Noyt so lustich ic en waer wilder wijf nu,
> Mijn ro lippen, mijn blosende wancxkens root,
> Mijn borstkens stijf nu, mijn schoon sacht lijf nu,
> Noch leevic vrij, ick en ben niet doot . . .

Naast de weergave van gelukkige huwelijkstoestanden en van huiselijke pathetiek, van epicuristische zinnenvervoering, van scherp individualisme en gevatte levenswijsheid, voornamelijk in refreinvorm, hebben deze poëten ook in gedrongen Nota's de uitkomsten neergelegd van hun psychologische kijk op de mensen en de wereld. Bijzonder karakteristiek is volgende Nota, die in haar beknoptheid, het leeftijdsverschil tussen man en vrouw, als oorzaak van voortdurend misverstand, aangrijpend weergeeft:

> Ick was eens lief, den tijt is leden,
> Si is ionck en ick ben oudt,
> Si is werm en ick ben coudt,
> Si wil en ick en mach,
> Daer om kijven wi al den dach[4].

De opvatting dat het sensuele element de grondslag uitmaakt van een gezond huwelijksleven bereikt een hoogtepunt in de refreinencyclus: 'Es dit niet ter werelt

1) G. Degroote, *Jan van den Dale, Gekende Werken*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1944, p. 44/45.
2) *D.*, CVIII, 33 vv.
3) *D.*, CV, p. 190.
4) *D.*, CXXV, Nota, p. 224.

een paradijs?’[5]. Maar sexuele bevrediging sluit innige zielsharmonie evenwel niet uit:

> Als sy dan in malcanderens aenschyn verblijen
> hen liefde draghende in reynder minnen . . .[6]

Roerend in zijn eenvoud is het refrein dat het huiselijk geluk van een arm gezin bezingt:

> Tes wel een ghenuechte gehuwt te sijne
> daer de man en wyf, mit bliden schijne,

5) *St.*, XC; XCII; XCIV; XCVI; IIC.
6) *St.*, XC, 5/6.

te samen uut eender scottelen eten,
En daer sys eens draghen sonder pijne[1)]

En welke jonge verrukking gaat er niet door deze regels:

Als dan dees twe deen dander dus minnen,
en helpen ghelyc de scapree ontghinnen,
en cryghen een ionck kint opten scoot,
En daer deen haspelt en dander gaet spinnen,
niet wetende van vruechden wat beginnen
om datse een kint hebben, schoon en groot,
En daerse al melc en wittebroot
voer tkint gaen brocken, sonder vercouwen,
En daer de man coomt gescoten int hoot
dat hij voor deten ghenuecht wilt brouwen,
En seyt, wy moeten eens dansen in trouwen,
gent onder ons beyen, sonder afgrijs,
En dat sy deen hant in dander duwen,
en gaen daer singhen sonder ophouwen.
Es dit niet ter werelt een paradijs?[2)]

Een culminatiepunt vertegenwoordigt in deze reeks het poëem: ‘Ist niet op derde een Hemelrijke?’: een merkwaardige belijdenis van de eenheid van twee geliefden in de hoogste liefdeextase, waar ziel en lichaam in opgaan, al worden vooral gretig genoten lusten, zonder enige morele bekommernis, want ‘scaemte ghesloten es buten duere’, - met zichtbaar welgevallen beschreven[3)].

Gevoed met de sappen van Bourgondische uitbundigheid, vormt veel van dit alles een polaire tegenstelling tot de middeleeuwse atmosfeer van levensverzaking. Zoals men bij ‘De Bankier en zijn Vrouw’ van Metsys aan de vroomheid van onze XVe-eeuwse primitieven terugdenkt en deze gedachte bij werk van Brueghel niet meer opkomt[4)], laten ook deze refreinpoëten soms in hun werk, meer dan dit in de vroegere literatuur het geval was, een menselijke en natuurlijke moraal uit het leven zelf naar voren treden. De opvatting van het huwelijk en de onderlinge verhouding tussen man en vrouw verraadt de geest der burgerij, die afkerig is van hoofs idealisme en geneigd tot realistische schetsen. Die greep op het realisme is niet zonder ruwheid, daar de grondstoffen van het leven bijna onverwerkt gegeven worden. De voorstelling der liefde stemt voor een niet gering deel overeen met die uit de novellen van Boccaccio, ‘de grote vernietiger der hoofse liefde’ zoals die hem, naar het woord van G. Kalff, getroffen had bij het Florentijnse ‘popolo grasso’ der XIVe eeuw[5)].

Bij de ontleding der erotische cultuurvormen, zoals ze zich in deze refreinen uitdrukken, ontkomt men niet aan de indruk dat het hoofse element veelal gekenmerkt wordt door een tekort aan direct leven, een schuw vermijden van alles wat elementair

1) *St.*, XCII, 1 vv.
2) ibid., v. 31 vv.
3) *St.*, CCVI -; bij wijze van contrast beweegt zich, rond de kerngedachte: ‘Ist niet een helle op Aertrijke?’, een daarbij aansluitend gedicht: *St.*, CCV.
4) Cfr. W. Vanbeselaere, *Peter Brueghel en het Nederlandsche Maniërisme*, Tielt, Drukkerij-Uitgeverij J. Lannoo (z.j.), p. 25.
5) Waar de cynische opvatting der liefde eveneens komt doorschemeren, denken we zelfs terug aan de Roman de la Rose, die bij ons, ook door Hein Van Aken's bewerking, bekend was (ed. Dr Eelco Verwys, 's-Gravenhage, M. Nyhoff, 1868).

was, een koel intellect. De rederijker die zich nog in de hoofse lichtkring bewoog - het getij was voor de ambachtsman-poëet trouwens verlopen[6] en het toont misschien aan dat ook hier juist iets nieuws komen moest - beleed zijn gevoel in het algemeen langs een omweg, deze van de dichterlijke taal en de conventie. Belangwekkender dan deze vaak eentonige

6) Vgl. ook Marie Ramondt, *Ridder- en Rederijkertijd* in *NTg.*, 37e Jrg., p. 61 vv.

knutseling, hoofdzakelijk volgens de beproefde code van de vroegere minnelyriek, lijkt ons hun expressie van primaire levensdrang, waardoor zij de weg openen naar het persoonlijke minnedicht in onze latere literatuur, en niet in de laatste plaats, naar dit van de grote XVIIe-eeuwer, Hooft, waar hij zich niet al te zeer tot de overlading van de Barok liet verleiden, en van de speelse Bredero.

Op de inwerking van het Italianisme bij ons, hoe vluchtig misschien ook, hoeft men trouwens niet te wachten tot het tijdstip dat Jonker J. van der Noot of de latere Drost van Ter Muiden, de bekoring van Pléiade of van Italië zelf ondergaan. Het contact met Italië bestond immers vrij vroeg in de XVe eeuw: we denken aan de drukke handelsbetrekkingen, waarbij Italiaanse goederen, stoffelijke en geestelijke, de Rijn naar beneden vloeiden, het verblijf van Italiaanse kooplieden, voornamelijk te Brugge[1]. Op de dan talrijke reizen van Nederlanders naar Italië moeten eveneens de draden zijn gesponnen, waarlangs, even goed als langs de weg der commerciële relaties, gevoelens en denkbeelden uit het zonnige Zuiden naar het nevelige Noorden kwamen. We hebben minder Dirc Potter's langdurig verblijf in dit land op het oog: zijn indrukken over Italië waren bepaald ongunstig. Geruime tijd[2] was hij aldaar geweest, toen het Humanisme er zijn vroegste triomfen vierde. Hij had inderdaad gelegenheid daar kennis te maken met de nieuwe cultuur, maar hoe vreemd hij bleef aan haar diepere wezenheid spreekt duidelijk uit de geest van zijn werk: nergens dringt Potter door tot de kern der oude schrijvers, hoe vol zijn boek staat met klassieke namen en ‘yeesten’ - van het wezen der Oudheid geen spoor. Onder de reizigers naar Italië moeten wij wellicht de eerste Nederlandse humanisten zoeken, o.m. Wessel Gansfoort en R. Agricola; zeker die Utrechtse geestelijke, van wie Poggio verhaalt dat hij werken van Cicero verzamelde. Ook degenen die zich bewegen in de sfeer van de clerici vagabundi, die herdacht werden in gedichten als ‘se transferunt nunc ad curiam multi’[3], en de betrekkingen met de H. Stoel scherpten de zin voor Zuiderse cultuurverfijning[4]. Zo hoeft het niet te verwonderen dat, onder de vroegste Nederlandse incunabels en postincunabels, Latijnse geschriften en verdietsingen van Italiaanse meesters, als Petrarca en Boccaccio, voorkomen[5].

Met Jan Gossart Mabuse richt de schilderkunst zich bepaald naar het hof; vreemd aan zijn volksaard, volgt hij verschillende heren van stad tot stad, ook reist hij naar Italië, in het gevolg van Filips van Bourgondië. De bisschop draagt hem op daar afbeeldingen te maken van allerlei belangwekkende overblijfselen der Oudheid. Na zijn terugkomst laat hij zijn kasteel Suytburg, in Zeeland, door bouwmeesters, beeldhouwers en schilders restaureren en tracht aldus de Italiaanse sfeer naar Nederland over te planten. Over Jan Mabuse deelt K. Van Mander mede: ‘hij... is wel een van de eerste, die uyt Italien in Vlaender bracht de rechte wijse om te ordineren en te maken Historien vol

1) Vgl. Dr G.J. Hoogewerff, *Vlaamsche Kunst en Italiaansche Renaissance*, Mechelen-Amsterdam (z.j.), o.m. p. 82.
2) *Der Minnen Loep*, ed. P. Leendertz, Leiden, 1845, I, p. XIV.
3) Cfr. Marie Ramondt, *Aernouts-broeders en Clerici Vagabundi*, in TNTL, 1936, p. 309
4) Cfr. Fl. Prims, *Het ontluiken van het Humanisme te Antwerpen*, VMKA, 1938, o.m. p. 538.
5) Voor Petrarca, zie Dr. C. Ypes, *Petrarca in de Nederlandse Letterkunde*, Amsterdam, De Spieghel, 1934, p. 21; voor Boccaccio: W. Nyhoff en M.E. Kronenberg, nrs. 428, 2521; M.F.A.G. Campbell, *Annales de la Typographie Néerlandaise au XVe siècle*, 1874, nrs. 293-295; voor Picus Mirandula: Nyhoff-Kronenberg, nrs. 1722-1724; voor Valla, Nyhoff-Kronenberg, nrs. 4004-4006; voor Poggio: M.F.A.G. Campbell, nrs. 1428 en 1431.

naeckte beelden en alderhande Poeteryen'[1]. Maar de voorstelling van het naakte was ook reeds in de XVe eeuw, langs een andere weg, bij ons min of meer ingeburgerd, wellicht onder invloed van of naar het voorbeeld van Italiaanse kooplieden die o.m. te Brugge verbleven. Zij spreidden, bij het versieren van gildenhuizen en straten, ter gelegenheid van Blijde Inkomsten, een grote weelde ten toon, op een wijze die aan de Italiaanse Vroege Renaissance herinnerde. Voor schouwspelen, maskeraden, pronkvolle optochten en ontklede vrouwenschoonheid is dit geslacht niet ongevoelig gebleven. Aldus heeft ook Molinet het over de Inkomst van Filips de Schone in Antwerpen, in 1494, waar de toeschouwers het meest schenen getroffen door een opvoering van het Parisoordeel, waar drie naakte vrouwen als godinnen optraden[2]. Het blijkt dan een vrij gewoon verschijnsel geweest te zijn onbeklede vrouwen als feestversiering aan te wenden en, bij de Inkomst van Karel V in Antwerpen, in 1521, was het vrouwelijk naakt in de feestelijke optocht minder verrassend voor de Nederlanders dan voor de Duitse gast, Albrecht Dürer[3].

Het optreden van de naakte figuur noemt Prof. A. von Martin[4] een der opvallendste verschijningen in de nieuwe, burgerlijk geworden kunst. Hij ziet het vrijwel uitsluitend in dit sociologisch verband: niet alleen de klerikale, ook de aristocratische cultuur was tegen die voorstelling opgekomen: de naaktheid is immers, als de Dood, democratisch en de dodendansen van de late, zich verburgerlijkende Middeleeuwen, verkondigen de gelijkheid van alle mensen voor de Dood. Zoals we reeds schreven, heeft de burgerlijk-wereldlijke tendenz in de Middeleeuwen, naast de religieuze en aristocratische, eveneens bestaan; ze werd, door het op de voorgrond treden van de gildeman-dichter, gevoelig versterkt en de uitbeelding in zijn kunst van onverhulde naaktheid, lijkt ons niet alleen als reactie te verklaren maar hoort tevens in de bredere samenhang met cultuur en opvattingen uit het Zuiden, waar de verscherpte aandacht voor de vormen van het menselijk lichaam, door A. Vermeylen, o.m. ook aan klimatologische oorzaken toegeschreven werd[5]. De Renaissance is immers het product van de gehele beschavingsgroei der Middeleeuwen, in al zijn ingewikkeldheid.

Tegen deze zinnelijke vreugde aan het bestaan zelf, in literatuur en plastische kunst, kwamen scherpe aanvallen los, te oordelen althans naar Anna Bijns:

> Maer al dat tot onsuverheden verweckt
> Wert gheschildert, gheprint, men siet hoe ondiere
> Naecte vrouwen, naecte mans, ja afgoden schiere[6]

1) Vgl. *Het Schilder-Boek van Carl van Mander*, Amsterdam, Wereldbibliotheek, MCMXLVI (3e dr.), p. 80.
2) Cfr. *Chroniques de* Jean Molinet, ed. Georges Doutrepont et Omer Jodogne, Bruxelles, Palais des Académies, 1935, II (1488-1506), p. 398: 'mais le hourd où les gens donnoyent le plus affectueux regard, fut sur l'histoire des. III. deesses, que l'on veoit au nud et de femmes vives'.
3) Charlotte Aschenheim, *Der Italienische Einfluss in der Vlämischen Malerei der Frührenaissance*, Strassburg, 1910, p. 6.
4) *Soziologie der Renaissance*, Stuttgart, 1932, p. 35.
5) Prof. Dr A. Vermeylen, *Van de Catacomben tot Greco*, Amsterdam, W.B.N.V.^{3}, 1949, p. 129.
6) Cfr. aangeh. ed., p. 118.

Aan de Nederlander Rudolf Agricola, voornaam humanist uit de praeerasmiaanse tijd, komt de eer toe, dat hij de eerste buitenlander is geweest die in zijn ‘Vita Petrarchae’ het leven van de grote Italiaan beschreven heeft[7].

7) Vgl. Dr J. Lindeboom, *Petrarca's Leven, beschreven door Rudolf Agricola* in *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, 1923, inzonderheid p. 92; tekst zelf pp. 93-107; over Agricola zie: Dr H.E.J.M. van der Velden, *Rodolphus Agricola* (*Roelof Huusman*) *Een Nederlandsch Humanist der vijftiende Eeuw*, Leiden, A.W. Sythoff's Uitgevers-Maatschappij (z.j.).

In zijn biografische schets roemt hij deze met nadruk als de baanbreker van de letterkundige beschaving. Het is mogelijk dat, mede langs Agricola om, de kennis omtrent Petrarca in de Nederlanden verbreid werd[1]. Maar het verdient tevens opmerking dat vooral de uitgevers te Deventer zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de verspreiding van Petrarca's geschriften in de Nederlanden.

Het Humanisme wordt, het weze even opgemerkt, door onze typografische activiteit in het algemeen bevorderd - terwijl soms ook rhetoricale producten door dezelfde drukkers, die voor de humanisten werkten, een ruime verspreiding kenden. De humanisten begrepen echter veel beter dan de rederijkers de betekenis van dit nieuwe orgaan. Er waren zelfs uitgevers die, zoals Aldus Manutius, in liefde voor de fraaie letteren, met hun auteurs wedijverden; dikwijls schreven ze zelf zoals de Leuvenaars Rescius en Sturmius. In dit opzicht biedt onze vroege XVIe eeuw weinig raakpunten: Th. van der Noot lijkt er een der zeldzame rhetorisynen die tevens typograaf van betekenis is geweest. En ook dit ander feit vormt een verschil met de humanisten: geen rederijker in die tijd is, zover we weten, gelijk b.v. Erasmus of Peter Gilles, als corrector met het nog jonge drukkerswezen in contact geweest. De zich ontwikkelende drukkerscentra worden voor een goed deel gevoed door de hevige drang naar kennis en de breed-opengaande belangstelling voor schoolboeken - een zeer bijzondere trek van het opkomende Humanisme.

Werken van Italiaanse meesters werden, zoals we reeds meldden, door verschillende Dietse uitgevers, en dit van 1473 af, in hun fonds opgenomen[2]. Dirk Martens drukte, als een der eerste boeken in België, een uitgave van ‘De Vita Beata’, een tractaat van Jan Baptista van Mantua. Hij verklaarde - dit was op 1 October 1474 - dat hij met dit boek ‘aan de Vlamingen geheel de kennis van de Venetiërs brengt’[3]. Getuigt het ook niet voor het prestige der Italiaanse geleerden in de Bourgondische landen dat, toen in 1478 aan de Leuvense Universiteit een cursus ingericht werd in de Latijnse poetica, de eerste drie titularissen uit Italië kwamen (1478-1499)[4]? Is het niet tekenend voor verdere bekendheid bij ons met het Italiaanse Humanisme, dat Erasmus, in de Parkabdij te Leuven, een manuscript met aantekeningen bij het Nieuwe Testament van de door hem zo vereerde Valla, in handen kreeg?[5]

Evenals de Italiaanse Renaissance-vorsten, zij het niet steeds in dezelfde vorm noch in dezelfde geest, kunstenaars beschermden, heeft ook het Bourgondische Huis, in de persoon van hertog Filips de Goede en meer nog van aartshertog Filips de Schone en Margaretha van Oostenrijk, belangstelling getoond voor de rhetoricale kunst, deze laatste echter niet minder voor het Humanisme[6]. Maar Filips de Schone was voor het overige geen Cesare Borgia en Margaretha evenmin een Lucrezia, de meest avontuurlijke dame der

1) Dr C. Ypes, ibid., p. 16.
2) Dit kan nagegaan worden bij Campbell onder 5), blz. 184 vermeld.
3) Cfr. Alphonse Roersch, *l'Humanisme belge de la Renaissance* in *Bulletin de l'Institut historique Belge de Rome*, XVIII (1937), p. 5 vv.
4) Cfr. Alphonse Roersch, bijdr. onder 3).
5) Cfr. G. Degroote, *Erasmus en de Bourgondische Nederlanden* in *De Brabantse Folklore*, 22e jrg. (Mei 1950), p. 11 (in overdruk).
6) Vgl. Comte Carton de Wiart, *Marguerite d'Autriche*, Paris, B. Grasset [1935], p. 188 vv.: *La Cour de Malines*; Ghislaine de Boom, *Marguerite d'Autriche-Savoie et la Pré-Renaissance*, Paris, E. Droz; Bruxelles, Falk Fils, 1935, p. 199 vv.: *La Vie Intellectuelle et Littéraire*.

Italiaanse Renaissance. Filips en Margaretha verschenen zelf op rederijkersfestiviteiten[1] en gaven als het ware hun investituur niet alleen aan Erasmus maar de eerste vereerde zelfs van den Dale met een kostbare onderscheiding - een vorm overigens van dichter-bekroning, waarvan de Italiaanse 'poeta laureatus' als een voorbeeld kan beschouwd worden, en de lauwerkroon van Gerardus Geldenhauer Noviomagus, te Tienen, als een ongeveer contemporaine uiting[2]. Waar de staatsopvatting naar meer centralisatie evolueert, zien we Filips de Schone personalistisch ingrijpen in de structuur van de rhetorike zelf[3], terwijl ook Maximiliaan van Oostenrijk gebruik maakt van de humanistische 'publiciteit'.

Zoals het vorstelijk maecenaat in Italië heeft dit van de hertogelijke Dynastie veel bijgedragen tot de bloei van de Lage Landen, tot de vitale ontluiking van het volksleven, van het latiniserende Humanisme en heeft het een Dietse literatuur in zekere opzichten bevorderd; door haar rijke boekenverzamelingen en artistieke steun in vele vormen, heeft ze de drang naar kennis en kunstbeoefening, naar zwieriger en verfijnder cultuurvormen, ontwikkeld. Doet de Bourgondische luxe der hertogelijke hofhouding niet denken aan de Zuiderse pracht der Italiaanse hoven? Het hoge voorbeeld van het doorluchtige Stamhuis in de Bourgondische kernlanden werd ook in Nederland gevolgd door David (1456-1494) en Filips van Bourgondië (1517-1524), beiden bisschoppen van Utrecht.

Met het stijgen der burgerlijke cultuur werd de rol van het maecenaat met betrekking tot de Dietse letteren, enigszins overgenomen door de stad, o.m. in de vorm van het officieel-gehonoreerde stadsrhetorisijnschap, dat, b.v. te Brugge en te Brussel, ingericht werd. Valt deze instelling, op haar beurt, niet te vergelijken met het ambt van orator, waarvan Florence prachtige voorbeelden bood, dat waargenomen werd door humanisten van wie, in dienst van de stad, bedrevenheid in Latijnse welsprekendheid en een fijnversneden pen gevergd werd? Ook R. Agricola vond, bij zijn terugkeer uit Italië, een gelijkaardige betrekking te Groningen.

Het is meer dan waarschijnlijk dat sommige rederijkers, die blijk geven van enige kennis van het Latijn, van geschiedenis, rechten en logica, onderricht gekregen hebben in een of andere school, mogelijk een van die stads- of kapittelscholen, die vaak opbloeiden onder het impuls van de Broeders van het Gemeene Leven[4]. Ook verschillende humanisten werden in de kringen van de fratres gevormd of hielden er nauw contact mede terwijl de namen van rectoren als Hegius, Murmellius, Eucharius een humanistische klank hebben. Een leus van de fratres: 'ad fontes', werd ook die van Erasmus en van het eigenlijke Humanisme.

Geen enkele machtige figuur overheerst die brede schaar van Dietse poëten, nergens verschijnt een waarlijk grote schepping. Typerend wellicht voor dit tekort, dan natuurlijk gezien in het licht van het Humanisme, is het getuigenis van R. Agricola, toen hij, uit het onbelemmerdste studieleven in Italië, in Nederland terugkeerde en er in een werkkring opgenomen werd, die ver beneden zijn studie en aanleg stond: 'Niemand is er hier, die smaak heeft, ik zeg niet eens in onze fijnere letteren, maar in de beoefening der letterkunde in het

1) G. Degroote, *Blijde Inkomst*, Antwerpen, De Nederl. Boekhandel, 1950, p. XIII.
2) G. Degroote, *Gekende Werken Jan van den Dale*, aangeh. ed., p. 12/13.
3) G. Degroote, *Blijde Inkomst*, aangeh. ed., p. VII.
4) Vgl. Dr R. Post, *De Moderne Devotie, Geert Groote en zijn Stichtingen*, Tweede druk, Amsterdam, P.N. Van Kampen & Zoon N.V., 1950, o.m. p. 71, p. 94.

algemeen'[1]. De bekende humanistische geringschatting van de literatuur in de volkstaal heeft echter niet verhinderd dat werk van Anna Bijns, haar eerste bundel, te Antwerpen in 1528 verschenen, reeds in 1529 door de Gentse humanist Eligius Eucharius, volledig in het Latijn werd overgezet. Die publicatie werd door de Humanisten zonder twijfel meer gewaardeerd als wapen in de strijd tegen de Hervorming dan om haar aesthetische betekenis. Het is waarschijnlijk ook door die vertaling dat de dichteres een buitenlands gehoor vond - volgens Jonckbloet was haar naam in Zuid-Frankrijk gevestigd -, dat ze op de humanisten aantrekkingskracht heeft geoefend en door hen zelfs werd nagevolgd[2].

In de prae-Erasmiaanse periode waren er nog beperkte humanistenkringen, die eigenlijk niet veel meer waren dan versterkte uitingen van de middeleeuwse schooleruditie - zoals b.v. het kleine centrum van de abdij Aduard, waartoe ook W. Gansfoort en R. Agricola behoorden. Hoewel dit eerste Humanisme, zonder onmiddellijke voortzetters van betekenis te vinden, uitbloeit in de kleine kring van hen, die het enige gestalte gegeven hadden, zit het toch reeds vast aan de grote internationale geestesbeweging.

Het spreekt vanzelf dat veel van dit alles bij de toenmalige Diets schrijvende letterkundigen, de rederijkers, een klankbodem heeft gevonden, vermits ze intens de gebeurtenissen van hun tijd meeleefden en ook actief betrokken waren bij alle openbare plechtigheden, b.v. de Blijde Inkomst. Dat ook het Italianisme voor hen een levend begrip kan geweest zijn, blijkt wel uit de omstandigheid dat een rhetorisijn als b.v. de Bruggeling, Meester François Stoc, naar Italië geweest is[3]. Th. van der Noot, die in zich de bereisdheid en de geleerdheid van de drukker-humanist met het vormvermogen van de rederijker verenigde, verbleef o.m. te Lyon, maar of deze metropool, in haar italianiserende aspecten, enige invloed op hem geoefend heeft, is niet gebleken[4]. Stoc en van der Noot zijn dus blijkbaar niet, als zeer vele rederijkers, hun ganse leven honkvaste burgers gebleven maar hadden iets van de intellectuele onrust van die humanisten, welke van het ene geestelijke centrum naar het andere trokken, en die - dit weer in tegenstelling met het in het algemeen provincialistisch karakter der rhetorika - een cosmopolitisme van de geest cultiveerden.

We wijzen er elders op dat het blonderen van de vrouwen, gedurende de Italiaanse Renaissance, een van de uitingen van verfijning was die ook in de Nederlanden verwante verschijnselen gekend heeft. In Italië was de uiterlijke verschijning van de Renaissancemens niet alleen door zijn kleding bepaald: voor de dames was het opmaken van de haartooi van niet geringer betekenis en zonder blonde haren scheen er geen charme mogelijk. In de petrarquistische amoureuze lyriek overigens maken

1) Dr. Karl Hartfelder, *Unedierte Briefe von Rudolf Agricola. Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus*, Karlsruhe, 1886, p. 20-21.
2) Een paar vindplaatsen bij Dr J. Lindeboom, *Het Bijbelsch Humanisme in Nederland*, Leiden, A.H. Adriani, 1913, p. 263/64. Bij mijn weten werd in literairhistorisch verband de aandacht hierop nog niet gevestigd.
3) Cfr. Dr. Fr. Lyna & Dr W. Van Eeghem, aangeh. ed. van *J. Van Styevoort*, II, p. 295; vgl. ook Prof. Dr J. van Mierlo S.J., *Nieuwe Studiën over Anna Bijns en andere opstellen*, Kon. Vl. Academie, Reeks III, nr. 34, p. 15.
4) Over de betrekkingen tussen Lyon en de Italiaanse steden, zie Helmut Hatzfeld, *Die französische Renaissancelyrik*, München, Verlag der Hochschulbuchhandlung, 1924, p. 65.

de gouden haren deel uit van wat daar het traditionele portret van de geliefde geworden was[5]. Een verdietsing als ‘Den

5) We konden van het werk van R. De Maulde La Claviere alleen de Engelse vertaling raadplegen: *The Women of the Renaissance. A Study of Feminism* vervaardigd door George Herbert Ely, New York-London, 1901, zie p. 216; vgl. ook: *Der Mensch der Renaissance und seine Kleidung*, 1er Band: *Die Moden der Italienischen Renaissance Herausgegeben von Hanns Floerke*, München, Georg Müller, 1917, p. 64; K. Borinsky, *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie*, Leipzig, 1914 (2 vol.), I, p. 273 over het gele haar; voor de Petrarquisten, zie Dr. C. Ypes, l.c., p. 46.

Triumphe ende tpalleersel vanden Vrouwen' wijst er op dat ook in de Bourgondische landen de klederweelde in het algemeen toegenomen was. Dit poëem - dat Dr C. Ypes in haar belangwekkende studie is ontgaan[1] - vormt bovendien een merkwaardige illustratie van het triomfmotief, een typische petrarquiserende en Renaissance-uiting. De interesse voor de lieftallige blondine leefde bijzonder sterk in de refreinenletterkunde van omstreeks 1500: het 'gele, goudene of guldene' haar wordt er verbonden met het erotisch-mooie, waarbij noch de gedachte aan het naakte noch een vrij volledige schildering van de geliefde persoon uitgesloten wordt[2]. In een ballade is de fijne zintuigelijkheid doorspeeld met licht kleurencontrast, waaronder ook het 'ghelu haer':

> Als si mi trooswater int aensicht goot
> ende haer ghelu haer so minlijc ontsloot
> dat lanck, tot bider eerden hinck,
> ghecammet onder een bonnetken root,
> met beyden armen ic na haer schoot
> als oft ic ghevlogen had in shemels rinck
> als ic een cusken van haer ontfinck
> sueter dan noyt geur van balseme ghinck
> so roock si present...[3]

Het gaat in de bundel van Jan Van Styevoort niet uitsluitend om de natuurlijk blonde maar er wordt gewezen op wat tot een mode scheen geworden, althans in de kringen die in de refreinen een weerspiegeling vinden: het kunstmatig verven, en dit om in de smaak te vallen:

> Sy wasschen, sy kemmen, sy gheelen thaer
> om die liefste daer mede te behaghen[4].

Dat de aandacht dan werkelijk op Italië gericht was, toont ook de prozaroman 'Frederick van Jenuen' (van Genua), van c. 1518[5] aan, die zich afspeelt in Noord-Italië. Enkele verzen er uit komen, op enkele varianten na, tamelijk goed overeen met refrein CXLVII uit Jan Van Styevoort, een gedicht dat, in de eerste twee strofen, hulde brengt aan een mirakuleus schilderij te Milaan[6]: het is een vermelding die voor dit verband niet zonder betekenis is. Niet alleen in dit refrein, ook in het volgende bij Van Styevoort, is er spraak van O.L. Vrouw van Milaan. Hieruit blijkt toch belangstelling voor of althans bekendheid met een beeld van Maria, vereerd te Milaan.

In de refreinenverzamelingen behoren Eurealus en Lucretia tot de vaakst genoemde gelieven[7]. Het verhaal van de ongelukkige liefde van Sigismonda voor Guiskard, naar Boccaccio's Decamerone (IV, 1), wekt weerklank in

1) Cfr. G. Degroote, *Thomas van der Noot en zijn 'Den Triumphe ende Tpalleersel vanden Vrouwen'* in NTg., 1949, pp. 30-43; het triomfmotief cfr. Dr. C. Ypes, l.c., pp. 86-87.
2) Vgl. o.m. *St.*, X, 25, vv.; XXII, 17 vv; XXVIII 6/7; LII, 34 vv; *D.* XX, 24 vv.
3) *D.*, XXVI, 17 vv.
4) *St.*, XXXV, 5/6; ook in *St.*, IX 64: Sy maken thaer geel nu...
5) Cfr. Luc Debaene, *Rederijkers en Prozaromans*, in *De Gulden Passer*, 1949, I, p. 16.
6) Zie in verband hiermede ook Prof. Dr. J. van Mierlo, *Nieuwe Studiën*, aangeh. ed., p. 8 vv.
7) *D.*, XII, 8-10; XIII, 50; XVII, 11; XXXI, 37; XXXV, 48; XXXIX, 28; LVI, 66; XCI, 41/42...; *St.*, V, 68/69; CLXXIV, 8/9; CXCI, 29; CXCVI, 25; ook in de *Nieuwe Refereinen* van Anna

Doesborch's refreinen en valt aldaar ook te vermoeden achter de omsluierde benaming van 'die ytaliaensche maecht'[1]. Men verneemt ook echo's van de roerende vertelling van de geduldige en zich opofferende Griseldis[2]. De lotgevallen van beroemde gelieven als Pyramus en Thisbe, Hero en Leander, Paris en Helena, Eneas en Dido e.a. waren in de Middeleeuwen niet onbekend.

Deze lijst van amoureuze beroemdheden werd aangevuld met figuren als de gemelde Guiskard, Griseldis, Marina, Eurealus en Lucretia... Indien, inzonderheid de laatste, iets meer dan geijkte abstracties waren en de verbeelding van de rederijker werkelijk geboeid hebben, indien hij zijn eigen mingevallen aan die voorbeelden heeft gespiegeld, dan mogen we aannemen dat hij zich hier, weze het dan nog niet scherp omlijnd, in de sfeer van het Humanisme heeft bewogen. Behandeling van het eigenlijke gezinsleven en de misstanden die het geluk er van kunnen storen, is in de Italiaanse humanistenkringen, niet het minst bij Poggio, evenals in onze refreinen en andere rederijkersstukken als b.v. 'De Stove' of 'Het Leenhof der Ghilden' aan te treffen. Deze humanistische opvattingen waren bij ons immers verspreid geworden, zelfs door 'Das Ehebüchlein' van Albrecht von Eyb (1420-1471), dat in het Diets was bewerkt en gedrukt geworden[3], en waarin de uitbeelding van lief en leed in het echtelijk leven, met deze sympathieke woorden werd besloten: 'So ist auch die Ehe ein fröhliches, lustbares und süszes Ding'.

De Italiaanse Renaissance heeft een nieuw prozagenre in de wereldliteratuur in omloop gebracht: de novelle. In de Dietse letteren vernemen we hiervan niet alleen de reeds vermelde echo's, maar ook in zeer beknopte vorm, in 'Triumphe ende tpalleersel vanden Vrouwen', komt de korte vertelling herhaaldelijk voor[4]. Deze novellistiek schijnt, bijna even zeer als de volksboeken, zonder veel nieuwe gedachten te leven en verraadt een algemene onmacht tot nieuwe fictie. Maar juist het ontrijmen van oude ridderromans en andere stukken, zoals dit in de volksboeken gebeurde, ligt wel dicht bij de overgang naar een nieuwe geest. Die 'dérimage' betekent het afscheid aan de gebonden rede als primair uitdrukkingsmiddel, het afscheid aan de stijl van de middeleeuwse geest[5].

Het antiek en mythologisch apparaat is ook aan te treffen in de Middeleeuwen en het voorkomen er van bij de rhetoricale poëet laat geen conclusie toe omtrent zijn Renaissancistische orientering. De uiterlijke nabootsing van de antieken kan de zin van de Renaissancecultuur niet uitmaken; navolging zonder meer kan niet een waarachtig nieuw opleveren. Zo brengen C. van Ghistele en J.B. Houwaert meer dan één werk tot stand, dat in zijn soms weinig oordeelkundige nabootsing van het antieke model, geen diepere aanvoeling er van weerspiegelt, en dus bezwaarlijk tot de

Bijns; Vlg. M.F.A.G. Campbell, aangeh. ed., nr. 15, verscheen reeds in 1488 deze uitgave: *De duobus amantibus Eurialo et Lucretia*, Antverpiae per Mathiam Goes.

1) *D.*, XXIV, 50; XCI, 5; 'die ytaliaensche maecht' in *D.*, LVII, 29, vgl. Decamerone, IV, 5.

2) *St.*, XV, 33; G. Degroote, aangeh. bijdr. onder n. [1]) blz. 189, p. 38, vv. 805-1025; rond 1500 was hier, blijkens M.F.A.G. Campbell, aangeh. ed., nr. 1387, het verhaal bekend onder de titel: *Die Hystorie vander goeder vrouwen Griseldis*. Deventer, Jacob van Breda; - vgl. ook nr. 1386 waar een Latijnse Griseldis-uitgave vermeld wordt.

3) Vgl. M.F.A.G. Campbell, aangeh. ed., nr. 724: Albrecht van Eybe. *Boeck van den Echten Staete*, zonder aanduiding van plaats, jaartal, uitgever - van rond 1493 -. Vgl. ook Max Herrmann, *Deutsche Schriften des Albrecht von Eyb*, Berlin 1890, I.

4) Vgl. G. Degroote, aangeh. bijdr., pp. 38/39.

5) Vg. hiermede J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen*, Haarlem[7], 1950, p. 364.

eigenlijke Renaissance kan gerekend. Niet een som van antieke kundigheden maar wel de overgave aan de visie van de oude wereld, en het streven om die, in de eigentijdse omstandigheden

weder in te voeren, geeft, naar de opvatting van Erasmus, een werkelijk aspect van de Renaissance weer.

Dichter bij die geest komt de refreindichter die, met het voor de humanisten typische door elkaar spelen van antieke en christelijke gegevens, verzekert dat de Rhetorica zich laat inspireren door Gods geest en door b.v. Gorgias en Cicero[1]. Nog verder in die richting gaat M. de Castelein[2]. Hij erkent in de studie van de Grieks-Latijnse Oudheid, zoals de humanisten, hoewel met meer eerbied voor de nationale traditie, een krachtig middel om de intellectuele cultuur te verrijken en jonge dichters te vormen; hij stelt voorschriften samen op gezag van grote redenaars en dichters van Rome en Hellas.

Zoals uit de uiteenzetting reeds is gebleken: de wisseling tussen de XVe en XVIe eeuw wordt ook gekarakteriseerd door felle uitersten. We vernoemen alleen dit: men zwelgt dan in pronk en rijke stoffen, mannen en vrouwen wedijveren in kleurige en kostbare moden, maar er wordt nadrukkelijk gewezen op de minderwaardigheid van wereldlijke goederen, op de smartelijke vluchtigheid van het bestaan: een dichter drukt zijn persoonlijk-gevoelde weemoed aldus uit:

> Och wi leefden gerne en wi moeten sterven;
> De werlt behaecht ons, en wi moetense derven...[3]

Er wordt kritiek uitgebracht op de sociale en religieuze verwarring, die soms herinnert aan strenge uitspraken van Middeleeuwse moralisten als Maerlant, Boendale of De Weert, en er wordt niet zelden een bijna apocalyptische stemming gewekt, waarbij zelfs de dreiging van de Antichrist op de achtergrond schemert, zoals in de princhе-strofe van het refrein: 'Die Werelt raest mit all datter in es' waar de dichter zucht: 'My verwondert waer antekerst bliven mach'[4]. Dit werkte ook wezenlijk mede tot het in het leven roepen van het nieuwe tijdperk.

Uit de gedachtenarbeid van eeuwen heeft de Renaissance haar vertrouwen in de kracht van de natuur gevormd. Zo gaat Machiavelli, bij de uitbouw van zijn politieke verklaringen en plannen, van het axioma uit, dat de mens van alle tijden en van alle landen, niet alleen eer maar ook rijkdom nastreeft. In een tijd van hoge economische opgang als de late Middeleeuwen, valt het licht te begrijpen dat het kapitaaleuvel, de hebzucht, de Avaritia, tot een der voornaamste ondeugden geproclameerd wordt: 'woeckere oft finantie/Banckeroete, dats een ghemeen usantie'[5]. Het is typerend voor de Renaissancecultuur dat er zoveel over de mercator gehandeld wordt en b.v. zo weinig licht valt op de plaats die de landbouwer dan inneemt. Bij de zich differentiërende beroepsethiek, wordt niet alleen het beroep van soldaat, van advocaat maar niet minder dit van de koopman zeer omstreden: 'de goey cooplien (zijn) witte raven'[6].

De herhaalde kritiek der gierigheid, van de macht van het geld, waarbij aan de opeenhoping van kapitaal, aan de omkoopbaarheid in rechterlijke functies, bedrog

1) *St.*, LVII, 58/60.
2) *Conste van Rhetoriken*, str. 98, 112, 164. Vgl. in dit opzicht ook: S. Eringa, *La Renaissance et les Rhétoriqueurs Néerlandais*, Amsterdam, 1920, pass.
3) *D.*, CVI 18/20.
4) *St.*, CLXXXIII, 52.
5) Anna Bijns, *Refereinen*, aangeh. ed., p. 42, refereyn XIII(b), 10.
6) ibid., p. 40, refereyn XII(d), 15.

in winkelnering en uitbuiting der volksvroomheid, aan woeker in allerlei vorm, aan de armoede als sociaal verschijnsel, moet gedacht worden,

vindt men bij verschillende rederijkers. We noemen o.m. de markante figuur van C. Crul: in zijn 'Mont toe, Borse toe', in zijn 'Een twee sprake vanden rycken ghierighen' levert hij bewijzen dat de vooruitgang van het mercantilisme ook in de rhetoricale productie der XVIe eeuw zijn weerglanzen heeft; het geld omschrijft hij als het 'oud beminlick fenijn' en als het 'fenijn boven fenijne'[1]. Tegen de woeker en de kooplieden horen we Anna Bijns meer dan eens opkomen: dit is wellicht geen toeval, daar beiden in een handelsmetropool leefden en de eerste... zelf koopman was. In de bloeiende Scheldestad groeide ook deze Bruegheliaanse synthese, waarin de uitbreiding van het kapitaal op de rug van de kleine man, scherp werd gevat:

> De groote visschen hebben de mage so breet,
> Sij slockent al suycker, Rosijnen, Vijghen
> Opter armerlien sweet gaen sij moeylijck gecleet,
> Als Princen en heeren moetmense nijgen[2]

O.m. nog het stuk 'Van Nyeuvont, Loosheit ende Practike' (± 1500), te Antwerpen overigens gedrukt[3], is eveneens merkwaardig voor een zelfde geest, waar kooplieden en rentmeesters aangevallen worden. Ook de refreindichters, inzonderheid bij Van Steyevoort, tekenen een samenleving waar het geld een grote macht vertegenwoordigt: 'tgelt is nu ter werelt meest ghepresen' klinkt de stok van een bitter en geselend refrein[4] en 'Die Rijke heet die wel gheborene' vormt de centrale regel van een ander gedicht, naast de bevestiging: 'Argentum maect nijeuwe practycke'[5]. Ook hier gaat het over de gewone man die moet zwoegen om te 'vuullen de kisten' van de 'rijcke vrecke'[6] of wordt beweerd dat het geld de ontaarding der zeden in de hand werkt[7]; de 'valscheyt' van de 'comenscap' wordt nogmaals aan de kaak gesteld[8] en in het refrein 'Men behoeft veel die huijs sal houwen' luidt het grondmotief 'tis ewich suect gelt'[9]. Sommige dichters hekelen raak de verwaandheid van die dartele, rijkgeworden generatie, waar de 'meijskens' niet vrij van een zekere loszinnigheid zijn:

> Sy draghen haer scoinkens soe gent gheknocht,
> sijen stertelen, silveren ringhen en naelden is hen dincken
> een halsdoicksken mit gulden naelkens gewrocht,
> ende die borstkens duer die doixkens blincken.

Ze schamen zich niet hun parvenudrang openlijk te laten blijken, want:

> Al syn sy cleyn geboren, sy willen mitten hoochsten rysen[10].

1) Cfr. G. Degroote, *Erasmiana in het Handschrift der zogenaamde Refereynen van C. Crul* in *De Gulden Passer*, 1950, pp. 137-140.
2) Anna Bijns, aangeh. ed., p. 465, refereyn LXX(i).
3) ed. Dr. E. Neurdenburg, Utrecht, A. Oosthoek, 1910.
4) *St.*, CLX, in het tweede dl, p. 51.
5) *St.*, CLXXXII, 12.
6) *St.*, CLXXXIV, 39/40.
7) zelfde refr. als onder ([5]), v. 45 vv.
8) CXCIII, 40.
9) *St.*, CCXI, 34.
10) *St.*, L, 25 vv.

In nog andere gedichten liggen kiemen van een geest die niet meer de middeleeuwse is. Merkwaardig is aldus de vermelding van Luther[11], waarmede in dit gedicht de reformatorische trek van de sola fides samengaat; eigenaardig is er evenwel het zich beroepen op Aristoteles even goed als op de H. Schrift, wat eerder humanistisch aandoet[12]. In een ander poëem wordt de pauselijke

11) *St.*, LVI, 32.
12) ibid., 39/42.

nuntius, Aleander, de behendige tegenstander van Luther en Erasmus, vernoemd[1]. Het gehele refrein: 'My dunckt, this al mal een mal andere' bevat overigens felle aanklachten van de kwalen van de tijd en brengt binnenkerkelijke kritiek uit. Samen met de ironische uitlating omtrent het uitbuiten der volksvroomheid vestigen deze elementen de indruk van een Erasmiaanse gezindheid[2].

Er zijn trouwens nog verschillende stukken die, in zekere gegevens althans, het werk van de grote humanist oproepen: we denken niet aan de gedichten die in verband met de Moria kunnen gebracht[3], maar aan het vers: 'Pays moet vluchten daer orloghe rengneert'[4], dat aan de voorstelling herinnert van de overal verdreven Vrede[5]. Het thema van het kwaad dat door achterklap en beuzelpraat gesticht wordt, is van alle tijden, maar bijzonder raak en uitvoerig werd de zonde van de tong door Erasmus in zijn 'De Lingua' (1525) ontleed. De schrijver van 'Een valsche Tonghe gheen ergher quaet'[6] - een refrein dat niet later dan in 1524 ontstond en zich in een gelijkaardige atmosfeer als 'Lingua' voordoet - zal van dit tractaat, naar alle waarschijnlijkheid, ook het manuscript niet gekend hebben.

Scherpere overeenkomst met Erasmus en wel met zijn samenspraak 'Adolescentis et Scorti' (1523) vertoont het refrein: 'Al Sijdij ghebeten, ghij en sijt niet ghegeten'[7]. Beide schrijvers, al is de omraming met het colloquium en al is de formulering veel gelukkiger bij Erasmus, richten harde woorden tot een licht 'amoreus vrouken', wijzen op het onterende in haar leven, de verwoesting van haar gezondheid en schoonheid en het verlies van het eeuwig geluk; waar Erasmus, in zijn ongenadig realisme, haar verlaagt tot een rioo en een mesthoop, laat de refreinpoëet zich ook uit in dezelfde zin[8].

De hierboven besproken rhetoricale voortbrengselen vertegenwoordigen de neigingen van een overgangstijdperk, van schuchter en aarzelend zoeken naar nieuwe wegen. Niet zelden doorglanst een persoonlijk en warm gevoel, een gulle levenslust de conventionele vormen. Vooral in het lyrisch gedeelte worden soms accenten getroffen die tot de vurigste uit onze oudere literatuur behoren, die, een enkele maal, zo volmaakt in het amorele verklinken, dat ze voor de krachtigste literaire uitingen in dit opzicht nauwelijks hoeven onder te doen. Men kan het betreuren dat de hartstocht, die hier vaak een grote elementaire kracht ontplooit, het lot ondergaat van elke kunst die moeizaam doordringt omdat geen fijnere en hogere vorm van uitdrukking meewerkt.

GILBERT DEGROOTE.

1) *St.*, IX, 53.
2) *St.*, IX, 51/52.
3) Cfr. o.m. *St.*, LXXXV; CLXV; G. Degroote, *De Poëzie der Rederijkers* in *Dietsche Warande en Belfort*, 1948, p. 364.
4) *St.*, LXXI, 18.
5) Cfr. G. Degroote, *Erasmus over Oorlog en Vrede* in *Kultuurleven*, XIXe jrg., 1952, Januari, p. 27 vv.
6) *St.*, CC; vgl. ook ibid., CVIII, 23.
7) *St.*, CXC; vertaling van het colloquium bij Dr. C. Sobry, *Des. Erasmus. Een Vierde Twaalftal Samenspraken*, Antwerpen, De Sikkel, 1939, pp. 51-52.
8) CXC, 51.

Concentratie door diminuering.

Toen Overdiep in zijn *Stilistische Grammatica* terecht aan de verkleinvormen een ‘uitvoerige bespreking’ wijdde in § 82, plaatste hij op blz. 234 de volgende opmerking:

> Van een boek over ‘Het verkleinwoord in onze litteratuur’ zou de Nederlandsche taalwetenschap zonder twijfel meer pleizier beleven dan van het eindelooze spiegelgevecht over de *geschiedenis* van de verbreiding der *suffixen* in de dialecten.

Die opmerking is om twee redenen merkwaardig. In de eerste plaats om de geringe waardering die eruit spreekt voor het werk van anderen, die het dan toch de moeite waard vonden, zich tot dat spiegelgevecht aan te gorden. Daartoe behoorden Kloeke, die als ontketenaar van het spiegelgevecht mag gelden met zijn bekende artikel in de *Zeitschrift für deutsche Mundarten* XVIII, en W. de Vries, terwijl Pée in zijn *Dialectgeographie der Nederlandsche diminutiva* gepoogd heeft, de strijd te beslechten, hetgeen hem niet helemaal is gelukt: jongere literatuur is te vinden bij Schönfeld, *Hist. gramm.*[4], 279 vlg. In de tweede plaats is het een h a n d b o e k ongewoon dat de auteur op een, zij het dan volgens hem niet belangrijke, pennestrijd een toespeling maakt zonder enige verdere gegevens over die strijd te verstrekken: de vermelding, een paar bladzijden te voren, in een noot, van ‘het beschrijvende werk over de verkleinvormen van Dr. W. Pée’, kan te minder als literatuuropgave gelden, omdat dat boek juist niet geeft wat in het verband van de noot ervan zou worden verwacht. Overdiep veronderstelt dus stilzwijgend bij de gebruikers van zijn handboek een vrij grote mate van bekendheid met de vakliteratuur van de jaren die aan de verschijning van het boek voorafgingen.

In de tweede druk van Overdieps grammatica, verzorgd door G.A. van Es, verschijningsjaar 1948, is de hierboven aangehaalde opmerking ongewijzigd gehandhaafd. De gebruikers moeten dus wel de indruk krijgen dat het ‘eindelooze spiegelgevecht’ nog voortduurt, hoewel een actief strijder sedert jaren niet meer in het land der levenden is, en de twee andere hier genoemde spiegelvechters ook het strijdperk hebben verlaten. De stilzwijgende eis van bekendheid met de vakliteratuur wordt voor de gebruikers van het handboek nog zwaarder, nu het debat over de verkleinvormen langzamerhand tot de oudere literatuur gaat behoren.

De bewerker van de tweede druk deelt in het voorbericht mede, dat hij ‘op vele plaatsen kleine wijzigingen, verduidelijkingen en aanvullingen’ heeft aangebracht. Bij wijze van ‘kleine aanvulling’ had vermelding verdiend de studie van Kruisinga, *Diminutieve en affektieve suffixen in de Germaanse talen* van 1941. Die studie toch kan niet worden aangemerkt als een voortzetting van het ‘eindelooze spiegelgevecht’, al was het alleen maar omdat de auteur, waar hij het over het Nederlands heeft, de dialecten uitsluit en zich strikt beperkt tot de algemene taal. Binnen die grenzen bespreekt Kruisinga niet alleen de vorm van de verkleinwoorden, maar schenkt ook aandacht aan de semantische en affectieve waarde, waarin de nuanceringen soms met vormverschil gepaard gaan.

Kruisinga pretendeert geenszins het onderwerp te hebben uitgeput, en wijst telkens op punten die nog nader onderzocht of uitgewerkt moeten worden. Zijn studie doet ons neigen tot de mening dat de Nederlandse taalwetenschap voorlopig het meest

zou gebaat zijn met een boek over ‘Vorm en functie van de verkleinwoorden in het moderne Nederlands’, gebaseerd op uitvoerige

waarnemingen in de dagelijkse gesproken taal. Met het inzicht en overzicht dat zulk een studie zou geven, zou de auteur van een boek over ‘Het verkleinwoord in onze litteratuur’, ook als hij de oudere literatuur daarin betrok, beter toegerust zijn tot zijn taak, en in staat zijn de min of meer incidentele voorbeelden die hij in de literatuur ontmoet, in ruimer verband te plaatsen.

Wat hier volgt, beoogt geenszins al de wegen in te slaan die Kruisinga voor het verdere onderzoek wijst, maar wil alleen op een paar eigenaardige functies van de verkleinvormen wijzen, waarop totnogtoe, zover ik weet, weinig de aandacht is gevallen. Het is moeilijk, die functies onder een gemeenschappelijke noemer te vatten. Ik heb de term ‘concentratie’ gekozen, die dan evenwel in de afzonderlijke gevallen een verschillende waarde heeft, zoals nader blijken zal. De keus hing tussen het duidelijke, scherp omlijnde ‘inkorting’ en het ruimere, maar vagere ‘concentratie’.

De term ‘inkorting’ past inderdaad heel goed voor de vrij talrijke formaties, die allang onder dat gezichtspunt bekeken zijn (zo b.v. bij Overdiep, *Stil. Gr.*, 235 = tweede druk, 245), en die verdiend hadden genoemd te worden onder de ‘ingekorte samenstellingen’, waarvan *NTg.* XLI, 220 vlgg. en XLIII, 341 enkele voorbeelden zijn besproken. Oudere, gevestigde inkortingen in verkleinvorm van dit type zijn *bes*(*t*)*je* uit *bestemoe*(*de*)*rtje, grootje* uit *grootmoedertje, broekje* uit *broekemannetje, muisjes* uit *muizekeuteltjes*. Het is duidelijk dat bij de laatste drie het verkleinsuffix onmisbaar is: *broek, groot* en *muizen* zouden ondoelmatig zijn. Bij *bes*(*t*)*je* ligt het geval wat anders, en daar is de niet gediminueerde, d.w.z. de van zijn verkleinsuffix ontdane vorm *best* of *bes* dan ook al oud: het *WNT* geeft voorbeelden uit de 17e eeuw, maar meent desniettemin terecht dat het ‘zeker aanvankelijk in het verkl. *bestje*’ is voorgekomen.

Tot deze groep van ingekorte samenstellingen zal ook wel horen *strijkje* uit *strijkorkestje* (niettegenstaande de uitdrukkelijke afwijzing bij De Vooys, *Ned. Sprkk.*[2], 195): zo ook, hoewel daarnaast een andere, minder waarschijnlijke mogelijkheid opperend, het *WNT*. Ik zou hiertoe ook willen rekenen *bedankje*, dat Kruisinga eenvoudig opvat als een diminutiefvorm van de werkwoordstam *bedank-*. Die opvatting verantwoordt in ieder geval de bestaande toestand, en is als zodanig te verkiezen boven die van het *WNT*. (overgenomen bij Schönfeld, *Hist. Gr.*[4], § 153 Opm.) dat *bedankje* een koppeling zou zijn uit *ik bedank je*. Maar het ligt toch wel voor de hand dat *bedankje* een inkorting is van *bedankbriefje*, minder waarschijnlijk van *bedankwoordje*: bij een *bedankje* denkt men, dunkt mij, in de eerste plaats aan schriftelijk bedanken. Er is ook geen reden om te betwijfelen of er wel een volledige samenstelling aan is voorafgegaan (vgl. het woord *speelkastje* stellig zonder precedent *speelgoedkastje NTg.* XLI, 220 vlg.): het *WNT*. geeft onder de samenstellingen van *bedanken* op *bedankbrief* ‘brief waarbij men zijn dank betuigt of iets onder dankzegging afwijst’, en ook de verkleinvorm daarvan is gebruikelijk.

Na de gevallen *strijkje* en *bedankje* is het niet overbodig te zeggen dat niet alle diminutieven bij verbale stammen op die manier te verklaren zijn. Achter *weetje* in *hij weet z'n weetje wel* zou ik zeker geen bestaan hebbende of ‘bedoelde’ samenstelling willen zoeken. Daaraan zou men nog eerder kunnen denken bij het minder populaire, immers tot studerende kringen beperkte *weetje*, meestal in het meervoud *weetjes* ‘dingen die je weten moet, die je uit het hoofd kunt leren (zonder veel inzicht te hebben)’. Hierbij zou een ‘bedoelde’ samenstelling als *weetdingetje, weetfoefje* of

weetfeitje als theoretisch precedent kunnen gelden. Toch is het de moeite waard op te merken dat noch dit laatste *weetje*, noch het *weetje* in *z'n weetje weten* mag gelden als diminutief bij *weet* in de

uitdrukking *aan de weet komen* of bij *weet* in het veel jongere *'t is maar een weet*, een wending die, als ik me goed herinner, populair is geworden doordat een revue-komiek die gebruikte, en in verband met die herkomst ook enigszins 'populair' in de minder gunstige zin is gebleven. Er zijn talloze stellen van woorden waarin de 'stam' van het verbum als substantief naast het verbum staat, zoals *loop* naast *lopen, stoot* naast *stoten, hap* naast *happen, werk* naast *werken*, zodat er gemakkelijk zulke stamsubstantiva uit het verbum kunnen worden bijgemaakt, als, om maar enkele gegarandeerd jonge te noemen, *klim, hijs, rek* (in *een lange rek*). En wie nu *loopje* of *hapje* of (*een heel*) *rekje* maakt, die diminueert *loop, hap* en *rek*. Maar wie *weetje* het eerst gezegd heeft, die diminueerde niet *weet*, evenmin als er een *zeg* gediminueerd wordt in *ieder heeft z'n zegje gehad* 'ieder heeft wat mogen praten, ieder heeft mogen zeggen wat hij op het hart had'. *Weetje* en *zegje* zijn ineens bij *weten* en *zeggen* gevormd, en bij die vorming heeft tegelijkertijd iets plaatsgehad van semantische verdichting, althans verbijzondering, die niet plaats heeft bij *hijs* uit *hijsen* of *klim* uit *klimmen*. Men kan *hijs* en *klim* behoorlijk omschrijven, zoals de nieuwe Van Dale doet, met 'de daad van hijsen, klimmen', maar *zegje* niet met 'de daad van zeggen', en *weetje* nog minder met 'de toestand van weten' of zoiets. Zodat we, als we in plaats van het uiterlijk-formele 'inkorting' werken met het vagere 'concentratie', bij *weetje* en *zegje* met enig recht van 'concentratie door diminuering' kunnen spreken.

Er zijn evenwel onder de gediminueerde substantieven voorbeelden genoeg waarbij men, zonder zulke subtiele semantische uitrafelingen, met het begrip 'inkorting' kan werken. Al moet men ook hier de mogelijkheid open houden dat niet bepaald de diminutiefvorm van de ten grondslag liggende samenstelling is ingekort, maar dat pas het 'inkortsel' in de verkleinvorm is gebracht, en de semantische verbijzondering door en tegelijk met de diminutie heeft verkregen. Zo hoeft men *bankje* niet bepaald te zien als inkorting van *bankbiljetje* en *tientje* niet van *tienguldenstukje*, maar doet beter ze eenvoudig te herleiden op *bankbiljet* en *tienguldenstuk*. Het is duidelijk dat *bank* en *tien* niet zouden hebben voldaan. In dezelfde reeks passen *halfje* voor *halvecentstuk* en het oudere *vijfje*. In *kwartje* en *dubbeltje* is de inkorting nog slechts met moeite te herkennen. *Honderdje* en *duizendje* worden wat gecompliceerder, tenzij men ze eenvoudig als analogieformaties naar *tientje* wil beschouwen. Zo'n analogie is moeilijker te vinden voor *twintigje* (in de staatsloterij). Verder is het bezwaarlijk te verdedigen, dat het een zuiver formele inkorting zou zijn van *twintigste lo*(*o*)*tje*, omdat het woord *lot* hier niet bij voorkeur gediminueerd wordt. We zijn hier over de grens van wat nog samenstelling kan heten, hetzij dan werkelijk bestaan hebbende of virtuele, 'bedoelde' samenstelling, en zullen het moeten aandurven het diminutief *twintigje* te beschouwen als een concentrerende inkorting van het syntagma *twintigste lot*.

Als inkortingen van een syntagma mag men wellicht ook beschouwen de diminutieven van stofnamen, waardoor die tot voorwerpsnaam worden en daarmee geriefelijker morfologisch hanteerbaar, b.v. een meervoud kunnen aannemen. Een ouder, meer gevestigd type van deze soort is *biertje, cognacje, advokaatje*, die wel als 'contracties' van *een glaasje bier* e.d. mogen beschouwd worden. Jongere voorbeelden zijn *ijsje* en *preitje* (in de soep). Hiertoe kan ook behoren *snoepje* als diminutief bij het vrij oude *snoep* 'snoepgoed' (het *WNT*. geeft voorbeelden al uit de achttiende eeuw), als men het niet met *strijkje* en *bedankje* op één lijn wil stellen, en het zien als een inkorting van een *snoepdingetje* of zoiets.

Dwingender nog wordt de opvatting als inkorting van een syntagma bij de diminutie van adjectieven, waarvan *zuurtje* een oud voorbeeld is. Gevestigd is ook *een blauwtje lopen*, door het *WNT.*, blijkbaar in dezelfde gedachtengang, als een 'elliptische uitdrukking' gequalificeerd. Oud is ook *koeltje*, door W. de Vries, *Iets over woordvorming* 116 beschouwd als diminutief bij *koelte*, op de wijze van *gemeentje*, dat W. de Vries bekend is als verkleinvorm bij *gemeente*. Ik ken de vorm *gemeentje* ook, maar verdenk hem van een oostelijk dialectisch substraat. Men zal meestal *gemeentetje* vormen, en de gemiddelde westelijke Nederlander zou m.i. het woord *gemeentje*, als hij het buiten verband hoorde, eerder opvatten als 'gemeen meisje of vrouwtje' (Over vrouwelijke persoonsnamen in verkleinvorm straks nader). *Koeltje* kan daarom even goed of beter opgevat worden als een oud concentrerend diminutief bij *koel*. Daarom hoeft men nog niet mee te gaan met het *WNT.*, dat er 'een verkleinvorm van het zelfstandig gebezigd bnw. *koel*' in ziet. Het zal eerder een concentratie of inkorting zijn van het syntagma *koel windje*.

Een gevestigd woord is ook *bruintje* in de betekenis van 'bruin paardje', vooral in de zegswijze *dat kan bruintje niet trekken*, maar dat verhindert niet dat een ander *bruintje* opkomt in de zin van 'bruin broodje', of wel gebruikt wordt in de betekenis van 'kledingstuk of pak van bruine kleur'. Een aardig geval is *zeeuwtje* in de betekenis 'zeeuws tarwebroodje' of zelfs 'sneetje zeeuws tarwebrood', waarbij het theoretische *zeeuwsje* in een wat handzamer vorm is gegoten. Het doet denken aan de zeer frequente vorm *lekkertje*, waarvan de vorm *lekkers* met zijn *-s*, door Royen, *Buigingsverschijnselen* II, 30 terecht als middel tot substantivering beschreven, helemaal los schijnt te staan: *lekkertje* zal wel te beschouwen zijn als een inkorting van een syntagma *lekker dingetje* of zoiets. Zo ook maakt men bij *nieuws* geen *nieuwsje*, maar fungeert *nieuwtje* in zekere zin als diminutief daarbij.

Van *bruintje* 'bruin paardje' komt men gemakkelijk tot *grauwtje* = 'ezel', dat moeilijker als inkorting van *grauw ezeltje* kan worden aangemerkt, maar in ieder geval ook de eigenaardige semantische concentratie heeft, die zoveel van deze formaties kenmerkt.

Er is boven al even gewag gemaakt van *bruintje* in de bet. 'bruin pak, bruin kledingstuk', dat van het lexicalische *bruintje* = 'bruin paardje' niet de minste hinder ondervindt. Evenmin is er enig beletsel in het algemeen goed geworden *blauwtje* 'afwijzing op huwelijksaanzoek' voor een ander *blauwtje*, b.v. in *het blauwtje zal er wel aardig bij staan*. Dat gebruik is bij kleurnamen heel algemeen, en de situatie wijst uit welk kledingstuk of stel kleren is bedoeld. Overigens is het gebruik van gediminueerde kleur-adjectieven niet tot kledingstukken beperkt. Men kan ook uit een schaal met appels *dat geeltje* kiezen, en in een volière *dat groentje* als een bijzonder mooi vogeltje aanduiden. Anderzijds hoeven het ook niet juist kleur-aanduidende adjectieven te zijn die tot namen van kledingstukken worden gediminueerd. Vrouw Stotter's *oudje* was haar oude mantel, en ook hier kunnen we opmerken dat zo'n formatie geen hinder ondervindt van het lexicalische *oudje* 'oud vrouwtje', waarover straks nog.

We moeten intussen erkennen dat bij de laatst besproken formaties van 'concentratie', zoals dat hier wordt opgevat, weinig of geen sprake is. Tussen *dat blauwtje* en *die blauwe, mijn grijze* en *mijn grijze* is het verschil hoofdzakelijk van affectieve aard. En omdat we die affectieve functie van de verkleinwoorden hier niet

in de eerste plaats beschouwen, kunnen we ook de, op zichzelf belangrijke, nuancering tussen *ouwetje* en *oudje* terzijde laten. Daarmee wil dan niet

gezegd zijn dat bij de hier besproken voorbeelden van ‘concentratie’ steeds het affectieve element, waarop Kruisinga in zijn meer geciteerde studie de nadruk legt, afwezig zou zijn.

Meer in de gedachtengang van dit opstel passen enkele gediminueerde namen van kledingstukken waaraan een stoffelijk adjectief, veelal met de daarvoor karakteristieke uitgang *-en*, ten grondslag ligt. Zo is *een wolletje* op te vatten als concentrerende inkorting van *een wollen truitje*, c.q. *een wollen doekje* of *sjaaltje*, en evenzo *een zijtje* of *een mousselientje* van *een zijden* of *een mousseline*(*n*?) *jurk*(*je*). Zulke formaties liggen in de betekenissfeer van *ijsje* en *preitje*, maar de inkorting en de daarmee gepaard gaande grammatische transformatie is ingrijpender.

Naar aanleiding van *gemeentje* raakten we boven al even een ander diminueringsproces bij adjectieven, waardoor namen van vrouwelijke personen worden gemaakt. Kruisinga, *a.w.* 42 vlg., maakt de aardige opmerking dat gediminueerde mansnamen als *Arendje, Geertje* voor kinderen van beiderlei geslacht gebruikt kunnen worden, maar met betrekking tot volwassenen meestal uitsluitend vrouwennamen zijn. Hij ziet daarin een bewijs van het lief kozende dat de verkleinvorm kan hebben. Ongeveer dezelfde toepassing nemen we waar bij gediminueerde adjectieven, die vrij veel voorkomen in de zin van ‘kind of (jonge) vrouw met de eigenschap door het adjectief uitgedrukt’, en dus formeel en semantisch terecht als ‘geconcentreerd’ of ‘ingekort’ kunnen gelden. Van dat type zijn de lexicalische vormen *blondje, zwartje*; als *bruintje* het moet afleggen tegen *brunette*, dan is dat misschien niet zozeer toe te schrijven aan de semantische belasting van *bruintje* als wel aan het feit dat men zelden van *bruin haar* zonder nadere bepaling spreekt: bij *bruintje* zal de hoorder eerder denken aan iemand met bruine huidskleur. Overigens is de formatie geenszins beperkt tot adjectieven die de haarkleur aangeven. Men kan ook spreken van *een brutaaltje, een frivooltje* e.a. De volwassenheid gaat gewoonlijk niet de middelbare leeftijd te boven, maar *oudje* bewijst toch dat de grens niet streng verloopt. Merkwaardig is dat de pluralis *oudjes* niet aan de vrouwelijke sekse gebonden is: *een paar krasse oudjes, de oudjes hebben op hun rijtoer veel genoten*. Formeel merkwaardig is *jonkie*, waar de overigens voor onbeschaafd geldende verkleinvorm op *-ie* vrijwel ‘reçu’ is wegens de noodzakelijke differentiatie tegen *jongetje*: het gaat toch niet aan, van een hertrouwende weduwnaar te zeggen dat hij zijn oog op *een jongetje* heeft laten vallen.

In mijn huiselijke omgeving is ook niet ongewoon het diminueren van de familienaam ter aanduiding van een jonge vrouw. Van iemand, over wie gewoonlijk als *juffrouw Haaksma* of *juffrouw Brouwer* of *Mevrouw Bakker* gesproken wordt, kan b.v. gezegd worden: *Dat moet Haaksmannetje dan maar opknappen* of *kan Brouwertje er dat nu wel allemaal bij doen*? of *Bakkertje zal zich dat niet laten ontgaan*. Ik weet niet, of dit algemeen is. Wel meen ik algemeen te mogen noemen het gebruik van de gediminueerde familienaam in het m e e r v o u d met ongeveer dezelfde waarde als die Kruisinga voor het type *Arendje, Geertje* aangeeft. In *we hebben de Bakkertjes vanmiddag op bezoek gehad* kunnen de kinderen uit het gezin Bakker van beiderlei kunne zijn, maar als het bekend is dat het echtpaar Bakker kinderen heeft die variëren in leeftijd van b.v. achttien tot dertig, zal men met *de Bakkertjes* wel in de eerste plaats de meisjes Bakker bedoelen en de eventuele jongens daaronder niet begrijpen.

Onder het licht van concentratie of inkorting moeten we m.i. ook bezien de bij eerste indruk zo gedurfde verkleinvormen van bijwoorden, zoals *toetje* uit *iets toe* of *toespijsje* (De Vooys, *Ned. Sprkk.*[2] 195 noemt ook *voortje* 'voor-

gerecht'), *uitje* uit *uitstapje* of *uitgangetje, ommetje* uit *endje om* of *omwandelingetje*.

Bij beschouwingen als hierboven gegeven is er een zekere verleiding, de feiten te dwingen naar een gezichtspunt dat voor enkele juist is gebleken, maar nog niet voor alle hoeft te gelden. Het is heel wel mogelijk dat ik hier en daar tegen die verleiding niet bestand ben geweest, en dat een lezer sommige gevallen liever anders beoordeelt. Die lezer wil wel bedenken dat wie de concentrerende waarde van de verkleinvormen in het middelpunt van zijn beschouwing plaatst, daarmee niet heeft weggecijferd andere semantische of affectieve waarden die het diminutief kan hebben en in feite heeft in de meeste van de behandelde woorden. Dat is terloops gebleken bij de bespreking van gediminueerde adjectiva als aanduiding voor kinderen, meisjes of vrouwen, en het is zonder opzettelijke constatering niemand ontgaan ook bij andere rubrieken. En mocht al de lezing van het bovenstaande de indruk van een zekere eenzijdigheid achterlaten, dan kan deze greep uit de overvloed van aardige bijzonderheden toch nut hebben als opwekking tot nader en stelselmatig bestuderen van de voor onze taal zo hoogst karakteristieke diminutiefformaties op hun rijk geschakeerde functies.

Utrecht, Maart 1952.

C.B. VAN HAERINGEN.

De betekenis van Reinaert I, vrs. 867-869.

Na de mishandeling door de dorpelingen, weet Bruin te ontkomen door in de rivier te springen. Vrs. 867-'69 luiden dan in hs. A:

> Hi was verpynet ende moede
> Ende onder-commen van den bloede,
> So dat hi hadde crancke vaert.

In hs. F luiden deze regels bijna hetzelfde (onder-commen = ondercomen, 'so' ontbreekt), zodat ook in de critische uitgaven van Muller (Leiden 1944) en van Tinbergen (Groningen 1948) aan deze regels nagenoeg niets is veranderd. (verpynet > verpinet, onder-commen > ondercomen).

Enig bezwaar heb ik tegen de gebruikelijke vertaling dezer regels. Muller (Exegetische commentaar, Leiden 1942) geeft geen aanwijzing. Mnl. Wb., Buitenrust Hettema (Inl., Aant. en Glossarium, Zwolle 1909) en De Keyser (Van den Vos Reinaerde, Antwerpen 1948) brengen *verpynet* terecht in verband met *verpinen* en vertalen dus: afgemat, afgesloofd, afgejakkerd. Slechts Tinbergen noteert m.i. ten onrechte: òp van de pijn.

Ondercomen van den bloede echter wordt door Mnl. Wb. (dl. V 368 en dl. IV. 1769), door Buitenrust Hettema en door Tinbergen verduidelijkt als: zwak, uitgeput, afgemat door bloedverlies. De door geen enkele parallel gestaafde vertaling van *bloed* door *bloedverlies* maakt deze verklaring wat verdacht[1]. Bovendien vinden we hier dan drie synoniemen achter elkaar: verpynet, moede en ondercomen. Wellicht

1) Zoekend naar met dit geval vergelijkbare 'ellipsen' vind ik slechts: Hij moest thuisblijven wegens zijn gezondheid (= zijn tekort aan gezondheid). Hij kon niet meedoen vanwege de centen (= het gebrek aan centen). Het is echter duidelijk, dat deze ellipsen nog van een heel ander soort zijn, dan die in onze Reinaert-constructie moet verondersteld worden.

heeft het bezwaar, dat ook Tinbergen hiertegen gevoelde, hem verleid tot de onjuiste vertaling van ‘verpynet’. Stijn Streuvels laat ‘verpijnd’ onvertaald.

M.i. wordt deze uitdrukking verkeerd begrepen en de oorsprong daarvan

moet wellicht gezocht worden in W N T, waar s.v. onderkomeling het ‘gewestelijk’ nog bekende verl. deelw. *onderkómen* wordt verklaard als *zwak, krachteloos*. Mnl. Wb. verwijst naar Wb. Ned. T. en preciseert ‘gewestelijk’ als ‘gelders’. Buitenrust Hettema en Tinbergen steunen op Mnl. Wb.

Nu zijn in verschillende Zuid-en Oostned. dialecten (vgl. ook de Wrbb. van Koenen en Van Dale) uitdrukkingen bekend als: De man was gans onderkómen; wat zag hij er onderkómen uit; hij was gans onderkómen van (of door) de zweren, van (of door) de luizen enz. De betekenis van dit *onderkómen* wordt met *zwak, krachteloos* echter niet juist, althans stellig onvolledig weergegeven. Iemand, die onderkómen is, ziet er geheel verwaarloosd en onverzorgd uit; hij is in een treurige, ellendige toestand, vooral uiterlijk; hij heeft vuile, versleten, gescheurde kleren, kapotte schoenen en is in dagen niet gewassen of geschoren; hij zit eventueel dik onder de zweren of het ongedierte. 'n Gevolg van de slechte verzorging kan natuurlijk ook zijn, dat hij er bleek, mager en verzwakt uitziet, doch dit laatste is niet wezenlijk inhaerent aan de betekenis van onderkómen. Men spreekt bijv. evengoed van een huis, een tuin, een boomgaard, die er onderkómen uitzien o.a.: die hof is gans onderkómen van (of door) het onkruid[1]. De juiste vertaling van *ondercomen van den bloede* kan m.i. dan ook slechts zijn: *in een treurige toestand door het bloed* ofwel *ellendig er aan toe omdat hij geheel met bloed bedekt was*. Ter vergelijking wijs ik op vrs. 932-'33, waar Reinaert de arme Bruin ‘sach ligghen al een bloet - Ende ziec ende onghesont’.

Ook de verklaring van *crancke vaert* in Mnl. Wb. (en in navolging daarvan bij Buitenrust Hettema, Tinbergen en De Keyser) lijkt mij niet juist. Vertaald wordt: zodat hij niet erg opschoot, niet hard vooruitkwam, geringe vooruitgang had. Het merkwaardige is nu, dat Bruin, blijkens de voorgaande vrss., helemaal geen moeite doet om vooruit te komen en zich slechts laat drijven. Vgl. vrs. 850-'52: Bruun die lach in die ryviere - Daer hi vant den meesten stroom. - Al dryvende bat hi... En vrs. 862-'65: In aldustanen ghebede - Lach Brune also langhe wijle, - Dat hi wel een halve mile - Vander stede was ghedreven...

Is het dan niet vreemd, dat 'n paar regels verder zijn geringe snelheid wordt toegeschreven aan uitputting, daar die trage gang immers reeds duidelijk verklaard is door het feit dat hij zich slechts laat drijven?[2] M.i. lijdt het geen twijfel, dat we *crancke vaert* hier beter kunnen weergeven met: een treurige tocht, een miserabele reis. De uitgeputte en geheel met bloed bedekte beer hád een ellendige tocht!

Opgemerkt zij nog, dat mnl. vaert = snelheid volgens Mnl. Wb. VIII. 1172 slechts voorkomt in bijw. bep. als ‘met groter vaert’ enz. Buiten deze bijw. bep. is het hier besproken vrs. 869 van Rein. I de enige plaats, waar Mnl. Wb. aan *vaert* de betekenis hecht van *snelheid*. Ook dit wijst er op, dat men beter doet voor dit vrs. een verklaring te accepteren, die *vaert* zijn gewone betekenis laat behouden.

Maastricht, Febr. 1952.

W.A.F. JANSSEN.

1) In ‘onderkomen van de zweren, de luizen, het onkruid’ leeft misschien nog iets van de oorspr. betekenis van dit verl. deelw., n.l. ‘geheel schuil gaand onder, bedekt door, doch dan met ongewenste voorwerpen en als gevolg van verwaarlozing.’

2) Streuvels ‘vertaalt’ vrs. 869 dan ook zeer vrij: zoodat hij niet verder meer en kon en meende te sterven.

Renaissance en oudheid[1].

Het aandachtig lezen van de Paulinische brieven bracht niet alleen aan het licht dat de apostel enkele malen klassieke dichters citeerde, maar er was nog iets anders dat de gemoederen van de Renaissancegeleerden in beroering bracht: in de Romeinenbrief kwam een passage voor die een helder licht scheen te werpen op de verhouding van heidense wijsheid en Christelijke waarheid. De theoloog-classicus G. Outhof is het o.a. geweest die ons tekst en uitleg geeft. Als hij de heidense Griekse dichter Cebes in een rijmende Nederlandse vertaling bij zijn landgenoten introduceert[2], zet hij in een voorwoord zijn standpunt in zake zijn waardering voor de Oudheid in het algemeen en voor Cebes in het bijzonder uiteen en Paulus schenkt hem daartoe de volle gelegenheid: ‘Maar zoo er ooit een Heiden was, die de Wet, dat is, Gods geopenbaarde woordt niet hadde, en egter, gelijk Paulus spreekt, het werk der Wet in zijn herte geschreeven toonde, ja dingen leerde, en deede, die der Wet zijn (Rom. 2 : 14, 15), 't was de ontwerper en eerste uitlegger van dit Tafereel’, waarmee Outhof doelt op het geschrift van Cebes[3]. Even verder lezen we: ‘....ja men doorleze dit gansche werk van Cebes met aandagt, en ik ben verzeekert, dat elk verstandige zig zal moeten verwonderen, hoe een Heiden alleen door 't natuurligt nog zoo verre heeft konnen koomen’[4].

Johan de Brune citeert Seneca en merkt op dat wat deze filosoof zegt zeer veel gelijkt op Christelijke uitspraken als ‘door een schemerlicht’ gezien[5]. En elders noemt deze onverdachte Calvinist een heidense uitspraak ‘zeer gelijkvormig hetgeen ons in de eerste kapittelen van de boeken onzer zaligheid wordt voorgedragen’[6].

Reeds eerder had Van Mander zich gelijkluidend uitgelaten in het voorwoord tot zijn verklaringen van Ovidius' Metamorfosen. Het is duidelijk, zegt Van Mander, dat God niet alleen een mild God der Joden geweest is, maar eveneens mild heeft willen zijn voor de heidenen; deze ‘onbesneden’ mensen hebben immers de goddelijke wetten door hun ‘vrome wandel’ in der daad volbracht[7].

We kunnen hier en nu niet ingaan op de theologische zijde van de tekst uit de Romeinenbrief, die zowel in de kerkvaderlijke als middeleeuwse en latere theologie zo een belangrijke rol speelt[8]. Er dient volstaan te worden met een enkele opmerking. In de bewuste tekst, die wellicht op een stoicijnse gedachte is gegrondvest en door theologen op zeer verschillende wijze is geïnterpreteerd, lazen de Renaissancegeleerden in de allereerste plaats dat de heidenen die het Chistelijk geloof niet konden kennen, toch niet geheel en al onkundig waren van de boodschap van het Christendom. Voor de geboorte van Christus was de heiden door goddelijke Voorzienigheid reeds ingewijd in de komende kennis van God in Christus. Hoe wonderlijk het ook mag klinken, de ‘leer’ van Christus was de heiden potentieel

1) Onder dezelfde titel verscheen het eerste deel van deze studie in de N.T. van Jan. 1952.
2) Gerhardus Outhof: Levens-Tafereel van Cebes den Thebaner, A'dam, 1727.
3) p. 5 van de niet-gepagineerde opdracht.
4) Opdracht, p. 6.
5) Emblemata, p. 140. Uitg. van 1624.
6) t.a.p. p. 144.
7) Karel van Mander: Uitlegging over de Metamorphosis, p. 3. A'dam, 1658.
8) Zie b.v.R. Eisler: Wörterbuch der philosophischen Begriffe. Bd. II, S. 67 ff., Berlin, 1929.

bekend en hij bezat, zij het ook slechts in beperkte mate, de Christelijke waarheid.
De tekst uit de Romeinenbrief

is zeer eenvoudig te hanteren ter verklaring van het merkwaardige feit dat heidenen en Christenen op sommige en vaak niet onbelangrijke punten eenzelfde geluid lieten horen: de mens is een schemerlicht, een natuurlicht, een lumen naturale ingeboren dat hem in staat stelt de waarheid omtrent God ten dele te kennen[1]. Er bestaat dus een 'voorchristelijk Christendom'. Zo konden geleerden en dichters die wijsheid en inzichten der Oudheid in hun denkwereld opnemen die in overeenstemming waren met hun Christelijke levens- en wereldbeschouwing.

Outhof gebruikte de tekst toen hij Cebes' geschrift in het Nederlands vertaalde en het voorzag van een bewonderenswaardig apparaat dat tot taak heeft telkens opnieuw overeenkomsten tussen deze heidense schrijver en het Christendom te signaleren. Een rijker met natuurlicht gezegend auteur dan Cebes is moeilijk te vinden en om die reden is een uitvoeriger stilstaan bij deze in de 17e eeuw zo populaire dichter in dit verband gepast.

Weinig klassieke geschriften zijn zo veel gelezen als de Tabula Cebetis, stammend uit de 1e eeuw na Christus maar in de Renaissance aangezien voor een werk van een leerling van Socrates en derhalver een product uit de rijkste bloeitijd van Athene. Een andere aantrekkelijkheid was de relatieve eenvoud van de taal, waardoor het binnen het bereik lag van velen, terwijl daar nog bij kwam dat de jeugd er slechts goede dingen uit kon leren, wat niet van ieder Grieks geschrift gezegd kon worden. Deze enkele voordelen zijn echter niets vergeleken bij het feit dat de grote lijn van het moraliserend betoog een merkwaardige overeenkomst met een verhaal uit de Bijbel vertoont: In een tempel hing een allegorisch schilderij, waarop een tafereel te zien was dat 's mensen levensloop uitbeeldt. Als twee vreemdelingen het bekijken en het schilderij niet direct begrijpen, is iemand zo vriendelijk hen de diepe bedoelingen van de schilder uit te leggen: er is een goede weg te zien die leidt tot heerlijkheid en een smalle weg die de mens tot ondergang voert, of om het met Outhof te zeggen: '....den ganschen koers van 't menschelijke leeven... en de verscheidene zeden der menschen in dit leevensperk..., met hunne verscheidene poogingen, oeffeningen, bedrijven en uitgangen, zoo van den geenen, die den smallen en steilen deugdeweg betreeden, als van den zulken die het breede wellust-pad inslaan'[2]. Een uitvoerige beschrijving van de menselijke vreugden en ellenden, die het gevolg zijn van hun keuze, volgt. Talrijke allegorische figuren als Rijkdom, Wellust en Eer trachten de mens van het deugdenpad af te houden, blijkbaar met groot succes, want de weg der deugd wordt slechts zeer spaarzamelijk betreden, zoals illustraties aantonen.

Outhof heeft alle ijver en kennis besteed aan het overduidelijk demonstreren van de overeenkomsten van Cebes' geschrift en de Bijbel: 'En zeeker, schoon de Heidenen den waaren weg der zaligheidt, om met Godt in of door Kristus verzoendt, en alzoo eeuwig in zijne gemeenschap gelukzalig te worden, niet wisten; nogtans begreepen hunne voornaamste Wijsgeeren deeze zaaken door 't flaauwe natuurligt zoodanig, dat zij wel zagen, dat het bewandelen van 't deugdepad van een goedt, maar dat van 't ondeugdtpadt, van een quaadt uiteinde moeste zijn'[3].

1) Vgl. Tertullianus' 'anima naturaliter Christiana.
2) t.a.p. p. 19.
3) t.a.p. p. 20.

En dan citeert Outhof links en rechts auteurs, die de parabel van Christus van de brede en de smalle weg op hun wijze reeds onder woorden brachten[4].

4) p. 21 vv.

Hesiodus schreef: ‘De boosheidt opgehoopt te genieten, is ligt: want die weg is kort en nabij. Maar voor de deugdt hebben de onsterffelijke Goden zweet, of arbeidt, gesteldt: want de weg tot dezelve is lang en hardt, en in 't eerst ongemakkelijk; dog als gij tot de hoogte gekomen zijt is die weg voorts gemakkelijk, schoon die eerst zeer zwaar is geweest’. Hetzelfde leerde ook Pythagoras met de letter Ypsilon die daarom ook wel Pythagorasletter genoemd wordt: ‘...want gelijk deeze letter aan 't boveneinde twee opgaande van elkander wijkende streepen heeft, zoo leerde Pythagoras, dat het menschelijke leeven twee wegen hadde. De eene streep van deeze letter, ter regter zijde uitgaande, beduidde den weg ter deugdt, die in 't begin smal en steil is, maar boven op breedt en gemakkelijk; en de ander streep, ter slinker zijde uitgaande, beteekende de weg ter ondeugdt, die wel breedt en gemakkelijk, maar boven op smal en steil is, om 't elendig uiteinde van de ondeugdtminnaaren uit te drukken.’ Ook een vers dat Vergilius geschreven zou hebben spreekt over de letter van Pythagoras, en Xenophon vertelt het bekende verhaal van Hercules, die aarzelde tussen de weg van de deugd of die van de ‘wellust’; hij ontmoette op een tweesprong twee vrouwen, van welke de één de Wellust, de andere de Deugd symboliseerde[1].

Eerst dan citeert Outhof de Bijbel: ‘En gelijk deeze Heidenen eertijds van zulke tweederlei wegen wisten te spreeken, eeven zoo leerde ook onze Heiland Kristus, als tot billijkinge van deeze zaake, zijne leerlingen en toehoorderen en alle zijne navolgeren het zelve...’ Daarop volgt het verhaal uit Mat. 7 : 13, 14 en Luc. 13 : 24. Maar ook het Oude Testament kent eenzelfde beeldspraak: ‘Ziet ik stelle voor u lieder aangezigte den weg des leevens, en den weg des doods (Jer. 21 : 8).’

Maar hierbij laat Outhof het nog geenszins. Zijn geleerde tijdgenoten zouden met deze citaten niet tevreden geweest zijn, evenmin als hijzelf: de oud-Christelijke auteurs dienen nog aan het woord te komen. De zo geliefde Lactantius schreef eens: ‘Twee wegen zijn der langs welke het menschelijke leeven noodzakelijk voortgaat; één die ten hemel brengt, en een ander, die ter helle leidt’. Na Lactantius voeren nog Isidorus, Theodoretus, Basilius, Chrysostomus Cyrillus ‘en anderen’ het woord[2]. En Outhof besluit: ‘Ziet daar dan de leere der oude Wijsgeeren, van deeze twee wegen, uit de taale van den Heilandt, en uit de schriften der Kristelijke Outvaderen, zoo eenigsins gebillijkt’. Dat daarna nog gewezen wordt op de tekortkomingen der heidenen is voor ons van minder belang. Ik wijs nog op één ding: Outhof legt er de nadruk op dat deze heidenen zondaars waren, niet alleen volgens christelijke maatstaf, maar ook naar hun eigen: zegt Seneca niet ‘Peccavimus omnes, alii gravia, alii levia?’ En dit is dan weer aanleiding voor een groot aantal citaten, die de zondigheid der heidenen bewijzen aan hun eigen uitspraken.

De beeldspraak van de smalle en brede weg, voorchristelijk en christelijk bezit, voert ons naar een kernpunt van het renaissancistisch denken. Als Christus in een beeldsprakig taalgebruik een deel van zijn leer duidelijk maakt en als blijkt dat de heidenen met hetzelfde beeld eenzelfde gedachte onder woorden brengen, mag generaliserend verondersteld worden dat ook elders beeldsprakige verhalen, ja, dat de gehele mythologie der Oudheid, overeenkomsten vertonen met de christelijke inzichten. Uitgaande van deze hypothese

1) Dit beroemde verhaal duikt weer op in S. Vestdijk's De Dokter en het lichte Meisje.
2) De opvattingen van de oud-Christelijke auteurs blijven hier buiten ons onderzoek. Ik refereer slechts enkele plaatsen zoals ik die bij onze schrijvers aantrof.

is het begrijpelijk dat de mythologie niet aan de aandacht ontsnapte. Zo werd de Griekse mythologie, verhalenverzameling van ongekende pracht, een terrein van verbluffende interpretatiekunst en ongelimiteerde speculatie. Sinds de Grieken zelf niet meer in de letterlijke waarheid van hun mythen geloofden, begon de allegorische verklaring: de Stoa legde zich op deze kunst toe, die ten dele of geheel door Joden en Christenen overgenomen zou worden en een ongekend succes ten deel is gevallen.

Reeds Zeno, later Cleanthes en Chrysippus, trachtten aan te tonen dat de mythe natuurfilosofische en moralistische ideeën bevatten, die in beeldende verhalen zijn neergelegd. Hiermee is het wezen der allegorie gegeven: iets met iets anders zeggen of om de beroemde 17e-eeuwse term te gebruiken: iets 'overbloemd' zeggen. Zowel Stoicijnen als Renaissancegeleerden gaan van deze gedachtengang uit: de mythen verbergen een filosofische, natuurwetenschappelijke of moralistische verworvenheid, die niet abstract-wetenschappelijk geformuleerd is, maar de wijsheid is opzettelijk en weloverwogen verborgen in verhalen. Deze uitermate rationalistische mytheninterpretatie, waarbij aan de mythendichters deze methode wordt toegeschreven: eerst abstracte waarheden uitdenken en formuleren en deze vervolgens verbergen in een verhaal, is wel geheel in strijd met het beeldend-primitieve wezen van deze verhalen. Maar is men eenmaal overtuigd dat dit de bedoeling is, dan doen zich vele en uiterst diepzinnige, vaak ook fantastische mogelijkheden voor[1)].

Outhof tekent bij het woord *μ□□ος* het volgende aan: De betekenissen van het woord *μ□□ος* zijn: 'een rede, een woordt, een verhaal'. Soms 'een leugenverhaal, fabula, een fabel, vertellinge of sprookje'. De Bijbel leert ons reeds, dat dergelijke leugenverhalen rijkelijk in omloop waren bij Joden en heidenen: Petrus (2 Petr. 1 : 16) schrijft: 'Want wij zijn geen kunstiglijk verdichte fabelen nagevolgd'. Maar het woord betekent ook nog iets anders: 'vercierde reeden, die wel verdigt is, dog die duisterlijk eene waarheidt in zig bevat. Gelijk zoo de meeste fabelen der poëten wel vercierde redenen waaren, maar waaronder zij eenige waarheden en leeringen aan 't volk te kennen gaven'. Dus zijn de mythen bij de Grieken 'verborgene redenen'. De etymologie van *μ□□ος* zou samenhangen met het werkwoord *μυε□ν*, dat 'toesluiten' betekent, 'ziende ook op 't verbergen der goddelijke geheimen, in de Godsgeleerdheit der heidenen'. Anderen geven deze etymologie: *μ□□ος* hangt samen met *μυ□ειν* 'dat is onderwijzen, ook onderwijzen in dingen die tot het heilige behooren'. 'En', gaat Outhof verder, 'zoo wierde eertijds de geheele wijsbegeerte onder zulke fabelen of verborgen redenen als bedekt gehouden. En nog niet lang voor Plato, Aristoteles en anderen wierden alle leerstukken niet duidelijk maar bedekt overgeleverd'. Ook de Egyptenaren hadden deze uitdrukkingswijze. 'Zoo leerden ook de Poëten die ook profeeten waaren en zelfs de filosofen leerden hunne wijsheidslessen onder zulke verborgene redenen en raadselen, bevattende veele nutte dingen, ook de werken der natuure en andere vertroostingen der menschelijke elenden, onder zinne-

1) Over de allegorische mytheninterpretatie in de Oudheid, zie b.v.:
E. Zeller: Die Philosophie der Griechen, Tl. III, Abt. I, Leipzig 1904[4].
P. Wendland: Die Hellenistisch-Römische Kultur, S. 112ff, Tübingen, 1912.
In de Christelijke Letterkunde b.v. Prof. Dr. A. Sizoo: Gesch. der Oud-Christelijke Latijnse Letterk., passim, Haarlem, 1951.
Het is niet doenlijk hier een uitvoeriger literatuuroverzicht te geven. Ik hoop over deze kwestie uitvoeriger te schrijven.

beeldige vertooningen, gelijk Dionysius zegt. En waarom Plato wilde, dat men de onderwijzingen der jeugd van deeze fabelen zoude beginnen.' En sprekend over Cebes' geschrift zegt Outhof: 'Ja zoo is deeze geheele samenspraak van Cebes als eene fabel of verborgene reden, waardoor hij 't leeven der menschen wil afbeelden.'[1)]

Met voorkeur citeer ik Outhof hier, niet omdat deze auteur zo origineel is, maar juist omdat hij niet origineel is: in hem vinden we alle gedachten der 17e eeuw over de Oudheid terug. Juist zijn refererende schrijftrant, overvol met klassieke en geleerde citaten, geeft de lezer een voortreffelijke samenvatting van de gedachten der Renaissancegeleerden. Hoe voortreffelijk vinden we in het bovenstaande citaat het Christelijk en wetenschappelijk standpunt der 17e eeuw ten opzichte van de Oudheid samengevat. Als rechtgeaard theoloog wijst Outhof er allereerst op dat de mythe vaak een leugenverhaal is, maar onmiddellijk daarop volgt de definitie: een vercierde, verdichte reden, dat wil zeggen een verzonnen, niet historisch verhaal, bij eerste lezing wellicht van weinig belang geacht en van onaanzienlijk waarheidsgehalte, maar bij nader inzien een verhaal vol diepe zin.

Nu zijn er twee lijnen in het betoog van Outhof te onderscheiden. Hij wijst op datgene wat de mythen verbergen en hij zegt het een en ander over de mythendichters. De etymologie brengt de oplossing van de vraag naar het wezen der mythen, volkomen in overeenstemming met de wensen van de schrijver: een toegesloten verhaal, waarin goddelijke geheimen verborgen liggen, waarin de gehele theologie der Ouden te vinden is; of anders: een onderwijzing in de heilige dingen. Niets minder dan de theologie en het geloof der ten dele verlichte heidenen waren te vinden onder het mythische verhaal. De oude volkeren waren niet gewoon hun diepste overtuigingen anders mede te delen dan op deze verdekte wijze. Voor Plato en Aristoteles schreven filosofen niet direct, maar in raadselen. De moeiten en inspanningen die de mens zich diende te getroosten om tot een juist inzicht te komen, waren groot maar werden dan ook rijkelijk beloond: vele nutte dingen kwamen dan aan het daglicht: de natuur kon begrepen worden en de mens vond vertroosting voor zijn ellenden.

Over de dichters lezen we dat zij de scheppers zijn der mythen, maar ook de wijzen, die hun begrip en inzicht verborgen in hun literair werk. De dichter is de wijze bij uitstek, die eerst later in de filosoof een onthullend concurrent krijgt. Nooit mag men uit het oog verliezen dat voor de Renaissancegeleerde de dichter eigenlijk een denker is, schepper van diepzinnige verhalen, niet wat hij voor sommigen later wordt: een verzenmaker, een dienaar van de schoonheid, maar de dichter is nog of weer wat hij in oorsprong was: een ziener, een verhuller en tegelijk onthuller der diepste levensmysteriën.

Ook Vondel is deze mening van harte toegedaan, In zijn woord tot de toneelbegunstigers, dat aan zijn Faëton[2)] voorafgaat, spreekt de dan reeds bejaarde dichter over de vraag of het goed is heidens-mythologische stof voor christelijke toeschouwers ten tonele te voeren. 'Niemant zal hierom dencken dat ick, met Faëton ten treutoonele te voeren, het heidendom weder wil invoeren', schrijft de Prins der dichters in zijn ontwapenende onschuld. En als hij verwacht dat niemand dergelijke snode veronderstellingen koestert gaat hij voort: Het gaat me alleen om de verbeteringen der zeden. Willen de lezers dit nog niet

1) t.a.p. p. 3v.
2) W.B. X, 33v.

zonder meer aanvaarden dan citeert Vondel de ‘melckachtige’ tong van Lactantius, de ook door Outhof geciteerde oud-christelijke schrijver, die eens zei: ‘Dichters verzierden geene geschiedenissen, maar overbloemden de geschiedenissen met eene zekere verwe: naerdien een dichters ampt hier in vereischt waerachtige geschiedenissen in eene andere gedaente van ter zijde, met eenigh voeghelijk cieraet over te voeren’[1].

Vondel's betoog loopt dan gedeeltelijk parallel met dat van Outhof: Egyptische en Griekse mythen bevatten de oude kennis aangaande geschiedenis, natuur en zeden, welke drievoudige kennis zeer duidelijk blijkt uit de mythe van Faëton. Ovidius is de schepper van dit prachtige verhaal; Vossius heeft eens tegen Vondel gezegd: ‘Indien mijne pen Ovidius Herscheppinge op het papier ontvoude, het zoude blijcken dat noit geleerder boeck dan Ovidius Herscheppinge aen den dagh quam’.

Waarom Vossius Ovidius een zeer geleerd dichter noemt, is wel te begrijpen uit datgene wat we hierboven schreven: Ook Ovidius was in wezen een filosoof, die zijn gedachten in mythenvorm neerschreef en daarmee veroverde de dichter de hoogste palmtak: de naam van geleerde-dichter en Vondel's oordeel sluit zich hierbij aan, terwijl zowel Vossius als Vondel de kroongetuige Lactantius met gejuich kunnen citeren.

In het einde van dit voorwoord geeft Vondel een nadere uiteenzetting over Ovidius' diepzinnige bedoelingen in zijn Faëtonmythe. Achtereenvolgens horen we de historische, de natuurkundige en de moralistische betekenis. De historische is het minst interessant, maar voor Vondel is het belangrijk dat de mythe niet zonder meer een dichterlijk verzinsel is, doch ergens bij de geschiedenis aansluit, zoals Lactantius het ook zag. De natuurkundige bedoeling brengt ons midden in de allegorische verklaring. Natuurkundigen, aldus Vondel, zeggen dat Faëton de zoon was van de Zon en Klymene, wat water zou betekenen. Faëton betekent hitte. ‘Wanneer nu de Zon de dampen ontsteeckt, dan openbaert zich de hitte, omtrent den herfst bijkans onverdraeghzaem, en die, na het uitbersten van blixem en donder, door de slaghregen verkoelt: waerom gezeght wordt dat Jupiter Faëton uit de wagen klonck (dat is: de zonnehitte verdreef).’

De diepe natuurkundige achtergrond van Ovidius' verhaal is nu duidelijk: De zon en het water brengen de hitte (Faëton) voort, maar na de zomer doet Jupiter de hitte verdwijnen en de herfst begint met bliksem, slagregen en donder. Zo geeft Faëton ons een ‘verbloemde’ les in de wisseling der jaargetijden.

De moralistische uitleg is niet moeilijk te gissen als men de ondertitel van Vondel's drama leest: Reuckelooze stoutheid. Vondel schrijft: ‘Staetkondigen en zedevormers leeraeren door Faëton's fabel, dat de heerschappij van hooghe staeten alleen aen wijzen en voorzichtigen, en niet aen wulpen en onbeslepene harssens, te betrouwen staet: naerdien aen het wel en qualijck regeeren het heil en onheil des volx hangt’[2].

Vondel heeft het bij deze verdediging der mythologie niet gelaten. Voor hem is de wijsheid onder de schors van het verhaal verborgen zo groot, dat de voortreffelijkheid en het nut der mythen nauwelijks onder woorden is te

1) t.a.p. p. 34.
2) Ook Van Mander geeft een uitvoeriger allegorische uitleg van de Faetonmythe, deels parallel aan die van Vondel. Zie Uitl. over de Metam., p. 46, Amsterdam, 1658.
Voor de klassieke interpretaties zie W.H. Roscher: Ausführliches Lexikon der Gr. und Röm. Mythologie.

brengen. Slechts hij die door God begiftigd is met een voortreffelijk verstand kan al het verborgene begrijpen. Elke niet al te domme lezer kan altijd uit de mythen nog wel afleiden dan het religieus bewustzijn een conditio sine qua non van het menselijk bestaan is[1)].

Hiermee is lezen en gebruiken van mythen in de sfeer van het religieuze leven getrokken en een deel geworden van de goddelijke openbaring aan de mens. Indien eenmaal het lumen naturale erkend is als een partiële goddelijke openbaring, die bij voortduring werkzaam is, dienen ook de heidense godenverhalen gezien te worden als een terrein waar God zich kan openbaren. Het is dan nog slechts een kwestie van de menselijke ratio door de ruwe bast van het verhaal heen te breken en de kern te voorschijn te halen. De intelligentie die hier voor nodig is, is op haar beurt weer een gave van God, die het aldus de begenadigden weer mogelijk maakt van een geheel nieuwe zijde de goddelijke waarheid te benaderen. Zo is het bestuderen en doorgronden der mythen niet slechts een dichterlijke en geleerde bezigheid, maar tevens een wonderbaarlijke openbaring van het goddelijke, die overigens alleen geschonken wordt aan de esoterische bent van dichters en geleerden, aan wie een rol op het levenstoneel geschonken is die we slechts kunnen vergelijken met de rol van profeten. Door God begenadigde heidenen verborgen in de mythe hun diepste gedachten, door God begenadigde denkers en dichters pelden op hun beurt de diepzinnigheden uit de mythen.

Van deze inzichten uit las men Ovidius en ook Homerus, die nu met het volste recht een filosoof genoemd kon worden[2)]. Plutarchus had al opgemerkt dat de verhalen van Homerus ‘bespiegeling en overbloemde deftigheid’ bevatten. De Ilias is het boek van de lichaamskracht, de Odyssee verhaalt van de kracht van de ziel en zo zaait de dichter het zaad der wijsheid; daarom mag hij tot de grootste denkers gerekend worden. Welbeschouwd is Vergilius nog groter: in zijn Aeneis is de ‘burgerlijke wandel en de krijgshandel beknopter en volkomener’ weergegeven dan bij Homerus, wiens fouten bij Vergilius ontbreken. Vergilius die ook de komst van Christus reeds voorspeld had, die de onderwereld bezocht en derhalve Dante's leidsman kon zijn bij zijn tocht door het benedenaardse, is een profeet van niet minder formaat dan de oud-testamentische.

De Aeneis leert de onsterfelijkheid der ziel, onderwijst in God en godsdienst, in godvruchtigheid; we lezen er in dat de vromen beloond zullen worden en Augustinus was reeds van mening dat de kinderen van hun jongste jeugd af deze zaken uit Vergilius kunnen leren.[3)]

Indien Vondel's lezers al dit materiaal ter verdediging der mythen niet overtuigend achten, is zijn arsenaal nog in genen dele uitgeput. Weer dient de vraag gesteld te worden: Wat zegt de Bijbel ervan? En dit toverboek zegt meer dan ge misschien vermoeden zult.

Als er één boek is dat het ‘overbloemd’ spreken niet alleen toestaat maar ook toejuicht en er in ruime mate gebruik van maakt, is het de Bijbel. Christus spreekt voortdurend in gelijkenissen en verbergt in zijn voor ieder begrijpelijke verhalen zijn diepste gedachten. Ook in het Oude Testament laat God de lezer niet in het ongewisse: Ik zal mijn mond in gelijkenissen openen (Ps. 77(78) : 2). Lactantius wees reeds op

1) W.B. VI, 59.
2) W.B. VI, 55.
3) W.B. VI, 61.

1 Kon. X : 1 : De Koningin van Scheba kwam tot de koning Salomo om hem met raadsels te beproeven. Het hele

Oude Testament loopt over van beelden, voorbeelden, schaduwen van iets beters: profeten hadden dromen en gezichten; in Richt. 9 lezen we hoe de bomen spraken en de doornstruik tot koning uitriepen, toen de wijnstok en de olijfboom de heerschappij weigerden. Het kan nog sterker gezegd worden: de Heilige Schrift is voor een goed deel poëzie, dat is dus verborgen wijsheid: Mozes zong na de ondergang van de Pharao, zijn zuster Mirjam ging ter reie met de tamboer, Debora zong een zegezang, David en Jeremia zongen, Christus zong zijn lofzang over het lijden en Plinius deelt mee dat de eerste Christenen lofzangen zongen. Plutarchus deelt mee dat de eerste wijzen door hun gezang de woeste aard der mensen temden[1)].

En samenvattend zegt Vondel dat wie zich tegen de dichtkunst kant, een vijand der filosofie is.

Daarmee is de cirkel gesloten. De mythe is een product van denken en dichten; de filosoof is dichter, maar ook: de dichter is filosoof. Daar komt nog bij dat de filosoof in laatste instantie ook theoloog is: in zijn werk speurt men goddelijke openbaring, een oplossing van talloze problemen. In de dichter verenigen zich de denker en de profeet, de moraalfilosoof en de natuurkundige, de geleerde en de beeldende kunstenaar. Bovendien blijkt dat de heidense en de Christelijke geleerde-dichter (de poeta doctus) op een wonderbaarlijke wijze één ononderbroken traditie vormen, van Athene via Rome naar oud-Christelijke auteurs en vandaar naar de Renaissancegeleerden, met nog meerdere hier ongenoemde tussenstations, terwijl de Bijbel deze ontwikkeling beaamt en illustreert.

Het zijn waarlijk niet alleen Vondel en Outhof die van mening waren dat de klassieke filosofie verborgen ligt onder de verhalen der poëten. Vondel citeert Vossius, die geleerd heeft dat de oude wijsheid van natuurkennis, zeden, staatsgeleerdheid, historie en andere geheimenissen ‘onder de bloem van kunstige verzieringen gescholen leght’[2)]. Ook de zeer geleerde en hooggeprezen Daniel Heinsius heeft deze zienswijze telkens theoretisch, maar ook practisch verdedigd. Bij tijdgenoten en ook nu heeft het verbazing gewekt dat hij als het ware in één adem de lof van Jezus Christus en die van Bacchus heeft gezongen, wat niet zo verwonderlijk is als men geloven wil wat Heinsius als inleiding op de lof van Bacchus schreef. Heinsius citeert daar Plutarchus, die in zijn voortreffelijk boek dat als gids voor jonge mensen op de weg der letterkunde dienst moet doen, en die er op wijst dat namen als Bacchus, Vulcanus en Venus niets anders betekenen dan wijn, vuur en liefde en dat de dichters, die deze namen gebruiken, daarmee niets anders voorhebben dan de lezers te leren wat de goede en kwade kanten, het gebruik en het misbruik van deze zaken zijn. Men dient dus door de bast van het verhaal heen te lezen en zo de kern te bereiken. De Grieken hebben dat steeds gedaan en bijna de gehele wijsheid der Ouden ligt in dergelijke verhalen besloten, totdat Aristoteles komt en een andere methode van filosoferen in zwang brengt. Helaas zijn de geschriften van Pherecides en zijn leerling Pythagoras verloren gegaan, want uit die boeken zouden wij de zin der mythen volledig hebben leren kennen, terwijl we relicten bij Plato kunnen vinden. Mythen zijn heus maar niet verhaaltjes om jonge mensen aangenaam bezig te houden. Aldus Heinsius.[2)]

Ook Karel Van Mander heeft in zijn voorwoord tot zijn Ovidiusvertaling

1) W.B. X, 235.
2) Zie Heinsius' inleiding tot zijn Hymnus oft Lof-sanck van Bacchus.
2) Zie Heinsius' inleiding tot zijn Hymnus oft Lof-sanck van Bacchus.

zich hier breedvoerig over uitgelaten: Als mensen in vreemde landen komen en daar gesloten gebouwen zien, zijn ze zo nieuwsgierig dat ze door kieren iets proberen te zien van het interieur. Zo hebben de oude wijsgeren en dichters hun wetenschap onder 'deck-kleeren' verborgen: immers, de dingen die men eenvoudig bereiken kan worden veracht, maar datgene wat men slechts verwerven kan met grote inspanning, wordt geprezen. Vandaar dat de wijzen hun inzichten zo verborgen aan het licht hebben gebracht. Deze oude dichters zijn vaak priesters, uitleggers van verborgenheden en deugdzame en geleerde mannen geweest. Zij wisten de wetenschappen in kluchtige vertellingen aan de man te brengen en daarom zijn ze zo geliefd als leermeesters der kinderen. Het werk dezer dichters werd gehouden voor de openbaring van goddelijke geheimenissen, vredebrengende wetten en voor een oprecht oordeel, zodat lichamelijk voedsel niet nodiger was dan gedichten. Van Mander spreekt dan wel zijn afkeuring uit over de christelijke uitleg van mythen zoals die in de Middeleeuwen gewoon was (b.v. het verhaal van Piramus en Thysbe: Christus en de menselijke ziel, de fontein het doopbekken, de boom het kruis, enz.): een redelijker verklaring verdient de voorkeur. Dat het zeer moeilijk is door de bolster heen te bijten om de voedzame kern te bereiken blijkt wel uit het feit, dat zovelen de verhalen van Ovidius niet hebben begrepen.

Ik kan veel materiaal over de 17e eeuwse mythen-interpretatie in dit artikel geen plaats geven, maar er zijn nog twee dingen die ik niet stilzwijgend voorbij kan gaan. Tot de getuigen die Vondel aanhaalt behoren de beide oud-Christelijke auteurs Lactantius en Augustinus. Niet genoemd werd Eusebius, terwijl nog vele andere Christelijke schrijvers genoemd zouden kunnen worden. Zoals ik in een vorig artikel heb laten zien, zijn verschillende grondgedachten van de Renaissancegeleerden precies zo te vinden in de oud-Christelijke letterkunde: zo is het nu ook, want de allegorische mytheninterpretatie hebben onze geleerden ten dele of geheel aan deze bron ontleend, terwijl Augustinus en de zijnen die weer verkregen uit heidense en misschien ook Joodse schrijvers, die òf vroeger leefden, òf hun tijdgenoten waren. Eén van deze heidense auteurs kwamen we reeds tegen: Plutarchus; bij deze éne naam laten we het. Over de gebruikte christelijke auteurs nog het volgende. Voor Augustinus was de allegorische interpretatie der mythen een oplossing voor vele moeilijkheden, terwijl een allegorische interpretatie van de Bijbel een niet geringe bijdrage gevormd heeft tot zijn bekering[1)]. Zeer bekend in dit verband is zijn exegese van Exodus 3 : 22 en 12 : 35. De Joden nemen bij hun vertrek uit Egypte gouden en zilveren vaten mee, die het eigendom waren van de Egyptenaren. Allegorisch uitgelegd betekent dit dat de Christenen heidense kennis mogen overnemen, indien deze van haar schadelijke bestanddelen is ontdaan. Het citaat uit Lactantius, dat we hierboven gaven uit de mond van Vondel, spreekt voor zichzelf. Ook Dionyssus van Halicarnassus citeert men gaarne: Griekse mythen zijn nuttig voor de mensen, men leert er de werking van de natuur uit, zij verzachten de menselijke ellenden, zij verdrijven de schrik, oneerbare meningen en slechte gewoonten[2)]. Voor Basilius is de poëzie van Homerus een lof van de deugd[3)]. En Clemens van Alexandrië schrijft: Alle volkeren die met goddelijke zaken bezig zijn geweest, hebben de

1) Conf. lib. V, 14; VI, 4.
2) W.B. VII, 388.
3) W.B. VI, 54.

waarheid onder raadselen en andere bedekte wijze overgeleverd. Clemens wijst dan ook op de Egyptische mythen[1]. Ik zou graag nog een samenvatting gegeven hebben van het zeer leerzame boek van Eusebius' Praeparatio Evangelica, dat geheel gevuld is met de vraagstukken van Egyptische en Griekse mythen, maar ook daar is geen ruimte voor.

De twee laatste schrijvers leveren nog een nieuw perspectief. Naast de Griekse wijsheid, in mythen verborgen, hebben onze geleerden, evenals Clemens en Eusebius, een uitermate diepe betekenis gehecht aan de Egyptische cultuur, zoals ze die leerden kennen uit bouwwerken, maar vooral ook uit hun beeldschrift, dat niemand ontcijferen kon en daarom alleen reeds een enorme aantrekkingskracht uitoefende. De allegoriserende geleerde was er van overtuigd dat onder de hieroglyfen een ontzaggelijke goddelijke wijsheid verborgen lag en dat een ontcijfering nieuwe domeinen van de goddelijke openbaring zou opleveren. Daar men meende dat de Griekse mythen afgeleid waren van de Egyptische, geloofde men tevens dat in de Egyptische de goddelijke ideeën in oorspronkelijker vorm bewaard waren. De Egyptenaren waren tenslotte oudere leerlingen geweest van de Joden dan de Grieken: Jozef en zijn familie en later Mozes hadden de Egyptenaren onderwezen en de gevolgen konden niet uitgebleven zijn.

De alleroorspronkelijkste vormgever der Egyptische wijsheid was de legendarische Hermes Trismegistos, die b.v. ook door Lactantius zeer hoog aangeslagen werd. Op zijn naam staan geschriften, die een Egyptisch-Griekse wijsheid omvatten. Voor Vondel is Hermes Trismegist een tijdgenoot van aartsvader Abraham, die hem de sterrekunde onderwezen zou hebben[2]. Ook Hermes leerde door ‘bewimpelingen’, zodat zijn wijsheid niet zo voor het volk te begrijpen is[3]. Vondel schrijft over hem:

> Homeer, Pythagoras, Empedokles, Socraten,
> En Aristoteles, en Plato zelf verlaten
> Athene, Pallas burgh, om binnen Zonnestadt
> Te leeren wat de naelt al wijsheit draeght en vat
> In duistre tekenen, om Griecken die t'ontdecken,
> en Hermes arrebeit en faem aen zich te trecken.[4]

Ons onderzoek naar de allegorische verklaring van de mythen ontdekte ons een merkwaardig stuk cultuurgeschiedenis: de Stoa ontwierp dit systeem, dat zowel door de gehelleniseerde Joden als door de oude Christenen werd overgenomen en later weer door de Renaissancegeleerden in ere hersteld werd. Zeer in het kort wezen we op de band met Egypte, waarover ik nog eens apart hoop te schrijven. De allegorische mythenverklaring bracht deze verhalen binnen de gezichtskring der Christenen in oudste en Renaissancetijd; overeenkomsten werden ontdekt en het feest der parallelie vierde hoogtij. En als achtergrond van deze hele opvatting dienen we steeds het geloof, dat de Joden de wijsheid over de wereld verbreid hebben, voor ogen te houden.

J.D.P. WARNERS.

1) Outhof, p. 21.
2) Abraham als sterrekundige, zie Flavius Josephus, Ant. I, 8.
3) W.B. VII, 390.
4) W.B. IX, 595.

Bilderdijks mening over Vondel[1].

Bilderdijks verhouding tot Vondel is meermalen besproken: tijdgenoten noemden hem reeds ‘onzen tweeden Vondel’ en ook hijzelf heeft zich met de vergelijking bezig gehouden, zoals reeds blijkt uit het feit, dat hij deze betiteling expresselijk verwerpt. In de negentiende eeuw is de parallel herhaaldelijk getrokken door Bilderdijkvereerders als H.W. Tydeman, Da Costa, Potgieter, Alberdingk Thijm, Beets e.a.; na 1880 werd het bon ton de beide figuren tegenover elkaar te stellen, tot enkelen, als Heyting, weer op hun aanrakingspunten wezen; ook in de jongste tijd werden zij herhaaldelijk met elkaar geconfronteerd, hetzij terloops, in het verband van studies over één van hen, hetzij meer opzettelijk vergelijkend.

De meeste van deze beschouwingen verliezen zich in moeilijk grijpbare algemeenheden, of in ál te subjectieve waardering en verwerping. Het is dan ook niet mijn bedoeling in een dergelijke vergelijking te treden, maar mij te bepalen tot wat Bilderdijk zelf over Vondel en over zijn eigen verhouding tot deze voorganger gedacht heeft[2].

Ook hierover is eerder gehandeld. Kollewijn vatte in zijn biografie zeer beknopt Bilderdijks oordeel over Vondel samen[3]. J.W. Muller besprak Bilderdijks standpunt in het tweede gedeelte van zijn bekende studie over *Hooft en Vondel* in *De Nieuwe Taalgids* van 1931[4]. Twee jaar later verscheen Molkenboers inaugurele oratie *Het Rhythme van de Vondelwaardeering*[5], waarin ook een opmerking voorkomt over Bilderdijk. Een uitvoeriger beschouwing van dezelfde geleerde over *Vondel en Bilderdijk*[6], die in hoofdzaak een vergelijking is van beider literaire roem, raakt ons onderwerp óók slechts terloops, n.l. daar, waar de schrijver beweert, dat de voor Bilderdijk steeds ongunstiger uitvallende vergelijking met Vondel in laatste instantie door B. zelf is uitgelokt, doordat hij zichzelf telkens naast Vondel stelde en - zoals Gerard Brom in 1942 de strekking van Molkenboers artikel samenvatte - ‘voortdurend zijn gelijkwaardigheid met Vondel uitbazuinde’[7]. Een lezing van Molkenboer voor de Letterkundige Afdeling van de ‘Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der Wetenschappen onder de Katholieken in Nederland’ brengt dan tenslotte een gedegen onderzoek, onder de titel *Bilderdijk over Vondel*[8]. Met grote geleerdheid en met een indrukwekkend apparaat van voetnoten is ons onderwerp daar schijnbaar uitputtend behandeld, maar m.i. toch niet zo, dat daarmee het laatste woord gesproken is. Suggestief in hoge mate, lijkt het meer een requisitoir dan een referaat, meer een aanval dan een objectief onderzoek, dat naar mijn mening tot een andere conclusie moet voeren dan uit de tot nog toe gegeven beschouwingen is te trekken.

Kollewijn erkende, dat Bilderdijk onze zeventiendeeuwers zeer hoog stelde en Vondel boven Milton plaatste, maar meende, dat later, toen de ijverende

1) Voordracht voor de Vereniging ‘Het Bilderdijk-Museum’, gehouden in de Algemene Vergadering te Amsterdam op 22 December 1951.
2) Het bestek van de voordracht noopte er toe, af te zien van volledigheid en niet verder te gaan dan tot de jaren 1808-'09.
3) Dr. R.A. Kollewijn, *Bilderdijk*, Amst. 1891, deel II, 445.
4) *De N. Taalgids*, XXV, 17-19.
5) Nijmegen-Utrecht 1933.
6) *Vondelkroniek*, V (1934), 109-119.
7) G. Brom, *De Strijd om Bilderdijk, De Gids* 1942, deel III, 157-165.
8) *Annalen* (van die Vereniging) 1934, 148-202.

Calvinist meer op de voorgrond trad, het oordeel minder gunstig werd. J.W. Muller, die zich wat dit laatste betreft bij Kollewijn aansluit, achtte Bilderdijks mening over Vondel 'onbestendig' en niet zo heel ver verwijderd van die van Van Effen en Van Alphen, omdat B. enerzijds Vondel de grootste dichter noemde, maar hem anderzijds gebrek aan Franse beschaving zou hebben verweten. Molkenboer tenslotte vindt als resultaat van zijn uitvoerig onderzoek Bilderdijks oordeel 'onvast en onzuiver', constateert slechts 'schaarsche, door veel kritiek verzwakte lof op Vondel', die 'meer op zijn eigen naroem was gericht dan op die van den machtigen XVII-de eeuwer' en verwijt Bilderdijk, dat hij zich 'zelden beneden, gewoonlijk naast en dikwijls boven Vondel' gevoelde[1].

Met geen van deze voorstellingen wordt Bilderdijk recht gedaan[2]. Men moet zijn oordeel over Vondels politieke opvattingen niet verwarren met zijn literaire waardering; dat deed B. zelf ook niet: hij wist die heel goed te onderscheiden. Ook gaat het niet aan, bij schijnbare contradicties maar dadelijk klaar te staan met de constatering van zijn befaamde 'onbestendigheid'. Het schijnt mij geen wetenschappelijke methode welke schrijver dan ook boudweg een aantal tegenstrijdigheden in de schoenen te schuiven, ook daar, waar men zelf erkennen moet van zijn bewoordingen *enkel* dat tegenstrijdige in te zien. Noodzakelijk is allereerst een onbevooroordeelde, vergelijkende studie van Bilderdijks eigen uitlatingen, waarbij men niet de ene plaats tegen de andere uitspeelt, maar nagaat, of ze met elkander te verenigen zijn, of wel blijk geven van *ontwikkeling* in zijn opvattingen.

I.

Ten tijde van Bilderdijks optreden in de literatuur was Vondel onder de toonaangevende tijdgenoten allerminst en vogue. Zij die 'bij' wilden wezen, richtten zich naar de moderne Duitse en Engelse literatuur van hun dagen, en vooral naar de nieuwe literaire theorie; anderen volgden zonder meer het Frans-Classicisme der achttiende eeuw, of hielden zich bij hun verzenmakerij liever aan het voorbeeld der 'gladde Maaspoëten' dan dat zij zich lieten inspireren door de groten der zeventiende eeuw. Knutselend taalbeschaven en bloedarme navolging van vervallen Frans-Classicisme aan de conservatieve kant, nalopen van buitenlandse modeliteratuur aan de kant der vernieuwers: nauwelijks meer de verwachting van een op eigen grootheid geïnspireerde nationale literatuur.

Des te opmerkelijker is het, als wij Bilderdijk op 16-jarige leeftijd in het krijt zien treden tegen een vertaler van Racines *Phèdre*[3], aan wie hij de algemeen-Nederlandse neiging verwijt om alles door een Franse bril te bekijken: hoe grote bewondering men heeft voor een geniaal dichter als Racine, het is toch niet nodig daarom ook zijn fouten critiekloos over te nemen!

Uit de verering voor Racine, die uit dit stuk blijkt, af te leiden, dat de jonge Bilderdijk wél de Franse zeventiende eeuw bewondert, maar niet de Nederlandse, is

1) *Annalen* 1934, 161 en 180 v.
2) Juister is G. Kamphuis, *Bilderdijks Denkbeelden over de Dramatische Dichtkunst, De N. Taalg.* XL, 218 v., 222, 224.
3) Zijn latere vriend P.J. Uylenbroek. Vgl. Kollewijn, a.w., I, 84 noot 1.

een conclusie die zich zelf oordeelt, maar ook omvergestoten wordt, wanneer degene die ze trekt, even later uitweidt over Bilderdijks bekende

voorliefde voor Cats, om dan daaraan weer de suggestie te verbinden, dat die bewondering voor Vondel uitsluit[1].

Reeds vroeg is Bilderdijk, wiens diepste grond zijn hartstochtelijk Nederlanderschap is, ook van Vondel vervuld. Zijn herhaaldelijk in gedichten tot uiting gebrachte liefde voor Cats, door wie hij in de prilste jeugd met verzen in aanraking kwam, doet daaraan niet de minste afbreuk. Bilderdijks sterke secundaire functie, de diepgewortelde trouw aan het verleden, die mede een wezenstrek van hem is en het 'Semper Idem' voor hem tot geen zinledige leus maakt[2], geeft voor die kinderlijke liefde een afdoende verklaring. Cats was voor hem vader-imago en werd als zodanig, vooral in verzen, door hem vereerd. Maar zijn verbeelding werd ontstoken door Vóndels poëzie, die in zijn vaderlijk huis evengoed als de *Cinna* van Corneille gereciteerd werd. Als kind reeds voert hij met broertje en zusje de *Gijsbrecht* op[3]. Dit stuk van Oud-Amsterdam heeft hij lief - zelfs Molkenboer merkt het op - óók, als hij later, in proza, de gebreken ervan erkent. Het weerklinkt in zijn verzen en levenslang is hij er mee bezig. Het is als met Cats; Bilderdijk was ook van Cats geen critiekloos vereerder, integendeel. Wanneer hij zich in 1824 met de techniek der versificatie bezighoudt, constateert hij objectief de neiging van diens alexandrijnen om te vervallen in een deun, een slaperige cadans, en verre verkiest hij het vers van Vondel[4]. Maar zijn liefde voor Cats blijft, en zo blijft óók levenslang zijn liefde voor Vondel.

Zodra hij als critisch en klassiek-gevormd literator meespreekt, is het Vondel in wie hij de zeventiende eeuw ontmoet. Molkenboer meent, dat jaloezie op Vondels roem zijn drijfveer is, wanneer hij in 1779 zijn vertaling van Sophocles' *Edipus* publiceert. Maar waarom zo kwaadaardig? Bilderdijk heeft de drang van haast ieder dichter gevoeld om een bewonderd kunstwerk over te brengen in de eigen taal en vormen van zijn tijd en daarbij de vertaling van Vondel vergeleken. Het stuk sprak hem persoonlijk misschien ook toe door de naam van de hoofdpersoon: *Oδιπους* 'gezwollen van voet', en de uitroep van Edipus bij de herinnering aan het leed van zijn jonkheid is Bilderdijk uit het hart gegrepen, blijkens zijn vertaling:

> Rampzaalge zwachtels heeft mijn kindsheid moeten lijden![5]

Maar B. had nog een andere reden om speciaal de *Koning Edipus* ter vertaling te kiezen. Zijn doel was, tegenover 'de heerschende smaak voor nieuwigheden', die aan de uit Duitsland geïmporteerde Burgerlijke Toneelspelen de voorkeur gaf boven 'het Vorstelijk Treurspel' een meesterstuk uit de Oudheid als voorbeeld te stellen[6], om daardoor 'den landgenoot aanleiding te geven om het gebrekkige van schikking, van ontwerp, 't gebrekkig geheel in den Hedendaagschen toneeltrant te leren kennen', en als 'kunststuk van schikking' is alleen de *Edipus* volmaakt genoeg, naar B. in een brief aan de geleerde griffier te Leiden, Mr. Daniel van Alphen, uiteenzette[7].

1) Molkenboer, *Annalen* 1934, 150.
2) Vgl. J. Bosch, *Bilderdijk als Historievormer* in *Polemios* VI, nr. 6 (20/1/'51).
3) *Brieven* (ed. Messchert) III, p. VII, gecit. bij Kollewijn, a.w. I, 39.
4) *N. Taal- en Dichtk. Versch. h.* II, 114-121.
5) *Edipus, Koning van Thebe*, Amst. 1779, blz. 104, vs. 4 (*D.W.* III, 228).
6) a.w., *Voorafspraak*, blz. 1 (*D.W.* XV, 3 v.).
7) *Brieven* I, 3, 5.

Daarom voegde hij bij zijn vertaling een *Voorafspraak*, waarin hij uitvoerig zijn ideeën over verschillende soorten van Toneelpoëzie, en vooral over het

klassieke Treurspel, ten beste gaf. Aan het laatste geeft hij in principe de voorkeur boven het Franse, hoewel hij voor Racine en Corneille beiden grote bewondering koestert. Hún toneel, in zijn soort voortreffelijk, bezat practische voordelen boven het Griekse; bovendien gaf Frankrijk, door het gezag van hun groot Dichterschap, de toon aan voor geheel Europa. Zo werd het Treurspel naar Griekse trant verdrongen. Bilderdijk betwijfelt, of dit een vooruitgang was: het vervangen van de Rei door de Franse 'Vertrouwden' betreurt hij en de invoering van het Franse 'episode' doet volgens hem afbreuk aan de 'eenheid *van daad*', maar hij erkent, dat er geen terug mogelijk is; ja zelfs, dat het Franse toneel voor stoffen uit de Nieuwe Geschiedenis beter geschikt is, zodat hij zelf waarschijnlijk in die trant zou schrijven, als hij er de bekwaamheid toe zou bezitten[1].

Bilderdijk toont zich ook hier een historisch denkende geest. Scherp gekant tegen de revolutionaire vernieuwing der Aufklärungsliteratuur, wenst hij toch geen repristinatie van het door hem als ideaal geziene Treurspel der Ouden, maar aanvaardt hij het historisch gegroeide, dat wellicht nog is te redden, tot de zuiverheid van zijn oorsprong terug te voeren, tot het ideaal om te buigen. Om dat ideaal voor ogen te stellen publiceert hij de *Edipus*, met zijn *Voorafspraak*.

Wanneer Bilderdijk verklaart, hoe het Franse Treurspel stormenderhand Europa veroverde, maakt hij enige merkwaardige opmerkingen over onze eigen letterkunde, waaraan tot nu toe weinig aandacht is geschonken. Ze werpen licht op zijn beschouwing van Vondel:

> Ons oud Toneel was aan stukken, op de Grieksche leeste geschoeid, aan Grieksche stukken, gewoon; maar naauwlijks bragt men een Fransche navolging, in hare soorte volmaakter dan de oude, welke men speelde, en die gebrekkig waren, ter kunststellaadje, of, zo door de nieuwigheid, als door de bevallige uitdrukking, den Franschman eigen, bekoord, verschopte men de oude Toneelstukken zonder eenig bedenken: niet tegenstaande, dat zelfs de meest vooringenomen met de Franschen moeten toestemmen, dat de uitvoering van 't Grieksche Treurspel onvergelijkelijk grootscher was.[2]

Het kan m.i. niet anders, of met dit 'oud Toneel' wordt ook, en vooral, dat van Vondel bedoeld. Daarvan zegt B. dus, dat het op Griekse leest geschoeid was, maar met gebreken. De Franse stukken waren in hun soort volmaakter en werden hier om de nieuwigheid en de Franse elegantie gretig aanvaard, hoewel zelfs de meest Frans georiënteerden de meerdere grootsheid van het Griekse Treurspel moeten erkennen. Verderop stelt hij vast, dat het Gr. drama zich kenmerkte door een 'statige somberheid', terwijl hij met enige spijt constateert, dat het Franse daarentegen 'levendigheid van handeling' ademt, waaronder volgens hem het wezen van het treurspel lijdt. Dit laatste verschil vloeit voort uit de volksaard en met voldoening wijst hij er op, dat de Nederlanders in dit opzicht meer bij de Grieken aansluiten[3].

Maken we van zijn overwegingen de balans op, dan blijkt B. wel een fel tegenstander van het z.g. burgerlijk drama, maar geenszins een verwoed voorstander

1) *Edipus*, 1779, blz. 31 (*D.W.* XV, 23).
2) a.w., 5 (*D.W.* XV, 6).
3) a.w., 19 (*D.W.* XV, 15 v.).

van het - door hem wel aanvaarde - Franse Treurspel, waarboven hij het oude Griekse stelt, dat nog steeds kan leren, wat het wezenlijke behoort te zijn: ‘een volmaakt Drama zou naauwlijks iets anders zijn dan dit Treurspel’[4]. Dat ons Nederlands treurspel in Griekse trant het tegen

4) a.w., 32 noot (*D.W.* XV, 24).

het Franse heeft moeten afleggen, is voor B. een voldongen feit, dat hem verklaarbaar is uit de verdiensten der Franse dichters, uit het cultureel prestige van Frankrijk, uit daardoor geïmponeerde modezucht en uit gebreken van wat men zou kunnen noemen het Nederlands-klassieke treurspel. Maar gezien zijn gereserveerde bewoordingen juicht hij deze gang van zaken geenszins toe: 'in hare soorte volmaakter' is slechts betrekkelijk; 'zonder eenig bedenken' kan men gerust interpreteren als *zonder te bedenken wat men deed*; 'verschopte' is *verwierp*, maar met de bijgedachte *ten onrechte; 'nieuwigheid*' en *Franse bevalligheid* gingen hem zeker niet boven de meerdere *grootsheid* van de Grieken, die *zelfs de meest Frans georiënteerden moeten erkennen* en waarnaar ook het Nederlandse treurspel streefde. Bilderdijk had gewild, dat men in die lijn was voortgegaan en die grootsheid nog vollediger had benaderd, dan met de gebrekkige kennis daarvan in de zeventiende eeuw mogelijk was. Wat daaraan ontbrak volgens hem, wordt ons al enigszins duidelijk uit wat hij zegt over Vondels vertaling van de *Edipus*[1].

Het is logisch, dat B., die met een nieuwe vertaling komt - een onderneming die, meer dan een eeuw na de vorige, geen rechtvaardiging behoefde - de vraag beantwoordt, waarom men z.i. uit die van Vondel 'de schoonheid, de kragt, de lieflijkheid' van het oorspronkelijk niet kan leren kennen. Dit schrijft hij niet toe aan Vondels tekortschieten als dichter, maar aan zijn onvolkomen kennis van het Grieks idioom, die, eerst op later leeftijd verworven, niet diepgaand genoeg was om de Gr. schrijvers 'waarlijk en grondig' te verstaan. Bovendien wijst alles er op, dat V. werkte naar een letterlijke Latijnse overzetting[2], waarin juist de dichterlijke schoonheid van het origineel voor een groot deel verloren moest gaan, terwijl hij ook streefde naar een 'woordelijke naauwkeurigheid', die vaak tot onverstaanbaarheid leidt. B. zelf gaf er de voorkeur aan, de zin en de denkbeelden van het oorspronkelijk 'getrouw en in volle kragt (z)ijnen Lezeren over te dragen', ook al moest hij zich daartoe, vanwege het verschil in taal en tijd, vaak afwijkingen van de letterlijke tekst veroorloven[3].

Naast deze critiek vindt men overigens in Bilderdijks *Edipus* nog wel andere uitingen van waardering voor Vondel, dan de uitdrukkelijke erkenning waarmee hij zijn bezwaren tegen diens vertaling inluidt: 'VONDEL, hoe groot een Dichter hij was'. Hij erkent hem bij de correctie te hebben benut en spontaan wijst hij in de *Aanteekeningen* op enige schoonheden, die hij in zijn lectuur van V. heeft aangetroffen en z.i. voor die van Sophocles niet onderdoen[4], terwijl hij aan het slot volledigheidshalve Vondels vertaling citeert van een

1) a.w., 22-24 (*D.W.* XV, 18 v.).
2) Een veronderstelling, waarvan eerst Geerts (*Vondel als Classicus* enz., Tongerlo 1932) en daarna J.D. Meerwaldt (Vondel-uitg. W.B., VIII, 982 vv.) de juistheid hebben aangetoond. In zijn *Brief van den Navolger van Sofokles Edipus*, Amst. 1780, blz. 8, legt B. er nog eens de nadruk op, dat hij zijn lezers 'genoegzaam voorbereid' heeft in zijn *Voorafspraak* 'om Vondel de misslagen niet aan te tijgen van eene gebrekkige Latijnsche vertaling, die hij gevolgd, en die hem bedrogen heeft.'
3) Kenschetsend is Bilderdijks aant. a.w., 138,: 'Ik heb geacht, diergelijke uitdrukkingen, welke in onze tale koel zouden zijn, een weinig te moeten aanzetten.' De eenvoudige uitdr. van Sophocles vertaalt Vondel in twee vijfvoeters, Bilderdijk in zes alexandrijnen.
4) *Edipus*, 137, 141 (*D.W.* III, 471, 474). Molkenboer (*Ann.*, 166) vond Bilderdijks 'vonnis' maar schraal gemotiveerd in de aanteekeningen, maar B. zelf achtte een vergelijking 'hatelijk'

gedeelte, dat hij zelf uit critische overwegingen t.a.v. de Sophoclestekst achterwege had gelaten.

Uit de reeds geciteerde correspondentie met Daniel v. Alphen blijkt nog iets anders, n.l. dat hij de vergelijking met Vondels vertaling alleen durfde doorstaan, omdat hij diens 5-voetige verzen minder gelukkig achtte dan alexandrijnen. Tegen de vertaling van de *Elektra*, hem door Van Alphen voorgesteld, ziet hij op, omdat Vondel die in alexandrijnen heeft vertaald[1]. Hij achtte Vondel dus zó hoog, dat hij schróómde *zijn* alexandrijnen te onderwerpen aan een rechtstreekse vergelijking met die van Vondel. Moge hier van 'wedijver' sprake zijn, het is een wedijver die van zelfkennis getuigt én van ontzag voor de voorganger, wiens alexandrijnen hij juist bewonderde als de meest volmaakte Westeuropese versvorm[2].

Men zou Bilderdijks bezwaren tegen Vondels *Edipus* kunnen samenvatten in de formule: tekort aan inzicht in het Grieks origineel, gepaard met al te sterke gebondenheid daaraan; géén tekort aan Dichterschap. In dat licht moeten we m.i. ook Bilderdijks critiek op het Nederlands-klassieke treurspel in 't algemeen zien: Het is géén gebrek aan genie van zijn voornaamste dichter, waardoor dit nationaal toneel zich niet handhaven kon. Maar het is dit, dat men met te gebrekkige opvatting van de ware Griekse tragedie, daaruit afgeleide wetten trachtte te volgen, die slechts belemmerend konden werken.

Deze beschouwing, hier slechts in kiem aanwezig, zullen we duidelijker uit zien komen in een ander stuk van 1779. Ze keert met enige verrijking terug in de jaren 1808 en '09, waarin Bilderdijk, onder Lodewijk Napoleon, zich wederom sterk met het treurspel bezighoudt.

Dat andere stuk van 1779 is de *Achtste Bijlage* bij Bilderdijks *Prijsverhandeling* over de vraag: *Hebben de Dichtkunst en Welsprekendheid verband met de Wijsbegeerte*? ... enz. Het is een uittreksel uit een brief aan Feith, d.d. 16 Dec. '79[3].

Anders dan Van Alphen, tegen wie zijn betoog kennelijk gericht is, wil B. een literaire theorie die de dichter tot steun is, niet zien als een samenstel van regels, maar als een innerlijke norm, een 'regelmaat', waarnaar de ware dichter onbewust te werk gaat, zodat zijn stijl altijd herkenbaar is. Als voorbeeld nu van zo'n waar en spontaan, maar toch volgens een onbewuste norm werkende dichter voert Bilderdijk Vondel aan, de zeventiendeeuwse voorganger, op wie Van Alphen zo veel had af te dingen:

> Heeft nu eenig Dichter, heeft VONDEL, bij voorbeeld, met zekerheid gewerkt; is hij zich-zelven gelijk; is hij altoos VONDEL, altoos kenbaar, schoon hij niet in alles even groot is; zo heeft hij zich eenen leiddraad gesteld, een regelmaat voorgeschreven, naar welke hij gewerkt heeft: zo heeft hij Theorie gehad.[4]

(*Br. v.d. Nav. v. Sofokles Edipus*, 8) en voor ons is ze ook overbodig, sinds Meerwaldt in zijn aant. op de W.B.-uitgave heeft aangetoond, hoe vaak Vondel meer met het Latijn dan met het Grieks overeenstemde.

1) *Brieven* I, 14.
2) *Over de Versificatie, N.T. & Dk. Vsch.h.* II, 1824, 89-178.
3) *Werken v.d. Maetschappy der Nederl. Letterkunde te Leyden*, Deel VI, Leyden 1783, blz. 159-198. De Achtste Bijlage werd Oct. 1781 ingezonden.
4) a.w., 164.

Vondel is dus voor Bilderdijk de dichter van stijl bij uitnemendheid. Een vijftien bladzijden verder stelt hij hem bóven Milton, en wel in een merkwaardige samenhang. In een prachtig stuk proza, waaruit men de echte Bilderdijk proeft, heeft hij betoogd, dat alle dichters van later tijd beneden die der Oudheid staan, omdat de 'beschaafdheid', de conventie, hen te ver van de natuur heeft verwijderd en hun het spontane en oorspronkelijke gevoel van

eenheid, dat de Ouden kenmerkte, heeft doen verliezen. Maar deze minderheid, die hij volmondig erkent, heeft niets te maken met die welke sommige tijdgenoten aan onze Nederlandse dichters toeschrijven t.a.v. de 'zo hoog geroemde Duitscheren, Franschen, of Engelschen(....), wier voorgewende meerderheid boven ons (hem) nog nimmer gebleken (....) is, en die nevens ons voor de Grieksche en Latijnsche Poëeten moeten wijken.' Daarvoor behoeven we ons niet te schamen: Men 'kan een groot, een uitstekend vernuft zijn', al is men nog geen Homerus. De afstand tussen Homerus en Milton (die dus zo'n 'groot en uitstekend vernuft' wordt geacht) is bijv. 'niet af te meten'. Er is zelfs zoveel afstand, dat Vondel er best tussen kan:

> En hoewel VONDEL nader aan MILTON dan aan HOMERUS kome, ik twijfel geen' oogenblik, indien de Vader der Dichtkunst mocht oordeelen, of hij zou 't eenige Treurspel van LUCIFER boven de beide Heldendichten van 't *Verloren* en *Herwonnen Paradijs* stellen.[1)]

Voor deze persoonlijke overtuiging, dat wij met dichters als Vondel in geen geval de mindere zijn van onze naburen, voert B. argumenten aan. Waarom zouden de Nederlanders geen genie bezitten? Onze Latijnse dichters muntten in 't algemeen uit boven die van andere Natiën en zijn in heel Europa beroemd. Zouden zij minder dichter zijn geweest, als ze in 't Nederlands hadden geschreven? Alleen, wanneer onze taal voor poëzie ongeschikt was; maar zij, die konden weten, wat poëzie is, oordeelden anders en eerden de dichters in 't Nederlands:

> Men weet, welk een belang onze eerste vernuften in de schriften van VONDEL gesteld hebben: en zij die doorkneed waren in de werken der Oudheid, die zelfs in de Dichtkunst, schoon in eene andere taal, uitmuntten, wisten zij niet te oordeelen? Men weet, hoeveel BROEKHUYZEN op had met de verzen van HOOFT; en HOOFT wilde den palm der Dichtkunst gaarne aan VONDEL afstaan.[2)]

Het argument, dat onze neo-latijnen Vondel onze grootste dichter achtten, weegt Bilderdijk zwaar! Hij gaat voort (en hier hebben we heel zijn mening over Vondel: de hoogste lof voor zijn dichterschap, naast het betreuren van de gebrekkige navolging der Oudheid, die zijn oorspronkelijke geest aan banden legde):

> En, schoon het zeker is, dat VONDEL nog groter geweest zou zijn, indien hij, niet zo laat met de Ouden bekend geworden (waar over hij zich dikwijls beklaagd heeft), zich op hun voorbeeld had kunnen vormen: schoon het waar is, dat hij groter geweest zou zijn, indien men hem de Ouden beter verklaard had, indien men hem, voor de bekleedselen van stijl en

1) a.w., 180. Deze verering van Vondel boven Milton is maar niet een bevlieging, zoals Molkenboer (*Ann.* 159) het wil doen voorkomen door er op te wijzen, dat Bild. in *De Echt*, van 1812, bij de schildering van het Paradijsgeluk, Milton citeert en niet Vondel. Bild. noemt Milton daar - als eposdichter, wat Vondel niét was! - 'Homeer van later dagen' en geeft dan 19 regels *vertaling* uit *Paradise Lost* (*D.W.* VII, 134-5). Hij had toch moeilijk uit Vondel kunnen vertalen! En, wat alles afdoet, in 't zelfde gedicht (t.a.p. 127, r. 8) wordt Vondel met ere naast Homeer en Pindarus genoemd, hoewel Molkenboer beweert, dat Bild. 'zijn landgenoot niet eens vermeldt.'

2) a.w., 183. Men vgl. dit cit. met het verminkte bij Molkenboer, *Ann.* 159 v.

> uitdrukking, waar aan men bleef hangen, hunne grote schoonheden van vinding en schikking had leren opmerken: schoon 't ook zelfs waarschijnlijk is, dat hij, geheel aan zich-zelven overgelaten, meer door zijn' oorsprongklijken geest geschitterd zou hebben, dan met die gebreklijke handleidingen, die hij gebruikt heeft: VONDEL is een uitstekend vernuft, en mooglijk - wat zeg ik? - zeker, de grootste Dichter van zijnen tijd.[3)]

Alles wat men tegen Vondels classicisme moge aanvoeren, komt voor rekening van zijn tijd en zijn opleiding en doet geen afbreuk aan zijn groots

3) a.w., 183-4, onmiddellijk aansluitend bij 't voorafgaand citaat.

Dichterschap, dáár komt dit op neer. Want dat B. dan - tegenover Van Alphen c.s. - toegeeft, ‘dat anderen schoonheden hebben, hem onbekend’, is geen critiek, maar een vanzelfsprekendheid, waarvan B. de onnozelheid laat uitkomen door de vaststelling: ‘hij heeft ons dit gemis rijklijk, ja tiendubbeld vergolden. Hij alleen kan een' gantschen reeks Fransche vernuften opwegen (....) en een goed aantal Duitscheren (....)’[1].

Bilderdijk wijst er verder op, dat het een Nederlandse hebbelijkheid is, de eigen auteurs eerder te gispen dan de vreemde. Maar de feilen van de laatsten ziet men niet: onkunde van de eigen taal doet ons afkeuren, wat goed is; onkunde van de vreemde doet ons bang zijn, te veroordelen, wat niet deugt. Enige gevallen van onjuiste detailcritiek op Vondel worden zo door B. gesignaleerd bij Huydecoper en bij Van Kasteel. Tegenover de verwoestingsbeschrijving in de *Gijsbrecht*, die men afkeurt, omdat Vondel daarin ‘zijner verbeelding een weinig den teugel viert’, stelt hij een rhetorische beschrijving van Racine, welke men op gezag van Boileau bewondert. En met de Hymnen, die ons verrukken in de reien der Griekse treurspeldichters stelt hij op één lijn de door sommigen berispte rei uit het derde bedrijf van de *Gijsbrecht*:

> den uitmuntenden Kerstzang, waarvan (hij) liever de Dichter zijn wilde,
> dan van verr' de meeste, en misschien wel, al de stukken van BODMER[2]

Bodmer, waar de vernieuwers zo mee wegliepen!

Wel zeer sterk komt in dit alles tot uiting, hoe B. juist het oorspronkelijke in Vondels dichterschap het meest bewonderde. Zoals hier blijkt, vindt hij bij hem oorspronkelijke schoonheden van dezelfde kracht als die der Ouden. Ook aan het slot van deze laatste bijlage zijner Prijsverhandeling legt hij er nog eens de nadruk op, dat ‘ware, manlijke schoonheden’ als van een Homerus bij de Fransen alleen als ontlening aan de Ouden te vinden zijn, maar: ‘Bij onze goede Dichters’ (dat is dus in de eerste plaats bij Vondel) ‘worden ze oorsprongklijk gevonden’[3].

Anderzijds vindt men ook hier de overtuiging, dat wat Vondel van de Ouden overnam, - buiten zijn schuld - meer de sieraden der klassieke stijl dan de grote lijn der compositie en der idee betrof. Dat dit laatste vooral afbreuk doet aan de dramatische kracht, blijkt uit het oordeel over de *Gijsbrecht*, dat hij tien jaar later als terloops uitspreekt in de voorrede van zijn Sophoclesvertaling *De Dood van Edipus*[4].

Hij erkent daarin wel ‘al de schoonheden, welke 's dichters geest aan den Eneïs heeft weten te ontleenen’, maar is tevens van mening, dat het stuk

> niets tooneelmatigs dan de samenspraak in zich heeft, en geen ander
> bijzonder belang inboezemt, dan het geen door de plaats die er in ondersteld
> wordt, en de beschrijving der oude stad wordt te weeg gebracht....

1) a.w., 184.
2) a.w., 188. Kerstnacht 1822 nog prijst hij deze rei Da Costa aan, evenals trouwens het hele treurspel (*Brieven* IV, 57-8).
3) a.w., 197.
4) Amsterdam. 1789: *Voorrede*, p. V (*D.W.* XV, 40).

Men dient ook deze plaats in haar verband te beschouwen. De critiek overheerst hier, omdat de gretigheid waarmee ‘de nog echte en door geene verbastering veraarte Amsterdammers’ telken jare weer de *Gijsbrecht* zien vertonen, wordt aangevoerd om duidelijk te maken, wat de Atheners in de *O□δ□πουϛ □π□κολων□* zagen.

Indien de Amsterdammers al zo getroffen worden door de uit dramatisch oogpunt toch zwakke *Gijsbrecht*, hoe moeten dan de Atheners geboeid zijn door het meesterwerk van Sophocles, dat in hun omgeving speelde en hun stad verheerlijkte: zó is Bilderdijks redenering, en die wordt versterkt door de critiek, die ze behelst. Want deze betreft juist datgene wat anders een menigte trekt: het dramatische. Ze tast echter niet Bilderdijks liefde voor het Amsterdamse stuk aan. Integendeel, hij schaart zich zelf onder die echte en niet veraarte Amsterdammers en juicht hun gretige onverzadigdheid t.o.v. de Gijsbrechtvertoning toe[1].

II.

Omstreeks 1790 wijdde Bilderdijk enige gedichtjes aan Hooft en Vondel. Het eerste is van 1788[2], een kleine satire, waarin de letterdichten van die tijd Vondel en Hooft toeroepen, dat ieder nieuwe dichtbundel iets van hun roem verdooft, zodat hun val genaakt. Het vertolkt op geestige, ironische wijze Bilderdijks mening, dat de critiek der nieuwlichters op de 17de-eeuwers slechts dienen moet om de baan vrij te maken voor hun eigen roem. Vondel wordt vooropgesteld en ‘roemrucht’ genoemd, Hooft is ‘nog doorluchter’. Het doet de vraag rijzen, of B. Hooft misschien boven Vondel stelde, maar het lijkt mij wat simpel, om dit met J.W. Muller bevestigend te beantwoorden. In 1779 noemde hij, naar we zagen, Vondel de grootste dichter van zijn tijd, en was hij van mening, dat Hooft ‘den palm der Dichtkunst gaarne aan Vondel (wilde) afstaan’.

In 1790 volgde een vers op *Hooft*[3], die genoemd wordt:

> Het meestbegaafd vernuft dat Hollands bodem teelde,
> De bestgevormde smaak, en 't oordeelrijkst verstand,
> Dat zedige eenvoud paarde aan onbekrompen weelde,

1) Men heeft dan ook ten onrechte gesproken van ‘dompende critiek’ (*Ann.* 1934, 151). Alleen de eerste acht woorden van ons citaat behelzen critiek, de rest niet. Want er staat niet, dat het stuk ‘geen ander belang inboezemt’, maar: ‘geen ander *bijzonder* belang’, d.w.z. geen ander buiten-literair belang, speciaal voor de Amsterdammers. Hun stad viert er immers geen triumfen in: zij zelf lijden er de nederlaag; toch interesseert hen het stuk telkens opnieuw, alleen omdat het Amsterdam betreft. - Ook Bilderdijks latere vriend Jo. de Vries zag in zijn Prijsverhandeling van 1804, die door de Bat. Maatschappij van Taal- en Dichtkunde in 1805 bekroond werd, die beperking ‘bijzonder’ over 't hoofd, ook al komt hij wel even op het idee: ‘Dan, het kan zijn, dat wij dwaasselijk het *tooneelmatige* met het *dichtkundige* verwarren, hetgeen in onze dagen weinig of niets met elkander gemeen schijnt te hebben’. Inderdaad sloeg De Vries hier, zonder het zelf te beseffen, de spijker op de kop: Bild. máákte groot onderscheid tussen die twee en bewonderde (in 1789 zo goed als in 1779 en in 1822) het dichterlijk schoon in de *Gijsbrecht*, ook al achtte hij op grond van zijn literaire principes het stuk in dramatisch opzicht niet geslaagd. (De Vries' Antwoord op de vraag, of de dichtkunst in de achttiende eeuw gevorderd of verachterd was, is gepubliceerd als Deel III en Deel IV van de *Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde*, Amst. 1808-'09. Afzonderlijk verscheen het onder de titel *Proeve eener Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde*, onder welke naam nog in 1835-'36 een 2-de druk in vier dln. werd uitgegeven. Ons citaat: *Werken Bat. Mij.* IV, 372; *Proeve* enz., 2-de dr. 1835-'36, IV, 179.)
2) *Hooft en Vondel*, in *Verspr. Ged.* I (1809), 36 (*D.W.* XIII, 10).
3) *Hooft*, in *Verspr. Ged.* I, 65 (*D.W.* XIII, 21).

En Romes grootheid toonde aan 't kruipend Nederland.
Geboren Hoofdpoëet, wiens onuitputlijke ader
Met onbedwongen' loop en onberoerbaar vliet;
Die meer dan Vondel was, en Vondels voedstervader;
Wien Vondel overtrof, doch nimmer achterliet.

Ten aanzien van de superlatieven in de eerste regels mag opgemerkt worden, dat daaraan toegevoegd wordt de bepaling ‘dat Hollands bodem teelde’: Vondel was niet in Holland geboren en wordt door die superlatieven dus niet als evenknie of meerdere van Hooft uitgeschakeld[1]. De voorlaatste regel schijnt dit wél te doen, door de categorische uitspraak ‘Die meer dan Vondel was’, maar dat wordt dadelijk gecompenseerd door de verzekering ‘Wien Vondel overtrof’, ook al beperkt de laatste zinsnede dat weer.

Zo is het te verstaan, dat men dit gedicht ‘bizar’ heeft genoemd[2], en de slotregel ‘wonderspreukig’[3], maar daarmee zijn we er niet. Het is inderdaad moeilijk uit te maken, welk verschil B. hier legt in de woorden *overtrof* en *achterliet*. Mogelijk dient zijn paradoxale formulering de onzekerheid te symboliseren, wie van beide nu de grootste was; of om aan te geven, dat Vondel in 't ene, Hooft in een ander opzicht uitmuntte. Belangrijk zijn de karakteriseringen in de eerste regels: *vernuft, smaak, verstand*; respectievelijk: *meestbegaafd, bestgevormd, oordeelrijkst*. Hier worden toch wel bepaalde zijden van de artistieke persoonlijkheid het meest op de voorgrond gesteld. Hooft is voor Bilderdijk de superlatief van vernuft, smaak en verstand - die drie wel dieper opgevat dan wij in den regel doen, maar toch niet het diepste van de dichter rakend, voor Bilderdijk m.i. zéker niet[4]. Misschien geeft deze constatering nog wel de sleutel voor het slot, dat hier in dubbele zin een slot is, omdat het door zijn paradox de betekenis van het gehele gedicht voor ons schijnt af te sluiten.

Mocht deze sleutel passen, dan opent zich mét dat slot die betekenis: Hooft is voor Bilderdijk de veelzijdigst aangelegde kunstenaarsgeest[5], de - door opvoeding en reizen - meest ontwikkelde kunstzinnige artiest, het scherpste intellect van Holland; sober, ingetogen en beheerst, maar tegelijk ruim en rijk; die Nederland, dat tot nog toe slechts laag-bij-de-grondse rederijkerspoëzie kende, de kunst der Renaissance bracht en, in poëzie en proza, de grootheid der Latijnse literatuur deed zien; van nature voorganger in de dichtkunst, wiens onuitputtelijk talent onweerhoudbaar en met rustige kracht eigen wegen gaat; als zodanig en in zijn zelfstandigheid de meerdere van Vondel, die zich (volgens B.) naar hem vormde en hem wel (door de verhevenheid en kracht van zijn omvangrijker oeuvre) overtrof, maar nimmer zó, dat Hooft er door op de achtergrond geraakte: hun namen worden immers altijd samen genoemd en zij beiden vertegenwoordigen voor ons het beste der zeventiende eeuw.

1) Dat Bild. hiermee rekening kan hebben gehouden, blijkt uit het feit, dat hij ook later de nadruk legt op Vondels geboorte in Keulen; zie *Verh. o.d. Gesl.* (1805), 15 V.
2) Molkenboer, *Ann.*, 158.
3) J.W. Muller, t.a.p., 17.
4) In het gedicht op *Jan Vos* (van 1823) stijgen beiden, Hooft en Vondel, ver uit boven het voorafgaande tijdvak der Rederijkerij, die rhetorica met poëzy - d.i. verzenmakerij met het wezenlijke der dichtkunst - verwarde, maar Vondels verhevenheid en gemoedswarmte worden tegenover Hoofts kunstzinnige techniek, verfijnde smaak en kiese zedigheid gesteld. Vgl. hier beneden.
5) ‘Vernuft’ heeft bij B. wel dieper inhoud dan Van Alphen er aan geeft in zijn prijsverhandeling (Werken Mij. d. Nl. Lk. VII, 163-298). Voor de laatste is het vooral de beeldende oorspronkelijkheid van de kunstenaar (t.a.p. 169-171), maar hij kent ‘in de gemeene samenleving’ toch ook een ruimer toepassing. - Bilderdijk gebruikt het meest in de algemene bet. van ‘geest’ in de zin van ‘kunstenaar’. Het woord ‘Dichter’, dat niet alleen de kunstenaar, maar ook de verheven ziener kan aanduiden, zegt bij hem veel meer. Nergens zegt hij, dat Hooft als zódanig ‘meer dan Vondel’ was.

Deze poging tot interpretatie is in overeenstemming met het gedichtje *Hooft*

en Vondel, dat Vondel (als de meest 'roemruchte') vooropstelt, maar Hooft (als voorganger en zelfstandiger geest) 'nóg doorluchter' noemt. Ze wordt gesteund door een vergelijking van beide figuren uit de tijd van Bilderdijks ballingschap[1], en ook het epigram op *Vondel* van 1793 sluit hier bij aan:

> Een ruwe diamant, maar van het eerste water;
> Die door-zich-zelven blonk, ontleende kunst ter spijt':
> Rechtschapen Filomeel by 't schaatrend spreeuwgesnater,
> En Orfeus by de Pans van onzer Vaadren tijd.
> Roemruchtig Nederland, door Vondels geest verheven!
> Waar Vondel slechts altijd uw Vondel niet gebleven![2]

Muller zag in de laatste regel van dit versje een betreuren van 'de - naar achttiendeeuwsch, ook door Bilderdijk onderschreven, oordeel - door Vondel ontbeerde Fransche beschaving'. Na deze interpretatie merkt hij op, dat dit in strijd is met andere uitingen van Bilderdijk, en klaagt dan over diens 'onbestendigheid'[3].

Tegenover Muller verdedigde W. de Vries de verklaring: 'Ware het toch niet bij deze onze enigste Vondel gebleven!' Bilderdijk voltooit volgens hem de lof van Vondel, 'door, als krachtige samenvatting, zelfs de roem van Nederland iets te laten tanen om die van de bezongene te meer te laten blinken'. Men voelt, hoe hier een kenner van Bilderdijk aan 't woord is[4]. Terecht merkt De Vries tegenover Muller op, dat B. waarlijk niet zo wegliep met die Franse beschaving; ook wij zagen dat. En deze interpretatie sluit ook aan bij een latere uitspraak van B.: 'Een tweede Vondel is mij nog niet voorgekomen en wie toch zou zich aan hem gelijk durven verklaaren?'[5].

Het is dan ook geen wonder, dat Molkenboer, wat het zakelijke betreft, De Vries' verklaring overneemt. Alleen geeft hij er een kwaadaardige draai aan. Hij vindt 'in den laatsten regel bezorgdheid voor eigen glorie' en kan 'er alleen de vrees uit lezen, dat Nederland zal denken met Vondel, die toch maar 'een ruwe diamant' was, het toppunt bereikt te hebben. Neen, dan zou (Bilderdijk) toonen, dat roemruchtig Nederland om den drommel niet bij zijn Vondel bleef staan.'[6].

Hoeveel er ook voor de opvatting van De Vries te zeggen valt, toch houd ik het liever met een derde opvatting, die volgens Muller de schijn voor zich heeft, maar door hem toch verworpen wordt. Mét De Vries, die op de uitroeptekens achter de laatste twee regels wijst, zie ik in het laatste vers geen bijzin van beperking bij het voorafgaande, maar een verzuchting. Ik leg echter de klemtoon op het bezittelijk voornaamwoord; de verzuchting houdt m.i. in: Ware Vondel toch niet slechts de Vondel *van Nederland* gebleven! Nederland is door Vondels geest verheven, d.w.z. op een hoog literair plan gekomen[7], volgens Bilderdijk, en hij slaakt in verband daarmee de verzuchting: mocht toch niet enkel Nederland hem als groot dichter hebben erkend.

1) Zie *Verh. o.d. Gesl.* (1805), 15-17.
2) *Verspr. Ged.* I, 164 (*D.W.* XIII, 40).
3) t.a.p., 18.
4) *De N. Taalgids* XXV, 108.
5) *D.W.* VII, 520.
6) *Annalen* 1934, 158.
7) Vgl. *Treurspelen* III, 3-de blz. van de ongepagineerde inleiding, waar gesproken wordt van Corneilles eeuw, die hij nog *verheffen* moest (*D.W.* XV, 144).

Dat ik deze uitleg de voorkeur geef boven die van De Vries vindt z'n grond in een argumentatie van B. zelf in zijn reeds besproken bijlage bij de *Prijsverhandeling* van 1779[8)], waarin hij uitvoerig betoogt, dat onze dichters helaas

8) *Werken Mij. d. Nl. Lk.* VI, 189 vv.

buitenslands onbekend zijn, omdat onze taal daar onbekend is. Dichters als Vondel zouden anders internationaal beroemd zijn geworden en dat zou ook hun nationaal prestige hebben verhoogd. Ik geloof, dat B. in dit epigram hetzelfde heeft bedoeld.

Het begin ervan wijst inderdaad op het gemis van zekere 'beschaving'. Men lette echter op de concessieve vorm van de constatering, waarmee B. zich aansluit bij wat in zijn tijd gangbare mening was, om daar dan met nadruk zijn eigen positieve waardering tegenover te stellen. Ook betekent het woord bij hem veelal niet meer dan *verfijning*, beter nog *polijsting*, en het slaat lang niet altijd op de 'Franse beschaving', waarover hij zich vaak heel koel uitdrukte[1]. Zeer goed zag hij ook in, dat 'beschaving' in veel gevallen geen wezenlijke vooruitgang betekende[2]. Indien hij de eisen der 'tegenwoordige kieschheid' al respecteert, hij begrijpt duidelijk, dat het slechts eisen van de tijd zijn, en dat de kiesheid ook overdreven kan worden[3]. 'Ruw' heeft bij hem dan ook meestal niet de gevoelswaarde, die het thans heeft. *Ruwheid* kan voor hem heel wel samengaan met hoge, echte kunst en dichterlijk gevoel[4]. Zijn terminologie sluit in dezen wél aan bij het achttiendeeuws spraakgebruik, doch niet de terminologie van de tijd is hier het beslissende, maar de waardering, die aan de inhoud der technische termen gegeven wordt. In absolute zin is achttiendeeuwse beschaving bij B. niet superieur aan zeventiendeeeuwse ruwheid. Bij beide begrippen is er voor hem een keerzij aan de medaille. Vondel heet 'ruwer' dan Hooft[5], Racine 'beschaafder' dan Corneille[6]. Daar staat tegenover, dat Vondel en Corneille '*krachtiger*', resp. *groter* en *vuriger* gevonden worden dan Hooft en Racine. Tussen Sophocles en Euripides constateert hij een dergelijk verschil[7]. Maar er is geen twijfel aan, dat hij Sophocles verre de voorkeur geeft; en zo hij al Racines *Andromaque* het meest volmaakte treurspel acht van het Franse toneel[8], boven 'eenen teedren Racine' staat voor hem nog 'een verheven Corneille'[9]. Het 'ruwe' is vaak het ongekunstelde Dichterschap, het 'beschaafde' en gecultiveerde voert dikwijls de óvercultuur in zijn sleep, dat ziet Bilderdijk maar al te goed[10].

Ook dit gedichtje van 1793 legt meer nadruk op de zuivere echtheid van de edele diamant, dan op zijn 'ruwheid': Niet bijgeslepen, niet kunstmatig gepolijst is hij; onregelmatig, 'maar van het eerste water'. Het tweede vers releveert de oorspronkelijkheid[11], ook daar, waar kunstvormen aan de Oudheid ontleend zijn.

1) *Edipus* 5; *Bijdr. t.d. Toon. p.* (1823), 86 v.
2) *Werken Mij. d. Nl. Lk.* VI, 174 v.; ook: *Brieven* V, 248.
3) *Treursp.* III, t.a.p.
4) *Bijdr. t.d. Toon. p.* t.a.p.
5) *Over de Geslachten der Naamwoorden*, 1805, 16.
6) *Trsp.* III, 2-de en 4-de blz. v.d. inleiding (*D.W.* XV, 144 v.); *Trsp.* II, 134.
7) *Trsp.* II, 135, 150, 196.
8) *Trsp.* II, 134; *Het Tooneel* (*D.W.* VII, 20).
9) *Edipus*, 3; *Trsp.* III, blz. (2); *Trsp.* II, 135 (Geciteerd door J. Smit *Bilderdijk et la France*, 53, noot 1, die er op wijst, dat B. in de controverse over Corneille en Racine niet de zijde kiest der laat-classicisten, maar die van de voorlopers der Romantiek).
10) Vooral komt dit uit in Bilderdijks aant. op de laatst geciteerde plaats, a.w. 195 v. Cf. Smit, o.c., 23.
11) Vgl. het slot van de 8-ste Bijlage Prijsverhandeling t.a.p. 197.

Vers 3 en 4 geven geen ‘bijkomstigheden’, maar stellen de echte Dichterfiguur tegenover de namaakkunst der Rederijkerij[12]. Het

12) Evenals Hooft in het vorige gedichtje tegenover ‘het kruipend Nederland’ werd gesteld en beiden, H. en V., in het gedicht op Jan Vos tegenover de ‘rederijkerkraam’ (*D.W.* XIII, 433).

geheel stelt Vondel voor als het zuivere natuurtalent, als echt en groot dichter, wiens oorspronkelijkheid doorstraalde, ondanks het volgen, naar de bevatting van zijn tijd, van de Griekse trant. Het slot is een aansporing tot nationaal zelfbewustzijn: Roemruchtig Nederland, wees U bewust, dat Gij door Vondels genie op een hoog literair peil zijt gekomen! Was Vondel maar niet altijd úw Vondel slechts gebleven, had heel Europa hem maar gekend, had hij maar een Europese naam verworven!

- Dan zoudt Gij het misschien beter beseft hebben en Uw eigen weg zijn gegaan, in zijn spoor: dat is de verzwegen conclusie, die Bilderdijk hier heeft willen laten trekken.

Het Vondelepigram van 1793 in deze interpretatie is de samenvatting van wat Bilderdijk in Vondel zag in de eerste helft van zijn leven, dat is: vóórdat Nederland hem uitwierp.

(*slot volgt.*)

A.G. VAN DER HORST.

Wat een Isabé!

Ruim 20 jaar geleden ontving ik van een militair arts een lied, dat uit 22 coupletten bestaat, als titel heeft ‘Het liedje van dat tweede Dragonders’ en gezongen werd op de mij onbekende wijs van ‘Hitje, Hitje, Hopsasa’. Het bezingt het leven en bedrijf van het tweede regiment van de Nederlandse dragonders, de dichter is onbekend en het moet omstreeks 1845 vervaardigd zijn.

Het 11de couplet luidt als volgt:

> Zondags, de dag van rust en genade,
> Maken we vroom een kerkenparade.
> Dan moet onze lange, de Scholtiaan,
> Fijn op den regter vleugel staan.
> En zoo marcheeren we, twee aan twee.
> Jongen! Jongen! Jongen! Wat een Isabé!

De dokter schreef Isabé met een hoofdletter en een s. Evenals de heer van Unnik meende hij, dat de uitdrukking eigenlijk betekende: Wat een prachtig schilderij van Isabey!

Kaapstad.

D.B.

Fleksie van uitheemse adjektieven.

In ‘de *marquante* afbakening’ (Vogel, Rhetorica 46), is de spelling van het adjektief wel frans gebleven, maar de verbuiging ervan is even nederlands als in ‘een *markante* figuur’ (K.E.[22] 609). Het ndl. *marquante* is heel wat anders dan het in letters gelijke fr. *marquante* [markāt], de vrouwelijke vorm van fr. *marquant* [markā]. De franse vervrouwelijking verschilt in werkelijkheid nog al aardig van wat de schrijfwijze suggereert en grammatika's leren [markā : markāt]. In het Nederlands heeft de buigingsuitgang *-e* niets met vrouwelijkheid te maken, om de zeer afdoende reden, dat de bovendialektische koinê evenmin vrouwelijke als mannelijke naamwoorden kent. Waar die ndl. *-e* dan wèl voor dient, zal men over een tijdje kunnen nagaan in het derde deel (hfdst. IX) van mijn *Buigingsverschijnselen*.

Honderden woorden van franse herkomst verklanken wij, bij eendere of ongeveer eendere spelling, in het Nederlands anders dan in het Frans. Vanwege de opzet van dit artikeltje kies ik enige adjektivische voorbeelden: *amusant, arrogant, interessant, suffisant; content, evident, impertinent, urgent; affreus, curieus, fameus, serieus*; en zo meer. Bij de bnw. op *-eus* (fr. *-eux*) blijft de spelwijze van het franse vrouwelijke *-euse* [-öz], de goed-nederlandse niet-vrouwelijke fleksievorm *-euze* zwaar bekonkurreren. Zeer ten onrechte, en tot nederlands ongerief. De v e r b u i g i n g van die ontleningen op *-eus* is immers een volkomen i n h e e m s vorm- en klankproces: *fameuze, serieuze*. Daar kan zelfs de mode niets aan doen met ‘een *flatteuse* crêpe de chine baljapon’; en al evenmin Ina Boudier-Bakker met haar variatie in Het spiegeltje[8]: ‘En zij was moe, van een *nerveuze* moeheid’ (153), ‘met dezen zwakken, *nerveusen*.... knaap’ (206).

Over het algemeen worden de ontleende adjektieven, die in het Nederlands op een m e d e k l i n k e r eindigen, op *-e* verbogen. Bij de stofnamen komt men evenwel heel wat onverbogen adjektieven tegen, wat voor een groot deel daarmee samenhangt - niet uitsluitend! - dat het geadjektiveerde substantieven zijn: *aluminium* vleugels, *bukskin* broeken, *celluloid* poppen, *dril*(*l*) mansboezeroens, *graphiet* smeltkroezen, enz. Maar ook buiten de stof-wereld komen zulke onverbogenen en onverbuigbaren voor: *gratis* advertenties, een *buitenmodel* deur, een *model* echtgenoot, de *minimum* engelse bewapening, enz. Bij deze gevallen is er telkens iets biezonders aan de hand geweest, waar ik nu niet behoef op in te gaan.

Bij Van Deyssel las ik eens: ‘Het is omdat hij niet is *een gommeu-ë artiest* en intellektueele, maar *een*.... zich artistiek en intellektueel vóor-doende *gommeux*. En nog maar een schijngommeux, want ik gelóof niet, dat de heer Lapidoth de wézenlijk in *sommige gommeux*, hoe zeer ook weinig bewust, bestaande verfijning van zeker soort gewaarwordingen in zich heeft’ (Verz. opstellen III 88). We moeten dit fr. *gommeux* [gòmö] niet alleen zien, maar het ook horen. Want al is ‘een *gommeux*’ voor het oog hetzelfde als ‘sommige *gommeux*’, dit laatste [gòmö] wordt toch in het Nederlands op *-s* vermeervoudigd: *gommeus* (vgl. Buigingsverschijnselen I 27 v., 303 met 119 v., 317). De ‘stomme’ *-x* van het ndl. gommeux - men wil dat ‘stomme’ wel goed verstaan - is in de enkelvoudige verbinding enkel een franse letter, maar

deze letter gaat in het meervoud (‘sommige gommeux’) de nederlandse klank -*s* vertegenwoordigen[1)]. Maar bij het adjektivische ‘een *gommeu-ë*

1) Voor de dwaasheid om *bureau, plateau* e.a. in het Nederlands met die stomme -*x* te vermeervoudigen, zie ‘Polyglottisch meervoud’ (N.T. XLII 132 v.); een art. van uitheemsigheden, waar ‘Meervouden op -*es*’ (Huldeblijk aan frater Sigebertus Rombouts [1950], blz. 243 vv.) een vervolg op leverde.

artiest' zou het handhaven van die *-x* stukken hebben gemaakt. In het Nederlands verboog Van Deyssel het ontleende woord naar de franse klankvorm [gòmö = gommeu].

Ontleende adjektieven, die op een volle v o k a a l eindigen, blijven in het Nederlands bij voorkeur onverbogen: 'enorme keuze in beige en *bleu tinten*'; 'Nadat paladijn Mussert ook nog een paar kersversche slagzinnen onder *een oranje-blanje-bleu vlag* had gedeclameerd...' (Dekker, De laars op de nek[2] 414). 'een *extra* onnodige belasting' (Vk. 12 VII '50), *prima* kwaliteiten, *lila* lintjes; *franco* zichtzendingen, de *netto* : *bruto* opbrengst. Een zeldzaamheid is de fleksie in: 'een persiaansch-rood mutsje... waar *een indigoë kwast* langs neêrhing' (v. Looy, Jaapje Jaap Jakob 218). Vergelijk nog: 'allemaal koek met blink en *sokkelaë letters*' (8), '*soccolaë letters*' (143); 'hij moest *glaceeë handschoenen* hebben' (396), 'Een oranje *mereeë sjerp*' (262); 'de bruin *moirée keelbanden* van haar hoed' (Coenen, Een zwakke[2] 141). Om niet te ver van mijn opzet af te dwalen, verwijs ik naar Buigingsverschijnselen III n. 207 met [69], waar nog een en ander van dit soort van verlengde vormen gewikt en gewogen wordt. Er speelt ook wel eens schijnverbuiging doorheen. Bij adjektieven op *-u* is fleksie gewoner: 'liefheid en *kossuë elegantie*' (v. Deyssel I 310); '*dit crue boek*' (Proost, Aug. Strindberg 229); 'het begin van *een continue ongehoorzaamheid*' (Roscam Abbing, Diakonia 64).

Eindigt het uitheemse adj. op *-e*, dan... ja! dan komen we voor een moeilijkheid te staan, waarvoor we nochtans niet uit de weg mogen gaan. Ik verleen het E n g e l s de voorrang, het Frans volgt dan wel. Ik leid mijn engelse voorbb. in met: 'de *downe* stemming onder de burgerij' (Msb. 1 VIII '47); 'een *faire* strijd' (Linie 2 I '48), 'op *unfaire* wijze' (Vk. 19 XII '50). Hier toch is de *-e* een duidelijk fleksie-element van nederlandsen huize (eng. down, un-fair), met vernederlandsing in de uitspraak op de koop toe. Maar hoe zit het met: 'zijn *gentlemanlike* gastvrijheid' (Schijnwerper XXXVI 97); 'haar *lady-like* manier' (du Perron, Multatuli en de luizen 46). Ook hier hebben we zeker een nederlandse verbuiging op *-e* van de engelse woorden met enkel-grafische *-e* [-laik]. Als ik van k r y p t o - v e r b u i g i n g zou spreken, was de bedoeling van die term duidelijk. Deze krypto-verbuiging is wat anders dan spellinguitspraak, die bij deze engelse voorbeelden als mosterd na de maaltijd zou komen. Toch kan zo'n *-e* meer dan eens de zuivere beoordeling van het geval bemoeilijken.

Ik ga over tot het F r a n s . Wie bijv. 'als *een frêle skelet*' (Smeding e.a., Het gele huis te huur 88), op z'n Frans eensilbig als [frè-l] spreekt, doet zeker niet vreemd. Dat zou hij wel doen, als hij in het volgende voorb. frêle niet tweesilbig weergaf: 'op onwaarschijnlijk dunne, *frêle steeltjes*' (Melchior, De eerste walvisvaart enz. 157). Bij *illustre* [illüstr] en *macabre* [maka-br], kan de nederlandse manier van spellen een grammatisch handje helpen: 'de rij van *illustre* o n g e z i e n e *gasten*' (Kooy-v. Zeggelen, De holl. vrouw in Indië 127): '*het illuster gezelschap* in de koningsgalerij' (Holzner, Paulus 513), 'enkele *illustere figuren* uit de Franse filmwereld' (Vk. 20 VI '50); ''t gevecht was van *een macabre bloedigheid*': '*dit macaber spel* der bleeke, perkamentgekleurde handen' (Nicolas, De Heer v. Jericho[2] 153), '*macabere tonelen*'. Als aan een jonge moeder '*hydrophile luiers*' worden voorgelegd, gebeurt dat zeker met een *-e*. Die klank blijft al evenmin achterwege bij 'een vaag signalement van *een louche jongen*' (Vk. 30 VII '49), fr. [lu□]. Ik onderstel,

dat zowel bij de vernederlandste spelling *tule gordijnen* als bij de franse *tulle gordijnen*, het franse [tül] op *-e* verbogen wordt. En zo zou ik dozijnen van

ontleende adjektieven op *-e* kunnen aanhalen, waarin die letter in het Nederlands wat anders wordt dan ze in het Frans was. Hier heeft de nederlandse fleksie op *-e* een streepje voor op de franse *e-*, die vooral in de grafische sfeer blijft.

Maar de franse spelling wint het ook wel eens glansrijk, zij het dan zonder glans, op nederlands terrein. 'De marquante afbakening', waar ik mee begon, is nog niets bij de gevallen, waarmee ik wilde eindigen: 'Zijn *brusque* optreden' (Bakker, Ciske groeit op[4] 41), 'in zijn *grotesque* lange broek' (74), 'dit g r o t e s q u e toegetakelde mannetje' (127; bijw.), 'De directeur van de *chique* school' (95); 'vurige aansporing tot *heroïque* daden' (v. Gelder, Revolut. reformatie 158); 'en u overlaten aan uw *lubrique* fantasieën' (Nicolas, De Heer v. Jericho[2] 151); 'die *unique* manier van oorlogsvoeren' (Msb. 24 X '39). Nee! het heeft heus geen zin om het nederlandse *brusk, grotesk, heroïek*, (*lubriek*), *uniek* met de franse schrijfwijze van die woorden te verbuigen: fr. *brusque* [brüsk], *grotesque* [gròtèsk], *héroïque* [éròik], *lubrique* [lübrik], *unique* [ünik][1]. Hier grijpen spellinguitspraak en krypto-verbuiging verrassend in elkaar, om niet te zeggen akrobatisch.

De clou is *chique*! Want deze verbuiging is enkel pseudo-frans, daar het reeds in het Frans geadjektiveerde *chic* [□ik] onverbuigbaar is[2]. Wie dit ontleende woord moet verbuigen, kan dat alleen, maar dan ook best klaarspelen met *sjiek* (K.E. 940, chièk 173) - al vermeldt het N.W. XIV 1400 het niet meer na III 2010, waar ook *chiek*(*e*) staat, en *chique* ongestoord mocht passeren. 'Een *sjieke* vent, die er zijn beroep van maakt, sommige mensen te helpen' (N. Eeuw 13 XI '48); en zo passim.

Maar Frans-in-schijn blijft blijkbaar trekken, omdat de pseudo-fleksie op *-que* meer cachet geeft dan normaal Nederlands. De voorbb. zijn legio: '(Hij) maakte toch een zeer *chiquen* indruk' (Novellen 1940 p. 110). In advertenties is chique abonnee: zeer *chique* cosy pantoffels, *chique* bedspreien, deze *chique* damesmantel, *chique* gegarneerde zijpanden; enz. 'En evenals in Parijs veroverde koningin Juliana door haar *chique* eenvoud... aller harten' (Vk. 22 XI '50); 'en Van Dijk zette zijn *chique* baron veel te kluchtig aan' (13 III '50); 'Zij woonde in *chique* hotels en was elegant gekleed' (Valtin, Litanie v.h. verraad 400), 'Je weet wel - een slanke meid, 'n brunette, erg *chique*' (414), '*chique* geklede meisjes, gejaagd werkend achter hun schrijfmachines' (441), 'een *chique* geklede man' (493): in zulke verbindingen en ook verder zou *chic* het ruim zo goed doen; 'publieke meiden en *chiquere* van hetzelfde soort' (46). 'Berend wilde, dat ze er altijd *chique* uit zou zien, als een dame' (den Doolaard, Het verjaagde water[2] 31); 'Pas nu werd hij zich bewust hoe *chique* de kaneelbruine jurk was' (Hjort, Het spoor is vrij 184), ''Een c h i q u e man, die garage-eigenaar', kwam hij.... 'Ja, een knappe', stemde ze aarzelend toe. 'Nee, hij is chique'' (189), 'Goed, *chique* dan' (190); vgl. Onze Taal XVII 36! Je zoudt bijna gaan menen, dat *chique* de onverbogen vorm is.... met de uitspraak *chic*? Of wint het de spellinguitspraak?

Ik ben benieuwd wat de allernieuwste spelling hierin zal beslissen.

Utrecht, Maart 1952.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

1) Vgl. 'de zwakke ‚*anemieke* schepsels van zijn sentimenteel burgerlijke moraal' (Coenen, Dickens 119); fr. *anémique* [anémik].
2) Het fr. *chique* 'tabakspruim' is wat anders dan chic.

Een opvoering van Bredero's Moortje in 1689 en 1691.

Het is bekend dat de belangstelling voor Bredero in de achttiende eeuw aanzienlijk verslapte en zelfs nagenoeg geheel verdween. Mocht er in 1678 nog een herdruk van zijn verzamelde werken verschijnen, daarna werd alleen nog de Spaanschen Brabander een nieuwe druk waardig gekeurd, n.l. in 1696, 1705, 1720 en 1729[1]. De herinnering aan Bredero werd voorlopig opgeborgen in lijvige encyclopedieën, en we moeten tot 1694 teruggaan, om nog een laatste glimp van waardering voor Bredero op te vangen.

Toen schreef n.l. Casparus Commelin in zijn 'Beschrijving der Stadt van Amsterdam', dat 'het zien vertoonen of hooren lezen' van Bredero's Moortje voor oudere mensen nog steeds een groot genot was, vooral vanwege de beschrijving van de hallen, markten en visbanken[2].

Uit diezelfde tijd is ons nog een ander getuigenis omtrent de opvoering van Moortje bewaard, en daaruit blijkt dat het relaas van Kackerlack over zijn tocht langs de Amsterdamse markten etc. juist werd weggelaten. Dit behoeft natuurlijk niet in strijd te zijn met Commelin's mededeling, want er zullen in zijn tijd wel meer opvoeringen van het Moortje hebben plaats gevonden, waarbij de scène van Kackerlack gehandhaafd bleef.

Hoe het ook zij, het exemplaar van het Moortje (uitgave van 1663) dat zich in het bezit van de Gemeente-Bibliotheek te Rotterdam bevindt, laat ons zien, hoe dit toneelspel in de jaren 1689 en 1691 werd opgevoerd. Voorin staat n.l. geschreven:

> NB
> Dit Blijspel Brederoos Moortje, is door my, met de weinige veranderingen
> en verkortingen daar in aangeweezen, de 21e van Maart des jaars 1689,
> op het Tooneel gebragt, en dien dag op de Schouwburg ontfangen f. 253:15:
> - ..... f. 253:15: -. Noch
> Vertoond op Maandag den 26en van Februari 1691 en ontfangen f. 287:1:
> -.

J.H.W. Unger maakt in zijn Bibliographie melding van dit exemplaar[3], en zegt ten aanzien van die 'veranderingen en verkortingen', dat 'die wellicht van de hand van J. Koenerding of D. Lingelbach zijn'. Want, voegt hij er aan toe, 'daar in die jaren het bestuur van den Schouwburg aan genoemde twee personen was toevertrouwd, ligt het voor de hand te veronderstellen, dat de veranderingen door een van hen zijn aangebracht'.

Tot nog toe werd op deze kwestie niet verder ingegaan. Toch is het interessant de bedoelde wijzigingen en coupures eens wat nader te beschouwen. Ze bepalen zich inderdaad zoals Unger opmerkt, 'tot het wegnemen van aanstootelijke woorden of verkorten van langdradige gedeelten'.

a. 'aanstootelijke woorden'.

1) J.H.W. Unger - G.Az. Bredero, Eene Bibliographie (1884).
2) J. ten Brink - Gerbrand Adriaensen Brederoô, Historiesch-aesthetische studie van het Nederlandsche Blijspel der Zeventiende Eeuw (1859), blz. 412.
3) blz. 52 en 53.

Vrs 3 en 4:

> Of wil 'k myn sotte lust met reden nu besnoeren
> En vlieden het bedroch der afgherechter hoeren.

veranderd in:

Of wil 'k myn sotte lust en losse drift mistrouwen
En vlieden het bedroch der afgherechter vrouwen.

Vrs 7 en 8:

..... en loopt bij andere pollen
Ick weet niet hoe ick wil, soo is myn kop op rollen

gewijzigd in:

..... en doet haar elders haalen,
Ick weet niet hoe ick wil, soo is mijn hoofd aan 't maalen.

Vrs 1034 en 1035:

Hy was mijn op het lijf, eer ick het sach, of wist,
Ick hadde anders in een steegjen eens ghepist.

werd tot:

Hy was mijn op het lijf, eer dat ick was (?) verdacht,
'k Had anders hem gemyt, noch ook niet ingewagt.
enz.

b. 'langdradige gedeelten'. In totaal zijn ongeveer 1200 versregels weggelaten, dat is dus ruim ⅓ gedeelte van het hele blijspel. De coupures omvatten o.a.: de klaagzang over de gierigheid (vers 211 t/m 226), de beschrijving van de koopmanszoon op het kantoor (vers 497 t/m 524), het gedeelte waarin Katryntje haar levensgeschiedenis vertelt en waarin Kackerlack verhaalt van zijn tocht langs de hallen, markten en visbanken (vrs 531 t/m 755), het relaas van Reynier over het gesprek met zijn vrienden (vrs 1444 t/m 1534), Writsaarts vrij uitvoerig verhaal over zijn wandaad (vrs 1654 t/m 1693), de herinneringen van de oude Geertruy (vrs 2625 t/m 2678), en het verslag van de ijsvreugde etc. door Lambert (vrs 2879 t/m 2992).

Dr. J. Prinsen JLzn heeft er op gewezen, dat in de lof die Andries Pels in zijn in 1681 voltooide 'Gebruik en Misbruik des Tooneels' Bredero toezwaait - 'een geest, wiens wedergade in scherts en boertigheden, nabootzende de zwier van de oude platte zeden en de onbeschaafdheid van de straattaal te Amsterdam, nooit vóór hem is geweest of sedert na hem kwam'[1] - reeds 'tevens de blaam van den paladijn der nieuwe beginselen' ligt,[2] maar deze beide opvoeringen van het Moortje houden m.i. toch al een scherpere veroordeling in, een veroordeling die in de achttiende eeuw tot verwerping zou leiden. Bredero werd in 1689 en 1691 nog wel opgevoerd, ja, doch met een onverholen critiek op zijn ongekuiste taal en met weglating van de beste realistische gedeelten, als niet geschikt voor het toneel.

J.C. VAN HOLTEN.

1) Geciteerd door J. te Winkel - Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde, deel IV, blz. 460.
2) In zijn artikel 'Breero (23 Aug. 1618-1918)', Elsviers Geïll. Maandschrift 1918 II, blz. 88 vlg.

Boekbeoordelingen.

A.C.M. Meeuwesse: *Jan Luyken als dichter van de Duytse Lier* (Wolters, Groningen-Djakarta). Utrechts proefschrift.

Dit lijvige proefschrift (361 blz.), waarop de Heer Meeuwesse met lof promoveerde aan de Utrechtse Universiteit, is een belangrijk werk. Belangrijk, omdat het de eerste grondige studie is over deze nog altijd te weinig gewaardeerde dichter. Belangrijk ook, omdat deze studie getuigt van scherpe speurzin, van smaak en vernuft.

Die speurzin openbaart zich in 't bizonder in het omvangrijke specifiek historische gedeelte. De eerste twee van de acht hoofdstukken, waarin het werk verdeeld is, geven een uitvoerige geschiedenis en beoordeling van 'Het Luyken-onderzoek'. Daarbij sluiten de twee laatste aan, handelende over Luykens relatie tot de kring van Jan Zoet en zijn verhouding tot Antonides van der Goes, aan wie de Duytse Lier is opgedragen (2e opdracht).

De schrijver heeft niet, als trouwens de titel reeds zegt, een volledige biografie van de dichter willen geven, omdat de 'momenteel beschikbare gegevens daartoe nog geenszins toereikend zijn', maar bepaalt zich tot diens eerste levensperiode, '*zoals die weerspiegeld is in de Duytse Lier*'.

Dit laatste is een andere en niet geringe verdienste van het proefschrift. Nog altijd is de literaire biografie, naar het schijnt, ten onzent het gewilde genre, in tegenstelling met het buitenland, waar, als de kroniekschrijver in de Januari-aflevering van het 'Germanisch-Romanische Monatschrift' het uitdrukt, 'Biografische Darstellungen nicht hoch im Kurs stehen'. En verder: 'Vom dichterischen *Werk* ausgehen, darf heute wohl als unumstöszliche Forderung der Literaturwissenschaft gelten. Darüber herrscht kein ernsthafter Streit mehr, ob von der Dichtung selbst oder vielmehr von Erlebnissen des Dichters, von einem vorweg erstellten Ideengerüst eines Jahrhunderts oder ähnlichen auszerdichterischen Verhältnissen her die Forschung weitergetrieben werden soll....'

Meeuwesse schijnt slechts aarzelend in deze richting te gaan, tenminste, wat hij op blz. 4 zegt, lijkt op een verontschuldiging: 'Een benadering van de dichter vanuit diens werk, *waartoe men* bij de schaarse gegevens trouwens *wel gedwongen is*, blijkt ook voor de biograaf niet van belang ontbloot'.[1)] Is dat een 'dwang'? Waardoor is de dichter vanuit literair-wetenschappelijk oogpunt van belang? Toch zeker door zijn dichterschap; en waaruit is dit beter te kennen dan uit zijn werk?

Trouwens, wat Meeuwesse op het gebied der aesthetische tekstinterpretatie vermag, toont hij in de uitnemende hoofdstukken III-V, respectievelijk 'Structuur en Strekking, Poëtische Aspecten, Natuur en Eros'. Het eerste daarvan is voor een groot deel gewijd aan een onderzoek van de compositie en de thematische structuur van de bundel, tot dusver volkomen verwaarloosd, terwijl deze toch vanuit dit oogpunt eerst ten volle verstaanbaar wordt. Hier wordt helder aangetoond, dat Luykens debuut zich 'phase voor phase' voltrekt als ontwikkelingsgang naar zijn latere 'verinnerlijking' en zijn meer spirituele dichterschap; een ontwikkelingsgang, waarin het 'Air' en 'Op een vraag, welke de beste kunst zij' (de 'Wel-levenskunst') van essentiële betekenis zijn.

In het volgende, 'Poëtische Aspecten', geeft de schrijver een knap stuk

1) Cursivering van mij (K.).

stilistische interpretatie. In zijn vergelijking van Luykens minnelied met dat van Hooft verdiept hij het aloude, maar weinig vruchtbare speuren naar ‘invloeden’ tot een gevoelig experimenteel onderzoek van de wezenlijk poëtische kwaliteiten; een onderzoek, waarin blijkt dat Luykens vers meer van Vondeliaansen dan van Hooftiaansen huize is: ‘Luykens vers is typisch een vers uit de traditie der Vondeliaanse barok’, alleen, ‘hij geeft de barokke Vondeliaanse verbeelding in een speelser vorm, zoals hij ook het rhythme en de klankwerking van Vondels vers tot spelens toe hanteerde...’

In dit grondig doorwerkte hoofdstuk, dat grote verwachtingen wekt voor Meeuwesse's werk, indien hij voortgaat in deze richting van literatuurbeschouwing, toont hij in 't bizonder zijn uitnemende kwaliteiten.

Van groot belang is ook hoofdstuk VI, ‘Een Overgangsstadium’, waarin de Duytse Lier getypeerd wordt als het product ener overgangsfase, sterk sprekende in Luykens herziening en hervatting van de bundel in Böhmistische geest: ‘Wat hij ervaren had, was het rampzalig tekort van de aardse liefde en het aardse leven. Staat de aanvang van de Duytse Lier als erotische conceptie in het teken van Aurora, haar einde vindt zij in het droeve duister van nacht en dood. Vanuit deze duisternis echter was voor hem in Böhme's *Aurora oder Morgenröthe im Aufgang* reeds een nieuwe dag begonnen! Bij het verschijnen van de Duytse Lier - mogen wij zeggen - was voor Luyken de via mystica reeds ingezet’. De via mystica, die aanvangt in zijn verkeer met de reformateurs, in 't bizonder het milieu van Jan Zoet, ‘de merkwaardige chiliast, die nu eindelijk in een christelijk begrepen ethisch-humanisme een spiritueler middel had ontdekt om zijn verlangen naar eeuwig leven te bevredigen’: een verlangen naar ‘'t heyl van goude onsterflijkheyd’, waarvan Luyken spreekt in het gedicht ‘Aan N.N.’

De lezing van dit proefschrift, in verzorgde taal geschreven, wekt de wens, dat Dr. Meeuwesse het niet zal laten bij dit debuut, maar in een tweede deel Luyken zal volgen op zijn verdere *via mystica*, de pelgrimsreis naar het Land van zijn verlangen, zoals die geschaduwd en verlucht staat in zijn latere gedichten.

W. KRAMER.

G.W. Wolthuis: *Duivelskunsten en Sprookjesgestalten. Studiën over literatuur en folklore* (Amsterdam - C. de Boer - 1952, 197 blz.).

Eerst uit de ondertitel *Mariken van Nieumeghen* blijkt dat dit boek een reeks opstellen over dit spel bevat, door de auteur in een zestal tijdschriften gepubliceerd, maar nu ‘zorgvuldig herzien en op sommige plaatsen bijkans herschreven’ gebundeld. Als liefhebber van ‘literaire speurtochten op kultuurhistorisch gebied’ had Wolthuis door grote belezenheid en grondige kritiek zich al een goede naam verworven, die bevestigd wordt, nu hij één geliefd onderwerp, jarenlang bestudeerd, van alle kanten belicht.

De *Inleiding* geeft in beknopte vorm een algemeen overzicht van de inhoud, de localisering en datering. Dan volgt de geschiedenis van *De legende van Mariken van Nieumeghen in Duitsland en Italië*, tot ‘exempel’ verwerkt bij de Jezuiet Joannes Rho, in het Italiaans bij Alfonsus de Liguori, in het Latijn bij Hadrianus Lyraeus S.J.

Een ander bewijs voor de populariteit buiten onze grenzen is de Engelse vertaling, besproken in een afzonderlijk artikel *Mary of Nimwegen*.

Dat Wolthuis vast overtuigd is, dat *Het proza in Mariken* invoegsels van de drukker zijn in een zuiver dramatische tekst, was reeds bekend door zijn

vroegere publicatie, maar wordt met alle argumenten en polemiek in een afzonderlijk hoofdstuk (blz. 61-82) herhaald, waarbij ook Van Mierlo's jongste pleidooi voor het auteurschap van Anna Bijns weerlegd wordt.

De ontvangst ‘in den vreemde’, d.w.z. door bemiddeling van moderne Duitse, Engelse, Franse vertalingen en bewerkingen wordt vervolgens volledig besproken.

De tweede helft van deze bundel is in hoofdzaak folkloristisch van aard, al wordt het verband met *Mariken* in het oog gehouden. De schrijver toont dat hij van de hekserij, het duivelgeloof, de beschouwingen van boete en biecht een grondige studie gemaakt heeft en over een uitgebreide belezenheid beschikt. Als aanhangsel zou men ook kunnen beschouwen de slothoofdstukken over *Verwante verhalen, Frau Jutte, Goethe's Faust* en de *Faust van het volksboek*, en *Over de seven vrie consten*.

Uit deze inhoudsopgave blijkt dat de schrijver meer gestreefd heeft naar volledige dan naar samenvattende behandeling van het onderwerp. Hij erkent trouwens dat bij bundeling van een lange reeks voorafgaande opstellen ‘herhalingen onvermijdelijk zijn’. Zijm werk, volledig tot op de jongste publicaties, blijft intussen verdienstelijk en onmisbaar bij de studie van dit belangrijke drama. Het bezwaar tegen de wat bonte samenstelling wordt deels weggenomen doordat een uitvoerig register het naslaan vergemakkelijkt. Aantrekkelijk is ook de aardige illustratie, die zowel betrekking heeft op de toneeluitvoering als op het volksgeloof in het algemeen.

C.D.V.

Couperus en Vondel.

Louis Couperus gaf aan zijn eerste bundel gedichten de titel: ‘Een Lent van Vaerzen’ (1884). Nu wekt deze titel op het eerste gezicht niet de indruk origineel te zijn. En inderdaad vinden wij dezelfde woorden terug in Vondels gedicht ‘De Rynstroom’. Daar lezen wij in de verzen 131-134 (W.B. III, blz. 293):

> Het sy ick dan mijn ooghen sla
> Op Uw bisschoppelijcke torens:
> Of met een lent van vaersen ga
> Bevlechten uwe silvre horens.....

Volgens de aantekeningen heeft ‘lent’ hier de betekenis van ‘een rijkdom, overvloed’. En het lijkt mij zeker, dat ook Couperus aan deze betekenis gedacht heeft, ofschoon men er thans gemakkelijk toegeneigd is aan apocope van lente te denken.

Doch enkel met de Vondeliaanse betekenis heeft deze titel zin; iedere andere betekenis plaatst ons voor raadselen.

Couperus, die bij zijn studie voor het M.O.-examen Nederlands allicht met dit gedicht van Vondel kennis gemaakt heeft, zal dus niet enkel de titel, maar eveneens de betekenis aan Vondels Rynstroom ontleend hebben.

Helmond.

G. VERHAAK.

Aankondigingen en mededelingen.

Portretten van G.A. Bredero.

In de vorige aflevering deelden wij mede dat achter een zelfportret van David Bailly ten onrechte Bredero gezocht is. Daarop lieten wij volgen: 'zijn uiterlijk voorkomen zal ons dus onbekend blijven.' Men maakt ons opmerkzaam dat dit een vergissing is. Er zijn wel degelijk echte portretten bewaard o.a. bij de uitgave van *De Stomme Ridder* van 1619 (Vgl. Unger's *Bibliografie* 15 en 61 enz.). Een reproductie werd in 1886 geplaatst in deel I van de door Ten Brink e.a. bezorgde Bredero-uitgave.

Multatuli en de welsprekendheid.

In zijn inaugurele rede als buitengewoon hoogleraar in de taalbeheersing hield Dr. G. Stuiveling de 19de Mei te Amsterdam een pleidooi voor dit nieuwe vak, geïllustreerd door de praktijk van een auteur, die in zijn welsprekendheid zijn taal voortreffelijk beheerste, n.l. Multatuli (Groningen - J.B. Wolters - 1952. Prijs f 1,25).

Taal en Versbouw.

De 19de Mei hield Dr. A. Teeu, gewoon hoogleraar in de vergelijkende en algemene taalwetenschap te Utrecht een inaugurele rede, waarin hij, in tegenstelling met A.W. de Groot, betoogde dat de versbouw niet onverbrekelijk verbonden is met de bepaalde struktuur van een taal. De Latijnen konden bijv. de Griekse hexameter aanvaarden. In de Indonesische talen worden beurtelings de Sanskrit- en de Westerse versbouw toegepast. (Amsterdam - Djambatan - 1952).

Bijbel en Romantiek.

De 23ste Mei koos Gerard Brom dit onderwerp voor zijn afscheidscollege als hoogleraar in de Nederlandse en de algemene letterkunde aan de Nijmeegse Universiteit. Hij ging die verhouding na in verscheiden moderne talen, in het Nederlands o.a. bij Multatuli. (Nijmegen - Dekker en Van de Vegt N.V. - 1952; 38 blz.).

Inleiding tot Guido Gezelle.

In de voor het onderwijs bedoelde *Lessen in Literatuur* werd deze Inleiding bewerkt door Dr. J. Haantjes en Achilles Mussche. Het plan is van de eerstgenoemde, maar terecht heeft hij steun gezocht bij Vlaamse deskundigen en een vaste Vlaamse medewerking. In een tiental breed uitgewerkte en ingeleide lessen krijgt men een

overzicht, met diepgaande beschouwing over leven en werken van de grote Vlaamse dichter. Dit boek, getuigend van gerijpte studie, dient ook verwelkomd te worden als ‘poging om op het gebied van de onderwijsuitgaven contact te brengen tussen Nederland en Vlaanderen’.

Ruusbroec in vijftiende-eeuwse Engelse vertaling.

Dat Ruusbroec's werken in Latijnse vertaling in geheel West-Europa verspreid werden, is algemeen bekend. Dat via het Latijn ook een tweetal werken (*De Gheestelijcke Brulocht* en de *Blinckende Steen*) ook in het begin van de 15de eeuw in Engelse vertaling bestonden, is minder bekend. Daarop werd onlangs de aandacht gevestigd door E. Colledge in een uitvoerig artikel *The*[1)]

1) 's-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen U.M. - 1952. - Prijs f 2.95.

Treatise of Perfection of the Sons of God, gepubliceerd in de *English Studies* (April 1952).

Bloemlezing uit het Groot Lied-Boeck van G. Az. Bredero.

In de *Klassieke Galerij* (No. 56) werd deze bloemlezing uitgegeven door Dr. R.V. Vanden Bussche O.P.[1)] met een Verantwoording en een Inleiding (blz. V-XX). De stof is verdeeld in *Wereldse Liederen* (blz. 1-37) en *Stichtelijke Liederen* (blz. 39-71) met verklarende aantekeningen.

Bloemlezing uit Zuid-Afrikaanse Poëzie.

Dezelfde *Klassieke Galerij* (No. 15) bracht een tweede uitgave van deze, door R. Antonissen ingeleide en verzorgde keuze, waarbij de inleiding aangevuld en voor een belangrijk deel opnieuw geschreven is, terwijl een aantal minder belangrijke gedichten vervangen zijn door betere, o.a. uit de poëzie der jongste generatie gekozen. De degelijke inleiding was aan deze schrijver ten volle toevertrouwd en zijn keuze berust op intieme kennismaking met de letterkunde van zijn nieuwe omgeving. Voor de verbreiding van de Afrikaanse poëzie in de Nederlanden kan deze bloemlezing goede diensten bewijzen. Of de beknopte *Woordenlijst* aan het slot voldoende zal blijken voor oningewijde lezers valt echter te betwijfelen.[2)]

Brieven van Erasmus.

Dr. Gilbert Degroote, die een grondige studie maakte van Erasmus en zijn invloed in de Nederlanden, publiceerde in de reeks *Verhandelingen van de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding* No. 421[3)] een studie over de *Brieven van Erasmus*, bedoeld als ‘een verkenningspoging van de meest scherpende inwerking van deze epistels in het Nederlands’.

Reinaert-teksten.

Voor de studie van de Mnl. *Reinaert* is het van belang dat men naast de voortreffelijke kritische uitgave van J.W. Muller de beschikking heeft over de authentieke handschriftelijke overlevering. Ter vervanging van de uitverkorte uitgave van de twee voornaamste handschriften door Buitenrust Hettema heeft nu W. Gs. Hellinga op uitgebreider schaal een diplomatische uitgave bezorgd van de bronnen vòòr het

1) Verkrijgbaar bij de Wereldbibliotheek N.V. Prijs cart. f 2,25.
2) Amsterdam-Antwerpen - Wereldbibliotheek - 1950. Prijs cart. f 2,75.
3) Antwerpen - N.V. Standaard-Boekhandel - 1952.

jaar 1500, namelijk van alle handschriften en fragmenten, van de *Reynardus Vulpes* en het volksboek *Die hystorie van reynaert die vos*.[4] Met de uiterste zorg zijn de teksten nauwkeurig afgedrukt en zoveel mogelijk parallel geplaatst, wat door het royale quarto-formaat mogelijk werd. De *Verantwoording van de uitgave* (blz. III-VIII) is beknopt gehouden, omdat de beschrijving van deze bronnen bewaard werd voor een tweede deel, dat *Tekstkritiek* zal heten.

Naamgevingsproblemen in de Reynaert.

Voor de *Naamkunde-commissie van de Kon. Ned. Akademie* hield W.Gs. Hellinga een lezing over dit onderwerp, die in de *Bijdragen en Mededelingen* afgedrukt werd.[5] Op scherpzinnige, maar niet altijd overtuigende wijze

4) Zwolle - N.V. Uitgeversmaatschappij W.E.J. Tjeenk Willink - 1952 - 343 blz.
5) Amsterdam N.V. Noord-Hollandse - U.M. - 1952. Prijs f 1,50.

tracht hij allerlei namen als taboe-namen of als spotnamen te verklaren. Opmerkelijk is dat hij in een *Bijlage* aan de vele conjecturen bij de Proloog een nieuwe toevoegt. Hij wil nl. in vs. 6 lezen: 'Die nivart niet en hevet vulscreven', waar met *Nivart* bedoeld zou zijn de auteur van de Isegrims: Magister *Nivardus*. Daarmee wil hij terugkeren tot het auteurschap van Willem voor de gehele *Reinaert*.

Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam.

XXVII (1951), afl. 3-4. Deze tweede helft van de jaargang bevat de volgende bijdragen: P.J. Meertens: *De taak der Nederlandse anthroponymie*; A. Boileau: *Over een paar levende plaatsnamen uit Overmaas*; M. Schönfeld: *Benoeming naar de vorm bij Nederlandse waternamen*; K. Roelandts: *Het naamkundig onderzoek in Skandinavië*; A.W. Vlam: *De toponymische bedrijvigheid van de Stichting voor Bodemkartering te Wageningen*; J. van Gorp: *Kempische persoonsnaman* (vervolg); J.J. Kalma: *Het 'Toponymysk Wurkforbân' te Leeuwarden*; O. Leys: *Vlaamse bijnamen vóór 1225* (eerste gedeelte, met materiaal, ingezameld door M. Gysseling)

De Driehoeksverhouding Pol de Mont - August Gittée - Alfons De Cock.

Een breed opgezette studie wijdde G. Schmook aan de onderlinge verhouding van dit drietal bekende Vlaamse folkloristen. Aanleiding was de herdenking van de honderdste verjaring van Alfons de Cocks geboorte. De schrijver beschikte over tal van gegevens vooral uit briefwisseling en leverde dus een belangrijke bijdrage tot 'de genesis van de Vlaamse folklore'. Zijn verhandeling werd opgenomen in de Reeks IV No. 14 van de uitgaven der *Koninklijke Vlaamse Academie* (Gent - N.V. Drukkerij Erasmus - 1952; 125 blz.).

Uitbou en onderrig van die Afrikaanse taal.

Wij vestigen de aandacht op een referaat over dit onderwerp door Prof. Dr. S.P.E. Boshoff geleverd 28 Junie 1951 voor de Akademie-vergadering en afgedrukt in het Tydskrif vir Wetenskap en Kuns XI, afl. 2, blz. 87-107.

Taalgeografiese Studies I.

Die Ontwikkeling van Vormvastheid in enkele Afrikaanse Woorde met 'n a/e-wisseling, deur Professor Abel Coetzee (Johannesburg-Universiteit van die Witwaterstrand 1951).

Nederlandse invloed op die Afrikaanse Woordskat.

De 3de April 1951 hield J. du P. Scholtz als professor in Nederlands en Afrikaans aan de Universiteit van Kaapstad een interessante ‘Intreelesing’ over dit onderwerp, die gedrukt is in de ‘Lesingreeks van die Universiteit van Kaapstad’ No. 3 (London - Oxford University Press - 1952; 22 blz. Prijs 2 s. 6 d.).

Jaarboek van de Kon. Vlaamse Academie 1949-1951.

Bij de honderdste verjaardag van de geboorte van wijlen Isidoor Teirlinck werd hij van verschillende zijden plechtig herdacht. E. Blancquaert sprak over *Isidoor Teirlinck als dialectoloog*; Robert Foncke herdacht *Vader Teirlinck als folklorist*, L. van Puyvelde *Isidoor Teirlinck als mens*, Fr. Baur prees *Isidoor Teirlinck de kunstenaar*, J. van de Wijer sprak over *Isidoor Teirlinck en de naamkunde*, H. Teirlinck gaf uiting aan zijn piëteit *Bij het Eeuwgetijde van*

mijn vader's geboorte. - Rouwhulde bracht E. Blancquaert bij het overlijden van de Luikse hoogleraar R. Verdeyen; P. Sobry en G. Walschap herdachten E.H. Joris Eeckhout.

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie XXV (1951).

Deze bundel bevat o.a. de volgende bijdragen: J. Leenen hulde aan *Isidoor Teirlinck*; A. van Loey: *De sifflante à chuintante ou prépalatale* (*ch* inplaats van *s* en *g* inplaats van *z* in Middeleeuws Brusselse documenten); J. Dupont: *Le Chainon sémantique terniaire*; J.L. Pauwels: *Woordgeografische Studiën: de Vlierboom in de Zuidnederlandse dialecten* (met kaart); J. Lindemans: De plaatsnamen op -*ake*(*n*); A. Carnoy: *Kruidkunde en Belgische Toponymie*. Tenslotte volgen, als gewoonlijk, een drietal bibliografische overzichten, nl. *De Nederlandse Dialectstudie in 1950* door L. Grootaers, *De Plaatsnamenstudie in 1950* door H.J. van de Wijer, en *De Persoonsnamenstudie in 1950* door K. Roelandts.

Album Prof. Dr. Paul de Keyser (1951).

Bij gelegenheid van zijn zestigste verjaardag werd de Gentse hoogleraar door vrienden en leerlingen een Album aangeboden, die uit twee gedeelten bestaat. Voorop gaat een overzicht van zijn *Leven en Werk*: een *Levensschets* door R. Roemans, een karakteristiek als *Folklorist* door F. van Es, als beoefenaar van *Nederlandse Taal- en Letterkunde* door A. van Elslander, als *Kunstgeleerde* door J. Duverger, als *Opvoedkundige* door J. Verheyen, terwijl R. Roemans er een Bibliographie aan toevoegde.

Een tweede gedeelte bevat een keuze *Uit het Werk van Prof. Dr. P. de Keyser* op verschillend gebied.

Duitse belangstelling voor Vlaamse letterkunde.

Wij ontvingen enige delen van een nieuwe *Bibliotheca Flandrica*, 'herausgegeben unter Forderung der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde in Brussel' (Düsseldorf-Köln - Eugen Diederichs Verlag), namelijk *Drei altflämische Spiele: Jedermann, Lanselot und Sanderein, Mariechen von Nymwegen*, vertaald door Wolfgang Cordan; *Vom göttlichen Reichtum der Seele, Altflämische Frauenmystik* (Hadewijch en Beatrijs van Nazareth), vertaald door J.O. Plassmann.

Dat de belangstelling zich niet beperkt tot de Middelnederlandse letterkunde, blijkt daaruit, dat in dezelfde reeks ook Gerard Walschap's roman *Houtekiet* verschenen is, in de vertaling van Dr. Martha Baerlecken.

Lanselot in Franse bewerking.

Als uitstekend verzorgde en geïllustreerde luxe uitgave verscheen *La belle histoire de Lancelot de Danemark et de la belle Sandrine*, traduite par Robert Guiette (Brussel - Firmin Desmet. Edition des Artistes - 1948.

Twee Middelnederlandse Legenden.

Als register van de Gentse metsersnering berust een perkamenten handschrift op het Stadsarchief te Gent, waarin o.a. twee gedichten voorkomen, in 1427 vervaardigd door Lievin Kindekin, ‘der metser eerste capelaen’. Ze hebben betrekking op de legende van de ‘Vier gekroonden’, vier Romeinse martelaars - Severus, Severianus, Capoforus en Victorinus, gevierd ‘onder de naam van vijf steenhouwers’. De eerste tekst beroept zich op de overlevering in de Spieghel Historiael en het Passionael; de tweede geeft de legende

van Sente Nazarius en van Sente Celsus. Deze nog onuitgegeven, vrij uitvoerige teksten, toegelicht en nauwkeurig verzorgd, werden uitgegeven door Dr. A. van Elslander en Drs. M. Daem in de *Oostvlaamsche Zanten* van 1951. Hoewel de letterkundige waarde gering is, verdienen deze gedichten als proeven van volkskunst onze aandacht.

C.D.V.

Ontvangen boeken.

Dr. P. van der Meulen - Dr. F. Veenstra: *Literatuurgeschiedenis in teksten en opdrachten* I (Prijs f 2,90).
Th. Lancée - A.L.J. Wytzes: *Oefenboek bij de Nederlandse Spraakkunst*. Vijfde druk door J.W. van Hulst (Prijs f 2,25, geb. f 2,75).
Dr. E. Rijpma: *Beknopte Nederlandse Spraakkunst*. Zesentwintigste druk (Prijs f 1,90, geb. f 2,25).
A. Wildschut: *Stijloefeningen en behandeling van stijlfouten in onze handelstaal*. Achtste druk, bewerkt door Dr. J. Karsemeyer (Prijs f 2,10, geb. f 2,50).
(Alle te Groningen - J.B. Wolters.)

P. Minderhout: *Abc der Letterkunde* (Purmerend - J. Muusses).
H. de Waard: *Moderne boeken en schrijvers*. Kort en Klaar - 6 (Bussum - C.A.J. van Dishoeck).
H. Simon en Edg. Renard: *Toponymie de la Commune de Sprimont* (Liège - H. Vaillant - Carmanne - 1951).
Walter Baetke: *Hrafnkels saga freysgoda*. Mit Einleitung, Anmerkungen und Glossar (Halle - Max Niemeyer Verlag-1952).
Dr. P.B. Wessels: *Der höfische Ritter, ein Wanderer zwischen zwei Welten*. Inaugurele rede Nijmegen 1952 (Nijmegen-Utrecht- - Dekker en Van de Vegt N.V. - 1952. Prijs f 1, -).

Het motto van de Adam in Ballingschap.

Vondel plaatste onder de titel van de meeste zijner treurspelen - ook van de vertaalde - een motto. Vele hiervan ontleende hij aan Vergilius. Het motto van de Adam in Ballingschap luidt:

Prima malorum causa.

Molkenboer, die dit treurspel bewerkte in Dl. X van de W.B.-uitgave van Vondels Werken, zegt, dat nog niet achterhaald is, aan wie Vondel dit woord ontleende. Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat Vondel deze regel iets gewijzigd heeft overgenomen uit de pseudo- Senecaanse tragedie Octavia. Deze begint met een klacht van de ongelukkige Octavia, vs. 10 en 11 luiden:

Semper genetrix deflenda mihi
prima meorum causa malorum.

's-Gravenhage.
F. VEENSTRA.

Uit de tijdschriften.
(Mei - Juni).

De Gids.

April. In de rubriek Boekbeoordelingen bespreekt C. Colmjon de door J.M. Romein samengestelde bloemlezing uit R.C. Bakhuizen van den Brink's proza, en geeft daarbij een afbrekende kritiek van Romein's *Inleiding*.

Critisch Bulletin.

April. De bloemlezing *Atonaal* van een groep jongeren komt ter sprake in twee artikels, namelijk *Atonaal atavisme* van Anthonie Donker, en *Een blindevinkenoog* van Remy Kousbroek. - Jeanne van Schaik-Willing bespreekt de roman *Marianne Biron* van Joh. van der Woude (*De kobold inspiratie*). - Anna Blaman beoordeelt de roman *Anna Casparii* van Theun de Vries (*De fuga van de tijd*). - Erik van Ruysbeek schrijft een artikel over *Experimentele romankunst*, naar aanleiding van Jan Walraven's roman *Roerloos aan Zee. - Een ideale bloemlezing der Afrikaanse poëzie* noemt Miep Nienaber-Luitingh het Groot Verseboek van D.J. Opperman.

Het Boek van Nu.

Maart. P.H. Dubois noemt de roman *Anna Casparii* van Theun de Vries, *Een eerlijke mislukking*, omdat de auteur er niet in slaagt de stof te comprimeren en de personen individueel te karakteriseren. - G. Stuiveling beoordeelt A.C.M. Meeuwesse's proefschrift *Jan Luyken als dichter van de Duytse Lier*. Z.i. heeft hij niet aangetoond dat in deze eerste dichtbundel reeds duidelijke voortekenen op te merken zijn van *Luykens Bekering*. In Gabriël Smit's dichtbundel *Ternauwernood* ziet Stuiveling een *Crisis van zelfcritiek*. Met het bundeltje Oude en nieuwe gedichten, bijeengebracht door Jaap Romijn als produkten van *De speelse Muze* steekt Stuiveling op speelse wijze de draak. - Top Naeff beoordeelt de jongste roman *Klaaglied om Agnes* van Marnix Gijsen. - P.H. Ritter Jr. prijst de Essays van Pierre H. Dubois, *Een houding in de tijd*, als ‘ongemene lectuur’.

April. P.H. Dubois eert de zeventigjarige Willem Elsschot door vol waardering zijn persoon en zijn omvangrijk werk te karakteriseren (*Tussen droom en daad*). - P.H. Ritter Jr. vond in Eduard Hoornik's bundel *Het menselijk bestaan* aanleiding om *Het wezen der verbeelding* na te gaan. - Top Naeff beoordeelt een bundel verhalen van K.H.R. de Josselin de Jong, *Waar en niet waar*. - P.H. Dubois oppert bezwaren tegen de bekroonde novelle *Insecten in Plastic*. - G. Stuiveling prijst de redevoering van *Teirlinck over Streuvels*, in 1951 uitgesproken en sedert in druk verschenen.

Mei. In de *Kroniek van het proza* beoordeelt Top Naeff o.a. de roman *De mens kiest niet zelf*, in Polen spelend, van René Bink. - Pierre H. Dubois wijst op de grote waarde en betekenis van de *Literaire kritiek in Frankrijk*. De verdere bijdragen gelden

voornamelijk de buitenlandse letterkunde, o.a. de rubriek *Lezen met een potlood* van J. Greshoff.

Roeping.

Jan. - Febr. Anton van Duinkerken herdenkt *Lodewijk van Deyssel*. - In de Kroniek prijst Pieter G. Buckinx *Het werk van Reninca*. In haar dichtbundel *Adem der Aarde* ziet hij 'niet alleen de rijkste belofte van het jonge Vlaanderen, maar de dichteres die op weg is aan de Vlaamse poëzie nieuwe groeikracht te schenken'.

Maart. Ook J. Manders S.C.J. geeft zijn *Herinneringen* aan *Lodewijk van Deyssel*. - In de afdeling *Kritiek* toont Lambert Tegenbosch zich teleurgesteld door de roman-reeks *Mijn Woningen* van Raymond Brulez, waarin hij niet meer ziet dan 'mooi feuilletonisme'. - Onder het opschrift '*Het bestaansrecht van de poëzie*' bestrijdt Michel van der Plas de heersende kunstopvatting in de Sovjet-Unie.

April - Mei. Deze aflevering bevat enige *Nagelaten notities* van Lodewijk van Deyssel. Verder een artikel van J.P. van de Geer: *Kosmologische litteraire kritiek*, naar aanleiding van geschriften van G. Bachelard. - Jan H. Cartens levert *Een proeve van een essay over 'Atonale' poëzie*. - J. Manders S.C.J. publiceert zijn *Herinneringen aan Emile Erens*.

De Vlaamse Gids.

Mei. Robert Foncke vindt in de verschijning van het *Jaarboek III* van de Nationale Commissie voor folklore aanleiding tot een critische beschouwing *Uit de Vlaamse folkloristenwereld*. - M. Rutten's *Kroniek van de Poëzie* is gewijd aan *Jan Greshoff ofte Janus bifrons*. Zeer uitvoerig beschouwt hij hem als dichter en als poëzie-criticus. Hij is het oneens met Vestdijk die in het dichtwerk een ontwikkeling ziet 'van hemelsheid tot aardsheid'; de grondtrek blijft dezelfde. Veel waardering toont hij ook voor Greshoff's poëzie-critiek: daarin is hij 'het geweten van onze letteren'.

Juni. Theo Bogaerts Jr. schrijft ter herdenking van Couperus een uitvoerig artikel over *Louis Couperus en de Grieks-Romeinse Oudheid*, met een volledig grondig overzicht van al zijn werk dat op de Oudheid betrekking heeft en zijn bronnen. Aan het slot verklaart hij Couperus' grote liefde voor de Oudheid uit 'zijn behoefte aan een gestyleerde levenskunst, aan een verfijnd aestheticisme en een "gesublimeerde" amoraliteit', die alleen bevredigd konden worden 'in de wereld van zijn illusie'. 'De antieke wereld, die Couperus schiep, verschilt dan ook niet essentieel van de wereld der romantiek'.

Dietsche Warande en Belfort.

April - Mei. In de *Kroniek der Poëzie be*-oordeelt Albert Westerlinck *Nieuw werk van Firmin van Hecke*, namelijk de bundel *Lazarus*. - De *Taalkundige Kroniek* van J.L. Pauwels is gewijd aan *Dr. J. Dupont's methode der homonymisch-synonymische schakels bij het taalonderzoek*. Deze geleerde hecht veel waarde aan de 'substitutie van homoniemen', niet alleen de onbewuste bij de zogenaamde volksetymologie, maar ook de opzettelijke, waarbij 'het woord primair is tegenover de gedachte'. Daarvan publiceerde hij merkwaardige voorbeelden, die door te ver gaande vernuftigheid niet altijd overtuigend zijn, maar in elk geval aandacht verdienen. - Onder de *Boekbesprekingen* oppert Albert Westerlinck ernstige bezwaren tegen een literatuurgeschiedenis voor de school, namelijk *Onze Letteren*, door Rob. Roemans en M.A. Nauwelaerts. Verder beoordeelt hij Gery Helderenberg's jongste bundel *Omdat ik U bemin*, Marcel Coole's bundel *In de klem der Tederheid*, Jan Elemans' bundel *De Keerakker* en J.L. de Belder's bundel *Recitatief*. - A. Demedts beoordeelt de roman *Roerloos aan zee* van Jan Walravens.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXX, afl. 1.

J.J. Mak publiceert *Teruggevonden fragmenten van een 'Roman van Iechimas'*(?). - P. Julius toont aan dat Jan van den Dale in *De Wre vander Doot* niet alleen geïnspireerd is door de Psalmen, maar ook door het boek Job, volgens de tekst in het Dodenofficie. - H.H.J. de Leeuwe maakt *Filologische opmerkingen over Multatuli's blijspelfragmenten*. - Uitvoerige etymologische beschouwingen knoopt K. Heeroma vast aan het woord *Laan en verwanten*. In het Noordhollandse *knoei* (zeer klein schuitje) ziet hij een vervorming van *kano*, terwijl hij terugkomt op een vroegere verklaring van *daak, dook*. - F. de Tollenaere levert kritische aantekeningen bij opvattingen van Heeroma en Heinsius aangaande *Een klankontwikkeling nd<nj in het Nederlands*. - A.A. van Rijnbach beoordeelt de uitgave van het volksboek *Virgilius* door Pr. van den

Wijngaert. - J.J. Mak beoordeelt uitvoerig G. Degroote's uitgave van *Jan Pertcheval's den Camp van der Doot*, dat hij taalkundig onvoldoende toegelicht acht: op verscheiden plaatsen geeft hij verbeterde verklaringen. - C. Kruyskamp beoordeelt L. Debaene's *Nederlandse Volksboeken*. - G.A. van Es oordeelt ongunstig over de woordenlijst in *Het Tessels* van S. Keyser, die z.i. te weinig deskundig is op taalkundig gebied en daardoor onbevredigd laat.

Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie.

Jan. Deze aflevering bevat Kanttekeningen van G. Schmook bij een ingekomen antwoord op een prijsvraag *Bij de herontdekking van de* 18*de eeuw*. - J. van Mierlo bestrijdt uitvoerig de onderstelling van E.H. Noterdaeme over *Jacob, die Coster van Merlant*, die Maerlant zoekt in het Brugse Vrije en De Coster beschouwt als persoonsnaam. Van Mierlo blijft overtuigd van Maerlant's verblijf op Voorne. - De verdere inhoud bestaat uit een breed opgezette studie over *Johan Huizinga* door de hoogleraar Dr. A. de Groodt, met de strekking ‘het harmoniërend geheel van zijn intellect en zijn innerlijke gemoedsbewegingen, in verband met zijn verbeelding en uitbeelding toe te lichten’.

Revue Belge de Philologie et d'Histoire,

XVIII, afl. 3. Deze aflevering opent met een uitvoerig artikel van H. Hempel: *Essence et origine de la métaphore*. - A. van Elslander en W. Schrickse vervolgen de opsomming van *De Engelse werken in den catalogus van C. Huygens*.

XXIX No. 4. Een uitvoerige studie van G. Degroote handelt over *Erasmus en de Rederijkers van de XVIe eeuw*.

Studia neophilologica XXIV, No. 1-2.

Gerhard Eis publiceert een zeer klein *Fragment einer mittelniederländischen Erklärung des Hohenliedes*, een tekst in en vele volledige handschriften bewaard is.

Tijdschrift voor Levende Talen

XVIII, afl. 1. Alex Bolckmans publiceert een kongresvoordracht over *Conrad Busken Huet en Georg Brandes*. In de rubriek *Nederlandse Letteren* bespreekt Fr. Closset o.a. romans van S. Vestdijk en Alfred Kossmann.

XVIII, afl. 2. H.M. Gossart geeft een uiteenzetting van de Franse methode van *L'explication de textes*. - A. Van Elslander en W. Schrickx onderzochten *De Engelse werken in de catalogus van C. Huygens*. - In de rubriek *Nederlandse Letteren*

bespreekt Fr. Closset en beknopte vorm o.a. de jongste romans van Raymond Brulez, Marnix Gijsen, Jan Walravens en W.F. Hermans.

XVIII, afl. 3. Deze aflevering opent met een uitvoerig artikel van H. Hempel: *Essence et origine de la métaphore*. - A. van Elslander en W. Schrickx vervolgen de opsomming van *De Engelse werken in den catalogus van C. Huygens*.

Driemaandelijke Bladen IV,

No. 1. J. Naarding schrijft een artikel over *Oost-Nederland en 'de Friese beweging'* om tegenover de overheid het goed recht van de streektalen te bepleiten. - Dezelfde schrijver geeft aanvullende beschouwingen bij een voorafgaande studie van Van Haeringen om een aannemelijker verklaring te zoeken van *De Oostnederlandse Participia van doen, gaan, slaan, staan, zien en andere werkwoorden*. - Joh. Buursink verklaart het werkwoord *weksen* uit de genitieven als Weck's inmaakglazen, Weck's ketel, Weck's methode.

No. 2. In een artikel *Het taalkarakter in de spiegel* bespreekt F.J.P.

Peeters de ‘bezinning op het wezen der dialectgemeenschap’. - W.H. Dingeldein verzamelde gegevens over *Hoog en laag in boerderij- en veldnamen*. - Chr. Stapelkamp handelt over ‘*ogenkloar*’ (d.i. stinkende gouwe) *in de volksgeneeskunde*. - G. Kloeke geeft een overzicht van *De verkleinwoorden in de Noordoostelijke provinciën*, met een kaart toegelicht.

Museum,

Nov.-Dec. P. Minderaa beoordeelt *De reis van Sinte Brandaan* door M. Draak en B. Aafjes.

Jan.-Febr. A. Weijnen beoordeelt het Nijmeegse proefschrift van B. Overmaas, de *Mellibeus*-uitgave.

Maart - April. E.M. Uhlenbeck beoordeelt A.W. de Groot's *Structurele Syntaxis*. - B. van den Berg beoordeelt het proefschrift *Wieringer Land en Leven in de Taal* van Mej. Joh.C. Daan. - H. Schults Nordholt beoordeelt *De Dodendans* van D.Th. Enklaar.

Kroniek van kunst en kultuur.

Febr. In een artikel *Lodewijk van Deyssel, Een gemiste kans* betoogt D.A.M. Binnendijk dat de jongere generaties tegenover Van Deyssel ‘het spoor terug niet kunnen vinden’: hij is te zeer ‘verfijnd sensitivist gebleven’. Mari Andriesse herdenkt hem als ‘De mild geworden mens’

Standpunten No. 23.

Meyer de Villiers geeft een overzicht van *Verhalende prosa van onlangs*, waaraan hij kritische beschouwingen verbindt. Ter sprake komen o.a. het jongste werk van Toon van den Heever, M.E.R., Sannie Uys, H.S. van Blerk en G.J. Joubert. Teleurstellend acht hij het werk van meer bekende romanciers in de afgelopen paar jaren, n.l. van C.M. van den Heever. - Onder het schertsende opschrift *Here Sewentien Koöp. BPK.*? bespreekt Merwe Scholtz *Perspectief en Profiel, 'n Geskiedenis van die Afrikaanse Letterkunde*, samengesteld door Dr. P.J. Nienaber ‘met die medewerking van Sewentien Gesaghebbendes’. Met de uitkomst toont de beoordelaar zich weinig ingenomen, vooral door de ongelijke waarde van de bijdragen en het gebrek aan eenheid van beschouwing. - W.A. de Klerk behandelt *Die Probleme van die Dramaturg*.

English Studies.

Juni. J.A.G. van Heyenoort beoordeelt de verhandeling van C.G.N. de Vooys over *Engelse invloed op de Nederlandse Woordvoorraad*. De schrijver behandelt dit onderwerp z.i. te veel van historisch en psychologisch, te weinig van lexiocgrafisch standpunt, waardoor het materiaal te onvolledig is.

C.D.V.

Een merkwaardige vergissing!

Vader Cats heeft in de loop der tijden al aardig met zich laten sollen, doch dat men hem nog eenmaal zou laten overlijden ‘bijna drie-en-negentig jaar oud’, dat had hij, noch wij, noch Bartjens ooit kunnen vermoeden. En toch staat dit te lezen in ‘Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden’, deel IV, blz. 68.

Helmond.

G. VERHAAK.

Camera Obscura.

De *Camera* is in de grond een studentenboek, waarvan de primeur niet toevallig aan de Leidse almanak wordt gegeven. Als student verklaart de schrijver zich tegenover Nurks, die hij in gezelschap van een kameraad ontvangen moet, evenals bij de Stastoks, waarvan de bespottelijke zoon bij wijze van kontrast in Utrecht studeert. De dikke Oude Kennis komt bij een oude kameraad herinneringen aan de academiejaren ophalen als een levende illustratie van het Duitse studentenlied 'O jerum, jerum, jerum, o quae mutatio rerum!' of, zouden wij tegenwoordig zeggen, van het Afrikaanse 'O treurigheid op noten! Ik staan op eie poten'. Het boek is dan ook begrijpelijk aan een academievriend opgedragen, terwijl *De Familie Kegge* begint en eindigt op een studentenkamer, *Gerrit Witse* met een kandidaatsexamen opent.

I.

De eenvoudigste verklaring voor het feit, dat Nicolaas Beets de toon van zijn *Camera* niet in zijn leven zal aanhouden, onlangs tot een probleem van individuele psychologie opgevijzeld[1)], ligt wel hierin, dat hij ophoudt student te zijn. Bij alle bezadigdheid van Hollanders uit de Jan Salietijd heeft het boek iets studentikoos over zich, waar de degelijke koopman Potgieter evenmin raad mee weet als de evenwichtige hoogleraar Geel. De Leidse student hangt een prikkelbaar zelfbewustzijn uit en voelt een eerzuchtige wedijver met jongelui als Nurks en Pieter, Dolf en de Charmante, aan wie hij zijn wrevel moet afwrijven, zoals de jonge Amsterdammer van Deyssel het tegenover de Hagenaar Frans Netscher vertonen zal. Onschadelijke oudjes als grootmoeder Kegge, de praatzieke tuinman, het aftandse Keesje daarentegen worden genadig in bescherming genomen. Deze dubbele trek tekent een persoon vooraan in de twintig, die overloopt van de meest uitdagende paradoxen, omdat zijn kracht voorlopig in woorden en nog eens woorden bestaat.

Als we aan het omslachtige van de stijl gewend raken, waardoor een geslacht, dat tijd in overvloed had, eerder wordt gekenmerkt dan de schrijver persoonlijk, merken we tot onze verrassing, wat een sprekend jeugdboek het boek is en blijft. Het spelelement van de studentenwereld, waarin gewichtigdoenerij met ongegeneerdheid afwisselt en formalisme samengaat met parodie, vormt eigenlijk de humor bij Hildebrand. Pieter Stastok heet vrij emfatisch '*infaam* ouderwetsch', alsof de schrijver vergaat van ergernis; maar bonte verbindingen zijn geladen met een schaterlach: 'Pieter grinnikt, als een vertelsel, en stopt een nieuwe, als er een pijp uit is'. Het ironisch accent van een enkel woord werkt op zich zelf genoeg, waar een ongetrouwde dame bij haar schoonzuster inwoont 'met het *voorrecht* van de wasch voor haar te doen, haar kousen te mazen, haar hoeden te vermaken en haar japonnen af te dragen'. In de spreekwoordelijke Nurks zit een stuk Hollandse norsheid en bokkigheid; zijn gezegden klinken moordend afgebeten. Deze tegenspeler kent geen zonnige glimlach, want hij moet zich krampachtig staande houden, door zich tegenover Hildebrand te laten gelden met hatelijkheden, die geestigheden bedoelen. Zo bevestigt zijn

1) K.H. Heeroma, *Het probleem Beets* (*Jaarboek Maatschappij Ned. Lett.* 1947-1949 blz. 59 vv.).

onhebbelijke houding weer de vanzelfsprekende meerderheid van de student. Overal zijn het een paar sterke

druppeltjes ironie, waaraan het vaderlandse bloed wat vurigheid te danken heeft.

Treft op het eerste gezicht bijzonder de rake waarneming, op de duur bevredigt meer de fijne mensenkennis. Mijnheer Witse maakt zijn zoon ongelukkig, door hem eeuwig op te hemelen en hem een monster van geleerdheid te laten lijken, wat de goeie jongen helemaal niet wil zijn. Mevrouw Vernooy, die nog niet helemaal gelooft, dat Napoleon echt dood is (zoals bange tijdgenoten van ons het evenmin van Hitler konden geloven), prijst te goeder trouw de student zó overmatig bij een nichtje aan, dat het meisje haar hart bij die opwinding voelt bevriezen.

Zakelijke beschrijvingen van een persoon zouden volslagen uit de toon vallen, want professorale objectiviteit staat ver van de spotzieke studententaal, die opzettelijk aan overdrijving toegeeft. Daarom lijkt het verwijt ongegrond, dat Hildebrand op die manier onze sympathie voor zijn figuren dreigt weg te nemen[1]. Voorzover het opgaat, wordt de studentikoze trant miskend, die alles zo sterk mogelijk moet kleuren, omdat de jeugd in volstrekte uitersten leeft. Het benepen wereldje van Jan Salie is hier verraderlijk met een dievenlantaren beschenen en de ironie kiest telkens grote woorden voor de minste onbeduidendheid, om tegelijk het leeg vertoon van de mensen en het opgeblazene van een gangbare boekentaal te laten uitkomen.

Het spraakgebruik van Hildebrand is alleen denkbaar bij de vrije toon van studenten, die beslist anders willen spreken dan onnadenkende burgers aan de ene kant en overbewuste professoren aan de andere kant. Tussen deze beide polen huppelt de humor heen en weer. De plotselinge overgang van huiselijke naar wetenschappelijke termen heeft meermalen een verrassende werking. Al blijft de *Camera* het eigen werk van een oorspronkelijk schrijver, de stof, waaruit zijn boek is opgebouwd, valt grotendeels te herleiden tot de Leidse kring, die in dezelfde tijd een Klikspaan oplevert met nog vlotter weerslag van de studentikoze geest en gewaagde vormen als 'ziel-onder-denarmachtig'[2], waarin de Tachtigers worden aangekondigd.

De meeste beeldspraak in de *Camera* heet verstandelijk[3]. Maar dan toch het tegendeel van abstracte allegorieën! De levendige personificaties keren elke verhouding spelend om: 'de aangekleede boterham *in persoon*'; 'een grijsaard, die zijn pijp zat te rooken in *gezelschap* van een muurbloem en een balsamine'; 'er moesten twaalf menschen ademen en zes sigaren *in 't leven blijven*'; 'zijn halsboord lag in zwijm'; 'alle *welopgevoede dingen* hebben hun gestelden tijd'. Moedwillig worden de grenzen tussen verschillende kategorieën overgesprongen, zodat mensen en dingen dooreen vliegen: 'een langwerpig man', 'een beschadigd bedelaar'; 'het overige van zijn gelaat bestond geheel uit een wijde das en groote hemdsboorden'. Soms is iets hoogstens uit de verte aangeduid, wat de fijnheid van een opmerking verhoogt. Duidelijk genoeg is dit sober portret van een jongetje, waarbij Huet zich verkneukeld zal hebben: 'Ik weet niet recht of hij een zakdoek bij zich heeft'. Een erg opgetuigd meisje '*lag* aan een gouden ketting'; en een man is volledig gekenmerkt met deze enkele trek: 'in zijn zak *berust* een groote flesch jenever'. Wat een kunst van gedempte schakeringen en verzwegen woorden! Regel-

1) H.W.J. Schregel: *Stilistische en syntactische beschouwingwn over de Camera Obs cura van Hildebrand*, diss. Leiden 1932, blz. 71.
2) J. Kneppelhout: *In den Vreemde*, Leiden 1840, blz. 240.
3) Schregel 89.

recht uit een studentenblad kon de volgende regel overgenomen zijn, die wel de pregnante constructies van Hooft parodieert: ‘De hoornist blies zijn wangen op, zijn oogen uit en zijn hoorn vol’.

Hoe scherp de waarneming ook geregeld mag wezen, de raakste opmerkingen zitten niet zozeer in de woorden als in de toon met een knipoogje. Heel de dooie Pieter wordt ons al gesuggereerd door de angstvalligheid, waarmee Hildebrand het zogenaamd nodig vindt om uitdrukkelijk te verzekeren, dat zijn stijve neef als stopwoordje ‘waaratje’ heeft: ‘waarvan ik evenwel, om billijk te zijn, erkennen moet, dat hij in 't geheel geen misbruik maakte’. De wat omslachtige stijl, bijvoorbeeld de eerste zin van *De Familie Stastok* met het ouderwetse woord ‘dezelve’, maakt herhaaldelijk een ironische indruk. Waarschijnlijk dient dat langzaam tempo voor het ongeduld van de jonge schrijver om de slome biedermeiers na te doen. Prachtig is dit gelukt in de eerste zin (en hoe beslissend voor de stemming werkt zo'n begin!) van het volgende hoofdstuk: ‘Het duurde een minuut of wat alvorens een eigenaardig sloffen in het voorhuis de aankomst eener bejaarde keukenmeid verried, die eerst natuurlijk den aardappel waaraan zij bezig was, had moeten afschillen, daarna den bak van haar schoot en haar beide voeten van haar stoof zetten, om vervolgens haar roode muilen aan te trekken, haar neus met het buitenste van haar hand af te vegen, haar eva in de schuinte op te slaan, en den langen weg te aanvaarden, die van de keukendeur tot bij den barometer twintig, en van den barometer tot de mat zes stappen vergde’. Deze zin weegt tegen een berg kunsthistorische geleerdheid op, om onze nationale schilderkunst toe te lichten. Zo is het rustig leventje in een slaperig stadje als Delft, waar het binnenhuis van Vermeer nog onberoerd blijft doorsoezen. Mens en huis, verklaart Hildebrand zelf, zijn er ‘van een vroeger eeuw’. Vader Stastok staat om zes uur op, want hij moet tijdig om half acht aan het ontbijt zitten, en vult de tussentijd met pijpjes roken. Dit is het zuinig bestaan van een rentenier.

De stijl volgt zó lenig alle stemmingen, dat het diakenhuismannetje met primitieve wendingen als *en... en... en* heel anders praat dan de wijze heren. En midden onder lange, blijkbaar door het Latijn uitgebroede zinnen komt plotseling een driftige versnelling:

> ‘Het is nacht; het is het kwade seizoen. De lucht is donker; de wolken zijn dik en drijven onstuimig en snel heen en weder; de maan scheurt ze nu en dan met een waterachtige straal. De wind huilt door 't gebergte; de regen ruischt; van verre gromt de donder. Ziet gij daar dat gevaarte met dichte struiken bewassen, zich afteekenen tegen de lucht; - ziet gij daarin die donkere rotskloof, beneden gapende, boven zich verliezende in heesters en distelen? Het bliksemt; ziet gij ze? Houd uw oog derwaarts gericht. Het is alles duisternis. Let op! Wat is dat? 't Is het glinsteren van twee oogen; gloeiende kolen. Hoor toe! Dat was de donder niet; het was een schor gehuil; het diepe geluid van een leeuw die ontwaakt. Hij tilt zich uit zijn hol naar boven. Hij rekt zich uit. Een oogenblik staat hij met opgeheven hoofd brullende stil. Hij schudt de zwarte manen. Een sprong!.... Achter uw wachtvuur, onvoorzichtige! Hongerig gaat hij om; met woeste bewegingen, met ongeregelde sprongen, met schrikkelijke geluiden. Wien zal het gelden? Een breedgeschoften buffel misschien, die hem met gebukten hoofde en sterke hoornen zal opwachten. Geen nood: hij zal hem

> aanvliegen; hij zal zijne nagelen klemmen in zijne lenden; hij zal aan hem hangen blijven; hij zal hem de blanke slagtanden in den korten, rimpeligen nek slaan; één oogenblik - en hij zal hem afmaken, hem in stukken scheuren en zijn honger bevredigen. Dan zult gij hem met rooden muil en bespatte manen rustig zien nederliggen, zijn zege genietende, trotsch op zijn koningschap.'

Als iemand dit stuk uit *Een Beestenspel* ging toeschrijven aan Multatuli,

zou de vergissing begrijpelijk wezen. Want deze hartstochtelijke taal, die in zijn hoekig ritme een hijgende vaart te horen geeft, is niet minder welsprekend dan *Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb*, een twintig jaar later verschenen:

> 'Bandjir! De aarde dreunt, de lucht perst saâm, het ademhalen wordt moeilijk, de ooren suizen.... Het water rijst niet, het stuwt.... Weg, tuinen van koffieboomen die daar, zo kort geleden nog, de hoogte kroondet, en in schijnbare veiligheid neerzaagt op het zilveren beekjen in de diepte. Dat beekje is sterk en woedend geworden! Weg, landhuis met witten gevel, dat zoo vriendelijk uitstaakt boven 't omringend plantsoen; de hoogte uwer ligging baat u niet.... Weg, dorpje op den heuvel..... zie, wat beneden lag, is reeds verslonden..... maar de bandjir is hooger dan de heuvel.... Weg, alles wat weerstand biedt.... weg, alles wat vlucht! Tegen die kracht bestaat geen kracht, tegen *die* snelheid bestaat geen snelheid! Weg, rund en paard en mens!.... weg, plant, boom, tuin, woud.... alles weg, alles glad geschaafd, gemaaid, geschoren!.... Aan den arbeid, aan den arbeid! Er moet rijst zijn voor den honger.... er moet koffie wezen voor dien anderen honger, die handel heet! Er moet gewerkt worden opdat de kinderen.... Gewerkt?.... Waarmede? Waar is de patjol? Weggespoeld. Gewerkt voor vrouw en kind? Zijn die niet mêegevoerd als het gereedschap, weggesleurd als de tuinen, als de huizen, als de oogst?'

Met dat al heeft iemand verzekerd, dat de *Camera* weinig gevoel kent. Koel en leuk als een Hollander, die zijn kracht zoekt in gelijkmatigheid, houdt Hildebrand zich zeker. De humor is zó voornaam ingehouden, dat kenners er nog over heen lezen. Op een stoomboot 'zat een gezelschap Bonnsche studenten met kielen, en knevels, en ransels, en vervaarlijke pijpen, en schoenen met spijkers, eene voetreis te maken'. Deze lichte, alleen door komma's begeleide spot met zulke onsportieve sportmensen ontgaat een geleerde, die ons de volgende analyse voorlegt: 'In *zat een voetreis te maken* gaapt een kloof, die eenigszins overbrugd wordt door *schoenen met spijkers*'. Het verhaal over Nurks geeft verder dit tafereel: 'De harpspeelster hief, met eenigszins schorre stem, en juist voor de drieëntwintigste maal op dien gedenkwaardigen morgen, het Fleuve du Tange aan'. Daarbij denkt dezelfde onderzoeker te moeten vaststellen: 'Deze zin *schijnt* realisme te bevatten en wekt een vage gewaarwording van ongeloof en van verbazing over de preciese registratie, zoodat de aandacht sterk wordt gericht op de schijnwaarde'[1)]. Alles behalve schijn! We vinden er niet alleen de verveling van de hoorder in terug, die eindeloos met één deun is vervolgd, maar vooral meelijden met de arme zangeres, die bij zo'n sleur haar zure brood moet verdienen. Juist het oneven getal 23, niet 25, dat een globale afronding zou voorstellen, maar zogenaamd uitgeteld 23 heeft hier zijn volle waarde, omdat de humor hiermee in het tragische overgaat.

II.

1) Schregel 19, 25, 30.

De *Camera* is vol aandacht voor kleinigheden, waardoor het miniatuurachtig stilleven in Nederland vanouds wordt gekenmerkt. Het knus, schemerig interieur staat getroffen in dit beeld van een huiskamer: ‘twee schuiframen met middelsoort ruiten, versierd door groene gazen gordijntjes op breede koperen roeden, in het midden een weinigje opgeschoven om het licht vriendelijk uit te noodigen wel te willen beschijnen twee bloempotten van mijn tante, onder streng verbod van iets anders in 't vertrek of op te luisteren of te verbleeken’. Laat het waar zijn, dat het vertellen nooit verder komt dan het

beschrijven[1] (want hoe kan het anders bij een schrijver, die wel goed uit zijn ogen kijkt, maar nog niet heeft geleefd?), hier leeft de stille poëzie van onze nuchterheid en onze zindelijkheid. Heel de Hollandse regelmaat ligt in een paar zakelijke herhalingen weergegeven: 'Verbeeld u een ruim vierkant vertrek, met een vierkante tafel in het midden, waar het vierkante groene kleed van is afgenomen en vervangen door een vierkant zilveren theeblad'. Cijfers delen in die effen strakheid: 'Als men onder de tafel kijkt, ziet men als twintig vurige oogen, vanwege vier stoven'.

Dit is een heel ander soort spel dan Anatole France vertoont, die ergens drie studenten laat zitten op twaalf stoelen, waarbij onze verbeelding aan het werken wordt gezet, om het leunen van armen en benen geleidelijk te volgen. Bij Hildebrand gaat alles minder levendig en dus minder bewegelijk. De Stastoks laten op hun avondje bij hoge uitzondering al vóór November een turfvuurtje aanleggen, waar de stoelen voor de heren om heen worden geschikt. Zitten is immers de houding voor Hollanders, die graag 'hun gemak houden', in tegenstelling met volken, die hun gasten staand of lopend ontvangen, om ze allemaal gelegenheid te geven vrij met elkaar in aanraking te komen. Wij ploffen neer op de stoel, hangen nog liever in de stoel, die ons wordt aangewezen, en voelen ons daar onwrikbaar veilig gepoot als een aardappel in zijn kuiltje. Echt Hollands is ook het intieme van zoveel verkleinwoorden: 'twee vaasjes met gekleurde bloempjes onder stolpjes, zoo poppigjes en zoo kleintjes'. Het statig fatsoen gaat tot aan de ruiters op het behang, die hun zweep 'zeer rechtop houden'.

Deze vaderlandse kunst van detailleren is hier veel natuurlijker dan bij Van Deyssel, omdat in de *Camera* de hele mens er met hart en ziel bij betrokken is en niet enkel de ogen van een schrijver, die de schilders wil nadoen, om dan van visuele impressies in cerebrale abstracties te vervallen. De diligence in *De Familie Stastok* leeft daarom langer dan die in *Menschen en Bergen*, het avondje bij de *Stastoks* staat ons beter voor de geest dan dat in *Een Liefde* (hfdst. VIII); en nooit is Hildebrand in zo'n microscopische techniek doodgelopen als de peuterige *Adriaantjes*. Tenslotte kwam Van Deyssel toch ver genoeg boven zijn uiterlijke woordkunst uit om de *Camera* met telkens weer het onmisbare woord 'fijn' te prijzen als 'een prachtig boek, heerlijk om te lezen', vol 'witte bergtoppen van geestigheid die tevens geestelijkheid is'[2].

De Tachtigers moesten hun eigen dorheid ondervinden, eer ze royaal deze erkenning gaven. Het was hun wachtwoord, dat het vroeger te stout gevonden boek veel te zoet was. Johan de Meester sprak wel de opvatting van zijn geslacht uit, toen hij verklaarde:

> 'Hildebrand, één-en-al secundaire functie! *Het* boek van Holland, *het* boek voor Holland: voor het burgerlijk-brave, braaf-zelfgenoegzame, zelfgenoegzaam-deftige, deftig-nette, netjes-vroolijke Holland. Er is géén jeugd in dit werk van een jeugd, anders dan die van een net jonge-heertje. Want er is geestdrift noch hartstocht noch schaterlach. Een superieure uiting van middelmatigheid, van nationale middelmatigheid, en die is geprezen, gelezen aldoor en almaar geprezen.'[3].

1) Carel Scharten, *De Gids* 1914 III 425, 443.
2) *Verzamelde Opstellen* 1905 VIII 115 vv., 136.
3) *Carmen* 1915 I, 125.

Dat er juist een eeuwige jeugd aan de *Camera* verzekerd is door zijn kinderlijke reinheid, scheen de maker van zoveel miezerige romans niet te doorzien. De sfeer van Hildebrand is immers het huiselijk leven, waardoor alles ge-

moedelijk en gezellig aandoet. Het geweldige ligt de schrijver niet en nog minder het ontzettende. Daarom vindt hij het Evangelie ook zo'n 'vriendelijke' leer. Dit staat een beetje van Kierkegaard af, die alle verhoudingen zo huiverend komt verzwaren. Een enkele keer gunt de theologische student zich het plezier, dat Betje Wolff zich meermalen gunde, om heel onverwacht de tale Kanaäns te laten horen, alsof de kerkdeur even op een kiertje waait. Pas heeft hij verteld, dat een kind verluierd is, of hij zegt op plechtige toon: 'Het kind nu was zeer klein, en had een zeer grote dot in den mond'. Des te opvallender lijkt dan zijn later toegevoegde proefpreek over *De Wind*, waarin de galm van zijn grootvader van der Palm in volle ernst gaat doorklinken. Deze retoriek veroudert eerder dan het realisme, maar ook het realisme raakt onherroepelijk uit de tijd. De kracht daarvan ligt nu eenmaal in toespelingen op het actuele, op de laatste mode en de nieuwste termen, terwijl die omgeving juist een voorbijgaand element vormt. Na een kwart eeuw krijgt Hildebrand zelf vast te stellen, hoeveel uitdrukkingen van zijn werk al onbegrijpelijk geworden zijn; en na een halve eeuw moet hij een volledig boek met toelichtingen leveren. Zo kunnen wij in Bredero's spelen of in Vondel's hekeldichten veel regels niet meer verstaan zonder geleerde noten, die noodlottig een schoolse bijsmaak aan de meest frisse poëzie geven. Hetzelfde wat de *Camera* bij het verschijnen modern maakte, laat die voor ons hier en daar ouderwets worden. Wij begrijpen sommige zinspelingen niet meer met een enkel woord, en elke uitleg bederft nu eenmaal de aardigheid.

III.

Omdat het boek een persoonlijk werk is, houdt het ook de grenzen van een persoon. Zijn verbeelding speelt binnen een bepaalde kring, zijn vinding blijft tamelijk beperkt. *Gerrit Witse* herhaalt motieven van de *Familie Stastok*: weer een stel ouders, die trots zijn op hun zoon de student; weer een avondje met de nodige belachelijkheden. En evenals bij *Witse* komt bij *Kegge* een deftig meisje een arme stervende bezoeken. Het verwondert ons dan ook weinig, dat Hildebrand zich met één boek heeft uitgeschreven, want hij is vóór het eind al aan het uiterste van zijn kracht. Kneppelhout leert veertig jaar na zijn *Studententypen* een Leids student, dat iedereen wel een enkel verhaal kan schrijven, waarvoor zijn subjectiviteit altijd stof genoeg levert, maar dat de kunstenaar zich pas bij het tweede werk openbaart[1]. Spreekt hier niet de ondervinding van Hildebrand zo goed als van Klikspaan? En is *Max Havelaar* uitsluitend door Huet voor het énige boek van Multatuli gehouden? Een Engels criticus noemt de vruchtbare Graham Greene ook de schrijver van één boek, waarna de rest allemaal maakwerk heet te wezen. Evenals Viktor von Scheffel zijn énig blijvend werk in zijn jeugd schreef, zo Hildebrand en zo ook van Eeden, die wel de nodige vervolgen op *De Kleine Johannes* levert, maar om te bewijzen, dat het eerste werk het laatste meteen is geweest. Hoe verschillend van aard deze beide schrijvers ook zijn, ze hebben zich even vroeg met een meesterstuk uitgeput. Op een golf van de tijd omhoog gedragen, zijn zulke spontane jeugdindrukken onmogelijk voort te zetten.

1) H.T. Colenbrander en J.E. Stokvis: *Leven en arbeid van C.Th. van Deventer* (1916) I, 47.

Het pleit daarom voor Beets, afgezien van enkele vervolgstukken, die geleidelijk in de *Camera* worden opgenomen, geen tweede deel gegeven te

hebben. Hildebrand is immers Hildebrand niet meer; en zoals Haverschmidt het spoorloos verdwijnen van Piet Paaltjens vaststelt, mag Beets omkijken naar de begrafenis van Hildebrand. Er is maar één *Camera*, omdat alle omstandigheden, die hier samenwerken, in een mensenleven nooit meer terugkomen. Vooreerst een jeugd, die anderen verbaast en zich zelf verrast met zo'n vlotte vrijmoedigheid. De betovering gaat van het geheim af, wanneer dat eenmaal bekend is, want onbevangenheid hangt met een zekere onbewustheid samen. Voor een rake gooi blijkt het nodig te wagen; en om te wagen moet iemand niet twijfelen, zelfs niet teveel denken. Het gaat in de kunst als op reis: de toerist pent zijn indrukken dadelijk neer, als hij de dingen maar één keer gezien heeft; maar na ze in een andere stemming, bij een nieuwe belichting te hebben teruggezien, verliest hij zijn zekerheid, want hij kent nu de keerzij en weet het ingewikkelde van de verschijnselen. Dit evenwicht brengt zijn scheppende verbeelding tot rust. Het gunstig ogenblik voor Hildebrand was de studentikoze luchtigheid, die Prof. Geel hem probeerde af te leren en die Potgieter hem als oppervlakkigheid verweet.

We mogen tenslotte onderstellen, dat een of ander vervolg op de *Camera* mislukt zou zijn, omdat het min of meer brutale zich onmogelijk laat afdwingen. De Roemeen Caragiale was schitterend van fantazie, maar hij schreef toch niet meer dan enkele stukken, waarvan *Een verloren Brief* alleen een meesterwerk is. Hij schreef uitsluitend, als hij zijn figuren hoorde spreken, wat hem zelden overkwam[1)]. Hildebrand heeft de Stastoks na zijn vertrek uit Leiden niet meer horen spreken. De overgang uit het academiewereldje naar de maatschappij, die in studententaal 'de Kille' heet, is nog altijd groot, zolang het spelelement bij de jeugd blijft overheersen. Of lijkt het niet de omgekeerde wereld, dat bestuursleden van een corps zich tegenwoordig zo bourgeois mogelijk in rok vertonen en dat dezelfde personen als afgestudeerden gewoon in hun werkpak achter elke groene tafel komen zitten? Niet die aanpassing bij de samenleving, maar het wereldvreemd conservatisme van studenten is een vreemd geval. Nicolaas Beets heeft als dominee tijdig de invloed van het ambt op de mens leren kennen[2)]. Hij beleefde wat Piet Paaltjens overal om zich heen zag gebeuren:

'Ook kocht hij een stel witte dassen,
  En de wereld riep er van,
Hoe hij zich van een zondaar bekeerd had
  Tot een braaf en fatsoenlijk man.'

GERARD BROM.

1) Michel Dragomirescou: *La science de la littérature*, Paris 1928, I 121.
2) P.D. Chantepie de la Saussaye: *Het leven van Nicolaas Beets*, Haarlem 1904, blz. 87.

Bilderdijks mening over Vondel. (Slot).

III.

Verschillende reminiscenties aan Vondel, welke opduiken in de poëzie van Bilderdijks ballingschap en onmiddellijk daarna, moeten we hier stilzwijgend voorbijgaan. Ze bewijzen, hoezeer hij zich ook in die tijd aan Vondel verbonden gevoelde[1].

Enkele opmerkelijke uitspraken óver de grote voorganger mogen echter niet onvermeld blijven.

In *Het Buitenleven* van 1802[2], op Bilderdijkse wijs naar Delille vertaald, vinden we de bekendste, het tot een gevleugeld woord geworden:

> Lees Vondel duizendmaal, gy leest hem telkens 't eerst.
> Zie daar, waar de echte kunst, of ijdle rijmzucht heerscht!

Deze verzen staan in het verband van een uitval tegen de rijmelaars, aan wie de poëzie van Flaccus ten voorbeeld wordt gesteld:

> Natuur heeft in zijn vers een altijd nieuwen luister,
> En 't uwe ziet geen licht of 't zinkt reeds weg in 't duister.
> Lees Vondel....[3]

Vondel en Horatius - Bilderdijks meest geliefde Romein - in één verband als coryphaeën der Dichtkunst: het zegt álles omtrent zijn bewondering!

Dr. J. Smit in zijn *Bilderdijk et la France* ziet hier ‘désaccord’ met een andere plaats in hetzelfde gedicht, waar de genoegens van de winteravond geschilderd worden:

> Men staat van tafel op. Nu valt het op de boeken.
> In POOT vindt m'alles schoon; in VONDEL uit te zoeken:

wat niet vleiend voor Vondel schijnt[4]. Maar toch vergist Smit zich: er is hier geen désaccord, maar volkomen overeenstemming in waardering voor Vondel, want hier wordt met Bilderdijkse ironie een over literatuur leuterend gezelschap getekend[5], welks oppervlakkig oordeel in die ene regel voluit gekarakteriseerd is: het verslindt de héle Poot, maar bij Vondel gaat men eclectisch te werk; die is grotendeels onverteerbaar voor dit soort publiek!

't Merkwaardige is, dat Bilderdijk de bedoeling van Delille omdraait: die laat juist de oudere en grotere auteur geheel herlezen[6], maar de Nederlander had minder hoge dunk van 't keuvelend publiek.

1) Hij zelf getuigt daar o.a. van in het autobiografisch gedicht *Bij het Lijk van mijnen Vriend Uylenbroek* (1809): ‘Nu leer ik Brit en woeste Noren, wat vader Vondel zong’ (*D.W.* XI, 61).
2) *Het Buitenleven*, Amst. 1803 (Voorrede van Oogstmaand 1802) (*D.W.* VI, 274-362).
3) t.a.p. 347.
4) t.a.p. 280; Cf. Smit, o.c. 114, n. 5.
5) Ook wat volgt is gechargeerd: ‘En somtijds haalt er een, van wien men 't minst zou vreezen, Een Dichtstuk uit den zak om 't prulwerk voor te lezen.’
6) ‘On relit tout Racine, on choisit dans Voltaire’, geciteerd door Smit, l.c., n. 4.

Uit dezelfde Brunswijkse tijd dateren enige uitingen over Hooft en Vondel als autoriteiten op taalgebied, die licht werpen op de paradoxale weergave van hun literaire verhouding in het epigram op *Hooft*. Ze zijn te vinden in

de van ‘Oogstmaand 1798’ gedateerde *Voorrede* van *Mengelpoëzie* I[1)], en in de *Verhandeling over de Geslachten der Naamwoorden in de Nederduitsche Taal*[2)], waarvan de voorrede ‘January 1804’ gedateerd is.

Uit de combinatie van beide plaatsen, die alle twee tegen Hoogstratens *Geslachtslijst* gericht zijn, blijkt, dat Bilderdijk ‘deze Doorluchte Verstanden’ ‘ware en nooit genoeg te waardeeren Taalherstellers’ acht, maar hun autoriteit voor de vaststelling van het woordgeslacht niet erkent; niet alleen omdat de taal (en daarmee het geslacht) reeds ‘bestond eer ze de eerste als kind, en de ander als vreemdeling, leeren kon’, maar ook, omdat ze zichzelf en elkaar inzake het woordgeslacht vaak weerspreken en bij de vaststelling daarvan meestal niets anders lieten beslissen dan de welluidendheid of een subjectieve opvatting van de betekenis der woorden als meer of minder krachtige zaken aanduidend, zonder zich om het oude of levende spraakgebruik te bekommeren. Zodoende kan men uit hun practijk niet leren, hoe de taal wás, maar slechts, hoe elk van hen die wénste.

Dat we bij Vondel het mannelijk geslacht méér aantreffen dan bij Hooft, schrijft onze auteur dan ook niet zozeer toe aan Vondels Brabantse afkomst[3)], als wel aan hun verschillende geaardheid. En dan volgt de vergelijkende karakteristiek, die voor de kennis van Bilderdijks kijk op beiden van belang is:

1. Hooft, de geboren Hollander, leerde de taal als kind - Vondel, ‘de Keulenaar’, leerde haar ‘als vreemdeling’[4)].
2. Hooft is ‘de aandoenlijke’ - Vondel is ‘van ruwer lichaamsgestel’.
3. Hooft is ‘de en t'huis en in vreemde landen gepolijste en vertederde’ - Vondel is ‘minder beschaafd door geboorte en opvoeding’.
4. Hooft verkiest ‘gevoeligheid in de uitdrukking’ en op grond daarvan het vrouwelijk geslacht - Vondel houdt meer van ‘kracht (....) in de uitdrukking’ en van het mannelijk geslacht.
5. Vondel was Hooft ‘in de Poëzy spoedig te boven’[5)] en werd ‘als Poëet’ meer dan Hooft gelezen - Hoofts proza had minder invloed, omdat het ‘een' smaak van 't Latijn had, dat hij navolgde’.
6. Dientengevolge won Vondels ‘misbruik’ (op het gebied der woordgeslachten) het van Hoofts ‘meer Nederlandsche, meer redelijke, en meer grondige keus van geslachten’.
7. Maar Bilderdijk verkiest (op dit punt) ‘de zedigheid van onzen Ridder voor de stoutheid des anderen’.

1) *Mengelpoëzy* I, Amst. 1799, p. XX (*D.W.* XV, 69).
2) Amst. 1805, blz. 15-17.
3) Vgl. J.W. Muller, t.a.p. 19. Dat Bild. Vondels afkomst hier wel van belang acht, blijkt uit de nadruk, die hij legt op diens vreemdeling zijn in Holland. Ook zag hij in, dat Hoofts practijk dichter bij het Noordnederlands gebruik stond dan die van Vondel. Maar dat beiden grotendeels willekeurig te werk gingen, had Bild. even goed gezien als Kollewijn, die in zijn *Opstellen over Spelling en Verbuiging* (3. dr. 1916, blz. 56) zonder Bilderdijks naam nog genoemd te hebben, precies hetzelfde als zijn eigen wijsheid geeft en daarna (op blz. 66) Bilderdijk voor diens inzicht prijst. Terwijl Koll. echter met de constatering van ‘willekeur’ tevreden is, zocht Bild. naar de achtergrond daarvan.
4) De 2-de druk v.d. Verhandeling, van 1818, blz. 10, verzacht dit tot: ‘wat later uit den vreemde bij ons aangekomen’.
5) De 2-de dr. voegt toe (blz. 11): ‘(of, zeggen wij, in de kunst der verzen)’.

Wanneer we van deze punten datgene samenvatten wat van meer algemene geldigheid is, zien we hier vrij nauwkeurig, wat Bilderdijk in de een én in de ander waardeerde: in Hooft de meerdere verfijning in aanleg en ontwikkeling,

zijn ‘tederheid’ en ‘zedigheid’; in Vondel de meerdere kracht, de ‘stoutheid’ en het groter Dichterschap[1].

In dit licht bezien kunnen we de paradox in het epigram op Hooft niet ‘bizar’ vinden, maar wél-verantwoord en gefundeerd op een persoonlijk inzicht in wat de twee hoofddichters der 17-de eeuw kenmerkte.

Ook na de ballingschap blijft Vondel in Bilderdijks belangstelling. De vermeldingen worden zelfs veelvuldiger; het is of het verblijf in den vreemde hem nog sterker op de bezinning omtrent eigen nationaal verleden heeft teruggeworpen. *Voorafspraak* en aanhef van *De Ziekte der Geleerden* herinneren in de klank der verzen, soms ook in enige woorden, soms in de sfeer, de geest van een episode, aan verzen van Vondel; ook andere plaatsen van het gedicht doen dat[2]. Voor mij een bewijs, hoezeer onze dichter van Vondel doordrongen was, voor anderen een pronken met Vondels veren. In de aantekeningen wordt hij herhaaldelijk met hoge lof vermeld[3]. Bilderdijk schrijft hierover aan Jeronimo de Vries[4], dat hij Vondel citeert tot beter waardering van diens verzen, en verzoekt uit een Prijsverhandeling van De Vries[5] de passage te mogen overnemen: ‘Een tweede Vondel is mij nog niet voorgekomen; en wie toch zoude zich aan hem gelijk durven verklaren? - De Achttiende Eeuw voorwaar zal hem in den kring zijner vernuften te vergeefs zoeken.’ Blijkbaar achtte De Vries zich verplicht in zijn antwoord op te merken, dat Bilderdijk zelf misschien een uitzondering maakte, maar dat werpt de dichter in een volgende brief, met diepgaande zelfcritiek, die het stempel der oprechtheid draagt, verre van zich:

> Neen, er is geene uitzondering op, er is geen dichter aan te wijzen, die de bloeiende eeuw, door U ten model voorgesteld, evenaart. - En wilt ge van my een woord in vertrouwen hooren? Ik heb ja, wel 't een en ander van de Ouden leeren afzien, en dat is het goede in mijn werk, maar het is nergens recht zuiver antyk, dikwijls bloot *gemaniëreert* (zoo men in de Schilderkunst zegt) en zeer dikwijls is het meer *nabootsing* dan eigenlijke *uitdrukking* van het geen gy en ik overeenkomen zullen dat eigenlijk 't

1) Dat dit geïnterpreteerd mag worden als een meerdere *verhevenheid* blijkt uit het gedicht op *Jan Vos* in *Bijdr. t.d. Toon.p.*, 1823, blz. 89 (*D.W.* XIII, 432 v.). De verhevenheid, aan Jan Vos ontzegd, was volgens dit gedicht als een zeldzaamheid, die ‘slechts aan 't hart dat edel denkt, gegeven is’ te vinden bij Vondel, ‘maar dan ook ongemeen’. Hooft had ook wel deel aan de verhevenheid, maar ze was hem niet zo eigen en meer kunstmatig, zodat men hem bij zijn ‘teder’-heid ‘door kunst gezwollen’ mag noemen. (*Gezwollenheid* heeft bij Bild., wanneer het niet afkeurend gebruikt wordt, de betekenis van een meer kunstmatige verhevenheid, de ‘zwelling van stijl’, die bereikt wordt door verbeelding, uitdrukking en klank, terwijl het Verhevene in hoger zin voortkomt uit gevoel en voorstelling van de Dichter. Vgl. *Gedachten over het Verhevene* in *Taal- en Dichtk. Versch. h.* II, 1820, blz. 31 v.).
2) *De Ziekte der Geleerden*, Amst.-'s-Gravenhage 1807 (*D.W.* VI, 363-452). *Voorafspraak b.d. Voorlezing des Dichtstuks*.... (*D.W.* X, 462 v.)
3) *D.W.* VI, 519 v., waar *Palamedes*, vs. 2088-2108, geciteerd wordt, en a.w. 522 over *Herscheppinge*, Boek III, vs. 121-130.
4) *Brieven* II, 150 (d.d. 28-5-'07).
5) Bild. had het Hs. daarvan door De Vries horen voorlezen: eerst 1808-'09 werd de verhandeling in de *Werken der Bat. Mij. v.T.- & Dk.*, III, IV, uitgegeven. (Zie hierboven) Bedoelde plaats staat a.w., IV, 361 (in de 2-de dr., van 1836, IV, 169), maar ze staat niet alleen; achtereenvolgens wordt gevraagd: ‘Wie was Dichter van zangerige Minneliederen, als Hooft? - Wie..... als Cats?’ enz. Bild. nam alleen de lof van Vondel over (*D.W.* VI, 520).

schoon is. Dit geeft wie het schoon kennen, eene erinnering daaraan en behaagt hun dus wel; maar koomt er eens iemand die waarlijk uitdrukt, wat ik slechts kan namaken, zoo lig ik, en die tijd (schoon ik, oprecht gesproken, den man nog niet zie) zal eens komen, indien zich mijn hoop niet bedriegt; ja mocht ik, ik deed alles om hem te verhaasten.[6)]

6) *Brieven* II, 152. Vgl. Kollewijn, a.w., II, 436-7.

Bilderdijk gevoelt, hoezeer de honderd jaar achttiendeeuwse ‘beschaving’ sinds Vondel de poëzie aan frisheid en natuurlijkheid heeft doen inboeten. Men herinnert zich hierbij de klacht uit de *Achtste Bijlage* van zijn *Prijsverhandeling* over de grote afstand der modernen (dat zijn alle dichters sinds de Renaissance) tot het natuurlijke, vergeleken bij de dichters der Oudheid. Hij voelt de conventie der 18-de eeuw als een last te meer, die op hem en zijn tijdgenoten drukt en waar Vondel vrij van was. Heel zijn streven als dichter is geweest om aan die doem der conventie te ontkomen, steeds weer heeft hij van zichzelf en anderen de poëzie des gemoeds geëist, de taal van het spontane getroffen gevoel. Dat gevoel, daar was hij zeker van, was voor hem de oorsprong en de drijfkracht van zijn poëzie, maar - deze uiting bewijst het - niet was hij er van verzekerd, dat hij er ook de frisse, ongekunstelde uitdrukking voor had kunnen vinden. Wél vond hij die taal van het warme, natuurlijke gevoel bij Vondel, daarom inspireert hij zich op hem en het is zijn trots, wanneer hij, zijn werk naast dat van Vondel leggend, constateren kan, dat het er niet te slecht bij afsteekt. Wat hij in Vondel critiseert (ook in de aant. van De Z.d.G.) is dan ook nooit datgene wat ook voor hem Vondels grote betekenis uitmaakt: zijn oorspronkelijke verhevenheid, maar het tekort aan oudheidkennis[1].

IV.

Van de uitingen over Vondel in de jaren 1808 en '09 kan als samenvatting gelden het vers *Holland Boven Al*[2], waarin Bilderdijk de navolging der uitheemse kunst hekelt met te zeggen, dat hij de gehele wereld en alle tijden is doorgekropen, om te weten ‘wat de ware Dichtkunst heet’, ‘maar na al dat ommedwalen’ teruggekeerd is tot ‘de Nachtegalen van het Vaderlandsche bosch’, waar men

> Verzen schoeide op de echte maat / Die geen Nabuur nog verstaat;
> En op Attische Tooneelen / Melpomeen haar rol deed spelen,
> Eer der Seine zwanenvlucht / Wieken klapte door de lucht,
> En den luister der Aaloudheid / Eigende met roovrenstoutheid!

Het slot is de betuiging, dat hij zoekt ‘de nooit verdoofbare eer / Van een' Vondel, een' Homeer’.

Op drie dingen moet hier de aandacht gevestigd worden: 1. De vermelding van *de echte maat, die geen Nabuur nog verstaat*, waarmee B. de specifieke Hollandse Alexandrijn bedoelde, die door hem in zijn verhandeling *Over de Versificatie* later uitvoerig besproken is en boven elke andere vorm werd gesteld. Het is de alexandrijn van Vondel. - 2. De herinnering aan het Nederlands-klassieke treurspel, dat, zoals met trots vermeld wordt, vóór de Fransen zich inspireerde op het Griekse. - 3. De constatering, dat het Fransclassicistisch treurspel tenslotte met roversvermetelheid, brutaalweg, zich de glorie der Oudheid toeëigende.

In de verhandeling *Het Treurspel*[3] uit hetzelfde jaar 1808 werkt Bilderdijk de laatstgenoemde punten uit. Hij onderscheidt vijf soorten van treurspelen: 1. Vondels treurspelen; 2. het klassieke treurspel; 3. het Franse van Corneille, Racine en Voltaire;

1) Aant. op *De Z.d.G.* (*D.W.* VI, 521), critiek op Vondels voorstelling van het toneel der oudheid, *Herscheppinge* III, vs. 130 vv.
2) *Najaarsbladen* I (1808), 99 (*D.W.* XII, 112-114).
3) *Treurspelen* II, 's-Gravenhage 1808. blz. 103-242.

4. dat van Shakespeare; en ten 5. (maar na een kleine verademing!) dat van de Duitsers; daarop volgt een exposé van de wordings-

geschiedenis der verschillende treurstijlen. Het Griekse treurspel ontwikkelde zich tot zijn klassieke vorm, waarvan de karaktertrekken door Aristoteles werden nagespoord en vastgelegd, doch door de middeleeuwers, die bij hem en niet bij zijn bronnen te rade gingen, niet werden begrepen. 'Maar het geen door geheel Europa (Holland wellicht uitgezonderd) den onoverkoomlijksten hinderpaal voor het herleven des Griekschen Treurspels uitmaakte'[1] was de opkomst van een ander soort treurspel, dat B. het historische noemt en dat in Frankrijk en Spanje ontstond uit de Mysterie-spelen. In andere landen gingen deze historiespelen ten onder, omdat slechts weinige genieën als Shakespeare tot auteur hadden, maar in Engeland en Spanje kwamen ze tot bloei. Hun wezen was het voorstellen van een historische gebeurtenis, terwijl het Griekse in de eerste plaats verheven Dichtstuk wilde zijn. Met de Renaissance gingen geleerden het Gr. treurspel weer vertalen en, in 't Latijn vooral, navolgen, waarbij men trachtte aan de wetten van Aristoteles te voldoen. Seneca kwam in ere en op het voetspoor der Latijnse dichters paste men de indeling in vijf bedrijven toe. Ook de drie eenheden werden aangenomen. Maar de navolging bleef uiterlijk en belemmerde vaak, zoals Vondel voor zijn *Jefta* erkende[2].

Corneille echter ging uit van het historiespel en maakte dat tot echt treurspel onder beïnvloeding der Ouden, die hij wel niet geheel doorschouwde, maar door wier Dichterlijke geest en schone details hij getroffen werd; waarbij het gevoel van het 'Dichterlijk Een' hem zó doordrong, dat zijn stukken weer 'Dichtstuk' werden en een klasse apart gingen vormen, die wel vele voordelen van het klassieke miste, maar toch volkomen poëzie was. Racine, met meerder beschaving en ongelijk tederer van gevoel en van smaak, volmaakte dit soort, en na zijne *Andromache* verdient niets meer geroemd te worden[3].

Daarna daalde het peil, tot, na Voltaire, de z.g. 'Drames' 'een middelding tusschen Blijspel en Treurspel' vormden, vanwaar men wel moest vervallen tot de Spaanse of Engelse spelen, omdat men niet meer 'met geheel zijne ziel aan het zalig Een' hing en 'in de Navolging (der Natuur) de afbeelding en niet het Dichterlijk ideaal' zocht[4]. Zo heeft Duitsland 'noodwendig, tot het Engelsche Treurspel moeten komen'[5].

Maar bij ons had het anders kunnen gaan. Het historiespel, de grote hinderpaal voor het Griekse Treurspel, was hier nimmer 'wortelvast geworden'[6]:

> Onze Voorvaders (....) zagen naar de Oudheid te rug, en indien toen het Grieksche treurspel grondig bekend waar geweest, het ware by ons hersteld geworden. Vondel heeft het hier en daar voortreflijk als in eenen spiegel te rug gekaatst. Maar heeft Vondel het somtijds in zijn ziel als gevonden, en daar uit opgedolven, nooit heeft hy in zijnen leeftijd, afhanklijk van vooroordeelen en altijd bedrieglijk gezag van anderen in zaken van Geleerdheid, het genoegzaam gekend. Van daar de geweldige misgrepen, somtijds tegen de Eenheid van plaats begaan (want tegen de veel gewichtiger Eenheid van daad zondigt hy niet licht) en meer anderen: ja

1) a.w., 112.
2) a.w., 126.
3) a.w., 134.
4) a.w., 137.
5) a.w., 138.
6) a.w., 126.

het uitvallen zelfs van de Dichterlijke sfeer, waar hy in behoorde, wanneer hy zich toelei om recht naauwkeurig, om in de volmaaktste getrouwheid te schilderen. Oneindig veel schoons heeft Vondel in zijne Treurspelen, voor den Dichter: maar het Treurspel by hem gesticht en gebouwd, was te onvolkomen, dan dat het verschijnen eener veel vol-

> komener soorte, schoon dan ook verre van tot het ware Grieksche Treurspel op te rijzen, het niet noodzakelijk had moeten verdringen.[1)]

Wat op dit citaat nog volgt is dan een constatering, dat én het Griekse én het echte Franse treurspel niet langer bestaan en dat het toneel grotendeels verworden is. Zijn eigen ideaal van een treurspel, dat 'het eindloos genadig en vreeslijk Opperwezen op een gelijksoortige (wijze als het Griekse), maar nog eindeloos waardiger' zou voorstellen in een 'Profetische-dichterlijke aaneenschakeling (....) van lofzangen; en, in eene eenvoudige ontzachlijke daad, den mensch als een dorrend herfstblad door Gods adem gedreven', zou het Treurspel tot een godsdienstige plechtigheid terugbrengen: een onbestaanbaarheid in deze wereld[2)]. Het treurspel, dat hij als bereikbaar ziet, is een wereldlijk spel, dat 'zedelijkheid en veredeling onzer gevoelens' op een hoger plan moeten brengen[3)]. Het behoeft zich dus niet te beperken tot wezens van hoger orde, maar kan alle personen uit de overlevering tot voorwerp hebben, die door stand en hoedanigheden thuishoren in die Dichterwereld, die wel op de onze gelijkt, maar haar zover te boven gaat als het 'Dichterlijk Enthusiasmus' vereist om 'ons in zijne wellustige zielsbetovering meê te sleepen'. Dan zal de Daad groot en belangwekkend zijn, want ieder toeschouwer zal zich met zo'n hoofdpersoon verbonden gevoelen, en het stuk zal werkelijk Dichtstuk wezen, d.w.z. dat 'het treffende van onze wareld verdichterlijkt en boven zich-zelve verheven' er in een 'Eenheid van daad' wordt voorgesteld, terwijl die daad er is om het Dichtstuk en niet omgekeerd[4)]. Hoe hij zich de uitwerking van zo'n stuk voorstelt, heeft G. Kamphuis uiteengezet in *De Nieuwe Taalgids* XL[5)], en wij behoeven er hier dus niet verder bij stil te staan.

De nadruk moet hierop vallen, dat B. van het treurspel in de eerste plaats verhevenheid eist, en wel verhevenheid van hándeling, terwijl hij het streven naar realisme afkeurt. Dat bepaalt m.i. zijn oordeel over de stukken van Vondel. Diens 'Hoe hoog men drave in stijl en toon...' wordt met instemming aangehaald[6)]; de *Lucifer* wordt ook hier het hoogst gesteld[7)]; een uitgave van al Vondels stukken urgent geacht. De ernstigste critiek in ons citaat van hierboven is dan ook, dat V. soms terwille van de realistische schildering uit die verheven sfeer valt, waar hij in behoorde. Als B. vaststelt, dat schone verzen geen gebrek aan handeling kunnen vergoeden, en aan het 'Dichtstuk geen verhalen (wil) inwilligen dan waar die verhalen handeling zijn'[8)], mag hij ook aan stukken van Vondel gedacht hebben; men herinnere zich zijn opmerking van 1789 over het niet toneelmatige van de *Gijsbrecht*. Maar diezelfde *Gijsbrecht* wordt hier in de Aantekeningen als 'meesterstuk van den grootsten Dichter' verdedigd en hij ergert zich ten dode over de 'onlijdlijk(e) mishandel(ing)', die dit stuk bij de opvoering door 't invoegen van 'stomme vertooningen' moet ondergaan[9)]. Die vertoningen behoren immers juist thuis in de

1) a.w., 139.
2) a.w., 145.
3) a.w., 145.
4) a.w., 146, 147.
5) *De N. Tg.* XL, 220 v.
6) *Trsp.* II, 187.
7) a.w., 207.
8) a.w., 150.
9) a.w., 190-192.

historiespelen, waar het om de voorgestelde gebeurtenis gaat, maar niet in een Dichtstuk, waaraan de daad ondergeschikt moet zijn.

Bewijs genoeg, dat wat Bilderdijk als tekortkoming zag in het treurspel

van Vondel, niet betrekking heeft op diens dichterlijk genie, maar op het onvolkomen genre zelf. Door die onvolkomenheid, die niet aan hem, maar aan zijn tijd te wijten was, heeft Vondel ons geen nationaal toneel kunnen schenken. Dezelfde gedachte vinden we terug in de *Voorafspraak* van Bilderdijks *Bijdragen tot de Tooneelpoëzie* van 1823. Gezien de culturele eenheid van geheel West-Europa beantwoordt hij de vraag, of wij een karakteristiek nationaal toneel hebben gehad, ontkennend. In 't begin der 17-de eeuw heerste hier de rederijkerstrant met Frans-Spaanse stukken, waar de geleerdheid van die tijd reien aan toevoegde. Vondels eerste stuk was in de trant van Costers Academie, die nog een rederijkerssmaak had, maar:

> Hij beschaafde zich; en werd, nadat hij zijn hooger vlucht genomen had, regelmatiger, naarmate hij door zijn geleerde vrienden met de Ouden bekend werd; maar zijn voorbeeld had weinig invloed, en deze werd nog door den tegenstrijdigen Franschen stroomvloed verwoest.[1)]

Een nationaal toneel heeft zich bij ons, ook na Vondel, niet ontwikkeld. Wie zou dat willen bestrijden? Bilderdijk juicht het niet toe; hij betreurt het te moeten erkennen, als de voorstanders van het mode-toneel, dat uit Duitsland geïmporteerd wordt, het hem voor de voeten werpen: Wat voor bezwaren kan hij daar nu tegen hebben, nu het Grieks toneel niet meer tot leven is te roepen, nu het daarop geïnspireerde nationaal toneel te gronde is gegaan en er ook geen levend Frans-classicisme meer is?

En hij antwoordt:

> 't Is zeker, Vondel heeft, by 's Stagyriters wetten,
> Geen Treurspel ooit geleerd behoorlijk op te zetten,
> En 't Treurspel eischt by ons geheel een' andren trant
> Dan 't heerlijkst meesterstuk van 't oude Griekenland:
> 't Is waar, Racines leest schoeit al te maagre voeten,
> En schaars is 't, waar men zoek', die echte kunst te ontmoeten,
> Die zijne *Andromache* van alles onderscheidt
> Wat ooit op 't nieuw Tooneel geroemd is of beschreid.
> Doch, moet men daarom juist aan Shakespears kindergrillen
> Zijn' tijd, zijn' geest, zijn ziel, zijn kostbaar leven spillen?
> .....
> Neen, zie aan Shakespear af, wat by hem is te vinden:
> Karakterschets; gesprek; het menschlijk hart te ontwinden;
> Der driften schildring in haar vorming, aanwas, kracht!
> Zie daar zijn lof, zijn deugd! de rest is waard belacht.[2)]

Ook deze twintig verzen heeft men misverstaan, hoewel ze toch zo belangrijk zijn als samenvatting van Bilderdijks opinie over de verhouding der verschillende treurstijlen. De parafrases van Kollewijn en Molkenboer wedijveren in 't misverstand. Zij letten er ten eerste niet op, dat B. hier geen aanval doet op Vondel, nóch op Racine, noch zelfs op Shakespeare. Waar hij zich tegen richt, dat is het toneel van zijn dagen, dat zich wel op Shakespeare beriep, maar, volgens B., niet diens grote kwaliteiten navolgde, doch slechts zijn grillige bijkomstigheden, zijn primitiviteit, datgene wat hij van zijn tijd had overgenomen, maar wat niet het wezenlijke van hem was.

1) *Bijdr. t.d. Toon.p.*, 10-11.
2) *Het Tooneel* (Maart 1808), vs. 85-104 (*D.W.* VII, 20).

Daarom zien Kollewijn en Molkenboer ook niet, dat het geciteerde stuk met twee concessies begint: '*t Is zeker*, zegt Bilderdijk, '*t Is waar*, en wat dan toegegeven wordt, staat, zoals bij elke toegeving het geval is, in tegenstelling tot de hoofdgedachte, die een opgedrongen conclusie afwijst.

Datgene wat men toegeeft, is juist niet datgene, waarom het begonnen is.

Hier ging het er dus evenmin om, Vondel af te kammen, als om Racine te bedillen. Toch schijnt Kollewijn dat te menen[1], terwijl Molkenboer beweert, dat Bilderdijk in *Het Tooneel* alles, ook Vondel en Shakespeare, met Schiller, Klopstock, Jan Vos en Jan Krul over één kam scheert[2].

De beperkende bepaling 'by Stagyriters wetten' zien beiden óók over 't hoofd; en het blijkt niet, of één van hen begrepen heeft, wat bedoeld wordt met 'Racines leest schoeit al te maagre voeten'[3].

De zin van de eerste snede van ons citaat is, dunkt mij, deze: Inderdaad, het is zo: als men de wetten van Aristoteles tot maatstaf neemt, heeft Vondel nooit een treurspel behoorlijk weten op te zetten; en (het is óók waar,) dat het treurspel bij ons een geheel andere trant eist dan het heerlijkst meesterwerk der oude Grieken (ook de zuiver Griekse trant is dus niet meer in te voeren)[4].

Vondel faalde dus volgens de wetten van Aristoteles, maar dat sluit niet in, dat hij ook volgens andere maatstaven faalde[5]. Bilderdijk geeft juist te verstaan, dat de póging om aan Aristoteles wetten te beantwoorden tot mislukken gedoemd was, omdat bij ons een geheel andere trant vereist is. Deze tweede constatering loopt met de eerste volkomen parallel, en van een contradictie, die Molkenboer meent te constateren, is geen sprake.

Ook worden deze vier verzen niet 'vernietigd' door wat Molkenboer aanhaalt uit de *Voorrede* bij het eerste deel van Bilderdijks *Treurspelen*. Ze worden er door toegelicht. Als hij daar zegt: 'Vondel alleen heeft dit gekend', bedoelt hij het Grieksche Treurspel *naar zijn géést*, zoals uit het verband blijkt; 'en', zo gaat hij dan voort,

> hy ware in staat geweest het by ons te herstellen, had de geest van zijn' tijd hem niet, door eene vermenging van wat er onbestaanbaar meê was, op de grensscheiding gebracht, waar het Grieksche eindigt, en het ware Fransche, dat by Racine-alleen te vinden is, aanvangt.[6]

Wij menen gerechtigd te zijn de saamgebalde ironie van *Het Tooneel* hiermee (en met ons citaat uit *Het Treurspel*) aan te vullen. We krijgen dan de volgende stellingen, die volkomen bij elkaar aansluiten:

1) Kollewijn, a.w. I, 453.
2) Molkenboer, *Ann.* 1934, 167.
3) M.i.: De trant van Racine is van dusdanige verfijning, dat zij voor bijna niemand anders geschikt is. Ieder die in Racines brozen tracht te treden, moet ondervinden, dat zijn voeten er te grof voor gebouwd zijn, en voelt zich er door bekneld.
4) De 20 verzen komen dus hier op neer: Vondels poging tot een treurspel volgens de wetten van Aristoteles is niet geslaagd, het Griekse kan niet meer ingevoerd worden en het Franse van Racine is eveneens onnavolgbaar, maar moet men daarom nu juist zijn toevlucht nemen, niet tot het wezenlijke bij Shakespeare, maar tot zijn grillige primitiviteit?
5) Er is hier een belangrijk verschil met Van Effens oordeel (*De Holl. Spectator* I, 213, gecit. door Muller, t.a.p. 13), dat Vondel 'geen denkbeeld van de Tooneelwetten had', waarbij Van E. uitdrukkelijk verklaart niet de wetten van Aristoteles te bedoelen, 'maar die uit den boezem van de rede voortvloeien'. Ook spreekt Van E. bijna steeds ironisch van Vondels grootheid als dichter.
6) *Trsp.* I, p. III.

1. Als men Aristoteles' wetten tot maatstaf neemt, heeft Vondel nooit een goed stuk geschreven.
2. Maar dat moet men ook niet doen, want bij ons is een geheel andere trant vereist dan die der Grieken.
3. Wel heeft Vondel als enige van alle nieuwere dichters de géést van het Griekse drama als Dichtstuk gekend.
4. Had hij zich tot dat wezenlijke, ‘dat algemeen is aan alle dichterlijke

voorstelling', bepaald, dan zou hij het Griekse treurspel *naar zijn wezen* bij ons hebben kunnen herstellen.

5. Nu heeft de geest van zijn tijd, die meende ook de uiterlijke vormen te moeten nabootsen, maar daar een verkeerd denkbeeld van had, hem tot een genre gebracht, dat tussen het oude Griekse en het meer zelfstandige Franse van Racine in staat.

Maar, zal men vragen, is het dan in Bilderdijks ogen niet een fnuikende critiek, dat Vondel volgens Aristoteles wetten heeft gefaald en ook geen 'klasse apart' heeft kunnen stichten als Corneille en Racine?

Neen, want het eerste wordt opgeheven door het feit, dat B. Aristoteles' wetten voor ons niet geldig acht, zoals ook blijkt uit wat in de *Voorrede* van *Treurspelen* I aan ons citaat voorafgaat: daar maakt hij onderscheid tussen het algemeen geldige bij Aristoteles en dat wat alleen voor de Griekse omstandigheden gold. En het tweede is een door Bilderdijk zelf betreurde onvermijdelijkheid, die onmiddellijk gevolgd wordt door een zo warme waardering, dat Molkenboer.... zijn citaat vlák ervóór afbreekt, om pas naderhand dat vervolg te citeren, met de opmerking, dat hiér 'het onrustige kwik van Bilderdijks oordeel ineens naar boven' schiet. Zo wordt echter gescheiden, wat bijeenhoort: de hoge waardering van het vervolg doet uitkomen, hoezeer Bilderdijk het betreurt, dat Vondels op het klassieke geïnspireerde treurspelen, door bijkomstige gebreken, geen school hebben kunnen maken zoals de Franse, m.a.w. dat Vondels treurspel ons geen nationeel toneel heeft kunnen schenken. De passage luidt:

> Vondels Treurspelen, hoe zeer men die sints lang, gelijk oude vermufte overblijfsels, achter den bank heeft geworpen, houden, ook voor den genen die zich op het Treurspel der Franschen toelegt, oneindig veel in, wat onschatbaar in waarde is, en ook in dit opzicht is Vondel ons eenig en onvergelijklijk. Die hem wel beoefent, de verandering van toon, stijl, beloop, en behandeling in zijne verscheidenerhande stukken (ik spreek hier van geen taal of verzen) wel nagaat, en van elders met den staat der Poëzy, by zijne vorming en vervolgens, zoo by ons als elders, geen vreemdeling bleef, zal meer uit hem kunnen leeren, dan uit al wat zoo vele In- en Uitheemsche schriften over Dicht- en Tooneelkunst opleveren.[1)]

Nu, dat laatste heeft Bilderdijk zelf dan ook gedaan; daarvan heeft Molkenboer ons in het tweede gedeelte van zijn referaat massa's bewijzen geleverd; bewijzen, voor ons, niet van vuig plagiaat, zoals het wordt voorgesteld, maar van de diepe verbondenheid met de zeventiendeeuwse meester, waarvan Bilderdijk zich ten volle bewust was en die hij nooit heeft trachten te verhelen.

V.

1) a.w., p. III, IV. Vgl. hiermee het verslag, dat Bild. voor het Kon. Ned. Inst. schreef over *Het Treurspel in Nederland tot op Jan de Marre* (*Muzen-Album* I, 1849, 221-234) blz. 223-225.

Wat de ‘taal of verzen’ betreft, waarvan Bilderdijk in *Trsp.*. I. p. III niet sprak: die heeft hij in tal van gedichten verheerlijkt; in verschillende verhandelingen heeft hij ze besproken en verklaard[2)], en in zijn brieven op hun schoonheden gewezen.

De hekeldichter Vondel, die alles aangetast had wat Bilderdijk vereerde en vereerde wat Bilderdijk verfoeide (zo kan men het net zo goed voorstellen als andersom, want ze hebben beiden het recht van hun overtuiging), Vondel als politieke figuur, stond in alle opzichten tegenover Bilderdijk, en Bilder-

2) Vooral in de belangrijke stukken *Van de Versificatie*, in *Nieuwe T.- en Dk. Versch. h.* II, van 1824. De denkbeelden hierin vervat zijn ouder.

dijk in al die opzichten tegen hem en zijn partij, die Vondels hekeldichten nog steeds om hun inhoud herdrukte. Bilderdijk gaf dan ook geen kamp en leverde óók zijn epigrammen en hekelingen[1]. Merkwaardig is daarbij, dat hij Vondels persoon nimmer aantast en zakelijk blijft in zijn veroordeling van diens schimpdichten[2]. Over Vondels katholiek worden sprak hij begrijpend en zonder bitterheid[3].

Vondels dichterfiguur in 't algemeen komt ook na de periode die wij besproken hebben, nog vele malen in Bilderdijks werk ter sprake; het oordeel wijkt dan niet af van het hier behandelde en ziedend is hij, wanneer Vondels werk bij sommige gelegenheden wordt mishandeld of misbruikt.

Er is ten aanzien van Vondel dan ook geen discrepantie tussen Bilderdijks meningen en zijn ontleningen. Volgens Molkenboer zou zijn oordeel over Vondel kleinerend zijn en door naijver ingegeven, terwijl hij onder verzwijging van zijn verplichtingen in eigen dichtwerk met Vondels veren zou pronken. Ik meen, dat in het bovenstaande voldoende is aangetoond, dat er tussen Bilderdijks practijk, die inderdaad van sterke inspiratie door Vondel blijk geeft, en zijn uitgedrukte mening over die Meester, van wie men zoveel leren kan, generlei discrepantie bestaat. Dat hij met Vondel gewedijverd heeft, zou men kunnen toegeven, als het niet zo kleinzielig geformuleerd was. Wat is er natuurlijker dan dat een dichter, die door zijn tijdgenoten tot de grootsten wordt gerekend, de voorganger, met wie hij telkens in één adem wordt genoemd, tracht te evenaren en van hem tracht te leren! Het is te beschouwen als een vanzelfsprekende, maar bij Bilderdijk vaak ook als een bewuste hulde aan de Meester. Hij erkende de grootheid van Vondels Meesterschap, al achtte hij hem niet onfeilbaar; met name niet daar waar het ging om een juist inzicht in de kunst der oudheid, waarvan de kennis in de 18-de eeuw zich zozeer verdiept had, en zeker niet in kwesties van politiek en religie, waarin Bilderdijk als oranjegezind orthodox-protestant zich lijnrecht tegenover de rooms-katholiek geworden staatsgezinde Vondel bevond. Maar dit deed geen afbreuk aan zijn bewondering voor Vondels dichterschap, ook voor Vondels christelijk dichterschap, en mogelijk is het wel eens zijn hoogste eerzucht geweest (en een van edele aard) om, met zijn totaal andere geaardheid en inzichten, niet onwaardig te zijn een moderne en protestantse evenknie van de zeventiendeeuwer geheten te worden.

Maar als men hem een tweede Vondel noemt, in 1815, zegt hij in poëzie hetzelfde, wat hij ook in zijn ontroerende bekentenis aan Jo. de Vries in 1807 uitsprak:

> Neen, 't kunstlicht zal geen zon, geen middag, evenaren
> Al blindt de flikkerglans wie op de nachtlamp staren.[4]

Bilderdijk zag zichzelf als het kunstlicht, Vondel als het licht der zon.

1) Vgl. *Briefwisseling ed. Tydeman*, I, 114: ‘zou ik zwijgen, daar men mijn voorvaders met de fraaie epithetes van Vondel van 't *huichelend Synode* enz. (zoo als Siegenbeek nu immers weêr voor wat fraais heeft doen herdrukken) openlijk in hun eer en geweten aantast? mijne geloofsbelijdenis.... alom *vervloekt* en *bespot*?’
2) Zie zulke veroordelingen b.v.: *Brieven* III, 274; *Bijdr. t.d. Toon.p.*, 26 v. en 195. Terecht wees D.J. Huizinga in *Onze Taaltuin* III, 123, 256, op *Bilderdijks Objectiviteit*, die dichtkunst kon bewonderen ook bij de hevigste afkeuring van haar strekking. Molkenboers opmerkingen hiertegenover, aangaande bewondering in de jaren om 1806 en verwerping in 1823 (*Vondelkroniek* V, 210 v.), worden weerlegd door het cit. in de vorige noot, dat van 1808 is.
3) Zie b.v. *Brieven* IV, 58 en 63 v.
4) *Op een Lofvers* (1815) in *Nalezingen* II, Amst. 1833, blz. 79 (*D.W.* XII, 179).

Apeldoorn.
A.G.V.D. HORST.

Een aktief-passieve konstruktie.

Ik heb wel eens over boekjes met ‘stijloefeningen’ woorden gesproken, die niet als een lofprijzing konden worden opgevat. En nu? Nu is een van die oefeningen voor mij een uitkomst! De lezer herinnert zich nog wel - want wie is niet met ‘stijloefeningen’ grootgebracht? - dat men toen ook aktieve in passieve zinnen moest omzetten, ik bedoel bedrijvende in lijdende zinnen. Daarbij was het dan de kunst, althans het kunstje, om het ‘l i j d e n d e ’ voorwerp tot lijdend onderwerp te maken. Lukte dat, dan was het leed geleden. Dan had de leerling, ook de domste, bewezen dat hij de struktuur doorhad, d.w.z. dat hij de ontleding van de zin wel aankon. Nu is het de vraag, of ik zo'n opdracht nog aankan. Ik meen met de vereiste bescheidenheid van wel.

Aktief: ‘De autoriteiten in Jeruzalem wezen mij een gids toe’. Passief: ‘*Mij werd door* de autoriteiten in Jeruzalem een gids toegewezen’. Het d i r e k t e voorwerp ‘een gids’ is tot onderwerp geworden; al kwam het door een onregelmatigheid mijnerzijds niet voorop te staan: ‘Een gids werd mij.... toegewezen’. Maar het is ook mogelijk - al kan ik daarvoor geen stijloefeningen in de arm nemen - die aktieve zin nog op een andere manier om te zetten: ‘*Ik kreeg van* de autoriteiten in Jeruzalem een gids toegewezen’. Nu gebeurde er iets gans anders: bij dit omzetprocedee bleef het direkte voorwerp wat het was, en werd het i n d i r e k t e (‘mij’) tot onderwerp. En dat niet zonder zin: ‘ik’ ben immers meer waard dan ‘een gids’. Als toekomstige stijlboekjes, of verbeterde uitgaven van bestaande, mijn procedee nu maar niet gaan aangrijpen om het te laten inoefenen, ter bevordering van het ontledend inzicht. ‘Mijn procedee?’ Neen. De omzetting met ‘krijgen’ is geen eigen vinding, maar moest hier als een soort van inleiding dienen.

Want zulke s e m i-p a s s i e v e zinnen met ‘*krijgen*’ komen meer en meer in gebruik, vooral met het deelwoord van ‘toewijzen’: ‘Dit jaar zal waarschijnlijk *het gehele bedrag, dat Zweden krijgt toegewezen* (48 millioen) worden bestemd voor trekkingsrechten aan andere landen’ (Vk. 27 III '50); ‘*De een krijgt één kamer toegewezen*, een ander, die in dezelfde omstandigheden verkeert heeft er twee of drie’ (23 XII '50); ‘Het is niet zo dat *de provincie Groningen deze woningen* extra *kreeg toegewezen*’ (17 X' 50): verander ‘extra kreeg’ in ‘extra werden’; daarmee is dan alles in de zin anders gestruktureerd! ‘*Hij kreeg* toen *de ondergrondse schietbaan toegewezen*’ (30 III '50); ‘Kort voor rust *kregen de militairen een penalty toegewezen*’ (25 V '50); ‘*Dr Euwe kreeg wit toegewezen*’ (23 XI '50); ‘de minister (deelde mede) dat *Zaandam* .... voor 1949 *een behoorlijk aantal woningen toegewezen zal krijgen*’ (11 XII '48); ‘*We hebben een woning toegewezen gekregen*’ (20 IV '50); ‘omdat *iedereen een vaste woonplaats toegewezen heeft gekregen*’ (31 V '50); ‘*De Britse troepen* met hun versterkingen *zullen een sector krijgen toegewezen* w i e n s Zuidgrens even ten Noorden van Hannover loopt.... *De Fransen krijgen Beieren toegewezen*’ (11 X '50). In de oude stijl zou dit passivisch geluid hebben: ‘Den Fransen werd Beieren toegewezen’.

‘Krijgen’ en ‘worden’ gaan ook wel eens vreedzaam samen: ‘Winstpunten waren.... dat *onze partij zes portefeuilles toegewezen kreeg* en dat zowel 't departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, als dat van Economische Zaken *aan katholieken werden toegewezen*’ (28 XI '50). Een nog mooier voorbeeld is het volgende, waarin ‘worden’ in ‘krijgen’ overloopt: Toen kwam men ‘aan de

roofoverval op de alleenwonende madame De Pressigny te Oisterwijk, die voor meer dan een ton aan juwelen aan Nol

en de zijnen moest afstaan, waarbij *madame werd mishandeld, op bed gebonden en een prop in de mond kreeg geduwd*' (20 I '50). Om 'madame' na de twee passieven onderwerp te laten blijven, was 'krijgen' dè uitkomst. In alle geval zal deze oplossing velen beter bevredigen, dan dat het passief werd aangehouden: 'madame werd mishandeld, op bed gebonden en een prop in de mond geduwd' - een type van zinsbouw dat intussen geen zeldzaamheid is (vgl. Buigingsverschijnselen III n. 131 en 169).

Om eerlijk te zijn, moet ik bekennen dat de zin waarmee ik in het begin stilistische herinneringen wekte, geen eigen vinding was: 'Toen ik in Jeruzalem op Jordaans grondgebied arriveerde, *kreeg ik* v a n d e a u t o r i t e i t e n *een gids toegewezen*' (22 IV '50). Dat '*van* de autoriteiten' loopt zowat parallel met '*door* de autoriteiten' in de passieve wending. Veel voorbb. kan ik hier niet van overleggen, maar toch nog enkele: '*Nederland heeft* in, de afgelopen week voor een bedrag van 2 millioen 138 duizend rijksmark (waarde 1938) aan *industriegoederen* van het internationaal b u r e a u voor herstelbetalingen *toegewezen gekregen*' (1 III '50); 'Wethouder Van der Velde was in dat opzicht werkelijk openhartig.... om wat meer *bouwvolume* v a n h e m [de minister] *toegeschreven te krijgen*' (13 X '50); 'Integendeel, Ubbink was er.... nog steeds niet in geslaagd v a n h e t d e p a r t e m e n t van Oorlog *het geld vergoed te krijgen*, dat hij destijds [aan zijn broer] geleend had' (15 VII '50). Zie beneden ook een zin met 'door' bij 'de les gelezen krijgen'.

Ik wil de voorbb. met 'toegewezen' besluiten met een geval, waar 'krijgen' op een klip liep, waaraan 'worden' zou ontsnapt zijn. Onder het opschrift: 'Emigranten in Canada krijgen boerderijen' (25 V '50), zonder 'toegewezen', volgde in de tekst: '*Een aantal* Nederlandse *boerenfamilies*, die tenminste een jaar bij Canadese boeren gewerkt hebben, *krijgt boerderijen toegewezen* in de districten Antigonish en Inverness in Nieuw Schotland'. Ik zou hier geschreven hebben: '*Een aantal* boerenfamilies *krijgen* boerderijen toegewezen'. Die toewijzing immers vindt niet plaats aan die boerenfamilies als een kollektieve eenheid, maar aan een aantal (individuele) families ieder afzonderlijk, dus in distributieve zin - wat een meervoudig gebeurwoord vereist. Maar deze fijne onderscheiding van k o l l e k t i e f : d i s t r i b u t i e f zint de schoolmeester niet. Hij heeft nu eenmaal geleerd, dat bij een enkelvoudig onderwerp ('een aantal') een enkelvoudig verbum hoort ('krijgt'). Maar ik laat deze kwestie hier verder rusten. Bij de passieve konstruktie had die moeilijkheid geen kans gekregen: 'Aan een aantal boerenfamilies.... worden boerderijen toegewezen'.

In het voorafgaande beperkte ik mij zoveel mogelijk tot voorbb. met 'toewijzen', die verreweg het meeste voorkomen. Maar 'krijgen' komt ook voor bij andere gebeurwoorden. Ik moet daar nog even bij stilstaan, omdat - zover ik weet - nog nooit op dit biezondere en belangrijke gebruik van 'krijgen' is gewezen. Ook het N.W. VIII 224 vv. maakt er geen melding van, of het moest me ontgaan zijn. Mijn oudste voorbeeld is van de zuidnederlandse schrijfster Louisa Duykers (Rosa 189 - helaas zonder jaartal): '*Ze moest* nog *lessen betaald krijgen*, Godfried ook'. Ik beweer allerminst dat er geen oudere voorbeelden zijn. Hoe vaak toch leest men over iets heen; en dan ineens valt er onze aandacht op. - Ik kursiveer verder alleen het gebeurwoord, tenzij er een reden is om het daar niet bij te laten:

‘De eerste jaars [!] krijgen het diner *aangeboden*’ (Folia August. 10 X '39); ‘Als geschenk van het Anjerfonds en het Brabants Orkest, kreeg de hoornist Wim Laros.... een fonkelnieuwe ‘goldmessing’ waldhoorn *aangeboden*’

(Vk. 28 XI '50); en zo meer. ‘Men acht het onwaarschijnlijk, dat de regering haar budget niet.... *aangenomen* zou krijgen’ (28 XII '50). ‘Ze wijst er alleen maar op, dat de mens in heilsweg en ecclesiologie een plaats krijgt *aangewezen*’ (v. der Linde, Rome en de Una Sancta 273). ‘Als hij er niet voor *betaald* krijgt poseert hij niet’ (Vk. 15 XII '50). Ook ‘de Reynoldsmaatschappij (zal) gerechtelijke maatregelen nemen om haar octrooi *bevestigd* te krijgen’ (15 XII '50). ‘Als de jongens de grondbegrippen van hout-, metaal-, verf- en kleibewerking *bijgebracht* krijgen.... haken wij tegelijkertijd het algemeen vormend onderwijs daaraan vast’, en even verder: dit zijn ‘de vaardigheden, welke de na het eerste jaar afgewezen jongens, in het volgende jaar *onderwezen* krijgen’ (28 XII '50). ‘Om vier uur krijgen de kinderen een boterham *gebracht*’ (Schreurs, Het glazen paardje 39), ‘alhoewel het (hem) vernederend moet geschenen hebben van d o o r e e n k l e i n e n j o n g e n *de les gelezen* te krijgen, gehoorzaamde hij’ (85)[1], ‘hij groeide als hop en toen hij *de pokken gezet* had gekregen.... gloeide hij drie dagen lang van een krachtige koorts’ (10); vgl. voor ‘hij werd de les gelezen; hij werd de pokken gezet’ en soortgelijken, Buigingsverschijnselen III n. 153 en 143 met [44]; ‘het is vooral dit personeel, dat m i d d e l s deze film *een hart onder de riem* krijgt *gestoken*’ (Vk. 23 VI '50). Ik geef geen kommentaar.

‘De bouwplannen zijn gratis ter beschikking van de gemeentebesturen gesteld, die een gezamenlijke aanvraag bij Wederopbouw van 104 ‘B.O.S. woningen’ kregen *goedgekeurd*’ (22 XI '50). ‘De oorzaak van de ongeregeldheden is dat de communisten hun eis.... niet *ingewilligd* hebben gekregen’ (14 X '50). ‘De schoenmakers hebben de omzetbelasting reeds *kwijtgescholden* gekregen’ (11 XI '50). ‘en dat het in de kerkeraad zitten een dienst op zichzelf is, die toevertrouwd kan worden aan wie nog geen dienst *opgedragen* kreeg’ (Roscam Abbing 541; zo ook 540 r. 6 - 5 van onder). ‘terwijl de chauffeur.... een maand gevangenisstraf voorwaardelijk kreeg *opgelegd*’ (Vk. 10 XI '50), en zo herhaaldelijk. ‘Zij kreeg een compositie *gestuurd*, gemaakt van mousselinen blaadjes en witte tule bloemetjes’ (1 X '49); ‘in ruil waarvoor hij.... twaalf fijne flessen kreeg *thuisgestuurd*’ (20 IX '50). ‘Bij de instrumentatie voor klein orkest.... kreeg de hobo een solistische rol *toebedeeld*’ (21 XI '50). omdat ‘alle andere grote steden hetzelfde lot *toegemeten* zouden krijgen’ (de Hartog, Gods Geuzen III 90). ‘dat de ‘movie-children’ gemiddeld.... minder goede hoedanigheden krijgen *toegeschreven*, door hun klasgenoten’ (Opv. Broch. CXLVIII 71). De franse reaktie ‘had succes toen Doye.... de bal van Strappe kreeg *toegespeeld*’ (Vk. 2 XI '50); ‘Deze meneer zal dan zorgen, dat alle Gele Rijders met Kerstmis een aardig pakket krijgen *toegespeeld*’ (29 XI '50). ‘De leden van de Eerste Kamer hebben evenals die van de Tweede het officiële verslag *toegestuurd* gekregen’ (13 X '50). ‘Dezer dagen hebben wij *toegezonden* gekregen de in druk verschenen rede, welke....’ (7 X '50); ‘Temeer daar zij.... reeds de afgehandelde begroting van Landbouw-Egalisatiefonds 1951 had *toegezonden* gekregen’ (9 XII '50). ‘de Nederlandse militairen, die in Canada hun opleiding ontvangen, krijgen niets dan lof *toegezwaaid*’ (17 X '50). ‘als ik op het einde van de week mijn 80 gulden *uitbetaald* krijg’ (15 XII '50), zeer gewild. ‘de extra-premie.... die de laagstbetaalde Franse arbeiders over November *uitgekeerd* kregen’ (16 I '50). ‘om het huwelijk tussen zijn dochter en haar

1) Vergelijk: ‘De club van Roosenburg *liet zich* door benjamin Zwartemeer *de les lezen* (4-0!)’ (Vk. 30 X '50).

ontvoerder *ongeldig verklaard* te krijgen' (11 IX '50). 'een tijdschrift.... waarin men een schat van muziekstukken krijgt *voorgezet*' (24 XI '50). 'Deze Kamer zal bovendien het contrôleprogram ter goedkeuring *voorgelegd* krijgen' (19 VII '50). Dit is de week waarin 'ze een dieet *voorgeschreven* krijgen' (5 VIII '50). - 'Brits Jansen zelf had dikwijls genoeg een zwerm halve garen *op zich afgestuurd* gekregen, als schrikaanjagers' (de Hartog, Gods Geuzen II 351). En zo noteerde ik nog een aantal andere verbindingen.

Een variant met 'verkrijgen' is: 'Op 21 Juni *verkreeg* Churchill.... *de levering toegezegd* van grote hoeveelheden oorlogsmateriaal oorspronkelijk bestemd voor de Amerikaanse invasielegers' (Vk. 6 XII '50): is dit 'verkreeg' een vergissing (kontaminatie) voor 'kreeg'? De konstrukties van 'krijgen' met '*te*' plus i n f i n i t i e f zijn van een ander gehalte: 'Als het een zaak was, *die ik te behandelen kreeg* [= die door mij m o e s t behandeld worden], zou ik de 'grand jury' ijskoud laten aanklagen' (28 X '50). 'Ondanks deze prestatie zal de landbouw in de toekomst *een last te dragen krijgen* doordat de producten tegen lagere prijs moeten worden voortgebracht' (11 XI '50). 'minister Stikker - die gisteren versuikerde *verwijten te slikken kreeg* van mr P.J. Oud' (ald.). Vergelijk nog: 'De verbonden troepen hebben echter *te horen gekregen, dat* MacArthur niet zal toestaan, dat de schijnoorlog voortduurt' (21 XI '50). Dit soort wendingen is echter al oud; zie o.a.N.W. VIII 227 en 235: iets te weten (te zien) krijgen, 231: iets te bewaren krijgen, e.a. 235 v. - Zo ook bij Verschueren, Modern Woordenboek[5] 942 sub 15; maar ook hier ontbreekt de semi-passieve wending, waarvan een Zuidnederlandse bij mij de primeur had.

Op een ander zijpaadje loopt: 'De president wees de vordering der pleegouders, die *zich het kind toegewezen wilden zien*, af' (Vk. 21 IV '50); 'De geschiedenis van een onbekend 'stand-in meisje', dat *zich een rol zag toegewezen* tegenover de beroemde Victor George in 'De Tuin der ziel', overtrof alles, wat ze tot dusver over het Anna-Gronka-heibeltje gehoord hadden' (28 IV '49); 'Nog altijd.... werd de N.S.B., ofschoon een aantal van haar leden *zich vette baantjes zag toegewezen*, buiten het bestuur van het land gehouden' (Dekker, De laars op de nek[2] 502). Deze zinnen kunnen wel vergeleken worden met het type waarmee ik begon: de pleegouders kregen het kind (niet) toegewezen (: het kind werd aan de pleegouders toegewezen), enz.; maar het lijkt me uitgesloten, dat de proto-gevallen uit dit zinstype zou zijn voortgekomen. Ook ben ik er allerminst zeker van, dat het v e r b a l e type waar we de aandacht op vestigden, genetisch samenhangt met n o m i n a l e verbindingen als bijv.: 'Zij hebben echter *toezegging gekregen*, dat deze [voorwaarden] binnen een maand zullen worden herzien' (Vk. 9 II '50); 'Hij heeft *opdracht gekregen* zijn pas in te leveren' (5 VIII '50). Intussen is het geen heksentoer hier verbale konstrukties van te maken: 'Zij hebben echter *toegezegd gekregen*, dat....', 'Hij *kreeg opgedragen* zijn pas in te leveren'. En omgekeerd kunnen verbale zinnen als: 'De een *krijgt één kamer toegewezen* ....', 'de maatschappij *kreeg haar octrooi bevestigd*', ook in nominale verbindingen worden omgezet: 'De een *krijgt* (*de*) *toewijzing* van één kamer....', 'de maatschappij *kreeg* (*de*) *bevestiging* van haar octrooi'. - Meer dan een losse inval wilde dit laatste niet zijn. En op 'stilistische omzettingen' heb ik het helemaal niet begrepen.

Utrecht, Maart 1952.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Pierson en Tachtig.

Onder de voorlopers van Tachtig neemt Allard Pierson naar de mening der literatuurhistorici geen al te voorname plaats in. Volgens Stuiveling zou zijn werk daarvoor een te weinig creatief karakter hebben gedragen. Maar is dit werkelijk wel zulk een dringende vereiste? Wat verstaat men tenslotte over al of niet creatief? Is dit niet feitelijk een louter formeel onderscheid? Is een essayist minder scheppend dan een dichter, een criticus minder scheppend dan een romancier? Nee, dan zou ik liever willen constateren dat noch Pierson's gedichten noch zijn romans een bij uitstek creatief karakter dragen, doch dat van menige passage uit zijn uitgebreide essayistische werk dit zonder aarzelen gezegd kan worden. Er zat zeker iets van de schepper in de criticus Pierson. En in zoverre kàn hij bevruchtend op de beweging van Tachtig gewerkt hebben.

Heeft hij echter ook onmiddellijk contact gehad met de mannen van Tachtig? Hier zal men geneigd zijn een nog positiever neen! te laten horen dan bij bovenstaande kwestie reeds het geval was. En daarbij wordt al te veel op Kloos' getuigenis afgegaan die meer dan eens de beminnelijke wijze heeft gereleveerd waarop Pierson bij zijn candidaatsexamen voor hem in de bres sprong toen Naber het de candidaat door zijn ingewikkelde methode van ondervragen - *nunc per ambages quaero* - wat al te zuur gemaakt had. Hij had, zo voegt Kloos er op zijn oude dag aan toe, toen (1884) nog nimmer iets van Pierson gelezen. Hieronder hoop ik aan te tonen dat dit laatste onjuist is.

Nogmaals, wanneer onder de ‘voorlopers van Tachtig’ - en Stuiveling heeft terecht op hun absoluut bestaansrecht gewezen - Potgieter, Bakhuysen van den Brink, Multatuli, Doorenbos, Busken Huet, Vosmaer, Simon Gorter, Warner van Lennep, Winkler Prins en Emants genoemd worden, ontbreekt gewoonlijk Pierson, of staat hij - wat bijna nog erger is - als een stoffig beeld in de nis zijner Verspreide Geschriften.

Maar Pierson heeft geleefd, dat wil zeggen hij heeft ergernis verwekt: ergernis door voor Domela Nieuwenhuis te getuigen en hem bij zich aan huis te ontvangen, door Sarah Bernhard aan zijn dis uit te nodigen, door de kerk uit te gaan, door de socialisten de hand toe te steken en tegelijk een lans voor de Vrije Universiteit te breken.

Hij zal ook wel menigeen zijner (oudere) tijdgenoten geërgerd hebben door in de Nieuwe Gids met de socialist Van der Goes over Bellamy van gedachte te wisselen, waarbij hij het is die de meest gewaagde theorieën verkondigde, die thans nog voor zeer ‘links’ zouden doorgaan.

Hoe stond hij echter persoonlijk tegenover de leiders van dit tijdschrift, èn hoe stonden zij tegenover hem?

* * *

Op 5 Maart 1878 had Jacques Perk de stoute schoenen aangetrokken en zijn eerste bijdrage voor de *Spectator* aan de hoofdredacteur van dat tijdschrift toegezonden. Het betrof een hulde in klassieke versmaat aan het adres van de moedige mannen die zich aangegord hadden voor de Noord-Pool-expeditie die twee maanden later een aanvang zou nemen, een gedicht waarin hexameters en pentameters elkander afwisselden en aldus aanving:

Daar gaan ze heen onze vromen, de tint'lende hand aan den helmstok
't Hollandsch gemoed op 't gelaat. 't Hollandsch gelaat naar hun God....

Als antwoord ontvangt de negentienjarige dichter van Carel Vosmaer een briefje dat weliswaar de nodige critiek bevat - 'gebrekkigheid der maat, die in schier elken regel zondigt tegen prosodie zoowel als metrum...' - zonder dat hiermede echter een definitieve weigering der ongevraagde bijdrage bedoeld wordt. Nu volgt van de zijde van Perk een lange ontboezeming welke herinnert aan een ontboezeming die een ander jong dichter, acht jaar tevoren, uit de pen vloeide toen deze zich tot zijn mentor Théodore de Banville richtte. Beide 'ouderen' schreven terug, en wellicht is het verloren gegane antwoord van de dichter der *Odes funambulesques* in dezelfde geest gesteld geweest als dat van Vosmaer! Een aanmoedigende klop - geen klopje! - op de schouder van de jeugdige dichter wien wordt aangeraden met zijn pogingen voort te gaan. Hierbij wordt Perk op Vosmaer's artikel in De Banier over Homerische versificatie gewezen. En het ruim anderhalf jaar later herhaalde verzoek, ditmaal om plaatsing van enige 'reis-sonnetten', doet wederom aan Rimbaud's geval denken: ook hij wendde zich ten tweeden male tot Banville in een schrijven dat wat aanhef betreft veel aan dat van Perk doet denken. Maar er is wel enig verschil. Terwijl Perk Vosmaer herinnert aan zijn 'in alle deelen hoogst onvolkomen voortbrengsel van jeugdige onkunde', deelt Rimbaud Banville kort en goed mede dat dezelfde 'imbécile' die hem het vorige jaar honderdvijftig mythologische hexameters (alweer een overeenkomst!) toegezonden had, thans opnieuw verzen insluit met de nuchtere vraag of hij vooruit is gegaan.... En wat voor verzen! Daarin wordt de ruim vijftigjarige dichter feitelijk - en wat één strophe betreft letterlijk - in zijn hemd gezet. En hier houdt de parallel tussen de dichter van Isis en die van Le Bateau ivre dan ook op, daar eerstgenoemde met zijn 'natuurschilderingen' bezwaarlijk de 53-jarige dichter bespottelijk had kunnen maken.

Waar Rimbaud overigens, na nog een paar dagen bij Banville gelogeerd te hebben, zich van hem vervreemdt, knoopt Perk een relatie met Vosmaer aan die tot een ware vriendschapsband uitgroeit. Ruim twee jaar lang blijven beide auteurs in geregelde correspondentie en zien elkaar dikwijls.

In deze briefwisseling nu komt de naam van Pierson meermalen voor. Het is er mij hierbij om te doen aan te tonen dat deze vermeldingen meer betekenen dan mededelingen van zuiver informatieve aard.

Bezien wij daartoe de plaatsen waarin van Pierson sprake is in chronologische volgorde:

De 23ste December raadt Vosmaer zijn beschermeling aan, om een oordeel over zijn sonnetten - waarover hij zelf, ondanks grote waardering, zich niet definitief durft uit te spreken - bij de volgende 'bevoegden' in te winnen: De Rop, *Pierson* of Doorenbos.

Dit advies komt de jonge dichter goed van pas: immers was hij zelf van plan aan de twee laatst genoemden een overdrukje van zijn reeds geplaatste verzen toe te zenden. Daarbij tekent hij in de brief van 29 December 1879 - het volgende aan:

> Beiden kennen mij zeer goed. De eerste staat mij met raad bij in mijn studiën en de laatste gaf mij vier jaar les op de H.B.school. Ze hebben een priemend oordeel dunkt mij, dat doordringt tot in het hart der zaak. Ze lazen nooit iets van mijn maaksel in versvorm.

Er was dus reeds contact gelegd tussen Perk en Pierson, en deze relatie was blijkbaar meer dan van louter ambtelijke aard.

Evenwel staat de dichter tegenover de toenmaals acht en veertigjarige hoogleraar niet zonder enige reserve. Hij is ietwat bevreesd hem zijn ‘ongerepte

dochterkens' over te leveren daar hij van die zijde een aanslag op zijn dichtervrijheid (iets anders dan dichterlijke vrijheid!) meent te moeten duchten. Hierbij beroept hij zich op een uitspraak van Pierson die zich aldus in tweeën laat verdelen: *critiek is lyriek*: *ontboezeming van ingenomenheid of afkeer - gedachten en gedichten moeten één zijn*.

Men vraagt zich hierbij af of de Tachtigers met Kloos aan 't hoofd zulk een opvatting van critiek niet toegejuicht zouden hebben, zij die in hun banier 'vorm en inhoud zijn één' geschreven hadden. Een dergelijke uitspraak vindt men trouwens niet enkel bij Vosmaer terug, zoals Stuiveling reeds terecht heeft opgemerkt, maar zij staat in enigszins gewijzigde vorm - zedelijke strekking en vorm zijn één - in Pierson's eerste artikel (uit 1852) te lezen, terwijl voor hem reeds de door deze zo bewonderde Opzoomer (in 1848) een verwante gedachte heeft uitgesproken die wellicht op een uitspraak van Bakhuizen van den Brink teruggaat.....

Intussen bewaart Perk tegenover Pierson een zekere afstand, ja deze wordt allengs groter. Aanleiding hiertoe vormt in de eerste plaats diens felle aanval op Schaepman, wiens rede op Vondel door Pierson eenvoudig wordt 'afgekraakt'. Hierbij hindert het Perk dat de criticus 'met een systeem komt aandragen'. Wat gisteren Schaepman overkwam, kan morgen Perk overkomen.

Dat zegt Perk met zoveel woorden in dezelfde brief. Nu komt van zijn kant Vosmaer over Pierson aan 't woord. De nogal afbrekende critiek op *Amazone* van diens hand verscheen in het *Vaderland* van 24 Januari 1881, maar Vosmaer had daar reeds een kleine maand van tevoren de 'lucht' van gekregen, althans hij spreekt in een brief aan Perk van 27 December 1880 zijn vermoeden dienaangaande uit:

> Pierson, hoor ik, zal Amazone in 2 feuilletons in het *Vaderland* behandelen. Ik ben er benieuwd naar; zou hij het kunnen goedvinden? Ik vermoed.... ronduit gezegd - neuswijze aanmerkingen.

Deze 'neuswijze aanmerkingen' heeft Pierson in zijn *In Memoriam* op Vosmaer aldus samengevat:

> Ik heb 't zijn *Amazone* indertijd verweten, en ik meen nog altijd te recht, dat het eens gekozen onderwerp niet met den hartstocht behandeld was, dien het vereischte.

Ook hier weer een uitspraak die de Tachtigers in de vorm van een strijdkreet - kunst is passie - zouden uitbazuinen. En Stuiveling zelf moet ondanks zijn waardering voor Vosmaer als voorganger der Tachtigers erkennen dat deze 'dionysische hartstochtverheerlijking' strijdig was met diens apollinische schoonheidsopvatting.

Drie dagen nadat deze brief verzonden is vertelt Perk aan Vosmaer dat hij Doorenbos, Wolff, Spruyt en Pierson 'van tijd tot tijd' opzoekt. Op de passage betreffende Pierson's mogelijke (of 'onmogelijke'!) critiek reageert Perk laconiek, maar toch veelbetekenend: 'Wat zal Pierson zeggen?'

En met deze vraag, op 30 December 1880 gesteld, is het in deze briefwisseling gedaan met toespelingen op Allard Pierson. Zou Vosmaer's geraaktheid over Pierson's subjectieve critiek een rol gespeeld hebben in het allengs verzwijgen van een

aanvankelijk met eerbied genoemde naam? Ook de Hellenen-vriend Vosmaer was niets menselijks vreemd.

Of Pierson van zijn kant in zijn brieven ooit een toespeling op Perk gemaakt heeft, is mij niet bekend. Wel is mij door een lid van zijn familie medegedeeld dat bij gelegenheid van de bekroning (in 1880) van een toneelstuk van Van

Eeden (alweer een Tachtiger!) ter zijner eer een feestje ten huize van Pierson was georganiseerd, na afloop waarvan hem door een der aanwezige dames een krans op het hoofd gedrukt werd. Ook Perk behoorde tot de genodigden en een van Pierson's dochters herinnert zich die avond met de jonge dichter gedanst te hebben.

Wie in deze bijzonderheden de persoonlijke noot van Pierson's belangstelling voor Perk mist, zij gewezen op de volgende passage uit het - onuitgegeven - dagboek van Adriaan Gildemeester (1828-1901). Daarin lezen wij onder de datum van 5 November 1881 (dus vier dagen na het sterven van de dichter):

> Bezoek bij L. en L. (dwz. bij Pierson en diens echtgenote, Pauline Gildemeester). Lard (....) verhaalde mij van het zelfbewuste heengaan van den 22 jarigen Jaques (*Sic*) Perk. Eenige dagen voor zijn overlijden had hij gezegd tot zijn ouders: U weet wat mijn toestand is; ik weet het ook. Ik ga verzoend heen. (Vroeger was zijn levenshouding somber en pessimistisch). Ook zeide hij: wat zal dat treurig staan in de krant: 'Heden overleed onzen veelbelovenden (*sic*) zoon....' Bij dat 'veelbelovenden' had hij met humor geglimlacht.

* * *

Hierboven zei ik reeds dat Kloos' (in 1924) gedane uitspraak betreffende zijn niet-kennen van Pierson's werk met de werkelijkheid in strijd is. Hij kende het goed genoeg om zich een zeer positief oordeel over de auteur te durven aanmatigen, al ging het hier slechts om een heel klein deel van Pierson's litteraire arbeid, dat wel zeer weinig karakteristiek voor de persoon van Pierson genoemd moet worden. In zoverre bevatte zijn latere verklaring in deze toch weer veel waars: inderdaad kende toen Kloos Pierson's oeuvre niet en ging hij slechts te keer tegen hetgeen men daarin een misgreep dient te betitelen: de modernisering van Aeschylus' en Vondel's verzen. Waar nu het eerste tegen zovele mislukte dichterlijke vertalingen minder schril afsteekt, moet het 'verfraaien' van Vondel's gedichten de moderne lezer ontegenzeggelijk pijnlijk aandoen. Hier is Pierson inderdaad niet op zijn best.

Maar Kloos doet nu, hierin zijn mentor Vosmaer ver voorbij strevend, een flinke schep op diens hatelijke opmerkingen. Want waar Vosmaer slechts een ironisch gefluit doet horen, slaat Kloos ter begeleiding op de grote trom. Jammer alleen dat geen van beiden dit in het openbaar dorsten te doen: dat was slechts voor autoriteiten als Doorenbos en Taco de Beer - N.B. dezelfde die later een mikpunt der Tachtiger-critiek zou worden! - weggelegd.

Gaan wij thans eens na hoe ook hier door de oudere bij de aankomende dichter stemming wordt gewekt tegen Pierson, waarbij Kloos zich tot een paroxysme van toorn laat opzwepen, hetgeen voor de latere leider van de Nieuwe Gids en schrijver van vele scheldsonnetten heel karakteristiek is. Daarbij valt aan te tekenen dat hij zijn critiek slechts onder Vosmaer's vlag en in de vorm van anoniem 'pluksel' wenste te publiceren. Het zou anders wel pikant zijn geweest mee te maken hoe in dat geval Pierson Kloos bij zijn examen vurige kolen op het hoofd stapelde. Maar - laat ons billijk zijn - wellicht ware dan Pierson minder 'humaan' geweest: ook professoren zijn mensen. Evenwel, *onbillijk* zou hij met dat al nooit geworden zijn, daarvoor was

zijn gevoel voor rechtvaardigheid te groot. Anders gezegd, daarvoor was hij niet ‘klein’ genoeg.

Men kan deze aanval op Pierson als een soort verlengstuk beschouwen

van Perk's uitval: de sneer gaat over in een hoongelach. Daarbij wint Perk's olijkheid het van Kloos' wrange vrolijkheid.

Het zij herhaald: ook hier is het Vosmaer die begint. De critiek op Amazone ligt hem nog te vers in het geheugen.

Op 28 November 1881 schrijft Vosmaer aan Kloos - vier weken na Perk's dood:

> Wij gaan rustig voort, en als Perks werk uitkomt, zal het publiek, dat zich door geen kwaakartikeltjes laat verdwazen, het hoog schatten. Pierson en Huet hebben Amazone geen haar gekrenkt, en een Jan Swellbrain zal geen Jacques Perk deeren.

Leest men beide zinnen vlug na elkander, dan zal het duidelijk worden hoe Kloos' qualificatie van Pierson als een ‘ijdele windzak’ indirect van bovenstaande termen ‘kwaakartikeltjes’ en ‘Swellbrain’ zijn afgeleid.

Nog een critische opmerking wordt door Vosmaer gelanceerd. Een brief van plus minus 20 Februari 1882 eindigt namelijk aldus:

> Hebt gij Piersons Ousteia gezien? Wat een pretensieuse uitgaaf, en Aischulos op rijm!! Lekker!

Uit de reactie van Kloos blijkt zonneklaar hoe bevooroordeeld hij toen reeds tegen Pierson was:

> Naar Pierson's Oresteia snak ik: ik had alleen zijn ‘Poëzie’ aangekondigd gezien. God beware Nederland voor professorale rijmoefeningen....

Uit niets valt op te maken of deze hoon op enige kennismaking met Pierson's werk berust.... (En toch kan ik mij niet voorstellen dat Kloos nimmer diens studie over Swinburne zou gelezen hebben waarin ook Shelley en Blake geëerd worden, een artikel dat Perk trouwens, die dagelijks met hem omging, nauwkeurig bestudeerd heeft!).

Vosmaer gaat thans openlijk tot de aanval over! een plaat verschijnt van zijn hand in de Spectator van 24 Juni 1882 waarbij de in modern gewaad gestoken Orestes, Pylades, Electra, Clytemnestra en Agamemnon door Socrates en Aeschylus uitgelachen worden. Blijkbaar mocht Vosmaer wel door een tekening de gehate professor voor het forum dagen. Wegens deze stoutmoedigheid wordt Vosmaer op de vingers getikt:

> Hoe vindt gij mijn plaat op Pierson? Hij is boos en zegt dat dit mijn wraak is. Och dit is eigenlijk niet zoo. Maar ik kan zijn valsch beginsel niet uitstaan.

Het woord ‘beginsel’ werkt in deze passage ietwat dubbelzinnig. Voor de objectieve beoordelaar betekent het slechts: het beginsel om Griekse poëzie in een modern kleed te steken, hetgeen de plaat dan ook hekelde. Maar de gemakkelijk aan de kook te brengen dichter zag er waarschijnlijk veel meer in en interpreteerde: ik kan de man om zijn valse beginselen niet uitstaan. Zijn latere philippica maakt dan ook de indruk van een honderdvoudige echo van dit oordeel, de echo der z.g. fluistergalerij....

Nogmaals gaat Vosmaer tot de aanval over. Kloos is het welkome klankbord voor zijn ergernissen:

> En Pierson! van Barbaren gesproken! Zie zijne voorredenen. Er zijn enz.
>
> en ‘Ik schenk iemand alle Grieksche vormen’.
> Nemo dat quod non habet zei Flament daar laatst op.

Eindelijk dan, op 4 December 1882, twaalf dagen na Vosmaer's brief ontvangen te hebben, gaat Kloos Pierson te lijf. En hoe! Het begin wijst weliswaar op enige zelfkennis: ‘Laat ik liever op Pierson doordraven’.

Ik licht uit deze lange passage, die anderhalve bladzijde druks in Stuivelings uitgave van de bewuste correspondentie beslaat, de volgende veelzeggende phrase:

> Diezelfde snob verkondigt dat hij alle Grieksche vormen weggeeft (uit vrees dat zij toch voor hem zouden wegloopen) en nu gaat hij den naakten inhoud, nee maar, de gedachten van Pindarus van alle beelden, rhythmus en passie ontdoen, en kleedt ze dan weder aan in een modern jambisch jakje zonder snit, zonder zwier, zonder kleur (....) en geeft dat onfrisch gerijmel als 'de Grieken gemoderniseerd en genietbaar gemaakt voor ons publiek'.

De Fransen zeggen van iemand die aldus op de uitspraak van een vriend reageert: 'Il abonde dans son sens'. Het loopt inderdaad over van de critiek; als uit een hoorn des overvloeds stroomt ditmaal de gal zonder ophouden:

> Die mensch - die professor - die dominé - durft met zijn onaesthetisch-behaarde, dikke, groote handen aan Vondel te komen, aan Vondel, den eenigen dichter met Hooft (....) En niemand heeft dien ijdelen windzak, dien aangekleeden kapper, dien modernen sophist, dien Hippias, die van alles wat en van niets genoeg weet, die overal naar grijpt, maar nergens bij kan komen, niemand heeft nog dien knoeier neêrgebliksemd!

Hoe billijk deze critiek - afgezien van het begeleidend kanongebulder - ook moge zijn, hoogst ònbillijk wordt deze als zij niet op de Vondelvertaling alleen, maar op Pierson's hele artistieke activiteit wordt toegepast. Wij zagen hoe juist hij het was die Vosmaer een gebrek aan passie in zijn helleense roman verwijt. Met de volgende - wegens haar te weinig in het verband passen, geschrapte - zinsnede uit een onuitgegeven manuscript (een project voor de inleiding van De Clercq's Dagboek) wil ik slechts aantonen dat het Pierson met dat aanprijzen der passie, ook wat de *Nieuwe Gids* betreft ernst was:

> (....) De Nieuwe Gids. Hij begon zoo goed revolutionnair, maar wandelt ten deele reeds in het oude spoor door ons te onthalen op wat hij mooi en niet mooi, wien men een groot man en geen groot man vindt....

Tragisch is het in deze dat Pierson in wie wellicht evenveel opstandigheid broeide als in Nietzsche - zonder dat men hem daarom tot prae-fascist behoeft te bombarderen, zoals Tielrooy vrij onlangs gedaan heeft - bij velen voor te ruim, te zachtzinnig, ja te 'donzig' (Busken Huet!) moest doorgaan. Zelf heeft hij ergens in zijn onuitgegeven dagboek gezegd: 'Ik krijg meer en meer vrede met mijn isolement, het is de voorwaarde tot volstrekte waarheid. Met anderen gaat men altijd spoedig medisch, pedagogisch te werk....' Uit vrees het milieu waar hij uit voortkwam al te zeer te kwetsen, hield hij zich aan het motto 'critiek en waardering, beide onbegrensd'. Hij heeft er zich niet minder vijanden om gemaakt, in tegendeel. Tragisch is eveneens dat Vosmaer, de man die zoveel belangstelling en sympathie voor de jongeren gevoelde, die hun zelfs voorging in de strijd tegen de 'vieilles perruques', na aanvankelijke vriendschap, door hen verguisd moest worden. Anderzijds werden Busken Huet en Multatuli die hun bestaan negeerden of ignoreerden door hen als voorlopers vereerd. (Multatuli zou hen waarschijnlijk even afwijzend beoordeeld hebben als Tolstoï de Franse Decadenten en Symbolisten). En toch zien wij alle vier:

Vosmaer, Pierson, Perk en Kloos verenigd in een gemeenschappelijke liefde voor Swinburne, dat wil zeggen voor een gepassioneerde schoonheidsbeleving, voor een zwijgend opzien naar de vulkanische krachten dezer aarde.

Zo zien wij achter de schermen veel hartstochten oplaaien die voor de officiële litteraire wereld verborgen bleven. En hoevele *inedita* zijn nog niet aan het stof der archieven ontrukt: altemet springstoffen die wellicht eens de literatuurgeschiedenis, van Holland's negentiende eeuw, ook die der ‘veertigers’ en ‘zestigers’ springlevend zullen maken.

DANIEL A. DE GRAAF.

Die drie kilo andijvie.

Inleiding.

> ‘There are thus many pitfalls for the grammarian’
> (J e s p e r s e n).

§ 1. Toen we het syntagma *Jan z'n boek* behandelden[1)], zijn we uitgegaan van een soort minimum-verbinding. Daarna hebben we nagegaan tot welke grotere eenheden dat skelet uitgebouwd kon worden. We hadden evengoed het omgekeerde kunnen doen en *onze kleine Jan z'n mooie nieuwe boeken en schriften* als basis kunnen nemen, om dan daarna te zien welke delen kenmerkend waren voor het syntagma, en welke gemist konden worden.

Deze keer hebben we een soort middenweg genomen. Omwille van de overzichtelijkheid hebben we niet het maximum als uitgangspunt gekozen. Het minimum (*kilo's andijvie*) leek ons om verschillende redenen evenmin geschikt om van uit te gaan; één daarvan was het feit dat *die* en *drie* in *die drie kilo andijvie* geen doodgewone voorbepalingen bleken te zijn zoals meestal.

Wat zich in de titel als één enkel syntagma aandient, blijkt bij nader inzien in verschillende subtypes uiteen te vallen; we behandelen alleen de vier voornaamste daarvan: *die drie kilo andijvie* (3*a* 4*a*), *die drie kilo aardappels* (3*a* 4*b*), *die drie kisten andijvie* (3*a* 4*a*) en *die drie kisten aardappels* (3*a* 4*b*). (Met 3 en 4 worden bedoeld resp. het derde en vierde paradigma (*kilo* en *andijvie* dus); in § 6 en § 8 vindt men daarover nadere bizonderheden).

We geven in hoofdzaak woordgroepleer; de zinsleer komt hier alleen ter sprake als dat voor de indeling van de paradigma's nodig blijkt.

Het syntagma als geheel: die[1] drie[2] kilo[3] andijvie[4].

Vormleer.

§ 2. Verbindingen van zn + zn zonder voorzetsel daartussen, komen in het ABN vrij zelden voor. Een van hun merkwaardigste eigenschappen is hun hechte eenheid die bv. veel sterker is als die tussen zn en bn. Soms is het lastig om een kern en een bepaling te onderscheiden.

Volgens een bekende werkhypothese van de Groot is elke woordgroep ‘òf nevenschikkend òf onderschikkend’[2)]. Maar hoe controleren we of onze syntagma's daar niet mee in strijd zijn? Zowel *die drie kilo* als *die andijvie* kunnen ‘op zichzelf’ voorkomen; de weglaatbaarheid doet ons hier dus geen oplossing aan de hand.

Gesteld dat de congruentie tussen de drie getallen volmaakt was[3)], kunnen vergelijkingen daartussen ons dan misschien laten zien, wat hier eventueel kern is en wat bepaling?

1) *NT* XLV 12vv.
2) A.W. de Groot, *Structurele Syntaxis* 59.
3) Vgl. P.C. Paardekooper, *Het getal als grammatische categorie in het ABN, NT* XLIV 203vv.

Ik geef enkele voorbeelden als illustratie:

1. er *ligt* nog wel een kilo (3*a* 4*a*)
andijvie in de kelder }

2. er *ligt* nog wel drie kilo (3*a* 4*a*)
andijvie in de kelder }

3. er *liggen* nog wel drie kilo (3*a* 4*a*)
andijvie in de kelder }

4.	er *ligt* nog wel een kilo aardappels in de kelder }	(3*a* 4*b*)
5.	er *ligt* nog wel drie kilo aardappels in de kelder }	(3*a* 4*b*)
6.	er *liggen* nog wel drie kilo aardappels in de kelder }	(3*a* 4*b*)
7.	er *staat* een kist andijvie in de kelder }	(3*b* 4*a*)
8.	er *staan* drie kisten andijvie in de kelder }	(3*b* 4*a*)
9.	er *staat* een kist aardappels in de kelder }	(3*b* 4*b*)
10.	er *staan* drie kisten aardappels in de kelder }	(3*b* 4*b*)

Hier blijkt nu een duidelijk verschil tussen de paradigma's 3*a* en 3*b*. In zin 8 en 10 zou *staat* onmogelijk zijn, in zin 9 *staan*. Klaarblijkelijk zijn *kist* en *kisten* dus telkens kern van hun groep.

Maar bij zin 2-3 en 5-6 durf ik geen enkele persoonsvorm te verwerpen: m.i. komen ze allebei voor. Het c-getal is hier kennelijk een eigenschap van de hele woordgroep; het stelt ons niet in staat om te zeggen of daarin al dan niet een kern onderscheiden kan worden[1)].

Geeft het b-getal (dat van de voorbepalingen dus) ons het antwoord? Maar wie zal ons zeggen of het eerste woord in *die drie kilo andijvie* een voorbepaling is bij *drie, kilo, andijvie, drie kilo* of *drie kilo andijvie*?

Is *die* hier soms genus-indicator? Dat lijkt een dwaze vraag, en misschien zal iedereen er direct op antwoorden: ‘Nee, *die* is getals-indicator, want *kilo* is een *het*-woord. De woordenboeken bevestigen het.’

Persoonlijk gebruik ik *kilo* als een *het*-woord, maar desondanks kan ik voor bepaalde dingen *een dubbeltje de kilo* betalen (naast *het*). Wil men dat *de* dialectisch noemen, dan ben ik niet a priori verontwaardigd. Maar hoe zit het dan met voorbeelden als

geef me *dat* kilo spek maar even mee
geef me *die* kilo appelen maar even mee
geef me *die* kilo spinazie maar even mee.

Hier kan men *die* toch moeilijk dialectisch noemen. Voor mijn gevoel geeft *die kilo spek, dat kilo appelen* en *dat kilo spinazie* nogal wat moeilijkheden. Er is een

1) Die aarzeling m.b.t. het c-getal komt alleen voor bij de twee types waarin allebei de zn ongevoelig zijn voor het a-getal: (3*a* 4*a*) en (3*a* 4*b*). Maar zodra één van die twee zn wél bij het a-getal betrokken is (zoals in (3*b* 4*a*) en (3*b* 4*b*), is er bij het c-getal weer een aarzelloze zekerheid. We hebben hier weer een duidelijk voorbeeld van samenhang tussen twee getals-categorieën.

onmiskenbaar verband met *dat spek, die appelen* en *die spinazie*. Conclusie: de kern bij *dat* en *die* is in al deze voorbeelden vrij zeker niet *kilo* maar *spek* enz.

Minder dubbelzinnig in genus-aangelegenheden is *pond*; het is altijd *dat pond spek, dat pond appelen, dat pond spinazie*. Toch zeggen we: *die twee pond spek, die paar pond spek* enz., ofschoon ook *spek* en *paar* allebei *het*-woorden zijn. We herinneren ons in dit verband het voorbeeld *die paar jaar* (t.o. *dat paar* en *dat jaar*), waar geen andere conclusie mogelijk scheen dan dat *paar jaar* als groep de kern vormde van *die*[2)]. Ook in *die drie pond spek* zullen we dus woordgroepen als kern moeten beschouwen van *die*; van het cijfer *de drie* is hier immers geen sprake zodat ook *drie* zelf geen kern kan zijn. Al is *die* in de voorbeelden met *pond* duidelijk een b-meervoudsindicator, ook nu weten we dus nog niet of dit syntagma wel één kernwoord heeft.

Ook *zo'n drie pond spek* brengt ons niet veel verder: *zo'n* geeft een b-enkel-

2) *NT* XLIV 210v.

voud aan zoals men weet en heeft dus waarschijnlijk weer een andere kern als *die* in *die drie pond spek*. Naast *zulk spek* staat *zo'n* (*twee*) *pond spek*; in het laatste syntagma kan *pond* evengoed kern zijn als *pond spek*. Met het b-getal komen we dus evenmin verder als met het a-genus.

Het c-getal heeft ons dus tot dusver het beste geholpen om de eventuele kern van dit syntagma te vinden[1]. In het bizonder bij de eerste twee types hiervan blijkt nogmaals de sterke eenheid van de samenstellende delen. Er was dus wél reden om niet met een minimum-syntagma van wal te steken!

Intussen gelden de zojuist beschreven complicaties minder of helemaal niet voor de types (3*b* 4*a*) en (3*b* 4*b*). We krijgen per se:

zo'n drie vaten bier kunnen er nog wel bij
drie *zulke* vaten bier kunnen er nog wel bij
ons ene kistje sigaren gaat achter slot en grendel
ons ene flesje bier gaat achter slot en grendel
onze drie flesjes bier gaan achter slot en grendel.

Aangezien *zo'n vaten* en *zo'n bier* uitgesloten zijn, kan alleen *drie, drie vaten* of *drie vaten bier* als kern van *zo'n* dienst doen.

Betekenisleer.

§ 3. In verreweg de meeste gevallen ligt het voor de hand om deze syntagma's een oppositie te laten vormen met voorzetsel-constructies:

drie kilo mooie blauwe druiven	/	drie kilo *van die* mooie blauwe druiven
vijf kisten aardappels	/	vijf kisten *met* aardappels
twee ons heerlijke thee	/	twee ons *van die* heerlijke thee

1) Een schijnconflict tussen het a- en het c-getal hebben we in:

zo'n drie kilo aardappels *is* niet te veel voor ons (a-mv, c-ev).

Maar dat geval is niet typisch voor dit syntagma, zoals de volgende voorbeelden ons laten zien:

vijftien mensen *is* niet te veel voor ons (a-mv, c-ev)

zo'n drie kilo aardappels *kunnen* er altijd nog wel bij (a-mv, c-mv)

vijftien mensen *kunnen* er altijd nog wel bij (a-mv, c-mv).

twee stukjes mocca-borstplaat	/	twee stukjes *van jouw* mocca-borstplaat.

De vormeigenschappen van de syntagma's uit de eerste en de tweede rij zijn niet gelijk (*twee ons van heerlijke thee* is bv. uitgesloten), en dat alleen al heeft betekenis-opposities tot gevolg, die we hier buiten beschouwing moeten laten zolang we het tweede syntagma niet bestudeerd hebben. We kunnen alleen zeggen dat de tweede rij ons lang niet zulke intieme bindingen laat zien tussen de twee zn als de eerste.

Leerzaam zijn enkele gevallen die niet in het eerste rijtje ondergebracht kunnen worden, maar alleen in het tweede. Men kan dat zelf beoordelen:

een jampotje goudvisjes	/	een jampotje *met* goudvisjes
een sigarenkistje schelpen	/	een sigarenkistje *met* schelpen
een aquarium maanvissen	/	een aquarium *met* maanvissen
een etalage kachels	/	een etalage *met* kachels.

Die enkele voorbeelden wijzen erop dat het eerste syntagma alleen mogelijk is bij ‘erg gebruikelijke, courante combinaties’ tegenover de ‘minder gebruikelijke en courante combinaties’ bij de voorzetsel-constructie, waar de toevalligheid een veel grotere rol speelt.

Het eerste en het tweede paradigma: *die drie*.

Vormleer.

§ 4. Waarom behandelen we de eerste twee paradigma's hier samen? Een paar voorbeelden laten ons het vlugst zien waar het probleem schuilt:

	1.	2.		
	die	drie	kilo	andijvie
	de	,,	,,	,,
a.	deze	,,	,,	,,
	m'n	,,	,,	,,
	Jan z'n	,,	,,	,,
	een	,,	,,	,,
	geen	,,	,,	,,
b.	zo'n	,,	,,	,,
	—	,,		
			,,	,,
c.	welke	,,	,,	,,

	1′2′		
a.	hoeveel	,,	,,
b.	zoveel	,,	,,

Laten we nu het tweede paradigma weg, dan krijgen we *die kilo andijvie*: heel normaal ABN. Vervangen we daarin *die* door *drie*, dan zou dat laatste woord plotseling bij het eerste paradigma gaan horen: *drie kilo andijvie*. Maar welke zin heeft het dan nog om 1 en 2 van elkaar te onderscheiden?

Toch is er een duidelijk functie-verschil tussen die twee, zoals we straks in de zinsleer nog zullen zien. We kunnen wel het eerste maar niet het tweede voorbeeld als ABN accepteren:

> geef me *die* kilo andijvie maar
> geef me *drie* kilo andijvie maar.

Ook in de woordgroep zelf blijkt dat *die* en *drie* niet bij hetzelfde paradigma horen; wat we tot dusver verwaarloosd hebben is het nulteken, de 'open plaats' als men wil.

Niet alleen in de woordleer is dat nulteken van heel groot belang (vgl. bijv. *boek-/boeken* of *ik leen-/ik leende*), maar ook in de syntaxis. Het maakt een groot verschil of er tussen twee woorden geen derde staat omdat dat principiëel uitgesloten is (*drie kilo*) of omdat een bestaande mogelijkheid toevallig niet verwerkelijkt is (*die - kilo*). *Die* en *drie* blijven dus wel degelijk tot verschillende paradigma's behoren, en als we dat goed duidelijk willen maken, noteren we dat als volgt:

die	—	kilo andijvie
—	drie	kilo andijvie, enz.

Nu zal men ook begrijpen waarom we een derde paradigma de naam 1□2□ gegeven hebben. Het komt functioneel overeen met 1 + 2, want we kunnen niet zeggen:

die hoeveel kilo andijvie hoeveel *drie* kilo andijvie.

Paradigma 1 en 2 bevatten dus allebei een nulteken. Een combinatie van twee nultekens is alleen mogelijk bij het *a*-meervoud van 3*b* (- - *kisten aardappels*), maar buiten dit syntagma is de toestand precies zo.

Verder beperken we ons tot een analyse van de paradigma's 1, 2 en 1□2□ afzonderlijk.

Paradigma 1.

Met behulp van de zinsleer kunnen we aantonen dat het in drie stukken uiteenvalt. Groepen met een woord uit 1*a* kunnen in het volgende zinstype twee verschillende plaatsen krijgen, die uit 1*b* maar één:

1*a*. geef me *die drie kilo andijvie* maar
1*a*. geef me maar *die drie kilo andijvie*
1*b*. geef me *een drie kilo andijvie* maar (uitgesloten)
1*b*. geef me maar *een drie kilo andijvie*.

Dat *welke* bij 1*a* noch bij 1*b* onder te brengen is, is zonder meer duidelijk. Het kan geen van de twee plaatsen krijgen waar 1*a* zich thuis voelt: in enkelvoudige zinnen staat het altijd voorop. Het staat dus tegenover 1*a* + 1*b* die tenminste nog één plaats met elkaar gemeen hebben.

Nog een tweede vormoppositie vinden we op deze plaats: 1*a* en 1*b* zijn beperkt tot de niet-vragende intonatie, terwijl 1*c* alleen bij de vragende voorkomt. Heeft de Groot gelijk als hij zegt ‘dat de laag van de intonatie domineert over die van de woorden’[1)], dan is dat een laatste argument om de indeling te geven zoals we dat gedaan hebben.

Paradigma 2.

Dubbelzinnig is het voorbeeld:

geef me nog maar *een derde* kilo andijvie.

De betekenis kan zijn ‘⅓ kilo’ of ‘voor een derde keer 1.000 gram’. Het belangrijkste verschil tussen de twee ligt in de aan- of afwezigheid van een syntactisch nulteken:

geef me nog maar - *een derde* kilo andijvie.

Die open plaats ontbreekt in het tweede geval, zoals men kan zien. De dubbelzinnigheid is dus vooral grafisch. We hoeven wel nauwelijks op te merken dat ⅓ in z'n geheel bij het tweede paradigma hoort, terwijl in het andere geval *een* bij 1*b* en *derde* bij 2 ondergebracht moet worden.

Daarmee komen we aan een verdere verdeling van dit paradigma. Het al dan niet dulden van een nulteken voor zich, geeft een onderscheiding in twee groepen:

1) *A.w.* 20.

2*a*. geef me maar - *drie* kilo andijvie
geef me maar - *paar* kilo andijvie (uitgesloten)
geef me maar - *derde* kilo andijvie (uitgesloten).

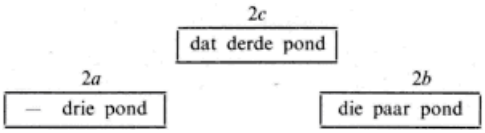
De hoofdtelwoorden zouden we dus bij paradigma 2*a* kunnen rekenen,

terwijl de rangtelwoorden samen met *paar* voorlopig in een tweede groep belanden[1].

Toch blijft *paar* niet lang in dat vreemde gezelschap. Opnieuw maakt de zinsleer duidelijk onderscheid tussen groepen met *die paar kilo* en *die derde* kilo. Om volledig te zijn geven we ook nog even de voorbeelden met 2*a*:

2*a*. die *drie* kilo andijvie *ligt* in de kelder
die *drie* kilo andijvie *liggen* in de kelder
2*b*. die *paar* kilo andijvie *liggen* in de kelder (niet: *ligt*)[2]
2*c*. die *derde* kilo andijvie *ligt* in de kelder (niet: *liggen*).

Voorlopig zou ik van die opposities een driehoeksysteem willen maken:

Paradigma 1 2□.

In elk geval moeten we *hoeveel* (1□2□*a*) weer scheiden van *zoveel* (1 2□*b*), vanwege het feit dat het eerste woord altijd aan de vragende intonatie gebonden is, terwijl het tweede onder allebei de intonaties voor kan komen. - Voor zover ik na kan gaan, is er geen functie-verschil tussen de 'fonetische varianten' [hu.vəl,zo.vəl] en [hu :ve:l,zo:ve:l][3].

Nevenschikkende woordgroepen.

Ook hier kunnen we onmogelijk alles behandelen. Bij alle subtypes komen zulke groepen voor; we zullen in hoofdzaak enkele voorbeelden van elke soort geven:

jouw en mijn drie kilo andijvie	(1*a*)
één of geen kilo andijvie	(? en 1*b*)
jouw drie en mijn vijf zakken rogge	(1*a*, 2*a*)
twee kilo en een pond suiker	(1*b*, 2*a*, 3*a*)
twee blikken en drie flessen postelein	(1*b*, 2*a*, 3*b*)
twee tot drie lepels levertraan	(1*b*, 2*a*)
deze of die drie kilo andijvie	(1*a*)
mijn drie en Jan z'n vijf kisten appels (??)	(1*a*, 2*a*).

Elke helft van de nevenschikkende woordgroep krijgt gewoonlijk een tegenstellings-accent; als die helft uit één woord bestaat kan dat nooit *een, m'n, je*

1) Mogen we *één* daarbij rekenen? In *die ene kilo andijvie* krijgen we iets dat niet zomaar als een variant opgevat kan worden: *één/ene* is geen bn! Daarom kan die vraag voorlopig niet beslist worden.
2) Ook het nulteken hoort bij dit paradigma:
(-) - kisten andijvie *liggen* er in de kelder.
3) Buiten beschouwing blijven gevallen uit de bizondere stijl als *de vele kisten fruit, de weinige manden fruit* enz. - Misschien horen *veel, weinig, hoe weinig* en *zo weinig* ook bij 1□2□*b*.

enz. zijn. Bestaat die helft uit meer als één woord, dan zijn die onbeklemtoonde vormen sóms mogelijk:

een hele en een halve kist thee
m'n blikken en (*m'n*) *flessen* postelein enz.

Een apart onderzoek moet uitmaken of combinaties mogelijk zijn als *die drie en zo'n twee kilo andijvie* (dus 1*a*, 2*a* en 1*b*, 2*a*) enz. Ik vermoed van niet.

Betekenisleer.

§ 5. *Paradigma* 1.

De grammatische categorie die dit paradigma vertegenwoordigt, is eenvoudig die van de eerste voorbepalingen. Het zijn voornaamwoorden en lidwoorden zoals men ziet. Hoogstwaarschijnlijk hebben ze een betekeniselement met elkaar gemeen, maar het lijkt me erg moeilijk om dat te omschrijven zonder in zinloze algemeenheden te vervallen[1)].

Minder moeilijkheden leveren de betekenis-opposities tussen de ondercategorieën: (1*a* + 1*b*)/1*c* = ‘er is niet per se onzekerheid’ / ‘er is wél per se onzekerheid’. Dat ‘per se’ is als toevoeging onmisbaar omdat ook een nietvragende zin onzekerheid uit kan drukken, bv. door het gebruik van woorden als *misschien* e.d.

De oppositie tussen 1*a*/1*b* lijkt ons het best weergegeven met ‘bepaaldheid’ / ‘onbepaaldheid’; dat sluit dus aan bij de oude termen *bepaald* en *onbepaald lidwoord*.

Paradigma 2.

Hier krijgen we ongeveer het volgende: 2*a*/2*b*/2*c* = ‘mathematisch vast staande som’/‘mathematisch niet vaststaande som’/‘element uit een mathematische reeks’.

Paradigma 1□2□.

Laten we de oppositie tussen 1□2□*a* en 1□2□*b* voorlopig maar alleen aangeven als ‘naar de grootte van een hoeveelheid vragend’/‘de grootte van een hoeveelheid aangevend’.

Het derde paradigma: *kilo*.

Vormleer.

§ 6. *Paradigma* 3*a*.

Hierbij horen gewichtseenheden (*kilo, pond, ons, gram* enz.), inhoudseenheden (*liter, mud, ton* enz.), oppervlakte-eenheden (*bunder, morgen, roe* enz.) en lengte-eenheden (*meter, el, centimeter* enz.). Woorden als *decimeter* zou ik nog tot het ABN willen rekenen, maar *decagram* of *decameter* horen als regel wel tot de bizondere stijl. - Sommige woorden uit dit paradigma zijn tot enkele ‘vaste uitdrukkingen’ beperkt: *drie riem papier, vijf cent gist* (*drop*) enz.

Het hele paradigma is ongevoelig voor het a-getal.

Woorden als *jaar* en *uur* mogen er niet bij gerekend worden omdat ze er functioneel te sterk van verschillen; men ziet dat duidelijk aan voorbeelden als:

vijf jaar *mijnen vegen*
vijf jaar *in de mijnen werken*
vijf jaar *telkens van de ene stad naar de ander trekken* enz.

1) Men weet trouwens dat de formulering ‘elke grammatische categorie heeft een betekenis-inhoud’ niet meer is als een werkhypothese; vgl. Hjelmslev, *Principes de grammaire générale*, § 34 (Hoofdstuk III).

Al die combinaties zijn bij *die drie kilo andijvie* uitgesloten.

Hoe staat het met *ik heb nog vijf jaar salaris tegoed*? We hebben bij *salaris* immers niet met een ww te maken maar met een ‘gewoon’ zn. Op het eerste gezicht zou men het misschien bij paradigma 4*a* willen rekenen

(*spek, andijvie* enz.) maar het verschilt ervan doordat het buiten dit syntagma wel degelijk gevoelig is voor het *a*-getal.

Verkleinwoorden kunnen geen van alle deel uitmaken van dit paradigma: het is altijd *drie kilotjes spek, vier maatjes brandewijn, twee onsjes thee* enz.

Alleen paradigma 1 en 2 kunnen voorbepaling zijn bij *kilo*: *die drie afgewogen kilo spek* is onmogelijk.

Nabepalingen in de gewone zin van het woord komen evenmin voor. Wél is er een combinatie mogelijk met de gescheiden woordgroep *een.... of drie* enz. (*een pond of vijf andijvie*). Zowel binnen als buiten dit syntagma mag het 'omklemde' woord dan geen voorbepalingen hebben: *een grote kist of drie* is uitgesloten.

Voor nevenschikkende woordgroepen met dit paradigma, verwijzen we naar het eind van § 4.

Paradigma 3*b*.

In tegenstelling met 3*a* zijn de woorden uit 3*b* allemaal gevoelig voor het *a*-getal. Het paradigma is hier ook veel uitgebreider; enkele van de bekendste woorden eruit zijn: *troep, kudde, soort, hoop, massa, stapel, doos, mand, soort, boeket, bos, kist, kast, stal, stel, vat, bord, schaal, kopje, schoteltje, emmer, kistje, fles, schip, wagon, zij, blik, blok, kruiwagen, handje, klontje, kluitje, rij* enz.

Woorden als *bladzij* of *regel* reserveren we weer liever voor een onderafdeling, voornamelijk vanwege de bezwaren bij het vierde paradigma; hetzelfde geldt voor *stad, eiland, zaak* enz., zoals men ziet uit de functie-verschillen tussen:

vijf soorten *vlees*	vijf bladzijs *Livius*
vijftig blikken *stroop*	vijftig regels *Homerus*
een blik *biskwie*	de (niet: *een*) stad *Antwerpen*
een zak *graan*	de (niet: *een*) zaak-*Vermeer* enz.

Paradigma 3*b* - *v* (de voorbepaling van 3*b*).

In tegenstelling met 3*a* zijn de woorden uit 3*b* allemaal voorbepaalbaar (afgezien nog van 1 en 2 dus). In groep *a* hieronder heerst dezelfde voorbepaalbaarheid binnen en buiten dit syntagma, in *β* en *γ* niet:

α { een *klein* klontje	/ een *klein* klontje suiker
α { drie *hele lange* rijen	/ drie *hele lange* rijen auto's
α { *een stuk of tien* kistjes	/ *een stuk of tien* kistjes sigaren
α { drie *grote prachtige* manden	/ drie *grote prachtige* manden tulpen.
β { een *stalen* wagon	maar niet: een *stalen* wagon rooie kool
β { een *pas gebakken* schaaltje	maar niet: een *pas gebakken* schaaltje
β {	melk
β { een *smalle* hand	maar niet: een *smalle* hand pinda's
β { een *eikenhouten* kast	maar niet: een *eikenhouten* kast kleren.

γ {	niet: een *dampend* bord	maar wel: een *dampend* bord aardappels
γ {	niet: een *heerlijk* kopje	maar wel: een *heerlijk* kopje koffie
γ {	niet: een *heel slap* potje	maar wel: een *heel slap* potje thee
γ {	niet: een *verse* pot	maar wel: een *verse* pot koffie
γ {	niet: een *lekker* flesje[1)]	maar wel: een *lekker* flesje wijn.

1) Met te zeggen dat zulke combinaties uitgesloten zijn, bedoel ik ‘uitgesloten als volkomen zelfstandige eenheden’. Als we van *een lekker flesje* spreken, is er altijd een inhoud bij; dat blijkt uit de situatie of uit de tekst.

Al die voorbepalingen uit de laatste rij van *γ* zijn vormbijvoeglijk bij het derde paradigma: ze geven het genus ervan aan.

Bij de nabepaalbaarheid is de toestand gelijk aan die bij 3*a*.

Nevenschikkende woordgroepen.

Die hebben hier dezelfde vorm als bij 3*a*, terwijl 3*b* nog minstens één type meer kent: *vijf flessen en flesjes cacao, vier kisten of vaten zuurkool, twintig emmers en kisten onkruid* enz.

Betekenisleer.

§ 7. *Paradigma* 3*a*.

De betekenis daarvan omschrijven we dunkt me het best als ‘gebruikelijke, courante, “abstracte”, mathematisch precies bepaalde meeteenheid’. (We zullen straks bij 3*b* met het oppositie-element kennis maken.) Zo is *vijf cent gist* voor mij de maat waarmee ik gist koop: dat gaat niet per meter of per gram, maar per vijf cent (enz.). Het zou niet in m'n hoofd opkomen om hier een andere maat te gebruiken, ook al doen andere mensen dat misschien wel. Omgekeerd zal ik ook nooit een winkel binnengaan en om f1.85 goudrenetten vragen, want de gebruikelijke eenheid in de appelhandel is nu één keer het gewicht.

‘Concrete’ meeteenheden worden in dit paradigma niet geduld: *waar staan die drie literfles brandewijn*? is uitgesloten. Zo betekent ook *waar staat die liter melk*? niet ‘waar staat die litermaat, gevuld met melk?’, maar ‘waar staat die 1.000 cc melk?’ Daarbij is het volmaakt onverschillig of die hoeveelheid zich in een litermaat bevindt, in een wijnfles, een kan, een schaal, een glas of een emmer.

Van het al besproken *kilotje* merken we eveneens op dat het geen preciese meeteenheid is. Het betekent immers zoveel als ‘bijna 1.000 gram’, ‘1.000 gram: een hoeveelheid die een rijke boer toch makkelijk kan missen’, ‘1.000 gram: een hoeveelheid die in ons grote gezin vlug opgepeuzeld is’ enz.

Daarmee is weer niet gezegd dat alle abstracte meeteenheden deel uitmaken van dit paradigma; we hebben al gezien dat dat bij bv. *maatje* (‘100 cc’) niet opging.

Paradigma 3*b*.

Hier is dan het tweede lid van de betekenis-oppositie: ‘gebruikelijke, courante, “concrete”, mathematisch niet precies bepaalde meeteenheid’. *Drie liters melk* zijn net als *drie emmers water* ‘drie min of meer gevulde holle voorwerpen’; *drie kilo's spek* zijn ‘drie aparte stukken van elk ongeveer 1.000 gram’ enz.

Een kist andijvie zal meestal wel bepaalde standaard-afmetingen hebben, en daarom bij benadering op de veiling als maat gebruikt kunnen worden. Maar ik zou hem toch niet graag kopen voordat ik wist hoe vol hij precies was of hoeveel kilo erin zat. Een kind dat *een kluitje dadels* van z'n moeder mag nemen, zal er wel voor zorgen dat het de grootste pakt die het vinden kan: het maakt gebruik van de speelruimte die de vaag bepaalde meeteenheid *kluitje* biedt. We weten heel goed dat *een bordje bouillon* veel meer bevat als een kopje van dat vocht, maar zulke dingen bestellen blijft in elk restaurant een kwestie van goed vertrouwen. Zo zorgt de grootte van de ziel van een fles ervoor dat kopers van *een fles wijn* flink bedrogen kunnen worden zonder

dat ze de winkelier wat kunnen maken. Vandaar dat *literflessen* en *halveliterflessen* hier een stokje voor zijn komen steken, door leentjebuur te spelen bij het paradigma van de eerlijkheid: 3*a*.

Wie *een kist andijvie* en *drie flessen melk* koopt ziet in de gedwongen gelijktijdige aanschaffing van stukken hout en glas een noodzakelijk kwaad. Misschien is de omhulling waardeloos (zoals bij *blik*), misschien is het de gewoonte dat de koper er statiegeld voor moet betalen en dat later weer terugkrijgt. Maar het gaat bij al die dingen om het vierde paradigma: daar ligt semantisch het zwaartepunt. Het derde is een onmisbaar kwaad: de maataanduider die erbij op de koop toegenomen wordt. Als een arbeider van z'n uitvoerder *drie kruiwagens zand* in een kuil moet gooien, verwacht niemand dat de materiaal-inventaris na afloop met drie stuks verminderd zal zijn. *Een kruiwagen zand* is dus niet 'een kruiwagen + de hoeveelheid zand die erin gaat', maar 'een bepaalde hoeveelheid zand + (als het niet anders kan) tijdelijk de kruiwagen'.

Paradigma 3*b*-v.

We moeten ons hier bepalen tot de opmerking dat voltooide deelwoorden en stofnamen blijkbaar in *β* een zekere rol spelen. Het is voorlopig te moeilijk om over de betekenis van die twee soorten veel te zeggen.

Bij 3*b*-v*γ* speelt ook het vierde paradigma een semantische rol; daarom zullen we daar in § 9 nog even op terug komen.

Het vierde paradigma: *andijvie*.

Vormleer.

§ 8. Vanaf het begin van dit artikel hebben we bij dit paradigma twee ondergroepen onderscheiden. Ofschoon alle woorden eruit ongevoelig zijn voor het a-getal, zijn de woorden uit 4*b* (*aardappels, eieren* enz.) het buiten dit syntagma niet; die uit 4*a* zijn het normaal ook daarbuiten (*vlees, spek* enz.). Het type *kip, vis* enz. bespreken we niet.

Het enigste vormkenmerk waarop we die indeling kunnen baseren is het b-getal bij één soort indicatoren voor zover ik zie, alsmede het a-genus:

4*aα*. een kilo *heerlijk* spek	(b-ev, *het*-genus)
4*aβ*. een kilo *heerlijke* andijvie	(b-ev, *de*-genus)
4*b*. een kilo *heerlijke* aardappels, spruitjes	(b-mv).

Practisch alle zn horen of bij 4*a* of bij 4*b*. Een stel eigennamen vallen er buiten (maar die vormen geen grammatische categorie); datzelfde is het geval met woorden als *vastberadenheid*[1] die ongevoelig zijn voor het a-getal, maar niettemin geen 'stof' betekenen.

1) Tenzij misschien in *een hoeveelheid, een massa vastberadenheid*.

De voorbepaalbaarheid van dit paradigma is normaal, afgezien van het feit dat eerste voorbepalingen uitgesloten zijn:

drie kilo *heerlijk vet* spek
drie flessen *hele fijne* doperwtjes
drie kilo *zulk* spek (uitgesloten; wél: *van* zulk spek)
drie flessen *onze eigen* doperwtjes (uitgesloten; wél: *van* onze eigen doperwtjes).

Bij de nabepaalbaarheid zijn maar weinig verschillen met de mogelijkheden buiten dit paradigma: *drie kilo heerlijk vet spek van onze eigen varkens* enz. Alleen kunnen we het hele syntagma maar een enkele keer ‘aan zichzelf

vastknopen': *stapels kisten* en *kisten druiven* geven *stapels kisten druiven* waarin *stapels* kern is bij *kisten* en *kisten* weer bij *druiven*:

er *stond* me daar toch een *stàpel* kisten drúiven!
er *stonden* me daar toch een *stàpels* kisten drúiven!

Zo ook *massa's flessen wijn, hopen flesjes odeur, rijen borden soep* enz. De kern *stapel*(*s*) enz. krijgt zelden een andere voorbepaling voor zich als *een*.

Nevenschikkende woordgroepen.

Hebben *een appel, een ei* enz. het c-enkelvoud, *een appel en een ei* is c-meervoudig, net als *appels* of *eieren*. Daaruit mogen we niet concluderen dat *een appel en een ei* ook binnen dit syntagma gelijkwaardig is aan *appels* of *eieren*: het merkwaardige geval doet zich voor dat *een pond appel en peer*[1] niet mogelijk is. Ik meen dat we die eigenaardigheid in de volgende regel mogen formuleren: als nevenschikkende woordgroepen zijn in het vierde paradigma alleen combinaties mogelijk van woorden die ook elk afzonderlijk bij dat paradigma kunnen horen: *een zak tarwe en gerst* naast *een zak tarwe* en *een zak gerst* enz.

Betekenisleer.

§ 9. De twee formele verschillen tussen de woorden binnen het vierde paradigma en dezelfde daarbuiten, bepalen ook helemaal hun betekenisoppositie: het uitgesloten zijn van de a-getals-oppositie en de afwezigheid van eerste voorbepalingen. Misschien omschrijven we het semantische gevolg daarvan voorlopig het best als volgt: 'het genoemde doet zich sterk voor als een massa, als iets waarvan alleen de hoeveelheid ons interesseert en niet de vorm, als iets waarin de onderscheiding in individuen misschien wel mogelijk, maar zeker niet belangrijk is'.

De betekenis-oppositie tussen 4*a* en 4*b* dient niet in dit spraakkunst-onderdeel besproken te worden, maar in de afdeling die de getallen bespreekt.

Tot slot nog een opmerking over de kwestie die al bij het derde paradigma ter sprake kwam. In § 6 hebben we de vormleer behandeld van paradigma 3*b*-vγ. De vraag is, wat die bn in betekenis met elkaar gemeen hebben. Al kunnen we die hele kwestie hier niet volledig behandelen, we kunnen er wel een enkele opmerking over maken.

In het vlak van de betekenis heeft dit paradigma (*dampend, heerlijk, heel slap* enz.) natuurlijk alleen betrekking op het vierde paradigma (*aardappels, koffie, thee* enz.), of beter nog op 3 + 4. De betekenis is telkens: 'een hoeveelheid koffie die een kopje groot is, dié is lekker', 'een hoeveelheid thee die een potje groot is, dié is slap' enz. Daartegenover is de betekenis van *een kopje heerlijke koffie, een potje hele slappe thee* enz. toch iets anders genuanceerd: 'een kopje, gevuld met een vloeistof, nl. "heerlijke koffie"' enz.

M'n voorlopige indruk is dat de volgende voorbeelden uitgesloten zijn:

een *zure* kist appels	een *bedorven* blik spinazie(?)
een *geschift* glas melk	een *rot* kistje goudrenetten, enz.

1) Ik bedoel 'één appel die samen met één peer een pond weegt'.

De twee types *een lekker koud glas melk* + *een glas lekkere koude melk* hebben (in tegenstelling met andere bn) vooral de betekenis ‘“prettige gevoelswaarde”’ / ‘“geen prettige gevoelswaarde”’. We hebben m.i. weinig moeite om te zeggen:

een *fijne* kist appels
een *heerlijk koud* glas melk
een *lekker* blik spinazie
een *mooie* kist goudrenetten, enz.[1)]

Slot.

§ 10. De hier behandelde syntagma's vormen vrijwel een aaneengesloten geheel met niet te grote omvang. Zoiets is bizonder geschikt om ons te oefenen in de moeilijke techniek van de spraakkunst-beschrijving. De ervaring leert dat nominale groepen ons het minst in aanraking brengen met de onoverzienbare complicaties van de zinsleer, en dat is voor de beginneling een niet te onderschatten voordeel.

Dat we bij dit soort werk fouten blijven maken, is onvermijdelijk. Hoofdzaak is evenwel dat we al doende leren. Het is niet overdreven om te zeggen dat het taalsysteem buitengewoon gecompliceerd is, maar dat mag in geen geval reden zijn voor défaitisme: 'We weten het niet en we zullen het ook nooit weten'. Als elk kind er immers in slaagt om in verloop van enkele jaren verreweg het grootste deel van dat systeem te beheersen, dan moeten ook onze pogingen op de lange duur succes hebben!

Eindhoven, 1952.

P.C. PAARDEKOOPER.

Dichters van de vrijheid.

1. *Onno Zwier van Haren.*

Onno Zwier van Haren heeft ons over de wijze waarop zijn heldendicht *De Geusen* ontstond, niet in het onzekere gelaten. Hij gaf het vers een 'voorreden' en een 'opheldering' mee. In de 'voorreden' verhaalt hij hoe *De Geusen* eerst na vele jaren zijn definitieve vorm kreeg. Aanvankelijk beperkte hij zich tot een voorontwerp dat onder de titel *Aan het Vaderland* het licht zag. Waarom het hij aan het eigenlijke gedicht een 'voorloopige schets' voorafgaan? Hij wilde peilen hoe het publiek op zijn werk zou reageren.

De uitslag was niet bemoedigend. Letterlievend Nederland schonk geringe aandacht aan het gedicht. Slechts 'eenige weinige Lieden' toonden een meer dan oppervlakkige belangstelling. Zij oordeelden dat er van deze stof wel iets te maken viel, al moest er dan aan de bewerking nog veel tijd en moeite besteed worden. Meer aansporing had de dichter niet nodig. Met veel ijver begon hij aan een uitvoeriger behandeling. Twee jaar later verscheen zijn heldendicht *De Geusen*.

Zijn definitieve vorm heeft het werk ook dan nog niet. Van Haren kan zich van deze stof maar niet losmaken. Hij werkt zijn gedicht nog eens om. Hij schrapt, hij

1) Verkleinwoorden zijn hier trouwens erg gebruikelijk,. ze 'doen het goed': *een fijn kistje appels, een lekker blikje spinazie, een heerlijk koud glaasje melk, een mooi mandje goudrenetten* enz. Ook dat wijst op 'prettige gevoelswaarde'.

last in, hij licht toe. Zo verlopen een vijftal jaren. En nog heeft, naar zijn oordeel, *De Geusen* zijn volmaakte vorm niet bereikt. Maar dan ontvangt hij het bericht dat de eerste uitgave zonder zijn toestemming zal worden herdrukt. Nu mag hij niet langer wachten. En zo verschijnt dan in 1776 de tweede uitgave van dit gedicht. Het is de laatste editie die de dichter zelf verzorgde.

Wij moeten bij Van Haren letten op wat er wèl, maar evenzeer op wat er niet wordt gezegd. Twee dingen treffen ons, wanneer we zijn 'voorreden'

op *De Geusen* doorlezen. In de eerste plaats blijkt de dichter zeer gevoelig voor ook maar de geringste lof die hem wordt toegezwaaid. Hij is al blij wanneer 'enkelen' menen dat zijn voorontwerp een belofte inhoudt. En hoezeer waardeert hij het niet dat het Zeeuws genootschap, 'uit zo deugdzame als wyse, zo geleerde als oordeelkundige, Mannen, bestaande', hem tot lid benoemde.

In de tweede plaats blijkt Van Haren haast te hebben. Reeds het voorontwerp wordt uitgegeven in een onvoltooide vorm. De dichter heeft er zijn reden voor; een niet nader genoemde gebeurtenis verplichtte hem 'aan te tonen waarin zyn dagelykse bezigheden bestonden'. Maar we vertrouwen het toch niet, wanneer we zien hoe, nog geen twee jaar daarna, reeds het eigenlijke gedicht verschijnt, en weer in een vorm die niet definitief mag heten; het is ook nu slechts een 'Proeve'. Als Van Haren geduld had kunnen oefenen totdat zijn werk geheel voltooid was, hoeveel méér indruk zou hij, met zijn uitgave-in-eenmaal niet gemaakt hebben! Maar blijkbaar was hij ten enenmale onontvankelijk voor de raad die Horatius aan zijn kunstbroeders meegaf: laat uw werk negen jaar liggen voordat gij het door de druk openbaar maakt.

Wij kunnen dit alles slechts begrijpen wanneer we letten op de omstandigheden waarin Van Haren zich in deze jaren bevond. Zijn leven is er een geweest van hoge verwachtingen, maar nog harder tegenslagen. Als Fries edelman, vertrouwd vriend van de nieuwe stadhouder Willem IV, gaat hij een schone toekomst tegemoet. Maar dan vallen één voor één de pijlers weg waarop zijn macht rusten moet. Willem IV sterft. Nog is daar de gunst van de gouvernante, prinses Anna; zij wil geen kwaad over Van Haren horen. Maar ook Anna sterft. Nu is Van Haren overgeleverd aan de kwade wil der Hollanders, afgunstig op de invloed die hij, een vreemdeling, bezit. Zijn schoonzoon en aanstaande schoonzoon beschuldigen hem van een poging tot bloedschande. Het moet voor Van Haren, die zijn hoofd en zijn hart hoog droeg, een biezonder pijnlijke ondervinding zijn geweest.

Wij zullen het schandaal niet tot in biezonderheden verslaan. Van Haren moet zich terugtrekken op het grietmanshuis te Wolvega. Zijn carrière is vernietigd. Maar ongebroken blijft zijn trots. Vandaar dat hij de gedachte aan een herwinnen van de vroegere invloed niet kan opgeven. Hij blijft ook nu de gunst zoeken van het Oranjehuis, van Maayken Moy, de moeder van Willem IV, van de jonge Willem V. Tevergeefs. Misschien dat hij door middel van wetenschappelijk of letterkundig werk zich de roem verwerven kan die hem langs iedere andere weg zo hardnekkig ontwijkt?

Vandaar die voldoening, wanneer dit werk ook slechts bij enkelen waardering vindt. Vandaar die haast; hij moet de kansen grijpen eer het te laat is. Een trieste vertoning, denken we, en reeds zijn we geneigd Van Haren te beschouwen als een min of meer zielige figuur. Maar dan is daar zijn ongebroken trots, die ieder medelijden verbiedt.

Medelijden dat zich niet uiten kan, slaat om in wrevel. Op deze wijze laat zich verklaren dat Van Haren op zo vele van zijn tijdgenoten een minder prettige indruk maakte. Ook wij, die toch door bijna twee eeuwen van hem gescheiden zijn, kunnen soms, als wij zijn werk lezen, een lichte tegenzin niet onderdrukken.

Van Haren schreef uit tijdverdrijf, meer nog uit het verlangen, zijn vroegere roem te herwinnen, maar waarover schreef hij dan? Wat bepaalde de keuze van zijn stof? Door middel van een 'opheldering' licht de dichter ons hier-

over in. Twee gebeurtenissen brachten hem tot zijn onderwerp. In de eerste plaats herinnerde hij zich nog levendig hoe Willem IV zijn intocht hield in Amsterdam. Hij weet nog hoe toen onder de toeschouwers zich een vrouw bevond, die plotseling haar levenskrachten voelde wegglippen, maar het hinderde niet, zei ze, want zij had de Prins gezien en nu kon ze rustig sterven, hoe onder diezelfde toeschouwers een man zijn been brak, maar, zei hij, al waren ze beide gebroken, het zou hem niet kunnen schelen. Hij had de Prins gezien, en wat hij aan benen had, gaf hij gaarne in zijn dienst. Toen Van Haren dit aan Willem IV verhaalde, toonde deze zich zeer getroffen; hij hoopte dat zijn nakomelingschap nooit vergeten zou met welk een geestdrift hij was ingehaald. Of zij het onthouden zullen, had Van Haren toen opgemerkt, hangt slechts af van de wijze waarop het hun wordt overgeleverd. Vanaf dit tijdstip had hij steeds het verlangen gehad de herinnering aan deze joyeuze entrée in woorden vast te leggen, maar zijn drukke besognes hadden hem er de tijd niet voor gelaten, en nu noemt de dichter met welgevallen welke belangrijke werkzaamheden hem werden opgedragen.

Maar kwam er in 1761 niet een einde aan deze werkzaamheid? Opende zich daarmee niet de gelegenheid aan zijn reeds zo lang gekoesterd verlangen te voldoen? Waarom schreef Van Haren toen niet reeds een relaas van deze vreugdevolle dagen? Jarenlang streefde hij langs andere wegen een rehabilitatie na. Eerst toen bleek dat al deze wegen dood liepen, kreeg de wens, deze blijde herinnering voor het nageslacht te bewaren, nog een late kans.

Meer dan de verering die hij voor Willem IV gevoelde, dreef hem bij het schrijven van zijn heldendicht het verlangen naar eigen eerherstel. Maar hij wil dit liever niet erkennen. Dus slaat hij de jaren 1761-1769 in zijn ‘opheldering’ rustig over, en vertelt van de tweede aanleiding. In een winkel te Leeuwarden heeft hij een schilderij gezien dat de krijgsverrichtingen der Geuzen in het jaar 1572 voorstelt. De figuren op dit schilderij zijn niet met zo heel veel talent getekend, maar hun uiterlijk is zoveel mogelijk in overeenstemming met de historische werkelijkheid, en wat zit er in dit schilderij niet een verhaal! De stof voor een heldendicht is hier in overvloed aanwezig.

Bij Van Haren komt de gedachte op of hij de beide onderwerpen, de strijd van de Geuzen en de intocht van Willem IV, niet in één gedicht zou kunnen weergeven? Wij zijn geneigd te zeggen: onmogelijk! De woeste grijns van een Lumey past kwalijk bij de weke glimlach van de nieuwe stadhouder. Toch weet Van Haren nog een zekere overeenkomst te ontdekken. Hij beschouwt zowel het optreden van de Geuzen als het herstel van het stadhouderschap als een nederlaag van de Dwinglandij, een triumf van de Vrijheid.

Dwinglandij en Vrijheid zijn de twee polen die zijn verhaal beheersen. De Dwinglandij is slechts de negatieve pool. Zij moet er zijn, want in haar vindt de Vrijheid haar oorsprong en opvlucht. Reeds aan het begin van het gedicht luidt het: Uw Vrijheid zal door dwang beginnen. Maar al is zij dan onmisbaar, deze Dwinglandij, de dichter houdt haar de rug toegekeerd. Zijn gelaat, zijn hart behoren aan de Vrijheid toe!

De Vrijheid is het voornaamste creatieve element in Van Haren's poëzie. Zij bezielt de dichter.

> Koom, weiger uwe bystand niet!

Op deze wijze spreekt Van Haren deze Vrijheid toe, aan het begin van de tweede zang. Dan vervolgt hij:

> Gun mynen geest die stoute vuuren
> Die schitt'ren daar Gy 't Land verblyd,

en onwillekeurig denkt hij aan de liederen die eenmaal Mirjam dichtte, aan de poëzie van vele vaderlandslievende Grieken en Romeinen. Maar deze Vrijheid is niet enkel de kracht die tot zingen drijft. Zij is ook het onderwerp dat bezongen wordt. Zij heeft in het verhaal de voornaamste rol.

Haar rol is zowel actief als passief. De Vrijheid treedt soms handelend op. En waartoe is zij dan niet in staat. Als de Geuzenvloot met een krachtige wind zee kiest, heet het: 'De Vryheid dryft de lucht vooruit'. Als de Geuzen Den Briel bedreigen, klaagt een der notabelen in de stad: 'De Vryheid wysd d'eerste straal in Burgerbloed'. Blois en De Ryck hebben Lumey overreed, Den Briel niet weer te verlaten en hulptroepen te zenden naar Vlissingen; het is de Vrijheid zelf die 'dus de gronden verhefd van hare nieuwe woon'. Even later zendt diezelfde Vrijheid de Faam erop uit, die Alva berichten moet dat het land aan de mondingen der grote rivieren in opstand is. Maar als dan Alva zweert dat hij het die Hollanders en Zeeuwen wel leren zal, spot zij; het Noodlot heeft haar reeds lang beloofd dat 'haare glans door geene machten In Nederland zal zyn verdoofd!' En zij waakt, als Bossu optrekt om Den Briel te heroveren.

Zo gaat dat voort. Deze Vrijheid luistert of spreekt, zij keurt goed of keurt af, zij vlucht of snelt toe om te helpen. Zij heeft haar eigen taak, zo goed als Oranje en de Geuzen. Het zijn de Geuzen en de Vrijheid samen, die de Nymphen op het Enkhuizer strand gaan wekken. Ook Enkhuizen doet mee! Zodoende breidt zich het gebied nog uit, 'daar Geus, Oranj' en Vryheid stryd'.

De Vrijheid strijdt zelf mee. Maar terzelfder tijd strijden anderen in haar dienst. En wie zijn dan haar paladijnen? De Geuzen. Blois van Treslong, 'Bloem van Hollands Edelieden'. De Ryck, 'vrye Amsterdammenaar'. Rochus Meeuwiszoon, van geringe geboorte, maar 'eerste en waardigste Edelman', omdat de Eer hem tot dappere daden aanspoorde. De Veerenaar de Lange die, toen hij zich met zijn schip door Spanjaarden omsingeld zag, de lont in het kruit stak. Ewoutsz die, hoewel gevangen, zich van een Spaans fregat wist meester te maken. Ook Sidney, wiens arm 'verbolgen op Tirannen' was.

De Vrijheid is aandrift en onderwerp. Als onderwerp is zij zowel actief als passief. Zij heeft vele gestalten, en deze wisselen onophoudelijk. Spreekt het dan niet vanzelf dat moeilijk te zeggen valt wat Van Haren onder deze Vrijheid verstaat?

Ondertussen blijft voor Van Haren de vraag bestaan op welke wijze hij het verhaal van de opstand tegen Spanje en dat van de feestelijke ontvangst die stadhouder Willem IV te Amsterdam ten deel viel, met elkander tot één geheel kan verbinden. Gemakkelijk is dit niet, ook al beschouwt men dan beide gebeurtenissen in hetzelfde licht, als triumfen door de Vrijheid en ter wille van de Vrijheid behaald. Maar Van Haren weet er iets op te vinden. Nadat hij beschreven heeft hoe de Geuzen Den Briel veroverden, onderbreekt hij de gang van het verhaal. Hij laat het voorkomen alsof Prins Willem I na een vermoeiende dagtaak in slaap valt, en nu staat de Hoop klaar om hem te bemoedigen; zij moet hem laten zien wat de toekomst zijn geslacht en zijn land brengen zal. De Hoop neemt hem mee naar Amsterdam, waar de bevolking popelend wacht op de komst van de nieuwe stadhouder Willem IV. Nog toeft deze, en dus krijgt de Prins eerst nog de gelegenheid het schilderijenkabinet van burgemeester Witsen te bewonderen. Op de schilderijen, in dit kabinet verzameld, staat heel de geschiedenis van de Republiek afgebeeld.

Dit intermezzo leidt tot eigenaardige inconsequenties. Er is bijv. een afdeling waarin de portretten van de Oranjevorsten zijn opgehangen. De eerste afbeelding stelt voor - de Prins zelf, en ook dit portret wordt van uitvoerig commentaar voorzien. Willem I mag aanhoren dat zijn roem de gehele wereld overdekken zal:

> Op onze Gloob zyn geene Staaten,
> Nog Wereld-deelen of Climaaten,
> Daar syne roem is onbekend.

Ook hoort hij biezonderheden over zijn eigen dood: 'Elk meend op Vaders Lyk te weenen'. Maar Van Haren stoort zich niet aan deze en dergelijke oneffenheden. Tenslotte vermeldt het kanongebulder dat de nieuwe stadhouder eindelijk in de hoofdstad is aangekomen, en de Prins en zijn begeleidster haasten zich naar de haven, om de ontvangst van dichtbij gade te slaan. Zij zien hoe hij aan wal stapt, horen hoe hij de bevolking toespreekt. Van Haren geeft uitvoerig weer, welke gedachten Willem IV bezielden, in welke woorden hij zich richtte tot zijn volk. Waarom weidt hij hierover uit? Deze Prins is de belichaming van zijn vrijheidsideaal.

De nieuwe stadhouder dient zich aan als een vorst die boven alles de vrede mint. Hij is machtiger dan vóór hem ooit een Oranje is geweest, maar het is verre van hem dat hij misbruik zou maken van deze macht. 'Hij kon, als eertijds Sulla, woeden'. Maar hij koestert geen wraakgedachten. Tezeer is hij ervan overtuigd dat slechts Goedheid de zielen wint, daarom kiest hij 'te zyn als Mark Aureel'.

In zijn rede spreekt hij nu de hoop uit dat Amsterdam zijn voorbeeld volgen wil. Ook deze stad moet, als heel het land trouwens, 'haar mildheid in het werk stellen'. Dan zal de oude welvaart zeker terugkeren. Brazilië ging weliswaar verloren, maar Guyana kan misschien dit gemis vergoeden. Onder Van Imhoff gaat de Oost een tijd van nieuwe bloei tegemoet. Zo kan het niet anders of alle werelddelen zullen opnieuw geld en orders zenden 'naar uwe Beurs, o Amsterdam!'

Wij mogen aannemen dat deze rede, materialistisch ingesteld, bij de Amsterdamse kooplieden in de smaak gevallen is. Maar ook de Vrijheid was er tevreden over. Nadat Willem IV uitgesproken was, knikte zij goedkeurend; zij herkende in zijn woorden 'haar eigen stijl'.

In het fragment dat handelt over de ambtsaanvaarding van Willem IV kan dit achttiende-eeuwse vrijheidsideaal goed tot zijn recht komen. Echter is daar geen plaats voor de tegenpool: de Dwinglandij. Van Haren laat het voorkomen alsof het herstel van het stadhouderschap een triumf der Vrijheid was. Maar wat moeten we dan denken van de tijd daarvóór, het tweede stadhouderloze tijdperk? Moeten we niet aannemen dat dit een periode was van onderdrukking en vernedering? Van Haren heeft deze stoute consequentie niet aangedurfd. En toch lagen de bouwstoffen voor een stuk verbeelding in deze zin in zijn eigen leven voor het grijpen. In het tweede stadhouderloze tijdperk berustte de macht bij de Hollandse regenten. En het was aan de vijandschap van deze regenten, tenminste van enkele van deze regenten, te wijten dat hij, de vreemdeling, zijn invloedrijke positie verloor, zich voor het vervolg tevreden moest stellen met het bestaan van een onbeduidend landedelman. Hier was de kans zich te wreken op het kwade lot dat hem te beurt gevallen was. Hij kon nu deze Hollandse regenten tekenen als de leiders die voortdurend het algemeen belang

opofferden aan eigen voordeel, en daarmee het land tot aan de rand van de afgrond hadden gebracht.

Van Haren was echter zelf te veel regent, hij was bovendien te zeer afhankelijk van de in die tijd algemeen gangbare geschiedbeschouwing, dan dat hij tot zulk een oorspronkelijke conceptie in staat bleek. We merken het terstond als we het commentaar beluisteren dat de Hoop bij de verschillende schilderijen uit het kabinet van Witsen geeft. Het is bekend hoe Hugo de Groot vanuit Loevestein een zeer wankelmoedige brief aan Prins Maurits schreef; hier heet het: 'niets kon d'eevenheid verstooren Van syn' onwankelbare ziel'. Op het portret van Maurits staat een Nymph afgebeeld die een bladzij scheurt uit het boek waarin zijn roemrijke daden staan beschreven. Welke naam moet zo nadrukkelijk worden geschrapt? vraagt Oranje. Dan leest hij en zucht: ''t is Barneveld!' Er is ook een afbeelding van de moord op de De Witten, en hoezeer betreurt de Hoop het niet dat ook deze afschuwelijke gebeurtenis een plaats kreeg onder 's lands geschiedenissen. In ieder geval mag de Prins uit dit ene voorval in vroeger tijd niet oordelen over de zeden die daarna in zwang kwamen!

Ondertussen is het verslag van de intocht die Willem IV te Amsterdam hield, slechts een 'By-verhael'. De opstand der Geuzen - Van Haren telde onder hen drie familieleden - bleef de hoofdzaak. Nadat de Prins is ontwaakt uit zijn aangename dromen, gaat de handeling verder. De Ryck weet koningin Elisabeth te overreden zich niet langer vijandig te betonen tegenover deze vrijbuiters. Sidney krijgt verlof hen te helpen in de strijd tegen Spanje. Blois van Treslong brengt Vlissingen in staat van verdediging; hij verslaat op de Westerschelde de vloot van Medina Sidonia. Op deze wijze vindt de Vrijheid in ons land weer een hol voor haar voet. Maar het is, zo als we reeds zagen, een vreemde vrijheid. Zij hoort in de achttiende eeuw thuis en niet in de zestiende.

Het gevolg is dat de dichter telkens in botsing komt met de historische werkelijkheid. Hij betreurt de wijze waarop Lumey optrad tegen de gevangen priesters. Zij hadden gespaard moeten blijven. Waarom? Omdat zij als geestelijken geheel stonden buiten het politieke conflict? Omdat zij weliswaar een andere godsdienstige overtuiging aanhingen, maar dit nog geen reden mag zijn hen van het leven te beroven? Omdat de moord, aan hen bedreven, zijn oorzaak vond in gevoelens van haat en wrok? Van Haren noemt nog wel een enkel van deze motieven, maar de eigenlijke reden was toch een andere nog; het waren - en komt hier de geest van de achttiende eeuw niet om de hoek kijken? - 'Broeders, Menschen!'

Trouwens, met heel de figuur van Lumey weet Van Haren geen raad, en hij was toch de opperste aanvoerder van zijn Geuzen! De daden die hij verricht, zijn zo ruw en wreed dat het weinig had gescheeld of de Vrijheid was er door afgeschrikt en was er opnieuw door op de vlucht geslagen. Gelukkig bedacht zij nog dat een onweer soms de lucht zuivert. Het geweld van deze woesteling maakt de baan ruim voor zachtere krachten. Tenslotte laat Lumey zich steeds overreden door Blois van Treslong en De Ryck, van een zachtmoediger gezindheid en daarom mannen naar des dichters hart.

In het verhaal over de opstand tegen Spanje komt de Vrijheid, in dat over het herstel van het stadhouderschap onder Willem IV komt de Dwingelandij tekort. Dit drijft de beide onderdelen, die toch al slecht bij elkander passen, nog verder uiteen. Nu valt er echter een ander element te noemen, dat een tegengestelde werking uitoefent,

en dus de twee delen weer nader tot elkander brengt. Dat is Van Haren's vurige verering voor alles wat Oranje heet. De

Vrijheid, zo als Van Haren die tekent, heeft vele beschermers: De Ryck, Blois van Treslong, Sidney. Maar ook deze, hoe trouw, hoe edel ook, zijn niet voldoende om haar tegen verder letsel te vrijwaren. Er moet daarnaast nog zijn een laatste waarborg. Deze laatste waarborg is: de Prins van Oranje. Vandaar dat het verhaal van de opstand der Geuzen eindigt met de komst van Prins Willem. 'Rust myne Lier! Oranje koomt'. Het is de natuurlijke afsluiting en als zodanig een prachtig slot.

En dit slot herhaalt zich! Want zo als eens Prins Willem de waarborg was der Vrijheid, werd het opnieuw Willem IV. 'Oranje koomt!' klinkt het weer, uit vele monden, als hij te Amsterdam zijn intocht doet.

Deze warme liefde voor Oranje, dit vast vertrouwen in de hoge roeping, van Willem I zo goed als van Willem IV, legt tenslotte toch een band. Maar het vermag niet de heterogene elementen met elkander te verzoenen. *De Geusen* blijft een tweeslachtig werk, heldendicht noch ode, beschrijving van een roemrijk verleden en verheerlijking van een eigentijds vrijheidsideaal.

2. *Jacobus Bellamy.*

In een brief aan zijn vriend Kleyn heeft Bellamy erop gewezen hoe iedere dichter zijn eigen 'geliefkoosde denkbeelden', wij zouden zeggen: zijn eigen motieven, heeft. Zelf maakt hij geen uitzondering op de regel. Het motief waartoe hij zich nog het meest voelt aangetrokken, heet: wandelen op de weg des levens. Wie wandelt, doet indrukken op. Bellamy verwerkt de indrukken die hij op de levensweg ontvangt, in zijn poëzie.

Dan voert zijn pad een tijdlang over politiek terrein. In 1782 wordt Bellamy student te Utrecht. Reeds heeft hij, onder het pseudoniem Zelandus, een enkel vaderlands vers geschreven. De patriottisch-gezinde studenten nemen hem daarom met vreugde op in hun kring. Hij sluit vriendschap met Kleyn en Ockerse, gaat tenslotte samenwonen met Quint Ondaatje.

De omgang met zoveel geestdriftige medestudenten heeft voor Bellamy veel betekend. Wij moeten niet vergeten dat hij slechts een zeer gebrekkige vooropleiding had genoten. Jarenlang had hij als bakkersknecht zijn kost verdiend; daarna had hij zich met behulp van privaatlessen voor de academie bekwaamd. Ondertussen had hij verzen geschreven die de aandacht trokken van oudere kunstgenoten; zij hadden hem hun bescherming aangeboden, maar de raad die zij hem gaven, strookte weinig met zijn aanleg; dus had hij ook verder zelf zijn weg gezocht.

Nu verkeert hij dagelijks met mensen, jong als hijzelf, maar zij weten zoveel meer. Zij spreken onomwonden uit wat zich bij hem slechts met moeite omhoogworstelt. Bellamy is een gretig leerling. Hij luistert scherp toe bij de gesprekken die zijn nieuwe vrienden voeren, over de gebeurtenissen in eigen land en ver over de grenzen; dezelfde geestdrift die er in hen oplaait, en de haat die over hun woorden een donkere gloed legt, maken zich ook van hem meester. Daar duwt iemand hem een boek in de hand met in het Duits geschreven verzen. De dichters van deze verzen, Uz en Gleim, ook Klopstock, hebben gevoelens gekend als thans hem bezielen. Zij vertolkten deze gevoelens in hun poëzie. Zij zijn de profeten van de nieuwe tijd. Maar waar is de Nederlandse dichter die zijn stem aan de hunne paart?

Bellamy wordt de dichter van de patriottische beweging. Hij maakt een afspraak met zijn uitgever. Telkens zal er een pamflet verschijnen met drie of vier verzen van zijn hand; deze pamfletten zullen tenslotte tot een bundel verenigd worden.

Zo schrijft Bellamy dan het ene vaderlandse gedicht na het andere. Zijn verzen oogsten bijval, bij zijn naaste vrienden allereerst, dan ook in breder kring. Zelfs de Utrechtse straatjeugd kent hem tenslotte; zij noemt hem ‘mijnheer Salamandus’. Onze dichter is niet ongevoelig voor dit succes. Het spoort hem aan tot groter ijver. De verzen die hij schrijft, worden zo mogelijk nòg feller, nòg geestdriftiger.

De roes duurt echter slechts kort. Nog is het jaar 1783 niet ten einde of Bellamy besluit zijn bundel *Vaderlandsche Gezangen* met een afscheidslied dat hij *Aan het vaderland* noemt. Hij zegt daarin wel dat hij zijn speeltuig ‘schreiend’ neerlegt, maar wij moeten dit niet al te letterlijk nemen. Veeleer moet hem een zucht van verlichting ontsnapt zijn, nadat hij zijn programma voltooid wist.

Natuurlijk verzekert Bellamy hier dat zijn pen ook verder ten dienste blijft van zijn vaderland. Maar wanneer, verwacht hij, zal hij misschien nog eens zijn snaren stemmen voor een vaderlands lied? Niet eerder - en is dat niet kenmerkend? - dan nadat een last van jaren zijn rug heeft gekromd!

Het viel wat mee. Ook in het jaar 1784 schreef Bellamy nog een paar vaderlandse verzen. Hij geeft de opgewonden stemming weer die er dan leeft onder de ‘vaderlandsche jongelingen’, roept op ten oorlog tegen een brutale keizer Josef II.

Is dit misschien een nieuw begin? Neen, het zijn slechts de druppels na de regen. Als in 1785 een tweede druk verschijnt van de *Vaderlandsche Gezangen*, nu vermeerderd met de enkele verzen uit 1784, kan de dichter op zijn nationale poëzie terugzien als op een werkzaamheid die reeds geheel tot het verleden behoort.

Bellamy is slechts korte tijd vaderlands dichter geweest. Wij begrijpen dit. Zijn weg voerde hem op politiek terrein; diezelfde weg voerde hem ook weer van het politieke terrein àf naar andere gebieden. Zijn politieke werkzaamheid was voor hem slechts een tijdelijk oponthoud, één étappe van een aan afwisseling rijke levensweg.

En zijn vaderlandse gedichten zijn de indrukken tijdens het verblijf op het politieke terrein opgedaan. Het zijn onmiddellijke reacties. Vandaar dat verschillende van deze gedichten geschreven werden naar aanleiding van zeer bepaalde, actuele gebeurtenissen. Bellamy greep naar de pen toen in 1782 de Nederlandse vloot maar niet wilde uitvaren, toen een jaar later de Utrechtse schutterij zichzelf constitueerde tot Genootschap voor den Wapenhandel, toen weer een jaar later Josef II eisen stelde inzake de Schelde. Naast deze gedichten op gebeurtenissen staan er op personen die juist in deze jaren op de voorgrond traden, op de kaperkapitein N. Jarry, op Mr Lambrechtsen, pensionnaris van Vlissingen, op Pieter 't Hoen, op Van der Capellen tot den Pol, op Elliott, dappere verdediger van Gibraltar, op George Washington, eindelijk ook op stadhouder Willem V. Tenslotte heeft Bellamy ook abstracte gestalten bezongen: de vaderlandse jongeling, het vaderlandse meisje. En de Vrijheid.

De Vrijheid komt in bijna ieder gedicht van Bellamy ter sprake. De dichter betreurt het dat de Nederlandse vloot maar niet uitvaart, want hoe is nu de toestand? ‘Dolle britten (bastaardzoonen!)’ woeden en de Vrijheid ‘beeft en siddert in heur staatig heiligdom!’ De Utrechtse burgers heten een ‘kroost der eed'le Vrijheid’. ‘Ketens passen vuigen slaven! vrije burg'ren 't krijgsgeweer!’ Keizer Josef dreigt met wapengeweld. ‘'t Is oorlog!’ roept Bellamy

reeds, en hij dringt er bij zijn landgenoten op aan, moedig tegenstand te bieden. ‘Dan zinkt de trots van Joseph neêr! En gij blijft immer vrij!’ Mr Lambrechtsen wordt ‘steun en toeverlaat van de vrije staat’ genoemd. Pieter 't Hoen is een van die ‘onvermoeide stervelingen’, ‘wier hart door 't vuur der Vrijheid blaakt, wier vuist voor hare regten waakt’. Als Van der Capellen tot den Pol gestorven is, komt Jezus, ‘'t hoofd der vrije schaaren’, hem een kroon der vrijheid op de ‘hairen’ drukken. Zo gaat het voort.

Maar dan treedt deze Vrijheid plotseling in het volle licht. Een afzonderlijk gedicht wordt aan haar gewijd. Dit gedicht kan duidelijk maken wat het begrip vrijheid voor deze dichter betekende.

In de eerste plaats was zij, voor hem zo goed als voor Van Haren, bezielende kracht.

> Uw aandrift moet mijn hand bestieren!
> Ontvonk mijn ziel in heilig vier!
> Geef aan mijn zangen kracht en zwier! -

Zo spreekt Bellamy haar toe in de eerste strofe. En dan noemt hij haar, reeds hier, ‘Godes der Batavieren’.

De patriotten tooiden zich graag met de naam van Nederlands oudste bewoners. Waarom? Bellamy zal het ons verklaren. Behalve vele vaderlandse gedichten schreef hij ook nog een - vaderlandse leerrede, naar aanleiding van een woord uit Nehemia (4 : 14-17). Een hoog-geestelijk gehalte bezit deze overdenking niet. Zij loopt uit op de aansporing toch vooral lid te worden van een exercitiegenootschap. Want de Vrijheid moet beschermd worden, en dit kan - vreemde inconsequentie! - alleen geschieden met behulp van wapenen.

De Vrijheid, zegt Bellamy in deze overdenking, is niet een later verworven goed. Zij was er al vanaf het allereerste begin. ‘Nooit kwam een sterveling *slaaf* uit de handen van zijnen grooten maker’.

De Batavieren waren onze vroegste voorouders. In hun harten brandde het vuur nog helder en hoog. Helaas bleef het niet zo. ‘Een vernederende, verdervende opvoeding’ deed haar schadelijke invloed gelden. Nog noodlottiger werkte ‘de geweldige stroom der overheersching’. En het vuur doofde steeds meer. Toch smeulde het voort, en een enkele maal laaide er weer een vlam op uit de as.

Het spreekt haast vanzelf dat Bellamy, in zijn gedicht *Aan de Vrijheid*, in dit verband eerst Vlissingen noemt, de stad waar hij geboren en getogen is. Met welk een ijver had zij in 1572 niet de zijde gekozen van de opstand, met welk een weergaloze moed had zij zich verdedigd tegen de naar wraak dorstende Spanjaarden. Vanwaar stroomde de burgers deze ijver, deze moed toe? De Vrijheid zelf had post gevat op de muren van de stad!

En daarna stond diezelfde Vrijheid ook op Leidens stadsmuur. Zij vergezelde De Ruyter op zijn tochten, die ten doel hadden schrik te verspreiden onder de ‘britse roofgedrogten’.

‘Uw zetel blijve in Neêrlands oord!’ Met deze bede eindigt het gedicht. De wens mag niet onuitgesproken blijven, maar wanhoopt Bellamy er soms aan of hij ooit in vervulling zal gaan? De kansen staan ook niet gunstig. Eén omstandigheid vooral maakt dat deze Vrijheid in ons land niet langer veilig wonen kan. Dit land wordt

bestuurd door een Vorst. En waar een vorst regeert, wordt het volk tot slaven. ‘Geen Vorst moet hier den schepter zwaaien’.

Hiermee zijn we gesteld voor de vraag wat Bellamy onder de Vrijheid verstaat. En dan treft ons dat dit begrip bij hem zulk een magere inhoud heeft.

Eigenlijk kunnen we slechts drie dingen noemen. Bellamy meent dat de rechten van de burgers met de wapenen verdedigd moeten worden. Hij ijvert voor medezeggenschap van de burgerij aan de regering. Hij strijdt voor een antimonarchale regeringsvorm.

God schiep de wereld, in vrijheid. De rechten van de burgers zijn een uitvloeisel van deze vrijheid. Het volk dat niet bereid is deze rechten te verdedigen, met hand en tand, met de wapenen in de vuist als het moet, veracht God in Zijn heiligste scheppingsordonnantie. Zo ongeveer zegt Bellamy het in zijn reeds eenmaal genoemde leerrede. Daar vinden we het algemene beginsel uiteengezet, in zijn gedichten bezitten we de toepassing op het ene, biezondere geval. Bellamy verheugt zich zeer als in Utrecht de schutterij wordt omgezet in een Genootschap tot den Wapenhandel:

> Welk een blijdschap! 'k zie de wapens
> Blinken in uw fiere hand!

Een jaar later is zijn geestdrift nog niet bekoeld:

> Nog eens de ontsnaarde lier, ter uwer eer, gespannen,
> Nu gij uw vrolijk feest - een feest der Vrijheid - viert!

Maar vele rechten waarop de burgerij krachtens het beginsel der vrijheid aanspraak zou mogen maken, zijn in de loop der eeuwen verloren geraakt. Zij moeten opnieuw veroverd worden. Het volk moet medezeggenschap verkrijgen aan de regering. Weer laat zich dit ideaal slechts zijdelings uit de gedichten aflezen. Het neemt hier meestal de vorm aan van een warme verering voor bepaalde regeringspersonen die niet eigenmachtig optreden, maar heil en welzijn zoeken van de burgers over wie ze gesteld zijn. Zo deed de Vlissingse magistraat Lambrechtsen, en hij wordt dan ook ‘steun en toeverlaat van de vrije staat’ genoemd, ‘wellust aller braven’. Nog overdadiger is de lof die aan Pieter 't Hoen en Van der Capellen tot den Pol wordt toegezwaaid. Zij zijn ‘de helden’, die te hulp schieten overal waar de onschuld wordt verdrukt; tot diep in de nacht zwoegen zij voor het heil van het vaderland. Gelukkig voelen zij zich daarbij ‘doortinteld van een stil genoegen, dat hun verflauwde geesten wekt’; zo lange en zware inspanning zou hun anders licht te veel worden!

Ook hier blijkt de kunst moeilijker dan de kritiek. De ware regent, zo als Bellamy hem schildert, is ons al te braaf, en zijn optreden maakt, ondanks zoveel prijzende woorden, slechts een matte indruk. Maar hoe veel hartstochtelijker uit de dichter zich niet als hij schrijft over diens tegenpool. We zouden verwachten dat hij tegenover de ware regent plaatst de magistraat wiens beleid niet bepaald wordt door het belang des volks, maar het stempel draagt van eigenbelang en willekeur. Doch Bellamy maakt hier een sprong. Tegenover de ware regent staat bij hem - de vorst.

De dichter kan de monarchale macht niet anders zien dan in zichzelf verkeerd. Daarom is voor hem iedere vorst een tiran, sterveling, als ieder ander, maar gekróónd, en daarmee zich een macht aanmatigend die hem van nature niet toekomt. In zijn overmoed stelt hij ‘zijn dwaze drift tot pligten’, en moet dan wel komen tot de snoodste wanbedrijven; het is waarlijk geen wonder dat hij op de duur ‘mensenbloed als water acht’.

Ook stadhouder Willem V is geen uitzondering op dit algemene lot, en hier leidt de verblinding dan toch wel tot belachelijke gevolgen. Wij weten immers wel hoe

deze stadhouder in werkelijkheid was. Zijn leven vulde hij met beuzelingen. Maar voor Bellamy is hij, zo goed als iedere andere vorst, een belager van de Vrijheid. Daarmee zijn we dan genaderd tot het meest bekende vader-

landse vers dat Bellamy ooit geschreven heeft, zijn vervloeking *Aan eenen verrader des vaderlands* gericht. Nog altijd is de vraag niet beslist of Bellamy, toen hij dit gedicht schreef, in het biezonder aan de stadhouder, dan wel, meer algemeen, aan elke willekeurige verrader heeft gedacht. Het is waar dat strict genomen, het vers geen enkele aanwijzing bevat dat met deze verrader Willem V zou zijn bedoeld. Maar vragen wij, wanneer wij dit verwachten, niet reeds te veel? Moest Bellamy, wilde hij geen gevaar lopen, het hier niet laten bij enkele uiterst vage aanduidingen?

Zijn tijdgenoten hebben wel degelijk achter deze verrader de stadhouder vermoed. De Post van den Nederrijn, het blad, waarin het gedicht voor de eerste maal werd afgedrukt, moest het ondervinden; het werd gerechtelijk vervolgd en moest korte tijd de uitgifte staken.

Maar hoe is dan in dit gedicht het beeld tot in het ziekelijke scheefgetrokken!

't Was nagt, toen u uw moeder baarde,
Een nagt, zoo zwart als immer was.

Helse geesten zwierven rusteloos rond, vogels krasten, de zee klotste en sloeg. Zelfs de engelen in de hemel voelden zich aangegrepen door een vreemde schrik. Vader en moeder bezweken van ontzetting. Want ‘natuur wrogt hier een aterling’. Nu somt de dichter op tot welke wandaden deze mens zich zal laten verleiden:

Hij zal zijn Vaderland verraden!
De Vrijheid trappen op de borst!
Geen goud zal ooit zijn ziel verzaden,
Die steeds naar meerder schatten dorst!
Hij zal, kan 't slegts zijn heblust voeden,
Een vuige slaaf der Vorsten zijn!
Waar hij onschuldigen ziet bloeden,
Daar zal zijn vreugd en wellust zijn!
Zijn gantsche ziel zal valsheid wezen!
Zijn mond een kerker vol bedrog!

Tenslotte roept Bellamy dan Gods wraak af over zoveel ongerechtigheid. Vuur uit de hemel moge de bewerker van al dit onheil treffen. Maar neen, het is reeds straf genoeg, als hij zichzelf leert zien zoals hij is, zichzelf in zijn boosheid. ‘Dan zal zijn ziel zich krimpen, wringen’. Wij herkennen hier de anders steeds zo blijmoedige Bellamy niet meer. Hoe komt het toch dat de humor, die hij in zo rijke mate bezat, hem niet behoedde voor deze dwaze overdrijving? Werd hij zozeer meegesleurd door de geest van zijn tijd dat hij, buiten de grenzen van deze humor geraakt, reddeloos aan zijn afschuw was overgeleverd?

3. *Van Haren en Bellamy.*

Van Haren en Bellamy! Groter tegenstelling is moeilijk denkbaar. Van Haren is de edelman, Bellamy blijft bij al zijn zwier een burgerjongen. Van Haren heeft, als hij *De Geusen* publiceert, het beste deel van zijn leven achter zich. Bellamy meent, als hij zijn *Vaderlandsche Gezangen* drukken laat, nog slechts te staan aan het begin. Van Haren heeft met het schrijven van *De Geusen* een vooropgezet doel: herstel in

zijn vroegere positie. Bellamy, hoewel lang niet vrij van ‘zugt naar roem’, laat in zijn *Vaderlandsche Gezangen* slechts de overtuiging van het ogenblik spreken. Van Haren schrijft een heldendicht, zijn aanleg is in hoofdzaak episch. Bellamy geeft de onmiddellijke stemming weer, zijn aanleg is lyrisch.

Toch zijn zij tot eenzelfde taak geroepen. Priesters zijn zij beiden in de tempel die aan de Vrijheid is gewijd.

Hoe is het mogelijk dat zij, overigens zozeer verschillend, dezelfde vrijheid dienen? Het ideaal dat zij huldigen, heeft slechts een vage inhoud. Maar het bezit een sterke aandrift; er gaat vooral in deze tijd, waarin de mens zich autonoom verklaart, een krachtige bezieling van uit. Zulk een macht weet het over de geesten te verkrijgen dat het twee tegenovergestelde naturen, Van Haren en Bellamy, in eenzelfde verering samenbindt.

Toch vindt er langzamerhand een verschuiving plaats. En deze is zeer goed te merken als we het vrijheidsideaal van Van Haren en dat van Bellamy naast elkander stellen. Er ligt niet zulk een grote tijdruimte tussen *De Geusen* en de *Vaderlandsche Gezangen*. Nog geen tien jaar. Maar jaartallen zeggen hier vooral niet alles. De afstand was groter dan de getallen aangeven. *De Geusen* is het werk van een voorbije periode. Monumentaal van opzet, vertoont het reeds de scheuren van het verval. De *Vaderlandsche Gezangen*, hoe vluchtig soms ook en hoe oppervlakkig, hebben de bekoring van wat nieuw is en fris.

Van Van Haren naar Bellamy heeft de vrijheid toch een andere gedaante gekregen. Van Haren houdt zijn blik nog naar Engeland gericht. Wij herinneren ons nog hoe uitvoerig hij het bezoek beschrijft dat De Ryck aan koningin Elisabeth brengt. Hoe hoog vereert hij ook Philip Sidney. Voor Bellamy is Engeland geen vriend meer, maar de gevaarlijkste vijand.

Dit is reeds een ingrijpend verschil. Maar nog duidelijker wordt het onderscheid, wanneer we nagaan in welke verhouding de beide dichters staan tegenover het Oranjehuis. Voor Van Haren is eerst Oranje de waarborg voor de ware vrijheid. Bellamy ziet in hetzelfde huis de grootste belaging van deze vrijheid.

Toch moeten we de eigenlijke verschuiving zoeken op nog een geheel ander terrein. Van Haren maakt weinig onderscheid tussen edelman en burger. Zijn helden zijn Blois van Treslong èn De Ryck, en de eensgezindheid die er heerst tussen hen beiden, is voor zijn opvatting typerend. Rochus Meeuwiszoon, de eenvoudige timmerman die de sluizen bij Den Briel openhakt, wordt door hem tot de adel gerekend, en dat zegt wat voor iemand die zozeer prat gaat op eigen adellijke afkomst.

Van Haren weet nog niet van een volk dat zichzelf en zijn eigen waarde is bewust geworden. Maar bij Bellamy is dat volk ontwaakt en het vraagt een eigen, zij het bescheiden, plaats onder de zon! Toen het voor het veroveren van deze plaats geen steun van Oranje en Engeland kreeg, wendde het zich van deze machten af en zocht het zijn heul bij Frankrijk en de nieuwe denkbeelden die daar met zoveel ophef verkondigd werden.

J. HAANTJES.

Homoniemenvrees.

De bedoeling van het artikel van mej. Daan: *De koning is dood! Leve de koning* (N. Tlg. 1952, 79 vlg.) is me niet in alle opzichten duidelijk geworden. In de eerste alinea al valt Schr. mijn *Taalgeografie en interne taalkunde* aan met een affectief oordeel (‘niet aardig’), maar prompt daarna zegt ze zelf dat het met de kern van mijn betoog niets te maken heeft. Daarna bespreekt ze mijn bestrijding van Heeroma's verklaring van het o.a. Zuidhollands *uur* = uier. Met mij kiest ze partij voor een phonetische verklaring boven een expansiologische, doch laat er weer op volgen: ‘maar is daarmee

het laatste woord gesproken, zoals deze zin meer suggereert dan zegt? We zouden de schrijver hier met recht kunnen vragen, hoe hij dan die phonetische ver-

andering verklaart, of deze veroorzaakt is door extern- of intern-linguistische oorzaken, door somatische, door psychologische oorzaken, door substraatinvloeden, enz.' Twee regels verder echter voegt zij er aan toe dat 'tot nu toe vrijwel (sic!) niemand een min of meer aannemelijke verklaring heeft weten te geven van phonetische veranderingen'. Doch dan was de aan mij gestelde vraag niet op haar plaats. Men moet toch ook beseffen dat iemand de wetenschap dient als hij op een bepaald punt een dwaalweg terzijde laat voor de juiste weg, ook al weet hij niet precies hoe hij op een volgende tweesprong moet verder gaan; 'bij onze onderzoekingen zijn we toch dikwijls al blij, wanneer we de moeilijkheden een stap hebben kunnen terugdringen.'[1)]

Afgezien echter van deze eigenaardige uitlatingen in het artikel van mej. Daan, is het wel duidelijk, wààr het grote verschilpunt zit. Want ons gezichtspunt is inderdaad hèèl verschillend. Aan het eind van haar artikel verklaart Schr. dat zij wel mijn principes waardeert, maar dat mijn methode van behandelen haar niet bevalt. Hier ziet zij echter de zaken verkeerd, want het zijn juist de principes waarin wij verschillen. Mej. Daan is nl. niet tegen verklaringen uit homoniemenbotsing als zodanig maar zij neemt de bewuste reactie op homonymie (vrijwel?) alleen maar aan als er ongunstige gevoelsassociaties zouden ontstaan of als ze zich de botsingen kan voorstellen in concrete situaties, aan het werkelijk geobserveerde leven ontleend. Zij blijft hier duidelijk op het terrein van de 'spraak'. Ik wijk daarvan principieel af, omdat er ook 'taal'-'wetten' zijn. En 'taal' ligt op een heel ander plan dan de concrete situatie.

Ik kan die vergissing van mej. Daan best verklaren. Ze ligt heel en al - hoewel natuurlijk niet noodzakelijk! - in de lijn van haar proefschrift. Daar zegt Schr. zeer nadrukkelijk op blz. XVII: 'Toen ik eenmaal met het onderzoek bezig was, bleek het mij onmogelijk, mij tot de taal te beperken. Wat is de taal van een volk zonder het volk dat haar spreekt? Indien we niet de cultuur en de geschiedenis kennen van dat volk, blijft de taal een wetenschappelijke abstractie'. Hier bekruipt iemand soms de gedachte dat de taal eigenlijk mej. Daan niet zo boeit als we dat wel zouden wensen, dat ze in haar hart meer folkloriste is. Men vergelijke ook de bespreking van Van Haeringen in N. Tg. XLIII, 345-346.

Maar het kan haar toch niet onbekend zijn - of ze zou zich in het taalkundige Amsterdam al heel vreemd moeten gevoelen - dat velen, ook in Nederland, wèl van de 'taal' studie maken. En dezen komen tot taalwetten die nog iets anders 'kennen' dan spraak-invloed. Zeker, de taal bevat vaak ook de neerslag van de spraak - men zie bijv. het recente artikel van Paardekooper, *De verhouding spraak-taal, getoetst aan een diachronische woordaccentkwestie*, N. Tlg. XLIII, 253-261 -, maar de taal heeft eveneens veel dat niet door de concrete spreeksituaties bepaald is[2)]. Er is bijv. een phonologische wet dat de taal streeft naar gelijkheid van de kleinste verschillen van de herkenningselementen, en een andere dat phonemen die overeenkomstige posities in het systeem innemen bij een eventuele wijziging elkander meeslepen. Dit

1) K. Fokkema, *Uit het spel der klanken* 1952, 22. Overigens is speciaal blz. 10-11 van deze oratie belangrijk voor het probleem der interne en externe oorzaken. Men zie nu ook: R.P. Meijer, *Dialectstudie in Nederland, Studies in language and literature presented to Augustin Lodewyckx* z.j. 80-84, welk werk ik van Prof. De Vooys ter inzage mocht ontvangen.

2) 'Experience shows, that the mere fact of human beings being together naturally creates contact', zegt H.J. Pos, *The foundation of word-meanings*, Lingua I, 283. De spreeksituatie beslist dus niet alleen.

is in Nederland vooral bekend geworden uit het artikel van A.W. de Groot, *De wetten der phonologie en hun betekenis voor de studie van het Nederlands*, N. Tlg. XXV, waarin ook Van Haeringen de hem toekomende eer krijgt. Zo wees De Groot ook op de tendens van de taal om de verschillen zo groot mogelijk te nemen!

Afgezien van expansie en kolonisatie zijn er dus wel degelijk veranderingen in de taalstructuur mogelijk zonder dat er eerst gevaar voor misverstand of ongewenste gevoelsassociatie moet optreden. De taal is een tekensysteem, zij het dan een onvoltooid,[1] en het ligt in het wezen van elk tekensysteem de grootst mogelijke duidelijkheid te betrachten. De taal verzet zich tegen elke functionele stoornis. Vandaar dat niet alleen anders onvermijdelijke misverstanden voorkomen worden, doch ook als het ware blind-weg gezocht wordt naar duidelijkheid van het teken, zodat zelfs hinderlijke mogelijkheden, ook al is er praktisch geen gevaar dat die gerealiseerd zouden worden, als bij voorbaat uit een oogpunt van taaleconomie uit de weg gegaan worden. Er is zeker geen gevaar, dat in een spreeksituatie er misverstand omtrent *schoer* = bui en *schoer* = schouder zou ontstaan, maar a priori is aan te nemen dat deze homonymie vermeden wordt omdat elke dubbel-'zin'-nigheid van teken belemmerend werkt. A posteriori geldt hier de homonymie-verklaring, omdat de vergelijking der taalkaarten in dezen spreekt.

Dat is juist het verwonderlijkste in de houding van mej. Daan, dat zij geen oog heeft gehad voor de bewijskracht van de coïncidentie der door mij in het geding gebrachte taalkaarten. Ik weet zelf wel dat die coïncidentie niet volkomen is,[2] maar zo'n eis zou te ver gaan, omdat immers aan de randen - en ook elders - complicaties kunnen optreden. Wie goed toeziet, ziet ook op de *gier*-kaart van Kieft en zelfs op de kaart van *Gallus + Cattus* grove afwijkingen, en toch wordt bijv. deze laatste praktisch door ieder - ook door mej. Daan? - terecht als bewijskrachtig aanvaard. Het is juist de coïncidentie-althans-bij-benadering die moet overtuigen. En dan zien wij weer tot onze verbazing, dat mej. Daan, nadat ze mijn door kaarten gesteunde 'homonymieverklaringen' vanuit haar parole-standpunt heeft afgewezen, zelf een aantal 'homonymieverklaringen' bij andere woorden uit haar eigen koker voorstelt, - en bijv. van haar *schort* (= boezelaar)- en *schort* (= rok)- geval zegt dat het een 'duidelijk voorbeeld' is, - maar ons de kaart, die m.i., al dan niet in concreto getekend, onmisbaar is voor het bewijs, onthoudt.

Voorts lijkt het ons dat mej. Daan zich ter verdediging van haar principe wat goedgelovig op autoriteiten beroept.

Op blz. 80 en 81 krijg ik een lesje dat ik niet zoals Gilliéron en Kieft getracht heb 'de voorbeelden, de situaties "aan het werkelijk geobserveerde leven ontleend"' op te zoeken. Achteraf bemerk ik dat Kieft in zijn dissertatie op blz. 15 ook mijn schuur = bui: schuur = schuur-voorbeeld geeft. Trouwens wie die blz. en ook De Vooys' artikel over homoniemen in Verz. Taalk. Opst. III leest, ziet dat Kieft eer aan mijn zijde staat dan aan de kant van mej. Daan. Vervolgens beroept Schr. zich op het

1) Cfr. K. Heeroma, Het onvoltooide teken 1948; J. Wils, Het teken in de taal 1948.
2) Overigens zullen we de vraag op blz. 81 van het artikel van Mej. Daan, of *schuur* wel een Hollands woord is, maar als 'vraag' beschouwen. Nú schijnt het toch wel in Holland volkomen normaal te zijn, men zie bijv. Karsten, Boekenoogen, Keyser (Tessels) en de dissertatie van Mej. Daan zelf op blz. 121. We constateren dus ook hier opnieuw dat er wel *schuur* = deel van de boerderij, maar bijna geen ogm. *skûra* = bui bestaat.

genoemde artikel van De Vooys. Maar deze rustige geleerde drukt zich veel voorzichtiger uit dan mej.

Daan suggereert. Nergens zegt hij, dat hij ogenblikkelijk gevaar voor misverstand of die bewuste gevoelsassociaties de *enige* mogelijkheid voor de 'letale' invloed der homonymie acht. Integendeel, als hij (Verz. Taalk. Opst. III 194) oppert dat de *d* in *vermoeden* gebleven is, omdat het woord anders met *vermoeien* zou samenvallen, dan geeft ook hij een voorbeeld dat zeker niet aan de situatie-eis voldoet. Bovendien citeert hij met instemming een artikel van Van Haeringen N. Tlg. 31, 323-324. Wie daar ziet dat Van Haeringen het bewaren van de e in bijv. *aarde, hoeve, tobbe* en *wedde* ook mede verklaart door dreigende homonymie met resp. *aard, hoef, top, wet*, constateert dat deze zich ook al niet aan de beperkingen van mej. Daan houdt.

Ten slotte vraag ik me af, of mej. Daan niet zelf doet wat ze mij verwijt, wanneer ze op p. 83 de mogelijkheid overweegt 'dat de homonymie van *leer* (ladder, leder, doctrina) een van de oorzaken is geweest dat in het zogenaamd Algemeen Beschaafd Nederlands het gewone woord voor scala werd *ladder*'. Waar is hier het verschil met het gewraakte *schuur*-voorbeeld?

Er is nog een ander belangrijk punt, dat mej. Daan blijkbaar niet voldoende in 't oog houdt. Zij weet homonymie niet goed te onderscheiden van polysemie, of wil men liever Stutterheims term: veelbruikbaarheid[1)]. Dat blijkt op p. 81 waar zij ter bestrijding van mijn homonymie-verklaring zegt: 'Maar blijkbaar kan boer (oprisping) wel naast boer (landman) blijven bestaan.' Hier liggen de zaken echter op een ander plan. Voor het taalgevoel van velen is dit hetzelfde woord. En veelbruikbaarheid (of polysemie) is zeker geen minder wezenlijk kenmerk van taal dan homoniemenverdringing. Men doet goed, op de mogelijkheid van veelbruikbaarheid constant te letten[2)]. De Vooys heeft m.i. in Verz. Taalk. Opst. III 186 verschillende gevallen bijeengebracht die hij als homoniemen karakteriseert, waar ik woordidenticiteit zou aannemen. Ik denk bijv. aan *kant* (fr. dentelle), die immers vaak slechts aan de *kant* (= rand) zit, aan *goed*, aan *bus*, aan *mop*, aan *schelen* enz.[3)]

Natuurlijk moet men er niet blind voor zijn, dat echte homoniemen bestaan[4)]. Niet alle in de literatuur vermelde gevallen zijn als veelbruikbaarheid te interpreteren. Ik geloof ook (met anderen) dat bij verschil van woordklasse of gebruiksklasse, om de term van De Groot[5)] over te nemen, de tendens van homoniemenvermijding ontbreekt, en ook geloof ik dat verschil van vormassociatie (want daarop komen de bij De Vooys V.T.O. III p. 189 sub III, V genoemde categorieën eigenlijk neer) hetzelfde effect heeft. Maar er zijn inderdaad homoniemen die tot geen van al de genoemde

1) C.F.P. Stutterheim, Inl. tot de taal-philosophie 1949, 134.
2) E.A. Nida, A system for the description of semantic elements, Word, April 1951, p. 2.
3) Mej. Daan geeft p. 81 vijf woorden die zij als echte homoniemen beschouwt: *as, blik, kant, koper, bus*. Maar *bus* = autobus is m.i. gezien materiaal en vorm gemakkelijk met *bus* = voorraadbus 'identiek' te zien, evengoed als ik zoiets opmerkte aangaande *kant*. Bij *as* heeft men met een andere woordklasse te doen: stofnaam-voorwerpnaam; bovendien vallen de woorden in een groot deel van het taalgebied niet samen. Hetzelfde geldt voor *blik* en *koper*.

   Als men ook maar op de dialecten wil letten, is het aantal echte homoniemen waarschijnlijk geringer dan Mej. Daan meent. Zo'n tegenstelling tussen beschaafdentaal en dialect behoeft ons niet te verbazen. Er zijn wezenlijke verschillen tussen beide taalvormen. Zie bijv. G.G. Kloeke, *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands* 1951, 18-19.
4) Cfr. C.F.P. Stutterheim, Inleiding tot de taal-philosophie 1949, 90-91.
5) A.W. de Groot, Structurele syntaxis 1949, Hoofdst. VII.

categorieën schijnen te behoren en toch bleven voortbestaan. Het voorbeeld van *boord* dat mej. Daan voor de N.W.-Veluwe geeft, is er m.i. één van[6]. Ook herinner

6) Overigens constateer ik, dat L. Bosch voor Heerde, ook op de Veluwe dus, in zijn *Beknopt Heerder Woordenboek* p. 7 alleen *boord* = baard vermeldt.

ik me nog een geval uit de brabbelperiode van een van mijn kinderen. Met eigen oren hoorde ik het zinnetje: *nie pee maa pee* (niet veel, maar een beetje). Aangezien het kind in de bewuste fase nog alleen eenlettergrepige woorden maakte, glijders tot ploffers, stemhebbende tot stemloze en na de vocaal nog geen ploffer uitsprak, moesten *veel* en *beetje* wel beide in *pee* samenvallen. Doch dergelijke gevallen leveren uiteindelijk geen moeilijkheid tegen mijn betoog. Mej. Daan wil de historische wetten volgens al te eenvoudige formules laten functionneren. Op het terrein der klankveranderingen heeft het in de tijd der neo-grammatici er inderdaad naar uitgezien, dat daarvoor reden was, maar de neo-linguisten nemen terecht ook op dit terrein uitzonderingen aan (cfr. Ant. de Witte in *De Kath. Encyclop.*[2] XI 825-826, en N. van Wijk, *Phonologie* § 24, Klankwetten).

In de semiologie en de semantiek is het niet anders. Men spreekt er van wetten, maar het zijn eigenlijk tendensen, die als zodanig zonder uitzonderingen werken, maar niet altijd gerealiseerd behoeven te worden. Het lijkt ons trouwens dat de verschijnselen van de expansie al niet veel 'regelmatiger' zijn dan die van de homoniemen-vermijding. Eist mej. Daan absolute regelmaat op het ene 'terrein', waarom dan niet op het andere? Maar de eis is ongerechtvaardigd, want in geen enkele taal bestaat *volkomen* harmonie[1)]. Als er dus een homonymie ontstaat - binnen de perken die wij boven aanduidden - geldt daarvoor onverbiddelijk: de *drang* naar vermijding. Doch het *proces* behoeft zich niet op stel en sprong af te spelen. In het ene geval kunnen er geschiktere hulpmiddelen zijn dan in het andere, en dat uit zich dan in het tempo van de afwikkeling; ook in de taalontwikkeling moet men oorzaak en aanleiding onderscheiden. Dat *schoer* = bui kort geleden nog vaker in Noord-Holland gezegd werd dan thans, gelijk mej. Daan blz. 81 mededeelt, is dus allerminst een argument tegen mijn opvattingen.

Ik ben dit opstelletje begonnen met de constatering dat mej. Daan iets van mij 'niet aardig' vond, nl. dat ik 'geen goed woord voor de expansiologie' over heb. Ook hier doet de schrijfster weer geen gelukkige greep. Immers ook Kloeke veroordeelt de expansiologie - cfr. o.a. zijn *Herkomst en groei van het Afrikaans*, 1950, 48 - en daarmee ben ik het volslagen eens. Maar dat wil natuurlijk helemaal niet zeggen dat Kloeke of ik niet geloven dat expansie zijn reflex op een taalkaart hebben kan. Kloeke's expansieverklaring voor het eigenaardig karakter van Het Bildtsch heb ik nooit in twijfel getrokken - cfr. mijn *De Ned. dialecten* 1941, 69 - en in *Taalgeografie en interne taalkunde* begin ik nog wel met op gevallen te wijzen waar er m.i. expansie in het spel is. Mijn principe is: niét in dogmatisme, school of wat dies meer zij te vervallen. Heeroma heeft dat wel eens[2)] als een 'zekere richtingloosheid' betiteld, maar dat woord spreekt vooral aan door zijn gevoelswaarde; men zou het ook 'wakkere veelzijdige aandacht' kunnen noemen. En zoiets is bezwaarlijk verkeerd te noemen.

1) Vgl. B. Malmberg, *Till frågan om språkets systemkaraktär*, Vetenskaps-societeiten Lund, Årsbok 1947, 147 vlg.
2) N.Tg. XXXII (1938), 310-311.

Deze verklaring meende ik uitdrukkelijk te moeten geven, omdat men anders nu al weer zou kunnen gaan beweren dat ik me niet interesseer voor de verschijnselen van de *parole*, omdat ik (ook) op de wetten van de *langue* acht sla[3)].

A. WEIJNEN.

3) Dat ik de 'parole' niet verwaarloosd wil zien zou ook misschien kunnen blijken uit mijn artikel: *Het doel van het moedertaalonderwijs op de 'middelbare school'* in Huldeblijk S. Rombouts 273 vlg.

Boekbeoordelingen.

W. Bennink S.J.: *Alberdingk Thijm. Kunst en Karakter*. Nijmeegs proefschrift (Utrecht, Nijmegen - Dekker en Van de Vegt N.V. - 1952). (Prijs f 6,90.)

De reeds omvangrijke Thijm-literatuur is door dit proefschrift verrijkt. De bedoeling van de schrijver is niet geweest, Van Can's dissertatie van 1936 over *Zijn dichterlijke periode*[1] te voltooien. Verscheidene aspecten van Thijm worden ter zijde gelaten. 'De aandacht richt zich vooral op het culturele contact, dat Thijm vanaf zijn veertigste jaar heeft gehad met liberale tijdgenoten. Op deze wijze tekent zich een beeld af van zijn kunstopvattingen, waarbij de mens Thijm voortdurend wordt gadegeslagen. Kunst en karakter, in zijn persoon tot zulk een innige eenheid samengegroeid, moeten elkander belichten om de gestalte te vormen van een der fijnste geesten van het Nederland der negentiende eeuw.'[2]

Een blik op de *Inhouds*opgave is echter voldoende om ons te doen zien dat dit boek ons een reeks essays brengt, min of meer samenhangend, over de kunstbeschouwing en de persoonlijkheid van Alberdingk Thijm, maar zonder dat een scherp omlijnde gestalte daaruit voor ons oog verrijst.

In een kort inleidend hoofdstuk wordt nagegaan welke invloeden in zijn *Jeugd* tot zijn karaktervorming bijgedragen hebben. Het tweede hoofdstuk (*Kunstopvattingen*) brengt een 'verdeling volgens aspecten' in *Maatschappelijke kunst, Ideële kunst* en *Transscendente kunst*, maar beperkt zich tot de periode vóór 1860. Daarbij sluit zich het zesde hoofdstuk aan, met de evolutie van dezelfde opvattingen in de tijd sedert 1860. Als daar begrijpelijkerwijze op blz. 62 de *Openingsrede* bij de aanvaarding van het Amsterdamse professoraat ter sprake komt, dan zou hierbij ook het korte Hoofdstuk IX op zijn plaats geweest zijn. Chronologisch zou daarbij weer aansluiten de periode die omstreeks 1880 begint, met ingrijpende veranderingen op velerlei kunstgebied, waartegenover Thijm zijn houding moest bepalen, de stof dus die in Hs. XI-XIII behandeld wordt. De tussenliggende hoofdstukken, hoe interessant op zich zelf, leiden vaak op zijpaden, of maken de indruk buiten het kader te vallen. Dat geldt in zekere zin bijv. voor het Hoofdstuk *Vader en Zoon* (XIV). dat ook door omvang als een afzonderlijk zeer interessant essay gepubliceerd had kunnen worden. Dat geldt stellig niet voor het belangrijke omvangrijke achtste hoofdstuk over *Verhalend proza*, want daar wordt Thijm's kunstopvatting nagegaan, voorzover die weerspiegeld is in zijn eigen werk, temeer omdat de karakterschildering van zijn personen leerzaam kan zijn voor zijn eigen karakter: 'Het is alsof hij onder de historische personen juist zulke figuren uitkiest, die hij met de gaven van zijn voorkeur kan uitrusten.' (blz. 104).

De belofte in het *Voorwoord* wordt vervuld door de confrontatie met *Potgieter* (Hs. V) en met *Vosmaer* (Hs. VII), inderdaad leerzaam om Thijm's kunst- en levensbeschouwing te leren kennen, maar die er bij gewonnen zouden hebben als de toenmalige *Gids*-kring en de latere *Spectator*-kring brandpunten van liberalisme, als historische achtergrond duidelijker getekend waren.

Ondanks de ontwikkelde bezwaren kunnen wij de aanhef van onze be-

1) Vgl. Vercammen's beoordeling en *NTg.* XXXI, 370 vlg.
2) *Voorwoord*.

spreking handhaven. De rijke inhoud van dit proefschrift kan in kort bestek bezwaarlijk ten volle tot zijn recht komen. Menig hoofdstuk, menige passage heeft ons geboeid, door diepgaande, menskundige beschouwing, door verzorgde stijl. Onze eindindruk is: dankbaar, maar niet voldaan. De jonge doctor heeft Thijm door en door leren kennen, met bewondering maar niet met overschatting. Hij is met zijn werk vertrouwd geraakt. Zouden wij van hem niet een beter gecomponeerde, de voorafgaande geschriften samenvattende monografie mogen verwachten over leven en werken van deze merkwaardige figuur?

C.G.N. DE VOOYS.

Lans Hermodsson: *Reflexive und intransitive verba im älteren Westgermanischen* (Uppsala - Almqvist und Wiksells Boktryckeri - 1952).

Dit Zweedse proefschrift verdient een bespreking in ons tijdschrift, omdat de schrijver van onze taal een grondige studie gemaakt heeft, in het biezonder van het Middelnederlands, en daaraan in zijn werk de volle aandacht schenkt. Het eerste deel (I-III) is gewijd aan algemene beschouwingen over het verbale genus in het oudere Germaans (Gotisch, Oud- en Middel-Hoogduits). Het vierde hoofdstuk begint met het eigenlijke onderwerp, het Noordwestgermaans, verdeeld over vijf hoofdstukken: Oudsaksisch, Oudengels, Oudfries, Middelnederlands, Middelnederduits.

Het is bekend dat in het Noordwestgermaans (Ingevaeoons) het oorspronkelijke reflexieve pronomen verdwenen is, en vervangen door het persoonlijke voornaamwoord. De schrijver stelt zich nu ten doel, na te gaan in hoeverre de funktie van de reflexieve verba, in het Oostgermaans krachtig gehandhaafd, en het Westgermaans ten dele overgenomen is door intransitieve verba, die daardoor - gelijk hij het noemt - een 'Doppelfunktion' verkrijgen. De waardering van het gehele werk moeten wij aan Germanisten overlaten: onze bespreking beperkt zich tot het achtste hoofdstuk: *Zum Mittelniederländischen* (blz. 217-262), dat niet alleen berust op materiaal, geput uit Verdam's *Mnl. Wdb.*, maar waarvoor de schrijver ook zelfstandig gegevens verzameld heeft uit allerlei teksten. Om aan te tonen dat de reflexiva in het Mnl. minder talrijk zijn dan in het Mhd. heeft hij bijv. een statistische vergelijking gemaakt tussen twee werken van dezelfde aard: Maerlant's *Historie van Troyen* en Herbort von Fritzlar's *Lied van Troye* met resp. 177 tegen 222 reflexiva op een gelijk aantal vss. Zeldzaam zijn ze echter in het *Mnl.* niet: in het *Mnl. Wdb.* vond hij er ongeveer 850. die hij onderzocht en rangschikte. Hij onderscheidt persoonlijke van niet persoonlijke reflexiva, en verdeelt de laatste weer in 'denominativa' (*hem veranderen*) en 'nichtdenominativa' (*hem bergen*).

Veel uitgebreider is de soort van *Verba mit Doppelfunktion*, eveneens gesplitst in denominativa (blz. 225-242) bijv. *anderen* = zich veranderen en nichtdenominativa (blz. 242-262), bijv. *achtertien* = zich terugtrekken, opgesomd en naar de betekenis gerangschikt, telkens met een bewijsplaats. Deze lijsten zijn niet bedoeld als loutere opsomming, maar dienen ter vergelijking met andere Westgermaanse talen en als gegevens om de oorzaken van die dubbele funktie en de vergelijking na te gaan met de reflexiva. Het blijkt dat deze dubbele funktie in het mnl. vaak op te merken valt. 'Die Entwicklung in mnl. Zeit führte zu einer immer stärkeren Verbreitung dieser

Erscheinung. Das Mnl. befand sich nach meiner Auffassung auf dem Wege, einen ähnlichen Zustand zu erreichen, wie er im heutigen English vorhanden

ist.' Dat is ook op te merken bij de uitsluitend reflexieven, waar parallel met het Engelse *himself* en het Mnl. *hem* versterkt werd door *selven* ('Judas *hem selven* an enen strick ginc verhangen'; ook met niet-persoonlijk objekt (die natuer *haer selven* onedelt), waar *selven*, gelijk de schrijver opmerkt (blz. 221) 'vermutlich allein dazu dient, das Pronomen als reflexivisch zu kennzeichnen.'

Deze ontwikkeling om het intransitieve verbum tevens een reflexieve funktie te geven, is in het latere Nederlands doorbroken ten gevolge van de verbreiding van het ingevoerde pronomen *zich*. Het gebruik van de intransitiva 'hat sich nach dieser Aufnahme wesentlich anders gestaltet als früher.'

Deze juiste opmerking gaf de schrijver aanleiding om als *Exkurs* een uitvoerig negende hoofdstuk in te voegen over *Das Eindringen des refl. Pron. sich ins Niederländische* (blz. 263-291).

Door grondige behandeling en degelijke dokumentatie wordt deze uiteenzetting voor de Nederlandse taalgeschiedenis van biezonder belang. De schrijver gaat na, hoe *zich* binnengekomen is in de Zuidoostelijke dialekten, in de oorkondentaal, lang voordat dit pronomen in de hervormingstijd uit het Hoogduits doordringt in de bijbelvertalingen en langs die weg in de letterkunde, en later in de algemeen-beschaafde omgangstaal.

Het hedendaagse Nederlands past dus niet meer in het kader van het syntaktische Ingwaeonisme, 'der darin besteht, dass reflexive Verba relativ sparsam, intransitive Verba dagegen häufiger gebraucht werden'. Met deze samenvatting besluit de Zweedse geleerde zijn doorwrochte studie, die wij gaarne bij onze lezers aanbevelen, maar waarvan wij de betekenis in deze beknopte bespreking slechts ten dele konden doen uitkomen.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Studies, aangeboden aan Prof. Dr. Gerard Brom.

Deze bundel werd de scheidende Nijmeegse hoogleraar als huldegeschenk aangeboden. Na een inleiding van Prof. L.C. Michels en een bibliografie van de gehuldigde volgen een reeks opstellen van letterkundige en kunsthistorische aard, geschreven door vakgenoten en leerlingen. Wij willen hier de aandacht vestigen op enige bijdragen op letterkundig gebied.

Frank Baur behandelt *Folkloristische thema's bij Gezelle*, voornamelijk de verwerking van 'vogeltale' of 'vogelzeg' in zijn verzen. De Vlaamse volksziel is een van de blijvende inspiratiebronnen geweest van Gezelle's lyrisme. Vandaar zijn liefde en verering van de volkseigen taal. - Anton van Duinkerken wijst op de grote verdiensten van *De Roomse Vondelschool* in een grondige, van grote belezenheid getuigende studie. - K.R.K. Meeuwesse levert een bijdrage *Van voorjaar tot voorjaar. Over de poëzie van Gabriël Smit*, waarin hij zijn grote waardering voor deze dichter toont. - Paul Sobry ontleedt stilistisch *De Japanse Steenhouwer, uit het elfde hoofdstuk van Max Havelaar*, en tracht de betekenis van deze parabel in het verband aan te tonen. - C.G.N. de Vooys vond in G. Brom's boek over *Geschiedschrijvers van onze Letterkunde* aanleiding om enige kritische beschouwingen en aanvullingen te geven

over *Voorkeur en tegenzin bij de studie van de Nederlandse Litteratuur-geschiedenis*.
- J. Wille publiceert een verrassende vondst over *De godsdienstige denkbeelden van Jan van der Noot in zijn Keulsche periode*.

Het blijkt namelijk dat hij niet alleen de invloed van Coornhert ondervonden heeft, maar ook bevriend geweest is met Hendrik Niclaas, van het 'Huis der Liefde', en dat daarvan invloed op zijn werk uitgegaan is.

Bronnen en Samenstelling van Marnix' Biënkorf der H. Roomsche Kercke.

Een studie over dit onderwerp van Dr. G.J. Sterck, in 1946 door de Kon. Vlaamse Academie bekroond, werd in 1952 in de Werken van deze Academie (Reeks VI Nr. 69 uitgegeven.[1)]

Introduction à l'étude du Moyen-Néerlandais.

In de reeks *Bibliothèque de philologie germanique* No. XV (Paris, Aubier, éditions montaigne - 1951) verscheen een handige inleiding tot de studie van het Middelnederlands, van de hand van de Brusselse hoogleraar A. van Loey. Het is samengesteld in de trant van A.C. Bouman's handleiding, met een beknopte spraakleer, goed gekozen stukken in verzen en in proza, en een degelijk bewerkt glossarium. De bedoeling is, buitenlanders die geen modern Nederlands verstaan, de weg te openen naar de Mnl. letterkunde en Mnl. dokumenten.

Taalkennis en taaltoestanden in en rondom de XVIIIe-eeuwse Keizerlijke en Koninklijke Academie van Brussel.

Hoewel de namen en de betekenis van mannen als Jan Des Roches en Willem Verhoeven niet onbekend zijn bij de belangstellenden in de Vlaamse beweging, gedurende het Oostenrijkse bewind, bleven de biezondere toestanden en verhoudingen in deze tijd tot nu toe onvoldoende onderzocht. Daarom is de uitvoerige verhandeling zeer welkom, die Jozef Smeyers in 1951 deed verschijnen in de reeks van de *Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding* XLV, No. 6 (Antwerpen - N.V. Standaardboekhandel), in 1950 bekroond met de Prof. J. Persijnprijs. Deze studie berust op een grondig onderzoek, gelijk uit de Verantwoording in de aantekeningen blijkt. Vooral een figuur als Willem Verhoeven komt nu in een duidelijker licht te staan, terwijl de sympathie voor Jan Des Roches verzwakt.

Volksboek van Margarieta van Lymborch (1516).

Als pendant van de uitgave, door Br. Robertus Meesters verzorgd, van de *Roman van Heinric en Margriete van Limborch* (Nijmeegs proefschrift 1951) verscheen, eveneens als Nijmeegs proefschrift, een uitgave van het daarop berustende, oudste *Volksboek*, 'van litterair-historische aantekeningen voorzien' door Dr. Fr. J. Schellart

1) Leuven - N.V. De Vlaamse Drukkerij - 1952.

(1952)[2]. Vooraf gaat een Bibliografie, ook over de houtsneden, die gedeeltelijk in de tekst gereproduceerd zijn. Dan volgt een degelijk bewerkte *Inleiding* (blz. XI-XLVII) en de uitvoerige, in twee kolommen gedrukte tekst (blz. 3-143) met *Bijlagen*. Ook voor de studie van het laat-Middeleeuwse proza is deze uitgave van belang, terwijl de kennis van de oude volksboeken er door verrijkt wordt.

Reclames en Advertenties in Noord- en Zuidnederland.

Deze niet-taalkundig klinkende titel van een door de *Koninklijke Vlaamse Academie* bekroonde en uitgegeven verhandeling wordt verduidelijkt door de ondertitel 'Een bijdrage tot de vergelijkende studie van de Noord- en Zuidnederlandse woordenschat'. Nienke Bakker leverde namelijk een interessante

2) Beide voor de stichting 'Onze Oude Letteren' uitgegeven door de Wereldbibliotheek te Amsterdam en Antwerpen.

woord-geografische studie over de zakelijke woorden in de omgangstaal, zoals die opgetekend konden worden uit reclames en advertenties. Ter verduidelijking zijn vaak de voorwerpen naast de tekst afgebeeld. Het is dus een studie in de trant van Paul Kretschmer's *Wortgeografie der Hochdeutsche Umgangssprache* (1918), een onderwerp dat in de Nederlanden nog niet de aandacht getrokken heeft, die het naast de dialektstudie stellig verdient.

Huldiging van Dr. P. Sipma.

Bij gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag werd Dr. Sipma, de bekende Friese geleerde, gehuldigd door Friese vakgenoten, oud-leerlingen en vrienden die in een reeks bijdragen zijn verdiensten op velerlei gebied herdachten. Deze beknopte opstellen zijn bijeengebracht in een speciaal nummer van *It Beaken*, Juni 1952.

Constantijn Huygens: De Nieuwe Zee-straat.

In de zich steeds uitbreidende *Klassieke Galerij* verscheen als No. 64 dit gedicht van Huygens, uitgegeven met korte Inleiding en verklarende voetnoten (voor Nederland: Wereldbibliotheek - Amsterdam 1952).

Den Spyeghel der salicheit van Elckerlyc.

Bij deze nieuwe uitgave, in Meulenhoff's Bibliotheek van Nederlandse schrijvers No. 25[1)] ging Dr. P. van der Meulen uit van de originele gedachte, het drama dichter te benaderen door het te plaatsen ‘in het kader van de tijd’. Terwijl de taalkundige toelichting tot het nodigste beperkt is, en de litterair-historische biezonderheden ter zijde gelaten worden, is de tekst doorlopend verduidelijkt door verwante geschriften, door kunstwerken die dezelfde gedachten in beeld brengen, door afbeeldingen van opvoeringen. ‘De vele illustraties in woord en beeld hebben de bedoeling Elckerlijc midden in de 15e-eeuwse wereld te plaatsen. Sommige bijdragen dienen louter ter verduidelijking van de tekst, de andere tonen aan hoe het einde der Middeleeuwen vervuld was van de vele en ernstige vragen, waarvoor “elckerlijc mensche” wordt geplaatst’.

De paedagogische bedoeling blijkt uit de *Aanwijzingen voor eenvoudige opvoering* en de *Werkopdracht* aan het slot van dit boekje.

Andere nummers van Meulenhoff's Bibliotheek van Nederlandse schrijvers.

1) Amsterdam - 1952. Prijs f 2,40, geb. f 2,90.

Behalve de bovenstaande uitgave, verschenen in deze reeks: *Verhalen van Louis Couperus*, gekozen en ingeleid door Dr. Catharina Ypes, met *Inleiding* (blz. VII-XVII) en beknopte *Bibliografie*), en *Rondom De Gids. Keuze uit het werk van Potgieter, Drost, Heye, Geel, Bakhuizen van den Brink, Busken Huet*, samengesteld door Dr. Th.H. d'Angremond (Prijs f 2,40, geb. f 2,90).

Genootschap Jacob Israël de Haan.

In Juni 1952 is te Amsterdam een Genootschap opgericht, met het doel 'belangstelling te wekken en te bestendigen voor leven en werk van de dichter en schrijver Jacob Israël de Haan'. Tot dat doel wil men bijeenbrengen alle gegevens, die op deze schrijver en zijn werk betrekking hebben, een boekerij organiseren, onuitgegeven of uitverkochte werken publiceren, en lezingen of voordrachten doen houden. Voorzitter van het Bestuur is Prof. Dr. G. Stuiveling; het sekretariaat is gevestigd: De Ruyterweg 507-3, Amsterdam.

Stijn Streuvels gehuldigd.

De redevoeringen, op 7 Oktober 1951 bij gelegenheid van Streuvel's tachtigste verjaardag gehouden, zijn voor de *Vereniging van Vlaamse Letterkundigen* in een fraai uitgevoerde luxe-uitgave, voor beperkte kring, verschenen. Na de *Inleiding en Begroeting* van Jan Boon volgen de treffende karakteristieken van de Vlaamse meester door Herman Teirlinck, Albert Westerlinck, Jozef Muls en Anton van Duinkerken.

Festschrift Theodor Frings.

De *Rheinische Vierteljahrsblätter XVII. Heft* 1-2 (1952). bestemde twee afleveringen voor een Festschrift; ter huldiging van de ook in Nederland bekende en geëerde Leipziger hoogleraar. In het eerste gedeelte (Heft 1-2) vindt men o.a. bijdragen van G.G. Kloeke: *Die niederländischen Wörter ruif 'Raufe' und luif*(*el*) *Schutzdach* met een kaart, en van E. Blancquaert en Mevr. Tavernier-Vereecken: *Keulse potten*, met twee kaarten. - Ook de aanstaande aflevering zal nog Zuidnederlandse bijdragen bevatten.

Nederlandse Boekerij.

In deze 'Boekerij', onder redactie van Dr. C.G.L. Apeldoorn uitgegeven door de firma J. Muusses te Purmerend, verschijnt een reeks beknopte boekjes van 16 blz. 'bestemd voor de voorbereiding van het mondeling eindexamen H.B.S. A en B'. Wij ontvingen de volgende nummers, die dit jaar reeds verschenen zijn: 1. Betje Wolff en Aagje Deken: *Sara Burgerhart* (door Dr. Em. Schelts van Kloosterhuis); 3. A.C.W. Staring: *Jaromir Cyclus* (door J.G.W. Gielen); 4. A.L.G. Bosboom-Toussaint: *Het Huis Lauwernesse* (door Dr. J. Karsemeyer); 5. Multatuli: *Max Havelaar* (door Dr. C.G.L. Apeldoorn); 6. Herman Gorter: *Mei* (door J.G.W. Gielen); 7. Aart van der Leeuw: *Ik en mijn speelman* (door Dr. G.W. Huygens); 10. Stijn Streuvels: *De Oogst* (door Dr. C.G.L. Apeldoorn). In elk deeltje vindt men een en ander over *Leven* en *Werk*, een *Literaire beschouwing, Overzicht* en *Vragen* voor de leerling. De prijs per deeltje is f 0,40.

C.D.V.

Ontvangen Boeken.

Alarik Rynell: *Parataxis and Hypotaxis as a criterion of syntax and style, especially in Old English Poetry* (Diss. Lund) Lund - C.W.K. Gleerup - 1952).
C.B. Zondervan en Dr. W.J.A. Manders: *Esperanto-leerboek* (Purmerend - J. Muusses - 1952).

Uit de tijdschriften.
(Juli - Augustus).

De Gids.

Juni. In de Poëzie-kroniek vraagt Barend de Goede de aandacht voor *Een monument voor Willem de Mérode*, namelijk de verzamelde uitgave van zijn dichtwerk die begon te verschijnen. Onder de *Nieuwe boeken* beoordeelt D. Th. Enklaar de Vlaamse facsimilé-uitgaven van *Esmoreit* en van *Mariken van Nieumeghen*.

Juli. J.C. Brandt Corstius publiceert een voordracht over *Het essay*, waarin hij deze litteratuursoort tracht te karakteriseren, maar een scherpe omlijning blijkt moeilijk. Deze voordracht is gehouden bij de uitreiking van de P.C. Hooft-prijs 1951, die juist het essay gold. - W.H.J. Kroes wijst op de betekenis van *Franciscus Junius*, 'voorloper van Jacob Grimm', als baanbreker voor de studie van het Oudgermaans. - W.H. Staverman oordeelt met veel lof over Jac. Smit's monografie van *E.J. Potgieter*. Deze kritiek is uitgegroeid tot een uitvoerig artikel, waarin de schrijver een zelfstandige karakteristiek geeft van Potgieter's karakter en letterkundig werk. Hij is het geheel eens met de vele juiste beschouwingen van Smit omtrent de invloeden die hij ondergaan heeft, maar voegt er aan toe dat ook allerlei karaktertrekken te verklaren zijn uit zijn Saksische afkomst.

De Nieuwe Stem.

Mei. Op grond van persoonlijke ervaringen geeft A. Romein-Verschoor een beschouwing *Over het Nederlands in Indonesië*. Zij acht de toestand nog verre van kritiek: Er zijn 'nog altijd kansen te winnen en... te verliezen'.

Het Boek van Nu.

Juni. G. Stuiveling onderzocht *De spelling van Couperus* en bevond dat daarin niet alleen zonderlinge willekeurigheden en inconsequenties, maar ook slordigheden voorkomen. - In de *Kroniek van het proza* bespreekt Top Naeff de roman *Marianne Biron* van Johan van der Woude. - G.H. 's-Gravesande publiceert een uitvoerig vraaggesprek: *Al pratende met Willem Frederik Hermans*. - Pierre H. Dubois schrijft met waardering over een bundel beknopte boekbesprekingen van G.H.M. van Huet (*Lezen en laten lezen*), te voren in De Groene Amsterdammer verschenen.

Juli. C.J.E. Dinaux publiceert zijn herinneringen *Bij de vijftigste verjaardag van Belcampo*. - Pierre H. Dubois geeft een diepgaande ontleding van de dichtbundel *Doem en Dorst* van Albert Besnard, die na 1925 geen verzen gepubliceerd had, en als journalist in Indië in moeilijke omstandigheden geleefd heeft. Wegens zijn beeldspraak met 'eruptief karakter' noemt Dubois dit opstel *De Vulkanische Poëzie van Albert Besnard*. - P.H. Ritter Jr vraagt aandacht voor *Nescio* (pseudoniem voor F. Grönloh, auteur van 'weemoedig-geestige verhalen', die de laatste jaren, vóór zijn zeventigste, gezwegen heeft. - In de *Kroniek van het proza* beoordeelt Top Naeff

met grote ingenomenheid Ritter's *Sentimentele aardrijkskunde*, een door Anton Pieck uitgegeven herdruk van *Zeeuws-Mijmeringen* en *De hoorn der Schelde*.

Streven.

Juli. Em. Janssen wijst in een artikel *Vondels dramatische kunst en zijn religieuse bezinning* op de jongste Vondel-litteratuur, in het biezonder op Pater J. Noë's dissertatie *De religieuse bezieling in Vondels werk*, die hij waardeert, maar waartegen hij ook bezwaren ontwikkelt.

Roeping.

Juni. De Limburger Harry G.M. Prick geeft zijn *Herinneringen aan Lodewijk van Deijssel*, met wie hij sinds 1942 in korrespondentie stond,

en die hij daarna ook persoonlijk leerde kennen. Uitvoerig vertelt hij vol bewondering over zijn ontmoetingen en gesprekken, terwijl hij ook allerlei aanhaalt uit de briefwisseling. In de rubriek *Kroniek* bespreekt Jef Notermans *Een nationaal Epos*, namelijk de *Roman van Heinric en Margriete van Limborch*, onlangs door Dr. Robertus Meesters als proefschrift uitgegeven, uitmuntend door zorgvolle bewerking en degelijk wetenschappelijke toelichting.

Dietsche Warande en Belfort.

Juni. J. van den Broeck vraagt aandacht voor een vrijwel vergeten auteur. *Eugeen Zetternam. Proleet en schrijver* (1826-1855), pseudoniem voor Joos Jozef Diricksens, die als huisschilder een armoedig, zorgvol bestaan leidde en al zijn krachten wijdde aan de Vlaamse beweging en de opkomende romantiek. Quasi-historisch is zijn roman *Bernhart de Laat*, eigentijds opstandig *Mijnheer Luchtervelde*. Minder bekend geworden is het psychologisch-romantische verhaal *Arnold de Droomer* (1852), ook als beschrijvingskunst niet onverdienstelijk. - In de *Kroniek der Zuidafrikaanse letteren* bespreekt Rob. Antonissen een vijftal tijdschriften en de jongste verschijnselen op het gebied van toneel, in het biezonder het werk van een drietal jongere auteurs: Uys Krige, W.A. de Klerk en G.J. Beukes. - In de rubriek *Boekbesprekingen* beoordeelt Alb. Westerlink o.a. de *Hooft*-biografie van H.W. van Tricht, de *Potgieter*-biografie van Jac. Smit en het proefschrift van C.G.L. Apeldoorn over *Dr. Willem Doorenbos*.

De Vlaamse Gids.

Juli. In een beknopt artikel *Zuid-Afrika en de Vlamingen* maakt J. Hoste opmerkingen over het Afrikaans, de letterkunde en het hoger onderwijs in Zuid-Afrika. - O. van Hauwaert (*Een herdenking*) wijst nogmaals op de verdienste van de in 1902 gestorven Vlaamse toneelspeelster Hippoliet van Peene-Miry. - *De Kroniek in klein bestek* van M. Rutten geeft verslag van een aantal jongere dichters, ten bewijze, dat de dichtkunst te onzent nog maar weinig schot krijgt. Een uitzondering maakt hij echter voor A. Dhoeve (*Achter de Blinden*) die de ‘volle aandacht’ verdient wegens onmiskenbaar talent. Ingenomenheid toont hij met *Thyl Ulenspiegel* met verzen van B. Decorte bij de oorspronkelijke prenten. Verwant met deze kunst is de poëzie van M. Coole (*In de Klem der Tederheid*). - Ten slotte bespreekt hij dit laatste deel van Dèr Mouw's *Verzamelde Werken*. - In een reeks *Meanders* publiceert Jan Greshoff losse gedachten over schrijvers en kunstkritiek.

Leuvense Bijdragen XLI,

No. 3-4. Het artikel *Nog eens*: *iets over de sproke Beatrijs* van A. Stracke S.J. handelt over de omzetting van de Beatrijslegende in een Katharina-legende, tot nu toe alleen

in een Duitse tekst overgeleverd. Stracke ontdekte het voorbeeld daarvan in een Latijns handschrift. Hij publiceert deze tekst en vergelijkt die met de Duitse navolging en met de Mnl. *Beatrijs*, die als kunstwerk verre de voorkeur verdient. - Uitvoerig geeft J.L. Pauwels de uitkomsten weer van Kloeke's studie *Over de herkomst van het Afrikaans*. Bij alle lof voor dit degelijke werk oppert hij echter twijfel aan sommige z.i. te stellige conclusies, waarbij hij wijst op de woorden die het Zuid-Brabants met het Zuid-Hollands en dus met het Afrikaans, gemeen heeft. - De medicus L. Elaut wijst op *De ware betekenis van het woord 'waye' in het Mnl. leerdicht 'Van smeinschen lede'* nl. waaier (Lat. flabellum). - P. Maximilianus onderzocht de taal en spelling van het handschrift om te komen tot de *Datering en herkomst van Maerlant's Sinte Franciscus' leven*. De taalvormen zijn wel 14de-eeuws, maar staan 'nog kort bij de 13de eeuw'.

De taal is meer speciaal algemeen Vlaams, met duidelijke Westvlaamse achtergrond.

Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie.

Febr. A. van Loey onderzocht *Mnl. zwakke vormen in de sterke werkwoorden van de derde klasse* (*type*: *binden*) en constateerde dat deze voornamelijk voorkomen in Vlaanderen en Holland. - G. Walschap besprak in een Academievergadering *De oprechtheid van de kunstenaar*. - M. de Vroede publiceert met uitvoerig commentaar de gedeeltelijk onuitgegeven korrespondentie van *Willems* met *Potgieter en De Gids*. - In hoofdzaak gunstig oordelen E. Rombauts en M.R. Foncke over een ingezonden *Prijs-Antwoord*: 'eerste symptomen van Vlaamse herleving in het cultureel leven van 18de-eeuws Zuidnederland'.

Maart. Polemiserend met J.J. Mak betoogt J. van Mierlo opnieuw dat *Jan de Baertmaker Smeken wel de dichter van 'Vanden Sacramente vander Nieuwervaert'* is. Aan het 'Smeken facit' in het handschrift blijft hij grote waarde hechten. Van belang is ook, dat in verloren gegane spel ter ere van de Zeven Weeën (1497) twee duivelsdienaars optraden (*Malorum Incitator* en *Bonorum Impeditor*, die overeenkomen met de sinnekens in het Bredase spel. - In een tweede voordracht handhaaft hij zijn betoog dat *Petrus Diesthemius*, dezelfde als Petrus Dorlandus, als dichter van *Elckerlyc* te beschouwen is. Als aanhangsel wijst hij er op dat Cornelis Crul niet als reformatorisch gezind, maar als Erasmiaans te beschouwen is, en dat dit ook geldt voor de Gentse spelen van 1539. - J.F. Vanderheyden publiceert een voordracht over *Jan van Mussem*, auteur van het leerboekje *Rhetorica, Die Edele Const van Welsegghen* (1553). Hij toont aan dat Van Mussem geen schoolmeester geweest is, maar een humanistisch-geschoold theoloog 'priester en cappelaen'. Op zijn betekenis hadden vóór G. Kalff en Jos. J. Gielen Vlaamse geleerden (o.a. Snellaert) al de aandacht gevestigd. Een hernieuwde studie en een herdruk van de oudste tekst is dus gewenst.

Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde

Juli. M. Schönfeld bestudeerde *Middeleeuwse sloot-namen in Nederland*, C.H. Edelman *De perceelsnamen met het bestanddeel -ingen van de Bommelerwaard*. - M.G. Gysseling schrijft over *Blaar 'koe' in plaatsnamen* en over de *Etymologie van dries* aangevuld door een bijdrage van A. de Vos over *Het toponiem Dries te Evergem*. - O. Leys vervolgt zijn bijdrage over *Vlaamse bijnamen vóór 1225*. - C. Tavernier-Vereecken schrijft over *De gemeentenaam Merelbeke*, waarin ze *merel* verklaart als mergel. - V. Verstegen wijst op *Een onbenuttigde bron voor de toponymie*, namelijk De kohieren van de 100e penning in het Rijksarchief te Brussel.

Neophilologus.

Juli. Deze aflevering bevat o.a. rede van Paul de Smaele op het Brusselse Filologenkongres van 1949 over de vraag: *Hoever staan we met de studie van den invloed van de Franse letterkunde op de Nederlandse*?

Levende Talen.

Juni. F. Jansonius publiceert opnieuw een fragment uit zijn nog onuitgegeven boek over *L. van Deyssel*, waarin hij de impressonistische stijl van deze prozaist ontleedt. - A.W. ter Horst wijst op een motief uit de Mnl. *Lanseloot* dat op een bijbelverhaal teruggaat (*De ontleende bestanddelen van onze abele spelen*). - Theo Vesseur behandelt *Het vers en de vertolker* en gaat na aan welke eisen de voordrachtkunstenaar moet voldoen. -

W.H. Staverman vervolgt zijn bijdrage *Over de methode van het Nederlands* in de eerste klas.

Tijdschrift voor Levende Talen.

Afl. 4. In een artikel *Contre la règle de l'inversion* gaat J. Fourquet de inversie in het Nederlands na, en konstateert daar 'un ordre très simple et clair'. - In de rubriek *Nederlandse Letteren* bespreekt Fr. Closset o.a. *De Verminkte Apollo* van S. Vestdijk en *Anna Casparii of Het Heimwee* van Theun de Vries.

Driemaandelijkse Bladen IV,

No. 3. B. van den Berg huldigt *Professor Kloeke* op zijn vijfenzestigste verjaardag als 'grondlegger van de dialectgeographie in Nederland' en gaat in biezonderheden na hoe hij een nieuwe methode van taalonderzoek met een eigen techniek verworven heeft. Het principe van taalexpansie heeft hij in Nederland geïntroduceerd, terwijl hij aangetoond heeft, welke machtige invloed op de taalontwikkeling toe te schrijven is aan het taalgebruik van aanzienlijke kringen. - In een artikel *Oost-Nederland en het Nederlands* toont J. Naarding uit de acta der kerkelijke vergaderingen aan, hoe sterk omstreeks 1600 in onze Saksische gewesten het verzet tegen invoering van het algemeen-Nederlands nog was. - Heinz Kloss geeft een beknopte beschouwing over *Particularisme en Nationalisme*, die uitgewerkt wordt in een weldra te verschijnen studie over *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*. - In *De achterhoek als grensland* wijst B.G.J. Zweerink op allerlei overeenkomst tussen de taal van de Achterhoeker en de Munsterlander. - Tj. W.R. de Haan publiceert een lied: *Wilmshoaven aan Noordzee*. - Proeven van dialektwoorden in Denekamp zijn door W.H. Dingeldein samengevat in *Op de akker in Twente*. - H. Boerema geeft een etymologie van het werkwoord *zich berongen* (zich in bedwang houden).

Tijdskrif vir Letterkunde II.

Nommer 2. Anna de Villiers levert een bijdrage over *Die eerste vrijburgers aan die Kaap*. - Albert Westerlinck besluit zijn studie over *Crisis der persoonlijkheid in Europa*. - In de rubriek *Beskouwings van ons Lesers* schrijft D.F. Malherbe, naar aanleiding van de vorige aflevering, over *Dr. W.J. Viljoen se houding*, terwijl F.P. van der Merwe een beschouwing geeft over *Ons letterkundige kritiek*. - P.J. Nienaber zorgde voor een lijst van *Nuwe Afrikaanse Boeke*.

Germanisch-Romanische Monatsschrift.

Mei. Een artikel *Heinrich von Veldeke* van Gabriele Schieb is opgedragen aan de 65-jarige Th. Frings, ‘der zum meister Veldeke den Weg freilegte’. De oplossing van het eigenlijke Veldeke-probleem, betoogt zij, ligt op het gebied van het taalonderzoek. Daarin heeft Frings, de grondige kenner van het Limburgs, het reeds ver gebracht.

C.D.V.

Verbetering.

In de vorige aflevering (blz. 200) zijn in de proef twee regels misvormd. De bovenste regel moet zijn: ‘moet wellicht gezocht worden in W N T, waar s.v. onderkomeling’. - De derde regel van de eerste noot moet luiden: ‘dan met ongewenste voorwerpen en als gevolg van verwaarlozing’.

De verhouding van significa tot taalwetenschap en phonetiek.[1)]

I.

In het eerste gedeelte wordt uiteengezet *wat de Significa is en wat ze wil*. We moeten de Significa plaatsen in een geheel van bewegingen en wetenschappen, die allen grote belangstelling hebben voor de draagwijdte van het begrip betekenis, als ik zo vrij mag vertalen het bekende 'the meaning of meaning'. Deze bewegingen - we spreken hier graag van 'bewegingen', want dit alles is fluctuerend en verandert van jaar tot jaar - krijgen hun beslag ongeveer in 1920. Reeds heel wat jaren daarvoor is het begonnen. Lady Victoria Welby publiceerde in 1896 al in het Ts. Mind over 'Sense, Meaning and Interpretation', waarbij de term 'Significs' ter sprake kwam, waarover ze in 1911 een artikel schreef in de Encyclopaedia Brittanica. Haar vriend Fred. van Eeden deed in 1897 zijn 'Redekunstige grondslag van verstandhouding' in het licht verschijnen.

Maar in 1920 begon het eerst goed. Blijkbaar was men geschokt door de leugenachtige slogans van beide zijden in de Eerste Wereldoorlog. In de jaren 1920 en '21 werden er in het reeds genoemde Ts. Mind een aantal befaamde discussies gevoerd over 'The Meaning of Meaning' en in '23 schreven C.K. Ogden en I.A. Richards hun beroemde boek met dezelfde titel. Allerwegen bestond er belangstelling voor de niet-verstandelijke elementen in de taaluiting: het volitionele en het emotionele. Vooral geldt deze belangstelling voor de subtiele rol van dat volitionele en emotionele in het als quasiverstandelijk en objectief aangediende, waardoor de taaluiting leugenachtig wordt. Er bestaat blijkbaar in de mens een hunkering naar het absolute, naar de absolute waarheid, waardoor hij de relativering tengevolge van de volitionele en emotionele elementen tracht te camoufleren, met het resultaat dat het geheel van zijn uitingen, van zijn taaluiting onwaarachtig wordt, leugenachtig. De constateringen van deze emotionele en volitionele ondergronden en situeringen krijgen dan ook het karakter van een ontmaskering, van een pijnlijke psychanalyse.

Al deze onderzoekingen kristalliseerden zich tot verschillende groepen: de Wiener Kreis, met daaruit voortkomend de (overigens reeds voorbereide) Symbolische Logica en de Semiotics, de Significa, terwijl we ook het Existentialisme hierbij kunnen vermelden.

De Symbolische Logici zijn gevlucht in de burcht van de zuivere verstandelijkheid. Ze trachten niet alleen het misbruik van de taal door de verpersoonlijking, maar zelfs het algemene misbruik van de taal door de vermenselijking te ontgaan door een wiskundige, beeldloze symbolentaal.

De Existentialisten hebben zich betrekkelijk weinig met de taal ingelaten, maar een figuur als Merleau-Ponty beseft toch terdege de belangrijkheid ervan, terwijl L. van Haecht in zijn 'Taalphilosophische Beschouwingen' helemaal uitgaat van een existentialistische phaenomenologie.

De Semiotics brengen een zeer diepgaande studie van het taalteken in de ruimste zin, met de bedoeling daarvan positief gebruik te maken ten voordele van de terminologie in de wetenschappen, het sociale verkeer, de school, het individuele leven.

1) Dit artikel bevat de voornaamste punten van een inleiding op de jaarvergadering v.d. 'Ned. Ver. voor Phon. Wetenschappen'.

De Significa nu constateert ook spijtig het misverstand tengevolge van het emotionele en volitionele bij spreker en hoorder, maar ze pakt de koe bij de horens. Ze onderzoekt juist die persoonlijke elementen bij het taalgebruik, met de bedoeling, aldus de vinger op de wonde leggend, de verstandhoudingsmiddelen beter te regelen en het misverstand zoveel als mogelijk is uit te schakelen.

Tot dat doel ontstond er reeds gedurende de Eerste Wereldoorlog hier te lande een Comité dat tengevolge van het plan van actie spoedig uiteenviel in een groep die te Amersfoort de 'Internationale School voor Wijsbegeerte' stichtte en een groep die zich betitelde met 'Internationale Academie voor Practische Wijsbegeerte en Sociologie'. Hiertoe behoorden L. Brouwer, Fr. van Eeden, Henri Borel en H. Bloem, terwijl spoedig toetraden G. Mannoury en Jacob Israël de Haan. Er bestond een druk internationaal verkeer met Buber, Gutkind, Ehrlich, Tagore e.a. Grootse plannen werden opgezet, maar bescheiden vergaderde tenslotte in 1922 de dusgenoemde 'Signifische Kring' van L. Brouwer, Fr. van Eeden, G. Mannoury en Jac. van Ginneken. G. Mannoury verwerkte deze diepzinnige gesprekken tot een boekje 'Signifische Dialogen', dat echter pas in 1939 werd uitgegeven. Na deze gesprekken in de 'Signifische Kring' spreekt men niet meer zozeer van onmiddellijke sociale hervorming en wordt de oriëntering meer wetenschappelijk d.w.z. men wenst de signifische beginselen toe te passen op de verschillende wetenschappen: Linguistiek, Psychologie, Logica, Sociologie, Physica, Biologie enz. In deze periode wordt G. Mannoury de leider, die in Nederland om zich verzamelt N. Westendorp-Boerma, J. Clay, D. Van Dantzig, J. Heyting, Chr. Raven, D. Vuysje, P. Esser, J. Godefroy, B. Kazemier e.a. In 1936 verschijnt het ts. 'Synthese, maandblad voor het geestesleven van onzen tijd'. De redactie ervan richt een 'Internationale Signifische Studiegroep' op, en in 1939 wordt de 'Eerste Internationale Zomerconferentie' gehouden. Na de Tweede Wereldoorlog is 'Synthese, an International Journal devoted to Present-day Cultural and Scientific Life' opnieuw ten leven gewekt. Dit jaar wordt reeds de achtste 'Summerconference' gehouden door de 'International Society for the Study of Significs'.

Het studieobject van deze Significa is volgens het jaarverslag van 1950: het bestuderen van de psychische associaties, die aan de menselijke taaldaden ten grondslag liggen; of, zoals het even verder wordt geformuleerd: *Significa is de wetenschap die in verband met het taalgebeuren de psychische reacties van individuen en groepen bestudeert*.

Eigenlijk zijn de Significi *gewetensonderzoekers, psychanalytici, zieledoorgronders*. Iemand zegt: 'Roomsen, dat is laag volk!', een tweede: 'Daar heb je die gereformeerden met hun voorbestemd gezicht!', een ander: 'Meiden (dienstboden), het is allemaal hetzelfde gebroed!', en een vierde: 'Hagenaars, kale patjakkers!' De signifische psychiater bekijkt die sprekers grondig en constateert: Het zijn lijders aan de *uitsluitingsnegatie*. De protestantse noorderling, de royaal levende katholiek uit het Zuiden, de mevrouw met haar maatschappelijk standsgevoel, de Rotterdammer kunnen tengevolge van hun godsdienstige, maatschappelijke en geographische levenssituatie niets goeds ontdekken in die andere groepen.

Over eenzelfde pijp (van f 10) zegt de een: 'Nou, dat is een dure maar goede pijp', terwijl een ander (die gewoon is Dunhillpijpen van f 50 te kopen) constateert: 'Hmm, een eenvoudig goedkoop pijpje'. En de Significus glimlacht,

wetend dat er groot verschil van mening bestaat bij het bezigen van woorden ter kwalificering van *interne eigenschappen*.

Bij een krantenverslag over een politieke optocht juicht de partijkrant over de 'enthousiaste ogen en veerkrachtige stap' van de betogers, terwijl een orgaan van de tegenstanders smaalt over het 'voortsloffen van een suffe, lome groep van maatschappelijk teleurgestelden'. De Significus knikt weer begrijpend, terwijl hij andermaal een *feittransformering* vaststelt.

In hun gewetensonderzoek en zieledoorgronding, levenssituaties- en instinctenbestudering betrekken de Significi zelfs de *wetenschapsbeoefenaars*. Ziet U maar het 'General Theme' voor de 'Eight International Summer-Conference', die in September a.s. te Amersfoort zal worden gehouden. Deze zal bespreken de 'Non-scientific Elements in the Development of Science'. Dit wordt alsvolgt toegelicht: 'Science in the making shows certain non-scientific elements which may frustrate or stimulate fruitful progress. It is of importance to investigate whether such influences occur particularly in the earlier periods of development and tend to disappear when the field of investigation reaches more advanced stages. The main theme of the Conference is the question to what extent such elements have an indispensable although perhaps transient function in the development of various fields of science, and to point out their psychological and ideological background. From a signific point of view it could be of particular interest to consider the irrational elements at the base of rational conceptual schemes'.

In waarlijk wetenschappelijke milieux en in wetenschappelijke geschriften heerst altijd nog een sfeer van grote ernst en toegewijdheid aan de Science met een hoofdletter en een soort geheiligde illusie omtrent de eerlijkheid en waarachtigheid van de wetenschapsbeoefenaars. Maar bij deze psychanalytische sonderingen gaan die beoefenaars zich niet meer op hun gemak voelen. Wat zij meenden met zo'n ernst te publiceren zou dan tenslotte vervuld zijn van onwaarachtigheid?

De signifische bemoeisels zouden kunnen uitgroeien tot hatelijke ontmaskeringen, als de geestessfeer van deze groep niet zo irenisch was, zo vriendelijk begrijpend, zo sociaal ethisch. Door deze geestessfeer treden in volle eerlijkheid mensen met volkomen of ver uit elkaar liggende geesteswerelden elkaar vriendelijk, soms vriendschappelijk, tegemoet.

II.

Naar ik meen is er nu voldoende meegedeeld om in betrekking tot ons onderwerp het volgende vast te stellen:

1e. De *bedóéling* van de Significa was en is nog steeds *sociaal-ethisch*. Men wenst een gelukkiger samenlevende, een betere, mensheid, doordat de mensen niet meer zo elkaar afstoten volgens primitieve emoties, instincten en strevingen.

2e. De *feitelijke arbeid, het veld van onderzoek*, waarmee men zich occupeert, betreft de *taaldaden*. Men bestudeert de taaldaden, de taaluitingen, voorzover daaraan *psychische* associaties ten grondslag liggen en voorzover *psychische* reacties daarmee verbonden zijn. De taaldaden worden dus bestudeerd naar hun verband met het psychische leven. We hebben te doen met *linguistische Psychologie*. Terwijl dan ook het Signifisch Genootschap zich in het Engels betitelt met 'Society for the Study

of Significs', heet het in het Frans 'Société de Linguistique Psychologique'. Liever zou ik spreken van 'Psychologie linguistique'.

Volgens de huidige welbekende verdeling van de Taalwetenschap in: Semantics, Syntactics en Pragmatics - hoort de Significa het best thuis in de Pragmatics. Ze interesseert zich vrijwel niet voor de Semantics, voorzover we daar sterk onder verstaan de gestandarizeerde 'word-thing-relations'. Ze interesseert zich ook niet voor de Syntactics d.w.z. de 'word-word-relations' (ofschoon ze daar heel wat van haar gading zou vinden). Haar volle aandacht is geconcentreerd op de *Pragmatics* d.w.z. de 'word-thing-user-relations'.

Haar confronterend met andere termen moet men zeggen dat ze zich op de eerste plaats bezighoudt met taal*gebruik*, om de term van Reichling te bezigen; met *parole* en niet zozeer met langue, naar het woord van De Saussure; met *speech* en niet zozeer language volgens de terminologie van Gardiner; met *spraak* en niet zozeer met taal volgens Gerlach Royen; met *Sprechen* en niet zozeer met Sprache.

Wat heeft de Significa nu omtrent de psychische associaties en reacties in betrekking tot de taaldaden achterhaald? Wat zijn de resultaten?

Toen we in het voorafgaande een paar voorbeelden gaven van signifische psychanalyse spraken we al over uitsluitingsnegatie, beïnvloeding door godsdienstige, maatschappelijke, geographische levenssituatie, kwalificering van interne eigenschappen, feittransformering. Dit zijn al typische signifische termen, die we nog zouden kunnen aanvullen met: het-taal→ ←ik-taal, schijnproblemen (al bij Mach) enz.

Maar we willen U niet een overstelping verschaffen en daarom zullen we een paar zeer belangrijke punten op taalterrein behandelen:

a) De *taalgradatie, taaltrappen, laagstructuur*. De Significi bedoelen met deze termen het volgende. Er bestaat het lexicologische woord met zijn massieve, vastgelegde, usuele betekenis. En nu gebruikt een spreker of schrijver zo'n woord in de feitelijke taaldáádbetekenis en de hoorder of lezer neemt dit gesproken of geschreven woord met reeds zijn feitelijk toegespitste occasionele betekenis op in een van zijn kant feitelijke taaldáádbetekenis. Wellicht zullen verschillenden zich herinneren dat ook Van Ginneken indertijd al eens heeft getracht dit ingewikkelde geheel van het gesprek, van spreker en luisteraar, te analyseren. Bühler met zijn bekende driehoek heeft wel het actieve aspect van de spreker ontleed, maar liet het passieve aspect van de luisteraar in het duister.

De Significi hebben geconstateerd dat we altijd spreken en luisteren vanuit een bepaalde bewustzijnslaag. Bijvoorbeeld als winkelier, of als getrouwd man met vijf kinderen en een prettige vrouw, of weer als lid van de Partij voor Vrijheid en Democratie. Dit zijn lagen van algemene levenssituatie. Maar de ogenblikkelijke bewustzijnslaag kan ook zijn een prettige stemming, of een neerslachtige, drift, hunkering, ruzie enz. Deze steeds veranderende bewustzijnsgesteltenis nuanceert geregeld de betekenis van de gebruikte woorden. Linguisten als Erdmann en Sperber hebben dit wel de *gevoelswaarde* genoemd, maar er is in onze kringen nog betrekkelijk weinig over nagedacht, vooral over het woord als expressie van de bewustzijnsstroom.

Als men spreekt over laag, en nog meer als men de termen gebruikt gradatie en trap, komt vanzelfsprekend het beeld naar voren van een hoger en lager, of meer abstract, zonder beeld of duidelijk beeld, uitgedrukt - van een meer en minder. Maar als de Significi deze termen bewustzijnslaag, -gradatie en -trap gebruiken bedoelen

ze toch niet een hoger en lager, een meer of minder. Ze verstaan er onder associatiegehelen die met de feitelijke gebruiksbetekenis

van een woord zijn verbonden; we zouden nu liever spreken van gestalten, structuren, schemata. Overigens is aan de term -laag- minder het idee hoger en lager, meer en minder verbonden, dan aan -trap- en -gradatie-.

b) De Significi spreken ook van een *logische taalgradatie*, en hierbij is het meer en minder wel aanwezig. Volgens de invloed van de emotionaliteit en streving verdelen ze de taal in verschillende trappen. Trapsgewijze, volgens een meer en minder neemt de invloed van de emotionaliteit en de strevingen af volgens deze ordening:

- *grondtaal* (zeer emotionele uitroepen enz.), basal language, langage primordiale, Grundsprache;
- *stemmingstaal*, emotional language, langage émotionelle, Stimmungssprache;
- *omgangstaal*, communicational language, langage de communication usuelle, Umgangssprache;
- *wetenschappelijke taal*, scientific language, langage scientifique, Wissenschaftssprache;
- *symbolentaal*, symbolic language, langage symbolique, symbolischer Sprache.

Deze taalgradatie lijkt ons van veel belang. Steeds meer neemt de emotionaliteit en de invloed van strevingen en instincten af, totdat bij de symbolentaal de betekenisinhoud van de symbolen geen misverstand meer kan veroorzaken. Daarmee is nog niet al het persoonlijke uitgesloten, want bij het opstellen van de axiomata en de grondregels, en later bij het gebruik ervan, zijn persoonlijke elementen in het spel.

III.

Uit het voorgaande blijkt wel duidelijk de verhouding van Significa tot Taalwetenschap. De Significa is voortgekomen uit het constateren van het leugenachtige en het misverstand in de taaldaden. Het veld van onderzoek vormen dan ook die taaldaden, al bestudeert men die linguistisch-psychologisch naar hun psychische associaties en reacties. Men beweegt zich op het terrein van de Pragmatics, het taalgebruik, la parole, the speech, de spraak, das Sprechen. Bij die bestudering heeft men o.a. als voorname constateringen de laagstructuur, de logische taalgradatie naar graad van verpersoonlijking, de het-taal en ik-taal ontdekt. De verhouding van de Significa tot de Taalwetenschap is evident. *Wat hebben echter Significa en Phonetiek elkaar te zeggen*?

Bij een eerste vluchtige terreinverkenning zou iemand wellicht geneigd zijn de schouders op te halen ten aanzien van een contact tussen de Significa en de Phonetiek, maar bij enigszins nader toezien is het wel duidelijk dat niet zozeer wat betreft de klanken op zichzelf, maar wat betreft het accent als *dynamisch* accent en het accent als *muzikaal accent*, het *rhythme* als geheel van exspiratorische accenten en de *melodie* als geheel van toonhoogte-accenten, en tenslotte wat betreft het *tempo* - allemaal grootheden op het terrein van de Phonetiek -, Phonetiek en Significa elkaar wel degelijk ontmoeten. Dynamische accenten en toonhoogten, rhythme, melodie en tempo verschillen zeer sterk, naargelang iemand een stel emotionele uitroepen aan het uitgillen of uitschreeuwen is, of naargelang iemand in een iets minder primitieve

situatie toch nog altijd in een zeer affectieve gemoedsgesteltenis spreekt, of naargelang hij een normaal gesprek voert, of naar gelang een wetenschappelijk man zijn ideeën meedeelt (als daarbij tenminste de emotionele furor scientificus achter-

wege blijft!), of naargelang een symbolist zijn ijskoude verstandsformules gebruikt (maar denk eens aan een vlaggenseiner, die meldt dat de wapenstilstand is afgekondigd, of dat een grote vijandelijke vloot het convooi nader - daarvan zal nog wel iets te merken zijn bij het 'tempo' en het 'rhythme'). *De differentieverschillen in de curven zullen natuurlijk het grootst zijn tussen de primitieve emotioneel en de ijskoude symbolist*. De curven zullen bij de eerste zeker grote marges te zien geven en bij de laatste een rustiger verloop boeken. Bij een eventueel experimenteren op dit terrein moeten we vanzelf rekening houden met het verschil tussen een flegmatieke wetenschapsmens en een gepassioneerde, een sanguinicus in een emotioneel paroxysme en een cholericus in een dergelijk stadium (in het laatste geval moeten er speciale maatregelen getroffen worden voor de veiligheid van de wetenschappelijke assistenten!) Dit soort complicaties kennen we langzamerhand... al kunnen we ze gewoonlijk niet behoorlijk oplossen.

Het is verder ook zonder meer evident dat *bij het geheel van een feitelijke bewustzijnslaag van waaruit we spreken en luisteren*: als winkelier, als getrouwd man met vijf kinderen, als lid van de Partij van de Arbeid (en in de verkiezingsdagen) enz. - dat bij zo'n geheel, zo'n gestalte, bij de structuur van een dergelijke bewustzijnslaag-uiting ook horen bepaalde dynamische en muzikale accenten, een bepaald rhythme, een zekere melodie en een bepaald tempo. Met andere woorden: *we hebben nu uiteengezet dat een aantal belangrijke grootheden uit de Phonetiek een rol spelen bij de voornaamste studieobjecten van de Significa; en we hebben dus contact gelegd tussen Significa en Phonetiek*.

Prachtig is dit en het is ook belangrijk. We zouden nog gerust een tijd lang zulke theoretische beschouwingen kunnen vervolgen. Zowel Significa als Phonetiek echter zijn zeer practische wetenschappen. *Belangrijker dan theoretische beschouwingen zijn de vragen: wat is er practisch mogelijk, wat is er bereikt, wat is bereikbaar*?

Voor het antwoord op deze vragen is het van belang vast te stellen dat de Phonetiek in de laatste tijd een onmiskenbare neiging vertoont zich te occuperen niet beperkt met de spraakorganen en hun voortbrengsels alleen en zonder meer, maar met de gehele mens, en vooral (wat ook is te begrijpen) met het affectieve in de mens. Dit hoort dus ook weer onmiddellijk bij de Significa. Schijnbaar echter zijn de terreinen waarop beide wetenschappen zich bezighouden met het affectieve wel heel ver van elkaar verwijderd. De Significi richten al uitgebreide vragenlijsten tot hun proefpersonen, vragenlijsten omtrent hun inzichten over de democratie, het particulier initiatief enz., terwijl de Phonetici nog heel bescheiden een achttal producenten verzoeken op zes affectieve manieren de klank -aa-, de klank -oo-, de klank -ee- uit te spreken en dan een vijftig luisteraars deze affectief verschillende, op platen vastgelegde klanken laten interpreteren. *Wat moet de Significa beginnen met een aantal affectief geproduceerde klinkers, terwijl ze zelf werkt met heel ingewikkelde vraagzinnen en antwoordzinnen*?

Toch lijkt het me toe dat het huidige onderzoek naar de affectieve waarden van klinkers, zoals dat op het Phonetisch Laboratorium in Amsterdam door de assistenten aldaar (met name Mej. A. de Graaff, B. Pelsky, B. de Nooyer) onder leiding van L. Kaiser wordt verricht, grote dienst kan bewijzen aan de signifische studies. Ik veronderstel dat de huidige onderzoekingen tot een zo zuiver mogelijk resultaat leiden, en men veroorlove mij dat resultaat te schetsen, op gevaar af dat we de researchwerkers enige grijze haren bezorgen!

Het gaat er om dat zo duidelijk mogelijk op een gramofoonplaat worden vastgelegd zes □ -aa-, zes □ -oo-, zes □ -ee-, die telkens behalve hun wezenlijke klankwaarde, hun kérnwaarde, tegelijk zes affecten uitdrukken: het vrolijke en daar tegenover het droevige, het vriendelijke en daar tegenover het boos-zijn, het enthousiaste en daar tegenover het met walging zich afkeren. Allereerst lijkt mij noodzakelijk dat de *aard* van deze affecten zeer nauwkeurig wordt vastgesteld, want wat is nu precies 'vriendelijk', 'walgelijke afkeer', en zelfs 'boosheid'? Ze moeten ook in een *feitelijke*, voor iedereen duidelijke, *situatie* worden geplaatst (bijv. boosheid wegens een slag in het gezicht). En vervolgens dienen ze in een *optimale* vorm op te treden d.w.z. men moet niet een beetje of eventjes boos zijn, maar terdege; men moet niet gewoon vriendelijk gezind zijn, maar in-vriendelijk enz.

Wanneer de *producenten* dit alles heel goed weten wordt hun gevraagd eerst een zeer neutrale -aa- (en later -oo, -ee-) te spreken, en daarna een -aa- waarin ze tegelijk een vrolijke gemoedsgesteltenis tot uiting brengen, een -aa- vanuit een droevig gemoed enz. Wat betreft de producenten lijkt het mij noodzakelijk evenveel *vrouwelijke* als *mannelijke* te nemen, ofwel alleen vrouwelijke, of alleen mannelijke, maar niet door elkaar heen. Vervolgens moeten er verschillende groepen zijn in verband met de *stemhoogte*, m.a.w. tenoren en baritons, sopranen en alten. Ik zeg dit eigenlijk veel te globaal, want L. Kaiser bezit al prachtige spectogrammen van stemkarakters. We moeten weer tenoren van optimaal formaat engageren, zodat we ons niet druk behoeven te maken omtrent *stemvolume*. Tenslotte is er nog dit lastige maar absoluut noodzakelijke: er dient gewerkt met *temperamentgroepen*. Want wat betekent de boosheid van een flegmaticus tegenover die van een cholericus?

Dit alles kunnen we vereenvoudigen door ons te beperken tot telkens één groep, bijv. alleen vrouwen, alleen sopranen, alleen cholerici (maar zijn cholerici geschikt voor het vriendelijke, het vrolijke?). We kunnen misschien ook uitzoeken welke karaktergroepen en welke stemgroepen het best geschikt zijn voor een bepaald affect.

Het lijkt me dus noodzakelijk bij het pathognomisch onderzoek ook *physiognomisch* te werk te gaan d.w.z. de physische bouw van de verschillende proefpersonen niet zo maar gelijkgeaard te veronderstellen. Hieromtrent bestaan studies van Rieffert, Herzog, Keilhacker e.a.

De producenten oefenen zo lang als nodig is om zo goed mogelijk hun vrolijke -aa-, hun enthousiaste -ee-, hun droevige -oo- uit te spreken. Het enige waar het om gaat is dat hetgeen uiteindelijk wordt vastgelegd werkelijk zo goed mogelijk een vrolijke -aa-, een droevige -ee- is enz. Voor een opvoeren van de juistheid hiervan dienen de *luisteraars*, die vaststellen of dit werkelijk hen 'aandoet' als een vrolijke -aa- enz. De luisteraars fungeren als rechters over de producten van de producenten, als correctors desnoods, zorgend voor de *adjustment*. Ze moeten ook vaststellen of de *gramofoonplaten* het natuurlijk geluid adequaat weergeven.

Wel, we zijn dus in het bezit, veronderstellen we, van de -aa-, -ee-, -oo- volgens zes affectieve differentiëringen, optimaal geproduceerd door een cholerische ,(vrouwelijke) sopraan, als ik het meest beperkte geval neem. *Naar ik geloof zal dit een kostbaar bezit blijken zowel voor de Phonetiek als voor de Significa*. Vooral wat betreft de Phonetiek veronderstellen we dat deze geluiden ook nog worden vastgelegd op een *spectogram*, naar *sterktecurve* en *melodiecurve*. Verder zou ik graag een drietal *foto's* zien gemaakt (voor,

links, rechts) van het gezicht en een drietal van heel de gestalte van de producent op het moment van het produceren. Ten aanzien van deze foto's is het van belang dat de producent een niet opvallend maar ‘gewoon’ gezicht en een ‘gewone’ gestalte bezit en in een zeer eenvoudige kledij verschijnt.

De Significa zal deze affectieve uitroepen in haar onderzoekingen kunnen gebruiken. We kunnen ze laten fungeren als *tussenwerpsels* en fungerend als tussenwerpsels kunnen ze dienen *als vervanging van een hele zin*, als een elliptische zincontractie. We stellen bijv. proefpersonen de vraag: ‘Acht U de democratie de geëigende regeringsvorm voor deze tijd?’, en in plaats van een antwoord met vele ingewikkelde woorden en zinnen worden voor de p.p. de verschillende -aa's-, -ee's- en -oo's- voorgedraaid en hem gevraagd in welke ervan hij zijn idee omtrent het antwoord het best terugvindt. Dit wordt iets als de *Szonditest*. Het zal noodzakelijk zijn weer mensen van dezelfde soort aan deze proef te onderwerpen, want anders vrees ik dat een flegmatieke bariton bij het aanhoren van een cholerische sopraan haar -aa's- enz. zal verklaren: ‘Ik wil niets te maken hebben met het hysterisch gekrijs van die juffrouw!’

Maar in de goede condities gezet kan men veel licht uit deze proef verwachten: nader licht voor de waarde van de vastgelegde klank-affecten, en experimentele toelichtingen voor de signifische theorieën. Natuurlijk is ook mogelijk de signifische p.p. het antwoord op bepaalde vragen in een -aa-, -ee-, -oo-tussenwerpsel te laten voortbrengen, en dan deze geluidvoortbrengsels te vergelijken met de gestandarizeerde uit het Phonetisch Laboratorium.

Als mogelijke stimuli, waarop met een affectieve -aa-, -ee-, -oo-, passief aanhoord en daarna uitgekozen of actief voorgebracht, moet worden geantwoord leggen we U de volgende rij voor: rooms, Paus, De Kerk, priester, monnik, protestant, gereformeerd, calvinist, dolerend, Jezuïet, dogma, - proletariër, kapitalist, boer, democratie, particulier initiatief, vrijhandel, staatseconomie, Joden, negers, Communisme, Socialisme, sport, voetbal (sport), - beneden-de-Moerdijk, de Brabanders, de Hollanders, stadsmensen. Deze stimuli kunnen ofwel met deze woorden ofwel verwerkt in zinnen worden aangeboden. Bij een goed werkschema, goede selectie van de proefpersonen kunnen we rijke resultaten van dit betrekkelijk! eenvoudig onderzoek verwachten.

Ik ben zo uitgebreid op deze proef ingegaan, omdat men in het Phon. Lab. volop bezig is met werkzaamheden juist op dit gebied, en de resultaten daarvan te gebruiken zijn voor feitelijke onderzoekingen en verzekerde interesses in de Signifische Kring. Daarbij komt, dat deze proefnemingen grotendeels ‘non-verbal’, niet-woordelijk zullen zijn, terwijl men bij de Significi zoveel moeilijkheden ondervindt bij het vragen-en-antwoorden-met-woorden, dat verlangend wordt uitgezien naar een niet-woordelijk experimenteren.

Het lijkt me toe dat er ook mogelijkheden verborgen zijn in *het geheel van melodietjes* van drie tonen, door G. Meinsma samengesteld, die een vraag, droefheid, vrolijkheid, een plaagtoon enz. uitdrukken. Zelfs kunnen we daar nog meer ontdekken dan in de affect-klanken (ook entiteiten buiten het gebied van het affect zijn hier mogelijk), maar we zullen er niet verder op ingaan, omdat dit onderzoek nog veel meer in een beginstadium verkeert.

Naar de mate dat de Phonetische Laboratoria moeizaam hun vorderingen maken op het terrein van de registratie komen er ook meer mogelijkheden om woorden en zelfs zinnen te gaan opnemen en vergelijken. Dit is echter toekomstmuziek.

Verreweg de voornaamste studie op dit gebied is natuurlijk het pioniers-

boek van *Trojan*, maar dit lijkt ons jammer genoeg nog niet te gebruiken voor een onmiddellijk experimenteren in een andere wetenschap zoals de Significa, omdat de resultaten eerst nauwkeurig moeten geverifieerd worden. Anders wordt het voortbouwen op een voorlopige theorie, en dat betekent voorlopigheid in het kwadraat. Maar dan kan het ook uitgroeien tot iets zeer importants. Al ons spreken is vergezeld van Schallbilder, die affecten vertegenwoordigen, - men kan ook zeggen: die affecten verraden. Zou het in de toekomst mogelijk zijn met behulp van de Trojan-methode die affecten daaruit los te pellen?

A.J.J. DE WITTE.

Literatuur.

Bij I - V. Welby, Sense, Meaning and Interpretation, Mind 1896; id. Significs and Language, 1911; F. Van Eeden, Redekunstige grondslag van verstandhouding, A'dam 1897; C. Ogden, I. Richards, The Meaning of Meaning, 1923; L. Brouwer, F. van Eeden, J. van Ginneken, G. Mannoury, Signifische Dialogen 1939; G. Mannoury, Handboek der Analytische Signifika I, 1947, II, 1948; Synthese, maandblad voor het geestesleven van deze tijd '36-'39 en Synthese, an International Journal devoted to presentday Cultural and Scientific Life, vanaf '46; D. Vuysje, Synopsis of the Signific Movement, Philos. of Science '51; Ch. Morris, Signs Language and Behavior, '46; D. Van Dantzig, Significs, and its relation to Semiotics, Mél. philos. Biblioth. Xe Congr. intern. de Philos. A'dam '48; A. de Witte, De Signifische Beweging, Kultuurleven '51; R. Carnap, Der logische Aufbau der Welt, '28; id. The Unity of Science '38; V. Kraft, Der Wiener Kreis, '50; M. Merleau-Ponty, Phénoménologie de la perception, 3e ed. '45; L. Van Haecht, Taalphilosophische Beschouwingen, '47.

Bij II - Wat betreft de Significa, zie onder I; J. van Ginneken, Principes de la linguistique psychologique; id. Het Woord, Onze Taaltuin V; A. Reichling, Het Woord, 1935; F. de Saussure, Cours de linguistique générale, 3e ed., '31; A. Gardiner, The Theory of Speech and Language, '32; G. Royen, Spraak en Taal, Med. Kon. Ac. Lett., '33; K. Bühler, Sprachtheorie, '34; K. Erdmann, Die Bedeutung des Wortes, 2e dr., '10; H. Sperber, Einführung in die Bedeutungslehre, '23; E. Beth, Significs and Logic, Feestb. Prof. H.J. Pos, '48; E. Otto, Sprachwissenschaft und Philosophie, '49; J. Holloway, Language and Intelligence, '51.

Bij III - N. Trubetzkoy, Grundzüge der Phonologie, '39; N. van Wijk, Phonologie,! '39; A. Gemelli, G. Pastori, L'analisi elettroacoustica del linguaggio, '34; K. Pike, Phonetics '43; R. Stetson, Motor Phonetics, 2e ed., '51; Public. v.h. Phon. Lab. A'dam (B. Nijland, B. Pelsky, A. de Graaff, L. Kaiser); H. Herzog, Stimme und Persönlichkeit, Zs. f. Psych. '35; M. Bonaventura, Ausdruck der Persönlichkeit in der Sprechstimme und im Phonogramm, Arch. f.d. ges. Psych. '35; E. Richter, Das psychische Geschehen und die Artikulation, Arch. néerland. de phonét. expér. '37; Fl. Dunbar, Emotions and Bodily Changes. A. Survey of Literature on Psychosomatic Interrelationships 1910-1945, 3e ed. '46; F. Trojan, Der Ausdruck von Stimme und Sprache, eine phonetische Lautstilistik, '48.

Izabee, Isabé of Isabey?

Naar aanleiding van mijn Bladvulling: *Wat een izabee*! in het vorig nummer van *D.N.T.*, ontving ik van de heer J.v.d. Baan, oud-leraar H.B.S. te Groningen, een schrijven, waarin hij mij verwijst naar een gedichtje van P.A. De Génestet: *Alarmisten*, waarvan een der coupletten eindigt met de naam *Isabê*. Hier volgt 't bewuste, 7de couplet:

> Die ziet, o waai! de Franschen
> Al in de keuken dansen;
> De meid tot déjeuné;
> Die 's nergens op zijn aise,
> Die hoort een Marseillaise
> In '*t lied van Isabê*. *

J.M. Acket † gaf hierbij * als toelichting: *Een straatliedje*! Dus hoorde een alarmist van 1848 in zo'n liedje al een *oproerslied*, mààr... hiermede is m.i. de uitdrukking: Wat een izabee! niet verklaard. Mogelijk volgt er nog een belangstellende lezer, die 't lied van Isabé in extenso kan mededelen, waardoor misschien 't commentaar duidelijker zou zijn, dan de toelichting van ‘een straatliedje’, zonder meer. De vraag blijft dan nog, waarom in intellectuele kringen destijds, aan de exclamatie: Wat een Isabé, de betekenis van een geslaagde prestatie, een meesterstuk, werd gegeven? Zou die uitdrukking - a.h.w. een interjectie! - dan toch ontleend zijn aan de schilder E.L.G. *Isabey*?

D.V. UNNIK.

Het leven van de Boeddha in het Middelnederlands.

Hoe dieper men in de Middeleeuwse cultuur van West-Europa doordringt, hoe meer men overtuigd raakt van de onjuistheid van de 18e eeuwse kwalificatie: de 'duistere' Middeleeuwen. De Middeleeuwse beschaving is niet alleen schatrijk geweest aan cultuurschatten van eigen bodem, maar heeft zich ook van oudsher verrijkt met het cultuurbezit van andere beschavingskringen, met name van die van het Oosten.

Contact van West-Europa, via Spanje, Zuid-Italië en het Byzantijnse rijk, met het Nabije-Midden- en Verre-Oosten is al lang vóór de 12e eeuw aanwijsbaar, maar werd door de kruistochten zeer versterkt. Dit blijkt o.a. uit de burchtenbouw der 12e en 13e eeuw in Frankrijk, Engeland en de Zuidelijke Nederlanden, maar ook uit de literatuur. In vele Oudfranse romans en verhalen is Oosterse vertelstof verwerkt; verscheiden andere berusten op avonturen der kruisvaarders in het Oosten.

Tot de eerste soort romans behoort o.a. de roman van Barlaäm en Josaphat of Joasaph. We bezitten daarvan in het Middelnederlands slechts één klein fragment van 90 verzen[1]. Daarin legt een zoon aan zijn vader uit, hoe God in zijn grote ontferming de mensheid, die door de schuld van Adam tot de hel was verwezen, heeft gered door zelf mens te worden. Sindsdien bestuurt God in zijn drie 'personen' de wereld. Met andere woorden, die zoon legt aan zijn vader de kern van de Christelijke leer uit.

We bezitten verder een volledige bewerking van deze roman in het zevende boek van de tweede 'partie' van Jacob van Maerlants Spieghel Historiael, die van de hand is van Philips Utenbroeke, die dit werk in het begin van de 14e eeuw voltooide[2]. Deze tekst is een vertaling van een overeenkomstige passage van de in het Latijn geschreven Speculum Historiale van Vincentius van Beauvais, die dit werk schreef omstreeks 1250, op verzoek van Koning Lodewijk de Heilige van Frankrijk[3].

Josaphat, zo lezen we daar, was de zoon van de Indische koning Abenner, die de Christenen liet vervolgen. Daarom liet deze koning de prins opsluiten in een prachtig paleis, opdat deze geen Christen zou worden, zoals bij zijn geboorte door één van de vijf en vijftig wichelaars des konings was voorspeld. Josaphat krijgt echter later meer vrijheid en komt dan in aanraking met de wijze monnik Barlaäm, die hem toch bekeert. Zijn vader verneemt dit en tracht hem terug te brengen van de dwalingen zijns weegs. Hij gebruikt daartoe o.a. de tovenaar Theudas. Deze probeert Josaphat vergeefs te overreden en te bekeren, doch wordt zelf door Josaphat bekeerd. De zoon beproeft nu ook zijn vader te bekeren, die zijn rijk met hem gedeeld heeft. Josaphat slaagt ten slotte daarin, waarop de vader zich als kluizenaar terugtrekt. Na diens dood doet Josaphat afstand van de regering. Hij trekt naar de woestijn, voegt zich daar bij Barlaäm, en sterft ook zelf later als heilige.

Ieder zal zelfs in deze beknopte weergave het Boeddha-verhaal herkennen. De opvoeding van prins Siddhartha Gautama in afzondering van de wereld;

1) Uitgegeven door W. de Vreese, in Tijdschr. voor Ned. Taal- en Letterk. XIV (1895), p. 168-seq. Deze noemde en citeerde daarin een prozabewerking, bewaard in h.s. no. 279 van de Mij. der N.L. te Leiden.
2) Uitgegeven door F. von Hellwald, M. de Vries en E. Verwijs, Leiden 1879, p. 431 seq. Tevoren was Barlaäm en Josaphat apart uitgegeven door M. de Vries in Taalkundig Magazijn IV (1840) p. 20 vlg.; later bleken deze fragmenten te behoren tot de tweede partie van de Spieghel Historiael.
3) Vincentii Bellovacensi: Speculum Historiale, Liber XV, caput 1-63.

de vrees van diens vader Suddhodana, dat zijn zoon het leed zou leren kennen; diens vertrek en leertijd bij de Brahmanen, diens verwerven van 'het inzicht', waardoor hij 'de boeddha' werd; een deel dus van de geschiedenis van de Boeddha komt treffend overeen met het verhaal van Josaphat.

Terecht noemde echter Van Mierlo dit werk geen roman, maar een 'heiligenlegende', en een 'gedeeltelijke bewerking van de Boeddha-legende', want de verschilpunten zijn talrijk. De legende van Barlaäm en Josaphat is in de eerste plaats een 'apologie' van het Christendom en van het 'monachisme' en wijkt daarom in hoofdlijnen en details vrij sterk af van het Boeddha-verhaal. Van Mierlo bestreed ook de opmerking van Te Winkel, dat Boeddha onder de naam van Josaphat door de Katholieke Kerk heilig zou zijn verklaard[1]. Wel zijn Josaphat en Barlaäm ten gevolge van deze legende in de Middeleeuwen als heiligen vereerd, maar een officiële canonisatie heeft nooit plaats gehad[2].

Van deze merkwaardige roman bezitten we in het Nederlands, behalve het reeds genoemde kleine fragment van een verloren Middel-nederlandse bewerking en de reeds vermelde bewerking in de Spieghel Historiael, ook nog één uitgebreide en één beknopte omwerking in proza, die alleen in handschrift zijn bewaard[3]. Deze prozabewerkingen van Barlaäm en Joasaf zijn vooral bekend gemaakt door de oriëntalist S.J. Warren, in zijn interessante studie over dit half Oosterse werk[4]. Die Nederlandse 'volksboeken', die jammer genoeg nooit zijn herdrukt, bevatten namelijk tevens vele parabelen of gelijkenissen, die teruggaan op de Boeddhistische literatuur. Ook in de bewerking van Philips van Utenbroeke en Vincentius van Beauvais zijn enkele van deze 'exempelen' bewaard gebleven. In de tekst van Utenbroeke komen ze vooral voor in het betoog van Barlaäm bij de bekering van Josaphat. Deze parabelen zijn afkomstig uit de Soetra's, de vertellingen die betrekking hebben op leven en leer van de Boeddha en uit de Jataka's, de verhalen over de vroegere incarnaties van de Boeddha. Ze zijn later, vooral via het Latijn en het Frans, verbreid geraakt over heel Europa[5].

In de verdediging van het Christendom door Josaphat, voor zijn vader koning Abenner, die ook in de Spieghel Historiael voorkomt, is bovendien de beroemde apologie van de Atheense filosoof Aristides voor keizer Antoninus Pius, die men verloren waande, grotendeels bewaard gebleven. Waarschijnlijk is ook de naam Josaphat, in de Middeleeuwen verhaspeld tot Joasaph, een verbastering van Boddhisattwa, de Sanskritnaam voor de toekomstige Boeddha[6].

1) J. te Winkel: De Ontwikkelingsgang der Ned. Letterk. I, p. 324, noot 2.
2) J. van Mierlo: Gesch. v.d. Letterk. der Nederl. II, p. 53, en Katholieke Encyclopaedie III (1933), p. 808, sub voce Barlaäm en Josaphat.
3) Zie S.J. van Mierlo: Gesch. v.d. Letterk. der Nederl. II p. 310 en C.G.N. de Vooys: Middelned. Legenden en Exempelen, 1926, p. 7, noot 3. De Vooys wees er daar tevens op, dat de legende van Barlaäm en Josaphat ook voorkomt in het ouder 'Vaderboec'. Verder noemde De Vooys: Een korte M.ned. prozabewerking (in man. 3663 v.d. Stadsbibl. te Brugge), een uitvoerige M.ned. prozabewerking (in man. C 25 v.d. Landesbibl. te Düsseldorf), en een verkorte (in man. 144 v.d. Univ. Bibl. te Würzburg).
4) S.J. Warren: De Grieksch-Christelijke roman Barlaäm en Joasaf en zijne parabels, Rotterdam 1899.
5) Over de exempelen (parabels) van De Vogelaar en van De Nachtegaal schreef A. de Cock in Dietsche Warande en Belfort, 1904 (ook in Studiën en Schetsen, p. 51 seq.). Over de oorsprong vooral Warren, op. cit. passim.
6) Van Mierlo: Kath. Enc., loc. cit.

De ‘roman’ van Barlaäm en Joasaph is in de Middeleeuwen zeer verbreid geweest. Er bestaan drie Oudfranse bewerkingen in dichtmaat, uit de 13e eeuw. De eerste is van de Anglo-Normandische dichter Chardry[1]; de tweede van Gui de Cambrai[2]; de derde van een anonieme dichter. Voorts bestaan er nog latere prozabewerkingen in het Frans. We kennen ook drie Middelhoogduitse bewerkingen, een door Rudolf von Ems[3]; een fragmentarisch bewaarde van een onbekende[4]; en een volledige, de z.g. Laubacher Barlaäm[5]. Verder zijn er nog vier Barlaäm-saga's in het Oud-IJslands en een Zweeds volksboek, die alle teruggaan op de Middelhoogduitse bewerkingen. Voorts werd de legende, via een Frans of Provençaals origineel, in de 14e eeuw vertaald in het Italiaans en zelfs in het Spaans, Tsechisch en Pools. En daarmee zijn nog lang niet alle talen genoemd van de landen, waarin deze legende is doorgedrongen.

In Frankrijk werd het werk ook voor het toneel bewerkt als een heiligenspel en in Spanje door Lopez de Vega omgewerkt tot een van zijn vele toneelspelen.

De verspreiding van dit werk is grondig bestudeerd door geleerden als Liebrecht, Müller en Cosquin[6] in ouder tijd, en Warren, Alfaric en Harris in later tijd[7]. De oorsprong van de legende van Barlaäm en Josaphat blijft echter zeer duister. De oudste redactie van dit verhaal is een Griekse prozatekst, waarschijnlijk in de 6e eeuw geschreven door een monnik, Joannes geheten, in het Mar-Saba-klooster te Jeruzalem[8]. Of dit de H. Joannes Damascenus is, aan wie dit werk later veelal werd toegeschreven, is onzeker. Misschien was de schrijver Johannes Damascenus de jongere, die in de 11e eeuw patriarch was van Antiochië, zoals men vroeger wel heeft betoogd.

Die Griekse tekst is echter al spoedig in het Arabisch en Ethiopisch vertaald[9]. Men vermoedt verder, dat die Griekse tekst berustte op een Manichaeistisch gekleurde Syrische tekst, die geschreven was door een monnik, die zelf in Indië had gereisd. Deze zou dan zijn stof geput hebben uit de Voor-Indische Lalita Wistara, een van

1) Uitgegeven door J. Koch, in Altfranzösische Bibliothek I, Heilbronn, 1879.
2) Uitgegeven door H. Zotenberg en P. Meyer, in Bibl. des lit. Vereins, LXXV, Stuttgart 1864 èn door K. Appel, Halle 1908.
3) Uitgegeven door F. Pfeiffer, Leipzig, 1843.
4) Uitgegeven door F. Pfeiffer in Zeitschr. für deutsches Altertum, 1841, en in Forschung und Kritik, 1863.
5) Uitgegeven door Z.J. Schlecht in Wissenschaftliche Festgabe zum 1200 jähr. Jubil. des hl. Korbinian, 1924, p. 285 seq.
6) F. Liebrecht: Die Quellen des Barlaam und Josaphat, in Ebert's Jahrbuch für roman. und engl. Litteratur II (1860) p. 314.
Max Müller: On the migration of fables (1870), in Selected Essays I, London 1881, p. 532 seq.
E. Cosquin: La légende des Saints Barlaäm et Josaphat, Paris 1880.
7) S.J. Warren, op. cit., Rotterdam, 1899.
P. Alfaric: La vie chrétienne du Bouddha, Journal Asiatique, Sept. Oct. 1914.
Rendel Harris, in Bulletin of the Rylands Library, 1922, p. 119 seq.
8) Uitgegeven door Boissonade in Anecdota Graeca, IV, Paris 1832, p. 112 seq., ook door H. Zotenberg: Notice sur le livre de Barlaäm et Joasaph accompagnée du texte grec et des versions arabe et éthiopienne, Paris 1886 (Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale, XXVIII).
9) Die Ethiopische tekst is, behalve door Zotenberg in 1886, ook apart uitgegeven door E.A.W. Budge, Cambridge, 1923.

de populaire levensbeschrijvingen van de Boeddha, òf uit een vertaling daarvan in het Pehlvi (Oud-Perzisch), òf uit de mondelinge

overlevering[1)]! Er is echter ook veel overeenkomst tussen die Griekse tekst en een Chinese bewerking van de Abinishkramana-Soetra, een ander populair Voor-Indisch Boeddha-verhaal. Het is zeer moeilijk om definitief uit te maken hoe deze Grieks-schrijvende monnik, die stellig in Palestina of Syrië leefde, precies aan zijn stof is gekomen.

De genoemde Lalita Wistara is een der bekendste levensbeschrijvingen van de Boeddha, die nauw samenhangt met de afbeeldingen op de beroemde Baraboedoer[2)].

De interessantste zijde aan deze kwestie is nog veel moeilijker te belichten. Toch willen we er hier iets over zeggen, als reactie op wat Van Mierlo in dit verband schreef in de Katholieke Encyclopaedie. Deze noemde terecht de legende van Barlaäm en Josaphat ‘een in de Middeleeuwen wijd verbreide geestelijke roman, als heiligen-leven voorgesteld’. Verder spreekt deze geleerde echter steeds over hèt Christendom en de ‘Boeddha-legende’! Waarom, zouden wij willen vragen, niet van het Boeddhisme en de Christus-legende? De bronnen voor de kennis van het leven van Christus hebben niet veel méér historische waarde dan die voor het leven van Boeddha. Voor een objectief onderzoeker heeft het er bovendien alle schijn van, dat het Christendom een jongere plaatselijke ontwikkeling is van het Boeddhisme, onder invloed van het Jodendom en het Griekse Platonisme, die beide weer aan het Boeddhisme verwant zijn.

Stellig is het Christendom meer direct voortgekomen uit het Jodendom; Christus vervulde de Wet en was de Messias. Het Boeddhisme is evenzo ontstaan uit het Brahmanisme, vooral uit de wijsbegeerte van de Sankyaschool, die ook een ‘heilsleer’ verbreidde. Plato's filosofie omtrent het ‘voorbestaan’ is stellig verwant aan de Brahmanistische leer der reïncarnatie, zijn streven naar ‘het goede en schone’ is verwant aan de ethiek van Boeddha en Christus; zijn ideeën-leer aan de voorstellingen van lichaam en ziel, stof en geest van het Boeddhisme én het Christendom.

Ook in uiterlijkheden blijkt die onmiskenbare verwantschap tussen Boedddhisme, Jodendom, Platonisme en Christendom. De Boeddhisten van heden kennen kerken (pagoden); wijwater, misbel enz., als de Grieks- en Rooms-Katholieken. Hun monniken wonen in kloosters, scheren zich het hoofdhaar af, dragen pijen, alles precies als de Katholieken[3)].

Dit alles en nog veel meer bewijst minstens, dat er tussen Boeddhisme en Christendom een zeer nauwe historische samenhang bestaat. En daar het eerste zes eeuwen ouder is, moeten we wel aannemen, dat het Christendom gedeeltelijk uit het Boeddhisme is ontstaan. Daarom is het ook zo goed te begrijpen, dat een Griekse monnik in een klooster in Palestina of Syrië, die het Boeddhisme had leren kennen, probeerde deze verwante godsdienst te verchristelijken en het leven van de Boeddha om te werken tot een Christelijk propaganda-geschrift. Hij is daar goed in geslaagd. Men krijgt sterk de indruk dat verhalen van Christelijke monniken, die als zendelingen India bereisd hadden, en die daar vaak de vervolging van de toen al niet meer Boeddhistische

1) Zo ook Jan ten Brink in zijn Tochten der Fictie van het Oosten naar het Westen, in Dietsche Warande, N.R. VIII (1895).
2) Zie o.a.W.F. Stutterheim: Indische Cultuurgeschiedenis, I. De Hindus, Gron.-Den Haag-Batavia 1932, p. 72.
3) Wie ooit, als schrijver dezes, vier jaren in een Boeddhistisch land als Siam heeft doorgebracht, de schitterende pagoden heeft betreden, en de monniken heeft gezien in hun oranjegele gewaden, twijfelt niet aan deze in Nederland misschien ietwat ongewone voorstelling!

koningen hadden te verduren, aan deze legende van Barlaäm en Josaphat ten grondslag lagen.

Zo kan men vermoeden, dat Barlaäm, wiens naam niet verklaard is, een historische persoon is geweest. Mogelijk was hij de Barläam, die in onbekende tijd te Antiochië als martelaar is gestorven[1]. Er bestaat een lofrede op hem van de apologeet Johannes Chrysostomus, gestorven in 407, zodat deze heilige wel geleefd zal hebben in de vierde eeuw. Hoewel het verhaal van diens dood niet klopt met de dood van Barlaäm in onze roman, lijkt het toch niet onmogelijk dat deze zelf bedoeld is, of anders een monnik naar deze Heilige genoemd. Dit zou weer wijzen naar Antiochië en niet naar Jeruzalem, als plaats waar deze Griekse roman het eerst is geschreven, en naar Johannes Damascenus de jongere uit de 11e eeuw, en niet naar zijn naamgenoot uit de 6e eeuw, als de schrijver van dit werk.

De roman zelf geeft weinig uitsluitsel.

In de Spieghel Historiael en bij Vincentius van Beauvais is Barlaäm een kluizenaar die woonde in de woestijn van Sennar (= Sinaï). Deze hoort van God over Josaphat en krijgt de opdracht hem te bekeren. Barlaäm verkleedt zich nu als koopman en gaat wonen dicht bij het paleis van de koningszoon. Hij wendt zich eerst tot diens opvoeder, die heimelijk Christen was, en weet contact met Josaphat te krijgen door deze een kostbare edelsteen (symbool van het Christendom) ten verkoop aan te bieden. Dit is wel een gewoon Oosters verhaalmotief, maar kan ook een geromantiseerde weergave zijn van de methodes der Christen-zendelingen in India. Na de verchristelijking en omzwerving over de wereld is in de West-europese redacties van Barlaäm en Josaphat natuurlijk niet zo heel veel meer van het oorspronkelijk Boeddhaverhaal overgebleven. Enkele voorbeelden daarvan mogen deze beschouwing besluiten.

Toen Siddhartha twaalf jaar was, raadpleegde zijn vader Suddhodana de Brahmanen over zijn toekomst. Zij voorspelden, dat de prins een asceet en een boeddha zou worden, door de aanschouwing van ouderdom, ziekte, dood.

Bij de geboorte van Josaphat voorspelden meer dan vijftig astrologen, dat hij machtig en rijk zou worden; slechts één voorspelde dat hij Christen zou worden.

De raja wilde liever dat zijn zoon een wereldbeheerser zou worden. Hij gaf hem dus drie paleizen, waar hij in weelde en vermaak kon leven, en waar de ellende van de wereld zorgvuldig voor hem verborgen werd gehouden.

Koning Abenner gaf zijn zoon slechts één paleis, doch met precies dezelfde bedoeling:

> ‘Een palays dede hi doe maken,
> Dat scoenste dat men conste visieren,
> Van aysemente so menegertieren
> Dat ict niet gescriven en conde.
> Alst kint leet der kintscheit stonde,
> So waest gedaen in dat gesate,
> Dat niet en gebrac van weelden state,
> Dat men ter werelt mochte gewinnen.
> Die coninc dede met hem daer binnen
> Jongelinge achemant,
> Die scoenste die men vant in dlant,

1) H. Delahaye in Analecta Bollandiana 1903, p. 129 bestreed deze mening van o.a. Hommel en Pereira.

Ende beval hen op die doot,
Dat si den kinde van geenre noet,
Die enegen mensche mach doen dere,
Niet en woegen nemmermere,
Ende menne oec niet ute en liete comen;
Maer al dat mach ter bliscap vromen
Dat moetmen altoes vore hem togen,
Om altoes te houdene in hogen'.....[1)]

Deze opzet mislukt. Siddhartha verlaat zijn paleizen en heeft in de stad de 'vier verschijningen': een oud man, een zieke, een dode en een bedelaar, wat zijn bekering bewerkt.

Josaphat krijgt ook toestemming zijn verblijf te verlaten. Maar hij ontmoet alleen een zieke, ('enen lasersen ende enen blent'), en een oude man, ('verrompelt seer in den anschine, ende hadde verloren die tande sine'), wat ook hem tot nadenken brengt.

Siddhartha verlaat dan zijn omgeving voor goed, met zijn wagenmenner Channa en zijn paard Kanthaka, die hij beide later terugstuurt. Dan verruilt hij zijn koninklijke kleding tegen de lompen van een voorbijganger en laat hij zijn hoofd kaal scheren. Daarop neemt hij zijn intrek in een kluizenarij der Brahmanen en laat zich onderrichten over hun leer. Deze bevredigt hem niet, en hij wendt zich tot de kluizenaar Alara. Ook diens wijsheid kan hem niet bevredigen. Hij leeft dan lange tijd als kluizenaar en drijft de ascese zelfs zo ver, dat hij de dood nabij schijnt. Hij ziet echter in, dat deze zelfkwellingen tot niets leiden en trekt verder. Onder de 'boom der kennis' verwerft hij dan, al mediterend, 'het inzicht' en wordt hij 'de boeddha' (= verlichte).

In plaats van dit alles, komt de Christelijke asceet Barlaäm tot Josaphat en brengt hem de edelsteen, symbool van het Christendom.

Terwijl Siddhartha onder de 'Boddhiboom' zit, tracht de boze geest Mara hem te verleiden en te overwinnen. Eerst tracht Mara de prins te bewegen terug te keren, door de valse tijding dat zijn boze neef zich van de regering meester had gemaakt. Daarop probeert Mara hem te verleiden door zijn drie schone dochters. Ten slotte valt Mara hem aan met zijn leger boze geesten. Alles vergeefs, de prins was als boeddha niet meer te misleiden, te verleiden of te overwinnen.

Deze passage vooral is in het Middelnederlands wel iets heel anders geworden! Als alle pogingen om Josaphat van het Christendom af te brengen mislukt zijn, wendt de koning zich tot de tovenaar Theodas, 'die vuele hont'. Deze tracht dan Josaphat te verleiden met 'scoenen wiven' en 'metter luxurien viere'. Josaphat weerstaat echter zelfs het aanbod van de allerschoonste 'joncfrouwe'. Deze beroept zich vergeefs op de bijbel, en vraagt hem zelfs vergeefs ten huwelijk. Ten slotte legt ze hem het vuur wel erg na aan de schenen:

'O wel lieve jongelinc
Doe mi dan doch ene cleene dinc,
Dat oec cume mach heeten bede:
Eest dattu mints mine salechede,
Voech di doch te nacht ane mi,
Dattu van mi ende ic van di
Hebbe doch ene ghenoechlijchede.

1) Spieghel Historiael, Tweede Partie, uitg. De Vries-Verwijs, Leiden, 1879, p. 433, boek VII, vers 36-56.

Ic wille beloven ende voldoen mede,
Morgen kerstendoem tontfane,

Ende al mijn lijf te blivene daer ane.
God saelt die loenen menechfout
Omme mijnre sielen behout'[1)]

Maar Josaphat weerstaat ook deze bekoring door gebed. Hij heeft een visioen van de hemel en de hel, en: 'die joncfrouwe scone ende reene dochte hem stinckende lingne (= slijk) wesen!'

Als Josaphat later als kluizenaar in de woestijn woont, wordt hij opnieuw door de Duivel zelf bekoord, net als Antonius 'die grote sant', zegt de dichter. De Duivel tracht hem eerst te verleiden met verlangen naar zijn vroegere weelderige leven en afkeer van zijn tegenwoordige harde monnikenleven. Maar als dit niet helpt, valt hij Josaphat ook letterlijk aan, net als Mara met zijn geestenleger de Boeddha[2)].

Bij het verhaal van Barlaäms dood en die van Josaphat aan het slot is het Boeddha-verhaal minder goed te herkennen. Toch zou een Boeddhist de laatste woorden van de Middeleeuwse Christelijke dichter letterlijk kunnen onderschrijven.

'Wie dat Josaphats leven wale
Mercte van beghinne ten inde,
Hoe hi Gode minde met geninde,
Hi moeste beteren sijn leven,
Ende eweliken lof Gode gheven'.

Djakarta 1951.
S.P. URI.

Multatuli's blijspelfragmenten op het toneel.

Slechts enkele ingewijden wisten, hoe Eduard Douwes Dekker met zichzelf overhoop had gelegen om Nederland een nieuw blijspel te geven. Mannen als de uitgever Funke, de schrijver Vosmaer, de Gids-redacteur Van Hall en de toneelspeler Haspels waren op de hoogte geweest van zijn hardnekkige pogingen en zij hadden zich, evenals de auteur, er bij neer moeten leggen dat deze poging op niets was uitgelopen. Op niets? Veel was er verscheurd, maar wellicht waren er óók brokstukken bewaard gebleven.[1)] Enkele jaren na Multatuli's overlijden in 1887, toen men begon zijn briefwisseling te publiceren, vroeg de Rotterdamse toneeldirecteur Jacob Marinus Haspels, dezelfde die met Legras en Van Zuylen Multatuli's *Vorstenschool* in 1875 ten doop had gehouden,[2)] aan Dekkers weduwe Mimi[3)] of er in de nalatenschap iets gevonden was dat mogelijk speelbaar zou blijken. Want de 'Rotterdammers' - in de dienst van Multatuli 'vergrijsd', gelijk een tijdgenoot het formuleerde[4)] - wilden vol piëteit de erfenis bewaren van een man die juist na het openbaarworden van zijn correspondentie wederom een felle reactie in zijn vaderland had teweeggebracht.[5)]

Inderdaad - Mimi vònd iets. Vierentwintig kladbladen die zoal geen geheel dan toch wel twee aanvaardbare fragmenten bevatten, werden Haspels ter hand gesteld, en het besluit tot uitvoering volgde. Daarmee begon - het was in het seizoen 1890/91 - de toneelgeschiedenis van Multatuli's blijspelfragmenten, die na de eerste opvoering op 17 Februari 1891 de (onjuiste) titel 'Aleid' kregen.[6)]

1) Spieghel Historiael, ed. cit., p. 474.
2) Deze scène leeft nog heden ten dage in Indonesië voort in de prachtige Balinese danskunst.

Een eervolle, moeizame en wellicht ook ondankbare taak hadden de spelers op zich genomen. Evenals de schrijver wel gepoogd doch niet volbracht had, zo verging het ook de acteurs: de poging deze fragmenten voor het toneel te veroveren, gelukte niet. De oorzaak ligt voor de hand: het toneel eist afronding - en die was in dit geval niet aanwezig. Ook moest men, door de betrekkelijke kortheid van het werk, uitzien naar een ander stuk dat als aanvulling kon dienen. Maar men slaagde er niet in iets te vinden dat er voorgoed aan vastgekoppeld kon worden. In het eerste seizoen kwam 'Aleid', voorafgegaan telkens door allerlei andere spelen,[7)] te Rotterdam twaalf maal op de planken.[8)] Daarna was echter de draad afgebroken. Sporadisch volgden er nog enkele voorstellingen, meestal bij bijzondere gelegenheden.[9)] In de nieuwe eeuw haalde men dit blijspel nog twee keer voor de dag, in 1907[10)] en in 1910,[11)] doch toen was het voorgoed gedaan. Het beroepstoneel borg dit Multatuliaanse parergon in het archief op.[12)]

Niettemin is deze spaarzame opvoeringenreeks uit toneelhistorisch oogpunt belangwekkend. De naam van Multatuli immers is met de opkomst van de natuurgetrouwe speelstijl die te Rotterdam eerder dan elders zich ontwikkelde, onafscheidelijk verbonden. Tussen 1870 en 1920 beoefenden de aldaar werkzame gezelschappen een manier van spelen die zowel voor het beschaafde amusement als voor de aanval op het maatschappelijk bestel dienstig kon zijn: een bevallig èn een critisch realisme. *Madame Sans-Gêne* en *John Gabriel Borkman, Oud-Heidelberg* en *Een Vijand des Volks* zijn illustratieve voorbeelden.[13)] Deze door de Vlaming Victor Driessens (1820-1885) gepropageerde speelwijze[14)] (naast Schimmel, Royaards en Verkade is hij een onzer toneelhervormers) werd door drie achtereenvolgende generaties te Rotterdam beoefend: de generatie van de oudsten die omstreeks 1840 waren geboren (Legras, Van Zuylen, de gebroeders Haspels en Faassen, Catharina Beersmans), de jongeren van 1855 tot 1875 (Marie van Eysden-Vink, Esther de Boer-van Rijk, het echtpaar Tartaud-Klein) en de jongsten van 1880 en later (Else Mauhs, Cor van der Lugt Melsert, Johanna Wertwijn, Nico de Jong). Aan deze anti-tragische, anti-romantische bedoelingen gaven vooral Antoine Jean Legras (1838-1899) en Jacob Marinus Haspels (1829-1898) kundige leiding. Legras was in de 19de eeuw, die terecht de eeuw van de autonome acteur heet, een opmerkelijke figuur. Als oud-onderwijzer meer ontwikkeld dan zijn medewerkers, verhief hij het vak van 'metteur-en-scène' tot dat van geestelijk leider ener opvoering. Hij lette op de historisch nauwkeurige aankleding, hij dwong de spelers beschaafd te spreken, deed hen doordringen in de betekenis van het dichterlijk woord en voedde hen op in de eerbied voor het ensemble.[15)] Haspels was Ibsen-pionier. Zoals zijn spel - gelijk een deskundig tijdgenoot getuigt[16)] - wars was van kunstgrepen en effectbejag en allereerst streefde naar waarheid, eenvoud en soberheid, zo gevoelde hij ook bewondering voor de ware, nobele, ongekunstelde, onconventionele kunst der Noren. Het kan dus geen toeval heten dat de Rotterdammers en Multatuli elkaar vonden - beiden immers wilden het kunstmatige en kunstige van de kunst hunner dagen overboord werpen - en het blijft de onbestreden verdienste van Legras, Van Zuylen en Haspels dat zij de moed hadden, *Vorstenschool* op hun speellijst te plaatsen. Later lag het in de lijn dat zij ook zijn blijspelfragmenten opvoerden, al wisten zij vooruit dat het te verwachten succes slechts een succès d'estime zou zijn.

De rolverdeling[17] van de première op 17 Februari 1891 in de Grote Schouwburg te Rotterdam was als volgt:

Graaf de Keltenaar	A.J. Legras
Aleid	Alida Klein
Elise	Marie W. Coelingh-Vorderman[18]
Temia	Philomène van Kerckhoven-Jonkers[19]
Robert	Peter Diedrich van Eysden[20]
Frits	Henri de Vries
Van Possel	Frits Tartaud[21]
Vrouw Slummer	Anna Burlage-Verwoert[22]
Kwik	Constant van Kerckhoven[23]
Kamermeisje	Mej. Miserius
Lakei	Anton de Vries

De regie voerde Legras, de decors waren van de om zijn fantasie zeer geroemde J.J. Poutsma.[24]

De actrice aan wie de hoofdrol werd toevertrouwd, was amper achttien jaar en nog geen héél seizoen aan het gezelschap verbonden, maar Alida Klein (1873-1938),[25] die zoals weinigen voor haar beroep voorbestemd was, vond in deze zware taak zoveel dat aan haar wezen èn aan haar mogelijkheden beantwoordde dat Aleid een van haar meest geliefkoosde rollen werd. De reeks unieke foto's die van haar in deze rol bewaard bleef, toont eerst de begaafde beginnelinge en later de rijpe toneelspeelster. Zodanig was zij met deze rol vergroeid dat, toen zíj hem niet meer speelde, ook het stuk van de planken verdween. De toeschouwers waren bij de première van haar frisse, natuurlijke, echte jeugd verrukt en roemden de, op de Toneelschool verworven dictie.[26] Werd de jeugd in de loop der jaren minder, haar zeggingskunst - eerste vereiste in dit werk - en haar plastiek werden beheerster en verfijnder. Ook in 1910 was het nog een genot naar haar schone geluid te luisteren en naar de voornaamheid van haar spel te kijken.[27]

Henri de Vries (1864-1949)[28] had het van de pers nogal te verduren omdat hij, naar men meende, geen weg wist met de dolle invallen van de student,[26] maar na een aantal opvoeringen kon men zich toch wel met zijn creatie verzoenen.[29] De andere spelers vielen zonder uitzondering in de smaak. Bijzonderheden van hun spel, regie-vondsten en dgl. leveren de beoordelaars dier dagen echter weinig over, zodat het onmogelijk lijkt, de opvoering te reconstrueren, te meer daar het bewaard gebleven regie-boekje van het tweede bedrijf geen hiervoor dienstige gegevens bevat.[30] Behalve op de reeds genoemde foto's zijn we dus voor ons oordeel alleen aangewezen op de hier en daar genoemde spel-momenten die de critici bijzonder troffen. Zij memoreren o.a. het bevallig spelen van Alida Klein met haar tennisracket, haar zitten op de

canapé en haar toespraak tot de slapende student. Voorts worden de uitbrander aan de knecht en de scène met de knoop naar voren gebracht.

Maar reeds op grond van de persoonlijke prestaties mogen wij aannemen dat de voorstelling in zijn geheel aan hoge eisen voldeed. Weliswaar had een enkele recensent bezwaar tegen het tempo dat hij te langzaam achtte,[31)] maar het bijzondere kenmerk van deze opvoering was toch wel dat er zo veel jongeren aan te pas kwamen die een beschaafde wijze van spelen - het ideaal der toneelvrienden in het laatste kwart der negentiende eeuw - wisten te demonstreren. ‘Wat zijn onze tooneelspelers in natuurlijkheid van stem en houding vooruitgegaan in de laatste jaren! Die potsierlijke tooneelspraak, met haar

onuitstaanbare haaltjes en haar klemtoongeknutsel is gelukkig aan het uitsterven. De tooneelspelers durven thans weer hun eigen stem geven', schreef de verslaggever van het Algemeen Handelsblad,[32] en Mr Van Hall, Multatuli's beproefde vriend, concludeerde in De Gids: 'Voorstellingen als deze waarin men geestig, beschaafd comediespel te genieten krijgt, en door welluidende stemmen zuiver, dialectvrij Nederlandsch hoort spreken, zijn wel geschikt om het vertrouwen in de Nederlandsche tooneelspeelkunst, dat door menige teleurstelling geschokt werd, te doen herleven.'[29]

Het gecultiveerd samenspel bleef gehandhaafd. Ondanks een geheel andere rolverdeling[33] kon Rössing na twee decennia noteren: 'Het bijzondere der Rotterdammers uit den tijd der Haspelsen kenmerkt nog steeds het gezelschap.'[27]

Deze uitspraken van bevoegde beoordelaars kwamen tot stand - het is niet onbelangrijk hierop te wijzen - door het intermediair van Multatuli's blijspel, dat in het première-jaar zijn plaats vond temidden van een gevariëerd repertoire[34] - 'wer vieles bringt, wird manchem etwas bringen'.[35] Maar de artistieke daad van het seizoen was de realisering van Multatuli's onvoltooide dramatische partituur - een initiatief waarvoor de tijdgenoten graag alle hulde brachten. Thans, ruim zestig jaar nadien, durft men er nauwelijks om vragen.

Utrecht.

H.H.J. DE LEEUWE.

Eindnoten:

1) Men zie voor bijzonderheden hieromtrent H.H.J. de Leeuwe, *Multatuli, het Drama en het Toneel*, diss. Amsterdam 1949, vooral hst. VI, VII en de bijlage.
2) Ibidem hst. V. De bewering van B. Hunningher in zijn *Een Eeuw Nederlands Toneel*, Amsterdam. 1949, blz. 50, dat Mina Krüseman 'Legras overreed had het stuk uit te brengen', is onjuist. Het initiatief kwam van beide kanten tegelijk.
3) Maria F.C. Douwes Dekker-Hamminck Schepel (1839-1930).
4) Jean Valjean in Het Tooneel 23, 1893/94, blz. 2.
5) Men zie hierover de nog ongepubliceerde brieven van J.M. Haspels aan Mimi uit het voorjaar van 1891 (Multatuli-Museum Amsterdam).
6) De juiste titel zou *Deugdjes* zijn. Vgl. H.H.J. de Leeuwe, *Filologische Opmerkingen over Multatuli's Blijspelfragmenten*, Ts. 70, 1952, 34 vlg.
7) *Monsieur Alphonse* van Dumas fils, *Tilli* van F. Stahl, *Toupinel zaliger* van Bisson, *Een Liefdesduel* van Scribe en Legouvé, *De Hinderpaal* van Daudet, *Vorstenschool*, bedrijf I, II en IV.
8) Op 17, 20, 24 en 27 Februari, op 3, 10, 13 en 15 Maart (aangekondigd als 'laatste opvoering'), op 10, 12 en 14 April en op 15 Mei ('tot sluiting van het seizoen, op vereerend verzoek'). Deze gegevens werden ontleend aan de advertentie-pagina's van de Nieuwe Rotterdamsche Courant.
9) Op 15 October 1891 samen met *Een Liefdesduel* van Scribe en Legouvé te Amsterdam en op 20 October samen met *Twee Moeders* van Delpit te Rotterdam. Op 5 Mei 1893 samen met *Blanchette* van Brieux (Vergadering Nederlands Toneelverbond); op 2 en 6 Maart samen met *Een Liefdesduel* van Scribe en Legouvé (benefiet Henri de Vries); op 28 April 1899 samen met *De Stem van het Hart* van Marco Praga (benefiet Alida Klein) en nog eens op 1 Juni 1900 samen met twee kluchten en twee tableaux vivants (ten bate van de laagst gesalariëerden). Gegevens als voren.

10) Op 26 en 30 April 1907 te Rotterdam (te Den Haag op 29 April) samen met *Belachelijke Hoofsche Juffers* van Molière en een monoloog uit Schillers *Maagd van Orleans* (ereavond Alida Tartaud-Klein). Gegevens als voren.
11) Bij de eerste grote Multatuli-herdenking n.a.v. de vijftigjarige *Max Havelaar* op 7 Mei 1910 's middags in het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam, gevolgd door de *Kruissprook*, voorgedragen door Willem Royaards. (Herhalingen samen met *Vorstenschool* I, II en IV op 10 Mei te Rotterdam en op 11 Mei te Haarlem). Gegevens volgens het programmablad der huldiging van Multatuli's nagedachtenis (Multatuli-Museum) en de NRC.
12) Wel prijkte het nog herhaaldelijk op het programma van het eindexamen der Toneelschool in 1897, 1903, 1911 ,1913 en 1941 (Aleid: Elise Hoomans). Ook dilettanten voerden het op, o.a. de Rederijkersvereniging Eloquentia te Amsterdam in 1892 (Aleid: Julia Ude; Frits: A.D. Loman jr), de Amsterdamsche Studententooneelvereeniging op 2 Mei 1893 (Aleid: Caroline van Dommelen), de Haarlemsche Tooneelclub op 24 Maart 1920 en de HBS-Vereniging te Purmerend op 16 Jan. 1932. Henri de Vries speelde tijdens een voordrachtavond op 2 Oct. 1907 te Rotterdam het tweede bedrijf en Enny Mols-de Leeuwe droeg enkele fragmenten voor op 14 October 1946 voor de leden van het Multatuli-Genootschap te Amsterdam.
13) Voor bijzonderheden over het toneelleven te Rotterdam zie J.H. Rössing *Het Tooneel* in *Eene halve Eeuw*, Amsterdam 1898, blz. 360, 379 en 380; J.A. Worp, *Geschiedenis van het Drama en het Tooneel in Nederland II*, Groningen 1908, blz. 390 vlg.; L. Simons, *Rotterdam en het Tooneel* in Rotterdamsch Jaarboekje 1926, blz. 63-74; B. Hunningher, *Een Eeuw Nederlands Toneel*, Amsterdam 1949, blz. 35-37, 49-51.
14) 'Nu is er een man gekomen - zeiden de lui in verbazing tot elkaar, die komedie speelt, en die spreekt, precies als een gewoon mensch' (Het Leven van Willem van Zuylen, Amsterdam 1895, blz. 24). 'Dat aan het Rotterdamsch tooneel - - een bijzondere plaats verdient te worden ingeruimd in de ontwikkeling onzer tooneelspeelkunst en dit om de natuurlijke wijze van zeggen en spelen - - is voor een belangrijk deel terug te brengen op de groote vereering, waarin Driessens bij dat gezelschap stond en heeft gestaan' (Het Tooneel 32, 1902/03, blz. 112).
15) Over hem J.S. Bouberg Wilson, *Een Kunstenaarsjubilé 1860-1885*, De Kunstbode 20 December 1884.
16) Jan C. de Vos in Het Tooneel 18, 1888/89, blz. 108 vlg.
17) Er bleef alleen het programma van 20 Februari 1891 bewaard (Rotterdamsche Gids, officieel programma, 1890/91, No. 49).
18) De 'grande utilité' van het gezelschap. Zij speelde in 1910 Vrouw Slummer en gold toen als dè 'komische Alte' van Nederland, opvolgster van Mevr. Stoetz en Mevr. Albregt.
19) Een Vlaamse, geb. 1863. Zij speelde voornamelijk dramatische rollen.
20) Van Eysden (1864-1934) was van 1900 tot 1923 directeur van het gezelschap.
21) Vooral gewaardeerd als karakterspeler (1857-1946).
22) Speelde, na een schitterend begonnen loopbaan, nog slechts tweederangsrollen (1847-1899).
23) Een Vlaming, geb. 1860. Specialist in het typeren.
24) Vgl. P.J. Blok, *De Groote Schouwburg*, in: *Rotterdammers over Rotterdam*, Herinneringen aan een verdwenen Stad, Rotterdam 1947, 2de druk, blz. 155.
25) Vgl. Cor van der Lugt Melsert en Jan Walch in *Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Ned. Letterkunde* te Leiden 1942, blz. 140 vlg. en Folkert Kramer, *Mevr. Alida Tartaud-Klein* (Menschen op het Tooneel no. 8), Amsterdam 1925.
26) Mr J.N. van Hall in De Gids 55, 1891, I, 552 vlg.
27) J.H. Rössing in Het Nieuws van den Dag, 9 Mei 1910.
28) Eigenlijk Hendrik Petrus Ludovicus Walterop, zoon van de actrice Sofie de Vries en de acteur Louis B.J. Moor. Hij behoorde tot het geslacht Rosenveldt-Bouwmeester en verwierf een internationale naam door de vertolking der zeven rollen in *Brand in de Jonge Jan* van Heijermans (1903). Vgl. Henri de Vries, *Mijn Mémoires*, Maastricht z.j. (1947).
26) Mr J.N. van Hall in De Gids 55, 1891, I, 552 vlg.
29) De Gids 55, 1891, IV 360 vlg.
30) In het bezit van Cor van der Lugt Melsert.
31) Het Tooneel 20, 1890/91, blz. 84 vlg.
32) Algemeen Handelsblad van 22 October 1891.
29) De Gids 55, 1891, IV 360 vlg.
33) Wij noemen nog Alexander Faassen (1839-1931) als de graaf, zijn vrouw Albertine Faassen-Heyblom (wegens haar opmerkelijke magerte 'juffer Spijkervet' genaamd) als Vrouw

Slummer (1907) en nicht Temia (1910) en zijn neef Victor Faassen (1864-1930) als Kwik. Cor van der Lugt Melsert (geb. 1881) speelde in 1907 en 1910 de rol van Frits.

27) J.H. Rössing in Het Nieuws van den Dag, 9 Mei 1910.

34) Noviteiten van Echegaray, Daudet, Sudermann, Wildenbruch. Reprises van Meilhac en Halévy, Sandeau, Mulder en Multatuli (Vorstenschool). Enkele ‘draken’.

35) Goethes Faust, regel 97 (ed. Witkowski, Leiden 1936, I, 7.)

Leopold's ‘Cheops’.
(Een stilistische interpretatie).

Wat ons onmiddellijk treft en meevoert bij het lezen van ‘Cheops’, is het biologerend stromend ritme, dat Verwey reeds constateerde in Leopold's eerste bundel ‘Verzen’, maar hier wel zeer bizonder spreekt. Het is de golfbeweging, ‘de zwelling en vervloeiing van een golf die nooit breekt, nooit uitslaat, maar zich voortdeinend aan andere golven schakelt...’. Het is de levensstroming der idee, der visie, hier: de eeuwige, de in geen tijd geboren ommegang der smetteloos verrezenen, voortgaande door de immer andere en andere verblijven en werelden van het heelal; een ‘unendliche Melodie’, de oneindige horizontale lijn, die niet verheugt, maar bedwelmt en dwingt tot willoze overgave, waarin is opgenomen de ziel van Cheops, de eens zo machtige, zelfgenoegzame heerser, thans ingevoegd als ‘begeleider en als wegtrawant’ in het dwingend verband van 't groot geheel; - dan de wending, de terugkeer van de ziel des konings tot het machtig grafgesticht, monument van eigen grootheid, op 't statisch ritme van korte slag, in scherpe lijn voor het verbeeldingsoog verrijzend en zich openend.

Dit ritme stileerde zich tot het metrum der rijmloze vijfvoetige jamben, met z'n mogelijkheden tot rijk variërende modulatie: het overvloeien van de ritmische eenheden (de *kola*) in de veelvuldige enjambementen en daarmee gepaard gaande verplaatsing der verssneden; de gevoelige differentiëring van heffingen en dalingen, naar de wending der idee of de aard van het motief.

Met een tweevoudige, wat ik zou willen noemen ‘metrische dissonant’, een anaphorische accentverplaatsing (Ná zijn ontvángst, ná tè zijn ópgenómen....) grijpt het gedicht in in de eeuwige stroming van de ommegang. Het is de stromende beweging in drie opvolgende golven van stuwende, stijgende jamben: ‘Na zijn ontvangst...., te midden der strengeling...., in den breeden sleep....’, en uitvloeiende in de clausule ‘in deze weidsche vlucht/de koning Cheops’. Een periode van 20 rijmloze verzen, ‘rijmloos’ in de beperkte zin van het ontbreken van eindrijmen, maar des te rijker aan alliteraties en assonanties, dat is, het rijm in z'n allereerste functie van accentuering van het ritme. Ik wijs op de dynamische klankverbanden als: ‘in de *d*oorluchte *d*rommen/*d*er smetteloos verr*e*zenen, *d*ie *dreven d*oor alle h*e*melen....’; ‘*krimpend* zich in eigen *krinkel*bocht/ ver*strikte*’; - op ritmisch-plastische of gebarende als :‘achter wier laatste *tred / toesloeg* een *bliksemend* verschiet’....

In het stromende ritme voegt zich ook de impressionistisch werkende coördinerende zinsbouw, als hier van ‘bouw’ gesproken mag worden, want, als Van Eyck reeds opmerkte, de volzin heeft voor Leopolds verzen - en hier wel in 't bizonder - generlei constructieve betekenis. ‘Ze is enkel het onmisbaar, zo los mogelijk in elkaar gehangen voertuig der elkander opvolgende, in een trillende rijkdom van woorden gespiegelde gewaarwordingen, voorstellingen, ontroeringen. Ze krijgt haar vorm uitsluitend van die ene functie’. Er is een coördinering van schilderende details, in korter of breder golving van apposities en breder spreidende relatieve bijzinnen, voortstuwend in een voortdurend permuteren, d.w.z. in telkens verscheiden kwalificaties nieuwe attributen toevoegend ter verdieping en verrijking der impressie (zie vs 2-9). Het is, wat Bergson

noemde, ‘le style se faisant’, die niet werkt met ‘locutions toutes faites’, maar met ‘locutions se faisant’ of ‘qui

se font': de stijl van de conscientieuse speurder naar het juiste, treffende woord, naar de uitdrukking die de voorstelling of het begrip in al z'n facetten doorlicht; de stijl ook, die verbreedt en opstuwt en die het eeuwig stromende suggereert (zie vs 9-19).

'Impressionistisch' noemde ik de zinsconstructie, als orgaan van een gevoelige gewaarwording en rijke fantasie. De gehele periode is een schakeling van bepalingen en bepalingen van bepalingen, weerspiegelend het groots geheel waar Cheops in verdwijnt, slechts wordt aangeduid in de bijkomstige notering: 'in deze weidsche vlucht / de koning Cheops'. Impressionistisch is ook het woordgebruik, in het overheersen der nominale vormen: verbale substantieven, gesubstantiveerde infinitieven, participia, dienstbaar tot schildering der oneindig zich wendende, voorttrekkende beweging.

Sterker nog spreekt dit overheersen van het nomen in de tweede periode (vs 21-31), een statisch intermezzo, tekenend de zwaarte van het offer der onderwerping van de eenzelvige alleenheerser aan de gemeenschap. Statisch, door de korte, zwaar geaccentueerde zinsneden, zwaar ook door het polysyndetische verband (vs 21-24). Dan de uitdieping van het offer (vs 24-31).

Met het voegwoord 'En', evenals de vaak voorkomende bijwoorden 'zo' en 'dan' vervloeiende overgang van de ene periode in de andere, gaat de stroming voort, eerst in korte golfslag, geaccentueerd door de stuwende *d*-alliteratie der anaphorische herhaling van lidwoorden, van voorzetsels en relativa (vs 32-41); daarna breder aanzwellend tot felle bewogenheid (dan de donkerten / de ruig gevulde.... (41-53), zich oplossend in het sprankelende lichtspel van nieuw geboren hemellichamen (54-57).

Naast het ook hier voortdurend permuteren treffen enkele nieuwe verschijnselen: de tekening der aspecten in de kunstige consecutio temporum, samenwerkend met de verbale substantieven en participia, in 't bizonder de ook later in het gedicht voorkomende verbinding van het participium praesentis met een tijdsvorm van het werkwoord 'zijn', dat een blijvende toestand aangeeft: 'wier zwoegende arbeid, wier bedwongen noden en zware spanning *klimmend was*' (52); - voorts het weglaten van het lidwoord, waar dit, wijl te concreet begrenzend, verzwakkend zou werken: 'in doodschen nacht; op fonkelend gebint', in tegenstelling met gevallen waar het een vergelijking geldt: 'het wereldstof.... ging vloeien in gebogen bedding, die ijlings tot *een* boezem werd, *een* in zichzelf opgesloten holte, *een* kom, opzwellende ten boorde en eindelijk *een* volle moederschoot'; - de veelvuldige substantivering van het adjectief, dat het begrip van het substantief permuterend accentueert en verrijkt: 'den ommegang, den eeuwige, den in geen tijd geboren'; 'de donkerten, de ruig gevulde....'.

De volgende periode voert in brede golvingen langs nieuwe vergezichten. Een golving, eerst zwaar onder de druk der in symbolisch klankverband gebonden verbale substantieven (58-66); uitvloeiende in lichter kabbeling ('daar neven.... natalmende'); dan in brede stroming van lichter klank, weerspiegelend 'het w*e*nken, / de st*i*lle polsslag, en het sn*i*kkend l*i*cht / der *e*nkelst*e*rren, die hun lab*yr*i*n*th / van kronkelingen en van bonte p*a*den / bewandelden, eenzaam en ongestoord, / omdolende....' (-78).

Met een accentverplaatsing op de in de ruimte wijzende bepaling 'aan het uiterst' opent zich het uitzicht op de melkweg en de meteorenregen: de t*i*ntelm*i*st, de millioenen zw*e*rmen, / die uitgestort over het f*i*rmament /

gesl*i*ngerd lagen, als een *byssussluier*, ... (78-90). Ook hier het plastische ritme, dat de woorden gevoelig afstemt in hun beweging en klank.

Het niet verbindende, maar in de onafgebroken beweging weer vervloeiende 'En' opent de slotperiode van het eerste gedeelte van het gedicht; de slotperiode, die in brede strekking van verbale substantieven en gesubstantiveerde infinitieven wijst in de immer zich ontplooiende, overweldigende oneindigheid: En andere en andere verblijven / en werelden naar and'ren zin gezet.... (91-8).

De ziel des ouden Pharao's gaat zich *wel gaarne* wenden uit het schone, maar beangstigende, chaotische naar de vertrouwdere sfeer van eigen, zij het verstarde grootheid. Een wending, die zich tekent in het statische ritme van korte zinsneden, zich coördinerend tot de rijk beeldende periode '*En dan*.... (99-136). In scherpe trek na trek verrijst voor de verbeelding het machtig monument van zuivere wetmatigheid en harmonie, van rust en beheerste schoonheid, de piramide van Cheops. Elk woord is gewogen en met zorg ingekast in het strakke ritme- en klankverband: het lichtspel der heldere korte klinkers en alliteraties (110-115); de plastisch ritmische schakering die deze passage besluit: "de hemelglans die was *gevloten* de naden *over*"; de scherp gesneden lijn in: "de *r*echte *r*ibben *scherp* en *schartenloos*", waar, als meer in dit gedicht, een archaïstisch woord ten leven wordt geroepen; het mathematisch overleg, getekend in: "de gestalte, zo *bezonnen* en *doordacht*, van zulk een *eendracht* en een *samenhang* en *innerlijk verband*...."

Dan volgt een merkwaardig intermezzo: de verteller onderbreekt de beschrijving, neemt afstand in de subjectieve *beschouwing*, blijkend ook uit de overgang in het praesens ("rekt", 142) en het nauwere syntactische verband. Het is een reflexie over de levenshouding van "den *eigenzinnigen* despoot", sprekende in trekken als: "getuigenis/van *onbedwongen* almacht uitgevierd/ tot *zwijmelhoogte*"; "een fel bewind,/dat zijn *vermeten* wierp over de nameloozen"; "de *doffe* wil" (van) "den *meedogenlooze*". En daarnaast de tekening van het lijden van "den verloren / tot ondergang gedoemden drom", met accenten van mededogen als: "hun *donkre* moeite en zweet"; hun taak *den bange*'; 'de *bekommerden*'.... Een merkwaardige flits van bewustwording van het lijden der massa, der 'viel zu vielen', in dit typisch individualistische gedicht!

Met de volgende periode zet het stromende ritme weer in, verrustigd thans tot een gelijkmatig vloeien, met lichtheid van gelijkmatige zinsneden, waarvan de einden samenvallen met die der versregels. Het is de stemming van 'den grijzen *sobere*', die zich tevreden stelt met zijn beperkte, maar welgeordende en beheerste wereld; een stemming, door de beginverzen getekend:

> En langzaam en met rustige voldoening
> en *koele* rijkdom van tevredenheid
> toeft hier de grijze sobere,

die thans zijn ommegang van zelfvoldaan genieten begint door de naar eigen plan gevormde 'kosmos' van beheerste schoonheid; de beschouwing van het inwendige der piramide en van de mummie. Een tekening van ongebroken trots, vooral in de

slotpassage: ‘het *stout* profiel; om *stroeve* vingeren een groen juweel, vier diepe bloedrobijnen *zijn fonkelende*’; - van strelend

machtsbesef, ook in de schildering van het omringende, de reliefs of wandschilderingen van de grafkamer, voorstellende ‘de *stomme* schare, *wachtende* onderdanen / *dralende* grooten van het hof....’; het *statig* woordental / der machtsverkondigingen, opgesomd in *vroom* zichzelf herhalen, het uitvoerig *lofspreken* en de *stamelende* reeks / van *rijke* namen en *verheven* roem / des godenzoons. Een tekening, verlevendigd door de vele karakteriserende adjectieven en adjectievische participia, als zodanig het duratieve, en door hun werkwoordelijk karakter de momentane indruk weergevend. Dit impressionistisch beeldende treft ook in het zwevend gebruik der woordsoorten, dienstig tot nieuwe, rijkere schakering. Zo het adverbiaal gebruik van het adjectief, in constructies als :‘norsche figuren *donker* opgestoken; ongekrookt katoen, dat *wit* verblindend en *prachtig* afwoei van den somb'ren gloed der lichamen’; ‘na elkaar in *slanken* gang en *lenig* aangetreden’. De koppeling van werkwoordstam en substantief, om het momentane van het laatste in het durende over te dragen: ‘de *trantelstoet* der blote voeten’, zoals elders: ‘de *tintelmist* der millioenen sterren’; de *krinkelbocht*....

> Ook deze schildering
> volgt nu de oude, vestigt zijnen zin
> op haar bestand en laat zijn aandacht *dolen*
> allengs; hij is geboeid door de symbolen
> van het voormalige en hij hangt er in.

Zo eindigt het gedicht, uitvloeiend in een wat zwak ritme, slechts opgehouden door de, elders niet voorkomende, eindrijmen.

‘En hij hangt er in’. Het doet denken aan een der Egyptische voorstellingen omtrent het leven na de dood, die zeer complex zijn. Volgens deze gaat de vogelvormige ‘*ba*’-ziel uit in de dag om de zon te zien, maar keert telkens terug bij het lijk in de grafkamer. Volgens een andere is er een voortleven als of onder de sterren. Blijkbaar hebben deze voorstellingen Leopolds conceptie beheerst, hoewel ze overigens in vele opzichten afwijkt van de gegevens der Egyptologie.

Fantastische tochten als hier getekend worden, stroken weinig met het eenvoudige wereldbeeld der Egyptenaren. On-Egyptisch doet ook aan de degradatie van Cheops tot ‘begeleider en wegtrawant’. De koning bleef ongetwijfeld ook na zijn dood een bevoorrecht heerser; in de oudste tijden (die van Cheops) was hij zelfs de enige die waarlijk voortleefde en Osiris werd. In dat licht blijft ook raadselachtig, wie de dichter bedoelt met de onontwijde Openenden, de Hooge Heerschers, Zij,.... enz. (Vs 7-9). Zijn het de goden? Maar Cheops werd volgens de mythe ook god. Zo blijft ook de voorstelling ‘als begeleider en als wegtrawant’ een dichterlijke vrijheid. Voorts is de mooie voorstelling van reliefs en schilderingen aan de wanden van Cheops' grafkamer niet overeenkomstig de werkelijkheid, daar de wanden van Cheops' grafkamer evenals die van zijn gehele dynastie glad en ornamentloos zijn[1)].

II.

Hebben wij ons tot dusver in hoofdzaak bepaald tot de taalstructuur en de stilistische doorlichting daarvan, een interpretatie mag slechts die naam dragen, als ze het

1) Naar gegevens, mij verstrekt door Prof. de Buck.

kunstwerk doet verstaan als levensgestalte, d.w.z. als ze in nauwlettende en gevoelige waarneming doordringt tot de levenskern, het

geestelijk krachtcentrum. Alle werkelijke kunst is existentiële verbeelding, symbolisering van de levensvisie, van de kunstenaar en zijn verhouding tot de 'werkelijkheid', en draagt als zodanig zijn geestesmerk. Toetsen we Leopolds gedicht naar dit uitgangspunt, dan zien we verschillende tot nu gewezen structurele verschijnselen dieper zin verkrijgen.

Allereerst het ritme, de voor het eerste deel karakteristieke golfbeweging. In wezen is elke zin een melodische golf, bestaande uit een vrijwel evenredige stijgende en dalende beweging. Bezien we nu de aanvangsperiode, dan treft ons daar een merkwaardige storing van dit evenwicht. De in drievoudige brede opstuwing klimmende golf: 'Na.... verschiet / .... het diepste zwichten; / .... in deze *weidsche vlucht* // breekt plotseling in de slotclausule "*de koning Cheops*".

De tweede periode, met z'n zwaargaand horizontaal ritme, belicht reeds de zin van die gebroken lijn: ze tekent de persoon van Cheops, die niet kan delen in de verrukking van immer nieuwe mogelijkheden der smetteloos verrezenen, maar onderworpen wordt meegevoerd in een milieu dat hem vreemd blijft en benauwend. Wat voor die anderen een stralende opvaart is, is hem een ommegang als die van Dante door het "Inferno", maar die niet opvoert naar de lichtende hoogten van een "Paradiso". Een vermoeiende, beangstigende tocht, die inzet in het zware ritme "En méde gíng hij mét den ómmegáng, den éeuwigen, den in geen tíjd gebóren"; - die voert door de zalen, de *leege* hoven, die in *doodschen nacht* zoo *roerloos* en zoo *strak* geopend waren en uitgezet....; dan door de *donkerten*, de *ruig gevulde*; - de *volle brand* der elementen, waar midden in de *onvoldongen worsteling* de *wild verwrongen poel*, de *woedende beroering van bulderende* zonnen was'; - in de verten het *snikkend* licht der enkelsterren, die *eenzaam dolen*; - het spattend meteoorgesteente, *borend door* het b*o*dem*looze*, d*oo*r de verl*o*rene ae*o*nen str*oo*mend, een pralend schoon *verlies*. Voorts alom bevonden *onrust* en *verlaten zwoegen* en *woestenij* en *barre ledigheid*.... Wel ook uitzichten op den weergaloozen luister der hemelcreaturen, de pracht der myriaden...., maar *zwoegende arbeid*, bedwongen *nooden* en zware *spanning, ontzinde drift, razende werveling* zijn de donkere hoofdaccenten in de benauwende oneindigheid waardoor Cheops gevoerd wordt. Hier is, wat Wölfflin noemde, de *picturale* visie der ruimte, waar de lijnen verdoezelen in de fel bewogen chaotische perspectieven; in tegenstelling met de *lineaire* structuur van de beheersende idee, die de chaos doordringt tot kosmos.

Cheops vangt wel flitsen van zulk een kosmisch bestel, van een zich volgens vaste wetten herscheppende en zich bestendigende ruimtelijke wereld: de wording van nieuwe hemellichamen; van een orde in het albewegen naar een smarteloos geboren, uit eigen wezen voortgekomen wet; van 'den samenhang en het verband, den onontkomen dwang, waar alle kracht zijn gansch bestand uitgaf in den balans met anderen....', maar het wordt hem geen verlossende ervaring, het blijft hem in wezen ver en vreemd. Dit komt, doordat in 'Cheops' Leopolds eigen levensvisie gestalte verkreeg, de Leopold, ons reeds door Van Eyck getekend als de individualist tegen wil en dank[1)]; de Leopold met zijn behoefte aan het absolute in de liefde en de vriendschap, met zijn behoefte om zich dienend in te voegen in de gemeenschap, juist ook in zijn meest intense levensuiting, zijn dichterschap, maar die in bittere botsing kwam met de werkelijkheid[2)].

1) *De Gids* 1924; *Groot Nederland* '27.
2) Zie Leopold's '*Overpeinzingen van een Concertganger*'.

Zo is de Cheops van het eerste gedeelte niet de epische held, geleid en gedreven door een vast richtingsbesef, maar de verdwaalde zoeker. Daardoor werd zijn itinerarium niet, wat Antonie Donker[1)] noemde, 'een machtig koor, een harmonie der sferen, in aardse klanken uitgevloeid'; daardoor 'verliest zijn vers zich (niet) in hemelruimten, waar onze ogen het niet meer volgen kunnen in zijn hemelse afvaart', maar is eerder een elegie.

We spraken van het horizontale ritme, van de benauwenis der eindeloze, chaotische ruimte; van de 'impressionistische' verbeelding, die slechts losse indrukken, gewaarwordingen en voorstellingen weergeeft in nominale vormen, zich schakelend tot los coördinerende zinnen. Die zwakheid van het syntactisch verband - het structurele element bij uitnemendheid - wijst er reeds op: er is geen evoluerende, construerende kracht, die de ziel bevrijdend opvoert, doet intreden in een hogere realiteit, de realiteit van essentiële verbanden; geen kosmisch schouwen.

Met het zich terugtrekken van de ziel in het grafmonument komt de merkwaardige keer. Hier treft de rust der genietende beschouwing van zuivere wetmatigheid en harmonie, der schoonheid waarin geest en stof elkaar volkomen doordringen: het strakke ritme- en klankverband, de lichtheid van toon. Merkwaardig is ook de verandering van het tijdsaspect: kwam het verhaal van de tocht door het heelal, als een bange droom, in het imperfectum en het plusquamperfectum tot ons, hier leent het historische praesens z'n aanschouwelijke, verlevendigende kracht: hier '*toeft* de grijze sobere langzaam en met rustige voldoening en koele rijkdom van tevredenheid; *beschouwt* de nauwgesloten voegen, *waart* over het kostbaar glanzen heen en *keurt* en *koestert* het welverzorgde....'. Hier is de lineaire stijl der beheersende idee; ook in de tekening van het relief aan de wand, in de beschouwing van 'het statig woordental der *machtsverkondigingen*, opgesomd in vroom zichzelf herhalen, het uitvoerig lofspreken en de stamelende reeks van rijke namen en verheven roem des godenzoons'. Het is de 'kosmos' van Cheops, - maar het is een verstarde kosmos: hier is de ruimte onbewogen, de 'inexpugnabile seclum', de onverslaanbare tijd[2)], gebonden (zie hier de andere dienst van het praesens). Maar ook, hier is de mens, de geïsoleerde mens, een *abstractie*, buiten de concrete werkelijkheid, buiten de 'wereld' d.i. de gemeenschap, de mens in de reële betrekkingen met anderen. Hier is de mens in wie het leven zich terugtrekt tot het binnenste van een ziel, die slechts vensters heeft, geen deuren; die slechts leeft van reflecties. Het is de levenshouding van de 'aesthetische' mens in de oorspronkelijke zin van het woord, van de dichter in de ivoren toren.

Blijft de ziel van Cheops in de mummie, of gaat zij naar de genoemde Egyptische voorstelling weer uit om de zon te zien? We kennen ook het latere, helaas onvoltooide gedicht van Leopold, waarin deze visie op het heelal:

> O zie den opbloei der millioenen hier
> gestort en uitgestrooid over de perken
> des hemeltuins en alle bonte werken
> verheven speling van den gaardenier!
> - - - - - - - - - - - -

1) Fausten en Faunen, p. 27.
2) 'et inexpugnabile seclum' was het motto boven het gedicht in de Zilverdistel-uitgave, later door de dichter geschrapt (aant. Van Eyck).

gehoorzaam elk en brandend niet te min
blij in den jongen oorsprong, die zij waren,
vervulden reeds van eigen wedervaren,
gloed en verlangen van een zielsbegin,
- - - - - - - - - - - -
O zie den opbloei der millioenen hier,
de weelde van hun overstelpend wezen
met iets als van verwantschap af te lezen
- - - - - - - - - - - -
Wij gingen samen ook langs deze paden
en waren gasten ook in dezen hof,
fonkelend zelve in het wereldstof,
verrukt en trots onder de myriaden.

W. KRAMER.

Nog eens: Isabé[1].

In *Woordenschat*, door Taco de Beer en Dr. E. Laurillard (1899? - het exemplaar op de Kon. Bibl. heeft geen frontpagina -) staat op blz. 495: Isabé, het lied van - een algemeen straatlied in 1847, '48, een kleine romance, beginnend met: 'Daar was eens een meisje loos'. Het woord *isabee* schijnt evenwel meer voor te komen. In het boekje: National costumes in Holland, compiled with the assistance of the Netherlands: Open-air Folklore-Museum by Riet Hijlkema, Head of the Costumes Departement, staat, als onderschrift bij afbeelding 39: '*Huizen*: Vrouwen met Zondagse oorijzermuts (links) en daagse *isabee* (rechts)'.

Misschien zou een kunsthistoricus kunnen zeggen of Isabey vrouwen met grote mutsen schilderde, welke mutsen aan hem hun naam ontleenden èn is dat soort muts en daarmee de naam in Huizen blijven bestaan, waardoor het woord in de (onze) taal gekomen zou kunnen zijn. Enig bewijs voor deze veronderstelling heb ik niet, maar is ze gewaagder dan die welke uitgaat van de bewondering van artillerie-officieren voor 'marines' van de Franse schilder?

's-Gravenhage.
J. DE KRUYS.

In de Complete Gedichten van P.A. de Génestet, verzorgd door Dr. H.L. Oort en uitgegeven door de Mij. voor Goede en Goedkope Lectuur, z.j., vinden we op blz. 396 de volgende aantekening bij het gedicht 'Alarmisten', 7e couplet: - *In 't lied van Isabé*. Isabé was een beruchte Haagse straatjuffer uit de G's dagen. Er werden straatliedjes op haar gemaakt:

En ze vochten met houten messen,
En ze bloedden als karnemelk,
's Jongen, 's jongen, wat 'n Isabé!

Men wil ook dat het bekende liedje:

'Daar was eens een meisje loos,
Die zou gaan varen als lichtmatroos.'

1) Het eerste stukje ontvingen wij door bemiddeling van de heer D. van Unnik.

op haar bedoeld is -.

De uitdrukking kwam, volgens D. van Unnik en D.B., voor o.a. in het leger en in een sociëteit. Hier zal bovengenoemde straatjuffer, althans bij name, wel bekend zijn geweest. Wellicht leeft haar twijfelachtige roem dus hier en daar nog ongeweten voort: Wat een Isabé!

Aerdenhout.

H. VOGELESANG.

De volkskunde een begrafenisonderneming?

Als klein Amsterdammertje keek ik, onder de poort van het Rijksmuseum, menigmaal door de hoge ramen naar de vlaggen die daar hingen te verpulveren boven oude wapens en harnassen. Ik moet wel eens in die zaal zijn geweest: mijn vader was een gewetensvol paedagoog. Maar ik herinner me, met afschuw, alleen die vuile gerafelde vlaggen. Gelukkig, ze zijn weg, opgeruimd, zoals men de verlepte bloemen van een graf wegneemt. Langzamerhand wint de overtuiging veld dat een museum een indruk moet geven van het leven onzer voorouders, en dat hun glorie niet wordt opgeroepen met verteerde vodden. Hieraan dacht ik toen een mijner vrienden eens - ik zal zijn naam niet noemen - de Nederlandse folkloristen voor het merendeel begrafenisondernemers noemde. Hij bedoelde daarmee dat ze alleen belangstelling hebben voor wat was, menen dat alles wat onder folklore gerangschikt moet worden uitsterft en geen oog hebben voor wat er aan nieuwe folklore overal opbloeit. Het klonk niet vriendelijk, maar is het in wezen helemaal onrechtvaardig? In haar artikel in De Gids van 1940 'De folklore als wetenschap' beperkt C. Cath. van de Graft haar arbeidsgebied met de volgende uitspraak: 'De folklore behoort haar begrenzing te vinden in de studie van cultuurresten bij de hogere volken, en haar wetenschappelijke opgave is deze als zodanig te beschrijven en te verklaren. Zij is dus een typische beschrijvende of speciale wetenschap'. Het zijn dan ook bijna altijd de cultuurresten uit een veel vroegere tijd die de folklorist verzamelt en bestudeert, die uit een zeer recent verleden of ook de symptomen van de hedendaagse volkscultuur vinden geen genade in zijn ogen. Hoe vaak vragen we niet tevergeefs naar uitvoerige gegevens uit vroeger tijd om te kunnen begrijpen welke plaats een verschijnsel in het volksleven innam? Is het dan niet onze plicht zoveel mogelijk een dergelijke klacht in de toekomst te voorkomen? Misschien zullen de volksliedkundigen van 2052 dankbaar zijn te weten dat de Ouwe Taaie enkele jaren geleden werd gezongen door kleine kinderen, die haast nog niet praten konden, door schooljongens en opgeschoten blagen en dat zelfs grijsaards het door hun kunsttanden meefloten. Een modegril? Goed, maar evenzeer met een psychische achtergrond als de New Look in 1948. Het lied leefde onder het volk, het werd gewijzigd naar de omstandigheden. Een verandering van het refrein in de oorlog bespotte de problemen die het gebrek aan elastiek meebracht, een nieuwe vorm bezong na de oorlog de vriendschap van onze vrouwen voor de Amerikaanse soldaten. Al wordt het lied veel minder gezongen dan in de veertiger jaren, het is nog niet vergeten en misschien is het straks even interessant als Aan de oever van een snelle vliet. In ieder geval mogen we het niet verwerpen als 'die vervelende deun', maar we moeten het aanvaarden als een volkslied. Dit is ook het standpunt van Tj. W.R. de Haan, die in 1950 promoveerde aan de Nijmeegse Universiteit op een dissertatie over Volk en Dichterschap[1]. Zijn beginselverklaring staat op blz. 19: 'Wie wetenschap bedrijft mag geen straatlied en zelfs geen "schlager", hoe onverkwikkelijk ook, van zijn studie uitsluiten. Hij moet alles leren kennen, wat in een bepaalde tijd door een bepaalde groep mensen wordt gezongen, want slechts zo krijgt hij de grondslag voor zijn volkspsychologische conclusies. *Sarie Marais, Het plekje bij de molen, Ik hou van Holland* en het cowboylied van de *Ouwe*

1) Tj. W.R. de Haan, Volk en dichterschap. Diss. Nijmegen. Van Gorcum & Comp. N.V., Assen, Uitgeverij N.V. Standaard-Boekhandel, Antwerpen, 1950. Ing. f 4,90, geb. f 5,90. 187 blz.

Taaie zijn even belangrijk, zo niet belangrijker als de karige resten van middeleeuwse ruiterliederen in achtergebleven dorpen en gehuchten'. Deze dissertatie is een studie over het Nederlandse volksverhaal en volkslied, die getuigt van een grote belezenheid, van speurzin, die bovendien geschreven is met een vlotheid, waarmee weinig dissertaties in ons land geschreven zijn en die - last not least - verband legt tussen de volkspoëzie en de officiële dichtkunst. Belangrijk is dit boek omdat het een krachtige poging doet af te rekenen met de zoete romantiek van de volkskunde. Van zogenaamd 'oeroude volksverhalen' wordt de oorsprong gevonden in een zeer nabij verleden: Mooi-Ann van Velp blijkt een vinding van Mark Prager Lindo, De juffer van Grunsfoort is een bewerking van een gedicht van Johann Peter Hebel door Jacques Clement Perk. Volksliederen, in een bepaalde tijd geliefd, zijn derivaten van almanak-poëzie van een oudere tijd. Niet altijd zou dus de kloof tussen erkende dichters en volk zo groot geweest zijn als thans.

Helemaal nieuw is dit inzicht niet, maar de grote belezenheid van de schrijver heeft hem in staat gesteld bronnen op te sporen die tot nu toe onbekend waren. Daarnaast heeft hij vele zegswijzen, rijmpjes en verhalen, onder het volk levend, opgetekend, in deze tijd waarin er eigenlijk geen volksverhaal, geen volkspoëzie meer zou zijn.

Enthousiast is dit boek, geschreven door iemand die belangrijke vondsten heeft gedaan en van pure verrukking wel eens aan de haal is gegaan. De betekenis van de litteratuur in de Middeleeuwen, Renaissance en Pruikentijd voor het volk wordt b.v. in enkele woorden afgedaan. Maar wat weten we er eigenlijk van hoe men in die tijd reageerde op de 'litteratuur'? Naar de betekenis van de Warenar voor het volk kunnen we slechts gissen. Hoe vaak het werd gespeeld, hoeveel publiek het trok, hoe vaak en hard er werd gelachen: we weten er weinig of niets van, wij die waarschijnlijk zelfs de taal ervan maar zeer ten dele begrijpen. Om hierover uitspraken te doen is grondige studie en grote voorzichtigheid vereist. Misschien dat de schrijver met het klimmen der jaren beide zal verwerven: onze volkskunde en onze litteratuur-studie zullen er wel bij varen. En zo is hij wel eens vaker enigszins vluchtig en hij draaft wat door, maar dat doet aan de waarde van zijn vondsten niets af en de strekking van het boek is er niet minder juist om. Velen zullen wellicht moeite hebben degelijke wetenschappelijkheid te herkennen in een boek dat zo populair, zo levendig, zo weinig saai, soms zelfs zo ongekuist openhartig is geschreven. De kloof tussen wetenschap en volk is immers vaak niet minder groot dan die tussen volk en litteratuur. Door de veelzijdige inhoud, de dikwijls beknopte citaten, die een grote kennis bij de lezer veronderstellen, kan dit boek echter geen volksboek zijn, maar wie op deze wijze schrijft toont in ieder geval begrip voor de behoeften en verlangens van het volk op litterair gebied. 'Het is onvoldoende te weten wat de massa leest, nadat ze bepreekt is, men moet nagaan, wat ze uit zichzelf kiest. Alleen dan kan men het juiste begrip verwerven en misschien met z'n allen cultureel een stap naar voren doen' (blz. 137).

JO DAAN.

Nog een getuigenis van Madocs droom.

Het is bekend dat de naam *Madoc* voorkomt in de aanhef van hs. F van *Reinaert* alsook op de overeenkomende plaats van *Reinaerts Historie*, resp. in de vorm *Madocke* en *Madock*; de functie is die van een object. Het Comburgse hs. heeft hier *vele bouke* op rasuur, of gelijk Muller het in zijn exegetische commentaar met een aanvechtbare vernederlandsing noemde: op een doorschrapping. De klemtoon ligt, althans in beginsel, op de tweede lgr.; zie Muller t.a.p.; in de onverbogen vorm, zoals hij voorkomt in vs. 1 van *Rein.* II: Willam die madock maecte, schijnt om ritmische redenen klemtoon op *Ma-* de voorkeur te verdienen, een accentuatie die ook past bij de na te noemen vervormingen.

Het is vooral dit gewag dat aanleiding is geworden tot nasporingen betreffende de herkomst van deze naam, die zonder twijfel in de Keltische wereld te zoeken is. Een overzicht van de bereikte resultaten vindt men in Mullers grote *Reinaert*-uitgave. Tot een afdoende verklaring van de plaats in *R.* hebben zij niet geleid. Een gedicht met de naam *Madoc* of over deze figuur handelend is in onze M.E.se letterkunde niet bekend; hetgeen elders is gevonden vraagt nader commentaar om datgene te kunnen dekken wat zo hier en daar in splinters van een *Madoc*-overlevering te onzent is bewaard gebleven, bepaaldelijk het droommotief. Het wachten is op Hellinga's nieuwe uitgave; in zijn *Naamgevingsproblemen* (Amsterdam 1952) had hij nog geen aanleiding er over te spreken.

Zoals meermalen, het eerst door J. Grimm, is aangewezen, wordt het droommotief vermeld in Maerlants *Rijmbijbel*: 'Want dit nes niet Madocs droem, No Reinaerts no Arturs boerden'. Een tweede plaats heeft *Die borchgrave van Couchi*: 'Noch wanic, ridder, dat ghi doeft, Of dat ghi sijt in Madox drome'. Moltzer heeft gemeend, hoewel met alle voorbehoud (vgl. *TNTL* III, 312-320), deze droom terug te vinden in een Kymrisch verhaal, waarin echter de dromer niet Madoc zelf, maar zijn dienstman Rhonawby is. Ten slotte heeft De Flou gewezen op een Westvlaamse zegswijze: 'Gij komt lijk uit Mazeltjes droom, gij schijnt van niets te weten', waarbij Muller met m.i. overgrote voorzichtigheid aantekent, dat zij 'misschien getuigt van eenige oude Vlaamsche overlevering over een droom van Madoc'. Elders nog is het niet Madocs droom maar 'madocx (h)ol', namelijk in een refrein van De Dene.

Het is bij deze staat van zaken niet verwonderlijk, dat de naam niet overal gaaf te voorschijn komt, zoals in het zoëven genoemde 'Mazeltjes droom'. En wij menen dat hetzelfde het geval is in de tekst die ons aanleiding gaf tot deze mededeling.

Voor een dertigtal jaren heeft Meertens in *TNTL* XLII uitgegeven een esbatement *van den Appelboom*, bewaard in een hs. van Trou moet blijcken. Zijn destijds uitgesproken vermoeden, dat het stukje zou ontstaan zijn ca. 1500 in de kamer De drije corenbloemkens te Reimerswaal, vond geen steun bij Kossmann (*TNTL* XLVI, 32 vlg.), die de aandacht richtte naar de Haagse Corenbloem, welke kamer na 1580 op de rederijkersfeesten verschijnt; hij liet daarbij de mogelijkheid open, dat het esbatement toch wel ouder en van elders afkomstig kan zijn.

Wanneer in deze gedramatiseerde volksvertelling achtereenvolgens een marskramer, een minnend paar en de dood-zelf in de appelboom 'gebannen' zijn, verschijnt de duivel, verontrust als hij is dat er geen mensen meer sterven.

In de korte monoloog waarmee hij optreedt valt op, dat de dood gedacht is als een vrouwelijke figuur:

> Borra, waer mach die doot sijn?
> Na haer moet mijn verlangen groot sijn.
> Mach sij vander alven op gesopen sijn?

een biezonderheid waarmee om de ene of andere reden bij een recente opvoering die wij bijwoonden geen rekening was gehouden, hoewel de samenstelling van zijn groep de regisseur noopte het minnend paar door twee meisjes te laten spelen. In overeenstemming met het weifelend genus van het woord *dood*, en onder invloed van het fem. *mors*, it. *la morte*, fra. *la mort* is allegorische uitbeelding door een vrouw geenszins ongewoon geweest. Curieus is het, in de *Iconologia* van Ripa, uitg. C. Danckerts, onder nr. 152 te lezen: 'om dat *hy* sich met duysenderley gedaanten stadich veranderde (l. verandert), soo verachts*e* d'eene, d'ander is*se* aangenaam'. En verder: 'Dese Schilder (nl. Camillus van Ferrara) omkranste ook den hoofdscheel met een groene Lauwerkrans, om *haare* heerschappye... te betoonen'. En: '*Hy* heeft een Pelgrims staf over sijne schouderen, enz.' Onder de mogelijke voorstellingswijzen compareert als nr. 3 (= 154): 'MORTE, Dood. Een bleeke Vrouwe, met geslooten oogen in 't swart gekleet'.

De situatie waarin de wereld zich bevindt, nu er geen mensen meer sterven, is zo onwerkelijk, dat men wanen kan zich in een droomwereld te bevinden. Daarop dan ook loopt de korte overdenking van de duivel uit:

> vs. 383 Dus wil ick die doot al omme gaen soecken.
> Waer sal ickse vinden, help Luijcefers sweet!
> ick doorkijck all omme verre en breet
> al dat hier staet als *modeces droom*.

Meertens tekende hierbij aan: 'Lees: modecex of modecax; vgl. vs. 414. Modicac is de naam van een boze geest (Mnl. Wdb.)'.

Inderdaad schijnt de duivelse entourage deze opvatting te steunen. In vs. 414 roept dezelfde duivel uit: 'helpe modecax sweet', geheel parallel aan Luijcefers sweet in de voorgaande passus. Maar terwijl wij hier te doen hebben met een welbekende en variabele uitroep, kan deze plaats niet dienen om *modeces droom* te helpen verklaren, ten hoogste om begrijpelijk te maken, dat een niet meer verstane uitdrukking in deze richting ontspoorde.

Het kan nauwelijks aan twijfel onderhevig zijn, dat wij te doen hebben met een vervorming van *madocs droom*. Zoals wij reeds opmerkten, was in de gegeven onstandigheden de gedachte van enig waarnemingsbedrog, van een 'waak ik of droom ik?' zeer voordehandliggend. In het midden zij gelaten, wie voor de corrupte vorm verantwoordelijk is, een afschrijver of de auteur zelf. Dit is trouwens van weinig belang. Mazeltjes droom van De Flou laat zien hoe de levende volkstaal met de uitdrukking gespeeld heeft. Dat in ons geval de duivelnaam Modicac bij de vervorming betrokken is geweest, laat zich zeer wel denken: daarop wijst zowel de beginsyllabe *mo*als de drielettergrepigheid. Over Modicac vergelijke men nu het artikel van P. Maximilianus: Aantekeningen bij Mariken van Nieumeghen, in *NTg* XLIV, p. 15 vlgg.

Nijmegen, Juni 1952.

L.C. MICHELS.

Een lent van vaersen.

Dat Couperus de titel van zijn eerste gedichtenbundel ontleend heeft aan Vondels *Rynstroom* zal men aan de schrijver van een desbetreffende aantekening (*NTg.* 45, 231) geredelijk toegeven. Kennelijk was dit ook de mening van Heinsius, toen hij *WNT* 8, 1581 na deze en nog een tweetal verwante aanhalingen uit Vondel onmiddellijk Couperus liet volgen. Weliswaar was hij niet van oordeel, dat iedere andere betekenis dan die van 'rijkdom, overvloed', waarmee in de *WB* het woord *lent* wordt toegelicht, ons bij Couperus 'voor raadselen plaatst'. Immers aan de op Vondel passende opmerking: 'De rijkdom van bloemen en groen die de lente voortbrengt heeft aanleiding gegeven tot de verbinding *eene lente van* - voor: een overvloed van -' voegt hij, met het oog op Couperus, toe: 'dezelfde verbinding kan ook zooveel beduiden als: een eerste oogst -'. Dit betekent dat Couperus heeft teruggegrepen naar de meer eigenlijke zin van het woord *lente*, als het prille seizoen, toen hij in 1884 een eerste bundeling van jeugdverzen ondernam. Ook valt er uit te besluiten, dat Verhaak zich vergist als hij meent dat men bij *lent* niet aan een geapocopeerde vorm zou moeten denken; hij schijnt er een geheel ander woord in te zien, dat hij echter niet nader documenteert. De vorm *lent* voor de gewone of overdrachtelijk gebruikte naam van het seizoen is bij Vondel buiten de hier bedoelde plaatsen (lent van Poesy, - van vaersen, - van bloemen) gangbaar. In vs. 567-568 van de Geboortklock staat: 'maer seghme lieve lent / En soete koele May', terwijl in het kantschrift bij deze plaats de vorm *lente* optreedt. Men vergelijke verder in de *WB*-uitgave bijv. 3, 174 : 20; 3, 219 : 548; 3, 226 : 750 (*bloeylent*); 4, 719 : 291; 7, 500 : 625; 7, 753 : 276. Het was voor Vondel zo zeer een gewone vorm, dat hij *lent* schreef, zonder afkappingsteken. Hij kent ook *lenten* (3, 232 : 943; 2, 291 : 1135), met het meervoud *lentens*, door de *WB* ten onrechte beoordeeld als een dubbele meervoudsvorm.

De verbinding *lent van bloemen*, voorkomend in Joannes de B. (9, 728 : 279) vindt men ook in een vertaling naar Juvenalis bij De Brune, *Wetsteen* hfdst. 4 van het eerste boek, waar de identiteit met *lente* blijkt uit een vergelijking met het oorspronkelijke:

> Dij Majorum umbris tenuem et sine pondere terram,
> Spirantesque crocos et in urna perpetuum ver...
>
> Onz' Oud're zielen, Goon! dog zachte aerd' verschaf;
> Zaffraen reuk, en een lent van bloemen staeg op 't graf.

Wat de interpretatie van Couperus' boektitel betreft, sluiten wij ons te gemakkelijker aan bij Heinsius, omdat het onaanvaardbaar is dat de dichter zijn bundel, in werkelijkheid een bescheiden bundeltje, zou hebben aangediend met een naam die in de hier betwiste opvatting ('rijkdom, overvloed') pretentieus zou moeten heten. Wij komen tot het besluit, dat bij Vondel èn Couperus moet worden gedacht aan de jaargetijdenaam *lent*(*e*), dat echter bij Vondel het woord een andere figuurlijke zin heeft ('rijkdom, als van de lente') dan bij Couperus ('eerstelingen, als in de lente'). Of de woordvorm *lent* door Vondel als geapocopeerd beseft werd kan men betwijfelen, in aanmerking genomen de afwezigheid van het afkappingsteken, alsook het bestaan van het aan Vondel zeker wel bekende Hd. *lenz*.

Wij geloven evenwel niet, dat met Heinsius' verklaring van Couperus'

titel alles gezegd is, en de reden ligt in het karakter van deze, immers overwegend erotische poëzie. De lentelijke affiniteit van het onderwerp moet wel tot de keuze het hare hebben bijgedragen.

Ofschoon dus de jeugdige poëet de uitdrukking van zijn grote voorganger heeft geborgd, heeft hij er welbewust een andere zin ondergeschoven. Want op Vondels passage in *Rynstroom* past even weinig de opvatting die wij voor Couperus vonden, als die van Vondel op Couperus' titel. Bij Vondel gold het geen eerstelingen van (minne-)poëzie, bij Couperus geen overvloed. Maar het lentelijke liet zich door ieder van beiden op eigen wijs verstaan.

Nijmegen, Augustus 1952.

L.C. MICHELS.

Telegraaf, telegram, telefoon.

De woordenboeken kennen aan het woord *telegram* het onzijdig genus toe, overeenkomstig het, althans in het Noorden, geldende gebruik. Daarnaast vermeldt *WNT* voor Zuid-Nederland mannelijk genus. Bij oudere schrijvers vindt men ook in het Noorden *de*-genus. Aldus bij Multatuli: 'De telegram heeft mij gebouleverseerd', bij Van Lennep: 'De telegram moge leugenachtig of overdreven zijn' (*Leven van Mr. J.v.L.* II, p. 159, 160); bij Rochussen (ibid. p. 162): 'de telegram... soortgelijke telegram'; bij H. de Veer, *Trouringh* (Nieuwe Bundel, p. 16). Men zou nu kunnen verwachten, dat in aansluiting aan het Frans dit *de*-genus tevens mannelijk genus zou betekenen, en voorbeelden daarvan zullen ook wel te vinden zijn. Anderzijds bestaat echter in het Hollands de neiging, in overeenstemming met het daar heersend levend spraakgebruik, de *de*-aanduiding te monopoliseren en daarmee tot 'vrouwelijk' te maken. En zo vinden wij dan in de bovenvermelde teksten: 'Aan de telegram hecht ik geen geloof'; 'Om die telegram geef ik even weinig als gij. Ik schreef u dat ik die voor logenachtig... hield' (*Leven* II, p. 162, 163).

Het verdient enige aandacht dat tegenover het woordpaar *telegraaf - telegram* niet een corresponderend paar bij 'telefoon' kan worden geplaatst. *Telegram* sluit aan bij andere formaties op *-gram*: monogram, epigram, anagram, program (maar: autograaf), wel te onderscheiden van de gewichtnaam *gram* en zijn composita, hoewel ook deze op gri. *gramma* teruggaan. Alle zijn zij zaaknamen, *telegraaf* echter in beginsel een persoonsnaam zoals Fernsprecher, Fernschreiber, loudspeaker, scheepsroeper, verklikker, die dus, op toestellen betrekking hebbende, naar de naamgeving personificaties kunnen heten, niet in adjecto, zoals het 'lachend' korenveld, maar in re. Echte persoonsnamen zijn fotograaf, calligraaf, stenograaf, bibliograaf; maar thermograaf en heliograaf behoren bij *telegraaf*. Iconograaf is weer een persoonsnaam, rechtstreeks inzover daarmee een soort schilder bedoeld kan zijn, indirect, namelijk als backformation uit iconografie, wanneer het iemand aanduidt die zich op dit terrein van wetenschap beweegt. Er bestaat echter ook een toestel dat zo heet, en gebruikt wordt om tekeningen mechanisch over te brengen.

Maakt deze gang van zaken een soortgelijke verklaring aannemelijk voor *telefoon*? Niet geheel. Wel zijn wij van oordeel, dat *WNT* min gelukkig bij dit woord zegt: 'In de 19de eeuw gevormd uit *τ□λε* ver en *φωv□* geluid'. Met Hemme herleiden wij het tweede lid liever op *φωνος* 'tönend, lautend,

sprechend', maar omdat 'klank' in tegenstelling met 'schrijven' reeds in eerste aanleg van levenloze voorwerpen kan uitgaan, behoeft hier het 'persoonlijke' niet als achtergrond te fungeren. Het laat zich denken dat rechtstreeks een toestel, een instrument als 'verre-klinkend' bedoeld is geweest. In zover nochtans deze klank toch de menselijke stem was, komt men door het virtuele woordvormingselement *φωνος* heen toch weer bij *φων* 'stem' terecht.

Het contact dat door gebruikmaking van de telefoon wordt tot stand gebracht is in zekere zin rechtstreeks: de hoorder aan de andere zijde verneemt het stemgeluid van de spreker aan de ene en komt aldus in kennis met de inhoud van de boodschap. Niet zo bij de telegraaf. Er is daar een adressaat, aan wie een formulier wordt ter hand gesteld dat in 'geschreven' vorm de boodschap tot hem brengt. Weliswaar is het niet dit 'schrift' dat in het woord *telegraaf* staat aangeduid. Het is in eigenlijke zin ook niet het *-gram* van *telegram*. Daaronder valt veeleer te verstaan het resultaat, hetzij een wordend, of straks een bereikt, of tevoren een geïntendeerd resultaat van de handeling van 'verschrijven'. De telegrafist is bezig de boodschap te seinen, hij heeft ze geseind, hij gaat ze seinen. Maar de geadresseerde ontvangt nu per formulier deze boodschap, die ook tevoren door de afzender is opgegeven. Voor dit hele complex van begrippen is een aanduiding nodig, soepel genoeg om de nuances te kunnen dekken. Aan deze geschakeerde behoefte voldoet het woord *telegram*. Het is, zo algemeen mogelijk omschreven, de aanduiding van iets dat bij middel van de *telegraaf* wordt ter kennis gebracht, en zulks niet aan degene die het aan de andere zijde 'opneemt', maar aan een derde, die het niet hoort maar na ontvangst leest; ook het formulier dat hem uiteindelijk de telegrafische boodschap bemiddelt, heet dan *telegram*.

Met dit wezenlijke verschil dat tussen de telegrafische en de telefonische communicatie bestaat hangt nu verder samen de verschillende wijze waarop beider aanduiding wordt ingebouwd in het schema van de zin. De voor een derde bestemde 'boodschap' van de telegraaf, het *telegram*, wordt behandeld als een telbaar object. Men geeft op, verzendt, seint, ontvangt '*n* telegram. Er is geen aanleiding om op gelijke wijze te spreken van '*n* telefoon. Er bestaat niet zo iets als *telefoneem*. Wordt het woord *telefoon* van een lidwoord voorzien, dan is het in geheel andere zin. *De* telefoon is analoog aan *de* telegraaf: 'de telefoon en de telegraaf zijn moderne communicatiemiddelen'. Of het is het toestel: 'de telefoon is defect'. Vergelijk voorts, met een lidwoord: 'er is vanmiddag een telefoon voor je geweest' (weinig gebruikelijk); met een telwoord: 'er zijn vanmiddag drie telefoontjes voor je geweest'; versta: telefonische oproepen (niet in de postale zin van deze term), Anrufe, calls. In het laatste voorbeeld is ook het diminutief van belang. Niet gemakkelijk zegt men: 'drie telefoons'; dan wordt het allicht, indien niet 'driemaal opgebeld', 'driemaal telefoon', met het enkelvoudige werkwoord en zonder lidwoord, analoog aan de behandeling van stofnamen, gelijk men in het algemeen zegt: 'er is telefoon voor je', 'telefoon voor meneer X'. Uit de bovengegeven analyse volgt dat er geen aanleiding bestaat om te zeggen: 'er is telegraaf voor je', wel: 'er is '*n* telegram voor je'. Het formele verschil tussen 'drie telefoontjes' en 'driemaal telefoon' doet uitkomen dat *drie* een telwoord is, maar *driemaal* niet; vgl. Heeroma, *NTg* 42, p. 241.

In de laatste tijd leest men een enkele maal het woord *telefonade*, schertsend gevormd naar *kanonnade, fusillade*.

Nijmegen, September 1952.
L.C. MICHELS.

Een opmerking over de mnl. accusativus cum infinitivo.

Bij de bespreking van de acc. c. inf. (*Stil. Gr.* p. 365, ^{2}386; vgl. *Synt. en Stil.* p. 114 vv.) behandelt Overdiep een Mnl. voorbeeld, door Stoett aangehaald in zijn *Synt.* p. 136: 'Nu hebben die Gallen vernomen Cesar inden lande comen'. Wanneer, zo zegt hij, zinnen als deze als een 'latinisme' worden beschouwd, dus als een niet-Nederlandse constructie, dan wordt daarbij ondersteld, dat *vernemen* daar, als thans, betekent: 'door melding of informatie te weten komen'. En zulks waarschijnlijk te onrechte; immers het zou Overdiep verwonderen, als in deze tekst niet de 'zintuiglijke', en wel[1)] de visuele, betekenis gold, die het woord in het Mnl. had: 'Toen zagen de Galliërs Caesar (en zijn leger) Gallië binnendringen'. Waar het bij dit voorbeeld op aankomt is, dat in Overdieps interpretatie een latinisme niet in aanmerking komt, terwijl de aan Stoett toegeschrevene daaraan eer doet denken, hoewel zelfs dan nog Overdiep niet meer wil toegeven dan de aanwezigheid van een 'quasi-Latijnsche constructie'.

Men kan het met deze auteur betreuren, dat Stoett bij zijn teksten de vindplaats niet vermeldt, maar dat een kenner van het Mnl. als Stoett de door Overdiep 'zintuiglijk' genoemde betekenis van *vernemen* hier niet zou hebben overwogen, is a priori onaannemelijk. De samenhang levert daarvoor geen enkele grond. Integendeel: het voorbeeld staat in de afdeling *a*) van de paragraaf, waar namelijk sprake is van werkwoorden die betekenen: 'waarnemen, zien, hooren, voelen, enz.' Het ontbreekt dus geenszins aan 'zintuiglijkheid'[2)].

Dat Stoett van acc. c. inf. spreekt, houdt niet in, dat *vernemen* hier voor hem de waarde had van 'te weten komen'. Gelijk nog zal blijken, doet hij hetzelfde bij constructies met *zien* e.d., ook bij dezulke waar de 'zintuiglijke' betekenis, of een onmiddellijk daarbij aansluitende ('waarnemen') duidelijk spreekt. Voorzover nu Overdiep opponeert tegen doorlopende interpretatie van al het bijeengebrachte als acc. c. inf. in strikte zin ('latinisme'), moet men hem gelijk geven. Wij willen intussen opmerken, dat laatstgenoemde opvatting ook bij dergelijke verba niet per se behoeft te worden uitgesloten. In deze richting wijst sterk een tekst als de volgende: 'Dicke pleeghtmen te siene op aertrike hem goet te ghesciene'. Bij een passieve constructie als: 'Want noynt ghesien was no ghehoort maghet kint te bringhene voort' kan men nauwelijks twijfelen aan een echte acc. c. inf.

Nu heeft Overdieps tweede aanmerking juist betrekking op een zin met *zien*, en wel Stoetts allereerste voorbeeld: 'Dat sietmen wit ende reine wesen'. Duidelijk komt ook hier de grond van zijn bezwaar aan het licht. Onmiskenbaar, - zo verklaart Overdiep, - is *siet* hier 'visueel', desondanks geeft Stoett er de betekenis 'concluderen' aan. Maar wil men nu weten, waar en in welke bewoordingen Stoett dat doet, dan zoekt men vergeefs. Overdieps bewering is zelf niet anders dan een conclusie: 'anders zou het geen 'latijnsche' verbinding zijn'. Stoett spreekt van 'latinisme': ergo.

De conclusie is ongemotiveerd. Het ware ook verwonderlijk, zo Stoett na zijn rubricering onder *a*) 'waarnemen, zien, hooren, voelen, enz.' als

1) Dit 'en wel' is niet tegenstellend, maar nader verklarend.
2) Er zijn nog twee andere voorbeelden met *vernemen*: 'Die coninghinne hevet vernomen haren here den coninc comen'; 'Die vernam ter selver ure Jherusalem sijn sonder mure'.

eerste voorbeeld er een zou geven waarin *zien* niets van dit alles betekent, maar ‘concluderen’. Te meer, wanneer daarop onmiddellijk twee voorbeelden volgen met *zien*, waar dit werkwoord resp. ‘waarnemen’ en gewoon ‘zien’ betekent. Het eerste hiervan hebben wij boven aangehaald (‘Dicke pleeghtmen...’). Het andere luidt: ‘In sinen tiden wart ghesien een steen van den hemele vallen’. In deze zin valt *een steen* op, dat allerwaarschijnlijkst een nominatief is. Wanneer Stoett hem niettemin rangschikt onder de acc. c. inf., moet hij gedacht hebben aan een transpositie in het passief van de actieve wending: ‘sachmen enen steen’.

De fout van Stoett is geweest, dat hij te veel Latijnse accusativi c. inf. in het Mnl. heeft willen vinden, die van Overdiep, dat hij niet geheel recht deed aan Stoetts kennis van zaken.

Nijmegen, September 1952.

L.C. MICHELS.

Brijen.

Gelijk men in *WNT* i.v. *brijen* en *brouwen* (z. afr. nog *brijen*) kan zien, zijn de beschrijvingen die men van deze eigenaardigheid bij de *r*-uitspraak gegeven heeft, onderling nog al verschillend. Een aantal uitwijkingen bij spraakgebrekkigen beschrijft Blancquaert in zijn *Practische Uitspraakleer*. Wij vonden in *WNT* geen melding gemaakt van de omschrijving, door Bilderdijk van het brijen gegeven in zijn *Voorlezingen over de Hollandsche Taal*, posthuum uitgegeven door De Jager (Arnhem 1875).

Op p. 175 v. lezen wij: ‘Daar is eene gemeenschap tusschen de verhemelteletter *n*, de *l* en de *r*, die deze drie tongletters in elkander doet overgaan. Die door te groote dikte of stijfheid der tong de sterker en meer voortstuwende en ratelende rolling van de *r* langs hun (*sic*) verhemelte niet vormen kan, valt noodwendig in den slappen tongslag der *l*, en die de tongspits te dik heeft om ook deze uit te brengen, vervalt tot de *d* (lees *n*), en het is dit wat men bij ons *brijen* noemt, het geen zonderlinge verwarringen kan voortbrengen. Zo zei een Akteur in het slot van Leo den Groote:

Neef Aspar, 'k schenk u 't *nicht* op voorspraak van uw' zoon.

En nog wonderlijker is 't bekende puntdicht op Newton:

't Was duister, maar God zei, *Neef* Newton, en 't was *Nicht*.’

Dat in plaats van *d* moet worden gelezen *n*, blijkt behalve uit de samenhang nog uit hetgeen volgt: ‘Ik voeg er bij dat (gelijk met zeer enkele lieden het geval is) die de *n* niet uitspreken kan, zich met de *j* behelpt, hetgeen dan een verwarring van *vier* verschillende letters maakt.’

De vier zijn: *r, l, n* en *j*.

Op een andere plaats (p. 187) spreekt hij over de ‘harde’, sterk ratelende uitspraak van de *r* (*r...r*), door Punt in zijn tijd op de Amsterdamse schouwburg ingevoerd. ‘Dit werd in Punt (wiens stem, eer hij ze door het snuiven bedorven had, aangenaam was), niet mishaaglijk gerekend, en welhaast[1)] maakte die uitspraak zich meester van het gantsche tooneel, en vloeide van daar over op elk die een vers las, ja zelfs hier en daar op den preekstoel. Hilverdink bracht dit mede op het nieuwgebouwde tooneel; maar toen maakte 't geen opgang. Zekerlijk is er geen reden, waarom die *r* zoo na

1) *welhaast* = ‘weldra, spoedig’, naar het vroeger alleen geldende, thans zo goed als uitgestorven gebruik.

moet klinken. Men zou met de *l* even zoo kunnen doen, maar met de *r* is 't vooral kwalijk gedaan, daar deze *hondsletter* (zoo de Romeinen haar noemden) in zich-zelve hard en onbehaaglijk is.'

L.C. MICHELS.

Heeft de Reinaert-dichter Maerlant's Alexander gekend?

Enige versregels uit de Alexander komen op merkwaardige wijze met plaatsen van de Reinaert overeen, wat de vraag aan de orde heeft gesteld of Maerlant hier de Reinaertdichter dan wel deze laatste Maerlant heeft nagevolgd. Sommige overeenkomsten lijken van te algemene aard om er conclusies uit te trekken, maar er zijn er toch een paar, waarbij men bezwaarlijk aan toeval kan denken. Bij de onzekerheid welk werk (voor de Reinaert wil dit zeggen: in de ons overgeleverde vorm, die ongetwijfeld de omwerking van een vroegere redactie is) het oudst is, leveren zulke overeenkomsten een welkom materiaal om hieromtrent meer zekerheid te verkrijgen. Van de in de slag bij Issus in het nauw gebrachte Darius schrijft Maerlant: Al is Daris staerc ende coene, Wat raedi hem nochtan te doene? Terwijl we van de in de boom vastgeklemde beer lezen: Wat raeddi Brunen te doene? Dat hi was staerc ende coene en sal hem niet ghehelpen moghen. Of de woorden staerc ende coene bijzonder gelukkig gekozen zijn in toepassing op Darius kunnen we daarlaten; in ieder geval laat Maerlant Alexander in zijn lofspraak op de vermoorde Perzische koning toch ook zeggen: Omme dat du waers so coene, passen de woorden minder goed, dan zou het even vreemd zijn dat Maerlant ze aan een ander werk ontleende als dat hij ze zelf had gekozen. Bovendien, zou Maerlant, de toestand van Darius beschrijvende, de tragische figuur van wiens tegenspoed hij herhaaldelijk met gevoelvolle woorden gewaagt, als voorbeeld gekozen hebben de zich in een potsierlijke toestand bevindende Brune, zoals hij door een troep dorpers te lijf wordt gegaan? Enkele andere overeenkomende plaatsen zijn: Al. III 269 Die een slouch met al den leden Rein. 875. Ende slouch met beiden sinen lanken; Al. III 325-7. Sorras hadde versien Dat hem soude ghescien Dat hi emmer soude sterven; Rein. Alse Tybeert dat ghesach dat hi emmer sterven soude. Men lette vooral op het feit dat de Alexander op alle drie de aangevoerde plaatsen geen zelfstandige uitweiding maar de trouwe vertaling levert van Gautier, terwijl wat de Reinaert betreft in al deze gevallen de bedoelde plaatsen niet in het Franse voorbeeld gevonden worden, zodat de gevolgtrekking voor de hand ligt dat Reinaert hier aan Maerlant ontleende, en niet omgekeerd. Hetzelfde argument, dat men van de aangehaalde woorden wel een equivalent (al is het dan niet woordelijk) in het voorbeeld van de Alexander, maar niet in dat van de Reinaert vindt, geldt van Alex. VIII 315/6. Bede verbant men hem die oghen Het stont hem so, hi moestet doghen (een uitdrukking die nog tweemaal in dit boek wordt gelezen, tegenover Rein. 1586. Ende verbonden hem die oghen. Het stont hem so hi moest ghedoghen. Neemt men bij dit alles in aanmerking dat Maerlant met grote ernst wereldschokkende gebeurtenissen beschreef waarvan hij zich de grote betekenis zeer wel bewust was - terwijl hij een allesbehalve hoge dunk had van een werk als de Reinaert - dan kan men moeilijk aannemen dat hij hieraan regels voor zijn Alexander zou hebben ontleend. Daartegenover levert de Reinaertdichter een doorlopende parodie op de ridderroman, en zien we dat hij o.a. werken als de Lorreinen en Elegast in zijn scherts heeft betrokken, zodat het zeer aannemelijk lijkt dat hij op de luchtige humoristische wijze die hem eigen was, zijn hoorders ook met toespelingen op plaatsen uit de Alexander heeft willen amuseren. Is dit juist, dan levert de vergelijking voor de datering van de Alexander geen nieuwe gegevens op, maar moet men de overgeleverde Reinaert-redactie als na de Alexander geschreven beschouwen.

D.C. TINBERGEN.

(Fragment uit een nagelaten *Maerlant*-studie).

Anticiperende gevolgtrekkingen.

Wat de adverbiale uitdrukking *dan ook* betekent, is eenvoudig genoeg: het is synoniem met *dus, derhalve*; drukt een gevolg of een gevolgtrekking uit. Het gebruik van *dan ook* geeft niet de minste moeite in een *enkelvoudige* zin, die een conclusie inhoudt; b.v.: Ik had geen geld en kon *dan ook* geen vacantiereis maken. De candidaat had zich slecht voorbereid en werd *dan ook* afgewezen. Deze twee driehoeken hebben twee zijden en een ingesloten hoek gelijk en zijn *dan ook* congruent.

Wanneer de conclusie in een *samengestelde* zin volgt, loopt het evenwel vaak hopeloos mis. Een leerling schrijft in een opstel (of zegt in een mondelinge voordracht): De trein naar A. vertrok om zes uur; toen ik dan ook om kwart over zes aan 't station kwam, was hij al vertrokken. Het bij anticipatie gebezigde *dan ook* geeft een weliswaar niet-bedoelde, maar toch onzinnige conclusie: de trein vertrok om zes uur en ik kwam dan ook (dus, derhalve, daarom) een kwartier later aan het station. Het is duidelijk, dat *dan ook* betrekking heeft op het tweede deel van de geciteerde concluderende zin: de trein was dan ook weg; m.a.w.: *dan ook* had in dit tweede deel van de samengestelde gevolgaanduidende zin moeten worden geplaatst.

Dit voorbarig gebruik van *dan ook* sluipt langzamerhand zodanig in, dat het blijkens mijn ervaring een zeldzaamheid is, dat niet op zijn minst één leerling per klasse zich in een opstel er aan bezondigt. Maar... niet alleen H.B.S.ers of Gymnasiasten maken er zich aan schuldig. Ik noteerde alleen al in de laatste maanden de volgende citaten van schrijvers, die men volkomen ten onrechte zou verwijten, dat ze het Nederlands niet behoorlijk weten te hanteren. (In het eerste citaat staat het synonieme conclusie-aangevende *immers* i.p.v. *dan ook*).

1. ... belast men de auteur met een complex van bedoelingen, die in werkelijkheid veelal niet aanwezig zijn. Was de schrijver *immers* van plan geweest, iets te betogen..., dan zou hij niet de litteraire vorm ... gekozen hebben.
   Blijstra, Crit. Bulletin XVIII, blz. 357.
2. De Minister van Binnenlandse Zaken bleef bij zijn beslissing (dat de Hoofdcommissaris van Den Haag moest worden ontslagen) en toen de hoofdcommissaris *dan ook* weigerde ontslag te vragen, is het hem verleend.
   Het Parool, 6 November '51.
3. We menen hieruit te moeten concluderen, dat de behoefte aan de Alg. Middelb. School over het algemeen gevoeld wordt. Wanneer *dan ook* vele leraren en wel speciaal die aan een H.B.S. werkzaam zijn, hun pijlenkoker hebben geopend, dan is dat niet zozeer om met een dodelijk schot de geprojecteerde school voorgoed onschadelijk te maken, doch om aan te tonen, ... enz.
   Weekblad A.V.M.O. van 7 Nov. '51.
4. De komponenten van een kopulatief moeten min of meer op hetzelfde vlak liggen, en zullen nu eens aanvullen of uitbreiden, dan weer beperken. Toen L.C. Michels *dan ook* in de N.T. XLV, 27 een kleine bijdrage wilde leveren tot de Buigingsverschijnselen in het Nl., door het normaal-gangbare de katholiek-wetenschappelijke (vereniging) te verbeteren in '(de) katholieke wetenschappelijke vereniging' was dat een bijdrage sui generis.
   P. Gerlach Royen O.F.M. in N.T. XLV, blz. 101.

Geeft men zich rekenschap van dit voorbarig gebruik van *dan ook* in boven-

staande citaten, dan staat er b.v.: de minister handhaafde het ontslag en daarom weigert de hoofdambtenaar heen te gaan; de behoefte aan een A.M.S. wordt algemeen gevoeld; en daarom verzetten de leraren der H.B.S. zich er tegen, enz.

Dit onjuiste gebruik van *dan ook* suggereert ongewild een dwarsdrijverij die men bij de betrokken personen niet zou verwachten; de verplaatsing van *dan ook* naar dat deel van de samengestelde zin, hetwelk de slotsom of het gevolg uitdrukt, rehabiliteert ze tot logisch-denkende mensen.

Leiden.

B.M. NOACH.

De kettingredenering.

In de 'Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden' dl. IV, blz. 399 haalt Overdiep een kettingredenering van Hooft aan als een aardig staaltje van diens 'determinisme'. Tegen deze uitlating verzette zich G. B(rom) terecht in dit tijdschrift (jg. 43, 1950 blz. 56) in een artikeltje getiteld 'Hooft en de Bijbel', waarin hij erop wees, dat de kettingredenering ook in de bijbel voorkomt. En hij vervolgde dan: 'Laat deze trant desnoods wat rabbinistisch aandoen, we blijven daarbij toch in elk geval binnen de bijbelse sfeer, die, zoals W.A.P. Smit met het oog op de Psalmen handhaafde, Hooft nader blijkt te staan dan meestal wordt aangenomen, wanneer de Drost voor een volslagen Stoïcijn moet gelden.'

Zonder nu een aanval te doen op de stelling, dat de bijbelse sfeer 'Hooft nader blijkt te staan dan meestal wordt aangenomen', zou ik er toch op willen wijzen, dat in de letterkunde van de 16e en 17e eeuw deze vorm van redenering veel meer voorkwam.

Reeds bij Coornhert vinden wij tal van gevallen, b.v.:

> Nu ghuntmen den gheliefden alle ghoed. Diemen ghoed ghunt en wilmen niet quaads doen, diemen niet quaads en wil doen daar teghen en ismen niet toornigh, maar ghoedertieren. (Zedekunst, Eerste Boeck. XVI Hoofdstuck, 24).

Alleen in het eerste boek van de 'Zedekunst dat is Wellevenskunste' (uitg. Prof. Dr. Becker, Leiden 1942) vond ik zeven van zulke redeneringen: I, 29; VI, 4; VII, 21 en 23; X, 16; XII, 59; XVI, 24.

Ook in de 'Batavische Arcadia' (4e druk, t'Amstelredam, 1662) trof ik er een aan op blz. 131:

> (een jonge man is verliefd geworden op zijn buurmeisje, want....) gebuurschap kennisse, kennisse gemeensaemheyt, en gemeensaemheyt onderlinge genegentheyt veroorsaeckt hadde.

Bij Geeraardt Brant in zijn 'Leven van den L. Admiraal de Ruiter' lezen wij:

> Hoe kleener stad hoe grooter drang, en hoe grooter drang hoe wisser wonden. (ge citeerd naar G. Kalff: Literatuur en Tooneel... 2e druk, 1915, blz. 121).

Nu is het waar, dat, gelijk Kalff ook opmerkte, deze passage bij Brandt sterk aan Hooft doet denken. ‘Dat kon ook Hooft geschreven hebben’ (Kalff l.c. 121). Doch de overige plaatsen wijzen er, dunkt mij, duidelijk op, dat hier geen sprake meer behoeft te zijn van rechtstreekse invloed van de Bijbel, al is het natuurlijk lang niet uitgesloten, dat de oorsprong van het gebruik van de kettingredenering gelegen is in imitatie van de Bijbelse stijl.

Het komt mij dan ook voor, dat de kettingredenering een stilistisch verschijnsel is uit de taalkunst van de renaissance en dat zij derhalve niet beschouwd mag worden als een bewuste reminescentie aan de Bijbel. Zij kan in geen geval zonder meer dienst doen om een eventuele beïnvloeding van Hooft door de Bijbel te bewijzen.

Dat er in de renaissance-stijl inderdaad een betrekkelijke voorkeur voor een ketting-verbinding bestond, vinden wij ook aardig geïllustreerd in een - ten onrechte - vrij onbekend boekje van Ian Buekelius: Den Goddelycken Troost. (t'Antwerpen, By Hieronymvs Verdvssen. Anno M.DC.XXV.) Daar lezen wij:

> O Wesen der wesen! o wesentlijcke waerheyt! o waerachtighe glorie! o glorieuse goedtheydt! o goedertierelijcken Vader! (blz. 1).

Ook bij Coornhert noteerde ik een dergelijk geval:

> Nu en magh gheen mensche zonder die (nl. die onderwyzende straffinghen Godes) verstandigh, zonder verstandigheyd ghoed ende zonder ghoedheyd zaligh werden. (XII, 53).

Wij kunnen deze citaten bezwaarlijk voorbeelden noemen van ketting-'redenering'; doch ook al past hiervoor beter de benaming 'annominatie' of 'paronomasie', de verwantschap erven met de kettingredenering is groot. Het blijkt dus, dat de renaissance-kunstenaar gevoelig was voor dit soort stilistische middelen.

Helmond.
G. VERHAAK.

Boekbeoordelingen.

Hugo Sanders O.F.M.: *Jacob Cremer* (Nijmeegs proefschrift), Haarlem - Uitgeverij J.H. Gottmer - 1952. Prijs f 6,50, geb. f 8,50.

Cremer behoort tot de negentiende-eeuwse schrijvers, 'wiens werk vrijwel in vergetelheid is geraakt'. Onder de tijdgenoten waren al critici als Potgieter, Busken Huet, Simon Gorter, die gegronde bezwaren opperden, en aan de blijvende waarde van zijn vele romans en novellen ernstig twijfelden, maar het grote publiek en zijn naaste vriendenkring achtten hem een auteur van betekenis. Daarvan getuigden de levensbeschrijvingen die kort na zijn overlijden verschenen, opgesteld door Ising (1880), Gerard Keller (1881), De Veer (1881), samengevat door Jan ten Brink (1886). Sedert is meer dan een halve eeuw verlopen, zonder dat getracht is een monografie van deze eertijds gevierde figuur te schrijven, met afstandneming van de eenzijdigheid van bewonderende tijdgenoten, en met gebruikmaking van nieuw beschikbaar gekomen materiaal. Dit wordt begrijpelijk, als men bedenkt dat door en sedert de kritiek van Tachtig vrijwel al wat Cremer geschreven heeft tot de 'dominees-literatuur' gerekend werd, en dat ook de literatuurgeschiedenis onder de invloed van deze beschouwing geraakte. Dr. Sanders heeft nu deze leemte aangevuld in een degelijk bewerkte dissertatie, waarvoor hij de beschikking kreeg over een verzameling Cremer-handschriften, particuliere brieven kon raadplegen en een grote verzameling schilderijen en schetsboeken bestuderen. Wie echter van deze hernieuwde studie een 'eerherstel' zou verwachten, komt bedrogen uit. Het meeste werk wordt gewogen en te licht bevonden: de hedendaagse lezer zal er geen aanleiding in vinden om Cremer's romans ter hand te nemen; ook de lof voor zijn *Over-Betuwse novellen* blijft gereserveerd. Men zou dus kunnen vragen: is een dergelijke monografie de tijd

en moeite, daaraan besteed, wel waard? Uit het oogpunt van literatuur-geschiedenis moet die vraag stellig bevestigend beantwoord worden. Toen indertijd de sociale romankunst mijn aandacht trok, schreef ik als inleidende opmerking: ‘De kennis en de ontleding van de populaire geschriften in een bepaald

tijdperk is juist zeer nuttig om de algemene geestelijke en litteraire achtergrond te leren zien, waaruit het betere voortkomt en waartegen het afsteekt'. Daarom mogen wij belangstelling verwachten voor een studie waarin een schrijver van 'het tweede plan' naar voren gebracht wordt, wiens aangeboren talent als schilder, als tonelist, als romanschrijver, in gunstiger letterkundig klimaat betere ontwikkelingskans gehad zou hebben.

Het inleidend hoofdstuk over de *Ontwikkelingsjaren* brengt al dadelijk een verrassing. Algemeen bekend is dat Cremer bij een schilder in de leer geweest is, en het zelfs zover gebracht heeft dat hij zijn werk tentoonstelde, maar wie heeft een duidelijke voorstelling van zijn schilderkunst? In dit boek vindt men bijna 20 goed geslaagde afbeeldingen van zijn romantische landschappen. Eigenaardig blijft dat de latere novellist zich nooit aan genrestukjes gewaagd schijnt te hebben. Gebrek aan zelfkennis bracht hem er toe, Van Lennep's historische romans na te bootsen in *De Lelie van 's-Gravenhage* (1851), door de schrijver van dit proefschrift terecht als een mislukking gebrandmerkt, met 'afgesleten beeldspraak en conventioneel woordgebruik', maar even weinig waardering heeft hij voor zijn tweede roman, *Daniël Sils* (1855), bedoeld als realistisch, maar met 'caricaturen in plaats van mensen' (blz. 18).

Reeds in deze periode is invloed van Dickens merkbaar. Schimmel sprak in zijn beoordeling over 'Charges op karikaturen van Dickens', en hoopte dat de Nederlander de Engelse bril zou afzetten. (blz. 19).

De meeste belangstelling vraagt de schr. begrijpelijkerwijze voor Cremer als *Dorpsnovellist*, want daaraan dankte hij zijn *Populariteit*. Deze hoofdstukken (II-IV) behoren tot de best geslaagde. Als achtergrond zien we de dorpsvertelling bij buitenlandse voorgangers, in verschillende schakeringen: vooral Auerbach heeft verwantschap met Cremer. In de *Betuwse novellen* is nog een 'zoeken en tasten'; de idyllische dialektische *Over-Betuwse* bezorgden hem de verrassende populariteit, voornamelijk door zijn eigen voordracht, met toneelspelerstalent. De zwakke zijden van deze kunst zijn de 'oppervlakkige psychologie' - de hoofdfiguren maken òf een overdreven slechte òf een vervelend brave indruk - en 'de fel contrasterende kleuren' (blz. 28), maar daar staat tegenover dat 'de schilderachtige kanten van het platteland' hem weten te bekoren. Hij ziet het Betuwse land niet met de ogen van de boer, maar van de schilder (blz. 31). 'In de grond was hij te aristocratisch van geest om zich gemakkelijk onder het gewone volk te bewegen'. Hoe anders stond Conscience tegenover de Kempische boeren!

Afzonderlijk, met aardige voorbeelden toegelicht, karakteriseert de schr. Cremer's *Taal en stijl*, zijn eigenaardige stilering en idealisering van het Betuwse dialekt, 'waarin men steeds de voordrachtkunstenaar hoort' (blz. 48) en die wel sterk contrasteert met de werkelijkheid van het boerenleven, zoals dat bijv. bij Tolstoi en bij Streuvels weergegeven wordt. Opmerkelijk is dat juist dat wat wij als zijn zwak zien, het meest bijgedragen heeft om hem bij de tijdgenoten een ongekende populariteit te bezorgen, waarvan het vierde hoofdstuk treffende bewijzen bevat. Tevens verklaart het zijn afkeer en onvatbaarheid voor kritiek.

In een geheel andere sfeer worden we verplaatst, als in Hoofdstuk V-VI nagegaan wordt hoe de *Sociale belangstelling* zowel zijn optreden in het publiek als zijn letterkundig werk beïnvloed heeft. Reeds in de novelle *Een Winternacht* (1854) had

hij een pleidooi gehouden voor de stille armen, maar in *Fabriekskinderen* (1863) uit hij zijn verontwaardiging over de schandelijke

toestand van de kinderarbeid, die ondanks zijn propaganda nog tot de wet-Van Houten gehandhaafd bleef. *Anna Rooze* (1868) is nog geen eigenlijke sociale roman te noemen, maar in *Hanna de Freule* (1873) is de klassenstrijd het onderwerp. Opnieuw ondervindt hij de invloed van Dickens (*Hard Times*) en waarschijnlijk van dergelijke Engelse sociale romans. Ook dit werk getuigt van oprechte deernis, al was hij op sociaal gebied geen 'pionier', en al beantwoordt zijn voorstelling, evenmin als bij de dorpsnovelle, aan de Nederlandse werkelijkheid.

Een derde terrein van werkzaamheid werd betreden in *Belangstelling voor het toneel* (Hoofdstuk VII). Zijn eigen dramatisch werk (*Boer en Edelman, Emma Berthold*) liep, ondanks tijdelijk sukses, op een mislukking uit. Van meer belang is zijn vruchtbaar werk voor *Het Toneelverbond*. Als literair motief gebruikte hij het toneel in zijn roman *Tooneelspelers* (1874), 'van belang voor de kennis van de toneeltoestanden in het midden van de vorige eeuw', maar enigszins bedorven door een 'draak op het einde van deze roman', het toegevoegde toneelstuk *Nella*. Aangezien dit werk, ook volgens Busken Huet, 'beter is dan zijn andere grote werken' (blz. 93), wat ook voor *Dokter Helmond en zijn vrouw* geldt, hadden deze romans een minder vluchtige behandeling verdiend. Te meer geldt dat voor een onvoltooide, onuitgegeven roman (*De Heeren van Rankenborn*), die vrijwel onbekend gebleven is.

Een verdienste van dit proefschrift is, dat de schrijver, ondanks zijn onomwonden kritiek op het 'middelmatig talent' van de persoonlijk zo sympathieke Cremer, heeft aangetoond, 'dat deze novellist en schrijver van de eerste sociale romans in de geschiedenis van onze letterkunde nog altijd een plaats blijft opeisen'.

Een woord van lof komt ook de uitgever toe voor de royale uitvoering en illustratie van dit boek.

C.G.N. DE VOOYS.

Dr. G. Karsten: *Noordhollandse plaatsnamen*. Amsterdam, Uitgeverij Jacob van Campen, 1951. (168 blz.; ing. f 6,90, geb. f 8,50).

Na de beide posthume werken van Wobbe de Vries over de Drentse (1945) en de Groninger plaatsnamen (1946) is thans van de schrijver van Het dialect van Drechterland een boek verschenen, dat een groot aantal - ongeveer 1500 - Noordhollandse plaats-, veld-, bos- en waternamen bespreekt en die tracht te verklaren. Daaraan gaan twee korte inleidende hoofdstukken vooraf over de studie der Nederlandse plaatsnamen en over de caracteristica van de Noordhollandse plaatsnamen (hier in de zin van toponiemen op te vatten) in het algemeen. Uit het laatste blijkt dat de Noordhollandse toponymie geen bijzondere kenmerken vertoont, tenzij men de Friese invloed daaronder zou willen rekenen. Daarop volgen uitvoerige hoofdstukken over de Noordhollandse plaatsnamen in het bijzonder (alfabetisch gerangschikt naar de gemeenten) en de veldnamen, en kleinere over de bos- en waternamen. Een lijst van geraadpleegde literatuur bewijst dat de schrijver zijn materiaal met zorg heeft bijeengebracht.

Het overgrote deel van de Noordhollandse toponiemen is van hoge ouderdom, maar daarnaast vindt men er verscheidene namen onder, die pas in de vorige eeuw zijn ontstaan, als De Cocksdorp, Anna Paulowna en IJmuiden, dat zijn naam kreeg naar aanleiding van een profetische novelle van Prof. S. Vissering, in 1848 in De

Gids verschenen. Ook een aantal oudere en zelfs heel oude namen zijn zonder enige moeite en mogelijkheid van misverstand verklaarbaar, als Broek in Waterland, 's-Graveland, Langedijk, Sint Maarten,

Monnikendam, Sint Pancras, Winkel en Zandvoort, maar daarnaast zijn er honderden andere, ter verklaring waarvan enige kennis van de oudere vormen, van de geschiedenis of de situatie onontbeerlijk is om er een redelijke etymologie van te kunnen geven. Men heeft niet altijd de indruk dat Dr. Karsten over deze gegevens heeft beschikt of er op de juiste wijze gebruik van heeft gemaakt. Bovendien geeft hij meermalen met enige zelfverzekerdheid een verklaring, waar hij beter had gedaan, een vraagteken te plaatsen, Dat bijv. in Alkmaar het gotische alhs, tempel, schuilt, is even onzeker, om niet te zeggen onwaarschijnlijk als dat Buiksloot naar de beuken en Ypesloot naar de iepen genoemd zouden zijn, die daar eenmaal gegroeid zouden hebben. Aanvechtbaar is ook de bewering dat Tessel zijn naam aan de disselvormige gedaante van het eiland zou hebben ontleend. Weinig aannemelijk is de verklaring van Wijzend als veld, weide, tegenover die van Boekenoogen, die dit toponiem als water of weg langs een water verklaarde. Terwijl Dr. Karsten de Volewijk en Voolwerf terecht met vool = veulen in verband brengt, oppert hij voor Volendam zelfs deze mogelijkheid niet, maar verklaart hij deze plaatsnaam als 'Vollendam' (een dam die men gedicht heeft, vol heeft gemaakt). Zo had ook bij Zunderdorp de mogelijkheid van een afleiding van zunder = zuider (Schönfeld, Hist. gramm., 233) vermeld moeten worden. De 14de-eeuwse vormen (Zosenerdorp en Zuesenerdorp) zien er inderdaad raadselachtig uit, maar wanneer Sunderlant uit het Cartularium Egmundense (± 1200) identiek is met Zunderdorp, wat Gallée aannam, is er toch alle aanleiding om aan de mogelijkheid te denken dat ook in deze plaatsnaam de nog niet van zijn nasaal beroofde vorm van zuid bewaard is. De schrijver verwijst hier naar het rijke artikel van W. van Engelenburg, Waterlandsche plaatsnamen (NGN VI), dat echter niet onder zijn bronnen voorkomt en waarnaar op tal van andere plaatsen verwezen had dienen te worden. In een vrij groot aantal gevallen heeft hij de afleiding van een persoonsnaam, die in geval van twijfel doorgaans de voorkeur verdient, verworpen en er een minder aannemelijke verklaring voor in de plaats gesteld. Dit is o.a. het geval bij Alkmaar, Andijk, Boekel, Buiksloot, Hauwert, Heemskerk, Obdam, Opmeer, Tateweide, Tuitjehorn, Warmenhuizen, Wormer, Ypesloot en Zanegeest.

Het zou onjuist en ondankbaar zijn indien naast deze tekortkomingen niet ook de verdiensten van dit boek vermeld werden. Alleen wie zelf wel eens aan toponymie heeft gedaan, heeft enig besef van het tijdrovende en moeizame werk dat nodig was om dit boek samen te stellen. Het is niet te verwonderen dat W. de Vries nooit de moed heeft gehad, zijn beide toponymische werken uit te geven. Had Dr. Karsten het zijne nog wat laten liggen, dan zou het daar zeker bij gewonnen hebben. Maar wellicht stelt een herdruk hem in de gelegenheid, zijn boek hier en daar te herzien en aan te vullen.

P.J. MEERTENS.

Aankondigingen en mededelingen.

Aula-Voordrachten van Prof. Dr. L.L. Hammerich.

In 1952 hield de bekende Kopenhaagse hoogleraar te Groningen een viertal voordrachten, die met de titel *Humanisme en Taalkunde* in de reeks *Scripta Academica*

Groningana door de firma J.B. Wolters uitgegeven zijn (prijs f1,50). De eerste (*Taal en mens*) gaat over de vraag naar de oorsprong van taal, met waarnemingen over taal van primitieven. De tweede (*Taal en Stijl*) heeft

als onderwerp ‘Der Ackermann aus Böhmen’. De derde (*Over de taal van onze voorvaderen*) is gewijd aan het *Indogermaans*; de laatste (*Oertijd en nu*) aan de *Eskimo, taal en volk*.

Stiefkinderen der wijsbegeerte.

In het Gedenkboek van de *Philosophische bibliotheek* 1927-1952 is een voordracht van C.F.P. Stutterheim opgenomen, waarin hij betreurt dat literatuurwetenschap en taalwetenschap ‘stiefkinderen der wijsbegeerte’ zijn. Noch in de historiografie, noch in de filosofische woordenboeken wordt er voldoende aandacht aan geschonken.

Beatrijs.

De bekende uitgave door Dr. D.C. Tinbergen in de reeks *Van alle tijden* is na zijn overlijden in een vijftiende druk bezorgd door Dr. L.M. van Dis (Groningen - J.B. Wolters - 1952). Principiële veranderingen zijn niet aangebracht. Van na 1948 verschenen publicaties is gebruik gemaakt, terwijl ‘de annotaties op een beperkt aantal plaatsen wijziging ondergingen’.

Adriaan Valerius en zijn Nederlandsche Gedenck-clanck.

Over dit onderwerp publiceerde Dr. J. Haantjes een uitvoerig artikel, met het opschrift *Het land dat God beschermt*, in de lopende jaargang van het *Zeeuws Tijdschrift*, verdeeld over de afleveringen van Mei-Juli-September.

Klassieke Galerij.

Deze steeds aangroeiende verzameling is weer verrijkt met twee delen, n.l. een vertaling met brede inleiding van de *Edda*, door Prof. Jan de Vries, een derde, herziene druk van Boëthius: *De Vertroosting der Wijsbegeerte*, vertaald en toegelicht door Johan W. Schotman, en Horatius' *Liederen*, nagevolgd en toegelicht door Dr. A. Rutgers van der Loef, alle verkrijgbaar bij de *Wereldbibliotheek N.V.* (Amsterdam - Antwerpen, 1952). Prijs f 3,25.

Jacobus van Looy als schrijver van De wonderlijke avonturen van Zebedeus.

Bij de opening van het 38ste studiejaar van de school voor Taal- en Letterkunde te 's-Gravenhage (20 Sept. 1952) hield Dr. L.M. van Dis over dit onderwerp een belangrijke rede, die nieuw licht werpt op dit te weinig gewaardeerde,

moeielijk-grillige werk uit de rijpste tijd van Jac. van Looy. Een afzonderlijke uitgave verscheen bij P. Noordhoff N.V. te Groningen. (Prijs f 1,25).

Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal.

Aan *Neerlandia* van Juni 1952 ontlenen wij het volgende bericht:

'Ter voortzetting van het verdienstelijk werk door gelijkgeaarde verenigingen, vóór en in de periode tussen de twee wereldoorlogen, op een zelfde gebied verricht, werd op 13 Maart 1948 te Brussel de Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal gesticht.

Thans beschikt deze vereniging over een eigen orgaan "Nu nog", waarvan wij het eerste nummer (Maart 1951) ter inzage kregen, en waarin zeer belangwekkende bijdragen voorkomen van de hand van Herman Teirlinck, E. Blanquaert, Achilles Mussche, wijlen prof. J. Pée, E. De Bock, Anton Van de Velde en J. Leenen. In deze artikelen wordt andermaal de nadruk gelegd op de plicht der Vlamingen hun taal, het Nederlands, hoog te houden en haar vooral beschaafd en ongedwongen te leren spreken.'

Uit de tijdschriften.
(Augustus - Oktober),

De Gids.

Aug.-Sept. Dit speciale nummer bevat een lange reeks korte artikels over allerlei onderwerpen, over *De tijd waarin wij leven*. Daaruit vermelden wij een bijdrage van G.G. Kloeke over *Onze taal*, in hoofdzaak een samenvatting van zijn brochure *Gezag en norm bij het gebruik van Verzorgd Nederlands*, met een verwijzing naar een onlangs verschenen boek van Robert A. Hall Jr.: *Leave your language alone*. Verder een bijdrage van C.J. Kelk over *Het Proza*, met een bemoedigend slot over het steigend peil van onze hedendaagse prozakunst.

De Nieuwe Stem.

Juli-Augustus. Raymond Brulez eert Julien Kuypers bij zijn zestigste verjaardag als ‘een grote drijvende kracht maar ook een symbolisch exponent van de groeiende macht van de Vlaamse gemeenschap’. - J.C. Brandt Corstius publiceert zijn rede over Jacobus van Looy, in Juli 1950 in het Van Looy-museum te Haarlem gehouden.

Roeping.

Juli. Michel van der Plas publiceert het eerste gedeelte van een uitvoerige studie over het dichtwerk van Martinus Nijhoff, met de titel *De onmachtige Wandelaar. Rond Nijhoff's twee eerste gedichtenbundels*. In *De Wandelaar* ziet hij een persoonlijkheid ‘gecompliceerd en onzeker van zichzelf’, die hij met tal van aanhalingen typeert, waarbij hij een parallel trekt met de poëzie van F.S. Eliot, en verband zoekt met de decadentenliteratuur in het algemeen. - In *De vliegende Hollander als antilegende* gaat H.F.J. Miedema de verschillende bewerkingen van dit motief na. - In de *Kroniek* verwelkomt de Redaktie van harte het beroep van *Anton van Duinkerken naar Nijmegen*. - Harry G.M. Prick (*Herwaardering van een hart*) wijst op vernieuwde waardering van Hélène Swarth's verzen.

Critisch Bulletin.

Juni. R. Blijstra beoordeelt S. Vestdijk's roman *De verminkte Apollo*. - Jeanne van Schaik-Willing beschouwt *De moord op Arend Zwigt* als *Een als roman vermomde tragedie*. - Onder het opschrift *Animistisch en Dionysisch* beoordeelt Hendrik de Vries de dichtbundel *Doem en dorst* van Albert Besnard. - Erik van Ruysbeek beoordeelt *Het Pakt der Triumviren* van Raymond Brulez (*Humor als levenswijsheid*). - J. Tersteeg bespreekt *Zeven eeuwen Nederlandsche Levenskunst* van Anne H. Mulder.

Juli. Martinus Nijhoff heeft veel lof voor H.W. van Tricht's monografie over *P.C. Hooft*. - Anthonie Donker schrijft een warme aanbeveling voor de inaugurele rede *The poet's task* van de dichter C. Day Lewis, benoemd als hoogleraar in de dichtkunst te Oxford (*Poëzie ex Kathedra*). - De roman *De Laaiende Stilte*, zich aansluitend bij *De Stille Plantage* van Albert Helman, wordt zeer gunstig beoordeeld door R. Blijstra (*Dagboek van wanhoop en haat*. - E. Straat noemt G.H.M. van Huet *Een essayist pur sang* naar aanleiding van zijn gebundelde beschouwingen over schrijvers en boeken: *Lezen en laten lezen*.

Aug. G.H. 's Gravesande beantwoordt de vraag: *Wanneer heeft Lodewijk van Deyssel 'Nieuw Holland' geschreven*? De aangegeven datum 1884 is onjuist. Uit de korrespondentie met Kloos blijkt dat dit ± 1886 geweest moet zijn. - Anthonie Donker schrijft over *Van Deyssels debuut*, Hendrik de Vries *Over Adriaan Roland Holst*. - Onder het opschrift *Ideologie en Naturalisme* beoordeelt W.F. Hermans de roman *Ik was geen soldaat* van

Gerrit Kouwenaar. - P.J. Meertens beoordeelt *In drie etappen* van C. Rijndorp, als *De literatuur der kleine luyden*. - Pieter G. Buckinx schrijft over *Vlaamse Avant garde-poëzie*. - Anthonie Donker publiceert een eerste artikel over *Humoristen*, gewijd aan Simon Carmiggelt, auteur van *Klein beginnen*.

Het Boek van Nu.

Aug. De herinneringen *Bij het standbeeld van Arthur van Schendel* betreffen niet alleen deze schrijver, maar ook andere vrienden onder de tijdgenoten van *Forum* o.a. Du Perron. - In de *Kroniek van het proza* beoordeelt Top Naeff de romans *Ik was geen soldaat* van Gerrit Kouwenaar en *De wereld lacht om tranen* van Fr. C. Ridwit. - P.H. Ritter Jr. schrijft over het *Bestendig succes* van de *Camera Obscura*, naar aanleiding van de Haarlemse tentoonstelling, en over *Het Eiland der Sirenen* van Jacques den Haan.

Sept. Pierre H. Dubois gaat na 'wat het leven van onze literatuur - en niet de onze alleen - bedreigt', en waaraan 'de achteruitgang van niveau' te wijten is (*Hygiëne van de Literatuur*). - Jan Greshoff (*S. Vestdijk, centraal en voorbeeldig*) geeft aan zijn bewondering uiting voor het zeldzame talent en de produktiviteit van deze hem persoonlijk bekende auteur, waarbij voornamelijk de eerste ontwikkelingsperiode ter sprake komt. - G. Stuiveling beoordeelt Westerlinck's proefschrift over *De psychologische figuur van Karel van de Woestijne als dichter* en karakteriseert deze dichter treffend als eenzelvige bij wie *Zelfkwelling als inspiratie* dienst doet. Aan het slot ontwikkelt hij enige bezwaren, o.a. over het al of niet religieuse karakter van Van de Woestijne's poëzie vóór zijn veertigste jaar en over de onvolledige gebruikmaking van het beschikbare woordmateriaal.

Streven.

Sept. Em. Janssen toont in een artikel grote waardering voor Alb. Westerlinck's studie over *Karel van de Woestijne*, die voor de karakteristiek van de dichter en de mens 'veel nieuws en oorspronkelijks' gebracht heeft, al houdt hij Van de Woestijne voor 'een groter dichter dan Westerlinck het voorstelt'.

De Vlaamse Gids.

Augustus. In de *Kroniek van de Poëzie* bespreekt M. Rutten, onder het opschrift *Avant-Garde of traditie*, de poging van jongere dichters om "in het spoor van het surrealisme en existentialisme én er over heen, de Nederlandse letteren van deze tijd verder uit te bouwen". Daarbij wijst hij op de Noordnederlandse groep van *Atonaal*, in het Zuiden op *Tijd en Mens*, eigenlijk aansluitend bij de richting van Ostaijen en Burssens. Ondanks zijn twijfel aan de betekenis van deze experimentele poëzie voor de toekomst, toont hij waardering voor het talent van sommige voorstanders. Vrij

uitvoerig beoordeelt hij *Hoog Water* van A. Bontridder en *Alles is Verband* van H. Hensen. - Grote waardering voor het debiet van Bontridder toont ook Boontje, in een artikel *In welke straat breekt men het brood der poëzie*? - In een beschouwing over *Purisme en Linguistiek* trekt Aloïs Gerlo met scherp geschut te velde tegen de 'dogmatische en pedante taalzuiveraars', die 'met taaldecreten hun landgenoten willen regeren'. Hij neemt daarbij aan dat er een gelijkberechtigd standaard-Nederlands bestaat, geldig voor Vlaanderen, naast een standaard-Nederlands voor (Noord-)Nederland, die naar elkaar toegroeien.

Sept. Deze aflevering is grotendeels gewijd aan de '*Dagen van de Vlaamse Gids, 1852*'. Opgenomen is o.a. het *Inleidend woord* van H. van Werveke, een beschouwing over *Strekkingen van het Vlaams Toneel* door Suzanne Lilar

en enige voordrachten van letterkundige aard, gedurende die dagen gehouden. De aflevering besluit met een nieuwe reeks *Meanders* van Jan Greshoff.

Oktober. Uit deze aflevering, bijna geheel gevuld met voordrachten, gedurende de 'Dagen van de Vlaamse Gids 1952' gehouden, vermelden wij een lezing van Pierre H. Dubois *Over de invloed van de schrijver en de functie van de critiek*, waarbij de aandacht gevestigd wordt op 'wat die beide onderwerpen verbindt'.

Dietsche Warande en Belfort.

Juli. De redaktie huldigt Jozef Muls bij gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag. - Albert Westerlinck geeft in de *Kroniek der Poëzie* een uitvoerige beoordeling van Urbain Van de Voorde's jongste dichtbundel *De Gelieven*, waarin hij een veertigtal minnaars, grote figuren uit mythen, legenden, geschiedenis en letterkunde aan het woord laat. Uit het opschrift: *Aesthetisch kunst-maken of geestelijke waarachtigheid* is reeds op te maken dat de criticus ernstige bezwaren heeft. Hij vindt de geest van dit soort liefde-poëzie 'onnederlands, te zeer Germaans-Duits, mystischirrationeel', al heeft hij er, uit zuiver aesthetisch oogpunt, wel waardering voor.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde. LXX, afl. 2.

Een nagelaten lezing van J.H. van Lessen behandelt uitvoerig *De etymologie van wrevel, wreef en wressem*. - K. Heeroma bespreekt *Fries oes, uis*. - J.J. Mak verbetert een foutieve lezing: *Duynen* en *dwinen*. - Een breed opgezette studie wijdt W.J.C. Buitendijk aan *Het zedelijk en godsdienstig leven van J.J. Starter*. - Onder de *Boekbeoordelingen* bespreekt K. Sneyders de Vogel een Franse studie van J. Horrent over *La Chanson de Roland*. G.G. Kloeke beoordeelt met ingenomenheid het proefschrift van H.J. Vieu-Kuik over *Het gebruik van Franse woorden door Wolff en Deken*; C. Kruyskamp beoordeelt het eerste deel van het *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*.

Taal en Tongval III, afl. 3-4.

J. Dupont veronderstelt dat de uitdrukking *Violen laten zorgen* teruggaat op een oudere: *Borgen laten zorgen* en dat daarbij de homonymie van *lîer* (= borg) en *lier* (viool) in het spel geweest zou zijn. - A. Weijnen schrijft over *Ooltjensplaats dialectonderzoek*, naar aanleiding van H.C. Landheer's proefschrift: *Klank- en Vormleer van het Dialect van Overflakkee*. - Godelieve Van den Berghe heeft *Het subject-pronomen van de* 2*e persoon pluralis, enclise* voor Zuid-Nederland in kaart gebracht en levert daarbij een uitvoerige toelichting. - Het proefschrift van Peeters over *Het klankkarakter van het Venloos* heeft volgens A. Weijnen *De studie van de dialektklank verfrist*. - M. Hoebeke schrijft een artikel, door twee kaartjes toegelicht: *Nog steeds de palatalisatie van Germ. a>e voor gutturaal en labiaal in de*

Zuid-Nederlandse dialecten. - J. Leenen wijst op *Af te schrijven 'hoofd'-relikten* in het Aarschots. Aan vormen waar Pauwels 'hoofd' onderstelt, geeft hij een andere verklaring. - Willem Pée publiceert de eerste uitkomsten van zijn onderzoek naar *Het Neger-Engels van Suriname*. - W.Gs. Hellinga voegt daaraan een inleidende beschouwing toe over *De waarde van de zogenaamde mengtalen in de West*. Behalve vragenlijsten van Nederlands Paramaribo, een genoteerde tekst en een overzicht van de spellinggeschiedenis (door A. Donicie) vindt men hier ook een overzicht van *De klanken van het Neger-Engels* door W. Pée.

Leuvense Bijdragen XLI, afl. 3-4. Bijblad.

In een artikel *De bronnen voor de kennis van het Oud-Nederlands* schrijft C. Tavernier-Vereecken met veel lof over de *Diplomata Belgica*, uitgegeven door M. Gysseling en A.C.F.

Koch. - Onder de *Boekbesprekingen*, die voor een groot deel betrekking hebben op buitenlandse uitgaven, vermelden wij voor het Nederlands de volgende: A. van Loey's *Middelnederlandse Spraakkunst II* (*Klankleer*) door J.L. Pauwels; J.J. Mak: *Vier excellente Cluchten* door J. Deschamps; L. Debaene: *De Historie van Broeder Russche*, door J. Deschamps; K. Van de Woestyne: *Verzameld Werk* VI en VIII, door R.F. Lissens; J. Broekhuysen: *Studies over het dialect van Zelhem*, door V. Verstegen.

Tijdschrift voor Levende Talen XVIII, afl. 5.

Gérard Bertrand karakteriseert beknopt de romankunst van *Johan Fabritius* en komt tot de konklusie: 'Zijn werk zal steeds een aangenaam, maar weinig verheffend tijdverdrijf zijn. Veel meer moeten wij er niet in zoeken'.

Standpunte, Nr. 24.

In een uitvoerig, uitstekend gedokumenteerd artikel beschouwt M.A. Bax-Botha de *Belangstelling in Nederland voor 1940, vir die Afrikaanse taal en letterkunde*. Daarvoor heeft zij voornamelijk de tijdschriften geraadpleegd. - Rob. Antonissen beoordeelt Opperman's *Groot Verseboek: spiëel en keur*, een 'uitmuntende keuze' uit de Afrikaanse poëzie. - Een scherp afwijzend oordeel spreekt Wil de Pauw uit over de uitgave van *Hedendaagse Vlaamse Verhalen vir Suid-Afrikaanse Skole*, verzamelt en toegelicht door Dr. C.G.L. Apeldoorn ('*Nederlandse skoolboekies, maar nie so nie*!'

Ons Eie Boek XVIII,

Nommer I. M. de Villiers vervolgt zijn kritische beschouwing van *Die Afrikaanse Woordeboek* dat hij, ondanks bezwaren, zeer waardeert. - R.F.M. Immelman levert een bijdrage tot *Die geskrewe woord aan die Kaap - 1652-1952*. In het *Kritiese Bulletin* prijst F.E.J. Malherbe het *Groot Verseboek* van D.J. Opperman als 'die volledigste en beste bloemlesing'. Verder beoordeelt o.a.M.S.B. Kritzinger *Oupa Landman se viool* als 'een van die interessantste romans van die jaar'. - F.V. Lategan heeft veel lof voor *Jagters van die woestynland* door P.J. Schoeman. - M.S.B. Kritzinger toont zich onvoldaan over *Die Afrikaanse letterkunde* van A. Coetzee en S.C. Hattingh.

Nommer II. Rob. Antonissen stelt de vraag waaraan het onvoldoende peil van het Afrikaanse proza in de laatste tijd te wijten is ('*n Kwaal en 'n Remedie*): aan de schrijvers, de uitgevers of de lezers? - Jan Greshoff (*Letterkundige lewe in Nederland*) protesteert tegen de door letterkundigen gemaakte reklame voor hun werk. - M. de Villiers schrijft tegen schoolmeesterlijke en dilettantische pogingen tot '*Taalverbetering*'. - F.E.J. Malherbe beoordeelt *Ver in die wêreld* van Uys Krige;

F.V. Lategan *Nelia Bell* van W.A. de Klerk; F. Malherbe *Jonger Skrijwers oor eie werk* van P.J. Nienaber. - In de rubriek *Drama* beoordeelt W.J.B. Pienaar Malherbe's *Die uur van die rooi maan en ander eenbedrijwe* en *Vlamme oor La Roche* van W.A. de Klerk. Beide nummers hebben de gewone slotrubriek met kritisch-opvoedkundige opstellen over boeken die bij het onderwijs voorgeschreven zijn.

C.D.V.